

A REGÉCI URADALOM GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETE
A RÁKÓCZI CSALÁD BIRTOKLÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN
(1646–1711)

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 33.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

Veres Tünde

**A regéci uradalom
gazdaság- és társadalomtörténete
a Rákóczi család birtoklásának
időszakában (1646–1711)**

Debrecen, 2021

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

OROSZ ISTVÁN
akadémikus, professor emeritus

TÓZSA RIGÓ ATTILA
habilitált egyetemi docens

Technikai szerkesztő:

H. BALÁZS ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az MTA TABT Debreceni Területi Bizottsága (DAB),
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DAB Történelmi Munkabizottsága

A borítón: Rákóczi Julianna, mint Rákóczi Ferenc megbízottja, és férje,
Aspremont Ferdinánd adománylevele Valtenstein Károly Ferdinánd császári kamarásnak.
Kép jelzete: MNL OL E 197 Acta Radicalia 1. cs. 1. Fasc. nr. 54.

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-490-324-6

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerző

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

Bevezetés	7
Történeti előzmények	13
Az uradalom birtoklástörténete	13
<i>A 16. század zavaros eseményei</i>	13
<i>Változások a Rákóczi birtoklás alatt</i>	22
Az uradalom kiterjedése	25
A regéci uradalom irányítása a 17. században.....	30
1646–1686: A Rákóczi család tulajdonlása.....	33
1686–1694: Kamarai irányítás	45
<i>Draheim Vilmos hivatali működése 1673–1685 között</i>	54
<i>Draheim Lipót Vilmos birtokai</i>	65
Az uradalom igazgatási rendszere a fejedelem birtoklásának idején	73
<i>Konvenciók tisztviselői</i>	78
A gazdasági irányítás menete	84
Képzettség és írásbeliség a regéci birtokok igazgatásában	86
A regéci uradalom 1646 és 1711 közötti allodiális szőlőgazdálkodása	95
A majorsági szőlőgazdálkodás kiterjesztése.....	95
1686–1691: A szőlőgazdálkodás „idegen” kézben	104
Az uradalom II. Rákóczi Ferenc birtokában	112
A szőlőművelési mód vizsgálata	122
Művelési költségek.....	130
Az uradalom majorságai	139
Az uradalom allodiatúrái	139
<i>Allodiális kertek</i>	148
<i>Allodiális állattartás</i>	154
A majorsági szántóművelés	163
A majorsági rétgazdálkodás	172
Erdőgazdálkodás.....	183

Uradalmi vízgazdálkodás	193
Malomépítmények az uradalom területén	195
Patakok, halastavak	205
Vízgazdálkodás a promontóriumokon és a szántóföldeken	207
Ipari tevékenységek a birtok területén	212
A regéci üveghuták	215
Sernevelők és pálinkafőzés.....	228
Jobbágyi kézművesek	238
Az uradalom pénzforgalma	260
Pénzbevételek	264
Pénzkiadások	279
Társadalmi vizsgálat.....	294
Az uradalom katonáskodó rétege, a hajdúk.....	294
Az adózási rendszer.....	302
<i>Pénzjáradék és robot</i>	304
<i>Terményjáradék</i>	320
A jobbágyság ingóságai és telkei	338
<i>Az állatállomány</i>	340
<i>Az uradalom telki állománya</i>	346
<i>Következtetések</i>	360
Összegzés	368
Irodalomjegyzék	378
Levéltári források	378
Felhasznált irodalom	382
Rövidítések jegyzéke	398
Melléklet	399

BEVEZETÉS

Egyes uradalmak gazdasági vizsgálata nem egyszerű feladat. Nem egyszerű, hiszen a birtokok gazdálkodása rendkívül sokrétű, és nagyon sok szempontot kell figyelembe venni a kutatás során. Kezdve a birtoklástörténettől, egészen az uradalmak kiterjedésén, a hozzá tartozó településeken át, a területén élő lakosság helyzetén és annak összetételén, s természetesen a birtokok igazgatásának módja, rendszere, tisztviselők feladatai, majorságok kezelése, zálogbirtokok, kereskedelem, bevételek és kiadások is hozzátartoznak. A sort még lehetne folytatni, éppen ezért az uradalmak gazdaságának vizsgálata során – helyezkedjen az el az ország bármely területén – könnyű elveszni a részletekben, elveszíteni a vezérfonalat, amely a kutatás irányát meghatározná. Különösen igaz ez a 17. század végi időszakra, amikor is a Kamara egyre több, addig magánföldesúri kezelésben álló birtokot vont felügyelete alá a felkelések, lázadások, hűtlenségi perek indokán.

A kötet a regéci uradalom 17. századi gazdaságtörténetét állítja középpontba. Időhatárunkat a Rákóczi család birtoklása szegélyezi, tehát az 1646-os évtől 1711-ig vizsgáltuk az Abaúj megyei birtokok gazdálkodását. Maga a téma meg lehetőségen terjedelmes, hiszen az uradalom gazdasága nem csak a földesúri kézen lévő föld- és szőlőterületeket érinti, hanem a jobbágyi gazdaságot is, tekintve, hogy utóbbi annak mozgatórugója, attól nem elválasztható egységet képez. A jobbágyi gazdálkodás vizsgálata pedig magával vonja a társadalom vizsgálatát is. A kötet mindezekre ki is tér, azonban annak középpontjában az uradalom allodiális gazdálkodása áll, így a társadalom, s annak változásának részletekbe menő feltárásától eltekintettünk.

Témaválasztásunkat két tényező indokolta. A szerző évek óta foglalkozik a regéci uradalom történetével. Ennek keretében feldolgozta a vár és a hozzátartozó részek birtoklástörténetét, amelynek fontosabb részletei bekerültek jelen dolgozatba is. Erre azért volt szükség, mert ezek ismertetésével megérthetjük, hogyan, milyen indokkal került az uradalom a Rákóczi család kezére, továbbá megismerhetjük, milyen út vezetett a birtok képének kialakulásához. A szerző a birtoklástörténet feldolgozása során találkozott a regéci részek 17. század eleji gazdasági irataival, ami elvezet minket a második indokhoz.

Amellett ugyanis, hogy a birtoklástörténet sem tartozott a legtöbbet kutatott témák közé a történészek körében, a gazdaság tekintetében ez az űr még nagyobb volt. A gazdaságtörténeti kutatás ma már nem tartozik a legpopulárisabb irányok közé, ezért is csak négy nevet tudunk említeni, akik kifejezetten a regéci uradalommal foglalkoztak.

Az első ilyen mű a 20. század első évtizedeiben íródott, amikor a gazdaságtörténeti kutatások fellendülőben voltak, s sorra születtek a különböző uradalmak gazdálkodását feltáró történeti munkák. Jármay Edit is a Domanovszky-iskola égisze alatt foglalkozott Regéccel, amelynek eredményeképpen 1930-ban közreadta „A Regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században” című összefoglaló művét.

Jármay Regéc gazdasági irányításáról egy átfogó képet kívánt alkotni, ennek megfelelően részletezte a birtok tisztjeinek sorát, s azok munkakörét, s összességében azt, hogyan végezték az uradalmi allodiaturán a gazdálkodást. Vizsgálata legnagyobb részt a 18. századot fedti le, tehát azt az időszakot, amikor az uradalom már nem a Rákóczi család, hanem az osztrák herceg, Trautsohn Lipót birtokában volt. Csupán érintőlegesen foglalkozott 17. századi adatokkal, azok is csak az 1646-os, illetve 1697-es évet fedik le. Ezen adatok szerepe az összehasonlítás, s egyáltalán nem az adott korszak gazdaságának bemutatása volt. Összevetéseiben a jobbágyok, a pusztatelkek számát és a learatott gabona mennyiségét tünteti fel. Adatai azonban sok helyen hibásak, ugyanis kritika nélkül átvette az urbáriumokban feltüntetett számokat, pedig ezek a források nem kevés számolási hibát tartalmaznak, kutatásunk során mi is többel találkoztunk.

Bakács István a birtokok tulajdonlását és levéltárának sorsát vizsgálta. Tanulmányában az egész 18. századra kitekintve részletezte, hogyan alakult ki a Trautsohn család birtoklása alatt az uradalom levéltára és az milyen iratokat tartalmazott. Műve kevésbé gazdaságtörténeti jellegű, de a levéltár bemutatása mellett Jármayhoz hasonlóan kitért még a kormányzati rendszer bemutatására is.

A regéci uradalmat érintő feldolgozások megemlézése során nem mehetünk el Makkai László munkássága mellett. A felső-magyarországi Rákóczi uradalmak gazdasági vizsgálatát középpontba állító írásaiban többször is foglalkozott a regéci uradalommal. „I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai” című, 1954-ben írt, máig alpműnek számító könyvében feldolgozta mind a magyarországi, mind pedig az erdélyi birtokok fennmaradt forrásait. Regéc esetében ez csupán az 1646. évi összeírást érintette. Makkai más műveiben is felhasználta a 17. századból származó regéci gazdasági adatokat, így többek között a „Paraszi és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században” című összefoglalása is magába foglal több fontos adatot is. Bár tanulmányaiban, könyveiben rendkívül részletesen taglalja a különböző uradalmak gazdasági teljesítését, a jobbágyi és majorsági bevételeket, azokból fontos, a gazdaságtörténeti vizsgálatokra máig fontos következtéseket levonva, mégsem mondhatjuk, hogy munkásságával feldolgozta volna a regéci uradalom 17. századi történetét. Hiszen csupán kiraga-

dott adatokra hivatkozik, amelyekből önmagukban nem lehet következtetni a regéci gazdálkodás menetére.

Jármay munkája után nagyon sokáig senki nem foglalkozott hasonló részletességgel a vizsgálatunkat képező birtokokkal. Ezt követően Czinger Brigitta volt az első, aki vizsgálat alá vette az 1646-os urbáriumot. Bár Makkai azt előtte már közreadta, s feldolgozta, Czinger új irányból próbálta megközelíteni az abban szereplő adatokat, arra keresve a választ, mi volt az oka a tapasztalható negatív gazdasági-társadalmi változásnak. Kutatásában I. Rákóczi György háborúinak hatására koncentrált, arra, hogyan befolyásolták az uradalom életét, milyen kihatással voltak rá. Czinger azonban kutatásában nem lépett tovább. Az általa kapott eredményeket ugyan más borteremelő vidékeken tapasztalhatókhoz hasonlította, a későbbi korok változásaira azonban már nem tért ki. Pedig ez további adalékot adhatott volna számára arra nézve, hogy I. Rákóczi György hadainak pusztítása meddig tartott, képes volt-e a regéci uradalom regenerálódni.

Az, hogy csak ilyen kevesen foglalkoztak behatóan a regéci uradalom gazdaságával, nem jelenti azt, hogy az teljesen kikopott volna a történelmi köztudatból. Bizonyos adatait számtalan helyen, számtalan kutató felhasználta, különösen a mezővárosok kutatásával kapcsolatban. Orosz István a hegyaljai társadalmat vizsgálva többször kitért a regéci uradalom területén élő taksás nemesekre, azok számarányának változására. De Varga János vagy Maksay Ferenc is felhasználta az egykori Rákóczi birtok egy-egy adatát. Röviden szólva, teljes, átfogó mű nem készült az uradalom 17. századi gazdaságára vonatkozóan. Ez az űr pedig arra sarkalta a disszertáció készítőjét, hogy ezt a fehér foltot a lehetőségekhez mérten minél jobban beszínezzé, s kiegészítő adatokkal szolgáljon Regéc eddig ismert történetéhez, igyekezzen annak minél teljesebb feldolgozását elvégezni.

A forrásgyűjtés során szembesültünk az addig állandó megbúvó kérdésre adandó válasszal, miszerint miért nem történt még meg eddig a 17. századra vonatkozó gazdasági vizsgálat? Azért, mert az adott időszakból csak nagyon kevés forrás maradt fenn. Gyakorlatilag az 1640–1650-es évek adatai ismertek, majd egészen 1680-ig csak elvétve akadhatunk olyan forrásra, amely Regéhez kapcsolódik. Amely anyag a rendelkezésünkre áll, az a Magyar Nemzeti Levéltár különböző gyűjteményeiben szétszórva található. A Rákóczi szabadságharc esete után ugyanis a családi levéltár a császári csapatok kezére került, ahonnan a Szepesi Kamarába, majd Pozsonyba szállították. Ott elkezdték rendezésüket, ami azt jelentette, hogy sok olyan irattól megszabadultak, amelyek hasznát már nem lelték. S ugyan mire is lehetett használni uradalmak több évtizedes, rég „értelmét veszített” gazdasági feljegyzéseit? A Rákóczi anyag az Országos Levéltár létrejöttékor szenvedett további károkat. Ekkor, 1784-ben, Pozsonyból Budára szállították, ahol a megmaradt dokumentumokat kiszakították addigi rendjükből.¹ A

¹ Dóka Klára: *Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és a levéltári kezelőtanfolyamok hallgatói részére II.* Bp., 1998. 329–337.

második világháború alatt a levéltár épülete bombatalálatot kapott, amely után keletkező tűzvész a Rákóczi család levéltári anyagát érintette az egyik legsúlyosabban. A fennmaradt anyag rendezését az 1950-es években kezdték el, a rendezőelv a Rákóczi szabadságharc volt, így csak az ahhoz kapcsolódó anyagokat emelték ki a különböző gyűjteményekből.²

Több fondot kellett tehát átnézni annak érdekében, hogy a lehető legtöbb, Régéccel kapcsolatos fennmaradt anyagot összegyűjtsük és feldolgozzuk. Az iratok egy nagyobb része E 197-es jelzettel az Archivum Patakiense Rákócziano-Trautsonianum megnevezésű fondban található. Az anyag elsősorban a Trautsohn család birtoklása alatt keletkezett iratokat foglalja össze, s ami maradt a Rákóczi birtoklás időszakára vonatkozóan, jóval kevesebb, az is a 18. század első évtizedének végét öleli fel. Hasonlóan ezen évek gazdasági adatairól olvashatunk a „Gazdasági iratok” megnevezésű fondban, amely a Rákóczi szabadságharc iratainak részét képezi, G 29-es jelzettel. Rendelkezésünkre állnak még az 1680–1690-es évek iratai, amelyek viszont a Szalay Gyűjtemény részeként lelhetőek fel. Vizsgálatunk során nagy segítséget jelentettek az online elérhető urbáriumok és becslések. Az 1640–1650-es évek irataiért viszont ismételten a Magyar Országos Levéltárat kellett meglátogatnunk, ahol a keresett évekre vonatkozó gazdasági iratokat a Nádasdy család levéltárában (E 185), s különböző, a kamarához kapcsolódó részekben találtuk meg (E 205, 210). Azonban az 1660–1680 közötti időszak anyagai nem kerültek elő. Csupán a Rákóczi család levelezésében találtunk olyan forrásokat, amelyek gazdasági jellegűek voltak. Főleg egyik tisztartójuk, Bendi György küldött több tájékoztató írást, amelynek tárgya az adott évi vetés, aratás, vagy éppen árvíz volt.

Kutatási irányunkat két tényező befolyásolta, s terelte új mederbe. A dolgozat írója a Kollonich-Klobusiczky éra előtti időszak és igazgatás iratait átnézve többször is találkozott Draheim Vilmos nevével. Ezek között a források között voltak gazdasági jellegűek – összeírások, becslések, nyugták –, illetve magánéleti jellegű iratok, amelyeknek erős politikai színezete volt, tekintve, hogy a Thököly Imre fennhatósága alatti Szepesi Kamara belső harcaiba engedett betekintést. Mivel a Draheim életét és pályáját érintő anyag nem volt még feldolgozva, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében két ciklust érintő lehetőséget kaptunk arra, hogy ezen változtassunk, s egy hivatalnok karriertörténetét járjuk körül. Az erre irányuló vizsgálat elsődleges kérdése az volt, hogyan és miért ért börtönnel véget a kamarai prefektus gyorsan felívelő pályája. A Draheim Vilmossal kapcsolatos források nagyrészt egy helyen, a Thököly-szabadságharc levéltárában, s annak fondjaiban voltak megtalálhatók. A dokumentumok kisebb részét pedig a külföldi levéltárak őrzik. Mivel Draheim Kassán élt, magánjellegű iratait Kassa Város Levéltárában találtuk meg. A hagyatéki jellegű források –

² Maksay Ferenc: A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltári: Repertórium. = *Levéltári Leltárak*, 1971. 16. (továbbiakban Maksay 1971.)

testamentumok és birtokelosztás – pedig a Pozsonyi Állami Levéltárban (Slovenský národný archív) kaptak helyet. A hivatalnok-igazgatási karriert érintő mélyfúrás egyes eredményei kötetünk tisztviselőkre, illetve uradalmi igazgatásra vonatkozó fejezetében kaptak helyet. Elhelyezését két faktor indokolta. Egyrészt maga Draheim Vilmos – ha lazán is, de – kötődött a regéci uradalomhoz, mivel kamarai prefektusként egyes iratokat ő vizsgált meg, illetve később is a konfiskált Rákóczi birtokok gazdasági ügyeivel foglalkozott – köztük Regéccel is. Másrészt a mélyfúrás arra is lehetőséget adott, hogy még széleskörűbben tudjuk bemutatni az uradalom igazgatási rendszerét, s az abban résztvevőket. Hasonló megfontolással kerültek a szövegbe a Jantó János személyét, illetve a Klobusiczky családot érintő adatok. Utóbbi tagjának, Klobusiczky Ferenc életének feltárása azért is fontos, mert neki az uradalmon belül is voltak birtokai, amelyek hozzájárultak a család gazdagodásához.

A kutatás irányát azonban nem ez, hanem a legalább 20 évet jelentő forráshiány befolyásolta a leginkább. Első célunk ugyanis a gazdálkodás teljeskörű feltárása volt, tíz évenkénti bontásban megnézni, hogyan változott a gazdaság. Ez a kérdés a későbbiekben sem változott, viszont a forráshiány miatt át kellett értékelnünk a vizsgálat módját. A regéci uradalom allodiális gazdálkodásának teljes körű felmérése nem volt lehetséges. Ezért kutatásunkat a fejedelmi család tulajdonlásának kezdeti, s végi állapotára összpontosítottuk. A Rákóczi birtoklás elejéről és végéről fennmaradt nagyszámú forrás ugyanis lehetőséget adott számunkra arra, hogy összehasonlítsuk e két időszak változásait, feltéve a kérdést, beszélhetünk-e prosperitásról ezen 1646-tól 1711-ig tartó időszak alatt?

Annak érdekében, hogy vizsgálatunkkal a lehető legszéleskörűbb képet nyújtsuk, s hogy elhelyezzük a kapott eredményeket az uradalom gazdaságtörténetében, összehasonlításainkat két irányba terjesztettük ki. Egyrészt bevontuk a kutatásba az Eszterházy Miklós tulajdonlása idején keletkezett iratokat, amely megfelelő kontrasztot adott számunkra. Másrészt idővonalunkat igyekeztük kitolni a Trautsohn birtoklás első éveire. Ezzel a szabadságharc hatását, illetve a 18. századi új birtokossal érkező változásokat kívántuk felmérni. Továbbá az „Eszterházy és Trautsohn források” egy keretet is biztosítottak kutatásunknak. Ez a keretbe foglalt kép azonban mit sem ér, ha nincs további összehasonlítási alap, egy támpont, amelynek segítségével országos viszonylatban tudnánk elhelyezni uradalmunk adatait. Ezért igyekeztünk a különböző gazdasági ágak felmérésekor más uradalmak gazdasági eredményeit is bevonni. A vizsgálatba mind szomszédos, Rákóczi uradalmakat, mind pedig dunántúli uradalmakat is becsatlakoztattunk. Így a tokaji, szerencsi, ecsedi, murányi, szepesi, s rohonc-szalonaki uradalom egyes adatai is bekerültek az országos támpontot adó keretbe.

Felhasznált forrásaink közül többet idézünk, ugyanis egyes esetekben érdemes magukat az érintetteket megszólaltatni, akik sokszor találóan, lényegre törően fejezték ki magukat. Idézeteink között szerepelnek latin és magyar nyelven íródottak is, amelyek átírásánál két módszert alkalmaztunk. Mivel a latin szöve-

gek esetében nyelvtani hibáról, elírásokról csak nagyon kevés esetben beszélhetünk, változtatásunk csak a központozást érintette. Ezzel szemben a magyar szövegek már meglehetősen színes képet festenek. A lefektetett nyelvtani rendszer hiánya miatt fonetikusán írtak, amelynek megértését gyakran tovább nehezíti a kor szokásai szerint beszúrt egy-egy latin szó. Szerettük volna a lehető legteljesebb mértékben megtartani a korabeli magyar nyelvezetet, de annak érthetőségére is figyelnünk kellett. Így a változtatások a központozáson kívül a magánhangzókat is érintették. Így ahol a hanglejtés megkívánta, „a” helyett „á”, „i” helyett „í” stb. került a papírra. A mássalhangzókat meghagytuk eredeti leírásuk alapján.

Mind a magyar, mind a latin szövegeknél alkalmaztuk a (...) és [...] zárójelket. Előbbi egy adott mondat folytatását jelöli, míg a szögletes zárójel a kézirat kiolvashatatlan szavait, illetve a rövidítések feloldását takarja.

A szöveggel együtt készült ábrák egy részét a mellékletben helyeztük el, azok számozása azonban folyamatos, ezért az egyes fejezetekben az aktuális szám előtt külön M betűvel jelöltük, ha az ábra a mellékletbe került.

A kiadvány markáns részét teszi ki az uradalom pénzügyeinek, pénzmozgásainak vizsgálata. Mivel korszakunkban többfajta pénz volt forgalomban, célszerűnek érezzük már a kötet elején meghatározni, milyen fizetőeszközre utalnak a rövidítések. Mivel a csupán „forint” megjelölés takarhat akár magyar vagy rajnai forintot, minden esetben jelöltük, melyikről (M Ft; R Ft) van szó. A magyar forint egyben az uradalom területén használatos számítási pénzt is jelöli. Aranyforinttal csak ritkán lehet találkozni.

A dolgozat arra keresi a választ, hogy a Rákóczi család nevéhez köthető 1646–1711 közé eső időszak milyen változásokat hozott az uradalom gazdaságában? Hogyan alakult az allodiális gazdálkodás a 17. században, mely ágé volt a vezető szerep? Hogyan, milyen hatékonysággal irányították az uradalmat? Ismerve, hogy a 17. század végére egyes uradalmakban fellendült az ipari tevékenység, tapasztalható-e ilyen Regéc esetében is? Növelték-e majorságaik számát a Rákócziak, azok tisztviselői milyen gondot fordítottak a gazdaság fenntartására? Végső soron beszélhetünk-e gazdasági prosperitásról?

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

AZ URADALOM BIRTOKLÁSTÖRTÉNETE

A 16. SZÁZAD ZAVAROS ESEMÉNYEI

Bár a kutatás tárgyának vizsgált időszaka a 17. századra esik, úgy gondoljuk, az uradalom korábbi történetének megismerése elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a taglalt korszak miértjeit. Jelen esetben azt a kérdést is, hogyan került az uradalom a Rákóczi család kezére. Az előzmények bemutatása során nem kívánjuk a vár és az uradalom korai – 13–15. századi – történetét a legrészletesebb módon ismertetni, csupán az időben és térben való elhelyezés miatt térünk ki rá.

A regéci uradalom egykori központját képező vár pontos építési ideje mindmáig nem tisztázott. Az erődítmény legrégebbi részének – az ún. öreg toronynak – a felépítése a 13. század végére, a 14. század legelejére tehető.³ Amennyiben már a 13. században állt az erősség, elfogadhatónak tekinthető a többek között Fügedi Erik által is jegyzett nézett, miszerint az építés IV. Béla birtokpolitikájához köthető.⁴ Bár magának a felépítésnek az ideje kérdéses, talán közelebb viszi a kutatót a megoldáshoz – s ezzel együtt a 13. századbéli elképzeléshez – az, hogy Regéc várának első említése 1307-ből származik. Az oklevél tanúsága szerint Aba Amádé „*in Regech*” aláírással keletkezett ekkor diplomáját.⁵

Ezt követően Regéc, s annak tartozékai I. Károly és Nagy Lajos uralkodása alatt, egészen a 15. század elejéig a királyi birtokok, s várak közé tartoztak. Erre vonatkozóan több biztos forrásunk is van.⁶ Ezek közül az egyik Lajos király azon oklevele, amelyet 1376-ban, „*in castro Regech*” keletkezett.⁷ Az uradalom birtoklástörténetének következő állomása Zsigmond regnálása alá esik. A Zempléni

³ Simon Zoltán: *Elfeledett emlékhelyünk: Regéc vára. = Várak, kastélyok, templomok: történelmi és örökség turisztikai folyóirat*, 2005. 2. sz. 4. (továbbiakban Simon 2005)

⁴ Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Bp., 1977. 63.; Kiss Gábor: *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon*. Bp., 1984. 118.; Joó Tibor: *A regéci vár*. A miskolci Hermann Ottó Múzeum közleményei, 1977. 29.

⁵ Simon 2005. 4.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), Q 311 Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, Az Országos Levéltár fondjaiból kiemelt oklevelek, Kincstári Levéltár (továbbiakban Q 311), Mka. Neo-regestrata acta (1188–1526) DL-DF 2542; MNL OL Q 93 Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, Az Országos Levéltár fondjaiból kiemelt oklevelek, Családok (továbbiakban Q 93), Kállay család DL-DF 52246

⁷ MNL OL Q 10 Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, Az Országos Levéltár fondjaiból kiemelt oklevelek, (továbbiakban Q 10), Gyűjtemények DL-DF 42004

hegységben magasodó vár nem sokáig maradt a király kezén, amely az oszmánok elleni politikájának tudható be. Zsigmondnak törökellenes törekvéseihez támogatókra volt szüksége Szerbiából. Valószínűsíthetően e támogatás fejében kapta meg 1422-ben Lazarevics István szerb despota az uradalmat, amely annak 1427-ben bekövetkező haláláig volt a birtokában.⁸ Mivel Luxemburgi Zsigmondnak továbbra is szüksége volt a déli határ mentén egy ütközőállamokból álló zóna kialakítására, Lazarevics halála után a regéci uradalmat nem vette vissza királyi tulajdonba, hanem Brankovics György szerb despotának adományozta Tokajjal, Boldogkővárral és Munkácsal együtt, Nándorfehérvár, Galambóc, illetve Macsó váráért cserébe.⁹ Azt, hogy meddig volt a szerb despota birtokában az uradalom, pontosan nem lehet tudni, Mátyás király uralkodása idején azonban már bizonyosan ismét királyi tulajdonként tartották számon.¹⁰

A vár és a hozzátartozó birtokrészek azonban nem gyarapíthatták huzamosabb ideig a király birtokainak sorát. Mátyástól ugyanis egy olyan család kapta meg az erősséget és a hozzá tartozó birtokokat, amelynek a története később meghatározó szerepet töltött be az uradalom történetében. A Szapolyai család az 1464. évet megelőzően vette át Mátyástól a vizsgált uradalmat, s az – igaz, kisebb megszakításokkal, amely az ország három részre szakadása utáni beháborúnak tudható be, s ami alatt hol Ferdinánd, hol pedig Szapolyai mondhatta magát Regéc urának – egészen 1541-ig a birtokukban volt. Azt, hogy pontosan mikor került a Szapolyaiak birtokába a zempléni hegy ormán magasodó vár, nem tudni.¹¹

1526 augusztusában a mohácsi csatavesztést követően az ország trónutódlási válságba került. Ferdinánd és Szapolyai János csatározásaival együtt megindult a harc egymás birtokaiért. 1527-ben Ferdinánd seregei egészen Tokaj váráig is eljutottak. A Szapolyai családnak 10 magyarországi megyében voltak ekkortájt birtokai, s összesen 72 uradalommal rendelkeztek,¹² aminek nagy részét Ferdinánd elfoglalta. Ennek a sikeres előrenyomulásnak a keretében cseréltek először gazdát a regéci birtokok a harcok során, amelyeket Ferdinánd akkori hadvezére, Salm Miklós szerzett meg. Ezt követően Tokajjal együtt adományként megkapta

⁸ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I.* Bp., 1996. 399. (továbbiakban: Engel 1996.)

⁹ Engel 1996. 399.; Járasi Lőrinc: *A regéci vár és környéke.* Miskolc, 1992. 7. Melegh Szabolcs 2017-ben megjelent munkájában tévesen szerepel ezen információ, mivel ő 1427-re tette Brankovics György halálát, ebből kifolyólag a birtoklástörténeti adata nem pontos. Melegh Szabolcs: *A regéci vár.* Bp., 2017. 20. (továbbiakban Melegh 2017.)

¹⁰ Simon 2005. 4.

¹¹ A kérdéses dátum 1461 és 1464 közöttire tehető. Giber Mihály: *A regéci vár régészeti kutatása 2006–2011 között.* = *Várak, kastélyok templomok: történelmi és örökségturisztikai folyóirat,* 2012. 1. sz. 12. (továbbiakban Giber 2012.); Simon 2005. 4. 1464 februárjában már Szapolyai embere, Pohárnok István töltötte be a regéci várkapitányi tisztséget. MNL OL Q 93 Kállay család DL-DF: 55769.

¹² Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* Bp., 1990. 12. (továbbiakban Maksay 1990.)

Báthory István az abaúji birtokokat – papíron.¹³ Szapolyai seregei ugyanis gyorsan visszafoglalták a várat és tartozékait, amely aztán hasonló gyorsasággal mozgott a két szereplő keze között. A helyzetet a váradi béke volt hivatott rendezni. Az egyezés értelmében a regéci birtokok Szapolyait illették volna, miután az erre kötelezett akkori zálogtulajdonos, a Ferdinánd pártján álló Serédy Gáspár visszafizeti a zálogösszeget.

Ez azonban soha nem történt meg.¹⁴ A Szapolyai János halálát követő évben Ferdinánd immár hivatalosan is odaadományozhatta a birtokokat Serédy Gáspárnak. A Királyi Könyvekbe január 13-i dátummal bejegyzett adományozás alapján Serédy Gáspár, s testvére, György¹⁵ 95 000 forint zálogösszegben megkapta a regéci vár, Fony, Szántó, Alsóvadász, Marcinfalva mellett – melyek már akkor is a regéci birtokok sorába tartoztak – Tállyát, Tokajt, s annak tartozékait is.¹⁶ Ezzel egy összefüggő, Abaúj és Zemplén vármegye területére kiterjedő birtoktest jött létre. Az Abaúj megyei részeket¹⁷ tekintve látható, hogy Perényi Ferenc után Serédy Gáspár rendelkezett a vármegyében a legtöbb területtel. A 16. század közepi összesített adatokból kiderül, hogy a Perényi birtokok portaszáma 219, a Serédy család tulajdonában pedig 185 porta volt fellelhető.

A regéci váruadalom következő birtokosának személyét egy házasság határozta meg, amely házasság végezetül hozzájárult ahhoz, hogy a 17. században a birtokok a Rákóczi vagyont gyarapították.

Serédy Györgynek három testvére volt, egyik közülük Serédy Veronika, aki Alaghy Bekény Gáspárhoz ment feleségül. A házasságból két gyermek, János és Anna született. Bekény Gáspár azonban 1527-ben meghalt, s az özvegy hozzáment Alaghy Debreceni Gáspárhoz. A két férj közt csupán a név azonos, rokoni szálak nem fűzték őket egymáshoz. Veronika második házasságában született Menyhért, György, s Magdolna, aki később hozzáment Hassághy Ferenchez. Serédy Veronika első házasságából született Jánost anyja testvére, Serédy Gáspár vette magához, s taníttatta őt többek között Wittenbergben és Páduában. Gáspár 1550-ben bekövetkezett halálával az árvák – János és Anna – gondviselése Serédy Györgyre hárult, aki néhány évvel később Alaghy Jánost nevezte ki

¹³ Melegh 2017. 24.

¹⁴ Serédy Gáspár nem teljesítette kötelességét, amit alátámaszt Izabella királyné 1541-ben keltezett levele, amelyben arról ír, hogy többek közt a regéci birtokok is Ferdinánd kezén vannak. Óváry Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történeti bizottságának oklevélmásolatai II. A mohácsi vész utáni korszakból származó, s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Bp., 1894. 82.

¹⁵ Serédy Györgyöt 1552-ben kassai kapitányként említik. Kapitányságára vonatkozó iratokat lásd: Österreichisches Staatsarchiv (továbbiakban ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (továbbiakban FHKA), Hofffinanz-Ungarn RN 3. 1552. január-február fol. 16–23.

¹⁶ MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája (továbbiakban A 57) Libri Regii, 2. k. 13–14.

¹⁷ Alsóvadász, Baskó, Felsőkemence, Felsőnovaj, Fony, Forró, Garadna, Horváti, Marcinfalva, Regécke, Szántó, Újfalu, Vilmány.

regéci várkapitánynak. Alaghy Anna jövőjéről is gondoskodott – Figedi Péterhez adta hozzá, aki akkoriban Nagykövesd várának volt prefektusa. Serédy György azonban 1557-ben meghalt, s bár végrendeletében gondosan elosztotta családtagjai közt birtokait, éppen az az Alaghy János nem nyugodott be jussába, akit gyermekeként nevelt. A végrendelet szerint Alaghy 1000 MFt-ot kapott volna, s részesült volna a felosztott Serédy birtokokból is. Az ifjú azonban a regéci birtokokat akarta magának tudni, amelyet Serédy György testvéreinek – Jánosnak – a fia, Serédy Gáspár örökölt. Serédy György egykori sárosi főispán¹⁸ halálával így jogi harc indult a váruradalomért.¹⁹

Alaghy Jánost nagybátyja azon be nem tartott ígérete hajtotta, miszerint, ha 1556-ban meg tudja védeni önerőből Regéc várát, az erősség az övé lesz. A végrendelet kihirdetésével sértett önértetű Alaghy Jánosnak azonban biztosabb lábakon álló ellenérv kellett nagybátyja szóbeli ígéreténél, amelyet katonai szolgálataiban talált meg. 1558 és 1559 során több folyamodványt is intézett ügyében I. Ferdinándhoz, amelyekben az uralkodó iránti elkötelezettségét kiemelve, a Bécs elleni török ostromban való helytállására, illetve arra hivatkozott, hogy regéci várkapitányként 300 könnyűlovast tartott fegyverben saját költségen.²⁰ Serédy Gáspár és Alaghy János között uralkodói döntés szerint 1560-ban született meg az egyezés. A végzés Alaghynek ítélte a regéci birtokokat 18 000 aranyforint letétele ellenében, igaz, ebből „csak” 12 000 aranyforintot kellett a várnagynak kifizetnie – minden bizonnyal korábbi hadi költségei miatt született az engedmény.²¹ Az uralkodói adomány azonban nem Alaghy Jánost tette meg kizárólagos tulajdonosnak, hanem testvéreivel – Györggyel és Menyhérttel – közösen kapta azt. Hozzá kell tennünk, nem véletlenül. György volt az ugyanis, aki kancelláriai jegyző minőségében közbenjárt fivére pereskedésében.

A 16. század közepén bárói rangra emelt Alaghy család birtoklása zavaros időket hozott a vár történetében.²² Az uradalom új ura 1559-ben vette feleségül

¹⁸ Maksay 1990. 79.

¹⁹ Az Alaghy, Serédy család kapcsolataira lásd bővebben: Melegh 2017. 29–31.; Csépanfalvy Zsolt: A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere. In: Széphalom. *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 25. Szerk. Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 2015. 389–392.; Illéssy János: *A mikófalvi Bekény család leszármazása és története*. Hunnia Könyvnyomda, Budapest, 1902. 41–50.

²⁰ ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn 1558. november-december, r. nr. 7. fol. 66–83.; ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn 1560. r. nr. 9. fol. 3–13.

²¹ ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn 1560. r. nr. 9. fol. 3–13. Serédy Gáspár az uralkodói döntés megszületése után nem sokkal – 1566-ban – örökös nélkül elhunyt. Haláláról több fennmaradt dokumentum értesít. ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHStA) Türkei I. Karton 21. Konv. 2. 1566. II-III. fol. 211–217. Az 1566. május 7-én íródott irat pedig már az özvegygel való tárgyalásról és birtokátvételtől beszél. ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn RN 13. 1566. május fol. 58.

²² Maksay 1990. 79. Alaghy János visszaéléseiről fennmaradt néhány feljegyzés. Ezek szerint az egykori várnagyot, s a regéci uradalom birtokosát 100 Ft-ban büntették, amiért nem engedélyezte egyik jobbágya feleségének, hogy elköltözzön, s ingóságait sem vihették el, amely tetttel a vármegye szolgabíróinak ítélete ellenében cselekedett. Tóth Péter: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1561-1563*. Borsodi Levéltári Füzetek 40. Miskolc

Pásztohy Katalint, akitől két gyermeke született, András, s Judit. Alaghy András bár 1567-ben hunyt el, végrendeletét már két évvel korábban elkészítette. Az irat – amely tartalmazza a Serédy és az Alaghy családfát is – részletesen taglalja miékként szeretett volna rendelkezni birtokairól és a várról. Utóbbit – amelyet egyébként is közösen birtokoltak – testvéreire és még kiskorú gyermekeire hagyott, s hasonlóan járt el az erősséghez tartozó birtokokkal. Gyermekei oltalmát pedig barátja, Mágocsy Gáspár kezébe adta.²³

Hogy biztossítsa családjá számára a jelentős Alaghy vagyont, Juditot 1580-ban saját testvérével, Mágocsy Andrással házásította ki. Fellépéséhez hozzájárult, hogy Alaghy János halála után özvegye, Pásztohy Katalin újra megházasodott, Bánffy Bálinthoz ment hozzá, amely lépés arra készítette a főispánt, hogy frigy révén kösse egymáshoz a két családot. Judit és András házasságából három gyermek, Gáspár, Ferenc és Erzsébet született. Frigyük azonban nem volt hosszú életű, mindössze hat évvel házasságkötésük után Mágocsy András elhunyt, akit egy évvel később testvére, Mágocsy Gáspár is követett. Az özvegyül és támogató nélkül maradt Alaghy Juditot nagybátyjai, Alaghy Ferenc és István perrel fenyegették. Hivatkozási alapjuk volt, hogy apjuk, Alaghy György Alaghy Jánossal együtt kapta meg a regéci uradalmat, ám őket illető jussukat nem kapták meg. Ebben a helyzetben Alaghy Judit kénytelen volt elfogadni Rákóczi Zsigmond házassági ajánlatát, aki már frigyre lépésük idején – 1587-ben – jelentős vagyonnal, s zálogbirtokokkal rendelkezett, amelyet a hegyaljai borkereskedelem alapozott meg.²⁴ A házassággal kétségkí-

2001. 68. Egy másik ügyirat szerint Alaghy János Mád szőlőhegyét jogtalanul tartotta fennhatósága alatt, ugyanis a lakosokkal kötött egyezség szerint Alaghynek fel kellett volna becsltetni az egész szőlőhegyet és kifizetni az ez által meghatározott összeget. Azonban Regéc ura nem az egyezség szerint járt el, hanem a szőlő csak egy részét becsltette fel, s azt is fizette ki. Az 1563-ban tartott közgyűlésen azonban Alaghy János azt állította, hogy az egészet felbecsltette, sőt ki is fizette, csak a lakosok nem akarják azt elfogadni, s mint mondta – a válláról a felölősséget levéve – a lakosok hibája lesz, ha a kifizetett pénz elvész. Uo. 170–171.

²³ MNL OL E 197 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Családi és személyi fondok, Archivum Patakiense Rákócziانو-Trautsonianum (továbbiakban E 197), Acta radicalia I. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 6. Mágocsy Gáspár Arad, Békés, Csanád és Csongrád vármegyékben volt birtokos. Maksay 1990. 97–101., 159., 280–281., 299–302. 1565-ben sikeresen megvédte Tokajt egy török elleni támadástól, amit Miksa főherceg levélben köszönt meg neki. ÖStA HHStATürkei I. Karton 19. Konv.5. 1565. VI. fol. 131. A Habsburgokkal jó viszonyt ápol, az 1560-as években – többek között – őt nevezték ki a felső-magyarországi jövedelmek kezelésére kiküldött biztossá. Nagy István – F. Kiss Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári Szervek*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 9. Bp., 1995. 121. 1567-ben a források őt nevezik meg egri főkapitánynak, amely tiszttel együtt megkapta Heves és Borsod vármegye főispánja címet. ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn RN 14. 1567. január fol. 159–168. 1573-ban 10 évre zálogbirtokként megkapta Munkács várát és uradalmát. ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn RN 25. 1573. július fol. 27–106.

²⁴ Rákóczi Zsigmond birtokszerzéseivel, s így magának a Rákóczi családnak a felemelkedésével nem kívánunk külön foglalkozni, mivel az már túlmutatna jelen dolgozat témáján. Rákóczi Zsigmond birtokszerzéseire lásd: Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Szerk. Dankó Imre, Debrecen, 1978. 57–110.

vül Rákóczi nyert a legtöbbet – az ő felügyelete alá kerültek a hatalmas Mágocsy birtokok – Munkáccsal, Regéccel – amelyek bevételei alapozták meg a híresen nagy Rákóczi vagyont. Érthető, ha Alaghy Judit és Rákóczi Zsigmond per helyett az Alaghy rokonokkal való, minél előnyösebb megegyezést pártolták. Ez 1590-ben – Judit halála előtti évben – létre is jött. A felek Thelekessy István lelesei prépost előtt egyeztek meg. Ennek alapján Alaghy Judit lemondott néhány birtokról – többek közt Pácinról –, s szőlőhegyéről – mint a tállyai Palota megről –, amiért cserébe Alaghy Ferenc pedig felhagyott további követeléseivel. A lemondás feltétele viszont az a kikötés volt, hogy amennyiben Alaghy Judit leszármazottjainak nem születik több gyermeke, Alaghy Ferenc családjára fog szállni az egész regéci uradalom.²⁵ Ezen kikötés pedig hamarabb érvényre jutott, mint ahogy azt a felek gondolták volna.

Miután Judit első házasságából született gyermeke, Mágocsy Ferenc nagykorú lett, s féltestvérével, Rákóczi Erzsébettel átvette a birtokok kezelését, az Alaghy ág ismételen előállt követeléseikkel.²⁶ Bár 1603-ban újabb egyezséget kötöttek, a császári udvar az Erdély határához viszonylag közel fekvő uradalmat a hozzájuk hű Alaghyak birtokában szerette volna tudni. Ennek érdekében az örökösöknek ajánlatot is tettek – eredménytelenül. A két fél közötti újabb egyezségre 1605-ben, Kassán került sor. Rákóczi Zsigmond megkapta Mádót, Mágocsy Ferenc továbbra is megtarthatta Regéccet, Alaghy Ferencet, s unokaöccsét, a még kiskorú Menyhértet pedig ismételen biztosították, hogy örökös hiányában birtokukba kerül a regéci uradalom.²⁷

Mágocsy Ferenc rövid pályafutása alatt magas rangot ért el. Kassai főkapitányként tartották számon, s 1599-től egészen haláláig Bereg vármegye főispánja volt.²⁸ 1611-ben bekövetkezett halála életbe léptette az 1590-ben, s 1605-ben kötött egyezséget. Mivel Rákóczi Erzsébet 1605-ben, férje, s egyetlen gyermeke, Drugeth István pedig 1609-ben elhaláloztak, a néhai Alaghy Juditnak nem maradt több leszármazottja. Regéc uradalma Alaghy Ferenc birtokába került. Azonban ő sem lehetett sokáig a vár tulajdonosa, ugyanis egy évvel birtokszerzése után meghalt, így a vár testvérének, Alaghy István fiára, Menyhétre szállt 1612-ben.²⁹ Két évvel ezt követően kötött házasságot a gazdag Erdődy család egyik örökösével, Annával.³⁰ Alaghy Menyhért fényes karriert futott be. 1613-ban bárói

²⁵ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 10.

²⁶ 1603-ban Mágocsy Ferenc és Rákóczi Erzsébet az örökölt birtokokat felosztották egymás között. MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 12.

²⁷ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 14.

²⁸ Zágonyi Á. Károly: *A nagytisztelű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai 2. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva – Nagy Ferenc, Nyíregyháza, 2005. 88., 113.

²⁹ Melegh 2017. 33.

³⁰ Az Erdődyek, akik a Bakócz családtól származnak, 1511-ben kaptak grófi rangot Ulászlótól. Az Erdődy család a századok során két ágra szakadt: horvátra és magyarra. A horvátországi ág több bánt is adott, mint Erdődy Tamást, aki Alaghy Menyhért feleségének, Annának volt az

rangra emeltetett, 1622-től Zemplén megye főispánja, Felső-Magyarország főkapitánya, majd 1625-től egészen haláláig országbírói tisztet töltött be.³¹

1631-ben azonban Alaghy Menyhért elhunyt. Halálával ismételen feléledt a regéci uradalom korábbi birtoklástörténetét átszövő pereskedés. Az indok az Alaghy–Erdődy házasság gyermektelensége, így az ág kihalása volt. Az örökös nélkül maradt Erdődy Anna egyedül állt szemben a birtokaira igényt tartókkal, így Eszterházy Miklóssal, Pálffy Istvánnal, Homonnai Drugeth Jánossal és I. Rákóczi Györggyel.

Homonnai Drugeth János volt az, aki elsőként lépett az ügyben. Már 1631 júliusában – egy hónappal Alaghy Menyhért halála után – 100 000 Ft-os ajánlattal kereste meg a Magyar Kamarát.³² Indíttatásában vélhetően rokoni szálak fedezhetőek fel – dédapja annak a Homonnai Drugeth Bálintnak volt a testvére, aki Rákóczi Erzsébetet, Alaghy Judit lányát vette el. Erdődy Anna azonban nem szeretett volna megválni néhai férje birtokaitól, s Drugeth János ajánlata mellett egy jóval szerényebb összeggel kereste meg a kamarát. 5000 tallért, s 32 322 RFt-ot ajánlott, hogy haláláig övé maradhassanak a regéci birtokok Tállyával együtt. II. Ferdinánd – minden bizonnyal férje szolgálatai miatt – elfogadta az özvegy feltételeit, amely összeg kifizetésére 1632 októberében került sor.³³

Nem Homonnai volt az egyetlen, aki nem kevés pénzt ajánlott Regécért. Hasonlóan cselekedett 1632 áprilisában I. Rákóczi György is. „Tudjuk pedig, hogy ő [első]gétől Regécz várát sokan kívánják: instálnánk azon is ő [első]ge előtt, hogy méltóztatnék pénzünk után nekünk conferálni; (...) másfélszázezer forintot megadnánk érte.”³⁴ Az Erdődynek tett ígéretet ismerve nem kérdéses II. Ferdinánd válasza az ügyben. A fejedelem hivatkozási alapja ugyancsak rokonsági

apja. Az Erdődyek nem tartoztak az ország legbefolyásosabb, és legvagyonosabb családjai közé, nem kapták meg a nádori címet, mégis a magyar politikai élet részét képezték, és házasságaik révén jó kapcsolatokat alakítottak ki más, főrendű családokkal, többek között a Pálffy famíliával. Lásd bővebben: Benda Borbála – Koltai András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. = *Lymbus*, 2008. 429–460.; Benda Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. = *Turul*, 2007. 1. sz. (továbbiakban Benda 2007/a.) 109–125.

³¹ Csízi István: Egy nagyívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon, Aszalay István naplója (1624–1631). = *Fons*, 2005. 2. sz. 184.; Henzsel Ágota: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Nyiregyháza, 1996. 70. (továbbiakban Henzsel 1996.)

³² ÖStA FHKÁ Hoffinanz-Ungarn 1631. július, r. Nr. 144. fol. 265. Homonnai Drugeth János 1626-ban kapta meg az Ung vármegye főispánja címet, amit 1631-ben a Zemplén vármegyei főispánság követett. Az országbírói tisztséget 1636-tól 1645-ig birtokolta. Neveltetéséről Eszterházy Miklós gondoskodott. Koltai András: Komédia és diskurzus: Batthyány Ádám följegyzései a császári udvarról, 1635–1641. = *Levéltári Közlemények*, 2001. 1–2. sz. 87.; Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori értekezés. Eger, 2005. 175. Online: Eszterházy Károly Egyetem Doktori Disszertációk Repozitóriuma, http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF letöltve 2020. 10. 30.

³³ ÖStA FHKÁ Hoffinanz-Ungarn 1632. október, r. Nr. 146. fol. 38–39.

³⁴ Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 10. 1637–1648*. Bp., 1884. 523.

kapcsolat volt. Apja – Rákóczi Zsigmond – első felesége révén – Alaghy Judit – egy időre az Alaghy-Mágoocsy vagydon kezelőjévé vált, amelynek helyzetét az 1590. évi egyezség rendezte. Emlékezetes, jelen szerződésben mondták ki az Alaghy-Rákóczi ág kölcsönös öröklését megszakadás esetében.

Mindezek kevés ráhatással voltak az uradalom Alaghy Menyhértet követő birtoklására. Tulajdonképpen még az országbíró életében eldőlt annak sorsa. Alaghy betegeskedései miatt 1621-ben halálhírére keltették, amely után II. Ferdinánd még az év decemberében ígéretet tett az Eszterházy részére történő adományozásra.³⁵ Alaghy Menyhért azonban ezt követően még 10 évig élt. Eszterházy azonban nem felejtette el a neki tett uralkodói ígéretet, amelyet alapul használt birtokosi szándékú fellépésében. Már 1631. év szeptemberében panasszal élt az özvegyi tulajdonlás ellen.³⁶ Supplicatioja sikert ért el, s 1633 nyarán II. Ferdinánd előzetesen Eszterházy Miklósnak adományozta az uradalmat.³⁷

De hiába tett ígéretet Ferdinánd Eszterházynek, Alaghy Menyhért halála után csak évekkel, 1635-ben – Erdődy Anna halála után – kaphatta meg az uradalmat. A pereskedésekből annak ellenére kerülhetett ki győztesen, hogy sem az Erdődy, sem pedig az Alaghy családnak nem fűzték rokoni szálak. Bár megpróbált családi kapcsolatokra hivatkozni, érvei nem álltak szilárd talajon. Eszterházy Miklós hivatkozása az Alaghy vagydonra az volt, hogy első felesége, Dersffy Orsolya a vár egykori tulajdonosának, Mágoocsy Ferencnek volt az özvegye, s felesége hozománya között szerepelt nem csak a tornai uradalom, hanem a regéci is.³⁸ Leg-

³⁵ Szabó András: Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácin és a pácini reneszánsz kastély birtokosai (1590–1631). In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 7. Szerk. Kováts Dániel, 1995. 15. (továbbiakban Szabó 1995.); Eszterházy Miklós alapozta meg az Eszterházyak hatalmas vagydonát és hírnevét. Azonban pályája kezdetén nem tartozott a nagybirtokosok sorai közé, amit örökölhett volna csekélyke birtokot, apja abból is kitagadta, mivel Miklós áttért a katolikus hitre. A Mágoocsy családdal fiatalon kapcsolatba került, ugyanis Mágoocsy Ferenc akkori kassai főkapitány mellett vállalt szolgálatot. Tudatosan, birtokszerzési céllal házasodott. Első felesége, Dersffy Orsolya révén magáénak tudhatta Munkácsot. Dersffy halála után Thurzó Imre özvegyét, Nyáry Krisztinát vette feleségül, így megkapta Pápát, Ozorát és Dombóvárat. 1625-ben ő lett az ország nádora, 1626-ban megkapta a grófi címet, és Fraknó várát. Hegedüs László: Tolna megye nyugati felének települései (1580–1704). In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 9. Szerk. K. Balog János, Szekszárd, 1979. 100.

³⁶ ÖSTA FHKA Hoffinanz-Ungarn. 1631. szeptember, r. Nr. 144. fol. 72–81.

³⁷ „(...) eidem Comiti Nicolao Esterhazy ipsius q[ue] hereditibus, et posteritibus ac legariis utrius q[ue] sexus universis in, et pro p[rae]scripta centum bis mille ac sex ingentorum et nonaginta quinque florenorum, denariorum etiam sexaginta septem, summa cum obello uno, et una tertia, titulo pignoris sequentibus sub conditionibus dandam conferendam, et inscribendam duximus.” MNL OL A 57 Libri Regii, 7. k. 1107.; MNL OL A 57 Libri Regii 8. k. 5–8. Az eredeti összeg 192 121 Mft volt, amelyből 89 426 Mft-ot elengedtek Eszterházy számára. MNL OL P 108 Magánlevéltárak, Eszterházy család hercegi ága (1527–1942), Repositoryum (1527–1936) (továbbiakban P 108 Rep.) 34. Fasc. D. Nro. 108.

³⁸ Sós István: A regéci vár tisztviselői és lakóinak élete a 17. század első felében. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2003. 229. (továbbiakban Sós 2003.)

inkább azonban Habsburg hűsége adhatja meg a valós – és udvari szempontból érthető – választ arra, hogy az igénytartók közül miért Eszterházy Miklós szerezte meg a birtokokat. Az ország egyik legnagyobb földbirtokosaként hatalmas bevételekre tett szert, lojalitása pedig az Udvarban befolyásos személlyé tette. A 17. század háborús viszonyai között az Udvar pedig jobb szerette volna az Erdélyhez közel fekvő birtokokat egy Habsburg-hű arisztokrata kezén látni, mint a fenyegetést jelentő Rákóczi Györgyén.

A nádor azonban nem tudta sokáig élvezni az újonnan szerzett birtokából befolyló jövedelmeket. 1644 februárjában I. Rákóczi György megindította hadait a Magyar Királyság ellen. Rákóczi György már korábban részt vett az uradalom megszerzéséért indított pereskedési sorozatban, azonban jogi úton nem sikerült birtokait gyarapítania. Ez nem gátolta meg őt abban, hogy Erdődy Anna halála után csapatai elfoglalják apja egykori birtokát, Mádót. Lovasai még a kamara összeíróját, Duka Istvánt is megfutamodásra készítették, amely esetről a következőket vetette papírra. „Otta[n] nagy hamarsággal az bíró házát, ahol meghszállotta[m] volt, az Rákóczi úr[n]ak szolgálai mintegy eötven[en] vagy hatva[nan] lóval oda rohanván, az város kapuját occupálvá[n] és szekerekkel beverv[én], környülfoghtak és mingyárt az bíróval compellalva[n] az várost, lovat hoztattak alá[m], és fegyveres kézzel lévő[n] rajtam, kiküldötenek és az várost az Úr számára való borokkal elvöttek és foglaltak.”³⁹

Az erdélyi fejedelem 1644. február 2-án indult el csapataival Gyulafehérvárról, azonban ekkor még többek között a regéci uradalom is ellenállt ekkor még I. Rákóczi György seregeinek.⁴⁰ A várat Eszterházy hű embere, Eörsy Zsigmond⁴¹ védte, az ostromlók seregét pedig ifj. Rákóczi Zsigmond, a fejedelem fia vezette. Maga az erősség elfoglalása nem kívánt sok időt. Rákóczi seregei a folyamatos ágyúzás taktikáját alkalmazták. A vár alá vezényelt magyar, székely, gyalogos és lovas hadak a pattantyúsokkal sáncokat emeltek, amik mögül az erősséget lőtték.⁴² A folyamatos ágyúzás következményeként hamar kidőlt a vár egyik kerítésének kőfala. Az ostromlók között szolgáló Jármí Ferenc⁴³ javaslatára Sárospatakról gyorsabb ágyúkat hoztattak, mert szerinte ezekkel a vár belső épületeiben

³⁹ MNL OL E 156 Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et Conscriptiones (továbbiakban E 156) a. Fasc. 152. No. 008.

⁴⁰ Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 1. sz. 54. (továbbiakban Cseh-Szombathy 1956.)

⁴¹ Eörsy – egyes forrásokban Örsi – Szalárdi János: *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Bp., 1980. (továbbiakban Szalárdi 1980.) Eszterházy Miklós familiárisa volt. Horváth József – Dominkovits Péter: *17. századi sopron vármegyei végrendeletek*. Sopron 2001. 71. Lásd továbbá: Hiller István: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánása Sopron vármegyében. = *Soproni Szemle*, 2000. 1. sz. 5–19.

⁴² Szalárdi 1980. 246.

⁴³ Jármí Ferenc egy 1637-ben készült ügyiratban erdélyi követként van megjelölve. ÖStA HHStA Ungarische Akten IV. Miscellanea Fasc. 423. Aus der Hofbibliothek Konv. B. 1630–1662. Ö készítette el a vár inventáriumát 1644. augusztus 24-én. MNL OL E 156 a. Fasc. 078. No. 034.

is kárt lehetne tenni, aminek hatására a védők bizonyosan megadnák magukat.⁴⁴ Jármí elképzelését siker koronázta, mert az ágyúk megérkezését követően nem sokkal Eörsy Zsigmond megadta magát.⁴⁵ A fejedelem szabad elvonulást engedett Eörsynek és a várvédőknek is, de kikötötte, hogy az ott található fegyvereket és egyéb értékeket nem vihetik magukkal. Ezt követően írta meg levelét, amelyben így fogalmaz: „Az Úr Isten áldomásából immár Regécz vára is a kezünkben lévén.”⁴⁶

Bár I. Rákóczi György hivatalosan az 1645-ben megkötöttet linzi békével tudta biztosítani a maga számára a vár és az uradalom birtoklását,⁴⁷ a fejedelem emberei már a zempléni hegy ormán álló vár elfoglalása után munkához láttak. Ennek nyomán készítették el 1644-ben annak inventáriumát, majd a béke megkötésével az 1646. január 26-án kiadott új urbárium már az uradalom új rendjét volt hivatva kifejezni.⁴⁸

VÁLTOZÁSOK A RÁKÓCZI BIRTOKLÁS ALATT

A Rákóczi család 1711-ig tudhatta magát a regéci uradalom birtokosának. Mind a vár, mind pedig maguk a birtokok jelentős szerepet játszottak a család életében. Mit sem jelez ennél jobban, hogy Zrínyi Ilona külön udvartartást alakított itt ki, esküvőjét Regéc büszke várában tartották, ahol II. Rákóczi Ferenc is nevelkedett. A 15–16. század birtoklási, katonai – s így gazdasági – szempontból zavaros évszázadai után sem vártak kevésbé kaotikus évtizedek a birtokok életére. Regéc vára, és az ahhoz tartozó birtokok már a megelőző évszázadokban is gyakorta bekövetkező birtokoscseréi miatt nem véletlen, hogy – az amúgy önmagában nézve nem egy hosszú birtoklási idő ellenére – az utókor a regéci birtokot, mint egykori Rákóczi tulajdont jegyezte meg. Azonban az a 67 év, amely a Rá-

⁴⁴ Szalárdi 1980. 246.

⁴⁵ Mikor Eörsyt Rákóczi elé vitték, az megjegyezte, hogy „Hol ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé?” Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1957. 1–2. sz. 34. 179–203.

⁴⁶ Sós 2003. 260.

⁴⁷ Az uradalmat Ferdinánd 260 000 Ft-ért adta át. Az adományozásról egy 1647-ben készült másolat tudósít. „Nos Ferdinandus et cetera, quod cum superioribus et cetera eandem totalem et integram arcem seu dominium Regécz vocatam in comitatu Abaujvariensi existentem habitam, simul cum diruto castro Tallya, cunctisq[ue] totalib[us] et integris oppidib[us] ac possessionib[us] nempe: Szanto, Tallya, caeterisq[ue] supra Rátka, Fony et cetera. (...) Ma[ri]e et cetera memoratis principibus Georgio Rakoczi et consorti suae D[omi]nae Susannae Lorantffy, ipsorumq[ue] haeredibus et posteritatibus, ad virilem jure perpetuo ad foemineum vero sexum et legatarios universos in et pro ducentis sexaginta millibus florenorum cum libera dispositione praefator[um] Principis et Principissae dedimus contulimus et inscriptimus sequentib[us] sub conditionibus et cautelis adjectis et cetera.” MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 37.

⁴⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032.

kóczi családhoz kapcsolható, nem volt egy békés időszak. Igaz ugyan, hogy ez alatt az idő alatt az uradalom így, vagy úgy a család birtokában volt, az országban zajló politikai események sodrása a Rákóczi családot is magával ragadta, ezáltal pedig annak birtoklásában is változást idézve elő.

Az első ilyen változás 1652-ben következett be II. Rákóczi Zsigmond korai és hirtelen halálával. Ekkor Regéc hivatalos kezelője Lorántffy Zsuzsanna lett, aki már nem mellesleg 1648-tól saját maga irányította az uradalmat, mivel I. Rákóczi György a fejedelmi hatalmat ugyan II. Rákóczi Györgyre, de kisebbik fiára, Zsigmondra – többek között – a regéci uradalmat hagyta.⁴⁹ Lorántffy Zsuzsanna 1660-ban bekövetkezett halálakor, az ő, már 1659-ben papírra vetett végrendelete garantálta, hogy a regéci vár és tartozékai továbbra is a Rákóczi családé, pontosabban II. Rákóczi György leszármazottjaié legyenek. Így került I. Rákóczi Ferenchez nem csak a regéci, de a sárospataki uradalom is, amelynek igazgatását Báthory Zsófia végezte. A férje halála után rekatolizált özvegy jó kapcsolatokat alakított ki a jezsuitákkal; birtokokat és szőlőket adományozott nekik, s közben szigorúan vezette a családi birtokokat. Erős kezére szükség is volt, hiszen a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vevő Ferencet csak a bécsi udvarral való hosszas egyezkedések árán tudta megmenteni. Az ár – mint ismeretes – 400 ezer forint volt, és ezen felül a család egyes váraiba császári őrséget is kel-

⁴⁹ Melegh 2017. 43. I. Rákóczi György 1648-ban bekövetkezett halála után a családi birtokok kezelését Lorántffy Zsuzsanna vette át, mivel hiába hagyta végrendeletében Munkácsot, Ecsedet, és Regéct Zsigmondra, kikötötte, hogy míg özvegye él, addig őrá szállnak a birtokok. Szilágyi Sándor: *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. Bp., 1875. 592. Online: Internet Archive, <http://www.archive.org/stream/aketrkczgyrgyf00szilgoog#page/n612/mode/2up> letöltve 2020. 10. 31. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna közösen intették idősebb gyermeküket, mint járjon el életben. „Megh akarván mindenképpen az mi atyai hivatalunknak felelni, a mígh úr Isten minket éltet, mind mostani és házassághodból állapotodba[n], menny[i] keöltséghet várhacsz, és vár is tőlünk, azt is értésedre akarunk adni: Úgy hogy, nem hogy kevesitened szolgálidnak számát, de inkább teöbbitced, hogy beöczülletes udvarod és szolgálid lévén, világhi életed, és ez állapotod is beöczölletes legyen, és dicziyetessen essék: Kiknek mindenféle fizetéseket, ruházattyokat, hogy igazán meghadd, nem csak tanáczollyuk de ugyan paranczollyuk is. Mint hogy penigh Isten áldásából, már ez eöczéd is szükölködni fogh magyar országghi szolgálid nélkül, azért is kell többitened szolgálidat, hogy azokat ez utá[n] melléd ne[m] rendellyük, han[em] az eöczéd mellé, mert az eö állapottyát is, ne[m] akarjuk beöczülletlenül tartani és hadni. (...) magad is minden Istenes utakon judustriálkodgyál, majorkodgyál, az sok rozsz lovak tartásának, s egyéb haszontalan rendfelett való vásárlásnak békét hadgy, ne kapj minden ember és szegény legény lován (...)” MNL OL E 211 b. Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók, Lymbus, I. Series, Régi tárgyi csoportok (továbbiakban E 211 b.), Fasc. 150. Miscellanea. Rákóczyana fol. 104r–105v. Az egykori „fejedelemasszony” igazgatásáról még az 1680-ban készült urbáriumban is sok helyen megemlékeznek. Neve mellett szinte kivétel nélkül valamilyen adóenyhítést említenek. Így az egyik Alsóvadász esetében: „Szent Márton adaját régenten fizettek, annuatim flor[enos] 12. De mióta hódolnak, idv[e]zült Lorántffy Suzanna Fejedelem Asszony retaxálta nekik, az óta nem fizetik.” Illetve „Mellyekből is Izvegyült Fejedelem Asszony látván fogyatkozásokat, az romlásokat, annuatim retaxált.” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041.

lett fogadnia. A jelzett összeg azonban még egy olyan hatalmas birtokkomple-xummal bíró családra is nagy terhet jelentett, mint a Rákócziak. Hogy Báthory Zsófia ki tudja ezt fizetni, kölcsönhöz kellett folyamodnia, amelynek egy részét a jezsuiták állták.⁵⁰ Az összeg másik részét viszont csak elzálogosítás útján volt képes megszerezni, s ezen elzálogosított birtokok közé esett a regéci uradalom is. A zálogbirtokos Zrínyi Ilona lett, aki Ferencsel 1666-ban kötött házassága révén végül is a Rákóczi család felügyelete alatt tartotta Regécut.

1680 és 1688 között Zrínyi Ilona többször tartózkodott Regécen, sőt, ott külön udvartartást is vezetett. Házassága Thököly Imrével döntő fontosságú volt nem csupán a vizsgált uradalomra nézve, hanem megpecsételte várának sorsát is. 1685-re a német katonák Caprara vezetésével elfoglalták. Védői megpróbálták a német hadvezérrel alkut kötni, kegyelmet kérni Rákóczi Ferencnek, hogy az uradalom, és annak jövedelmei ne kerüljenek kamarai kezelés alá, Caprara azonban a Szepesi Kamara felügyelete alá helyezette a birtokokat. A várat 1686-ban a császár rendelete alapján felrobbantották.⁵¹

Zrínyi Ilona 1688-ban adta fel Munkács védelmét, amelynek következményeként gyermekeit Kollonich Lipót gyámsága alá helyezték, algyámul pedig Zemplén vármegye alispánját, Klobusiczky Ferencet nevezték ki. Feladatuk, az „árvák” birtokainak kezelése, azok nagykorúságáig szólt. A birtokok azonban nem maradtak huzamosabb ideig a Szepesi Kamara felügyelete alatt. 1691-ben Julianna hozzáment Aspremont grófhhoz, s a házaspár egy évvel később a még kiskorú II. Rákóczi Ferenc birtokainak kezelőivé lett, egészen annak nagykorúságáig. A leendő fejedelem sógora társaságában 1694-ben látogatta meg a rá örökölni hagyott birtokokat.⁵² Regéc várát is megtekintette, ám az akkor már csak romként állt a hegy ormán, s maga Rákóczi konstatálta, hogy a kár helyrehozhatatlan.

A Rákóczi vagyon ekkor óriási kiterjedésű volt. Az árvák birtokai 27 megyére – köztük Erdélyre is – terjedtek ki. Julianna és Rákóczi Ferenc kezdetben békés úton intézték vagyonuk felosztását. 1693-ban a későbbi fejedelem testvéreinek a birtokok majd felét engedte át, 1698-ban pedig az ecsedi jószágról ren-

⁵⁰ Lehoczky Tivadar: Kolonich-Alapítvány a Rákóczyak korából. = *Századok*, 1896. 441.

⁵¹ Jármay Edit: *A Regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században*. Bp., 1930. 15. (továbbiakban Jármay 1930.)

⁵² Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 2004. 628. (továbbiakban Köpeczi – R. Várkonyi 2004.); Tizennyolcadik születésnapját Szerencs várában töltötte be. Az akkor rendezett lakoma nagyságairól támpontot nyújthat számunka az az 1695-ben készült recognition, amely szintén a fejedelem ott tartózkodása miatt Regécéről Szerencsre küldött élelmet sorolja. 53 lúd, 4 borjú, 60 tyúk, 26 csirke, 6 pulyka, szalonna, 6 font tehénhús, 87,5 icce ecet, vaj, tyúkmony (tojás), 1 nyúl, 1 őz és 4 kappan került ekkor II. Rákóczi Ferenc és kísérete asztalára. MNL OL E 554 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók, Városi és kamarai iratok (1527–1894) (továbbiakban E 554) Szalay Gyűjtemény 1703. t.sz. Fonyi Ferenc recognitionja 1695. szeptember 12. fol. 43r.

delkeztek. A további rendezés azonban nem maradt ilyen békés, s a testvérek között birtokper vette kezdetét. Az egyezség 1699 szeptemberében jött létre. Ennek alapján Sárospatak, Regéc, Tokaj, Helmec uradalma II. Rákóczi Ferenc kizárólagos tulajdonába került, míg az örökség többi részét megosztva bírták.⁵³

1701-ben, a fejedelem letartóztatásával, s a bécsújhelyi börtönbe szállításával lépett fel a régi-új helyzet a Rákóczi – így köztük a regéci – birtokok birtoklásában: a Szepesi Kamara lefoglalta azokat. Ez az állapot 1703-ig állt fenn, amikor is a szabadságharc megindítása után II. Rákóczi Ferenc felszabadította saját birtokait. Az elbukott harc a regéci uradalom sorsát is véglegesen megpecsételte – Trautsohn Donát Lipót osztrák herceg kapta meg adományként a birtokot. A szatmári békéhez köthető dátum ezzel végleg lezárta a Rákóczi család regéci tulajdonlását.

AZ URADALOM KITERJEDÉSE

Mi volt az oka, hogy a ma már kevésbé ismert egykori regéci uradalom politikai harcok, birtokperek középpontjába került, s miért szerette volna két nagyhatalmú főúr, Eszterházy Miklós és I. Rákóczi György is a saját javai között tudni? A válaszhoz az uradalom kiterjedését, s egykori tartozékait kell megvizsgálnunk.

Váruadalom révén nyilvánvalóan a települések várhoz való távolsága nagyban közrejátszott abban, hogy melyek váltak a birtokkomplexum szilárd részévé. Nem feltétlen ez volt azonban az egyetlen tényező. A birtokosok ugyanúgy növelhették, vagy csökkenthették a regéci tartozékok számát. Utóbbi a korszaknak megfelelően természetesen az elzalogosítást jelenthette. Ennél fogva mind a 16., mind a 17. század során minimális mértékben – 2–3 falu tekintetében –, de változott magának az uradalomnak a kiterjedése is. A Rákóczi birtoklás kora sem kivétel ez alól.

Ha egy pillantást vetünk az 1541-ben Serédy Gáspárnak tett birtokadományra, Regéc vára mellett a következő településeket jegyzik: Vilmány, Fony, Felsőnovaj, Újhely (Szikszó), Szántó, Alsóvadász, Marcinfalva, illetve Regéc. Tállya mezővárosát sokáig külön kezelték, s külön is adományozták, majd annak területe is fokozatosan beolvadt az uradalomba.⁵⁴ Az 1635 januárjában készült kamarai inventárium – amely az Eszterháznak utalando javakat rögzíti – pedig Regécet, Tállyát, Alsóvadászt, Legyesbényét, Marcinfalvát, Szántót, Felsőnovajt, Fonyt,

⁵³ Gyulai Éva: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1703. = *Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 2020. 201. Online: MATARKA https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/11_evf_1_klsz_2020/ISSN_2062-204X_11_evf_1_klsz_2020_200-210.pdf letöltve 2020. 10. 31. A Rákóczi birtokokra lásd továbbá: Wellmann Imre: A Rákóczi birtokok sorsa. In. *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*. Szerk. Lukinich Imre, Bp., 1935. 98.

⁵⁴ MNL OL A 57 Libri Regii, 2. k. 13–14.

Horvátot, Baskót és Mogyoróskát említi a regéci birtok részeként.⁵⁵ I. Rákóczi György 1646-ban készített urbáriumában Komlós vagy másként Komlóska és Vilmány kivételével ugyanezen települések szerepelnek.⁵⁶ De talán a legpontosabban és legrészletesebben az 1680-ban és 1693-ban készült összeírás tárja elénk az egykori váruradalom tartozékait: Tállya, Szántó, Regéc, Mogyoróska, Fony, Legyesbénye, Alsóvadász, Marcinfalva, Felsőnovaj, Horvát, Baskó, *Rátka*, *Komlóska*, *Vilmány*, *Kér*, *Gibárt*, *Büd*, *Alpár*, *Szikszóújfalu*.⁵⁷ Mi az oka annak, hogy utóbbi települések nem szerepelnek minden feljegyzésben? Mivel Rátkát és Komlóskát 1646-ot követően kivétel nélkül minden gazdasági irat, mint az uradalomhoz tartozó birtokokat említi, más dokumentum hiányában feltételezni tudjuk, hogy előbbi települést a Rákóczi birtoklás első éveiben, utóbbit pedig Eszterházy idején csatolták Regécéhez. Vilmány, Kér, Gibárt, Büd, Alpár, Szikszóújfalu esetében azonban más a helyzet, s a források is bővebben szólnak róluk.

Vilmány 1646-ban is az uradalom részét képezte. 1678-ban azonban már így írnak róla: „Ez cum omnibus pertinentiis elzalogosítván Urunktól Boldoghkeő várához bíratik malommal együtt.”⁵⁸ Mivel 1662-ben még a lakosok adóját retaxálták, így zálogosításra csak azt követően kerülhetett sor. I. Rákóczi Ferenc – ahogy a források írják – az „érsek” számára zálogosította azt el 6000 MFt értékben.⁵⁹ Ezt követően került a „pap urakhoz” Boldogkőhöz, amely urakat az 1701-es feljegyzés már konkretizálta: a jezsuiták Szalay Pállal együtt bírták.⁶⁰

Kér településén az ott lévő kúria, s az ahhoz tartozó sessiók képezték a Rákóczi – ennél fogva pedig a regéci – birtokot. A portió Horváth Mihályról szállt a Rákóczi családra. Az átruházás nem csak a kéri kúriát, hanem a Gibárt, Büd és Alpár településén lévő 1–2 jobbágyhelyet is tartalmazta. I. Rákóczi György ezen részeket az 1640-től szolgálatban álló ónodi várkapitányának, Bekény Jánosnak

⁵⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 096. No. 014. Bár jelen dokumentum tartalmazza Vizsoly részirtok összeírását is, fontos megjegyezni, hogy az sosem képezte a regéci uradalom részét. Feljegyzésére azért került sor, mert a település, s vele együtt az ott álló kúria és allódium Alaghy Menyhért birtokát képezte. Vizsoly a 16. század közepén még Perényi Gábor tulajdona volt. 1556-ban Perényi Izabella oldalára történő átállásával Ferdinánd Vizsolyt Alaghy Jánosnak adományozta, ámbar nem sokáig maradhatott az övé – Perényi ismételt páfordulásával a birtok is visszakerült tulajdonába. A település sorsát Perényi Gábor magtalansága befolyásolta. Miután annak halála után Vizsoly a kincstárra háramlott, Mágocsy Gáspárnak, s unokaöccsének, Andrásnak – Alaghy Judit férjének – adományozták. András halálát követően Vizsoly is a gyám szerepében feltűnő Rákóczi Zsigmond igazgatása alá tartozott. Alaghy Menyhért pedig Ferenc halálát követően kapta meg. Szabó András: Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez. = *Magyar Könyvszemle*, 1980. 4. sz. 394–395. Az 1657-es urbárium alapján készült irat pedig a sárospataki uradalom részei közt említi. MNL OL E 156 a. Fasc. 068. No. 038.

⁵⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032.

⁵⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁵⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁵⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁶⁰ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Conscriptio arci et domini Regéciz 1701. fol 41v.

adta, akiről a Rákóczi családra szállt vissza, akik ismételen elzálogosították azt először Szuhai Mátyásnak, majd Török Jánosnak, a regéci vár kapitányának. Török azonban elbujdosott, s bár visszakényszerítették őt a regéci birtokokra, a kéri adományt nem tarthatta meg. 1680-ban említik először az urbáriumok – a kúriának ekkor már csak a falai álltak, s minden hozzá tartozó sessió pusztán állt.⁶¹

Újfalu vagy Szikszóújfalu szintén a zálogosított javak sorát gyarapította. Alaghy Menyhért volt az első, aki megvált tőle, s Lorántffy Mihálynak adta, amelyet aztán 1600 MFt-ért váltott vissza már I. Rákóczi Györgytől.⁶² Majd unokája, I. Rákóczi Ferenc zálogosította el Szepesi Pálnak, akitől a Kamara lefoglalta, miután a kurucok közé állt. Hogy hogyan kapta vissza zálogbirtokát, azt az 1689-es összeírást végző tisztek sem tudták: „(...) de ismétlen miképpe[n] succedáltak mostani Szepesi uramék, nem tudják, mostan is az eő K[egye]lmeK dominiumjába[n] vago[n] [Szikszóújfalu].”⁶³ Ezen a ponton kell megjegyeznünk, hogy Újfalu mellett említenek egy további részt, amely szintén zálogban volt, ellenben 1689-től korábbi dokumentum nem említi, ez Széplak. A települést szintén I. Rákóczi Ferenc adta Várad Mihálynak 6000 MFt-ért.⁶⁴

Az inscribált tartozékok között mindenképpen meg kell említeni Rátkát is. A település, amely a 17. század közepére egy török támadás után pusztává vált, a szántóművelés szempontjából bizonyult lényegesnek – mint látni fogjuk, ez később sem változott. Vélhetőleg jó minőségű földjei emelték értékét 16 000 MFt-ra, amennyiért Eszterházy Miklós zálogba vetette azt Thököly István számára. Az ügylet 1639 áprilisában történt.⁶⁵ Ez a magyarázata, miért nem szerepel Rát-

⁶¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. Kenyhec, Buzita és Gesztely is a kéri Horvát-féle adomány részét képezték, de a jelzett részeket a Keczer családnak eladták még 1678 előtt. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁶² „Adgyuk tutára mindeneknek, az kiknek illik és levelünk rendiben. Mivel hogy báltám, Bekény Alagy Menyhárt ur[am] eő k[egye]lme Szikszó Újfalu nevű egész possessióját Borsod vármegyében lévő, mellyet azelőt egynéhány esztendővel bizonyos szükségétül kényszerítvén az néhai nemzetes Lorántffy Mihály ur[un]k és mind az két ágon lévő maradékinak bizonyos sumában inscribálta, és zálogban vőtte volt, mi túllunk (mint hogy mostanság kezünknel tanálatot) akarván kiváltani (...), el akarván báltám urammal való egyenetlenségünket praecavealni [elháritani] és inkább az szép köztünk való atyafiúságot continuálni és vöttünk fel eő k[egye]lmetül tizen hatszáz forintot, és a jó Szikszó Újfalut egészen kezünkbel kibocsátatunk.” MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyonjogi iratok 1323–1770. nr. 21.

⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁶⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012., 1701-ben már Soós Istvánt jelölték meg zálogbirtokosnak. MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Conscriptio arcu et domini Regéc 1701. fol 41v. Széplak ma már nem létező település. Borovszky Samu Abaújszéplakként említi. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyei és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Bp., 1896. Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/abauj-torna-varmegye-es-kassa-2/abauj-torna-varmegye-kozsegei-B91/szeplak-apati-ab-szeplak-BC3/> letöltve 2020. 11. 01.

⁶⁵ MNL OL E 211 c. Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók, Lymbus, II. Series, Régi tárgyi csoportok (továbbiakban E 211 c.) 110. d. t. 13. fol. 484r.

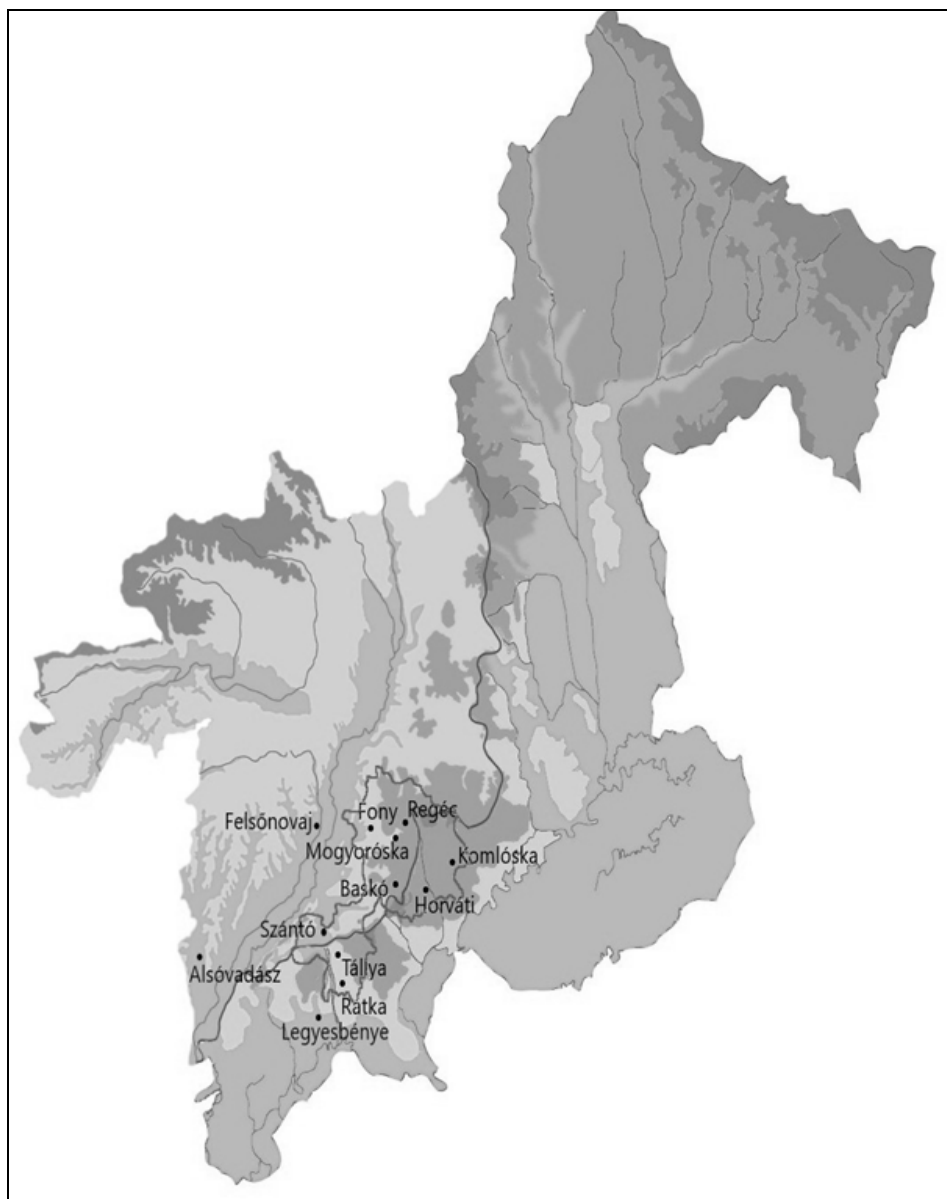
ka a Rákóczi György által készítettett összeírásban. Hogy pontosan mikor szűnt meg zálogbirtok lenni, arra az 1680-ig terjedő nagyfokú forráshiányosság miatt nincs adatunk. Csak az 1680-ban készített urbárium leírásából következtethetünk az 1647–1660 közötti intervallumra.⁶⁶

Mindezek alapján a regéci uradalom állandó tartozékainak a következők tekinthetők. Tállya és Szántó mezővárosa, Regéc, Mogyoróska, Fony, Rátka, Legyesbénye, Baskó, Horváti, Komlóska, Alsóvadász, Felsőnovaj és Marcinfalva. Az uradalom teljes kiterjedése – a zálogba adott birtokok nélkül – az 1. ábrán látható.⁶⁷ Ezen települések állandósága predesztinált minket arra, hogy a kutatás térbeli kereteit ezek köré szabjuk meg. S ez magyarázza, hogy az egyébként is deserta Kér, Búd, Gibárt, Alpár, Szikszóújfalu, Vilmány és Széplak kívül estek a dolgozat vizsgálatán.

Az uradalom térképe elénk tárja annak valódi értékét és jelentőségét. Ez két ponton fogható meg. Az egyik, hogy az ország három részre szakadásával Regéc a Magyar Királyság, és az Erdélyi Fejedelemség határához került. Ez a geostratégiai helyzet tette a várat igazán fontossá az Udvar számára, hiszen Tokaj és Munkács várával együtt egy védelmi vonalat jelentett egy esetleges erdélyi fenyegetettség ellen, így tulajdonosának bécsi hűsége elengedhetetlen volt a 16. század során, s ez a magyarázata, miért Eszterházy kapta azt meg Erdődy Anna halála után. Mi volt viszont a motivációja Eszterházynek, Rákóczinak, s Mágocsynak is? Vélhetőleg nem az uradalom stratégiai elhelyezkedése vonzotta őket. Sokkal egzaktabb indokot lehet felfedezni: a szőlőterületeket. Emellett még a Lengyelországba futó fő kereskedelmi útvonal is keresztülszelte az uradalmat. Rákóczi Zsigmond kezdővagyonát éppen a borkereskedelemből szerezte. Karrierje során fokozatosan vetette meg a lábát a Hegyalja területein, s igyekezett a mind jobb termőterületeket megszerezni. A regéci uradalomnak pedig kiváló szőlőhegyei voltak. Ennél fogva nem túlzás azt állítani, hogy többek közt a regéci uradalom jelentős mértékben hozzájárult a hatalmas Rákóczi vagyon létrejöttéhez.

⁶⁶ A dokumentumban a következőt jegyezték le: „Izvegyült Fejedelem Asszony taxára bocsátotta volt őket annuatim (...), hogy ha idegenekből száza szaporodnának is, s haza telepednének, ugyan csak azon taxával tartoznának, mellynek kezdeti volt in Anno 1661. (...) Méltóságos Báthori Sophia Fejedelem eő Méltósága azon 80 forint taxájokból retaxált (...)” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁷ A térkép nem szerepelteti Legyesbénye, Felsőnovaj és Alsóvadász kiterjedését, mivel azok korabeli határaitól nem készült felmérés, ellenben az uradalom többi településével.

*1. ábra. A regéci uradalom kiterjedése és települései
– a térkép a szerző saját készítése*

A REGÉCI URADALOM IRÁNYÍTÁSA A 17. SZÁZADBAN

„Péderi Lázár regéci udvarbíró uram, vévén kegyelmed commissiomat, Locsintzky János szerencsi udvarbíró uramnak kezéhez negyven hordót adjon kegyelmed.”⁶⁸ Az alábbi utasítás Klobusiczky Ferencről, a Rákóczi birtokok egykori adminisztrátorától származik. A forrásszöveg rövidege ellenére rengeteg információt rejt magában, hiszen az írás nem csak a szomszédos Rákóczi birtokok egymás közti gazdasági kapcsolataira utal,⁶⁹ hanem az uradalmak irányítására is. Klobusiczky Ferenc örködött a teljes Rákóczi birtokkomplexum zavartalan működése felett, amely feladatot az egyes uradalmak szintjén a provisor látott lett. Azonban téves és leegyszerűsítő megállapítás lenne csupán az udvarbíró szerepét kiemelni, hiszen az uradalmak igazgatása egy hierarchikusan felépülő birtokkormányzati rendszerben valósult meg. Ebben az összetett rendszerben különböző szinteken résztvevő tisztviselők feladata volt az egykori Rákóczi birtok gazdaságának működtetése és fenntartása. A kérdés, hogyan épült ez fel, s miképp tudták a 17. századi tisztviselők feladataikat pontosan ellátni, mi volt a rendszer?

A történeti kutatást már a kezdetektől foglalkoztatja a különböző uradalmi gazdaságok, illetve azok működtetésének rendszere. Ennek köszönhetően már a 19. század végétől megkezdődtek azoknak a forrásoknak a kiadásai, amelyek hasonló témákban íródtak.⁷⁰ Bár a 15 kötetben megjelent „Tanulmányok a magyar

⁶⁸ MNL OL E 554 Szalay Gyűjtemény 1701. t. sz. Klobusiczky Ferenc utasítása Péderi Lázárnak, fol. 159r.

⁶⁹ Az utasításból megalapozottan lehet következtetni arra, hogy a szerencsi és a regéci birtokok között fennálló gazdasági együttműködés szorosabb volt. Szilvássy István regéci provisor 1701-ből fennmaradt számadása erre rá is mutat. A részletes ratio szerint a legtöbb esetben a regéci uradalomból küldtek Szerencsre mind állatokat, mind pedig terményeket, úgy, mint juhokat, kenderet, aprómarhát, szalonnát, aszalt szilvát, de olvashatunk még sör, óbor és üvegek küldéséről is. Emellett egy, a készpénz kiadások felsorolása közötti tétel alapján 1701-ben a szerencsi udvarbíró kezéhez Regécéről 180 MFt-ot adtak. MNL OL G 29 A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, Rákóczi-szabadságharc levéltára, Gyűjteményes rész, Gazdasági iratok 1694–1712. (továbbiakban G 29) Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 23–73.

⁷⁰ Koncz József: I. Rákóczy György gazdasági rendeletei. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. 3. sz. 216–218.; Kőszeghy Sándor: I. Rákóczy György rendelete juhászata ügyében. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. 1. sz. 60–62. (továbbiakban Kőszeghy 1895/a.); Dr.

mezőgazdaság történetéhez” című könyvsorozat a történettudomány érdeklődését a gazdaságtörténeti, kereskedelmi és uradalomtörténeti kutatások felé irányították, kutatásuk nem fedett le mindent. Annak ellenére, hogy mennyire meghatározó volt a gazdaságtörténeti irányvonal, a birtokok igazgatásának kérdésköre, gazdálkodási szervezetének áttekintése nagyrészt feldolgozatlan maradt. Kállay 1980-ban megjelent, máig kiemelkedő jelentőségű művében így ír erről: „Vizsgálódásaim során kevés feldolgozásra támaszkodhattam. [...] nem állott rendelkezésemre előmunkálat, a nyersanyagot is jórészt magamnak kellett összegyűjtenem és feldolgoznom.”⁷¹ A Magyar Nemzeti Levéltár hatóság- és hivaltörténeti sorozatában megjelent kötet szerzője több nagy magyar nemesi család uradalmi levéltárának anyagait nézte át, általános érvényű megállapításokat vonva le a koraújkori Magyarország nagybirtokainak birtokkormányzati felépítéséről és fejlődéséről. Munkája kiadása után lendült fel jobban a kormányzattörténet, és jelentek meg kizárólag ezzel foglalkozó írások.⁷²

Mivel jelen dolgozatnak nem célja ezen kutatási irány teljes historiográfiájának és eredményeinek összefoglalása, így ettől eltekintve, a regéci kutatás szempontjából is fontos, csupán néhány alapvető megállapítást emelnénk ki.

A szakirodalom egyetért abban, hogy a 17. század a változás korszaka a birtokkormányzati rendszert tekintve, amely változás lényege, hogy a várak uradalmi termelést irányító gazdasági szerepe fokozatosan megszűnt, közben pedig a közigazgatásban, gazdálkodásban decentralizáció lépett fel. Ez a folyamat természetesen nem egyszerre, és még csak nem is gyorsan ment végbe. A 17. század csak egy olyan változásnak volt az eleje, amelynek végén kialakult a reformkorra ismeretes birtokkormányzat. De a valódi mezőgazdasági nagyüzem-mé való alakulás csak a 19–20. század fordulójára következett be, amikor is álta-

Döry Ferencz: Utasítás a murányi udvarbíró részére 1662-ből. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1901. 5. sz. 267–280.

⁷¹ Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Bp., 1980. 8. (továbbiakban Kállay 1980.)

⁷² Bán Péter: A Nyugat-Dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1977. 1–2. sz. 24–71. (továbbiakban Bán 1977.); Vári András: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. = *Történelmi Szemle*, 1990. 1–2. sz. 1–28. (továbbiakban Vári 1990.); Bán Péter: A nagybirtok igazgatásának modernizációja Magyarországon a XVII–XVIII. században. In. *Archivum: A Heves megyei Levéltár Közleményei*, Szerk. Bán Péter – Á. Varga László, Eger, 1993. 29–42. (továbbiakban Bán 1993.); Kenyeres István: Egy nagybirtok igazgatása és gazdálkodása a 16. században. A trencsényi várbirtok 1543 és 1564 között. = *Levéltári Közlemények*, 1997. 1–2. sz. 99–142.; Kaposi Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In. *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32*. Szerk. Récesei Balázs, Kaposvár, 2001. 95–120. (továbbiakban Kaposi 2001.); Kenyeres István: A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. = *Századok*, 2001. 6. sz. 1349–1412.; Kenyeres István: *XVI. századi uradalmi utasítások: Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére*. Bp., 2002. (továbbiakban Kenyeres 2002.); Póka Ágnes: A Batthyány-birtokkomplexum igazgatása Batthyány Ádám alatt (1632–1659). In. *Tanulmányok Badacsonyból*. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron, Bp., 2011. 44–61.

lánossá vált a könyvelés, előtérbe kerültek a kereskedelmi érdekek, a bérmunka, és a szakképzett munkaerő alkalmazása. Ezen folyamat csírái a 18. század során jelentkeztek először. Ekkorra a földesúri és jobbágygazdaságok egymás kiegészítőjeként működtek, azonban az egyre növekvő piaci kereslet érdekelte tette a birtokosokat gazdálkodásuk szélesítésében. Ennek érdekében a jobbágyoktól visszavették a bérbeadott földeket, tehát a termelés területét növelték, koncentrálták azt. De ezzel együtt a jobbágyok, illetve fogadott dolgozók által a mindehhez szükséges munkaerőt is biztosítani tudták, annál is inkább, mert a jobbágygazdaság fokozatosan betagozódott a kialakuló nagybirtoküzembe, annak egyik részét képezve. Három feltétel – munkaerő, termelő tér, növekvő piaci szükséglet – tehát adott volt, amely elindította az igényt a nagyüzemmé fejlődés felé. Azonban már ezen elnevezés is magával vonja az igényt egyfajta szervezethez, amelyben a munka hatékonyan, profitot generálva működhetett. Tóth Tibor szerint ez, a negyedik feltétel volt az, amely a legnagyobb hiányosságokat mutatta a korszakban.⁷³

Ezeknek úgy mond „előzményei” mind-mind megtalálhatóak már a 17. század közepén is, legfőképpen a szőlőtermelő területeken. Ezeknek a változtatásoknak, gazdasági átalakításoknak pedig egy célja volt – minél hatékonyabbá tenni a birtokok gazdálkodását.

Ezen törekvés figyelhető meg a regéci uradalom 18. századi agrárművelésében is. Bár Jármay Edit munkájában kifejezte ezt, mégis a kormányzattörténet terén munkája hiányosságokat mutat, mivel vizsgálata legnagyobb részt a Trautsohn birtoklás idejét (1711–1775) fedte le, a Rákóczi időszak csak az 1697-es év részletezésétől jelenik meg. Emellett az uradalom kormányzatának bemutatása nagyrészt csak az egyes prefektusok felsorolását fedi le, az alkalmazottak, tehát az *oeconomici* réteg, illetve a *servitores* csoportja nem kerültek bemutatásra.

Hetven évvel Jármay munkája után Sós István foglalkozott következőként a regéci tisztviselőkkel.⁷⁴ Sós részletekbe menően vizsgálta az Alaghy, és Eszterházy birtoklás alatti, tehát a 17. század első harmadára eső igazgatást. Kutatása során sikerült feltárnia a regéci irányítási rendszert, annak szintjeit, szereplőit és feladataikat.

Bár a történeti kutatás egyetért a birtokkormányzati rendszerek általános változásaiban, fejlődésének lépcsőfokaiban, eltérést képeznek az egyes szerzők kö-

⁷³ Tóth Tibor: *Ellentét vagy kölcsönösség?* Bp., 1980. 27–29. (továbbiakban Tóth 1980.) Lásd még: Kaposi 2001. 106. A nagybirtokból nem vált egyből nagyüzem. Utóbbi egy hosszú, s lassú folyamat eredményeként jött létre. A nagybirtok először is nagybirtoküzemmé „alakult”, amelyben a vezető szerepet a föld koncentrációja, illetve a piaci folyamatok határozták meg. Ahogy azonban fejlődött a technika, amely egyre nagyobb tőkeinvestíciót igényelt, úgy került előtérbe a minél nagyobb gazdaságosság kérdése. Ekkor már nem az volt a meghatározó, hogy minél több termőföldet szerezzenek, hanem hogy a rendelkezésre álló termőeszközökkel olyan mezőgazdasági ágra szakosodjanak, amelyek gazdaságosabb úton a legnagyobb bevételt szolgáltatják. Tóth Tibor ezen szemlélet megjelenésétől számítja a nagybirtoküzemből nagyüzemmé válás kezdetét, amellyel egyidőben megjelent a korábban hiányolt szervezethez is a folyamatos leltárak, elszámolások, pénzforgalmi kimutatások keretében. Uo. 73–75., 82–83.

⁷⁴ Sós 2003. 227–261.

zött a vizsgálati, besorolási csoportok. Wellmann Imre a birtokkormányzat terén megkülönböztette az udvartartás embereit, az egyházi személyeket és a többi gazdasági alkalmazottat.⁷⁵ Ezzel szemben Kállay már a következő három csoportot különítette el a birtokkormányzatban: a birtokgazdálkodását, közigazgatását, és a jogszolgáltatását.⁷⁶ A regéci uradalom 17. századi igazgatásának vizsgálata során a Kállay István által meghatározott birtokszervezeti felépítést vettük figyelembe, s e szerint szemléltetjük az uradalom rendszerét. Ennek oka, hogy a felhasznált források alapján a regéci uradalom esetében megfelelőbb kategóriáknak bizonyultak a Kállay által felállított szintek.⁷⁷

Mivel alapvetően három korszakot lehet megkülönböztetni a Rákóczi család birtoklásában – 1646–1686 a Rákóczi család tulajdonlása, 1686–1694 a Szepesi Kamara irányítása, és Kollonich, Klobusiczky gyámsága, 1694–1711 II. Rákóczi Ferenc birtoklása – az uradalom kormányzata is e három korszak mentén kerül bemutatásra.

1646–1686: A RÁKÓCZI CSALÁD TULAJDONLÁSA

Általánosan elterjedt vélemény, hogy a török kiűzésével alakult át a magyarországi nagybirtok igazgatása. Bán Péter kimutatta, hogy ez nem teljes mértékben igaz.⁷⁸ A 16. századi vártartományok – tehát egy birtokos több uradalma – élen álló prefektus katonai hatalommal, illetve gazdasági funkciókkal bírt, tehát minden irányítás annak kezében összpontosult. Az alatta álló castellanus, vagyis várnagy a prefektus, vagy a földbirtokos utasítását végezte el.⁷⁹ Ugyanez érvénye-

⁷⁵ Bán 1993. 29.

⁷⁶ Kállay 1980.

⁷⁷ Mivel a regéci uradalom Rákóczi-kori igazgatástörténete mellett annak gazdaságtörténete is nagyrészt feltáratlan, a vizsgálat érdekében átnézésre került a fennmaradt gazdasági iratok legnagyobb része. Az azokban szereplő adatok alapján össze lehetett állítani az officialisok, és gazdasági alkalmazottak, de sok esetben servitores csoportjának névszerinti listáját, az iratok tárgya pedig – például utasítások keretében – legtöbb esetben meghatározta a tisztviselők, alkalmazottak és szolgák feladatait. Ezek összességéből rajzolódott ki az 1646 és 1711 közé eső uradalmi igazgatás rendszere. A felhasznált források között szerepelnek provisorai számadások, extractusok, gazdasági utasítások, tisztartói levelezések, urbáriumok és konvenciók jegyzékei is.

⁷⁸ Bán 1993. 29–31.; A török kiűzésével járó korszakhatár támogatói: Kállay, 1980. 7.; Fülöp Éva Mária: A Tata-Gesztesi Eszterházy uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983*. Szerk. Für Lajos, Bp., 1983. 318.; Kaposi 2001. 95.

⁷⁹ Bán tévesen választja el a castellanusi és a porkolábi tisztet. Bán 1993. 30. A kettő valójában egy és ugyanaz. Az elnevezésbeli különbség a két szó eltérő etimológiájából ered. A castellanus a várnagy latin megfelelője, míg a porkoláb német nyelvterületről került hazánkba. Eredetileg a Burggraf, vagyis a várgróf szóból származtatható, amelynek jelentése – mivel magyar területen a várgrófi tiszt nem létezett – várnaggyá formálódott át. Varga Endre: *Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Bp., 1955. 1033. A két szót az egykorúak is esetlegesen használták.

sült a dominiumok gazdaságában is, az egyben katonai vezető szereppel ellátott prefektus felügyelte a tiszttartókat, a provisort, a számtartót. Ebben a rendszerben az átalakulás a 17. század elején kezdődött, amikor is szétvált a katonai és gazdasági feladatok irányítása, amely tagoltabb és szakszerűbb gazdasági apparátust eredményezett. Fontos kiemelni, hogy ez a változás az allodizálás után történt meg, vagyis az nem vonta egyből maga után a birtokigazgatás megváltoztatását. Makkai megjegyzi, hogy a 17. századra már a Rákóczi családhoz tartozó uradalmak mindegyikében jelen volt a majorsági gazdálkodás, sőt, néhol akár több majorgazdaság is létrejött.⁸⁰ Az újként aposztrofálható gazdálkodási egységek száma I. Rákóczi György alatt tovább nőtt, s Makkai számításai szerint a magyarországi birtokokon létesült allodiumok száma elérte a 37-et is, amely kiégyesült az egyre gyarapodó borgazdaságokkal. Ezek együttesen alkották a majorgazdálkodás alapegységeit, amelyek a gazdálkodás modernizálásával fokozatosan szakítottak a jobbágygazdálkodással, de a robot megtartása miatt sosem függetlenedtek teljes mértékben tőle.⁸¹

Ha megvizsgáljuk a regéci uradalom Rákóczi birtoklásának első felére eső adatait, jól látható, hogy a majorsági gazdálkodás kiszélesítéséhez csak lazán kapcsolódó igazgatásbeli változások az Abaúj megyei dominiumot is elérték. Ez az átalakítás azonban nem a fejedelmi családhoz köthető, hanem elődjéhez, Eszterházy Miklóshoz. Fontos különbség a korábbi tulajdonosokkal szemben, hogy Eszterházy nem lakóhelyként, hanem birtokközpontként használta a várat. Ez azt jelentette, hogy megszűnt a korábbi évtizedekre jellemző udvartartás, kevesebb szolgáló intézte a castrum mindennapjait. Az udvartartás embereinek csökkentésével párhuzamosan a vár katonai létszámát illetően ellenben nem jártak el hasonlóan. Csökkentésre ezen a téren nem volt szükség, mivel Alaghy Menyhért sem tartott túl sok fegyverest a várban, Sós becslése szerint számuk 20–26-ra tehető a konvenciók jegyzékek alapján.⁸² Bár igaz, hogy nem szolgált lakhelyül, mégis az uradalom szigorú irányítás alatt állt. A nádor felkereste a várat és azt a korai időkben testvéreire, Eszterházy Dánielre és Pálra bízta.

Eszterházy dunántúli uradalmainak mintájára pontos gazdasági irányítást követelt. Ennek érdekében a gazdálkodás élére prefektust nevezett ki, a várkapitányságot pedig egy rövid időre hű emberére, Eörsy Zsigmondra bízta.⁸³ A nádor

⁸⁰ Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Bp., 1954. 57. (továbbiakban Makkai 1954.)

⁸¹ Makkai 1954. 57.

⁸² Sós 2003. 242.

⁸³ Sós 230. Eörsy mellett feltűnik még Kígyóssy Ferenc is, mint Eszterházy intézője. Eörsynek nyilvánvalóan katonai szerepkör is jutott, hiszen Rákóczi György ellenében védte a várat 1644-ben. Kígyóssyról kevesebb adatunk van. Egy 1637-ben, Eszterházy által írt, Kígyóssynak és Eörsynek küldött utasításban viszont vegyesen jelöl meg számukra katonai és gazdasági jellegű feladatokat. „Kégyósi ura[m], hogy most utolszor fel mért volt az idő alat magát, s micsoda kedve vagyon magának is hozzá, s ha hasznos embernek ítéli, és magának is vagyon

tulajdonlása alatti birtokigazgatás még azt a régi rendszert tükrözte, amelyben a gazdasági és a katonai vezető – vagyis a provisor és a várnagy – egymás mellett, s egymástól függetlenül működött. Személyüket a prefektus kötötte össze, aki a megelőző évszázadban mind katonai, mind pedig gazdasági szerepkörrel is bírt. A 17. század első harmadára változott ez meg, s tulajdonképpen az 1630-as évektől már csak a prefektus gazdasági szerepe tűnik élénk a forrásokban. Sós szerint Eszterházy Miklós birtoklása idején is működött prefektus a regéci uradalom területén.⁸⁴ A tisztet már 1642-ben⁸⁵ az a Szluha Mátyás töltötte, aki 1637 és 1639 között Miskolczy György provisorsága idején tiszttartó, majd provisor lett. Utóbbi 1634 és 1639 között volt regéci udvarbíró,⁸⁶ majd helyét a már említett Szluha vette át. Először is pontosítanunk kell Sós meghatározásain. Mivel a tiszttartó és a provisor az egy és ugyanazon tiszt kétfajta megnevezése, értelemszerűen ugyanazt a tisztet nem tölthették be mindketten. Ebben az esetben tehát inkább egy al- és egy főprovisorral – vagy másként első és második udvarbíróval – állunk szemben. Elképzelésünket az 1639-es *specificatio* támasztja alá, amelyben Miskolczyt mint „prioris provisoris Regeczien[is]” említik.⁸⁷ Eszterházy Miklós birtoklásának 9 évéből még több tisztviselő neve maradt ránk.⁸⁸ Így tudjuk, hogy az udvarbíró segédletében külön perceptor és számtartó működött. Előbbi csak az uradalom pénzmozgásaiért, utóbbi a gazdasági ügyvitelért – számlák, számadások – felelt. 1635-ben Biky János, majd még attól az évtől Toronyai Mihály volt a számtartó, míg a perceptorai székben Lököss Mihályt találjuk.⁸⁹

Ettől fogva az uradalom a gazdasági modernizáció lassú útjára lépett. A Meléklet (továbbiakban M) 2. ábrája a 17. század eleji, Eszterházy birtoklása alatti

kedve hozzá, (...) kötelezze megh azon állapotra.”; „Péderi András talált megh bennünket, hogy az regéczi erdőkre hajtassa sertésmarháit. Ha épít annyira való[t] mik vagyon ot, meg engedhetni néki dézma adó fizetését.” MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 139. Milyen „hivatalt” töltöttek be tehát Eörsyék? A katonai és gazdasági funkció együttes jelenléte miatt kézenfekvőnek tűnhetne a prefektusi tisztre gondolnunk, azonban a forrásszöveg nem ilyen minőségben hivatkozik rájuk. Sokkal valószínűbb, hogy egyfajta birtokigazgatóként kell rájuk tekinteni. Fontos hozzátennünk, hogy a korszakban nem szilárdultak meg az egyes feladatkörök elnevezései, illetve sok esetben maguk a feladatok sem voltak teljes mértékben tisztázottak. Értjük ezt úgy, hogy előfordulhatott, bizonyos feladatköröket más hatáskörű tiszt végezte el, ebből kifolyólag az egyes tisztségekhez kötődő funkciók között nem volt éles választóvonal.

⁸⁴ Sós 2003. 233.

⁸⁵ „Medio G[e]n[er]osor[um] Mathiae Zluha Praefecti, et [Chris]tophori Pongracz Adnotati Bonor[um] Regecz, quaedam Nuncia . . . contra Educilla Vilmaniensia.” Korponay János: *Abauj-vármege monographiája II.* Kassa, 1878. 408.

⁸⁶ MNL OL E 185 b. III. Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Családi és személyi fondok, Archivum familiae Nádasdy (továbbiakban E 185), b. III. Egyéb iratok, Gazdasági ügyvitel iratai (továbbiakban b. III.), 24. t. Füzér-Regéc-Enyicke (Abaúj m.) (1590–1666) (továbbiakban 24. t.); MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 143.

⁸⁷ MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 143.

⁸⁸ Erre vonatkozólag lásd az 1636. évből fennmaradt konvenciók listát. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 112.

⁸⁹ Sós 2003. 239.

gazdaságigazgatási rendszert tükrözi. Ez, ahogy arra már utaltunk, három csoportra bontható – tisztviselők (officiales), alkalmazottak (oeconomici), és szolgák (servitores).

A tisztviselők csoportján belül a különböző gazdasági feladatok révén fennállt egy rangbeli hierarchia, amelynek élén a prefektus foglalt helyet. A tisztséget mind az Eszterházy, mind a Rákóczi birtoklás alatt betöltötték. A két éra szerepe közt azonban volt különbség. Az 1642-ben kinevezett Szluha Mátyás csak a regéci uradalom ügyeivel foglalkozott, míg a Rákóczi-igazgatók több birtok kezelését végezték egyszerre. A földbirtokos helyetteseként működő prefektus 17. század első felében megfigyelhető feladatköri változásait továbbá jól jelzik még, hogy ekkor már a hozzá intézett levelek, kérvények csak gazdasági ügyeket érintettek. A Rákóczi család magyarországi uradalmainak bonorum directorához, azaz jószágigazgatójához írt hasonló levelek Regéc kapcsán is maradtak ránk. Így tudjuk, hogy Bendi György, a regéci birtok 1650. évi provisorá minden biztonnal rendszeresen beszámolt az adott évi majorsági vetés és aratás menetéről, a termények mennyiségéről és minőségéről.⁹⁰ Mint ahogy rendszeresen tájékoztatta a prefektust az uradalmi épületek és a vár állapotáról is.⁹¹ Az ehhez hasonló levelek a prefektus feladatait jól behatárolják, így a Rákóczi birtoklás idején az uradalomban történő építkezések felügyelete és a hozzá intézett jelentések vizsgálata mellett az egyes terményeladások ellenőrzése, illetőleg a tisztviselők instrukcióinak kidolgozása is a jószágigazgatóhoz tartozott. A jogszolgáltatás terén is a prefektus töltötte be a legfontosabb feladatokat, lévén, hogy az úriszék összehívásával és annak elnöklésével is ő volt megbízva. Amennyiben a regéci uradalom kapcsán prefektusról, illetve annak feladatairól beszélünk, ki kell emelni, hogy a bonorum director nem csak a vizsgált gazdaság irányításával volt megbízva, hanem az összes magyarországi Rákóczi birtok hozzá tartozott. Az általunk 1646 és 1685 közé behatárolt első szakasz két legismertebb prefektusa Debreczeni Tamás és Klobusiczky András volt.

Debreczeni Tamás élete, pályafutása ismert, így annak teljes részletezésétől most eltekintünk.⁹² Mivel azonban szerepe oly mértékben meghatározó volt nem csak életében, hanem az általa bevezetett intézkedések révén halála után is, elengedhetetlennek tartjuk a néhány fontosabb döntéséről való megemlékezést.

⁹⁰ MNL OL E 190 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Családi és személyi fondok, Archivum familiae Rákóczi (továbbiakban E 190) 19. d. nr. 5906.

⁹¹ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5887.

⁹² Debreczeni Tamás életére és pályafutására lásd: Debreczeni-Droppán Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése. = *Fons: forráskutatás és történeti segédtdományok*. 2004. 3. sz. 447–501. (továbbiakban Debreczeni-Droppán 2004.) Továbbá Henzsel Ágota: Debreczeni Tamás prefektusságának első éve. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2014. 187–194. (továbbiakban Henzsel 2014.), Henzsel Ágota: Debreczeni Tamás, I. Rákóczi György prefektusának szatmári kötődései. In: *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2011. 11–20.

A korábban az erdélyi fejedelem prefektusaként és tizedfőbérloői tisztjeként működő Debreczeni 1632. szeptember 1-től lett I. Rákóczi György magyarországi birtokainak prefektusa. Bár eleinte hivatalát csak egy évig tervezte betölteni, mégis egészen haláláig, 1650-ig maradt a fejedelem szolgálatában. Ez alatt az időszak alatt szigorú gazdasági rendet vezetett be, folyamatos utasításokkal látta el az udvarbírókat, egyes gazdasági munkákat pedig személyesen is felügyelt, mint a hegyaljai szőlőtermelést, amely különösen fontos volt a kereskedelem szempontjából. Az uradalmak gazdasági életéről, azok ügyeiről kétnaponta tájékoztatta a fejedelmet. A Rákóczi birtokok provisoraitól, és a többi officialestól rendszeres kimutatásokat várt el. Annak ellenére, hogy az ilyen típusú dokumentumok Regéc esetében is szép számmal készülhettek, jelen ismereteink szerint teljes egészében csupán két, Debreczeni prefektus által jegyzett *extractus*⁹³ maradt ránk. – Megjegyzendő, hogy noha a Debreczeni által felállított szigorú rendet utódja, Klobusiczky András is fenntartotta, mégis az ő esetében úgy tűnik, csak levelezései maradtak fenn. Az említett első kimutatás az 1646-os, illetve 1647-es,⁹⁴ míg a második az 1649-es és 1650-es szőlőtermés eredményeit és bevételeit állítja szembe egymással.⁹⁵ Mivel a dokumentum az összes magyarországi Rákóczi birtok borbevételeit tartalmazza, így az a vizsgált regéci uradalom esetében rendkívül fontos forrás, mivel annak terméseredményei csak töredékesen maradtak fenn, emellett pedig kitűnő alapot biztosít az egyes dominiumok borgazdaságainak összehasonlítására, csak úgy, mint a jobbágyi termelés vizsgálatára. Debreczeni munkásságának jelentősége azonban nem csak az új, erőskezü birtokirányítás bevezetésében tűnik elénk, hanem sokkal kézzelfoghatóbban az új urbárium típusában. Az addig ritkán tapasztalt részletességgel készült összeírásban már nem a jobbágytelek, hanem a jobbágyok állatállománya áll a középpontban, sőt, az 1632-es sárospataki urbáriumhoz⁹⁶ hasonlóan már fel sem tüntetik a teleknagyságot az 1646-os feljegyzésben – ez egyébként már a későbbi urbáriumokban feljegyzésre került.⁹⁷ Ez rámutat arra, hogy az uradalom területén nem alakult ki szilárd telekrendszer, vagyis a jobbágyok által művelt földterület nagysága – a majorságiéval egyetemben – a jobbágyi igaerő függvénye volt, ha-

⁹³ Az *extractus*nak nevezték az alkalmi tisztviselői kimutatásokat, amelyek elkészítésének több oka is lehetett. Ezek közé tartozott az urbáriumok elavulása, számadások távolisága, illetve egyéb lajstromok felületessége, hiányossága. Bán 1977. 30.

⁹⁴ MNL OL E 210 a. Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók, Miscellanea, Iratok, (továbbiakban E 210 a.) Dominalia. 107. tétel Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. 245r–250v.

⁹⁵ MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. 251r–258v.

⁹⁶ MNL OL E 156 b. Fasc. 011. No. 009. Az Eszterházy birtoklás idején készített urbáriumok sem jegyzik a jobbágy sessiók nagyságát. Helyette szintén az állatállomány, pontosabban az igaerő – ökör, ló – nagyságáról kapunk információt, nem hagyva kétséget afelől, hogy a korszakban ez számított a jobbágyság vagyoni helyzete és ereje mérőszámának. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

⁹⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032.

sonlóan az Alföldön tapasztalhatókhöz. Henzsel szerint ezen, a magyarországi birtokokon alkalmazott új rendszer gyökerei Debreczeni erdélyi prefektusságához nyúlnak vissza, amikor hasonló módszerrel készítette el az urbáriumokat.⁹⁸

A bemutatott extractusokat a provisorok által küldött kimutatások alapján állították össze. A provisor, vagyis az udvarbíró a prefektusnak közvetlenül alárendelve irányította a gazdaságot, ő volt a gazdasági, igazgatási tevékenység helyi vezetője és szervezője. A regéci provisor szerepe Eszterházy birtoklása alatt kezdett el jobban megerősödni, amely csak tovább nőtt a fejedelmi család irányítása alatt. Azonban Sós István szerint már ezt megelőzőleg, a 17. század elején Regécen fennálló kettős irányítási szisztémában is az udvarbírónak jutott a legfontosabb szerep.⁹⁹ Végigtekintve a korszak provisoraihoz köthető levelezéseket, instrukciókat, jól kirajzolódik feladataik sora, amely alapján elmondható, hogy nem volt olyan tevékenység az uradalmon belül, amely nem az udvarbíró utasítására történt. Ő irányította az építkezéseket, az ő felelőssége volt a szolgáltatások teljesítésének ellenőrzése és irányítása, számadásokat intézett a prefektushoz, és általában ő készítette az urbáriumokat, összeírásokat. Természetesen ezen feladatok adminisztrálásában volt segítségé. Ugyanúgy, mint a prefektusét, a provisor munkáját is segítette egyfajta kiegészítő személyzet. Azonban míg a jószágigazgatóhoz tartozó személyzet aligazgatóval, titkárokkal, járulnokokkal kiterjedtebb lehetett,¹⁰⁰ addig a provisor mellett minden bizonnal csak írkok dolgozhattak – ezt az egyéb kiegészítőszemélyzetről szóló források hiánya támasztja alá. Bár a regéci uradalom esetében ez idáig nem került elő a birtokostól származó, provisornak szánt utasítás, az eddigi adatok alapján megállapítható, hogy alapvető feladatai megegyeztek más birtokok élén álló udvarbírókéival. Példának lehet említeni ebben az esetben Szatmár várát. A 17. században kamarai kezelésben álló Szatmár provisorát utasították az urbárium elkészítésére, a mezőgazdasági munkák felügyeletére, a birtokszerzésre, az adó beszedésének elvégzésére és természetesen a mindezeket részletesen leíró számadások elkészítésére. Azok az általános tiltó és szankcionáló rendelkezések, amelyeket a szatmári udvarbírónak tettek, hatályosnak tekinthetők a regéci provisorra is. Így kétségkívül tiltva volt az ő számára is a jobbágyok sanyargatása, a saját haszonszerzés – bor saját magának történő lefoglalása és árulása. Károkozás esetén a provisor tartozott azt megfizetni.¹⁰¹

⁹⁸ Henzsel 2014. 189.

⁹⁹ Sós 2003. 234. Hozzá kell tennünk, hogy ez a szereperősödés a nagybirtokigazgatás átalakulásával volt összefüggésben.

¹⁰⁰ Kállay 1988. 104.

¹⁰¹ Borbás Emese: Urak vagy szolgák? Vártisztviselők a szatmári várban a 17. század első felében. In: *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011)*. Szerk. Gyulai Éva, ME BTK TTI, Miskolc, 2014. 27. (továbbiakban Borbás 2014.) A károk terhének udvarbíróra hárulására jó példa Thököly Imre levele. „Az mely marhát az udvarbíró az eledelnek nemléte miatt által hajtattott a Tiszán, azok

Provisorként Bendi György neve már említésre került, mellette ki kell még emelni viszont Horváth István és Bányai István működését is. Sajnos a regéci uradalomra vonatkozó csekély mértékű forrásadottságok miatt nehéz behatárolni, hogy egy-egy tisztartó mettől meddig töltötte be hivatalát, többnyire csak egyes dátumokat lehet meghatározni. Esetünkben annyi bizonyos, hogy az 1680. évben Bányai Horváthot váltotta az udvarbírói tisztben. Valószínűleg ennek a váltásnak az okán íródott az uradalom egyik legrészletesebb urbárium is, amelyben Bányai a felmérése során Horváth néhány korábbi intézkedését is lejegyezte. Innen tudjuk, hogy mint provisor, Horváth István a Regéc településéhez tartozó „Kobzoskán” lévő majorsági földet átengedte a nincsteléneknek művelésre, s helyette a Barát patak melletti területet foglalta el új allodiális földként.¹⁰² Elképzelhető, hogy a rendelkezése mögött álló ok a szóban forgó föld kimerülése lehetett, vagy már olyan kevés, és rossz minőségű gabona teremhetett rajta, hogy nem érthette meg további művelése. Horváth ezen lépése azonban inkább szolgálta a praktikumot, mint a szegények segítségét. Tettével ugyanis földet adva a szegényeknek, megteremtette annak a lehetőségét, hogy tizedet szedjen be az általuk ott megtermelt javak után, s ezzel együtt a majorságot is termőbb taggal gazdagíthatta. Neve még az 1689-es urbáriumban is feltűnik az egykor Horváton álló portörő malom felmérése kapcsán.¹⁰³

A tisztviselők rétegén belüli „karrierlehetőségekre” az 1680. évi urbárium szerzője, Bányai István személye szolgáltatja a példát. Mielőtt udvarbíróvá nevezték volna ki, Bányai 1676-tól a regéci uradalom számtartójaként végezte feladatait 1678-ban történt leváltásáig, amikor is Kassay Jánost neveztek ki helyette.¹⁰⁴ Bányai István feladata rationistaként az uradalom számadásainak, illetve a

már is dögleni kezdettek, de ha az megbizonyosodik, hogy ő negligenciája miatt esett, ő vállalja kárát.” Majláth Béla: Levéltári adatok Regécvára történetéhez a XVII. század második feléből. = *Történelmi Tár*, 1889. 1. sz. 21. (továbbiakban Majláth 1889.) Onnan is következtethetünk a feladategyezés bizonyos szintjére, hogy az instrukció szövegek gyakran sablon szövegek. Vizsgálatuk azért is fontos, mert egyazon uradalom külön időben íródott instrukcióinak összehasonításából következtethetünk a pontok betartásának milyenségére. Kenyeres, 2002. 16. Az utasítások kutatására lásd még: Illik Péter: „A jó gazda szeme hizlalja a jószágot.” – Funkcionalitás és textualitás a 17. századi Batthyány-uradalmi instrukciókban. In: *A történelem peremén: Adalékok Magyarország történetéhez*. Szerk. Illik Péter, Bp., 2012. 39–49. Továbbá Illik Péter: A kora újkori magyar uradalmi instrukció műfaja és kutatásának története. In: *Régi nagybirtokok, új kutatások. Dominium I.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2015. 40–44. Nyilvánvalóan nem tekinthető minden utasítás teljes egészében érvényesnek más-más uradalmakra, hiszen már önmagukban az eltérő tájegységek is eltérő feladatokat tartogatnak az udvarbíróknak. Vö.: Kenyeres 2002.

¹⁰² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

¹⁰³ „rezeit, vasait [...] az akkori tiszt, Horvát István hova tötte maga tudgya, amint az emberek mondják, udvarbíró lévén, innen el hordatta.” MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024. Ez idáig még nem került elő újabb forrás arra vonatkozólag, hogy Bányai számtartói leváltását követően provisoroi kinevezéséig milyen hivatalat töltött be.

készpénz és természetbeni járadékok kiadásainak és bevételeinek nyilvántartása volt. Az 1678-as inventárium szerint háza a várban volt.¹⁰⁵

Olykor nem csak kimondottan az utasításokból – instrukciókból – lehet következtetni egy-egy tiszt feladatainak elvégzésének milyenségére. Esetünkben az 1678-as inventárium sokkal részletesebb információkat tár elénk Bányai számtartói működéséről. Bár a szóban forgó forrás egy inventárium, az mégis pontokba szedett utasításokkal kezdődik. „Notandum ad haec, noha ezen inventálásnak Cassay János uramnak installálássakor kellet volna lenni, id est a die prima Octobris anni 1677, de mivel akkor tiszt uramék el mulatták mind addigh is id est ad diem primam Maii anni 1678, confusio nélkül ninczen, azért ezen üdöalat a mi fogyatkozás esetet, annak rectificatiójára, s meghorvoslására ezeket kelleltik observálni.”¹⁰⁶ – olvasható a szöveg elején. Sejthetjük, hogy Bányai nem csak az inventálást mulasztotta el. Első pontként szerepel, hogy az előző évi számtartói számadást Bányai „collégájával” mellőzte elkészíteni. Ennél fogva a maradványokról – pénz, termény –, bevételekről és kiadásokról sem készített elszámolást. Az utasítás egyben az új számtartót, Kassayt is megfedi, mivel az „Successor számtartó uram is mivel inventálatlan, nem percipiálhatta volna azon bonumokat és jüvedelmeket praedecessor számadó tiszt uraméktól (...)” Mindezen hanyagságok ismeretében meglepő, hogy Bányait udvarbírónak nevezték ki. Vajon mi lehet az oka a volt számadó elmaradásának? Esetleg személyes probléma – betegség talán? Vagy valóban hanyagság? Esetleg valami egyéb, talán visszaélés állhatott a késedelem hátterében? Mivel ezek közül egyikre sincs konkrét utalás, csak feltételezni tudunk. A betegség miatti halasztás nem lenne valószínűtlen, mivel ilyen esetre van más történeti példánk. 1735-ben a káptalani uradalom tisztartója, Sós József kért halasztást számadása beadására. Akkor már 3 éve késett vele, zárolták is vagyonát miatta.¹⁰⁷ A hanyagságot, mint indokot részünkről elvetendőnek ítéljük, mivel minden uradalomban hagyományosan ügyeltek arra, hogy a számadások időben elkészüljenek. Visszaélésekre is találhatunk példát. 1771-ben az üszögi számtartó pénzt sikkasztott saját maga számára.¹⁰⁸ Vajon Bányainak is volt takargatni valója? A késedelem mindenesetre gyanús, de talán cáfolja a feltételezést Bányai provisorii kinevezése.

A számtartó a provisor beosztottjainak sorába tartozott, olyan más tisztviselők közé, akik szakágakra bontott feladatokat láttak el. A gazdasági irányítás

¹⁰⁵ A Nagy Ferenc inventátor által készített leltár alapján a számtartó várbéli gerendás háza szegényesen lehetett berendezve. Abban egy paraszt asztal, egy paraszt deszkás nyoszolya, két pad, két apró paraszt szék, illetve két fogas, egy paraszt almárium és egy kívül fűtő mázas kemence foglalt helyet. A számtartó kezénél lévő tárgyakként bejegyezték még egy sárga és egy fekete szattyánbőrt, és „asszonyembernek” való három darab sárga csizmát. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

¹⁰⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

¹⁰⁷ Borsy Judit: Uradalmi tisztek hivatali visszaélései Baranyában 1848 előtt. In: *Egyházi és világi uradalmak. Dominium II.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2016. 103. (továbbiakban Borsy 2016.)

¹⁰⁸ Borsy 2016. 103.

sokrétúsége ezen a szinten mutatkozott meg először. Ennek megfelelően a regéci uradalomban is feltűnik a frumentariusi, és a kulcsári beosztás is. A kasznár, vagyis a frumentarius volt megbízva a szántóföldi termények kezelésével, a raktározás, és a cséplés az ő feladata volt.¹⁰⁹ Háza eredetileg a regéci vár palánkján belül állt, azonban azt már 1678-ban az udvarbíró lovainak istállójaként alakították át.¹¹⁰ Eszterházy Miklós nádor birtoklása idején a kulcsári tiszt Regécen két személy, a várbéli kulcsár – aki egyben sáfár is volt – és a szántói között oszlott meg.¹¹¹ A források alapján ez a rendszer megmaradt a fejedelmi család ideje alatt is, annyi különbséggel, hogy a főborok felügyelésével megbízott Szántón működő kulcsárt a későbbi dokumentumok már tállyai kulcsárnak jegyzik.¹¹² Ezen változás mögött minden bizonnyal az az átszervezés áll, amely után a tállyai és a szántói allodiális szőlőket együtt kezelték, s azok felügyelésével is közös vincellérrel bíztak meg. Így a külön településeken működő vinitorokat tállyai-szántói vincellérnek kezdték nevezni,¹¹³ majd ez a megnevezés rövidült csak tállyaira.¹¹⁴

A gazdaságot közvetlenül az úgynevezett *oeconomicus* réteg irányította, amelynek tagjai a számadó offiálisok, vagy Makkai megnevezése alapján egyszerűen csak adminisztratív személyzet¹¹⁵ – tehát kasznár, sáfár, számtartó stb. – függésében álltak. A gazdasági vezetés ezen szintjéhez tartoztak azok, akiknek fizetésük a konvenciók listákon szerepelt. Így például a dézsmások, majorgazdák, ispánok, a bírók és a szabadosok,¹¹⁶ akiket személyesen az udvarbíró nevezett ki a módosabb jobbágyok közül, mivel ők rendelkeztek a megfelelő anyagi feltételekkel ahhoz, hogy „megvegyék” ezen tiszteket. Szolgáltatukért cserébe pedig egy évre szóló adómentességet kaptak.¹¹⁷ Megbízható emberre szükségük is volt a provisoroknak, mivel

¹⁰⁹ Bán 1993. 31.

¹¹⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

¹¹¹ Sós 2003. 238.

¹¹² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Komjáthy Gergely, Zemplén vármegye szolgabírójának recognitiója, fol. 28r.

¹¹³ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Lyptak Márton tállyai és szántói vincellér a saját szőlői művelésére felvett kölcsönről, fol. 46r–47r.

¹¹⁴ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Túróchi Szabó János, tállyai vincellér számadása, fol. 111r–115r.

¹¹⁵ Makkai 1954. 60.

¹¹⁶ Szabadosoknak nevezték a robot és/vagy egyéb jobbágyszolgáltatás alól felmentetteket, akik ezen felmentésért cserébe más munkával tartoztak. Így a majorságok munkafelügyelői, vagy a levélhordók is közülük kerültek ki. Makkai 1954. 649.

¹¹⁷ Makkai 1954. 60. Hogy milyen vagyont kellett birtokolnia azon jobbágyoknak, akik a társadalmi ranglétrán feljebb kívántak jutni, talán Kutas Mihály regéci ispán ingóságai szemléltetik a legjobban. 1689-ben Szántón lakott egy egész jobbágytelken. Portáján 3 tehenet, s 5 disznót tartott. Emellett 11 raj méh is az ő tulajdonát képezte. Szántói lakosként természetesen szőlőbirtoka sem hiányozhatott. 5 szőlőjén összesen 9 hordó bor termett. Házában nem lakott egyedül, egy árva leányt nevelt. Gondviselése nem volt véletlen, ugyanis az árva 3 szőlőt örökölt, amely 6 hordó bort adott, s amelynek haszna Kutashoz került. Vagyonát sikeresen gyűjtögette, s 1691. március 12-én eximálták, amely után 7,20 MFt taxát kellett fizetnie évente. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

ezek az officiolátusok végezték a falvak, vagy a majorságok irányítását. A bírók feladata volt a jobbágyok robotra való beosztása.¹¹⁸ A regéci uradalomhoz tartozó több település bírónak levele is fennmaradt. Ennek alapján nem csak a jobbágyok irányítása, és természetesen a helyi jogügyek intézése volt azok feladata, hanem a servitores réteghez tartozó írástudatlan dolgozók munkájának elvégzését igazoló recognitio kiállítása, ezzel együtt pedig felügyelete, vizsgálata.¹¹⁹ Egyes esetekben akár más uradalmi alkalmazottak helyett is a bírók és esküdtek állítottak ki igazolást.¹²⁰ A szintén jobbágyi sorból származó ispán a 17. század során a falu felügyelőjéből emelkedett fel a majorság vezetőjévé, s ezzel ő vált az *oeconomicus* réteg legfontosabb szereplőjévé.¹²¹ Azonban a vizsgált Rákóczi birtok esetében a *spanus* – ispán – még a század végére sem vesztette el korábbi feladatát. Ezt többek közt az 1680-ban készült urbárium is jól példázza – törvényszegés esetén a bírságpénz egy része az ispánt illette. Tállya mezővárosa kapcsán így írnak erről: „Tizenkét forintos bírság itt nincsen, ki-ki város székén törvény szerint büntetetik, a vér, s kék bírság és lélekmondásnak bírsága az ispáné és [a] város bírójáé.”¹²² Legyesbényén feladatához hozzátartozott még a *taxa* beszédese, és adminisztrálása, csak úgy, mint a földek dézsma alá osztása,¹²³ de Szántón is az ispán volt köteles beszédni a kocsmárosok által kiárult minden hordó bor után járó egy forintot.¹²⁴ Ezzel párhuzamo-

¹¹⁸ Makkai 1954. 60.

¹¹⁹ 1689-ben Tállya mezővárosának főbírója, Erdöss János igazolta, hogy a tállyai és rátkai réteken lévő szénát, amelynek egy részét az udvarbíró pénzért kaszáltatta, másik részét pedig a tállyai jobbágyok kaszáltak le, a tállyai udvarház padlására, illetve a parókia kertjébe vitette. A kertbe vitt kazlakból mérték ki a mezővárosi kisbírók Jantó János, akkori inspector konvencióját. A többi szénát, és a még hozzá Szántóról hordott 4 szekérre valót a tállyai és szántói jobbágyokkal vetetett 16 béres ökör ette meg. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Erdős János recognitioja a tállyai, rátkai szénáról, fol. 113r.

¹²⁰ Egy irat szerint Fony település 1688. évi főbírója, Ráty István a juhászgazda által elmondottak alapján igazolta az akkori udvarbírónak Czirjáky Mihálynak, hogy az elmúlt éven csupán 76 juh született a majorságban, kecske is csak 16. Ezek közül a német katonák hármat vittek el, 21 juh és két bárány pedig megdöglött. 5 kecskét ismét a németek vittek magukkal, míg két gidát a farkas tépett szét. A megmaradt állatok tejéből a juhász 4 köből 1 szapu túrót tudott készíteni. Ugyanekkor a disznópásztor is hasonlóan adott számot az 1687. évi allodiális állatok számáról. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A regéci juhászgazda és disznópásztor számadása, fol. 87r.

¹²¹ Bán 1993. 33.

¹²² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b. A kékbírság testisértésért kirótt bírság volt, míg a vérbírságot gyilkosság után szedték. Makkai 1954. 646., 651. Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár alapján a lélekmondás alatt a lélekkel való szitkozódást értették. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VII. k.* Bp., 1995. 993. online: http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_07_05.pdf#page=1 letöltve 2019. 04. 06.

¹²³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

¹²⁴ „Kocsmára való bort Regécből kellett hordaniuk, de már egynéhány háborúságos esztendőken nem árultak semmit. Hanem akinek a kocsmatartás megengedtetik, minden hordó bortól egy forintot tartozik adni öngyságok számára, melyet az ispán exigál [beszed] rajtuk és a várba, tisztek kezéhez kell adminisztrálni.” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

san pedig a majorsági földeken dolgozókat, a robotoló jobbágyokat, bérmunkásokat, béreseket irányította, felügyelte és nyilvántartotta munkájukat.¹²⁵

A gazdasági irányítás legsőbb rétege a szolgákat tömöríti, akik a tulajdonképpeni fizikai munkavégzők. Kállay ezen réteget további öt csoportra bontotta: általános – vincellér, béres –, állattenyésztési – juhászok –, rendészeti – hajdú, darabont –, iparosok – kovács, bodnár, kosárfonó –, udvartartás emberei – kertész, szolgák, gondnokok.¹²⁶ Ez az öt további réteg a regéci uradalomban is megtalálható volt, egyértelmű szerepeikre nem térnénk ki külön. Fontos azonban megemlíteni, hogy az e csoportba tartozó személyek munkaviszonyai nem voltak egységesek. Egy részük bérlői viszonyban állt az uradalommal. Ide sorolhatóak egyes molnárok, mint ahogy Tar György is, aki 1689-ben évi 10 köből búzáért vette bérbe Fony malmát.¹²⁷ Mások állandó, fizetett alkalmazottakként szerepeltek a konvenciók jegyzékben, negyedéves fizetéssel, uradalmon kívüli szolgálat esetén napidíjban, szegődményeikben foglalt munkájukon felül pedig vagy pénz, vagy pedig természetbeni juttatásokban részesültek. Ilyenek voltak a juhászok, a vincellérek, a béresek, illetve a kosárfonók is.¹²⁸ A molnárok munkaviszonyukat tekintve nem csak bérlők lehetek. Egyes esetekben ők is ez előbb említettekhez hasonlóan állandó alkalmazásban álltak, vagy pedig haszonrészesezésért dolgoztak, utóbbiakat nevezték harmados molnároknak.¹²⁹ Végül a servitores réteghez tartozók munkaviszonya lehetett csak egy-egy idényre, például szüret, vagy kaszálás, betakarítás idejére szóló is. Ebben az esetben fizetésük a számadásokban rendkívüli konvenciók alatt tűnik föl,¹³⁰ s gyakran alkalmaztak más, szomszédos Rákóczi birtokokról hívott bérmunkásokat.¹³¹

A gazdasági irányítás emberei mellett ki kell térnünk a katonai igazgatásra is. A vár 1686-ban történt lerombolásáig a várkapitány folyamatosan jelen volt az igazgatásban. Igaz, illetékessége – érthető okokból – csupán a várra, s annak személyzetére korlátozódott. A porkoláb általános feladatai közé tartozott az erősség falainak javíttatása. Egy ilyen építtetésből ismerjük a Rákóczi korszak első várnagyának nevét. Az I. Rákóczi György vezette 1644-es ostromkor a felső vár nagymértékben megrongálódott. Ezt egy Mézes András nevű személy fol-

¹²⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

¹²⁶ Kállay 1980. 124.

¹²⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹²⁸ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 72–73.

¹²⁹ A tállyai Borjas patakon álló malomba a földesúr évente fogadott molnárt, aki konvenciója szerint a bevétel harmadát kapta meg, a többi a Rákóczi családot illette. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹³⁰ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 73–74.

¹³¹ 1700-ban Makovicáról hívtak 15 kaszást a tállyai-rátkai rétek kaszálására, őket egy hajdú kíséerte. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Tállyai és rátkai rétek kaszálásáról való recognitio. fol. 169r.

dozgatta, nem sok eredménnyel. 1646-ban az új várnagyra, Kiss Tamásra hárult a feladat, hogy a vár legrégebbi részét megmentse a leomlástól. A munka nem bizonyult egyszerűnek, már csak azért sem, mert építőmestereket sem talált hozzá, s a kivitelezés is nehéz volt. Kiss maga írja, hogy „magamtul uram én ehez a rontáshoz nem merek kezdeni”. Ezért Debreczeni Tamás prefektus segítségét kérte, hogy „felette János uramot által küldhetné k[egyelme]d, megh látvá[n] eő k[e]g[ye]lme az épületett, s informáltattna eő k[e]g[ye]lmétül, parancsolna fe-lüle, kövel vagy fával építsünk-e. Kövel olly fundamentummal hozhatni föl az épületet, hogy állandó fogh lenni.”¹³²

A vár katonai funkciója a Thököly-felkelés alatt erősödött meg. Az addig gazdasági központként, rezidenciaként szolgáló építmény a felkelés alatt hadel-látó központként szolgált. Így az akkor porkolábra, Szirmay Miklósrá különösen sok feladat hárult. Amellett, hogy a vár, s a környező települések megerősítésé-ről,¹³³ a katonaság fizetéséről is neki kellett gondoskodnia, az odaérkező familiá-risok elszállásolását, s az elbujdosott katonák elfogását is feladatául írták elő.¹³⁴

A várnagyi tisztséget illetően a regéci uradalom területén egy esetben tudunk szolgálatra visszavezethető mentesítésről. Kissfaludy Mihály Regéc várának por-kolábjá Horváti településén vett házat 60 MFt értékben. Ezt, s szőlőit szerette volna mentesíteni, amely iránt kérvénnyel élt a fejedelemnél. Rákóczi Ferenc pedig „bol-dog emlékezetű eleimhez regéczi porkolábságában mutatott hűséges szolgálattját kegyelmes tekintetben vévén” 376 forintot eximálta a horváti házat, s az ahhoz tartozó erdőrészt és rétet. A szőlőket dézsma alatt hagyta.¹³⁵ Kissfaludy esete nem egyedi. Erre való másik példánk szintén egy Rákóczi-tiszthez kapcsolódik. A borsi

¹³² E 190 Archivum familiae Rákóczi d. 15. No. 4618.

¹³³ „Az mész hordatásra is, hogy szekereket tarthasson kegyelmed, az kívánt pátenseket includál-tattuk. Deszkák iránt Schwedlér, Gelnicz és a több városoknak is parancsoltunk, kegyelmed azért már industriáskodjon úgy, hogy intuitiónk szerint az regéczi építtetéshez hozzá fogatván, az szükséges requisitiumokban fogyatkozás ne legyes, s akkor kegyelmed ne legyen okozta-tásban érette.” „Minthogy az tályai templom kerítése oly erősséggel lévén, hogy excursiók el-len defendálhatják magukat az lakosok, lévén egynéhány szakállas is benne, (...) egy mázsa puskapornak negyed részét adasson szakállasokhoz valót.” Majláth 1889. 22–23.

¹³⁴ „(...)sokan elszokták magukat vonni, egy együtt is másutt is lézengvén, azzal inkább a sze-génységet terhelik, (...) Regécz vára körül levő városok és faluk lakosainak parancsolja meg kegyelmed, (...) hogy az ollyatén katonáink, s gyalogink, a kik (...) utánunk nem jönnek, (...) fogattassa meg és vitesse be őket kegyelmed további való dispositioníknig leendő rabosko-dásra, (...) de hazájuk mostani szükséges dolgaiban is fáradozni nem akaró személyek ellen az szegénységet is insurgáltassák és kergettessék őket, kényteleníttessenek így is mellénk és ma-gok serege zászlója alá jönni.” Majláth 1889. 22.

¹³⁵ MNL OL Acta radicalia I. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 71. A Kiss-faludy által megvásárolt ház már korábban is exemptának minősült. Az egy egész jobbágyhe-lyen épített házat egykor Lorántffy Zsuzsanna mentesítette 100 MFt értékben. Az egykori por-koláb 1680-ra elhunyt. Az ekkor készült összeírás szerint neje lakott már csak a házbán. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

uradalom udvarbírójának, Moldos Andrásnak a Sajószentpéteren álló atyai házát szintén hűségese szolgálata után mentesítette Rákóczi György.¹³⁶

A feltárt adatok alapján a regéci uradalom Rákóczi család birtoklása alá eső 1646 és 1686 közötti periódusa igazgatási, gazdasági rendszerének felépítése az azt megelőző korszakhoz képest nem változott. Egyetlen kivétel van: a perceptor személyével sehol sem találkozunk a meghatározott időszak során.

1686–1694: KAMARAI IRÁNYÍTÁS

Regéc vára már a 16. században kezdte elveszíteni valódi *katonai* jelentőségét, s helyette a várhoz tartozó *birtokok gazdasági szerepe* került előtérbe, amely mögött a Szerémség szőlővidékének elvesztése és ezzel együtt a Hegyalja felértékelődése állt. Amikor azonban Thököly Imre feleségül vette Zrínyi Ilonát, Regéc vára ismét katonai szerephez jutott. A kuruc fejedelem a várban rendeztette be a Felső-Magyarországi Hadellátó Központot, így az addig részben üresen, részben pedig élelemmel megrakott várbéli pincéket újra fegyverekkel és lőporral töltötték meg.¹³⁷

Regéc sorsát végül a fejedelem és Rákóczi Ferenc özvegye közötti házasság, illetve a hadellátói szerep pecsételte meg. A felkelés bukásával a vár is a németek kezére került, akik 1686-ban felrobbantották azt.¹³⁸ Ezt követően az uradalom egy rövid időre, mindössze két évre a Szepesi Kamara közvetlen igazgatása alá került. Itt cáfolnánk meg Szűcs Jenő azon megállapítását, hogy csak Munkács várának feladása után, 1688-ban került a regéci uradalom a Kamara kezelésébe.¹³⁹ Több forrás is szolgál arra bizonyítékkal, hogy 1686 elején kerülhetett sor a kezelésbe vételre. Ilyen Czirjáky Mihály, a Szepesi Kamara alá tartozó boldogkői uradalom egykori provizorának¹⁴⁰ 1686 februárjára tehető regéci udvar-

¹³⁶ MNL OL E 211 b. Fasc. 131–133. Rákóczyana. Cameralia. Aestimationes, conscriptiones bonorum. Urbarialia. Miscellanea (továbbiakban Rákóczyana. Cameralia), fol. 2r–v. A mentesítés csak piszkozat formájában, s dátumozás nélkül maradt fenn, ennek hiányában pedig kérdéses, hogy I. vagy II. Rákóczi Györgyről van-e szó.

¹³⁷ Melegh 2017. 50.

¹³⁸ Regéc várát már korábban is a felrobbantás veszélye fenyegette. A Wesselényi összeesküvés idején Báthory Zsuzsanna tudakolta, vajon rajta van-e a vár a lerombolandó várak listáján. Akkor a tervet még nem valósították meg. Melegh, 2017. 45. Caprara 1685-ös bevonulásával viszont minden eldőlt. Egy évvel később, április 26-án a magyar követek jelentették, hogy „tegnap a titoktanácsban elvégeztetett... Eperejest, Regéczet, Bodoköt, Szádvárat elrontják.” Uo. 51.

¹³⁹ Szűcs Jenő: *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 7. Bp., 1990. 108. (továbbiakban Szűcs 1990.)

¹⁴⁰ MNL OL G 3 A Thököly- és Rákóczi szabadságharc levéltárai, A Thököly szabadságharc levéltára, Thököly Szepesi Kamarájának iratai (továbbiakban MNL OL G 3 TSzK) 12. cs. III. 8. Draheim Vilmos feljegyzései, könyvei, fogalmazványai 1676–1683. (továbbiakban III. 8.) 130. Czirjáky Mihály boldogkői provizor reverzálisa 1683. március 29.

bírói kinevezése,¹⁴¹ s hogy még 1688-ban is ezen tisztségben találjuk.¹⁴² Ide sorolhatóak továbbá a szintén az 1686. évhez köthető becslések, amelyben az uradalom, s a hozzá tartozó szőlők és települések értékére voltak kíváncsiak, s amelyeket rendszerint egy tulajdonosváltás során volt szokás készíteni.¹⁴³ De mindezek közül is az 1687. évi aestimatiót kell kiemelni, amely a regéci uradalmat fiscusi kezelésben lévő javak között sorolja: „*Summarii extractus cameralis aestimationis Dominiorum eo tunc Rakocziano Fiscalium Sáros Patak (...) Regöcz, portionum in Szerencs (...)*”¹⁴⁴

Czirjáky kinevezésével pedig természetesen egy igazgatási átszerveződés is elkezdődött. Mivel a Caprara által aláírt megadási feltételek között kikötötték, hogy a vár és a hozzá tartozó birtokok tisztjeit a Rákóczi család rendelkezései szerint tartanak és neveznek ki,¹⁴⁵ az igazgatási struktúra átszervezése után nem minden hivatalt tölthettek be kamarai személyek. Az előzőleg vizsgált, 1646–1685 közé eső időszakhoz képest reorganizáció csak az officiales, vagyis a tisztviselők csoportján, s ott is csak a legfelsőbb rétegen belül történt. A katonai ügyintézés területén a vár lerombolásával megszűnt a porkolábi tisztség, amelyet utoljára Thököly embere, Szirmay Miklós töltött be.¹⁴⁶ A prefektus hivatala 1686 és 1688 között megmaradt, de betöltője a mindenkori fiskális prefektus lett, Vas Gáspár személyében.¹⁴⁷

¹⁴¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

¹⁴² MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. A regéci juhászgazda és disznópásztor számadása. fol. 87r.

¹⁴³ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 025.; MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 018.; MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 012.

¹⁴⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 093. No. 016.

¹⁴⁵ „Regécz várában ő Felsőge és az ő Felsőge tisztei s az nemes kamara ő Felsőge praesidiumát be nem adják, a váron peniglen egész jószágival együtt Kegyelmes Asszonyunk, Kegyelmes Kisurunk és Kisasszonyunk ő Nagyságok dispositiója tégyen tiszteket, szolgálakat. Az kiket ő Nagyságok akarnak, azokat tartsák az várban, és praesidiumot magok fizetésén ő Nagyságok az mennyit akarnak tartani, ő Nagyságok directiójában légyen.” Thaly Kálmán: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701). = *Magyar Történelmi Tár*, 1900. 3. sz. 331–332.

¹⁴⁶ MNL OL G 3 TSzK 12. cs. III. 7. Draheim Vilmoshoz intézett levelek. (továbbiakban III. 7.) 1683. július 5. B. Zsigmond levele Draheim Vilmoshoz.

¹⁴⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Baxa Lőrinc, regéci kulcsár elszámolása Szentiványi Lászlóék asztalára fordított kiadásokról, fol. 70r–85v. Vas Szentiványi László kamarai tanácsos és Gundelfingel János kamarai levéltáros kíséretében kereste fel az uradalmat 1686-ban. Ellátásukról Baxa Lőrinc elszámolása szolgált lehetőségen részletes adatokat, amelyben napra pontosan közli, mit és mennyit szolgáltak fel a kamarai hivatalnokoknak. Vas Gáspárról írja Fallenbüchl Zoltán, hogy prefektusi tisztségét nem töltötte be hosszabb ideig, hanem kinevezése után néhány évvel a kassai városbírói hivatalt választotta. Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. = *Levéltári Közlemények*, 1967. 2. sz. 203. Továbbá Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Bp., 2002. 345. online <http://mek.oszk.hu/02300/02333/02333.pdf> letöltve 2020. 11. 07. Szentiványi Lászlóra és Gundelfingel Jánosra lásd Uo. 116–117., 310–311. Szentiványi apja az a Szentiványi Mihály volt, aki Batthyány Borbála birtokai-

1688-ban, mikor az árvák birtokai Kollonich Lipót gyámsági kezelésébe kerültek, a fiskális prefektust Klobusiczky Ferenc váltotta, aki a Rákóczi család híveként 1650-ben prefektusi címet betöltő¹⁴⁸ Klobusiczky András fia volt.¹⁴⁹

A gyámság alá vétellel a kamarai igazgatás nem ért ugyan véget, de a kamarai prefektus személye ezt követően már nem jelenik meg a forrásokban. Helyette az adminisztrátor nevével találkozhatunk, aki tulajdonképpen a legmagasabb pozíciót jelentette a Rákóczi birtokok kormányzásán belül, s amely hivatalt egészen 1694-ig Klobusiczky Ferenc töltötte be. Ebben az időszakban jelenik meg a forrásokban először az inspectori cím,¹⁵⁰ amely tiszt mögött Kállay szerint a kormányzó segítőjét kell érteni, aki az uradalmak jelentéseit vizsgálta felül, és továbbította azokat az adminisztrátornak, így tehát egyfajta közvetítő szerepet játszott a provisorok és a kormányzó – jelen esetben tehát az adminisztrátor – között.¹⁵¹ A hivatal jelenléte azért is érdekes, mert – a jelenlegi forrásismeretek alapján – csupán az 1689 és 1690. évből van róla tudomásunk, sem az előtt, sem pedig az után nem címeznek személyéhez levelet más официálisok. Az inspectori cím betöltője az a Jantó János volt, aki az uradalom igazgatásán belül talán az egyik legszövevényesebb életutat járta be, amelynek ismertetése már csak azért is fontos, mert általa bemutatásra kerülnek a regéci uradalom 17. század végén létező kormányzási rendszerének hivatalai is.

Jantó János pályáját nem a kamarai és a Kollonich Lipót gyámsága alatti időszakban kezdte, hanem már Thököly Imre fejedelemségének idején is hivatalt vállalt. Thököly 1684-ben őt nevezte ki a hegyaljai szőlők felügyelőjének, aminek megfelelően feladata a fejedelem szőlőrendeletének betartatása és felügyelése, vincellérek kinevezése és a büntetések behajtása lett, amelynek egy része őt, második része az udvarbíró, harmadrészt pedig a kamarát illette.¹⁵² Egy 1721-ből származó perirat anyaga szerint, amely az 1687. év történéseire utal vissza, Jantó Klobusiczky Ferencsel elfoglalta a Tállyán álló, addig reformátusok kezén

nak prefektusa volt az 1670-es évek közepén. Batthyány Borbála férje, Forgách Zsigmond Tállyán rendelkezett egy kúriával. A kúria intézője a tállyai kocsmáros, Fekete András volt, aki a német katonák általi fosztogatáskor többször intézett levelet az 1675. és 1676. években Szentiványi Mihályhoz, hogy segítséget kérjen. MNL OL X 7435 Másolatok gyűjteménye, MNL anyagáról készült mikrofilmmásolatok, MNL Országos Levéltára, Magánlevéltárak, Batthyány család levéltára (P), (továbbiakban X 7435) Missiles (P 1314) tek. 4812. nr. 13637; MNL OL X 7435 Missiles (P 1314) tek. 4812. nr. 13638

¹⁴⁸ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi d. 19. No. 5741

¹⁴⁹ Nagy Iván: *Magyarország családai. VI. k.* online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarország-csaladai-1/hatodik-kotet-4391/klobusiczky-csalad-klobusici-es-zettenyi-grof-es-nemes-4CEF/> letöltve 2019. 04. 06.

¹⁵⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Jantó János recognitiója 6000 hordófalról, fol. 92v.

¹⁵¹ Kállay 1980. 106.

¹⁵² Gagyhy Károly: *Hegyaljai szőlők rendtartása 1684-ből. = Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1914. 3. sz. 236–237.

lévő templomot, amelyet aztán a katolikusnak adtak át, minden ahhoz tartozó birtok- és szőlőterülettel együtt.¹⁵³ Annak ellenére tették ezt meg, hogy 1681-ben és 1687-ben is uralkodói, illetve országgyűlési határozat tiltotta a templomfoglalást, amelynek a tállyai lelkészek a templom kulcsainak visszatartásával igyekeztek ellenállni, de az erőszakos akciót megakadályozni már nem tudták.¹⁵⁴ Jantó tette ellenére a tisztviselői ranglétrán a következő évben még feljebb jutott. Május 17-én váltotta Czirjáky Mihályt a regéci uradalom provisorori székében,¹⁵⁵ 1689. január 1-től december 31-ig pedig a regéci uradalom inspektoraként hivatkoznak rá,¹⁵⁶ amely hivatalt a források alapján még 1690-ben is viselte.¹⁵⁷ Feltűnő viszont, hogy 1689-es kinevezését követően a nevét említő számtalan dokumentum közül kettő, mint a regéci uradalom provisoraként hivatkozik rá továbbra is.¹⁵⁸ Ez az adat további kutatást igényelt arra vonatkozóan, hogy az említett levelek egy esetleges címtévesztést takarnak-e. A kérdést végül Jantó János számadásának vizsgálata döntötte el.

Mivel a vizsgált időszakban a Rákóczi birtokok kamarai kezelésben voltak, azok számadásainak vizsgálatait is a Szepesi Kamarán végezték. 1677-ben a prefektúrák mellett létrehozták a számvevőséget, amelynek feladata az uradalmi számadások vizsgálata és a tanács elé terjesztése volt.¹⁵⁹ Ennek alapján 1688 után is a prefektúra számvevőségének kellett kezelnie a Regécéről küldött számadásokat. Azonban egy 1692. évi levél aláírójaként „Draheim Vilmos, II. Rákóczi Ferenc számvevője” szerepel,¹⁶⁰ ami arra enged következtetni, hogy a számvevőségen belül létrehozhattak egy úgymond alszámvevői hivatalt, amely csak a Rákóczi birtokok számadásait kezelte és ellenőrizte, majd küldte tovább. Ezt a feltételezést támasztja alá Jantó számadásának vizsgálata végén olvasható keltezés: „*Datum ex Officina Rationaria Rakociana, die 2. Novembris 1690.*”¹⁶¹ Az

¹⁵³ Győrffy József: A tállyai református egyház templomfoglalási peréből. = *Protestáns Szemle*, 1893. 1. füzet, 117. (továbbiakban Győrffy 1893.)

¹⁵⁴ Győrffy 1893. 117–118.

¹⁵⁵ MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. 207r-v.

¹⁵⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Jantó János számadása, fol. 45r.

¹⁵⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. A fonyi bírók recognitiója marhákról, fol. 73r.

¹⁵⁸ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Szántói búza kilenced, fol. 23r–27r.; Uo. 1701. t. sz. A mogyoróskai bírók igazolása, hogy Takács Vaszil nem tartozik taxával bírósága miatt, fol. 140r.

¹⁵⁹ Szücs 1990. 110.

¹⁶⁰ MNL OL E 204 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók (továbbiakban E 204) Missiles a. Iratok, levelek 23. cs. 1692. júl. 24. Klobusiczky Ferenc levele Draheim Vilmosnak.

¹⁶¹ Nem tudni biztosan, hogy ez a számvevőség hol működött, de a Rákóczi birtokok provisorainak 1688-ból, 1689-ből származó számadásainak átfogó vizsgálata az említett provisorok jelenlétében Sárospatakon zajlott. MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. 205r–244v. Vezetőjének feladata a Rákóczi birtokok udvarbíróitól, vagy jelen esetben inspectorától beküldött számadások vizsgálata. A rationum magister tisztségét 1690-ben bizonyosan Draheim Vilmos töltötte be MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-bir-

officina rationaria-n vizsgált ratio kifogásai szerint az inspector az elszámoláskor egy helyen hibát ejtett, amelyről a 18. pontban így írnak: „Erravit d[omi]n[us] inspector nam in rationib[us] apposuit, se vasa lorae 63 assingasse successori d[omi]no provisorii Pederii, documentum productum sub numero 870. folium 62 vasa testatur.”¹⁶² Vagyis Jantó Péderi Lázár provisorinak, mint *utódjának* adott 63 hordó lőrét, amely alapján kijelenthető, hogy 1689-ben Jantó János egyszerre töltötte be az inspectori és a provisorii tisztséget.

Nagyívú karrierje alatt a különböző tisztségek mellett nem szenvedett hiányt birtokokból sem. 1690-ben a Tokaj városához tartozó Mézes mál nevű promontóriumon 600 forinton 4 évre zálogba vette Veres István, s felesége, Nyíró Anna Kocsok nevű szőlőjét. A kassai házaspár pénzszüke miatt cselekedett így, mint írják, „Mivel, hogy edgynéhány esztendő[k] forgásiba semminemű proven-tussunk annyi nem jövén kezünkben, hogy magunkat is illendőképpen táplálhat-tuk volna (...)” Veresék, hogy helyzetükön segítsenek, először kölcsönöket vet-tek fel, amelyek visszafizetése is problémát jelentett. Végül „fünek, fának re-ménkedvén, csak nem lehetett mihez nyúlnunk, hanem merő fejünk váltságában kéntelenítettünk Nemzetes Jantó János úr[na]k jóakarattyához folyamodnunk.” A két fél közötti szerződés egyik érdekes kitétele az első pont, amely tulajdon-képpen jégkár elleni biztosításnak felel meg. Mivel „jó és ártalom nélkül való” éveket takar a megállapodásuk szerinti négy zálogosított év, abban az esetben, ha két egymást követő éven is jég tette volna tönkre a termést, s így a szőlőkre fordított költség nagyobb lett volna, mint az abból származó haszon, a két rossz évet semmisnek minősíthették, s azon felül számolhatták a négy évet.¹⁶³ De Jantónak nemcsak szőlője volt. Az 1693. évi urbáriumból tudjuk, hogy Tállyán volt ugyan egy kúriája, de nem lakott ekkor még benne.¹⁶⁴ 1694-től viszont csak innen címezte leveleit.¹⁶⁵ Emellett az ő neve alatt találunk még két, egymás mel-lett fekvő telket, amelyek nagysága 3/8, illetve egy egész telket tettek ki. Ezek közül az előbbit inscriptióban, vagyis zálogban 200 tallér (310 MFT) értékben, utóbbit pedig hasonló mód, 550 tallérért (852,5 MFT) bírta.¹⁶⁶ Nagyobb telkéhez egykor még egy kocsmá is tartozott, amelyet betiltottak: „(...) azt is mondattik,

tokok 1647–1690. 38. cs. 211v–213v., s feltehetőleg 1693 nyarán bekövetkezett haláláig a Rá-kóczyi birtokok számvevőjeként működött. MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 051.

¹⁶² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Jantó János számadásának vizsgálata, fol. 46r.

¹⁶³ Archiv mesta Kosice, Magistrát mesta Kosice, Collectio Schwartzenbachiana (továbbiakban AMK MMK Schw.) nr. 10275

¹⁶⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. A házat még 1681-ben Zrínyi Ilona adományozta az ő, és felesége, Miskolczy Zsuzsanna számára. Karsa Ferenc: Zrínyi Ilona egy házhelyet adomá-nyoz Tállyán. = *Adalékok Zemlén Vármegye Történetéhez*, 1898. 9. sz. 291.

¹⁶⁵ MNL OL E 204 Missiles 20. cs. 1694. márc. 30. Jantó János levele Kőrösy Györgynek., Uo. 1694. júl. 02. Jantó János levele Kőrösy Györgynek., Uo. 1695. júl. 14. Jantó János levele Pap János makovicai provisorinak., Uo. 1696. ápr. 09. Jantó János levele Léderer Mártonnak.

¹⁶⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 011. No. 011.

hogy annak előtte itt is árultak volna korcsomát, de azt is tudják, hogy mindenkor p[ro]hibeáltak, és a czégért le is mecztetik.” Szántón is rendelkezett egy egész telekkel, amelyet 800 MFt-ért birtokolt, amelyhez a mellette álló, egykor Bodoki István tulajdonában lévő fél jobbágytelket 25 MFt-ért íratta a nevére.¹⁶⁷ Mint ahogy arra már Borbás Emese is felhívta a figyelmet, a tisztviselői kinevezésekben szerepet játszott az adott személy helyismerete, birtokai és kapcsolatai.¹⁶⁸ Ebből kifolyólag Jantó 1688-ban történt provisorii, majd ezt követői prefektusi megválasztásához minden bizonnyal hozzájárultak birtokai is, de emellett még a megfelelő kapcsolatokkal is rendelkezett – elég csak a templomfoglalást felhozni példaként, hiszen kitől szerezhetett volna a prefektusi címre is jobb ajánlólevelet, mint magától a Rákóczi birtokok adminisztrátorától?

Több részletet ismerünk a Rákóczi birtokok jószágigazgatójának, Klobusiczky Ferenc életéből is. A Rákóczi-házhoz való kötődése már gyerekkorától kezdve fennállt, hiszen apja, Klobusiczky András is prefektusként szolgált. Gazdasági ismereteit Debreczeni Tamástól szerezte, aki utódjául nevelte őt. Nagyon valószínű, hogy Ferenc is hasonló taníttatásban részesült, s gazdasági ismereteit apja mellett szerezte.

Bár Klobusiczky Ferenc református neveltetését kapott, amikor Báthory Zsófia udvarában szolgált, felvette a katolikus hitet. Nem kérdés, hogy a bigott katolikus Báthorynak ebben nem csekély szerepe volt. Ekkor vette feleségül Sóvári Soós Krisztinát, akitől hat gyermeke született. 1683-ban Zemplén megye alispánjaként részt vett a kassai országgyűlésen.¹⁶⁹ Karrierje során nem kis vagyont halmozott fel. Sárospatakon két telket is bírt, amelyek a várnegyedben helyezkedtek el. Nevén azonban nem csak ennyi szerepelt. A várfalon kívül további 5 sessió volt az övé, amelyeken saját majorságot alakított ki.¹⁷⁰ Vagyonának nagyságáról végrendelete és a gyermekei közötti birtokfelosztás ad felvilágosítást.

A testamentumot, amely alapján a Klobusiczky vagyont négyfelé osztották, 1704-ben vetették papírra. A végrendeletből tudható meg pontosan, mit ért el Klobusiczky, hiszen az apai szerzemény nagyobb része a fiáé lett. Klobusiczky Ferenc és Soós Krisztina testamentumukat 1703. június 24-én, Eperjesen dátumozták, mivel „meg gondolván és tapasztalván ez világi dolgok[na]k változó sorsát és az ember életinek el múlandóságát, mit hogy mi is hol egyikünk, hol

¹⁶⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. 1693. június 17-én az uralkodó pallosjogot adományozott neki. „Donatis Juris Gladii pro Joanne Janto die 17. mensis Julii 1693 modo et stylo solito expedito.” MNL OL A 57 Libri regii, 23. k. 70. Öt évvel később pedig oltalomlevelet szerzett birtokaira. „Item protectionales pro Joanne Janto contra illegitimos impetitores, et turbatores eius die 22. mensis Septembris 1698 expeditae.” Uo. 24. k. 505.

¹⁶⁸ Borbás 2014. 28.

¹⁶⁹ Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban? Életrajzi adattár.* Bp., 2005. 235., Thaly Kálmán: *A gróf Klobusiczkyak zétényi levéltára. = Magyar Történelmi Tár,* 1895. 3. sz. 2.

¹⁷⁰ Péter Katalin: *Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. = Századok,* 1989. 5–6. sz. 587.

másikunk gyakrabban változó beteges állapottal vagyunk.”¹⁷¹ E szerint fiuk, Klobusiczky István a Sáros vármegyei birtokokat kapta, a család eperjesi házával és hertneki kastélyával, a Bodroghközben lévő Boly és Pálföldi nevű egész falukat, valamint a tokaji és tarcali szőlőket.¹⁷²

A feleség, Soós Krisztina halála után egyenlően osztották a három lány és a fiú között a házaspár többi birtokát: anyai birtokként a kövesdi várat és a hozzá tartozó birtokot, a zétényi kastélyt, és további pataki, mádi, tolesvai házakat és szőlőket.¹⁷³ Ehhez tartoztak a tállyai szőlők is. Bár a testamentum ezek elhelyezkedését és nagyságát nem közli, más dokumentumból legalább előbbit megtudhatjuk. A Klobusiczky család három különböző promontóriumon birtokolt szabad szőlőket. Ezek a Galyagos, a Palota, s Palota meg voltak.¹⁷⁴ Utóbbi kettő igen jól termő szőlőhegy volt, amelyen még a Rákóczi családnak is voltak allodiális birtokai. Érdekesség, hogy a Klobusiczky család szőlőinek szomszédsága mind a három helyen is ugyanaz, a Görgey és Máriássy família. Utóbbi Felső-Magyarország egyik legrégebbi családja volt, mint ilyen, több főúri házzal is rokonságban álltak házasságaik révén. Így a Görgey családdal is voltak kapcsolataik. Birtokaik elsősorban Szepes vármegyében terültek el.¹⁷⁵

A Klobusiczky család birtokain osztozó felek a még élő négy testvér, Éva, István, Erzsébet és Julianna voltak. Amikor a testvérek közötti vagyonfelosztás megtörtént, 1714-et írtak, s a vagyonból nem csak a testvérek, hanem apjuk második felesége, Gergellaky Éva is részesült, bár igen csekély mértékben. Az övé lett özvegyi tartásként az eperjesi ház a hozzá tartozó kerttel együtt, amit halála után a fiúág örökölt. Az értékes vagyontárgyak, aranyak, ezüstök és pénzek is a

¹⁷¹ MNL OL P 72 Magánlevéltárak, Családi levéltárak, Csáky család levéltára, Kassai levéltár (továbbiakban P 72) Fasc. 570. A Klobusiczky házaspár végrendeletének másolata. Az eredetét 1704-ben az egri káptalanban helyezték el.

¹⁷² A Klobusiczky Istvánnak Sáros vármegyében jutottak a következők: Hertnek, Osik, Bartosfalva, Luk, Kriss, Kruslyó, Boglyarka, Kriva, Lyro, Richvaldo, Siba, Hervalto, Lófalva, Klynso, Fricske és Szt. Péter egész faluk, Luss és Vaniskocz nevű falukban lévő portiók, Zemplén vármegyében Boly és Pálföldi nevű egész faluk. A családnak tehát volt veszíteni valója, nem csoda, hogy a szabadságharc bukása után gyorsan hűségesküet tettek a császár oldalán.

¹⁷³ MNL OL P 72 Fasc. 570. A második feleség, Gergellaky Éva első férje Kapy Gábor volt.

¹⁷⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 157. No. 005. A Palota meg szőlő eredetileg a Rákóczi család allodiális hához tartozó szőlőföld, amely feltehetően a tállyai urasági kuria, a Palota mögött volt található.

¹⁷⁵ Tüskés Anna – Máriássy Péter: *A Máriássy család ősgalériája*. Bp., 2019. 9. Ha még igen távolról is, de a Klobusiczky és a Máriássy család is rokonságba került. Klobusiczky Éva – Ferenc leánya – hozzáment Csáky Mihályhoz, akinek az egyik testvére György volt. Csáky György Ebergényi Ilonát vette nőül, akitől két fiúgyermeke született, János és György. Jánosnak két házassága után szintén két fia született, akik közül az egyik, József hivatali pályára lépett, s alkancellárnak nevezték ki. Az ő négy gyermeke közül Sándor volt az egyik, aki királyi kamarásként követte apját ezen a pályán. Sándor 1810-ben Miskolcon vette feleségül Máriássy Júliát. Nagy Iván: *Magyarország családai... III. k.* online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/harmadik-kotet-1435/csakycsaladkeres-szeghi-grof-1644/letoltve-2021-04-13>.

testvérek kezére kerültek. 29 arany, 255 magyar forintot kitevő ezüst járt nekik fejenként, amelyhez hozzászámíthatjuk a további értékes ezüstműüket, drapériákat, állatállományt, illetve bort, amely egykor mind apjuké volt.¹⁷⁶ Bár Klobusiczky Ferenc II. Rákóczi Ferenc oldalán tevékenyen részt vett a szabadságharcban, ő volt a Gazdasági Tanács elnöke is, sorsa mégsem úgy alakult, ahogy azt egy fel-

¹⁷⁶ MNL OL P 71 Magánlevéltárak, Családi levéltárak, Csáky család levéltára, Csáky család, Központi levéltár (továbbiakban P 71) Fasc. 63. No. 1. Ezúton is köszönöm témavezetőmnek, Papp Klárának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a forrásokat. Bár forrásunk az ezüst tekintetében nem árulja el, milyen ezüstről, így milyen értékű pénzről van szó, a mellette feltűnő 29 aranyról már jóval többet tudunk. Kétfajta pénz is olvasható e tekintetben: a „lizimachus” – vagy Lysimachus –, illetve a körmöci arany. Utóbbit a Felső-Magyarországon bányászott aranyból verték. Mint ilyen, magas aranytartalommal rendelkezett, s egészen a 18. század közepéig forgalomban volt. Iványosi-Szabó Tibor: Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten 1711–1790. = *Levéltári Közlemények*, 1986. 1. sz. 69. (továbbiakban Iványosi-Szabó 1986.) A Lysimachus arany ellenben sokkal kevésbé ismert, mint a körmöci, s kevesebbszer is bukkan fel a forrásokban. Lysimachusok a dák kincsek felfedezésével kerültek forgalomba. Decebál király rómaiak elöl elrejtett kincseinek egy részét már 106-ban felfedezték. A mi szempontunkból azonban sokkal érdekesebb és fontosabb a további részek megtalálása 1543-ban. Az aranylelet felfedezésével Makkay János foglalkozott, összegezve a korabeli szerzők, az aranyakról leírta. A továbbiakban az ő kutatásaira hagyatkozunk. Makkay Lazius könyvére hivatkozva írja, hogy a Decebál kincseit oláh halászok fedezték fel egy kidőlt fa tövében a Sztrigy vizén. A lelet nagyrészt aranypénzekből állt, amelyeken Lysimachus, trák király neve volt olvasható. Az érmék mellett arany/aranyozott szobrokra is bukkantak, amelyek közül az egyik egy sárkányt ábrázolt. A kincseknek hamar híre ment, így az oláh halászok a pénz egy részével Moldvába menekültek. Azok, amelyeket nem tudtak magukkal vinni, több évtizedig keringtek királyok és egyszerű kereskedők között. A kincs nagy része Martinuzzihoz, illetve Fráter Györgyhez került, akiknek halála után az arany egy része felosztódott a katonák, várkapitányok között, másik része Bécsbe került Csáky Pálhoz, Martinuzzi castellánusához is nem kevés arany Lysimachus került, amelyet tulajdonképpen Martinuzzi halála után tulajdonított el. Lehetett-e a Klobusiczky-örökségben szereplő Lysimachus a Csáky által eltulajdonított dák király kincsének része? Bár valóban volt rokonsági kapcsolat a Klobusiczky és Csáky család között, az említett érme nem származhatott az ókori forrásból. Csáky Pál fia magtalanul halt meg a 16. század végén, így ezen ág – bár valóban Csáky – nem kötődik a Klobusiczky családhoz, vagyis a pénz nem lehetett egy régi családi örökség része. Sőt, bizonyosra vehetjük, hogy a feltüntetett Lysimachus egyáltalán nem is Decebál kincséből származott. Korszakunkban ugyanis a többszörös pénzt nevezték így. Ekkora ugyanis a forgalomban lévő pénz értéke nem volt egyenértékű, nem követte a kereskedelmi változásokat, az értékkülönbség pedig megkövetelte úgynevezett többszörös súlyban vert érmék bevezetését. Ezek lehettek ezüst vagy arany pénzek, s a kétszerestől a tízszeres súlyban is előfordultak. Mivel a Klobusiczky iratban megadják, hogy egy „lizimachus” 100 aranyat tesz ki, biztosra vehetjük, hogy a korszakban vert többszörös pénzről olvashatunk. Ugyanakkor mégis kapcsolódik a megtalált dák kincsekhez, noha, csak névileg. Decebál aranyainak megtalálása után, akinél csak megfordult az „igazi” Lysimachus, mind különböző súlyértékkel írta le, mind a magyar aranyforinthez viszonyítva. Előfordult kétszeres, vagy két és félszeres említése is. Ezek az eltérő értékek és a szóbeszéd hozhatta életre a Lysimachus, mint többszörös pénz elnevezést. Vö. Makkay János: Decebál kincse. = *Századok*, 1995. 5. sz. 967–1032. A vagyonfelosztási Klobusiczky-dokumentumban a 100 arany körmöci aranyat jelent, vagyis 116 körmöci arany került felosztásra a négy testvér között. Egy ilyen arany 4,98 magyar forinttal volt egyenlő, amely összesen 577,68 MFT-ot tesz ki. 144,42 MFT-nak megfelelő körmöci arany járt tehát nekik fejenként. Iványosi-Szabó 1986. 70.

kelőitől várnánk. Lengyelországba menekült, ahonnan császári amnesztiával térhetett haza, amelynek része volt az is, hogy birtokait megtarthatta.

Nem minden családtagja volt azonban ilyen szerencsés. Lánya, Éva és az ő férje, Csáky Mihály még évekig emigrációban voltak kénytelen élni. A vej nem is térhetett vissza az országba. Klobusiczky Éva gyermekeivel azonban igen, erre 1723-ban került sor, amelyben rokona, Csáky Imre bíboros volt segítségére.¹⁷⁷ A fentebb említett végrendelet kihirdetése tehát úgy ment végbe, hogy az egyik testvér nem lehetett jelen „*az országon kívül léte miatt*”, így a neki jutó anyai birtokokat és javakat ideiglenesen, az ő hazatértéig, testvérei egymás között megosztva birtokolták. A valódi osztozkodás ezért csak azután jöhetett létre, hogy Klobusiczky Éva hazatért. Mivel pedig a testvérek nem igazán akartak lemondani a nekik többletjövédelmet jelentő javokról, az ügylet csak nehezen és több lépésben jött létre. Az elsők közé tartozott a nagykövesdi birtok és szőlők újra osztása 1724-ben.¹⁷⁸ A birtokok körüli huzavona családi konfliktushoz vezetett, Csáky Klobusiczky Évát pedig nem kis anyagi gondba sodorta. Saját birtokok híján ugyanis a bíborostól kellett kölcsönkérnie. A szülei után neki járó birtokrészeknek egészen haláláig csak egy részét kapta meg. Halálakor, 1729-ben négy gyermeket hagyott hátra. Fia, István huszárként szolgált, lányai közül, Konstanca élete nagy részét zárdában élte le, Krisztina viszont hozzáment Károlyi Ferrenchez. A Károlyi Sándor fiával kötött házasság anyagi biztonságot nyújtott számára, mivel a család meglehetősen vagyonosnak számított.¹⁷⁹ A legfiatalabb, Imre oktatását Csáky Imre, majd Miklós vállalta magára. A testvérek közötti – immár az utódok öröklése szempontjából lényeges – megosztás végleges elrendezését és az akkor életben maradt legfiatalabb férfi családtag, ifj. Csáky Imre rehabilitálását a bécsi udvarnál végül Csáky Imre bíbornok érte el.

Karrier/élettörténetéről lévén szó, a Szepesi Kamara kincstári prefektusának pályája a legjobban ismert. Bár Draheim Vilmos nem állt az általunk vizsgált uradalom szolgálatában, munkája mégis összekötötte őt azzal. Hivatali idejének vizsgálatával nem csak személyes pályáját, életét, hanem a Kamara működését is megismerhetjük.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Papp Klára: *Csáky Mihály feleségének, Klobusiczky Évának és gyermekeinek sorsa a török földről való hazatérés után*. Kézirat, megjelenés előtt.

¹⁷⁸ MNL OL P 71 Fasc. 63. No. 2. Csáky Éva birtokaira, s azok sorsára lásd még: Papp Klára: Kapcsolatok fogságában. Csáky Mihályné Klobusiczky Éva birtokai az emigrációból való hazatérés után (1723–1729). In: *Történeti tanulmányok 28*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai. Szerk. Bárány Attila, Debrecen, 2020. 166–185.

¹⁷⁹ Papp kézirat.

¹⁸⁰ Magáról a családról is maradtak fenn források, amelyek ma – mivel a Draheim család rokonságban állt a Görgey nemzetséggel – A Lossonczy család iratanyagában találhatóak meg. MNL OL P 1702 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Családi levéltárak, Lossonczy család levéltára Rokoni és idegen családok (1529–1868) (továbbiakban P 1702) 1. cs. 5. t., Draheim család (1676–1742). A Draheim Vilmos és Eperjessy Márton közötti levelezéseket a Magyar Kamara Archivumán belül a Missiles fondban őrzik, emellett pedig még több – szám

DRAHEIM VILMOS HIVATALI MŰKÖDÉSE 1673–1685 KÖZÖTT

Draheim Vilmos szerepe a kamarában 1682 előtt

A Szepesi Kamara működésében és felépítésében az 1672. évet nevezhetjük fordulópontnak. Az eleinte kisebb sikereket elérő kuruc megmozdulások okán a kamara egyre több rebellis birtokát konfiskálta.¹⁸¹ Nem csupán a kincstári javak növekedése, de a király számára egyre aggasztóbb felső-magyarországi politikai helyzet miatt is szükség volt arra, hogy a kamara hivatalát feltétlenül udvarhű emberekkel töltsék fel. Így 1672-ben Volkra Ottó lett a Szepesi Kamara adminisztrátora.¹⁸²

Bár az intézmény élére adminisztrátort neveztek ki, egy ideig még mellette továbbra is két tanácsos működött. Ez a helyzet 1675-ben változott meg báró Wallsegg Ferenc megbízásával. Ő ezen hivatalban töltött ideje alatt a kamara szerkezetét átalakította és az ott dolgozó hivatalnokok számát is növelte. A mellette működő tanácsosok számát háromra emelte, s a titkári tisztséget is kettéosztotta német és magyar titkárra, s ez természetesen kétszer annyi írnok, fogalmazó

szerint 112 –, az egykori prefektus keze által jegyzett, illetve hozzá fűződő dokumentum található a Magyar Nemzeti Levéltár Urbaria et Conscriptioes gyűjteményében. MNL OL E 204 Missiles 12. cs. Draheim Vilmos – Eperjessi Márton. Továbbá a Jankovich Gyűjtemény három, Draheim által írt levelet is magába foglal. MNL OL E 554 Jankovich-gyűjtemény No. 4041., No. 4195., No. 4203. A Szepesi Kamara alkalmazásában álló hivatalnok életére, munkájára, pályafutására, vagyonára, sőt, a feleségével való viszonyára vonatkozó legerjedelmesebb anyag ma Thököly Szepesi Kamarájának iratai között található. A három fennmaradt feljegyzési könyve legnagyobb részét a Thököly Imre szolgálatában töltött éveit, és az utána következő évek munkáját foglalja magába. Az első könyv leginkább 1688. évi bejegyzéseket tartalmaz, a második 1682 és 1685 között íródott, míg a harmadik, mindössze az 1684 és 1685 közti fontosabb ügyeket tartalmazza. MNL OL G 3 TSzK 12. cs. III. 8. Draheim Vilmos följegyzési könyve, fogalmazványai. (továbbiakban III. 8.) Könyve fontos forrás a Szepesi Kamara alá tartozó birtokok igazgatásáról, mivel a fogalmazványok mellett levelek másolatait, levélkivonatokat, számadásokat, elszámolásokat, kimutatásokat, leltárakat is tartalmaznak. A Szepesi Kamara iratanyaga azonban még ezen kívül is bővelkedik az egykori prefektushoz kapcsolódó dokumentumokban, mind fogalmazványokban, mind pedig utasításokban. MNL OL G 3 TSzK 6–9. cs. III. 1. Levelek a Kamarához (továbbiakban III. 1.); III. 7.; III. 6. Utasítások tiszttazatai. (továbbiakban III. 6.) Feleségének, Gatályi Klárának állítólagos házasságtörésével kapcsolatos Kassa város levéltárában található. AMK MMK Schw.; Slovenský národný archív, (továbbiakban SNA) Hodnoverné miesto Konventu premonštrátov v Lelesi (továbbiakban HMKL)

¹⁸¹ A Wesselényi összeesküvés tulajdonképpen alkalmat és lehetőséget biztosított az Udvarnak arra, hogy abszolutisztikus törekvéseit megvalósítsa, egyben pedig leszámoljon a református nemességgel is. Erre a célra Rottal János vezetésével bizottságot állítottak fel, majd a perek lezajlását követően elrendelték a birtokelkobzásokat. Ulrich Attila: Okkupált főnemesi uradalmak a Szepesi Kamara keleti peremvidékén (1670–1673). In: *Erősségénél fogva várépitésre való – Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyiregyháza, 2011. 397. (továbbiakban Ulrich 2011/a.)

¹⁸² Szücs 1990. 86.

és futár alkalmazását kívánta meg.¹⁸³ Az újonnan létrehozott állásokat németekkel töltötték fel.

Draheim ekkor már bizonyosan a Kamaránál szolgált. Eddigi ismereteink alapján az első biztos forrásunk róla egy 1673-ból származó levél, amelynek a külső címzésén a következő áll: „*Egregio Domino Vilhelmo Literati de Kenyhecz Sacra[e] Ca[e]sareae Regia[e] q[ue] Ma[ries]t[a]tis Salis Fodina[e] Soovariensis Inspectori et cetera Amico nobis honorando.*”¹⁸⁴ Draheim „literatus”, vagyis tanult, művelt ember volt, ami leveleinek nyelvezetében jól tükröződik. Német anyanyelve ellenére tökéletesen beszélt és írt magyarul, továbbá latinul. Bár tanulmányainak pontos helyét egyelőre homály fedi, ellenben a perzsa és görög történelemben szerzett jártasságát írásaiban előszeretettel fejezte ki.¹⁸⁵

A sóvári (ma Solivar, Szlovákia) sóbánya felügyelőjének karrierje felfelé vezetett, s a következő évben már ő töltötte be a kincstári birtokok prefektusa címet.¹⁸⁶ Legfőbb feladata az 1673-ban felállított szőlőfelügyelői hivatal ellenőrzése, és a kincstári szőlők rendbetétele volt. Beiktatása után rögtön nekilátott a szőlők felmérésének, segítségül pedig Nagy Mátyás és Krakkai Mátyás szőlőfelügyelőket választotta, akiknek 1679-ben még egy 5 pontból álló részletes utasítást is adott.¹⁸⁷ A felmérési munka két évet vett igénybe, s ennek végén Draheim arra jutott, hogy a kincstári szőlők kezelése nem megfelelő, drágán és rosszul végzik a művelést, sőt, még a befolyó jövedelem is kevés. A probléma gyökereként a hivatalos közeget jelölte meg, külön kiemelve a tokaji szőlőfelügyelőt. Jelentésében tulajdonképpen feltárta és a kamara előtt bemutatta a felügyelő mulasztásait, hanyagságát és sikkasztását.

A kamara erre egy újabb vizsgálatot kért a szőlők ügyében, s az 1680 februárjában munkához látott Draheim ismét egy olyan jelentést nyújtott be, amelyben ugyanarra a következtetésre jutott, mint korábban: a hegyaljai szőlők, amelyek gyönyörűen teremhetnének, és rengeteg hasznot hozhatnának, a lehető legrosszabb művelésben és állapotban vannak. Több pontban jelöli meg a szőlők

¹⁸³ Szűcs 1990. 87.

¹⁸⁴ MNL OL E 211 b. Fasc. 140–141. Cameralis. Rákóczyana. Conscriptiones, urbarialia, dicalia cs. 65. d. 88. fol. 31r–32v.

¹⁸⁵ „[...]midőn praefigurálván magának az emberi változó sorst, mind olvassuk, hogy Cyrus király Craessussal, Cambyses Psammenitus királlyal, [...] az 4 devictus és hámban fogot királyokkal cseleketta vala (...)” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 25. 48–49. „Plutarchusnál olvastam, midőn egy szegény supplicans aszonyi állat az Nagy Sándor királynak egy supplicatioját nyuitatot volna, kire az király sok gondgyai közöt választ nem adot, mondá az supplicans: Ergo ne Rex [...] esse velis, si supplicantes preces negligis.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 23. 46.

¹⁸⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 037/b.

¹⁸⁷ Illéssy János: A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 7. 1900. 1. sz. 5–6. (továbbiakban Illéssy 1900.)

tönkremenésének okát. 1. Nem alkalmazzák a *cultura extraordinaria*-t.¹⁸⁸ 2. Nem csak a *cultura extraordinaria*-t, de még a rendes művelést sem alkalmazzák. 3. A vincellér felügyelete nem megfelelő, így az sem végzi el maradéktalanul a rá bízott munkát. 4. A Hegyalja vidéke nem biztonságos a kuruc csapatok betörései miatt, így a parasztok félnek kimenni a szőlőhegyekre. 5. A kincstár nem fordít elég pénzt a munkások általi művelésre.¹⁸⁹ Draheim Vilmos jelentése nem csak ezen ténymegállapítások miatt fontos, hanem azért is, mert egy pillanatképet nyújt a hegyaljai kincstári szőlők 1680. évi állapotáról. E jelentés rávilágít Draheim munkabíráására és alaposágára, mely tulajdonságok minden bizonnyal nem jellemezték a tokaji szőlőfelügyelőt, akire jelentésében ismét hosszasan kitér. Szerinte a tokaji szőlők állapotáért az inspektor hanyagsága okolható, de egyúttal magának a Szepesi Kamarának is a szemére veti, hogy hiába hívta fel a figyelmet korábbi jelentésében, sőt már 1676-ban a szőlők állapotára és a kincstári szőlőgazdálkodás problémáira, mégsem történt változás, sőt, a tokaji inspektor is a helyén maradt. Véleménye szerint a rossz műveléshez az is hozzájárult, hogy a kamara az egyes jószágigazgatóknak nem adta meg az önálló rendelkezési jogot.¹⁹⁰

Ez utóbbi megállapítása mögött két okot is sejthetünk. Egyrészt elképzelhető, hogy Draheim valóban a hasznosabb művelés miatt szeretett volna nagyobb önállóságot adni a kincstári uradalmak igazgatóinak, másrészt viszont annak a lehetősége is fennáll, hogy ezzel akart saját magának nagyobb mozgásteret nyerni. Draheim ugyanis korábban arra utasította a jószágigazgatókat, hogy trágyát szállítsanak a szőlőkre, illetve a füzéri és bacskói uradalomból hordókat és egyéb edényeket szolgáltatassanak. A kamara erre ellentétes utasítást adott ki megakadályozva, hogy a Draheim által kiadott utasítást végrehajtsák. Ha megadták volna a jószágigazgatóknak az önálló rendelkezési jogot, hasonló esetek nem fordulhattak volna elő, s ezzel Draheim jogköre – ha nem is nagymértékben, de – bővült volna.

Javaslatai végén ismét kiemelte a *cultura extraordinaria* fontosságát, amely tulajdonképpen az egyetlen mód arra, hogy a kincstári szőlőket megtarthassák. Ezen indítványát a kamara már komolyabban vette, mint az előző éveken benyújtottakat, és azt elfogadva, Draheim előtt megnyitották az utat, hogy a kincstári szőlők állapotát rendezhesse. Nagy és fontos feladat volt ez, tekintve, hogy a borkereskedelemből mennyi bevételt folyt, vagy inkább folyhatott volna be. A

¹⁸⁸ *Cultura extraordinaria*-nak nevezték a rendkívüli művelési módot, amikor a szőlőben szakszerű munkásokat alkalmaztak, liktor vermeket, csatornákat, vízelvezető árkokat ástak, néhol pedig kőfallal biztosították a talajréteg stabilitását. Ezen művelési mód a 17. században terjedt el igazán. Liktor veremnek nevezték azokat a hegy lábánál kialakított vermeket, amelyekbe levezették a talajréteg felső laza rétegét, mely a természetes erózió és az esőzések során lemosódott. A liktor veremben összegyűlt földet aztán a tél folyamán visszahordták a szőlőtőkék alá. Ezzel a trágyázást is biztosítani tudták.

¹⁸⁹ Illéssy 1900. 6.

¹⁹⁰ Illéssy 1900. 10.

kamara rendszeresen jó áron szállított borokat Lengyelországba, s ezt a forgalmat az egyre silányabb minőségű borok minden bizonnyal visszavethették volna.

Draheim Vilmos javaslatait azonban későn fogadták el. 1682-ben, épp miután nekilátott nagyszabású munkájának, Thököly elfoglalta Kassát, s vele együtt a Szepesi Kamarát, így a helyzet gyökeresen megváltozott.

A Szepesi Kamara a kuruc mozgalom idején

Mikor Thököly Imre elfoglalta Kassát 1682-ben, mellette olyan, gazdasági ügyekben járatos személyek álltak, mint Jelenik András,¹⁹¹ Szirmay András, a hadsereg terén pedig Faigel Ferenc. Thököly felismerte, hogy a hirtelen megnövekedett államának működtetéséhez szüksége van a Szepesi Kamarára és annak katonai célokra is felhasználható bevételeire.

Thököly államában a kamara feladata volt a hadseregellátás biztosítása, a harmincadbevételek kezelése, a kincstári birtokok irányítása, birtokelkobzások lebonyolítása, tehát lényegében a működési köre ugyanaz maradt, az adókules is a lipóti százalékhoz lett kötve¹⁹² – sőt, még az állandó pénzhiány ténye sem változott. Benczédi szerint Thököly döntését a magyar rendek csalódással fogadták, mivel a kamara iránt hagyományosan ellenérzéseket viselő rendek azt remélték, hogy Thököly megszünteti az intézményt.¹⁹³ A vármegyék követei ezen óhajuknak hangot is adtak a kassai gyűlésen: a sérelmek felsorolása közt szerepeltették a kamara túlkapásainak megszüntetését. Thökölynek azonban nagyobb szüksége volt az intézményre, mintsem, hogy eleget tegyen hívei követeléseinek. Helyette máshogy igyekezett oldani az ebből kialakuló feszültséget. A követek ígéretet kaptak, hogy a kamara nem fog több jogtalanságot elkövetni, illetve módosulás történt az adminisztráció vezetésében, aminek élére Hamvay Pétert és Szirmay Andrást, a fejedelem hű embereit nevezték ki. Thököly bevonulása után már 1682. augusztus 22-én a kamara korábbi vezetéséből hárman esküt tettek a későbbi fejedelemre. Így Udvarhelyi István pénztáros, Lángh János titkár és Draheim Lipót Vilmos. Eskütétele után nem sokkal, szeptember 14-én pedig Draheim már tárgyi és személyi javaslatokat terjesztett fel, hivatkozva arra, hogy ismeri a ka-

¹⁹¹ Jelenik András a hivatalnoki nemesség közé tartozott, s egyben Thököly Imre familiárisa volt. Később a Thököly család jövedelmének kezelőjévé lépett elő, amely rangot a kuruc hadak komisszáriusa cím követett. Pályafutását végül prefektusi rangban fejezte be. Benczédi László: *A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai*. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László, Bp. 1983. 16–17.

¹⁹² Mezey Barna: *Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a Felvidéki Fejedelemség*. In: *Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter. Eperjes 2009. 52.

¹⁹³ Benczédi László: *A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái a 17. század végi Habsburg-ellenes küzdelmekben*. = *Századok*, 1979. 6. sz. 1045.

mara működését, jövedelemforrásait, és felsorolta a legfontosabb teendőket is.¹⁹⁴ Draheim tehát felismerte, hogy a hirtelen megváltozott politikai helyzetben, amikor a kamara szervezete még bizonytalan és tisztikara sincs biztos pozícióban, neki, mint a korábbi adminisztráció kötelékében szolgáló, annak minden ügyét, működését ismerő személynek lehetősége lett arra, hogy Thököly melletti teljes elköteleződést mutatva feljebb jusson a hivatali pályán.

Draheim jól spekulált. Javaslatát figyelembe véve készítették el a tisztikar végleges névsorát. Ugyanakkor egy új határozat alapján változtattak a kamara szervezetén is. Három állást megdupláztak, de nem egyenlő fizetéssel. Draheim sikere viszont nem az volt, hogy – a korábbi időkkel szemben – javaslatát már első felterjesztésre elfogadták, hanem az, hogy őt nevezték ki a kincstári javak prefektusának, igaz az új határozat értelmében, mellé viceprefektust állítottak. De ez csak kevés ideig állt fenn, mivel ezeket a dupla állásokat röviddel ezután megszüntették, így Draheim egyedül tölthette be a prefektusi címet.¹⁹⁵ Az igazgató ott kezdte munkáját, ahol 1682-ben abba hagyta: a kincstári szőlők dolgával. Új szüreti felügyelőket nevezett ki, és előirányozta az aszúbor készítésének minél nagyobb kiterjesztését. Az ungvári birtokokra pedig két inspektort is küldött, Gerovics János és Czirjáky Mihály személyében.¹⁹⁶

1683-ban fejedelmi rendelkezés mondta ki, hogy a prefektus többé nem függ a kamarától, bevételeit ezentúl függetlenül kezelheti. Ezt követően csak egy szálon kötődött a kamarához – a számvétel joga ugyanis ugyanúgy a Szepesi Kamaránál maradt.¹⁹⁷ Ez azt jelentette, hogy Draheim még nagyobb jogkört nyert el, tulajdonképpen egymaga rendelkezett a kincstári javakkal, felette csak Thököly Imre állt. Ez a szerepváltás viszont a fejedelem körüli csoportok ellenszenvét váltotta ki. Draheim már függetlenedése előtt is szembekerült nemcsak a hivatalnok nemességgel, de a katonai vezetéssel is, 1683 után pedig ez az ellentét egyre nyíltabbá vált. Személyét a következő vádak érték: „dependentiája nem lévén ő kegyelmének a nemes kamarátul [...] maga szedvén a jövedelmet, magának is adott számot, [...] más, távul levő jószágokban is oly subjectumokat igyekszik praeficiálni tiszteteknek, kik maga creaturái, félre tévén mi velünk való mind ebben, mind egyéb akármí dolgokban (noha Nagyságod kegyelmes parancsolatja az volt) a correspondentiát.”¹⁹⁸ Ebből az idézetből is jól látható, hogy függetlenedésével Draheim elérte azt a célját, amely már az 1682 előtti időszakban körvonalazódhatott benne, s amelyre az 1680. évi felterjesztése burkoltan utal – a közvetlen irányítást a jószágigazgatók felett.

¹⁹⁴ Maksay Ferenc: Thököly Szepesi Kamarája. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László, Bp., 1983. 25. (továbbiakban Maksay 1983.)

¹⁹⁵ Maksay 1983. 25.

¹⁹⁶ Illéssy 1900. 13.

¹⁹⁷ Maksay 1983. 26.

¹⁹⁸ Maksay 1983. 29.

A nyílt ellenségeskedés híre Thökölyig is elért. Draheim egy 1683 márciusában sógorának címzett levelében arról írt, hogy úgy értesült, a Kamara hátráltatja munkájának végzésében.¹⁹⁹ Meg is jelölte eme akadályoztatás okát, mivel „az Camera kezétül ki vett az fiscalis jószágot, kit feletébb sajnálják [a kamarai tisztviselők], nem vehetvén már privatim semmi hasznát az jószágnak.”²⁰⁰ Ezen kijelentése után egy évvel került összetűzésbe Szirmayval, ami miatt még Thökölynél és magyarázkodnia kellett. Védekezésében ugyanarra hivatkozott, mint korábban – ő helyesen, és pontosan kezeli a kincstári bevételeket, s csak azért érik személyét vádak, mert más tisztviselők nem tudnak hozzáférni a javakhoz, így lopni sem tudnak, vádjaikkal pedig csak pozíciójában akarják meggyengíteni, úgy, hogy hiteltelennek, megbízhatatlannak állítják be a fejedelem előtt.²⁰¹

A Draheim Vilmost érintő vádak minden bizonnyal meghallgatásra találtak, mivel Thököly még ugyanazon évben Jelenik Andrást nevezte ki a teljes gazdasági szerv irányításának élére, gyengítve ezzel Draheim Vilmos befolyását. A fejedelem még Draheim leváltását is fontolóra vette.²⁰² Végül sikerült hivatalát megtartania, de a hivatalnoki karral, illetve a katonai réteggel való szembenállása tovább nehezítette munkáját.

A prefektus perbefogása

Hiába hagyta végül meg prefektusnak Thököly Draheimet, nem csökkent rajta a nyomás, s a vele szemben állók folytatták a „confusio”-t ellene, s több ízben őt vádolták meg a kincstár minden gazdasági hibájáért. Megmozdulásaikhoz az is hozzájárult, hogy a Thököly felkelés erejének csökkenésével a katonai vezetőség egyre nagyobb befolyást szerzett, s lehetősége volt mind több visszaélést elkövetni a nagyobb haszon reményében.²⁰³ A kincstári javakból viszont nem tudtak teljes mértékben részesülni, mivel azok Draheim kezelésében voltak. Ebben a megközelítésben tehát megalapozottnak tűnhetnek Draheim említett következtetései, miszerint személyét azért támadták, mert nem tudtak miatta eleget sikasztani. Ez pedig felvetheti annak a lehetőségét, hogy Draheim későbbi perbe-

¹⁹⁹ „Itt ugyan valóban némely Camerás minden nehésséggel azon laborál, hogy engemet confusiokon hozzon, hogy ellül ne mehessek az ő Na[gysá]ga dolgaiban (...)” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1683. március 4. 123–124. De ezen aggályait megírta Thökölynek is. „Alázatosan supplicálok Na[gyságod]nál, méltóztassék megorvosolni itt való ros[sz] confusiot, mivel némelyek az Camerasuk közül, bánván azt, hogy Na[gyság]od az fiscalis jószágot kezek allul absztrahált, nem gondolván Na[gyság]od kárával, minden mesterséggel azon vadnak, hogy engemet confusioban hozzanak és tisztemben impediáljanak, mintha én éppen inurationak oka volnék [...]” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1683. március 4. 121–122.

²⁰⁰ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1683. március 4. 123–124.

²⁰¹ Maksay 1983. 30.

²⁰² Maksay 1983. 30.

²⁰³ Maksay 1983. 20.

fogása koncepció s per is lehetett. De hogyan is sikerült ellenfeleinek 3 év „próbálkozás” után végül sikerrel járni?

Draheim 1685. február 1-én Géczi István boldogkői kapitánytól tudta meg, hogy tisztségéről le fogják váltani. Erről ő maga írt Thökölynek címzett levelében, amelyben, kifejezte tanácsstalanságát az ügyvel kapcsolatban, s kérte a fejedelmet, hogy leváltása indokát ossza meg vele.²⁰⁴ Március 26-án már elkészült az a fogalmazvány, amelyben Draheim Thököly előtt igyekszik tisztázni az őt ért vádakat. Ekkorra már Draheim szavaival: „minden nevén nevezendő javaimat az tam mobilia quam immobilia az városban elfoglalta, elpecsetelte, engemet azoktul elrekesztvén, azok nem attingalván az summát, már az külső jószágomat fognak sietvén elfoglalni, ez az én hív, szerény, fáradságos szolgálatomnak jutalma (...)”²⁰⁵ A summa, amelyért lefoglalták ingóságait, 10 000 Mft-ot tett ki. Ez az összeg annak a 23 asztagnak a kamara által becsült értéke, amelynek csépeletlensége miatt Draheim ellen először vizsgálatot, majd pert indítottak.

Ügyében fontos forrás a sógorának, Ubresi Pálnak 1685. március 26-án címzett levél fogalmazványa.²⁰⁶ Ebben pontosan, dátum szerint írja le kálváriájának kezdetét. Eszerint március 7-én az adminisztráció „cítátorokat” küldött Draheimhez, hogy március 21-én a törvényszék előtt adjon számot az asztagok csépeletlenségének okáról. A kamara feltételezése, miszerint Draheim hibájából, mulasztásából állt a homonnai jószágban a gabona, helytelen volt, minthogy az egyes kamarai uradalmak gazdasági ügyeinek intézése nem számított az ő feladatkörének, hanem azokban a provizorok intézték a gazdasági ügyeket. Tehát Draheim munkája csak arra terjedt ki, hogy a provizoroknak utasításba adta az uradalmon belüli gazdasági ügyek intézését, annak elvégzése, véghezvitele pedig a provizorokra hárult. Arra Draheim maga is rávilágít levelében, hogy „ha az számadásában vagy az gondviselésében defectust talál az praefectus, vagy exactor rationum, difficultast teszénk neki, azután az censura elliben megyen, és ha

²⁰⁴ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. február 5. 203. Úgy véljük, ebben az esetben szimbolikus jelentése van, hogy annak a Draheim Vilmosnak, aki korábban jó viszonyt ápolt Thökölyvel, még csak nem is a fejedelemtől kellett megtudnia, hogy hivatalából menesztették. A fejedelem és a prefektus jó kapcsolatát tükrözik Draheim levelei, melyekből idézünk: „Az Nag[ysá]god 2 rendbeli kegyelmes leveleit tegnap egyszer-mind nagy alázatosan vettem, mi az elsőt illeti, magam is megtudtam gondolni, hogy (...) Püspök U[ra]m szolgálai supplicando nag[ysá]godat untatni fognak.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1683. április 25. 139–140. Vagy egyes esetekben ő maga igazította ki Thökölyt. „Kegyelmes Uram, oly szokás, instructio, törvény usus nagyon minden kereszténi Fejedelemnek, egész Európában, hogy az officina rationariabul (...) nem szabad az originalis ratiokat ki adni, valamint az káptalanbul az actakat ki nem adják (...)”. MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1684. augusztus 20. 90. Miután a katonai réteg előretörésével megtörtént a fordulat a kuruc felkelésen belül, Thököly hozzáállása is megváltozott. Megszüntette a deputációt, hivatalnokai – köztük elsősorban Draheim – véleményét egyre kevésbé kérte ki, helyette a katonai rétegre támaszkodott. Ezek alapján adta ki aztán utasításait, amelyben már csak döntéséről értesítette az érintett feleket.

²⁰⁵ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 225.

²⁰⁶ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 227–228.

károosan viselte az tisztét, satisfactora compellátatik, reversalisa szerint.”²⁰⁷ Draheim szerint ekkor még a homonnai provizortól sem kapta meg a számadását. A prefektus ezen felül azt is kifogásolta, hogy úgy becsülte meg a 23 asztagot a kamara 10 000 MFt-ra, hogy az sem az asztag nagyságával, a benne lévő keresztek számával, sem pedig a gabona fajtájával nem volt tisztában.

A prefektus, miután megkapta a provizor késve elkészített extractusát, maga kezdte el megvizsgálni ügyét, keresve a felelősségre vonása mögötti okokat.²⁰⁸ Számítása szerint a 23 asztag csépléséből – a próbacséplés adatai alapján – mintegy 856 kassai köből jött volna ki, amely 856 köblöt 10 000 MFt-ra becsültek. Ennek alapján – ahogyan Draheim is írja – egy köből zab ára 11 MFt 68 dénárnak felelt volna meg az adminisztráció számítása szerint. Csak összehasonlításként; 1688-ban a tállyai Palota meg nevű allodiális szőlőt becsülték 10 000 MFt-ra.²⁰⁹ A feltüntetett érték igen magasnak tűnik a korszak búzaárainak ismeretében is. Stefan Kazimir kutatásai alapján Szepes környékén 1 szepesi köböllel – 47 liter – mért búza értéke 1,69 MFt volt.²¹⁰ A feltüntetett adatokat a kassai köből nagyságára – 83 liter – vetítve kiszámolható, hogy 856 köből búza 2546 MFt-ot tett volna ki. Bár Kazimir nem adja meg külön a zab, rozs és árpa értékét, szinte bizonyos, hogy nem érthette el a Fiscus által írt 11 MFt-ot.²¹¹ Helyzetével kapcsolatban levelében is megfogalmazta sejtését: „Nem hiszem, hogy Urunktul legyen ez, de az gonosz akaróimtul van. (...) Ha ugyan én tettem volna mint azon kárt, kit Sulcz hada tett, még sem büntetnének igaz törvény szerint tíz ezer forintra.”²¹² Ubresinek címzett levelében kifejtette azt is, hogy mivel az aratás után a homonnai és varannói tiszteket elfogták, és levele írásakor is Makovicán tartot-

²⁰⁷ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 227.

²⁰⁸ Levelében igazának bizonyításaként mellékelte a homonnai provizor által feljegyzett adatokat: „űgy találtam az 23 praesentalt asztagok quantumát, mint következék: 10. Gabona elmaradt az csipléstül 10 asztagban cruces 1567. 11. Orosz Pálnak Rozonán termett árpája egy asztagban cruces 72. 12. Petrovai Györgynek Homonnán árpája egy asztagban cruces 100. 13. Benkő Jánosnak Homonnán árpája egy asztagban cruces 13. 14. Rovnan termett zab egy asztagban cruces 50. 15. Petrovai György zabja Homonnán egy asztagban cruces 40. 16. Benkő Jánosnak zabja Volován egy asztagban cruces 16. 17. Barkóci Lászlónak zabja Karnán egy asztagban cruces 17. 18. Ulicson zab termett egy asztagban cruces 150. 19. 20. Zbojon zab termett két asztagban cruces 200. 21. Patakon zab termett egy asztagban curc[es] 60. 22. Rovninán zab egy asztagban curc[es] 40. 23. Topolyán zab egy asztagban cruces 30. Tészen 10 asztagban rozs cruces 1567. 3 asztagban árpa cruces 185. 10 asztagban zab cruces 603. Őszveségül rozs, árpa, zab cruces 2355.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 228.

²⁰⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

²¹⁰ Kazimir, Stefan: Adalékok a XVI. és XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez = *Történelmi Szemle*, 1976. 1–2. sz. 178. (továbbiakban Kazimir, 1976.)

²¹¹ Egy másik, földrajzilag távolabbi adat szintén nem támasztja alá a megszabott értéket. Nagykőrös térségében egy fertály zab – 200 – 240 liter [vö.: Iványosi-Szabó Tibor: Adatok a Kecskeméten használatos fertály szó jelentéséhez. = *Agrártörténeti Szemle*, 1985. 1–2. sz. 246.] – értékét határozták meg 2 Ft 38 dénárban. Buza János: Gabonaárak és áruforgalom a török uralom alatt (Nagykőrös, 1626–1682). = *Agrártörténeti Szemle*, 1985. 1–2. sz. 36.

²¹² MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 228.

ták őket fogva, természetes, hogy nem végezték el a jószágban a cséplést, hisz tiszt sem volt, aki azt felügyelhetne volna. Felesége is kiállt Draheim mellett. Gatályi Klára, aki március 30-án férjéhez hasonlóan házi őrizetbe helyeztetett, 1685. április 25-i, Thökölynek címzett levelében már a Schultz által vezetett császári haderőt nevezte meg a kár okozóiként. Azzal is védte férjét, hogy az egyedül nem lett volna képes útját állni a seregnek, a letartóztatott tisztek helyett pedig nem kapott újakat.²¹³ Draheim úgy vélte, koncepciók eljárás folyt ellene, hiszen egyrészt törvénytelenül kérték rajta számon a cséplés dolgát, másrészt pedig olyan irreálisan magasra taksálták a kárt, hogy az még az osztrák csapatok kártételein is túltett. Így érték el azt, hogy kompenzáció címen megfoszthatták vagyonától.

1685 áprilisáig Draheim több ízben írt kérvényeket hol Thökölynek,²¹⁴ hol a vármegyének,²¹⁵ hol pedig Faigelnek címezve.²¹⁶ Viszont már a következő hónapban bebizonyosodott, amitől tartott, s amiről sógorának írt levelében is említést tett, miszerint „az személyemhez akarnak nyúlni.”²¹⁷ Május 12-én már arról írt a kamarának, hogy tudomásul veszi, hogy Regécre küldik rabnak. Egy héttel később pedig már a vár börtönéből – ahol labanc foglyokkal tartották őt fogva – írt feleségének fogvatartásának szörnyű körülményeiről.²¹⁸ A kétoldalas fogalmazványban meghagyta feleségének, hogy miként intézze a család dolgait. Így Draheim kérte, hogy házának népét bocsássa el, mivel nincs pénz fenntartásukra, ő maga is kénytelen volt inasát elengedni.²¹⁹ Csupán egy Denk nevű szolgát em-

²¹³ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. április 25. 243. Schultz csapatainak dúlásáról és annak mértékéről Szirmay András naplójában a következőképpen emlékezett meg. „1685. esztendő tellyes szerencsétlenséggel [indult]. General Schulz [csapatai Vinna várából] húsz hordó boromat elvitték. Sőt az mely élelem Hazinan, Topollyókon és Pazdicson volt, azt mindenestül fogva felszedték az vermekből. [Az aratásnak] ideje bejövén az ellenség miatt az egész aratásom odaveszett... Két tehenemet a város csordájával együtt elhajtották.” Oláh József: Szirmay András, Thököly iskolatársa, titkára, tüzérparancsnoka. In. *Az „üstökös kegyeltje”*. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 213. A volt kamarai vezető naplóbejegyzése igazolja Gatályi Klára férje védelmében írott sorait.

²¹⁴ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. április 20. 242.; 1685. május 7. 247.

²¹⁵ „(...) annál nagyobb bizodalommal, s reménséggel lévén az n[agysá]gtok, s k[e]g[yelme]tek hozzám való atyai patrociuma felül újabban is n[agysá]gtokhoz, s k[e]g[yelme]tekhez ez alázas memorialisom által folyamodom, esedezvén, s az egy élő Istenért is kérvén n[agysá]gtokat, s k[e]g[yelme]teket mind ezen recenter superveniált, s mind előbbeni keserves megbántásomot hazánk törvénye és szabadsága megrontásába czélozvan, maga ügyem iránt kegyesen méltóztassék úgy forgatni kegyelmes Urunk ő n[agysá]ga előtt, hogy szíves interpositiojának, s recommendatiojánál kívánatos foganatját elérhessem (...).” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. április 16. 212.

²¹⁶ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. április 1. 220–222.

²¹⁷ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 227.

²¹⁸ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 19. 42–43.

²¹⁹ Ubresi Pálnak címzett levelében cselédeivel kapcsolatban így ír: „Parancsoljon meg k[egye]lmesen, hogy az commissarius urak restituáljanak elvett kevés javaimat, ne legyenek ez szolgálattal koldus az házám népével együtt, ez világnak csúfjára.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. március 26. 228.

lített, akit feleségének meg kellett tartania, s akinek „veled [t.i. Gatályi Klárával] léssen asztala.”²²⁰ Feleségét szigorú takarékoskodásra intette, ugyanakkor beleegyezését adta ahhoz, hogy szükség esetén a megmaradt jószágokból egy puszta, vagy egy rétet zálogba vessen.²²¹

Mivel a kamara emberei lefoglalták nem csak Draheim, de felesége ingóságait, a prefektust börtönbe vetették, a családnak nem maradt bevételi forrása, mivel a prefektusi cím nem járt fizetéssel. Draheim feleségének címzett levelei adósságuk nagy mértékére is utalnak. Bár pontos összeget nem tudunk meg belőlük, mivel csak annyit írt ezzel kapcsolatban, „Ha az Gyöngyösiek az ház árában hátralévő restantiát kérni fognak, akármit csináljanak, váraozniok kel, (...) meg gondolhatnak, ha boldog időben nem adhattam, hát most mindenünk oda van, inkább nem adhatunk (...) Az boltokban is váraozniok kel, (...) nem fizethetek most. Úgy az többinek is mondgyad, kiknek vagyunk adósok, inkább az ususát megadom jövendőben.”²²² Nem meglepő, hogy ilyen anyagi háttérrel, és a kamara nyomása mellett aggódott családjáért.²²³ Regécen töltött fogsága alatt, kérvények írása mellett, a várban is igyekezett magának támogatót találni, s ezt a porkoláb személyében találhatta meg. Egy 1685. május 24-re datált levelében arra kérte Gatályi Klárát, hogy küldjön számára egy pár sárga papucsot, de „nem nagyot, mivel kicsiny az lába (...)”²²⁴ Az idézet nem Draheimre, hanem a regéci vár várnagyára vonatkozik, aki a papucs mellett még egy karmazsin kapcát is kért. Draheim arra kérte a feleségét, hogy a legjobbat küldje el, amit csak talál, a porkoláb majd meg fogja adni érte az árát. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen szívességekért cserébe Draheim segítséget várt a várban szolgáló katonától, aki talán éppen a levélküldést engedélyezhette. Draheim említette egy másik levelében, hogy „innét levelet nem küldhetni az várbul, be sem hozhatni sehonnét, hanem előbb az tiszteknek vizsik olvasni.”²²⁵ Draheim viszont nem csak leveleket küldött és kapott regéci fogsága idején, hanem szattyán kapcát, papucsot és ételt is a feleségétől.²²⁶

²²⁰ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 19. 42.

²²¹ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 19. 42.

²²² MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 19. 42.

²²³ „Magamon nem búsulok annyira, mint rajtad és az szegény gyermekeimen.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 24. 47.

²²⁴ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 24. 48.

²²⁵ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 19. 42.

²²⁶ Levele szerint felesége a kedvenc ételét küldte neki, amelyet Draheim csak „soldor”-nak ír, elképzelhető, hogy valójában a sódarra gondolt, amely füstölt, pácolt disznóhús, sonka volt. Küldött neki továbbá sört is, amelynek Draheim igen örült, de vissza kellett azt küldenie, mivel a „kapitány u[ra]m nem mer nekem engedni, hogy itt kerületem legyen.” Felesége egyes küldeményei azonban bizonyosan nem értek célt, mivel Draheim a prokolábnak küldendő papuccsal kapcsolatban megjegyezte, hogy „ismeretlen embertül, vagy bizontalan alkalmatossággal ne küldjed, hogy úgy ne járj, mind vasárnapon az katonának adott éléssel, pénzel.” MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 24. 48.

Draheim nem töltött túl sok időt a regéci várban. Júniusban már ismét kassai házából címezte levelét a kamarához, amelyben kérte ügyei iratainak kiadását.²²⁷ Szabadsága elnyerésében a fejedelem, illetve az a levél is hozzájárulhatott, amely 1685. évi bejegyzésként, de hónap megjelölése nélkül szerepel Draheim fogalmazványos könyvében. A levélben Faigel Péter, kassai főkapitány előtt vállalnak kezesiséget Draheimért, hogy az nem fog megszökni, elidegenedni – tehát visszatérni az Udvar hűségére –, sőt, ha ismer hamis személyeket Thököly államában, azokat jelenteni fogja.²²⁸ Draheim sajnos nem jegyezte fel a dokumentum aláíróinak nevét.

1685. június és november között a feljegyzési könyv legtöbb bejegyzése a fejedelemhez intézett kérvény és a kassai Adminisztrációhoz címzett levél. Az év első feléhez viszonyítva, alig találkozunk olyan írással, melyben egykori barátaitól vagy családtagjaitól kér támogatást. Segítségre nem igazán számíthatott, hiszen általános lévén a Thökölytől és a kamarától való félelem, még prókátort sem sikerült szereznie.²²⁹ Közben pedig családjával együtt egyre rosszabb anyagi helyzetbe került. Mintegy utolsó próbálkozásként, mivel férje „már nem mer szólni”, Gatályi Klára írt levelet Thököly Imrének, amelyben leírja, hogy ígéretük ellenére, Thököly tisztjei minden ingóságát elvitték, s családja szegénységre jutott, már se cselédekre, se ruházatra, s lassan élelemre se futja. Ezért kérte a fejedelmet, hogy „ne tegyenek éhen halóvá” őt, és gyermekeit. Thököly válaszelevelét bemásolta fogalmazványos könyvébe, így tudjuk, hogy az ígéretet tett az ügy kivizsgálására, s arra is, hogy ügyét is hamarosan le fogják zárni.²³⁰

Annak ellenére, hogy Draheimet szabadon engedték, az ellene folyó vizsgálat nem ért véget, s bár eleinte 23 asztag hiánya miatt vádolták meg, az év múlásával sikerült a kamarának ennél jóval több, és biztosabb lábakon álló vádakot találnia. Draheim könyvében található egy kamarai levélmásolat, amely minden bizonnyal e vizsgálat során megfogalmazott vádakot tartalmazza – összesen 13 pontban.²³¹ Ezek szerint Draheim jogtalanul foglalt le borokat, sőt, egyes birtokokon saját hasznára árulta a bort, a fiskális erdőkre túl sokszor és túl nagy bírságot szabott ki, amelyeket saját részre szedett be. Egyes kincstári birtokokon, a jobbágycsapatokat olyan mértékben büntette, hogy némely birtokok el is néptelenedtek. De a legtöbb pont a foglalásaira vonatkozott, így az Ungvárhoz tartozó földek, Forgáchné eperjesi házában lévő vagyontárgy, Holló Zsigmond kassai házában talált értékek,²³² vagy Bálintfi János javainak elvételére, s Barkóczi Ferenc megkárosítására.

²²⁷ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. június 12. 52.

²²⁸ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. 219.

²²⁹ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 24. 47.

²³⁰ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. szeptember 3. 57–58.

²³¹ MNL OL G 3 TSzK III. 8. d.n. 249.

²³² Ennél a pontnál fel is sorolják Draheim miket tulajdonított el. Így egy arany ládat, 14 hordó bort, ezüstös nádpálcákat, velencei kristályüvegeket, sárga, ezüsttel futtatott nádpálcákat. MNL OL G 3 TSzK III. 8. d. n. 249. Draheim intézkedései miatt a telkibányaiak is panasszal éltek,

Az eljárás további részleteiről nincsenek információink. Az azonban szinte biztos, hogy Draheim Vilmost felmenthették a vádak alól, mivel lefoglalt birtokai visszakaphatta. Ebben a vármegye is segítségére lehetett. „(...) alázatossan kérjük, mint k[egye]l[me]s urunkot N[agyságo]dot, Draheim ur[am] arrestumát solváltatán, mint maga [...] felesége javait restitualtatván, s kívánt litorale documentumit kiadatván, azon dolgot ad ordinariam juris viam relegalni, s requiralni attyaiképen méltóosztassék (...)”²³³ Az idézet annak a dokumentumnak az egyik kulcsmondata, amely Abaúj vármegye gyűlésén íródott Thököly Imre számára, azzal a célzattal, hogy felhívják a fejedelem figyelmét a Draheim Vilmos elleni per ellentmondásaira és visszaéléseire, illetve, hogy javaslatot tegyenek a véleményük szerint jogtalanul konfiskált birtokok visszaszolgáltatására. Az egykori kamarai prefektus, Draheim Vilmos fogalmazványos könyvében másolat formájában fennmaradt levél bizonyítékul szolgálhat arra, hogy Thököly Imre Draheim perében megfigyelhető közbenjárása kevésbé az érintett könyörgő levelei, mint inkább a vármegye nyomására történt meg.

Draheim Vilmos Thököly felkelését leverően tovább folytathatta munkáját a szeptesi intézmény falai között. A kincstári birtokok prefektusa címet azonban nem kapta vissza. Új pozíciójában a konfiskált Rákóczi birtokok számadásait kezelte.

DRAHEIM LIPÓT VILMOS BIRTOKAI

Draheim pere mellett érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen ingatlanokat konfiskálhatott a kamara, milyen birtokokkal gyarapította vagyonát munkája során, s halála után gyermekei mit örökölhettek.

Vagyonra feltérképezését hagyományosan a rá szállt családi birtokok sorbavételezésével érdemes kezdeni, ami nem egyszerű feladat, mivel Draheim Vilmost – eddigi ismeretek alapján – 1673 előtti dokumentumok nem említik. Így sem korábbi családi adatok, sem dátumok, továbbá birtoklási iratok sem ismertek. Ebből kifolyólag érdemes halálozásától visszafelé kiindulva tanulmányozni egykori birtokai sorát. Bár Draheim születésének évét nem, halálának idejét pontosabban lehet tudni – 1693. június 6. és július 8. között halhatott meg. Mivel a konkrét dátumot nem jegyezték fel, így levelezéséből lehet azt valamelyest beha-

amelyet a vármegyéhez címeztek, támogatást várva Draheim ellen. „Ha Vilhel[m] ur[am] embereinek mind[en] okvetetlen pártjukat fogván, k[egye]lmes Urunk eő N[agysá]gok szegényit sanyarítaná meg, annyival inkább illőbb Uraságotoknak mi pártunkat fogni, s defendálni, igazságunkban ne szorongattassunk immár tovább ezen migléshi Vilhelm uram embereitől.” MNL OL W 209 Digitális másolatok gyűjteménye, A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratairól készült digitális másolatok gyűjteménye, A Thököly-szabadságharc levéltára, Thököly tisztviselőinek (és a „bujdosó hadak” vezetőinek) iratai, 1677–1685. G 4 IV. 1. (továbbiakban W 209 G 4 IV. 1.) 1. d. 127–128.

²³³ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. április 17. 241.

tárolni.²³⁴ A július 8-ra keltezett dokumentum egy kamarai összeírás azokról az Abaúj vármegyei birtokokról, amelyeket a Fiscus felé fennmaradt tartozás fejében foglalt le Marczibán Mátyás alispán. Ennek mintegy kiegészítése a november 16-i inventárium, amely egy ingatlan kivételével ugyanazokat a javakat sorolja fel sokkal részletesebben, kitérve többek közt a dézsmára, a szőlők, illetve a rétek hozamára is.²³⁵ Ami a legfontosabb, hogy a felsorolt birtokok és birtokrészek Draheim egykori összes Abaúj vármegyei javait jegyzi. Tehát a volt prefektus szinte minden vagyona papíron a kamarához került, a gyakorlatban viszont Draheim özvegye és árvái továbbra is megkaphatták a jószágok bevételeit, s azok használati jogát – minden bizonnyal bérbe.²³⁶ Az említett két dokumentum alapján Draheim Vilmos 1693-ban Abaújváron, Szemerén, Radványban és Pusztakércsen rendelkezett 1–1 pusztá házhellyel, csak úgy, mint Suitán – ma Zsujta –, amely helyet Vas Sándornétól vett meg. Legnagyobb birtokai Kenyhecen, Miglészen – ma Miglécnémeti – és Tornyosnémetiben terültek el. A fentebb említett pusztá telkekről forrás hiányában nem lehet megállapítani, hogy pontosan mikor kerültek az ő, vagy családja birtokába, ellenben a miglészi, a kenyheci és a tornyosnémeti birtokokkal kapcsolatban sokkal beszédesebb adatok állnak rendelkezésünkre.

Draheim Vilmos halála után a következőket jelölték meg volt tulajdonaként. Miglészen két kúriája volt, ezek közül az egyik egykoron Király Lászlóé, a másik pedig Nagy Gergelyé és Czakó Gergelyé volt. A nemesi kúriákhoz szántók és rétek is tartoztak. A Király-féle kúria volt használatban, kiépített melléképületekkel és körülötte futó sövényvel, háromnyomásos szántófölddel, összesen 23 kassai köbölre. A másik, pusztán álló kúriának is használták szántóját, amely 13 köblös föld volt. Irtványföldeket is számontartottak a településen, amelyeket szintén földművelésre használtak, mintegy 31 köböl gabonát vetettek bele. A két ingatlanhoz összesen 10 szekér szénát adó rétek tartoztak. A készpénzen vett rétek felsorolása egy nagyobb passzust tesz ki az inventáriumban. Hogy melyik föld mennyiért kelt el, az nem derül ki, de tekintve, hogy a felsorolt 7 réten összesen 83 szekér széna termett, igencsak meg kellett fizetnie Draheimnek ezek árát – a legnagyobb, 40 szekérral adó rét értéke 180 forint volt.²³⁷ Miglész erdeje közös volt az Abaújvárhoz tartozó erdővel, amelyből dézsma járt számára, csak úgy, mint „minden életből.”²³⁸ A településen 21 negyedtelkes jobbágy lakott,

²³⁴ 1693. június 6-án Keresztúri Lukács intézett levelet az egykori prefektushoz. MNL OL E 204 Missiles 22. cs. 1693. jún. 6. Keresztúri Lukács levele Draheim Vilmoshoz. Július 8-án viszont már a Kamara vette számba a „néhai” Draheim birtokait. MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 051.

²³⁵ MNL OL P 1702 1. cs. 5. t. nr. 6.

²³⁶ „(...) ac ad rationem Fiscii Regii ad e[ius] manum apposui conscripsi viduam tamen eiusdem cum orphanis in usu bonorum relinqui.” MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 051.

²³⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 090. No. 033.

²³⁸ MNL OL P 1702 1. cs. 5. t. nr. 6.

akiknek ingóságai is feljegyzésre kerültek. Az összesen 58 ökör, 48 tehén, 103 sertés és 34 méhraj nem éppen egy szegény település képét tárja elénk, s az sem volt ritka, hogy egy családnak 6 ökre, s 10 sertése legyen. A számadatok mindenképpen figyelemre méltóak, tekintetbe véve, hogy az attól kicsit délebbre elterülő regéci uradalomban az 1689. évben Tállya mezővárosában csupán 12 tehenet és 8 sertést írtak össze. De még a sokkal kisebb Fony településén is 2 ökröt, 18 tehenet, 38 sertést és 10 db méhrajt tudtak feljegyezni, amely számok 30 jobbágytelken oszlottak meg.²³⁹

Tornyosnémetiben már sokkal kisebb birtokrészsel rendelkezett a prefektus. Nyolc jobbágytelket jegyeztek fel a nevéhez, mely közül csak 4 volt lakott, ellenben hasonlóan jó adatokkal. Az inventárium megjegyzéséből pedig kiderül, hogy egykoron 100 forintért vett meg Draheim egy fertály helyet Barczy Jánostól. Ahogy a miglészi, úgy a németi jószágából is dézsmát kapott az erdőhasználat és a szántók után, továbbá itteni jövedelmét még a vám is gyarapította – évente 6 forinttal. Az itt lévő jószágához tartozott még továbbá 9 db szőlő, amelynek terméséből 26 hordó bort tudtak készíteni.

Kenyheci birtokai közt ugyan szőlőhegyet nem, szántót és rétet viszont sorolnak, előbbi 17,5 köblös, utóbbi, a Csörgő rét 2 szekér szénát termő volt. 3 jobbágytelek is az övé volt, akiknek ökreit és szekereit mind Draheim vette számukra saját pénzén.

Ezen említett javak egy része – Kenyhec kivételével – korábban Csáky Ferenc, illetve Fekete István birtokai voltak. 1672–1673-ban konfiskálta azokat a Kamara.²⁴⁰ Ekkor Draheim Vilmos már a Szepesi Adminisztráció embere volt, akkoriban nevezték ki prefektussá. Mint ilyen, az ő feladata volt a lefoglalt birtokok kezelése, összeíratatása, felbecsültetése, és a helyi kamarai tisztviselők irányítása. Csáky és Fekete birtokainak konfiskálása után maga Draheim készítette el 1675-ben azt a becslést, amely a miglészi és a németi portiókat mérte fel, s amin végösszegeként 1280 MFt szerepelt.²⁴¹ Az összeírt javakat már ekkor neki készültek használatra kiutalni a dokumentum szerint – „(...) *aestima[ti]o et specifica[ti]o bonorum, juxta quam mihi bona assignare debebat. (...) mihi usufructuario jure*”. Azonban azokat csak 1676-ban vette át.²⁴² A becstérték Csáky Ferenc és Fekete István javain kívül egy leégett kassai házát is magába foglalt, amely Kátay Ferenc tulajdona volt, s Kassa városának 1674-es égésekor semmisült meg szinte teljesen. A neki kiutalt részek nem mutattak nagy jövedelmezőséget. Egy 1675-ben készült tájékoztatás szerint a miglészi és a németi birtokrészek évente csak 98 MFt 58 dénár bevételt hoztak.²⁴³ Később ugyanezen,

²³⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

²⁴⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 044. No. 024.; MNL OL E 156 a. Fasc. 049. No. 026.

²⁴¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 090. No. 033.

²⁴² MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. november 2. 251.

²⁴³ MNL OL E 156 a. Fasc. 120. No. 008.

a Draheim által készített aestimatióban szereplő jószágokat I. Lipót 1681-ben adományozta Draheimnek és feleségének, Gatályi Klárának, s azok gyermekeinek.²⁴⁴ Ezt az adományozást Thököly Imre is megerősítette, s ezek voltak azok a javak, amelyek miatt Draheim később egyezkedésekre kényszerült.

Először Kátay Ferenc özvegye próbálta visszaszerezni 1683-ban egykori kassai házukat. Mikor 1682-ben Thököly elfoglalta Kassát, s vele együtt a Szepesi Kamara is fejedelmi fennhatóság alá került, a magyar főurak abban reménykedtek, hogy Thököly Imre megszünteti az általuk károsnak és „németnek” titulált intézményt, egyúttal visszakapják a felségárulás miatt elkobzott javaikat. Ennek nyomán többen is megpróbálták visszaszerezni birtokaikat a jogtalannak vélt konfiskáció nyomán. Ilyen cél vezérelhette Kátay özvegyét is, aki az 1675. november 28-ra datált aestimatióban olvasható „*nisi alia Benigni[ssi]ma Suae Ma[ies]t[ati]s Sacra[tissi]mae resolutio subsecuta fuerit*”²⁴⁵ kitétel miatt fordulhatott Thökölyhez. Ennek nyomán írt Draheim Vilmos egy válaszlevelet a fejedelemnek, amelyben leírja, hogy a Kamara a császár parancsolatából engedte át neki a házat, amelynek akkor csak egy kőfala állt, a pincéje és a ház teteje is beomlott.²⁴⁶ Miután beiktatták, saját költségén újjátalta azt fel, azonban – mint állítja – „magam penig soha nem laktam benne, gyanakodván, ha valaha Isten ezt az országot felszabadít, igazság szerint az ház kezemnél nem maradhat.”²⁴⁷ Ha valóban nem is lakott benne – mivel Draheim egy hostat-i, vagyis Kassa külső részén elhelyezkedő házban lakott,²⁴⁸ míg a Kátay-féle ház „városi ház” volt – kijelentése második része semmiként sem fedheti a valóságot. 1675-ban, amikor megkapta a Kamarától a házat, a kuruc mozgalom nem volt olyan meghatározó, hogy az „ország felszabadítása” akár csak gondolatban is reális legyen. Csak Thököly 1680-as fővezérré választásával helyeződtek át az egyre jelentősebb hadmozdulatok a Tiszántúlra, s vált a mozgalom mind nagyobb fenyegetéssé. Vagyis valószínű, hogy a ház újjáépítése mögött lakhatási szándék volt, amire már nem került sor, az érvelés pedig csak arra szolgált, hogy a fejedelem előtt kitüntesse magát. Mindenesetre Draheim nem ágált az özvegy kérelme ellen. Válaszleveléből kiderül, hogy azt hajlandó lett volna részére átengedni, amenny-

²⁴⁴ MNL OL A 57 Libri regii 16. k. 637–638.

²⁴⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 090. No. 033.

²⁴⁶ MNL OL Gb3 TSzK III. 8. 1683. január 18. 146. Magát a házat 1671-ben foglalta le a Szepesi Kamara. Az akkori inventárium a következőket írta róla: „A Folgácz uczában vagyon jobb kéz felől való szoron egy rend keő ház. Az kapu közibül jobb kézre niló első ház boltos, kistályüvegh ablakkal vas rostélyos. Annak végib[en] egy konyha, ugyan az kapu közül nilóüresz bolt, kinek vas ajtaia az bolt végitül feljáró grádicz. Jobb kézre vagyon egy öreg bolt, mely szütő háznak nevezetik. Az uczára niló felső bolt, abbul niló más bolt, az garádicz végiben más boltos kis ház, az udvarral alá járó boltos pincze. Annak végiben vagyon egy élésnek való bolt, vas plehekkel bellet ajtaia. Azon bolt végiben ló istálló kettő, szín paddal együt.” MNL OL E 156 a. Fasc. 035. No. 101.

²⁴⁷ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1683. január 18. 146.

²⁴⁸ AMK MMK Schw. nr. 10063.

nyiben Kátay Ferencné hajlandó kifizetni a felújításra szánt költségeket, egyben a ház jelenlegi értékét, amelyet becsús emberekkel kívánt Draheim felmérteni. Bár a Kátay-féle ház sorsáról nem áll rendelkezésre több adat, mivel sem a Draheim halála utáni felmérésben, sem pedig perében nem tűnik föl, valószínűsíthető, hogy Kátay özvegye kivásárolta belőle Draheimet.²⁴⁹

A Kátay ház ügye után Miglész és Tornynosnémeti egykori tulajdonosának rokonával került szembe. 1684 tavaszán az akkor mindössze 15 éves ifjabb Csáky István – Csáky István országbíró fia – kérvényt nyújtott be apja testvérének, Csáky Ferenc 1671-ben a Wesselényi összeesküvésben való közreműködés miatt konfiskált szepesvári, nagyidai, és gönci birtokainak restituálásáért. Az ilyenkor szokásos becslés elkészítése Draheimre hárult, aki a birtokok pontos értékének megállapítására, több korábban a birtokok bevételei alapján készült aestimatiot is összevetett. Hogy milyen értéket képviseltek ezek a birtokok – s miért volt fontos az ifjabb Csáky-nak ezek visszaszerzése – a számadatok pontosan tükrözik. Csak a szepesvári részirtok értékét 1676-ban 115 178,16 MFt-ra, 1677-ben 113 551,50 MFt-ra, 1684-ben 140 935 MFt-ra tették.²⁵⁰ A szepesvári birtok másik része apja, idősebb Csáky István tulajdonában volt.²⁵¹ Az országbírónak 25 gyermeke született, akik közül 11 élhette meg a felnőtt kort, így az ifjabbik Csáky-nak a birtokfelosztás miatt is szüksége volt minél több és jövedelmezőbb jószág megszerzésére. A Draheim által írt érték-kimutatás igazán érdekes része az a mellé csatolt, Thökölynek címzett levélfogalmazvány. Ebben arra kéri a fedelmet, hogy a miglészi és a németi birtokokat ne szolgáltatassa vissza Csáky-nak, mivel azokat 9 éve a császár neki adományozta, s mellesleg azok sosem tartoztak a fiskális prefektúra alá. Hogy Miglész és Németi Draheim tulajdonában maradhatott, a későbbi – már bemutatott – dokumentumok alapján nem kérdés. Korábban mindkét portiót a nagyidai uradalom foglalta magába. Míg a németi és a miglészi részek nem, addig Nagyida szerepel a Draheim Vilmos által Csáky kérvényére elkészített becslésben. Egy emeletes, pusztán álló kúria kerttel és allodiummal 600 Ft-ért, 800 kassai köbölre való szántóföld 4000 MFt-ért, rét 208 szekér termő 1040 MFt-ért, 12 fél jobbágytelek 1200 MFt-ért, 3 zsellértelek 130 MFt-ért és 6 pusztá féltelek 300-ért szerepel csak Nagyida települése mellett a felmérésben.²⁵² „N[agysá]godot nagy alázatossan suppliclok, méltóstassék tempore restitutionis forte bonorum Nagyidensium az én miglészi és némethi portiocskáimot, kis az Császár adta, excipialni, és nálam kegyelmessen hadni,

²⁴⁹ Erre utal, hogy a Sárossy Sebestyénnek címzett levelében két lefoglalt házat említ, amelyből csak az egyik állt Kassán, a másik Eperjesen volt található. MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 20. 45.

²⁵⁰ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1684. május 27. 167.

²⁵¹ Idősebb Csáky István, Ferenc és László birtokpereire lásd: Papp Klára: „*Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember*”. Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből. Debrecen, 2006. 47–64.

²⁵² MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1684. május 27. 166.

mivel statualtattam akor magamot benne (...)”²⁵³ Thököly pedig támogatta, hogy Draheim és felesége birtokában maradjon a két rész. 1684. augusztus 24-én éppen Nagyidáról írta a fejedelem a Kamarának, hogy Miglész és Tornyosnémeti ügyében miként döntött. Az Adminisztráció és a birtokok tisztje azonban még a következő év szeptemberében sem hajtotta végre a fejedelmi határozatot, aminek következtében a birtokrészek Csáky felügyelete alatt maradtak, s minden terményt neki arattak és csépeltek. Mindez Gatályi Klára szeptember 1-re datált, Thökölynek címzett leveléből derül ki.²⁵⁴ Az ügy igen lassan haladt előre a Kamarán, csak szeptemberben érkezett meg a végzés, amely kimondta, hogy Miglész és Németi továbbra is Draheimé maradhat.²⁵⁵ Egy 1685. szeptember 9-én írt, sajnos címzés nélküli levélfogalmazványból derül ki, hogy ifjabb Csáky István nem értett egyet a döntéssel. Draheim ebben pontokban sorolja saját kifogásait és véleményét az említett birtokügy kapcsán, amelyet érdemes szó szerint idézni. „1. Csákynek nem suffragal az delibera[ti]oban pro fundamento letett kassai végezés, hogy ki ki propria autoritate visszafoglalhatta jószágát, mért sem apja, se ő nem buidostanak. 2. Előb voltam az Urunk híve, hogy sem Csáky. 3. Még én arrestumban nem vettem, noha nagyidai jószágot apprehendalta mindenestül, ezen portiomhoz nem nyúlt. 4. Császár donatioját kassai végezés után már Urunk confirmálta, s forog méltósága, sérelme benne. 5. Hallatlan példa, hogy Császár donatioját, és Fejedelem confirma[ti]óját egy administra[ti]o vagy cameralis tiszt revideálhassa judiciali, sőt az perennalis collatitot csak az [...] revidealhatya, és Csáky Fer[enc] labancz és Császár szolgálja lévén, nem úgy, mind buidosó, hanem mind Császár szolgálja condemnaltatot. Et hoc sufficient. De job ezekkel még várakozni, és nem solicialni, s inkább fognak is tartani tüle. Az tisztartónak az nevét cum complicit[us] consignáltatni kel, és conserválni, lehet még ideje azokat suomodo p[er]sequolni, mért most haszontalan azon törődni.”²⁵⁶ A nagyidai részeket, továbbá Gönc oppidumát végül I. Lipót 1688. szeptemberi döntése alapján kapta meg Csáky István.²⁵⁷

A fennmaradt adatok alapján Draheim hasonló birtokjogi vitába keveredett Fekete István javai miatt is. Az ügyben a források nagyon hiányosak, így csak Draheim egy Thökölynek címzett – egyébként más ügyben írt – levelének felmondatából derül ki, hogy 1684 augusztusa előtt Fekete István visszafoglalta maga részét,²⁵⁸ amely 6 zsellérportát jelentett Miglészen, összesen 225 MFt értékben.²⁵⁹ Mivel ezek a részek is szerepelnek az egykori prefektus halála után

²⁵³ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1684. május 27. 168.

²⁵⁴ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. szeptember 1. 142.

²⁵⁵ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. szeptember 5. 142–143.

²⁵⁶ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. szeptember 9. 250.

²⁵⁷ Barta M. János: *Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel*. Bp., 2017. 355.

²⁵⁸ MNL OL G 3 TSzK. 8. 1684. augusztus 25. 171.

²⁵⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 090. No. 070.

készült inventáriumban, ezen részeket érintő vita a Csáky-birtokokéhoz hasonlóan zárulhatott le.

Draheim Lipót Vilmos szerzeményei ellenére nem számított a legtehetősebb emberek közé. Mikor 1684 nyarán megkapta Abauj vármegye határozatát, amelyben Sárossy László, a vármegye szolgabírája arra kötelezte őt, hogy 2 lovast állítson ki és küldjön a fejedelem táborába, felháborodott hangvételű levelet címezett Thököly Imrének.²⁶⁰ Egyrésztől leírja, hogy neki eddig nem kellett hozzájárulnia a katonák kiállításának terhéhez, mivel maga a fejedelem immunitálta az alól. Másrészt sérelmezi, hogy rögtön két lovast kell maga helyett felvértetnie, amire – legalábbis állítása szerint – nincs fedezete. Gondolatmenetét azzal folytatja, hogy amikor még a császár által neki adományozott javakat bírta, – emlékezzünk, 1684 nyarára mind a Csáky, mind a Fekete-féle javaktól megfosztották időlegesen – akkor is csak 1 Mft-ot kellett befizetnie. Most pedig jelenlegi helyzetében, s a török által felprédált maradék birtokával nem tudja, csak 1 lovas kiállítását biztosítani.

„Én jövevény vagyok, valamim van ebben az országban, mindent készs pénzen szerzettem, drága időben pedig, s ha sem házat, sem jószágocskát nem szerzettem volna, sem számos cselédimre, se családukra nem költöttem volna, megvalom, volna most valami költségeczkém az szolgálat után. De az mind lassan jüt, úgy ell is költ.” – írta 1685 májusában.²⁶¹ Hogy mennyit fizetett 1676 és 1681 között a Csáky és Fekete javak használatáért, nem tudjuk, de az biztos, hogy a kassai, egykor Kátay Ferenc tulajdonában álló, 1000 Mft-ra becsült házáért 700 Mft-ot kellett évente zálogjogon fizetnie.²⁶² 1686. július 24-én egy további, Tornynosnémetiben lévő zsellérhellyel gyarapította javait, amelyért 30 Mft-ot adott a Kamarának,²⁶³ egy 1690. februári bejegyzés szerint pedig két, összesen 170 Ft értékű lakatlan zsellérteleket bírt zálogosan 130 Ft-ért.²⁶⁴ Mindezek ellenére, az az állítás, hogy minden portékáját pénzen vette volna, erősen megkérdőjelezhető. Már 1684 tavaszán is folyt ellene egy vizsgálat a saját számára történő konfiskálások miatt, amely egy évvel későbbi perbefogásakor folytatódott. Az ezekben az időkben készült tanú-kihallgatásokban a megkérdezett kassai polgárok közül meglehetősen sokan adnak részletes leírást arról, Draheim és Lángh János miként éltek vissza kiemelt tisztségeikkel.²⁶⁵ Az ez ügyben folytatott vizsgálat eredménye a tanúk elmondásait pedig csak megerősíti.²⁶⁶

²⁶⁰ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1684. augusztus 25. 171.

²⁶¹ MNL OL G 3 TSzK III. 8. 1685. május 12. 41.

²⁶² MNL OL E 156 a. Fasc. 120. No. 008.

²⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 157. No. 069.

²⁶⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 009. No. 004.

²⁶⁵ „Johannes Bán: akkori inquisitibus p[rae]sentes lévén, magam is ki tetczet, hogy Bálinfy ura[m] házatul Wilhelm és Láng János uramék házokhoz éjel az javát a portékák[na]k el hordották.; Petrus Divinyi: láttam, hogy Wilhelm uram inassa kosárban Bálinfy u[ra]m házátul Wilhelm u[ra]m házához hol mi egymást hordott.; Michael Várad: azt is hallottam, hogy Holló

Draheim Lipót Vilmos 1693-ban bekövetkezett halálakor legfőképpen adósságot hagyott családjára, amely adósság a Kamarával szemben is fennállt, s amelynek fejében lefoglalták összes abaúji birtokait. De nem csak a szepesi intézmény, hanem magánszemélyek felé is nem kevés tartozást halmozott fel. De ugyancsak beszédes az is, hogy Draheim családja még a temetés költségeit sem tudta fizetni. Freindlich Mátyás, szendrői udvarbíró²⁶⁷ adott pénzt özvegyének erre a célra. Nem véletlenül fordultak hozzá ez ügyben. A fennmaradt specifikatio szerint Freindlich többször hitelezett Draheimnek.²⁶⁸

Bár Draheim 1685-ban írja feleségének, hogy „De az mind lassan jút, úgy ell is költ”, ezen kijelentése halála után válik valósággá. Gyermekre – Máriára és Klárára – csak a lefoglalt jószágokat tudta hagyni. A Szepesi Kamara egykori prefektusa kétszer nősült. Második felesége Görgey Judit, Nikházy János özvegye volt, akivel 1688 után kötött frige biztosította gyermekei vagyoni helyzetét. Már Görgey Judit halála előtt, 1720-ban felosztotta egymás közt Nikházy Judit és Draheim Mária a rájuk szálló vagyont – a kettejük osztozkodását olvasva tekintélyes vagyon tűnik föl előttünk legalább 7 kúriával, kiterjedt szántókkal, rétekekkel, de ami a legfontosabb, hegyaljai szabad szőlőkkel.²⁶⁹ Ez a dokumentum ellenben nem tartalmaz Draheim Vilmos korábbi vagyonához kapcsolódó részt, vagyis a két fél csak a Görgey birtokokról egyezkedett. A prefektus volt jószágainak sorsáról csak néhány évvel későbből kapunk értesítést. Draheim Mária 1725-ben készült testamentumában apja miglészi, németi és kenyheci javai-

u[ra]m házául Wilhelm ur[am] az mente alat vit volna egy aranyas ládácskát.; Johannes Sárossy: Tudom, hogy Forgácsné asszonyom portékáját hozatván Wilhelm uram Eperjesről szekereken, kit ide Urunk házához hozatot, kit penigh maga házához, az kit magához vitetet, bé volt kárpittal takarva.; Pléhműves András: Azt is tudgya, hogy Jesuiták kimenetelek után elégh szemes gabona és élet, ón edény pokrócz, paplan és egyéb házi eszközök maradtanak, melyeket Praefectus ur[am] egy bóltba rakásra hordatott. Estelet Bálinffi házában lakozó Tavernath nevű kamarás ú[ra]k minden portékáját szemes étellel edgyüt elvitette, amint most is ezen fatens Tavernath portékája félében egy almáriumot maga Draheim házánál megh ismerte.” MNL OL W 210 Digitális másolatok gyűjteménye, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratairól készült digitális másolatok gyűjteménye, Thököly szabadságharc levéltára, Gyűjteményes rész, Tanúvallomások, perek, MNL OL G 10 (továbbiakban W 210) 1685. 27., 30., 32., 33., 66.

²⁶⁶ MNL OL G 3 TSzK. III. 8. d. n. 249.

²⁶⁷ G. Győrffy Katalin: Festők, szobrászok fafaragók, asztalosok, kőművesek és más mesteremberek gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. = *Művészettörténeti értesítő*, 2006. 2. sz. 277.

²⁶⁸ „N[emzetes] Wilhelm a Draheim ur[am] eő k[e]g[ye]lme éltiben menyivel maradot adósa énnekem, és menyit újabban temetésére erogáltam” kezdetű felsorolásban a következő tételek olvashatók. A kassai házra 180 Ft, „az asszonyinak” 54 Ft, Kovács Györgynek 31,20 Ft, 6 lóra való hámra 40 Ft, a címerekért 37,21 Ft, a pecsétes gyűrüért 3,94 Ft. MNL OL P 1702 1. cs. 5. t. nr. 5.

²⁶⁹ A dokumentumot az 1723. évben datálták. A rájuk szálló vagyon felosztásában nem esik szó Draheim Kláráról. Mivel a források csak 1721-ben említik őt utoljára, feltételezhető, hogy mielőtt véglegesíthették volna a dokumentumot, Draheim Klára elhunyt. MNL OL P 1702 1. cs. 5. t. nr. 12.

nak felét második férjére, Czuk Tamás, sátoraljaújhelyi harmincadosra hagyta,²⁷⁰ míg a másik felét lányára, Szilvássy Máriára, aki első házasságából született.²⁷¹ Ez azt jelenti, hogy a Draheim Lipót Vilmos által összegyűjtött vagyont később ki tudták váltani a Kamaránál, ami tovább öröklődhetett az egykori prefektus lezármazottjai között.

AZ URADALOM IGAZGATÁSI RENDSZERE A FEJEDELEM BIRTOKLÁSÁNAK IDEJÉN

Kollonich Lipót gyámságának és Klobusiczky Ferenc Rákóczi-birtokok feletti jószágkormányzóságának Rákóczi Julianna és Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim gróf 1691. június 24-én megkötött házassága vetett véget. Még azon év végén kiadásra került az a királyi dekrétum, amelyben II. Rákóczi Ferenc birtokainak felügyeleti jogát annak barátjára, Batthány Ádámra, és sógorára, Aspremont grófra ruházták át, december 23-án pedig Rákóczi saját maga írja meg a Batthánynak szóló biztosító levelet, amely öröksége teljes felügyeletének ellátására jogosított.²⁷² A testvérek közötti teljes birtokfelosztásra azonban két évet várni kellett. Az egyezés értelmében az Aspremont házaspár kapta többek között az ecesdi, makovicai, ónodi birtokokat, Rákóczi Ferenc pedig a tokajit, sárospatakit, a munkácsit és a regécit. 1694. március 9-én nagykorúvá nyilvánították a későbbi fejedelmet, és ezzel átvehette birtokainak teljes irányítását. Ugyanazon év március végén sógorával el is indult Magyarországra, hogy birtokait végiglátogassa, de a már 1693 novemberében Aspremontnak küldött leveléből tudjuk, hogy még nagykorúvá nyilvánítása előtt is ügyelt birtokai rendjére.²⁷³ Ennek a látogatásnak a tapasztalatai alapján kezdte el megszervezni udvartartását is. Ebből az időszakból több urbárium, számadás és levelezés is fennmaradt, amelyek alapján rekonstruálható a regéci uradalom erre az időszakra eső irányítása.

1694-et követően a regéci uradalom irányításában a korábbi időszak berendezkedéséhez tértek vissza. Az *Officina Rationaria Rakocziana* függetlenedett a fiskális befolyás alól, s szerepét kiváltva a Rákóczi birtokok számadásainak vizsgálatára a pataki kancellárián hoztak létre számvevőséget. 1697-ben a *rationum exactor* Hagara Mátyás volt.²⁷⁴ Megszűnt az adminisztrátori intézmény, ez-

²⁷⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 065. No. 059.

²⁷¹ SNA HMKL II. Acta Iuridica, Acta anni 1725. nr. 56. Draheim Vilmos első feleségével, Gatályi Klárával való kapcsolatára lásd: Veres Tünde: Egy 17. századi házasságtörés háttere és következményei. = *Új Nézőpont*, 2019. 3. sz. 84–94.

²⁷² Köpeczi – R. Várkonyi 2004. 628.

²⁷³ II. Rákóczi Ferenc az 1693. november 28-re datált levelében engedélyt adott Aspremont grófnak a hanyag gazdatisztek elbocsátására. Köpeczi – R. Várkonyi 2004. 629.

²⁷⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

zel együtt pedig a birtokok élére ismételten prefektus került.²⁷⁵ Az uradalom gazdaságának irányításával továbbra is a provisor volt megbízva, aki az alsóbb rendű officiálisoknak küldött instrukciót, de a közvetlen irányítás továbbra is az ispán szervezése alatt volt.

A II. Rákóczi Ferenc általi birtokbavétellel Jantó János karrierje nem ért véget, sőt, 1694-ben és 1695-ben²⁷⁶ is jószágigazgatóként, vagyis prefektusként szerepel a forrásokban, de feltehetőleg az 1693-ban Aspremonthoz intézett levelét is ilyen minőségben írta.²⁷⁷ Pályafutása a Rákóczi birtokokon igen hirtelen érhetett véget 1695-ben, mivel egy az év májusi bejegyzés a munkácsi kamarai birtokok igazgatójaként jelöli meg.²⁷⁸ 1704 májusában a fejedelem Szilvássy Istvánnak – az akkori provisornak – elrendelte, hogy minden, Perényi Imrétől Jantó Jánosnak elzálogosított javat kobozzanak el és adják azokat vissza tulajdonosának, így egyes tállyai szőlőket, s egy tállyai szabad kocsmahelyet is.²⁷⁹ Egy évvel később pedig Izdenczy Mártonnak – Thököly korábbi tokaji várnagyának, majd pedig az Oeconomicum Consilium tanácsosának – hagyta meg, hogy folytassa a borsói jószágban elkezdett gazdálkodását, mert azt már nem fogja visszajuttatni Jantónak.²⁸⁰ Thaly Kálmán szerint az egykori inspector számára a fordulatot az 1697-es hegyaljai felkelés és abban játszott szerepe hozta. Az Archívum Rakocianum szerzője a birtokelkobzás indokaként a német kézre történő terület átengedést és árulást jelöli meg, amelyet – mint írja – a császáriak a szabadságharc leverése után azzal honoráltak, hogy Jantót nevezték ki a konfiskált Rákóczi birtokok prefektusának.²⁸¹ Thaly Kálmán megállapításai azonban nem helytállóak. Egyrészt Jantó jelenléte a Rákóczi birtokokon 1697-ben már nem kimutatható, másrészt az egykori inspektor 1707-ben elhunyt, amit bizonyít Borsi Ádám

²⁷⁵ 1701-ben II. Rákóczi Ferencet letartóztatták felségárulásért, akkor birtokai rövid időre ismétetlen a Kamarához kerültek, élükre pedig adminisztrátort állítottak, ismét Klobusiczky Ferenc személyében. Szűcs 1990. 109.

²⁷⁶ 1695-re lásd: MNL OL E 204 Missiles 37. cs. 1694. júl. 24. II. Rákóczi Ferenc levele Jantó Jánosnak. 1696-ra lásd. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. A regéci uradalom 1695. évi számadása. fol. 82r–100r.

²⁷⁷ MNL OL E 204 Missiles 20. cs. 1693. nov. 08. Jantó János levele Aspremont Ferdinándnak.

²⁷⁸ „(...) Paulo Esteraz (sic!) de Galantha /titulus/ humillime repraesentatum est ma[eis]t[a]ti n[ost]rae nomine, et in persona fidelis n[ost]ri Eggregii Joannis Janto bonorum Munkaczien-sium Directoris, dualiter Fiscus noster regius, seu quod idem est, Camerae n[ost]rae Sepussiensis (sic!) officiales occasione cuiusdam theasauri.” MNL OL A 57 Libri regii - 22. k. 394–395.

²⁷⁹ Bánkúti Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, és Zemplén megyékből. 1703–1704.* Miskolc, 2004. 169.

²⁸⁰ Bánkúti Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, és Zemplén megyékből. 1. 1705–1707.* Miskolc, 2003. 74. (továbbiakban Bánkúti 2003) Lásd még: Dongó Gy. Géza: Adatok a borsói Rákóczi-kastélynak külső történetéhez. = *Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1911. 9. sz. 319–323. (továbbiakban Bánkúti 2003.)

²⁸¹ Bánkúti 2003. 216.

levele, illetve az 1708-ban történt birtokbecslés, amelyre a „néhai Jantó János” a katolikus eklézsia irányába megmaradt adóssága miatt volt szükség.²⁸²

A szabadságharc kitörése és annak menete nem változtatott lényegileg a birtokkormányzat menetén. Jármay Edit kutatása során arra jutott, hogy az Udvari Gazdasági Tanács 1707-es felállítása során a fejedelem birtokai élére két prefektust állított, Szentiványi Mihály és Krucsay Márton személyében, akik felosztva irányították a birtokokat, Regéc pedig Szentiványi alá került.²⁸³ A kutatás jelenlegi állása azonban ezt nem támasztja alá. Szentiványi Mihályra, mint jószágigazgatóra 1706-ban hivatkoznak utoljára,²⁸⁴ Krucsay Mártont viszont 1707 januárjától egészen 1709 végéig prefektusként említik.²⁸⁵ Azonban a kettős prefektusi rendszer létrejöttére nem utal más forrás. Változás történt még a számvevői hivatalt illetően. Az összes Rákóczi birtok gazdasági ügyeinek vizsgálatát továbbra is egy központi hivatalban végezték, azonban a Tanács felállításával a számvevőség működését az alá helyezték. A kincstári birtokok gazdasági felügyeletével egy másik szerv, a Consilium Oeconomicum volt megbízva.²⁸⁶

A prefektus továbbra is, mint a fejedelem teljhatalmú helyettese működött, a számvevő és a provisor heti jelentést küldtek a számára. A tizedeseknek, tehát a

²⁸² Borsi levelére lásd: Bánkúti 2003. 313.; MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 048. Jantó János fia, aki apja után viselte nevét 1722-ben költözött el Tállyáról Kungyalura, amelyet zálogból váltott ki. Birtokának határait nem éppen békés, politikai úton, hanem fegyverrel szerette volna megnövelni. Jantó erőszakos hatalmaskodásairól a fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyv ad számot. A kihallgatottak elmondásai alapján az öcsödiek teheneit elhajtotta, s a határban saját maga, jogtalanul készített határjelölő földhányást – természetesen az öcsödi gazdák kárára. Az egykori inspektor fiának természetéről a jegyzőkönyv negyedik pontja árul el a legjobbat: „Tudja-e azt a Tanú, hogy az Körösön túl állván sokszor megnevezett Jantó János uram az innen néző részen álló bizonyos öcsödi lakosokhoz lövöldözött volna és mindannak előtte, mind akkor és annak utánna is minemű fenyegető vagy/és illetlen szókat hallottak említett Jantó János uramtól, ökegyelmétől.” Benedek Gyula: Békés vármegye főszolgabírójának és esküdtjének a bizonyáglevele Jantó János Öcsödön és Bábockán végrehajtott hatalmaskodása nyomozásáról. In: *Öcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai 1297–1738*. Közr. Benedek Gyula, Szolnok, 2001. 199–202.

²⁸³ Jármay, 1930. 25.

²⁸⁴ Bánkúti 2003. 140.

²⁸⁵ Bánkúti 2003. 238., 282. Az Udvari Gazdasági Tanács felállításakor valóban születhetett döntés prefektusi váltásról, mint ahogy ekkor neveztek ki 7 új tisztartót – Jármay szerint a regéci és sárospataki uradalom élére Hagara Györgyöt. Jármay, 1930. 25. Kutatásunk ezen adatot szintén nem támasztja alá. Egyrésztől más szerzők Hagarát mint pataki gazdasági vezetőt említik. Halay Kálmán: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczy Ferenc udvarában, s korában I. = *Történelmi Tár*, 1882. 3. sz. 562.; Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. II. k. Bp.*, 1909. 300. Másrésztől az általunk vizsgált források egyike sem szerepelteti nevét. Nem úgy Szilvássy Istvánét, aki bizonyíthatóan az uradalom provisorja volt az adott időszakban. Nevét 1701-ben említik először, s bizonyítottan 1710-ig udvarbíró maradt. MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 23–73.; MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.

²⁸⁶ Vö. Maksay Ferenc: A Rákóczi szabadságharc levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1954. 1. sz. 94–129.

dézmásoknak csak a prefektus adhatott utasítást, így azok kikerültek a provisor felügyelete alól. A szabadságharc végéhez közeledve nem csak a prefektus, de a provisor személye is gyakrabban változott. 1710 februárjában Szilvássy István önként lemondott az udvarbírói tisztségéről,²⁸⁷ helyét Petrahay János vette át, aki 1718-ig a regéci uradalom élén maradt. Petrahay János 1711. évi vásárlásairól több irat is árulkodik. Július elején a provisor ellátogatott az újhelyi vásárra, ahol szerszámokat, textilt, lovat – 57 MFt-ért – hámort, kantárt is vett.²⁸⁸ Krucsay Mártont Alexander Scherenus váltotta a prefektusi tiszten. Az ő 1711-ben történt plenipotentiarisusi kinevezése egyértelműen a Trautsohn Donát Lipót általi kezelésbe vétel tényét jelzi. Scherenus már 1711 decemberében ellátogatott a birtokokra, hogy azok kezelését átvegye. Szállása Sárospatakon volt, ahova az akkori regéci ispán, Farkas Jakab – egyébiránt az új prefektus kérésére – 3 bárányt, 32 icce bort és 20 icce sört küldött.²⁸⁹

A Rákóczi szabadságharc leverése után a fejedelem birtokai, köztük a regéci uradalom is a Kamarához kerültek volna – csak úgy, mint a többi, felkelésben résztvevő Forgách, Bercsényi, Csáky családok birtokai –, ha nincs a kegyadomány rendszere. A magyar jogban újdonságnak számító gyakorlat lényege az volt, hogy az uralkodó a szolgálatok fejében mért kegyadomány kifizetését rendelte el, amelyet tulajdonképpen földbirtokra lehetett váltani.²⁹⁰ Így már 1709-ben Trautsohn Donát 150 000 Ft értékben, zálogul együtt szerezhette meg a sárospataki és regéci uradalmat.²⁹¹ Azonban a gazdaság irányítására csak 1711-től, a felkelés végétől volt befolyása. Ezt jelzi, hogy az az évi szüreti elszámolást már az ő számára küldték el Bécsbe.²⁹² Érdekes azonban, hogy annak ellenére, hogy a regéci uradalmat már Falkenstein grófjának emberei irányították, az 1711 és 1720 közé eső időszakból több kamarai conscriptio-s iratot, és aestimatio-t találhatunk. Ennek okát talán a mögött kell és lehet keresni, hogy Trautsohn Donát csak szokatlanul későn, 1720-ban kapta meg a beiktató dokumentumokat. Balassa Iván szerint ez annak tudható be, hogy az Udvar még fenntartotta a lehetőségét a II. Rákóczi Ferencsel való kiegyezésnek.²⁹³ Jelen vizsgálat azonban más álláspontra jutott ebben a kérdésben. A beiktatás nem a kiegyezés lehetősége, hanem a szükséges dokumentumok hiánya miatt várattott magára. A szabadságharc zűrzavarában rengeteg birtokjogi, gazdasági irat elveszett, némelyek pedig szét-

²⁸⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.

²⁸⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéczi 1711. 59. d. No. 36.

²⁸⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéczi 1711. 59. d. No. 84.

²⁹⁰ Vö. Kaposi 2001. 97–98.

²⁹¹ Tamás Edit: Adalékok Trautsonfalva/Hercegkút két és fél évszázados történetéhez. In. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve L.* Szerk. Tóth Arnold – Szolyák Péter, Miskolc, 2011. 325.

²⁹² Balassa Iván: A tokaj-hegylajai német telepítések történetéhez. In. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XII.* Szerk. Bodó Sándor – Szabadfalvi József, Miskolc, 1973. (továbbiakban Balassa 1973/a.) 286.

²⁹³ Balassa 1973/a. 286.

szóródtak a különböző hivatalok között. Így azok is, amelyek elengedhetetlenek egy-egy birtok határainak megállapításához, de azok is, amelyek alapján az új tulajdonos gyakorolhatta földesúri jogait az egyes településeken – így példának okáért az egyes adók mértékében. De nem csak az ez, és ehhez hasonló dokumentumok, hanem a Rákócziak Regécre és Sárospatakra vonatkozó birtokiktató levelei is hiányoztak. Erre még a regéci prefektus, Alexander Scherenus is felhívta Trautsohn herceg figyelmét 1712-ben, miszerint legelőször ezen iktató iratokat szükséges előkeresni, hogy az uradalom tartozékait megállapíthassák.²⁹⁴ Ezzel együtt kezdődött el a különböző hiányzó dokumentumok felkutatása, amely gyakorlatilag a sárospataki-regéci levéltár kialakulását hozta magával. Azokat a dokumentumokat, amelyeket nem sikerült a herceg embereinek megtalálniuk, a Szepesi Kamara közbenjárásával kaphatták meg. Épp ezért véljük azt, hogy e célból készülhettek az ebből az időkörből származó urbáriumok, összeírások, becslések a Kamara megbízásából.²⁹⁵ A feltételezést csak még inkább alátámasztja, hogy az 1720. november 24-i keltezésű beiktató dokumentumban az 1712-es kamarai összeírásra hivatkozva és támaszkodva adományozzák Trautsohn-nak a regéci várhoz tartozó birtokokat.²⁹⁶

A birtokjogi iratok feltárásában segédkező Alexander Scherenus²⁹⁷ leváltása után két prefektust is kineveztek Regéc élére egymás ellenőrzésére Müller József és Roth Mihály személyében, de már 1715-ben vizsgáló bizottságot állítottak fel ellenük, mivel a számadásuk szerint 1200 Ft-ot költöttek az uradalom épületeinek felújítására, ez azonban sem a gyakorlatban nem látszott, sem pedig az emberek elmondásai nem támasztották alá.²⁹⁸ Le is váltották őket a következő évben, onnantól ismét egy prefektus volt. A legnagyobb változást az jelentette, hogy 1735-ben a regéci uradalom igazgatását betagolták a pataki uradalom alá, s

²⁹⁴ Bakács István János: A regéc-sárospataki uradalom levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1935. 1–4. sz. 8. (továbbiakban Bakács 1935.)

²⁹⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / b.; MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a.; MNL OL E 156 a. Fasc. 067. No. 030.

²⁹⁶ „Praeterea arcem Regez cum diruto castro Tallya, item oppidum Tallya, cum praedio Ratka, et portione praedii Legyes Bénye nuncupati, nec non oppidum Szánto, et possessiones Marczinfalva, Fony, Regéczke, Mogyoroska, Basko, Komlos, Horvathi, et Felső Novaj, prouti et vineas allodiales in promontoriis Tallya, Szántho, Fony, et Horvathi situatas, ad praedictam arcem, seu Dominium Regez specantia, prout haec omnia in conscriptione Camerali anno 1712. peracta, uberius denotata, et specificata continentur, antelato[ue] Principi Cameraliter iam etiam tradita, et assignata sunt, ipseq[ue] in eorundem possessione actualiter existit.” MNL OL A 57 Libreregii - 33. k. 214.

²⁹⁷ Leváltását követően Scherenus munkáját tekintve megmaradt a birtokigazgatás területén. 1719-ben Zichy Péter alkalmazásába állt, s lett annak Békásmegyeri és környéki birtokainak jószágigazgatója. Szolgálata alatt a békásmegyeri malomban örökletes részesedést és érdekeltséget is kapott. Ferenczi László: *Molendium ad Aquas Calidas. A pilisi ciszterciek az állítólagos Fehéregyházán*. In: *Studia Comitatus. A Ferenczy Múzeum Évkönyve 2014*. Szerk. Majorossy Judit, Szentendre, 2014. 152.

²⁹⁸ Jármay 1930. 26.

ettől kezdve kettős igazgatási rendszer működött, amelynek élére plenipotentia-riust állítottak.²⁹⁹

Az M3. ábra 17. század végi igazgatási rendszer felépítését hivatott ábrázolni. A mellette látható M4. ábraegyüttes pedig a vizsgált korszak tisztviselőinek nevét jelzi. Fontos megjegyeznünk, hogy az M4. ábrán, amely különböző korszakokban tünteti fel a tisztviselők neveit, az azok mellett látható dátum nem minden esetben jelenti az adott személy kinevezési és/vagy leváltási dátumát. A nagyfokú forráshiányosság miatt csak egy-egy időpontra – gyakran csak egy évre – vonatkozathatóan tudjuk megállapítani a tisztviselő személyét. Vannak olyan személyek, akiről tudjuk, hogy több éven keresztül töltötték be hivatalukat, de a pontos dátumot, hogy mikortól meddig, ez idáig nem sikerült meghatározni. Mivel az ilyen adatok tól-ig formátumban való jelölése esetleg félreértésekre adhat okot, ennek elkerülésére határoztunk a felbukkanási jelölés mellett. Ennek megfelelően a dátumok azt jelzik, melyik évből származik a forrás, amelyben az adott tisztviselő neve felbukkan. Mivel egy személy több különböző, de egymás után következő évben keltezett iratban is felbukkan, ezekben az esetekben két dátumot adunk meg. Az egyik az első, a másik az utolsó említésre vonatkozik. Azokban az esetekben, amelyekben konkrétan behatárolható a „metől-meddig” időszak *-gal jelöljük.

KONVENCIÓS TISZTVISELŐK

Alfejezetünk címe talán kérdésekre adhat okot, annak tekintetében, hogy az uradalmak területén szolgáló tisztviselőket nem szokás konvenciók jelzővel illetni. Ennek oka, hogy a konvenciók megnevezést elsősorban a fizikai munkavégzőkre és/vagy az azokat irányító officiolátusokra szokás használni.

A konvenció, vagyis a szegődmény egy kétoldali szerződés volt birtokos és alkalmazott között, amely konvenciók levél tartalmazta nem csak az elvégzendő munkakört, az alkalmazás idejét, hanem az azért járó bérezést is. Bár a regéci uradalom területéről – eddigi tudásunk alapján – nem maradt fenn ilyen szegődmény, mégis más példák alapján egyértelműen behatárolható, hogy a konvenciók a servitores és az alkalmazottak, vagyis az oeconomicusok alsóbb rétegéből kerültek ki. Majorosok, béresek, juhászok, fuvarozók, mészárosok stb. tartoztak közéjük. Csoportjukat többféle szempont alapján lehet kategóriákra bontani, így például különbséget lehet és kell is tennünk az állandó és idegymunkások között. Mindketten konvencióknak számítottak, de helyzetüket és fizetésüket tekintve különböztek egymástól. Iványosi Szabó Tibor – példának okáért – Kecskemét korájúktörténetét vizsgálva az állandó, vagyis az egy évre fogadott konvenció-

²⁹⁹ Jármay 1930. 28.

sok között három csoportot különített el tudásuk, és bérezésük alapján.³⁰⁰ A regéci uradalom szolgálatában is álltak ilyen fizetett alkalmazottak. Az ő fizetések és helyzetük – elsősorban mezőgazdasági munkások révén – az uradalom szántógazdálkodásával kapcsolatban kerül majd részletezésre.

Az előbb elmondottak alapján a fentebb feltett kérdés továbbra is érvényes: beszélhetünk-e konvenciók tisztviselőkről? Amennyiben igen, milyen értelemben? A válasz igen is, meg nem is. A szakirodalom alapján konvenciók a szerződéses, előre meghatározott fizetéssel rendelkező fizikai munkavégző, ilyen értelemben pedig az officiales réteghez tartozók nem foglaltatnak ebbe bele. Viszont a tisztviselők, mint az udvarbíró is, meghatározott fizetéssel rendelkeztek, s őket is kinevezés (Bestallung), konvenció levél, és reverzális, vagyis hitlevél kötötte szolgálathoz.³⁰¹ A tisztek fizetését a konvenciók – ebben az értelemben fizetési – listán együtt találjuk az alkalmazottakéval. Hivatali idejük szintén egy év volt, s csak úgy, mint a konvenciók esetében, a tisztviselők szolgálatát is az év lejáratá előtt lehetett meghosszabbítani, megegyezés szerint. Mindezen hasonlóságok miatt véleményünk szerint nem csak konvenciók szolgálatáról, hanem konvenciók tisztviselőkről is beszélhetünk.

Hogy adott időszakban pontosan milyen tisztviselők, mekkora fizetéssel szolgáltak az uradalomban, a számadások, illetve a konvenciók listák tárhatják elénk. Mivel rendelkezésünkre áll az Eszterházy korszak 1637. évi konvenciók listája, lehetőségünk adódik összehasonlítani nem csupán a század eleji és végi konvenciókat, hanem a birtok élén álló apparátus összetételét is.³⁰²

A két korszak között talán a legszembetűnőbb a vezető tisztviselők hiánya. Míg 1637-ben külön kincstárnok, perceptor és számtartó működött az uradalom területén, addig a század végén csak az udvarbíró és a kulcsárt találjuk a „helyén”. Annak ellenére, hogy tudjuk, a korábbi évtizedekben a számtartó alkalmazása révén valamivel kiépítettebb, így feladatokat tekintve differenciáltabb apparátus működött. Előfordult tehát, hogy a provisor látta el egy személyben a számtartói feladatokat is. Kivételes-e a regéci példa? Ha megnézzük más, szintén Rákóczi uradalmak konvenciók listáit, a válasz egyértelműen nem. 1694-ben a sárospataki uradalomban is csak egy provisorot találunk a konvenciók listán, ahogy a tokaji, és a borsi birtok igazgatásában is csak egy-egy hivatalos vett részt, mint tisztviselő.³⁰³ A regécihez hasonló – udvarbíró-kulcsár – párosítást pedig legkö-

³⁰⁰ Iványosi Szabó Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In: *Bács-Kiskun megye múltjából 7. Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások*. Szerk. Iványosi Szabó Tibor, Kecskemét, 1985. 333.

³⁰¹ Vö.: Vári 1990. 9.; A regéci uradalomból egy ilyen reverzális ismert, a regéci kulcsáré, Márkus Györgyé 1644-ből. MNL OL E 554 Jankovich-gyűjtemény szórvány dokumentumai No. 3135.

³⁰² MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 138.; A Rákóczi birtoklás tekintetében a forráshiányosság miatt csak az 1690. évtől tudjuk ezeket az adatokat megvizsgálni.

³⁰³ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/H 82. cs. 77–89.

zelebb 1706-ban találunk a szerencs-ónodi uradalomban.³⁰⁴ A pataki birtok ekkor már nem szolgálhat „mintaként”, ugyanis az 1696-os konvenciók lista egy kiépített tisztikart tár elénk külön számtartóval, sáfárral és borinspectorral.³⁰⁵ Hasonló igazgatási rendszer látható Munkács esetében is, ahol 1706-ban már uradalmi levéltárossal is találkozunk. Érdekesség, hogy az ő fizetése a legmagasabb a munkácsi tisztviselők között.³⁰⁶

Következőként feltehetnénk a kérdést, miért nem történt változás, Sárospatakhoz és Munkácshoz hasonlóan miért nem lett tagoltabb az igazgatási apparátus a regéci uradalomban? Úgy véljük a kérdésfelvetés ezen formájában nem egészen helytálló, mivel történt változás, sőt, egészen lényeges. Ez a módosulás azonban nem a jelenleg vizsgált tisztviselői karon, hanem az alkalmazottak és kiszolgáló személyzet rétegén belül következett be. Ez az átalakulás egybeesik azzal az 1696-os dátummal, amikortól a sárospataki uradalomban jelenik meg több tisztviselő. Regécen ekkor több fizetett munkaerőt kezdenek el alkalmazni. Felfogadásuk már a korábbi években is megfigyelhető – így elsősorban a béreseké, ispáné és a konvenciók iparosoké, mint pl. a hordókészítőké –, de ekkortól disznó-, kecske-, juhásztor, majoros, kertész is megjelenik a konvenciók listán. Hozzá kell tennünk, a környező uradalmakban szintén hasonló mondható el. A regéci birtok esetében tehát az átalakítás közvetlenül és kizárólag a gazdaság alsó fokán, a termelés terén történt. Ebből kifolyólag arra lehet következtetni, hogy azért nem találunk kiterjedtebb tisztviselői kart az 1690-es években, s azért nem történik módosulás ezzel kapcsolatban, mert a gazdasági irányítás megfelelően biztosított volt. Változást a termelékenység követelte tehát meg.

Fizetések tekintetében a Rákóczi ház prefektusa, Debreczeni Tamás rendelkezett messzemenően a legmagasabb fizetéssel mind készpénz, mind természetbeni járandóságok terén.³⁰⁷ A prefektus viszont nem tartozik az uradalom által fizetettek közé. E megközelítésben elsősorban az udvarbírói fizetéseket kell megvizsgálunk. A század eleji és végi adatokat összevetve jelentős különbség látható az adatok között. Bár maga a készpénzmennyiség nem változott, az arány a természetbeni juttatások javára tolódott el. A változás miéértje a magyar forint inflálódásával lehet összefüggésben.³⁰⁸ Ez azt jelenti, hogy a Miskolczi által ka-

³⁰⁴ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/H 82. cs. 174–182.

³⁰⁵ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/H 82. cs. 90–110. A borinspectorai tisztség azért is érdekes, mert már 1695-ben II. Rákóczi Ferenc a hegyaljai borok inspectorává Kőrössy Györgyöt nevezte ki. Fizetése a következőképpen alakult: 100 MFt, 12 köből búza, 10 köből abrak, 2 öl széna, 2–2 hordó bor és törköly, 2 db sertés, 2–2 köből borsó, lencse és kása, 50 fej káposzta és 2 db kőso. Thaly 1900. 349–350.; 1705-ben a tisztséget már Roth Mihály töltötte be. Bánkúti Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai 1705*. Miskolc, 1990. 55.

³⁰⁶ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/H 82. cs. 183.

³⁰⁷ Lásd: Debreczeni-Droppán 2004. 473–474.

³⁰⁸ A magyar forint a 15. század végétől volt használatban. Eleinte az aranyforinttal egyenértékben mozgott, tehát egy aranyforint 100 dénárral volt egyenértékű. Ez rövid úton változott, a 16. század első harmadára már 110–120 dénár közöttire volt tehető egy aranyforint értéke. A Magyar Királyság

területén jelentkező árfolyamemelkedés azonban a Hódoltságból és Erdélyből indult ki, miután a török adószedők magasabbra kezdték értékelni az aranyforintot. A Királyság területén forgó dukátok tehát többet értek a déli részeken, ami természetszerűleg a pénz kiáramlását eredményezte. Mégis, a Szepesi Kamara kiviteli tiltása ellenére is a magyar aranyforint árfolyama folyamatosan emelkedett. Az Eszterházy birtoklás időszaka Buza János megállapítása szerint a „lassú és egyenetlen emelkedés időszakára” esett, amelynek végén – 17. század közepe – egy aranyforint 3 magyar forinttal volt egyenlő. Buza János: Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében. = *Numizmatikai közlöny*, 2001. 1. sz. 148. Az ország egyes részei között azonban nem alakult egyenletesen az emelkedés. A hódoltsági részeken akár 600 dénárt is kitehetett egy arany, míg a Dunántúlon és Pozsony környékén csak 300–350-et. Az általunk vizsgált területeken tapasztalható értékek a kettő közé esnek. A 17. század 80-as éveiben Kassa környékén 450, de akár 480 dénárban is számolhatták az aranyforintot. Buza János: *Magyarországi és erdélyi pénzértékek a 16–17. században. Közép-európai kitekintéssel*. Bp., 2021. 261., 263–264. (továbbiakban Buza 2021.) Lásd: Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700. = *Numizmatikai közlöny*, 1960. 1. sz. 48–49. A pénzek ilyen mértékű romlása már a 16. század közepétől megfigyelhető. A jelenségnek nem voltak földrajzi határai, az infláció a 16–17. századi Európa minden pontján érezte hatását, igaz, a nyugat-kelet irányú terjedés miatt az utóbbi részekhez valamivel később ért el. Továbbá az 1560–1570-es évek adatai rávilágítanak arra, hogy a pénzrontás gyökerei nem a háborúkhöz kapcsolódnak. Talán jobban kifejezi ezt a 17. század első harmadának árfolyamemelkedése. A 1622-es soproni országgyűlés idejére már nem csak a német, de immár a magyar területeken is tarthatatlanná vált a pénzügyi helyzet. Az ekkor tetőző infláció gyorsulásának kezdete 1615. környékére tehető, vagyis a 30 éves háború előtte. A csúcspontját elérő hiperinfláció óriási mértékű áremelkedést, az ipari fejlődés visszavetését, a pénzforgalom csökkenését, s ezzel együtt a cserekereskedelem ismételt megjelenését eredményezte. Az emberek bizalma megrendült a pénzrendszerben, a forgalomban lévő érmék értékében. Történhetett mindez annak okán, hogy az infláció nem csak az áruk, hanem a hamis, értéktelen pénzek közkezen forgásának növekedését hozták. Mi állt ennek az összeurópai folyamatnak a hátterében? A legelterjedtebb válasz talán még ma is az Amerikából kontinensünkre áramló nemesfém mennyisége. Ez megváltoztatta az addigra már kialakult arany-ezüst értékarányt (1:2), mégpedig úgy, hogy a hatalmas ezüstkészletek devalváltak utóbbit. A pénzverdekben – hogy lépést tartsanak a pénz értékvesztésével – új, s értékében nagyobb pénzeket vertek. Az új érméknek azonban csak névileg volt magasabb vételáruk, valójában az infláció miatt – amelyet egyébként ezen új veretek gyorsítottak – szintén nagyon gyorsan devalváltak. Bár Fernand Braudel elsősorban ezen folyamatban látta az árforradalom gyökerét, ez azonban nem ennyire egyszerű, a válasz több részre bontható. A 16. században kibontakozó árforradalom okai között – az amerikai nemesfém mellett – további öt tényező említhető. Új kereskedelmi útvonalak kialakulása, az azokon keresztül szállított leginkább közfogyasztású áruk fokozatos elterjedése, s elérhetővé válása, a Nyugat-Európában egyre nagyobb méreteket öltő városiasodás, ezzel együtt a mezőgazdaságban dolgozók csökkenő száma, s az alacsony bérek. Az árforradalom mindezek együttesében inkább értékelhető a hosszú lejáratú gazdasági-társadalmi változások tükröződéseként. Ezzel az elhúzódó küszöb-inflációs folyamattal párhuzamosan jelentkezett a 17. század első évtizedeiben az a hiperinfláció, amely a már akkor is jelentős árakat tovább emelte. A Kipper- und Wipperzeit-nak nevezett időszak gyökerei Buza szerint a nemesfémbányászat és a külkereskedelem hanyatlásában, s a kereskedelemben jelenlévő, eltérő pénzek iránti igényben keresendők. Nem ezek, hanem a prágai konzorcium életre hívása volt az, amely igazán elmélyítette a pénzügyi válságot. A konzorcium működésében, s fenntartásában a német választófejedelmek, s maga II. Ferdinánd is érdekelt volt. A csoport az alsó-ausztriai, cseh és morva verdetet vette bérbe, ahol rossz minőségű, nemesfémeket alig tartalmazó, így szinte értéktelen pénzeket vertek. Az eljárás nem csak a váltókat, hanem a nagyobb értékű pénzemekeket is érintette. A prágai konzorcium működésére lásd: Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei, 1527–1657*. Magyar egyetemes éremtár 3. Bp., 1975. 32. Bár mindkét folyamat nyugat-európai területekről indult, mind az árforradalom, mint a 17. század 20-as éveiben maximumát elérő

pott 100 MFt 33, míg a Horváth Gáboré 1696-ban 25 aranyforintnak felelt meg. Utóbbihoz hozzászámolva a 27 magyar forintos ruhapénzt, az eredmény szerint

hiperinfláció elérte a magyar területeket. Ebben külkereskedelmünk játszott a közvetítő szerepet: a nyugati magas mezőgazdasági árak, s a Kipper pénzek – elsősorban az „új” poltura, amely nem összekeverendő a lengyel veretű jobb minőségű váltóval – is megjelentek a Magyar Királyságban, amely a magyar forint értékén is csökkentett. Ennek egyik előjele volt az új pénz, vagyis új dénár bevezetése 1521-ben. A köznyelvben csak rézpénzként emlegetett váltó kevesebb ezüstöt tartalmazott a réginél, amely csökkentette az addig igen stabil magyar dénár értékét. Ennek újabb löketet az 1546-ban, I. Ferdinánd által kiadott intézkedés adott. Rendelete szerint ugyanannyi ezüsből több dénárt kellett verni, ami természetesen az ezüsttartalom csökkentésével járt együtt. Buza 2021. 47–49. Értelemszerűen a dénár – a magyar forint váltópénze – egyre jobban, s gyorsabban vesztett értékéből, minőségéből. Az egyre súlyosabb pénzügyi válság orvoslása immár elengedhetetlen volt, ennek első lépése a három krajcáros poltura devalválása volt 1623-ban. A kérdést végül az 1625-ben, Sopronban megtartott országgyűlésen rendezték, ahol azon kívül, hogy döntés született a Kipper-pénzek kivezetéséről, az aranyforintok árfolyamát is meghatározták 200 dénárban, vagyis két magyar forintban. Az 1622–1623. évi pénzrontáshoz lásd: Buza János: Pénzforgalom és pénzértékek a soproni országgyűlések idején (1622–1625). In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Annales Archivi Soproniensis 2.* Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza, 2020. 425–470. A 17. század inflációs folyamatát tárgyalva nem szabad elfelejtenünk azt a fontos tény, hogy az 1620-as években tapasztalt devalvációt továbbiak is követték. 15 évvel az említett soproni országgyűlés után török földről jött az újabb gazdasági krízis. Az oszmán területeken ekkor nagyfokú pénzhiánnyal küzdöttek, amelynek először más valuták felvásárlásával, majd pedig új pénz kibocsátásával próbálták meg gátat szabni. Utóbbi próbálkozás sikeres is lehetett volna, azonban a gyenge árfolyamokat ért ilyen fajta mesterséges beavatkozás épp ellenkező hatást váltott ki, s az ezüst ára inflálódott. Bár a pénzügyi helyzet az Oszmán Birodalomban bontakozott ki, hasonlóan folytatódott, mint néhány évtizeddel korábban: a kereskedelem révén más országokba is áttevődött az elértéktelenedés, viszont csak a törökkel gazdasági kapcsolatokat fenntartó területekre volt ez érvényes. Így történhetett az meg, hogy míg Szabolcs vármegyében érzékelhető volt az áremelkedés, Abaúj és Zemplén vármegyékben nem. Az áremelkedés mellett a másik fontos probléma, amelyet tekintetbe kellett venni a kor emberének, s a jelen kutatóinak, a különböző pénzek váltási értéke volt. Ennek terén az első rendezési kísérlet I. Lipóthoz kapcsolódik, aki 1659-ben kívánta egy meghatározott alapra tenni a német-magyar pénzrendszer váltási rendszerét. Törekvése szó szerint felelmes eredménnyel járt, mivel az ország árfolyam tekintetében két részre szakadt. A nyugati területeken a régi számítási rendszer maradt érvényben, míg keleten, a Szepesi Kamara fennhatósága alá eső vidéken már a Lipóti árfolyamot használták. Ulrich Attila: Monetáris politika, infláció és spekuláció. In: *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia.* Szerk. Nagy Ádám – Újszászi Róbert, Szeged, 2011. 120–122. (továbbiakban Ulrich 2011/b.) I. Lipót pénzpolitikájára, s hatására lásd továbbá: Ulrich Attila: Pénzügyi megosztottság a magyar királyságban a 17. század második felében. In: *Numizmatika és társtudományok IV.* Szerk. Torbágyi Melinda, Bp., 2002. 115–121. (továbbiakban Ulrich 2002.) Az imént bemutatott inflálódás, s árfolyameltérés, változás miatt a pénzek valós értékének megállapításakor szükségünk van arra is, hogy tudjuk, a regéci területeken milyen forintot használtak. Ekkor ugyanis többfajta forint – rajnai, magyar –, s még több váltó, s ezüstpénz volt forgalomban. Az ekkor használatos fizetőeszközök változatosságára lásd: Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. = *Numizmatikai közlöny*, 1954. 1. sz. 13–21.; Bodor Imre: Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. = *Numizmatikai közlöny*, 1974. 1. sz. 61–66. Ebben az esetben szerencsénk van, ugyanis az általunk használt források pontosan megjelölik, hogy magyar forintról van szó, továbbá eddigi vizsgálataink, s forrásfeldolgozásaink is azt támasztják alá, hogy az uradalomban a magyar forint, s annak váltópénze, a dénár volt használatban.

kézpénz tekintetében 31,75 aranyforint járt Horváthnak – 400 dénáros árfolyammal számolva. Vagyis az infláció mértékét így kívánták kompenzálni. Hogy ez mennyire érvényes a természetbeniekre, a következőkben látható.

A káposzta, lőre, vaj, méz, törköly és ecet árának kivételével a kapott termények értéke meghatározható. Természetesen az adott időszak aktuális árának figyelembevételével számolva, Miskolczi udvarbírói fizetése a természetbeniek tekintetében – a lőre értéke nélkül – 381,78 magyar forintot tett ki. 1696-ban Horváth Gáboré pedig 382,88 MFt-ot.³⁰⁹ A két összeg mondhatni ugyanakkora, ellenben nem szabad elfelejtenünk, hogy utóbbi összeg nem tartalmazza a káposzta, vaj, méz, törköly és ecet árát, vagyis Horváth udvarbíró fizetése a természetbeniek tekintetében nem csak mennyiségileg volt több, de magasabb volt folyóárban, vagyis magyar forintban számolva. A termények reálértékének meghatározásához a kapott összeget ismételt aranyforintra kell váltanunk a fentebb meghatározott árfolyam alapján. Ez azt jelenti számunkra, hogy Miskolczi 381,78 magyar forintot kitevő juttatása 127,26, míg a Horváth Gáboré 95,72 aranyforintot ért. Ahhoz, hogy a két provisor fizetése egyenértékű legyen, utóbbiéhoz 126 magyar forintot kellett hozzáadnunk, ilyen értéket kellene kitegyenek a számításból kimaradt termények. Mivel tudjuk, hogy a 17. század végén Nógrád vármegye limitációja szerint a vaj és méz budai iccéjét 27 dénarra tették, s hasonló adattal találkozunk Tolna megye esetében is, kérdéses, hogy a kimaradt termékek összértéke elérte volna a 126 magyar forintot.³¹⁰ Tehát míg mennyiségileg igen, reálértékét tekintve azonban az udvarbírói fizetések, juttatások nem nőttek a 17. század során.

Összehasonlítva az általunk vizsgált fizetéseket más, szintén Rákóczi család tulajdonában lévő uradalmakban tapasztalhatókkal, meglepő egyezést fedezhettünk fel. Sárospatak, Munkács és Regéc udvarbíróinak juttatásai tételeiben, sőt, legnagyobb részt azok mennyiségében is megegyeznek. Az egyes eltérések a termények mértékében vannak. Mivel minden konvenciók fizetését nagyrészt az adott uradalom majorságaiban termeltekéből, kisebb részben pedig dézsmából finanszírozták, a természetbeniek közötti mennyiségi eltérés az adott uradalom

³⁰⁹ A termények értékeinek meghatározására a következők szolgáltak segítségül. Az uradalom 1701. évi számadása: MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 23–73.; Kazimir, 1976. 176–184.; Bánkúti Imre: A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában, a szabadságharc elején 1703–1704. In: *Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Szerk. Bánkúti Imre, Bp., 1975. 33.; Nagy István: *A magyar kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1526–1686*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 11. Bp., 2015. 109.; Kerekes György: *Polgári társadalmunk a 17. században. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján*. Kassa, 1940. 160., 166., 172.

³¹⁰ Nógrád vármegyére lásd: Schneider Miklós: *Nógrádi évszakok*. Adatok és források a Nógrád megyei Levéltárból 6. Salgótarján, 1976. 41. Tolna megyére lásd: Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 5. Szerk. K. Balog János, Szekszárd, 1974. 35.

termelési viszonyaira, lehetőségeire vezethető vissza. Az egyezés azonban így is több mint szembeötlő. Ez felveti a lehetőségét annak, hogy a Rákóczi uradalmon belül – de ez talán az ország egész keleti részére igaz lehet a bérek egymásra hatása miatt – egy egységes, vagy közel egységes fizetési rendszer működött. A bérek nem személyhez, hanem tisztséghez voltak kötve, amit mi sem bizonyít jobban a makovicai uradalom provisorának, Ubrisi Mihálynak fizetési meghatározásánál: „Ezen kívül az Urbariomok continentiai aszerent az mi fizetese az ez előtti udvarbírónak volt az az ő fizetése is.”³¹¹ S bár még Ubrisi Mihály 1632-es működése idején az előbb ismertetett fokú fizetésbeli egyezés nem volt tapasztalható, a pénz és a természetbeniek együttes értéke azonos volt. 1667-ben Tokaj élén még provisor állt, aki 50 forintnyi készpénz mellé tekintélyes mennyiségű terményt kapott. Ubrisi viszont 150 MFt-ot, de kevesebb terményt, amivel a két provisor juttatásainak összértéke közel azonos volt.³¹²

A GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS MENETE

Vári András a birtokigazgatás 17–18. századi változásában három rendszert különít el – a bérletrendszert, az „asszimmetrikus számadások és hatásköri átfedések rendszerét” és a függetlenített számvevőt.³¹³ A 17. századi források vizsgálata alapján a regéci uradalom nem tartozik bele egyértelműen ezen rendszerek valamelyikébe.

Az asszimmetrikus számadások rendszerének lényege, hogy a termény és készpénzszámadásokat nem egyformán centralizálják, hanem a központi uradalom perceptora, vagy számtartója szedi be az adókat, míg a természetbeni számadások kezelését, és a gazdálkodás menetét teljes egészében az uradalmak provisoraira bízzák. A függetlenített számvevői rendszerben a *rationum exactor* nem függött a provisorától, mint a számtartó, hanem közvetlenül a birtokosnak volt alárendelve. Hatásköre csak a számadások ellenőrzésére irányult. Vári szerint azonban ez csak a 18. század végére alakult ki ennyire letisztult formában, s a korábbi forrásokban olvasható számvevői tiszt inkább tartozott az átfedések rendszerbe.³¹⁴ A regéci uradalom azért nem sorolható kizárólagosan valamelyik rendszerhez, mert a források alapján a 17. század legvégén, s a szabadságharc alatt a *rationum exactor* kellően elkülönült a többi tisztségtől, viszont az uradalmak hivatalos rétegén belül az egyes személyek, azok feladatai között gyakran

³¹¹ Ulrich Attila: *A tokaji uradalom gazdálkodása a 17. század második felétől a napóleoni háborúk koráig*. Doktori értekezés, Debrecen, 2000. (továbbiakban Ulrich 2000/a.) 19.

³¹² Ulrich 2000/a. 19.

³¹³ Vári 1990. 18–25.

³¹⁴ Vári 1990. 24.

az az átfedés mutatkozott,³¹⁵ amelyet Vári említ. Ebben a vegyes rendszerben a gazdasági irányítás menete a következőképpen nézett ki.

A prefektus kidolgozta és elküldte az instrukciókat az udvarbírónak, aki, mint az uradalmi gazdasági tevékenység vezetője utasította a tisztikar embereit – kulcsár, sáfár, frumentarius – az adott gazdasági tevékenységek elvégzésére. A tisztikar emberei számadások készítésére voltak kötelezve, amelyeket évente kellett megírniuk. Ennek elkészítéséhez és ellenőrzéséhez vezették saját maguk számára a naplót, a diariumot, amelybe az adott nap gazdasági ügyeit jegyezték be. Hasonló funkciót töltött be a memoriale az udvarbírók esetében. Egy-egy számadás távolisága miatt gyakran előfordult, hogy alkalmi kimutatásokat, extractusokat készítettek az udvarbírók.³¹⁶ Az officialis tisztek számadásának megírásához elengedhetetlen volt a nyugta, ellennyugta, amely igazolás volt egy-egy gazdasági feladat elvégzéséről. Ilyen quietantia kiadása nem csupán a tisztek, hanem az oeconomici és a servitores réteghez tartozóknak is kötelező volt. Mivel ezen a szinten az írásbeliség szerepe igencsak csekély volt, hites emberek és az adott jobbágy „keze vonása” által történt az igazolás.³¹⁷ Ezek segítségével készítette el a tisztikar személyzete a számadásaikat, amiket a commissiókkal együtt elküldtek a számtartónak, aki ezeket ellenőrizte, és összevetette az év közben készült extractusokkal. A számadást aztán felküldték a 17. század végén már létező számvevőségbe, ahol ismételt ellenőrzést végeztek. Amennyiben a számvevő valamilyen eltérést tapasztalt, úgy kifogásokkal élhetett, amelyet visszaküldött a provisornak. Erre a difficultasra adott védekező válasz a replica volt.

Horváth Gábor egykori regéci provisor replikája bár 1707-ben íródott, mégis az 1695-ös ratio kifogásaira reflektál.³¹⁸ Az, hogy ilyen nagy időkülönbség lehetett egy ratio benyújtása, és annak kifogásai közt, megadta a lehetőséget az esetleges visszaélésekre. Ezeket többek között úgy próbálták megakadályozni, hogy a tisztviselők leváltásakor új leltárakat készítettek.³¹⁹ Mindezek ellenére viszont

³¹⁵ Provisor – inspector 1689-ben, s 1694-ben, amikor az inspector elnevezés alatt provisorot értek, illetve kulcsár – sáfár 17. század első felében. Egy 1711-ből felmaradt conventiós jegyzék szerint pedig a kulcsár a rationista, vagyis a számtartó szerepét is betöltötte. MNL OL 197 Acta radicalia 1. cs. 2. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1688–1771 nr. 71.

³¹⁶ Ezekre lásd példát MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 61.; A legtöbb, Regéc uradalmából származó extractus a szőlőtermeléssel foglalkozik. Pl. Uo. 62–64.; Uo. 2–4.; Uo. 34–39.

³¹⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Lengyel Jakab szántói majorság szőlő vinecellérének recognitiója 6 hordó lóréről, fol. 155r. Az írásbeliség szerepére lásd: Illa Bálint: Az írásbeliség szerepe a XVII. századi gazdasági igazgatásban. = *Levéltári Közlemények*, 1946. 1. sz. 27–47.

³¹⁸ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor számadásának vizsgálata, fol. 137r–150v.

³¹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.; MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A regéci uradalom inventáriuma, fol. 202r–208v.

mindennaposak voltak a kisebb-nagyobb visszaélések, úgy is, hogy szegődményeikben, illetve instrukcióikban feladatukat igyekeztek minél pontosabban meghatározni. Ilyen visszaélésre szolgáltat példát, hogy 1680-ban az ispánnak a legyesbényei réten lekaszált fű eladásából befolyt összeget be kellett volna szolgáltatnia, azonban azt akkor már egy ideje elmulasztotta.³²⁰ Hasonlóan nem tett eleget kötelességének Bányai István számtartó sem, aki nem küldte el az inventálás alkalmára az uradalom kiadásairól és bevételeiről szóló számadását.³²¹ Az ilyesfajta hibák és visszaélések, esetleges nyugta hamisítások nem csupán csak a regéci uradalomra lehettek és voltak is igazak, hanem a korszakban egy általános jelenség volt, amely ellen bár megpróbáltak fellépni, eredményt csak keveset értek el.³²²

KÉPZETTSÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG A REGÉCI BIRTOKOK IGAZGATÁSÁBAN

Természetesen a birtokigazgatási és gazdasági iratok elemzésénél felmerül a kérdés, hogy a tisztviselők hogyan, vagy honnan szerezték meg a kellő tudást és szakértelmet egy-egy birtokkomplexum irányításához. Ezek a kérdések pedig éppúgy felvetődnek az igazgatás alsóbb, mint felsőbb szintjein is.

Minden birtok, uradalom igazgatása, gazdálkodásának megszervezése magas szintű írásbeliséget és tudást követelt meg, azonban ez más területekre éppúgy igaz volt. A különböző mesterségek művelői megfelelő szakértelem, tudás, számolás, írás nélkül aligha lehettek volna képesek példának okáért egy ágyú, vagy harangöntő üzem működtetésére, de akár egyszerűbb hasonlatot is lehetne említeni a különböző építkezésekkel. Az írásbeliség és a jogi tudás pedig természetesen a városokon, mezővárosok belül sem játszott marginális szerepet. Különösen igaz ez a Hegyaljához tartozó települések esetében. A regéci uradalom pedig két hegyaljai mezővárossal – Tállya és Szántó – is rendelkezett.

A két település közül Tállya volt a nagyobb és jelentősebb, amelyet a hegyaljai szőlőtermelésben, és kereskedelemben elfoglalt kitüntetett helyének köszönhetett. A mezőváros önkormányzati szerve – a többi hegyaljai oppidumhoz hasonlóan – a városiak mintájára épült ki. Protocollumukba, jegyzőkönyvükbe a jogügyleteket érintő eseményeket vezették be. A mezővároson belüli, de legfőképpen azon kívüli vásárlásra, legfőképpen szőlővásárlásra külön szabályzattal rendelkeztek, amely a teljes Hegyaljára egységesen érvényes volt. Ezzel kívántak az extraneusok, de legfőképpen Kassa, és más felvidéki városok egyre gyarapodó birtokszerzéseinek gátat vetni. A hegyaljai törvények betartása még a település földesurának is kötelező volt, aki az egyfajta kiskapuként működő kibe-

³²⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

³²¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

³²² Vári 1990. 19–20.

csültetés útján próbálta majorsági területeit gyarapítani. Az effajta birtokszerzés a Rákóczi háztól sem állt távol, ahol, mivel a prefektus és utána az udvarbíró volt megbízva a birtokok növelésével, az ő utasításaira végezték el az oppidumok magistrátusai ezeket a kibecsültetéseket.³²³

Mivel több, a regéci uradalom településeit érintő *recognitio* is fennmaradt, így egyes évek bíróinak névsora felállítható. Tállya mezővárosának esetében elmondható, hogy a bírói testület egy főbíróból és kisbírókból állt fel, akik száma – jelen ismeretek alapján – kettő vagy három lehetett.³²⁴ Egy esetben azonban Biki Mátyást, mint Tállya kapitányát említik, s ezt követik a bírók, illetve a „nobiles” felsorolása, akik szintén csak ebben az egy esetben jelennek meg az eddig feltárt forrásokban.³²⁵ Több hegyaljai mezővárosban, így Tállyán is az esküdt bírók mellett felállítottak egy esküdt polgárokból álló testületet, amely ugyan teljesen független volt a bírótól, de feladataikban valószínűleg hasonlított ahhoz.³²⁶

Mindezek után téves gondolat lenne azt feltételezni, hogy az írásbeliség csak a nemesség, illetve a módosabb jobbágyság körében jelent meg. Tóth István György Körmeny uradalmát vizsgálva mutatott rá, hogy már a 17. század közepén megjelentek azok a „jobbágyi levelek”, amelyek a telken kívüli föld adásvételére, cseréjére, vagy esetleg elzálogosítására hatalmazta fel az adott jobbágyot. Az irat szövegét egy írástudó helybeli, esetleg szomszédos nemes ember jegyezte le. Ez a gyakorlat azt mutatta, hogy a jobbágyság ekkor már nem elégedtek meg csak a szomszédok, illetve a saját maguk emlékezetével az adott földterület

³²³ A hegyaljai mezővárosok önkormányzati működéséhez lásd bővebben: Németh Gábor: Mezővárosi írásbeliség, ingatlanforgalom és szokásjog az abaúji és zempléni mezővárosokban a 16–18. században. In: *Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Szerk. Németh Gábor, Bp., 1993. 47–74.; Németh Gábor: Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI–XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében: A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggése. = *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 3–4. sz. 306–338.; Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. In: *Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Bp., 1960. 3–70. (továbbiakban Orosz 1960.)

³²⁴ „Mi Tállya városának mostani feőbírája, Erdős János, hites kis bírák, Fűsüs Pál, Czibere János és Lengyel Péter recognoscallyuk (...)” MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A Rákóczi ház törvényszékének felállításai költségei. fol. 126r.

³²⁵ „Nos Mathias Biki Capitaneus oppidi Tallya, Geor[gius] Recski, Paulus Borsi, Stephanus Veresmarti, Michael Vaczi, Paulus Domonkos nobiles, Johannes Erdős judex primari[us], Benedictus Molnár, Nicolaus Becsi, Andr[eas] Falucskai, Mathias Tóth jur[at]us cives tota[ue] communitas.” MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. *Recognitio* a tállyai malom taxájáról. fol. 7r-v.

³²⁶ Egyedül az 1712-ben íródott urbáriumban olvasható Tállya városának teljes esküdt-névsora. Ez alapján a tanácsban 11-en foglaltak helyet: Hajas György – 1695, illetve 1708. évi főbíró MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Tállya város kiadásai az 1695. évi szüret elvégzésére. fol. 169r.; MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 047. –, Czibere György, Torkos Mihály, Lengyel András, Almássy György, Batusy István, Lehotay István, Forray Gergely – 1698. évi főbíró MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 039. –, Szabó György, Balogh Szűcs István. Az az évi főbírói címet Kalmár Mátyás, a nótariusit Trencsény János töltötte be. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a.

határait illetően, hanem mindenképpen szerették volna azt írásba is foglalni. Tóth István György szerint ez azt jelentette, hogy a gazdákhöz hasonlóan a jobbágság középrétegében is fokozatosan elterjed az igény a jogbiztosító iratokra, ez pedig idővel az írás kibontakozását, nagyobb elterjedését hozta örökül.³²⁷ Mindezek tudatában felvetődhetne, hogy a regéci uradalom jobbágysai között is élt hasonló „hagyomány”, csak éppen az iratok elkallódása miatt nem került még elő ezt altámasztó jobbági „levél”. A hegyaljai viszonyokat ismerve, úgy véljük, ennek igen csekély az esélye. Körmenddel ellentétben itt nem a föld, hanem a szőlő birtoklása volt a fontos és az érték, amelyre viszont teljesen más szabályok vonatkoztak. Mivel azonban a protocollumba bejegyzett szőlővásárlások, eladások után is bocsátottak ki az adott ügyletet igazoló oklevelet, így Tóth István György azon megállapítása, miszerint az ilyen jogügyletekhez kapcsolódó iratok kiadása hozzájárult az írni, olvasni tudás elterjedéséhez, talán a regéci uradalom esetében is helytálló lehet.

Ha a Körmendéhez hasonló iratok nem is, más források azonban új színben tárhatják fel előttünk a regéci jobbágyság igazgatásban betöltött szerepét. A korábbiakban szó esett róla, hogy a servitores réteghez tartozók számadásaitak hites ember és a saját maga keze vonása által hitelesítették. Érdemes azonban megvizsgálni, hogy kik voltak ezek a „hites” emberek. Az ilyen iratokat rendszerint a jegyző, egyes esetekben pedig a főbíró is ellátta kézjeggyel. Utóbbi pedig nem ritkán a taxás vagy módosabb jobbágyságok közül került ki. Így Erdős János is, aki 1689-ben volt Tállya főbírája, s az akkor készült conscriptio alapján negyed telekkel rendelkezett, ahol családjával élt, két fia volt, rendelkezett egy szőlővel, amelyen 3 hordó bora termett.³²⁸ Érdekesebb azonban Bodó György, következő évi főbíró esete. Az Erdős János vezetése idején esküdt polgárként tevékenykedő³²⁹ Bodó az eddigi vizsgálatok alapján az egyetlen judex primarius, aki bizonyíthatóan nem rendelkezett a betűvetés tudásával. Sőt, a hivatala alatt jegyzett dokumentumban nem csak az ő, hanem hites kisbírója, Tóth Márton neve mellett is csak egy kereszt szerepel.³³⁰ Személyét tovább vizsgálva újabb szokatlan do-

³²⁷ Tóth István György: Írásbeliség a körmendi uradalom falvainak paraszti jogügyleteiben a XVII–XIX. században. = *Levéltári Közlemények*, 1984. 1. sz. 31–50.

³²⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

³²⁹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Erdős János recognitiója Jantó Jánosnak átadott borokról. fol. 11r.

³³⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Bodó György recognitiója megdöglött bárányokról és ludakról. fol. 156r–v. A dokumentumban szerepél még egy név, amely mellett szintén egy aláírást jelképező kereszt látható. Molnár Benedek tisztsége azonban bizonytalan, mert neve utólag lett az iratban feltüntetve, így nem egyértelmű, hogy Tóthhoz hasonlóan kisbírói tisztséget töltött-e be. A kérdés azért is merül fel, mert az 1689. évi összeírás szerint ő töltötte be a fő kulcsár hivatalát, amely egy nagyon fontos tisztség volt. Ő felelt az uradalom legjobb minőségű eladásra, vagy a földesúr asztalára szánt borokért. Magas beosztása vagyonán is meglátszott. Fél telekkel rendelkezett, amelyen két tehenet is tartott, emellett volt három sertése is. 3 szőlő birtokosa is ő volt, amelyen 8 hordó bora termett. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

log tűnik elénk. Az 1693. évi conscriptio így emlékszik meg személyéről: „jobbágy, semmije nincs, itt mostoha fia, Bodnár Marczy házában lakik, az a legényke személyében nemes ember lévén, taxája 2,40 Ft.”³³¹ Ez a részlet azért érdekes, mert a források vizsgálata alapján Tállya mezővárosának bírói, vagy éppen esküdt polgárai a nemesek, vagy a módosabb, több szőlővel és igásállattal rendelkező jobbágyok közül kerültek ki.³³² Ezzel szemben Bodót már az 1680-as urbárium is csak olyan gyalogszeres jobbágyként említi, aki, bár rendelkezett egy egész telekkel, másvalakinél lakott. Földesúri jobbágyszolgáltatásait a következő évre megváltotta, amit bizonyít, hogy a Jósa Miklós által összeírt, tállyai taxások névsorában szerepelt, s 3 tallér, vagyis 4,65 MFt volt a rá rótt adó.³³³ Az 1688-as évre ezt az összeget felemelték 5 MFt és 46 dénárra,³³⁴ amely összeg kifizetése minden bizonnyal meghaladhatta Bodó lehetőségeit, mivel 1689-ben ismételtelen gyalogszeres jobbágyként jegyezték be – taxát nem említenek a neve mellett –, aki testvérével, Bodó Jánossal élt együtt egy egész jobbágytelken.³³⁵ Bodó Györgyöt tehát annak ellenére választották meg az oppidium főbírájának, hogy nem tudott írni, és semmilyen vagyonnal nem rendelkezett. Mindezek fényében felmerül a kérdés, hogy mennyiben minősül kirívónak Bodó György esete. Írástudatlanságával minden bizonnyal nem volt egyedül, hiszen minden, a várost érintő dokumentumot a jegyző vetett papírra és a „bírák és a tanács nevében” ő látta el azokat kézjeggyével – éppen ezért a többi bíróról nem lehet biztosan állítani, hogy tudott volna írni. Egyedüli kivétel Homolya Szűcs András, aki az egyik, Jantó Jánosnak írt recognitióját saját kezűleg is aláírta.³³⁶ A bírói szék betöltéséhez minden bizonnyal nem volt feltétel az írás ismerete, elegendő lehetett a városi viszonyok, szokások ismerete és a város elismerése. Elismerést, vagy másként befolyást pedig vagyonnal lehetett elérni, amelyet Bodó nélkülözött. Ebből a szempontból ezen főbíró esete nem számít mindennapinak. Mivel

³³¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

³³² Tállya bírói és az urbáriumokban nevük mellett szereplő ingóságai:

1646: Székely Márton – főbíró: 5 marha, 1 tehén, 4 szőlő.; Szabó László – kisbíró: 2 szőlő.; Kerekes István – kisbíró: 1 szőlő.; Csizmadia István – kisbíró: 2 szőlő. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032.

1689: Erdős János – főbíró: ¼ telek, 1 szőlő.; Homolya Szűcs András – főbíró 1688-ban: ¼ telek, nemes – taxája 5,40 MFt. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

1693: Erdős János – főbíró: ¼ telek, 2 szőlő.; Homolya Szűcs András – főbíró 1688-ban: egész telek, taxája 5,40 MFt. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

1697: Ballas András – kisbíró: ½ telek, 1 ló, 2 tehén, 2 sertés, 1 szőlő. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

³³³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 011 / a.

³³⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

³³⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. Az 1697-ben papírra vetett összeírás alapján akkora már nem élt, a neve alatt lévő negyed telek „deficiált” volt, vagyis kiskorú örökös nem tartozott hozzá. MNL OL E 156 a. Fasc. 011. No. 011.

³³⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Homolya Szűcs András quintantiája 600 hordófal készítéséről, fol. 92v.

ez idáig nem sikerült feltárni, hogy mindezek ellenére miért éppen Bodót jelölték ki főbírónak, a kérdés megválaszolása további kutatást igényel.³³⁷

A rendkívül kevés, és gyakran befejezetlen urbárium miatt az egyes évek bírói névsorát nem egyszerű rekonstruálni, leginkább csak azokra a feljegyzésekre lehet hagyatkozni, amelyek valamilyen utasítás elvégzéséről számolnak be. Ezek, mint ahogy az már fentebb említésre került, a város notariusa által lettek lejegyezve és aláírva, ennek megfelelően a legtöbb dokumentumban az ő nevével találkozunk, ami annak is köszönhető, hogy a mezővárosi magistrátusokat hiteles hatóságként ismerték el. Ezért találkozhatunk a jegyző nevével olyan dokumentumokban is, amelyek nem kapcsolódnak Tállyához.³³⁸ A notarius pedig, aki a 17. század végétől volt a mezőváros jegyzője, és a vizsgált korszak legtöbb irata hozzá kapcsolható, Gönczi Pál volt.

Gönczit már 1686-ban, mint jegyzőt említik, s még 1708-ban is ő töltötte be ezt a tiszte.³³⁹ Bár a bíróhoz hasonlóan a jegyzőt is évente választották, Gönczi hivatalát megszakítás nélkül viselte több, mint 20 éven keresztül, amely nem számított ritka gyakorlatnak.³⁴⁰

Gönczi Párról nem tudunk sokat, a számtalan számadás és levél jegyzése mellett neve csak háromszor fordul elő az urbáriumokban, amely alapján nemes embernek számított. Elképzelhető, hogy Gönczi Pál annak a Gönczi Andrásnak volt a fia, aki 1680-ban egy fél telket birtokolt, Tállyán élt, és vármegyei esküdt volt.³⁴¹ Ez a tiszt pedig akár megadhatta a lehetőséget arra is, hogy fiát kitaníttathassa. Ez az opció elvezet minket a kérdéshez: az igazgatás alsóbb szintjein résztvevők honnan szereztek megfelelő tudást? Tudjuk, hogy Tállyán és Szántón volt iskola, amelyeket a helyi eklézsia működtetett. Mindkettő gimnáziumnak számított, ahol nagyobb számú diákság sajátította el a tudást. Az 1648. évi, Sárospatakon tartott zsinaton határozták meg, hogy egyes iskolákban mit oktathattak és milyen szinten. Kivétel nélkül minden iskolában kötelező volt a latin nyelvoktatás, éneklés és hitoktatás. A kis falvak rektorai ezen kívül csak grammatikát taníthattak a helybeli gyermekeknek. Tállya és Szántó azonban kívül esett ezen a körön. A gimnáziumban a kötelező elemeken kívül szintaxist, költészetet, logi-

³³⁷ Bodó György nem csak 1690-ben, hanem 1686-ban is Tállya főbírója volt. MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 008.; MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 020. A bírók újraválasztásának gyakorlata más mezővárosokhoz hasonlóan Tállyán is élt, Erdős Jánost 1693-ban ismét, mint judex primarius találjuk. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

³³⁸ Gönczi Pál tállyai notarius aláírását olvashatjuk azon az összeíráson is, amelyben Balkai Pál Balkányban, Sámsonban és Kislétán található javait jegyezték fel. MNL OL E 156 a. Fasc. 088. No. 075.

³³⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 008.; Uo. Fasc. 154. - No. 047.

³⁴⁰ Veresmarty István, aki egy 1676-ban írt dokumentumban, mint Tállya jegyzője szerepel – MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 005. –, s véleményünk szerint Gönczi Pál megválasztásáig töltötte be ezt a hivatalát, segédkezett összeállítani a regéci uradalom urbáriumát 1693-ban. Társsa ebben Gönczi Pál és Fekete István voltak. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

³⁴¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

kát és görög nyelvet tanulhattak, de a legfontosabb tantárgy a retorika volt. A sárospataki zsinaton még azt is meghatározták, hogy mely könyvekből oktassanak a tanítók. Így a regéci uradalom területén is „a leginkább használandó szerzők: Pécselyi Rethorica-ja, Keckermann Logica-ja, ugyancsak Károlyi Péter görög nyelvtana a szabály végett. A gyakorlatokra nézve pedig elvégezendők Cicero beszédei, kellő nyelvtani, szónoklattani és logikai elemzéssel.”³⁴² A szónoklattan túlnyomó jelentősége nem véletlen. Ezeknek az iskoláknak ugyanis elsődleges céljuk új lelkészek kitaníttatása, tehetséges diákok egyházi pályán való elindítása volt. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy azok közül, akik oda jártak, mindenki egyházi kötelékben folytatta volna tanulmányait, vagy lelkészi pályára lépett. A diákok egy nagy része „laikus” maradt, de már rendelkeztek a ma már „általános műveltségként” jelzett tudással, tudtak írni, olvasni, számolni, továbbá a latin nyelv művelői is voltak, tekintve, hogy az iskolák anyanyelve a latin volt. Azokról az emberekről, akik lelkészek, vagy más egyházi hivatást végeztek, köztudott volt művelt voltak. Viszont azok, akik „laikusok” maradtak is meg szerették volna magukat különböztetni a társadalom nagyobb részét kitevő írástudatlanoktól. Ez a megkülönböztető jelző pedig a „deák” lett. Sajnos a tállyai és szántai iskolák diáknévsorai nem maradtak fenn, így továbbra is kérdés, hogy pl. az egyes települések bírói közül hányan jártak az intézménybe. Viszont a tanulni vágyóknak nem csak a helyi oktatási létesítmény állt a rendelkezésére. A Sárospataki Kollégium kapui is nyitva álltak előttük. Az 1646 és 1711 közötti diáklisztát átnézve azonban nem sok ismerős névvel találkozunk. Az egyik ilyen a fentebb is említett Gönczi Pál. Gönczi 1668. február 6-án iratkozott be a Kollégiumba.³⁴³ Bányai István neve is feltűnik a jegyzékben, 1650. évi beiratkozással.³⁴⁴ Esetében azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban az egykori udvarbíró tisztelhetjük a diák személyében, mivel a Bányai István név a Debreceni Kollégium diáknévsorában is feltűnik. A debreceni Bányai 1657-ben lett diák a hajdúvárosban.³⁴⁵ Mivel a két dátum igen közeleső, s Bányai személyéről nem rendelkezünk további ismeretekkel, az udvarbíró oktatása továbbra is kérdés marad.

Míg a városi bírók, jegyző, és az uradalom igazgatásában résztvevő alsóbb rangú tisztek esetében nehezebb dolgunk van megállapítani, honnan, hogyan szerzték munkájuk elvégzéséhez a kellő tudást és szakértelmet, addig a birtokormányzat felsőbb embereinek esetében már konkrét adatokkal rendelkezünk.

A módosabb nemesi rétegeknek megvolt a lehetősége, hogy különböző tudományokból külföldön képezhessék magukat, hogy újtjáról hazatérve itthon

³⁴² Dienes Dénes: *Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672*. Acta Patakina 4. Sárospatak, 2000. 285.

³⁴³ Hörsik Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium Diákjai 1617–1777*. Sárospatak, 1998. 108.

³⁴⁴ Hörsik, 1998. 82.

³⁴⁵ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára Diáknévsor (1588–1850) online <https://leveltar.drk.hu/online-kutatas/diaknevsor/1?vnev=b%C3%A1nyai&knev=istv%C3%A1n&evtol=&evig=&szhely=letoltve> 2021. 04. 13.

kamatoztassa megszerzett tudásukat.³⁴⁶ Sőt, Ilosvai Benedek, aki a 16. század közepén teljesített plébánosi szolgálatot Tállyán, 1557-ben Wittenbergben szerzte meg az ehhez szükséges tudást.³⁴⁷ A gazdasági tanulmányok tekintetében azonban óriási hiány mutatkozott.

A 17. században még nem léteztek tisztképzők, azok majd csak a 18–19. században jönnek létre. Így a Batthyány család rohonci birtokán 1839 és 1840 között működő Gazdasági Intézet, illetve a Georgikon is. Utóbbiban 3 éves tanfolyam keretében képezték a diákokat, amelynek tanrendjében központi szerepet játszott Festetics György utasításainak, gazdálkodási rendjének a tanulmányozása, illetve a gazdasági könyvvezetés. Máshol helyben igyekeztek tovább képezni a tiszteket, mint a tatai uradalomban is, ahol Angyalffy Mátyás „Gazdasági munkák” című könyvét vásárolták meg több példányban.³⁴⁸ A 19. századi fellendülő képzési, iskolarendszer ellenére sok földesúr ragaszkodott a régi, több száz éves módszerhez – a helybeni, gyakorlati képzéshez, kitanítatáshoz.

Pontosan erre a gyakorlatra világít rá Debreczeni Tamás is egyik levelében. Így ír erről: „az, ki penig nem tanul az tiszthez, csak úgy állítják a tisztre, nem lehet az nagy hasznot alkalmas ideig is.”³⁴⁹ Tanulás alatt pedig azt a tanuló és gyakorló időt értette, amely alatt az ifjú tisztek mellette szolgáltak és lesték el a gazdasági irányítás, szervezés minden apró lépését. Idézett levele nem volt alaptalan, mivel Sárospatakra érkezését követően többször leírta panaszát, észrevételeit I. Rákóczi Györgynek, s ebben több alkalommal is kitért a magyarországi birtokokon jelen lévő szakemberhiányra, az uradalmi személyzet és az udvarbírók alkalmatlanságára, képzetlenségére. Épp ezért minden erejével azon munkálkodott, hogy a fejedelem számára hű, és képzett tiszteket neveljen fel. Hivatali ideje alatt több kisenemest kitanítatott, akiből később udvarbíró lett, mint Szikszai István, aki a szerencsi jószág élén állt, vagy Kun László, aki pedig a sárospataki birtokot irányította.³⁵⁰ Legjelentősebb tanítványa azonban az a Klobusiczky András³⁵¹ volt,

³⁴⁶ A témában Almási Gábor tett közzé egy, az arisztokrácia külföldi útjait vizsgáló részletes tanulmányt. Gábor Almási: *Touring Europe: Comparing East-Central European Academic Pergrination of the Sixteenth and Seventeenth Century*. In: *A Divided Hungary in Europe. Vol. 1: Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Ed. by Gábor Almási, Newcastle, 2014. 17–34.

³⁴⁷ Bogdándi Zsolt – Gálfi Emöke: *Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei I.* Kolozsvár, 2006. 14–15.

³⁴⁸ Kállay 1980. 99–101.

³⁴⁹ Debreczeni-Droppán 2004. 484.

³⁵⁰ Debreczeni-Droppán 2004. 484.

³⁵¹ Klobusiczky Andrást 1655-ben választották meg az ország határainak biztosául, s feladata volt a lengyel hadsereg által okozott károk felmérése is. Szintén, mint biztos vett részt II. Rákóczi Györggyel folytatott béketárgyaláson is a Lengyelország elleni hadjáratát követően. Klobusiczky emellett a sárospataki Rákóczi-udvar megbízottjaként is tevékenykedett. R. Várkonyi Ágnes: *Az elvesztett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata? = Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 2. sz. 303. Bizalmi szerepét annak köszönhetette, hogy már fiatalon I. Rákóczi György udvarába került, ahol feladata a különböző gazdasági megbízások teljesítése volt. Később pedig Lorántffy Zsuzsanna magyarországi birtokai prefektusának nevezeték ki. Makkai 1954. 669.

akire az egész prefektusságot örökül hagyta. „(...) nem leszen Nagyságodnak haszontalan szolgája, ez mostani szolgák elhalnak, ez ilyen jó indulatú ifjakkból nevedeknek ez utánra való nyugodalmas szolgák.” – írta róla Debreczeni a fejedelemnek címzett levelében.³⁵² Az egykori prefektus pedig nem tévedett. Klobusiczky 1656-ban bekövetkezett haláláig hűen szolgálta a Rákóczi házat. Konkrét forrás hiányában csak feltételezni lehet, hogy ő maga is folytatta a mentora által kezdett „iskolát”, és ő is maga mellé vette a Rákóczi birtokok későbbi udvarbíróit. Az azonban biztos, hogy a Rákóczi árvák javainak kamarai kézre kerülésével fiát, Klobusiczky Ferencet tették meg a birtokok adminisztrátorává. Feltűnő, hogy éppen ekkor, 1688-ban kapott Jantó János is provisori kinevezést a regéci uradalom élére. Mivel Klobusiczky és Jantó bizonyíthatóan ismerték egymást korábbról, úgy véljük, Jantó János kinevezése, és ezt követő prefektusi címe az adminisztrátor közbenjárásának, segítségének köszönhető.

Természetesen a birtokigazgatás ezen a szintjén már nem volt kérdés az írásbeliség elterjedése. A gazdaságot irányító tisztek szerteágazó tudással rendelkeztek az agrikultúráról, de megfelelő latin tudással is bírtak. Számadásaikat legtöbb esetben latin nyelven nyújtották be, de még a már említett, Gönczi Pál tállyai jegyző is a legtöbb dokumentumot latinul jegyezte le. Külön említést érdemel Draheim Vilmos, a Rákóczi ház számvevője. Az ő iratai különösen széles ismeretekről adnak tanúbizonyságot. Amellett, hogy német származása ellenére kitűnően írt és beszélt magyarul, latinul is értett. Levelei modoros, választékos és érthető nyelvezete egy felettébb művelt személyt tárnak fel előttünk, akit csak tovább színesítenek történelmi elmélkedései, és arról adott tudása.

A regéci uradalom igazgatásában Debreczeni Tamás tevékenységének köszönhetően képzett tisztek végezték munkájukat, s a 17. század végéről fennmaradt számos mezővárosi és falusi jelentés arról ad tanúbizonyságot, hogy az igazgatás ezen alsóbb szintjein is találkozhatunk kiforrott írásbeliséggel, jogi kérdésekben való jártassággal. Emellett a vizsgált dokumentumok vezetése, részletessége is azt mutatja, hogy a magas fokú képzettség az officiales réteg minden képviselőjére igaz volt.

A regéci uradalom igazgatását megvizsgálva elmondható, hogy a vizsgált korszak 67 éve alatt a gazdasági irányítás lényeges változtatáson nem esett át, a bemutatott igazgatási formák nem térnek el gyökeresen egymástól, mégis jól jel-

³⁵² Makkai 1954. 669. Debreczeni Tamás már előre megírt végrendeletében is utal arra, hogy Klobusiczky Andrást jelöli ki utódjának, ez magyarázza a birtokok iratainak átadását. „Őnagyságoknak én körülöttem sem ládáimban, sem házamban semminemű levelei nincsenek, az jószágrol való levelek Klobusoczki uram kezében vadnak, az melyek pedig tisztemben estenek, mind őnagyságoknak adtam. Az missilis levelek minden esztendő forgási alatt is valamennyi jött, mind az szálláson, két almáriumban vadnak berakva, tudja Klobusoczki uram és körülöttem lakó deákok.” Dienes Tamás: Debreczeni Tamás végrendelete. = *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. online: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/debreczenitamás.htm> letöltve: 2019. 07. 08.

zik ennek az átalakítási folyamatnak a lépcsőfokait – amelyeket nem is mindig gazdasági, hanem inkább igazgatási céllal tettek meg, s amelynek a motivációja egyedül a politikai hovatartozás volt.

Egyértelműen megfigyelhető viszont, hogy a Rákóczi-birtoklás utolsó évtizedeire a gazdasági apparátus tagoltabbá vált, megjelentek olyan tisztségek, mint a borfelügyelő, erdőfelügyelő. A legjelentősebb változtatás viszont a gazdaság alacsonyabb szintjén, a konvenciók alkalmazottak terén történt. Számuk folyamatosan nőtt, amelyet alátámaszt, hogy a század végére megszorodnak azok a források, amelyek az alkalmazott személyzet konvencióit tartalmazzák.³⁵³ Ez pedig a szakszerűbb gazdálkodás feltételezését is magával vonja. Érdemes megjegyezni, hogy az egyes tisztségek megnevezésében is változást tapasztalhatunk: 1693-tól a nagybirtokkormányzat első számú vezetőjét nem prefektusnak, hanem jószágigazgatónak nevezik. Korábban is megfigyelhető ilyen megnevezésbeli változás – 1644-től már nem udvarbíró, hanem provisorius megnevezés lesz az általános. Később pedig a Trautsohnok alatt a jószágigazgatót is felváltja a plenipotentiarius megnevezés.

Ez a jól szervezett rendszer tette lehetővé a Rákóczi birtokok működtetését. Az azonban, hogy ennek alapjait I. Rákóczi György, „a híres gazda”³⁵⁴ és segítőtje, Debreczeni Tamás tették volna le, egyáltalán nem biztos. Sőt, már Eszterházy alatt egy kiépült gazdaságirányítási rendszerrel találkozhatunk, amelynek keretében több konvenciók alkalmazott állt az uradalom szolgálatára, mint a 17. század közepén, második harmadán. Csupán az 1690-es évek közepétől figyelhető meg biztosan hasonló foglalkoztatásra felfogadott személyek alkalmazása, mint amilyen az 1630-as években volt.

Az azonban kétségtelen, hogy Debreczeni Tamáshoz nem csak egyes magyarországi birtokok gazdasági helyreállítása, de a gazdatisztek utánpótlása is köszönhető, amely által fenntartotta a Rákóczi birtokok működését. A 17. század második felétől ránk maradt terjedelmes iratanyag támasztja alá, hogy milyen sűrűn folytattak levelezéseket a gazdatisztek, amely leveleknek tárgya a legapróbb beszámólótól vagy nyugtaadástól egészen a fontosabb utasításokig terjedt – mint adóemelés, vagy a szüret rendjét meghatározó rendelkezés. A felső-magyarországi Rákóczi-birtokok gazdatisztjei között folytatott levelezés arra is rávilágít, hogy a család uradalmi egy jól szervezett rendszerben léteztek, ahol a szomszédos birtokok együttműködtek a gazdaság folyamatos fenntartásának érdekében.

³⁵³ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Tizedesi fizetések, fol. 41r–44v.; Uo. Békéssy István konvenciója, fol. 152r.

³⁵⁴ I. Rákóczi Györgyöt nevezték így kortársai Erdélyi birtokainak eredményes majorgazdálkodása után. Nagy László: *A „bibliás őrálló” fejedelem*. Bp., 1984. 134.

A REGÉCI URADALOM 1646 ÉS 1711 KÖZÖTTI ALLODIÁLIS SZŐLŐGAZDÁLKODÁSA

A regéci uradalom értékét mindig is a hozzá tartozó szőlőtermelő területek jelentették, hiszen az uradalom bevételeinek jelentős része onnan származott. Ez tulajdonképpen három fő forrást jelentett. Ezek közül az első a majorsági szőlők, a második a decimális, vagyis dézsmás szőlők,³⁵⁵ a harmadik forrás pedig az úgynevezett foglalt borok voltak. Ezeken kívül ide tartozik még a jobbágyoktól való borvásárlás is, amelyre a földesúr akkor kényszerült, hogy ha évközben nem volt elég a megtermelt, vagy a szüret idején megvett bor. A dolgozat ezen fejezete az első, tehát az allodiális szőlőtermés és termelés kérdésre fókuszál. Ennek fényében érdemes megvizsgálnunk a szőlők kezelésének módját, s terméseredményeket. A kapott értékek önmagukban és más, szőlőtermelő Rákóczi uradalmak viszonylatában meghatározhatják, valóban akkora jelentőséget képviseltek-e a regéci szőlők.

Mivel alapvetően három korszakot lehet megkülönböztetni a Rákóczi család birtoklásában, így a majorsági szőlőgazdálkodást is – annak feltételezett kiemelkedő volta, s a felmérés jobb szemléltetése miatt – ehhez mérten célszerű korszakolni, és vizsgálni az ezekhez a birtoklási szakaszokhoz tartozó szőlőültetvényeket nagyság, jövedelmezőség és állapot alapján.

A MAJORSÁGI SZŐLŐGAZDÁLKODÁS KITERJESZTÉSE

1646-ban, amikor I. Rákóczi György véglegesen megkapta a regéci birtokokat, 5 – Tállya, Szántó, Fony, Alsóvadász, Legyesbénye – településen összesen 27 majorsági szőlőt írtak össze, illetve említettek még 11 db olyan jobbágyi szőlőt,

³⁵⁵ A tized szedésének joga eredetileg az egyházat illette meg. A 16. század azonban változást hozott ebben a gyakorlatban, a királyi kincstár bérbe vette az egyháztól ezt a jogot, s ettől kezdve a tized a királyhoz folyt be. 1629-ben Alaghy Menyhért – minden bizonnyal a Bethlen Gáborral szemben tanúsított ellenállása miatt – megkapta a kincstártól a jogot a tized beszedésére, s ez a felhatalmazás aztán az utána következő tulajdonosok jogkörében továbbra is megmaradt. Melegh 2017. 110.

amelyek a tulajdonos családok kihalása miatt szálltak vissza a földesúrra.³⁵⁶ Ez a mennyiség a 18. század elejére lényegesen csökkent, egy dátum nélküli összeírás csupán 16 ilyen szőlőt említ,³⁵⁷ a 18. század második harmadára pedig ez tovább redukálódott 13-ra – igaz, ekkor már régen nem a Rákóczi családot, hanem ismételten a Kamarát gazdagították az azokból származó jövedelmek.³⁵⁸ Hogyan, és miért csökkent tehát ilyen mértékben a szőlőállomány?

Az első korszakot tekintve csak visszakövetkeztetni tudunk ezekben a kérdésekben, ugyanis 1646-ot követően azok a források, amelyekben foglalkoznak a majorsági szőlőkkel, vagy egyáltalán csak feltüntetik azokat, az 1678. évtől kezdve jelennek meg leginkább. Összevetve ezeknek az adatait, egyértelműen az tapasztalható, hogy a Rákóczi család részéről volt arra irányuló kezdeményezés, hogy a majorsági szőlőket, és ezzel együtt a termelést racionalizálják, ezt pedig úgy próbálták elérni, hogy több promontóriumon lévő szőlőt is becsatoltak az allodiális művelésbe.

A szőlőterületek vizsgálata tekintetében az urbáriumok az egyik legfontosabb források az uradalom gazdaságára nézve, több szempontból is. Ezek közül az egyik, hogy részletes leírásokat tartalmaznak a majorságok termeléséről, működtetéséről, a szőlők tekintetében pedig településenként egy különösen hosszú és részletgazdag felsorolást közölnek. Az 1680. évi összeírásból az látható, hogy 1646-hoz képest majdnem a duplájára nőtt a majorsági szőlők száma – 1660-ban 30-at, 1680-ban pedig már 45-öt tartottak számon. Azonban ez a kimagasló adat nem tükrözi teljesen a valóságot, mivel 7 teljesen pusztta, és szintén 7, rosszul művelt, félig parlag szőlőterületet is magába foglal, amelyeken nyilvánvalóan nem, vagy csak minimális művelés folyt.³⁵⁹

Hogy miért nem törekedtek arra, hogy ezeket a pusztta területeket újratelepítsék, feltehetően annak költségessége, és a megfelelő munkaerőhiány is indokolta. Helyette más módszert alkalmaztak arra, hogy ezekből is bevételhez jussanak. Az említett területeket leginkább dézsmás szőlőként osztották el,³⁶⁰ de eladásra és bérbeadásra is volt példa. Az egykor Rátkához tartozó, 9 hordó termő Négyyszögű szőlőt Posonyi János vette meg még 1678 előtt, illetve ugyanígy a Hetényi szőlőket is eladták. Szintén az 1678. évet megelőzően került a jezsui-

³⁵⁶ Makkai 1954. 379–382.

³⁵⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / c.

³⁵⁸ Bakács 1935. 17.

³⁵⁹ A parlag területek a tállyai Legyesbényi hegy szőlő, a szintén legyesbényei Fuló, Kövis, Savoly, és Székely szőlők, illetve három kéri, a Veromal, a Sós és a Musai. A rossz művelésű, félig parlag szőlők a következők voltak: az összes alsóvadászi, a Bonta, a Vár oldal, a Fél és Hosszú hegy, illetve a Hosszú oldal, a fonyi Fonad és Csik. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

³⁶⁰ Hogy az elparlagodott majorsági szőlők dézsmás szőlőként való értékesítése bevett szokás volt, azt a kéri szőlőkre vonatkozó, „pusztta parlagok (...) dézma alá job volna osztani vidékikkel” megjegyzés jelzi. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

tákhöz a fonyi Bekür névvel illetett szőlő, de mint bérlemény. 180 MFt-ot kellett nekik fizetni azért, hogy az abból nyert bort később saját kocsmájukban árulhassák.³⁶¹ Ezeknek a szőlőknek a „helyébe” viszont olyan jól termő területeket vettek be, amelyek új lendületet adtak az allodiális szőlőtermelésnek.

Ezek közül a tállyai Tatai – későbbi forrásokban Tatajka – nevű szőlőt kell kiemelni, amelytől jó termés esetén legalább 100 hordót vártak. Hogy pontosan mikor került allodiális kezelés alá a Tatai, arra nincs pontos adat, annyit lehet tudni, hogy valamikor 1660 és 1680 között. Az új majorsági szőlők kialakítását már 1660 előtt kezdték, amelyre az az évi extractus szolgálta a bizonyítékot. 1646-hoz képest két új szőlőt, a tállyai Tökös mált, és a Hosszú nyirjest – vagy egyes előfordulásokban nyerges – nevű szőlőket említi.³⁶² A legpontosabbat a horvát Tatarin szőlő esetéről lehet tudni. Az 1680. évi urbárium szerint azt 1679-ben Tatarin János adományozta a Rákóczi családnak, amiért azok taxára bocsátották. A feljegyzés alapján igen jól termő birtok lehetett, mivel jó művelés alatt az egykori tulajdonos 20 hordóval szüretelt belőle. Ennek fényében meglepő az arról szóló rész, miszerint mióta a majorsági szőlők között kezelik, művelését elhanyagolják, és alig terem 6 hordó bor benne.³⁶³

Az elhanyagolásnak több oka van, ezek közül az egyik – talán leglényesebb – a munkaerőhiány, amelyet a későbbiekben részletesen kifejtünk. De előzetesen; igencsak beszédes adat az, hogy az 1688-as feljegyzés szerint korábban a horvát jobbágyok 100 Ft-ot adtak, hogy „kiváltsák magukat” a tállyai Palota megművelése alól, s a kifizetett összegből béresek foglalkoztattak.³⁶⁴ Azonban az egész uradalomra jellemző népességfogyás miatt a megmaradt lakosság egyre nehezebben volt képes kifizetni a meghatározott 100 MFt-ot, még akkor is, ha azt nem egy összegben, hanem négy részletben követelték rajtuk,³⁶⁵ így tartozásuk keletkezett, ami a Palota nevű szőlő művelésére is kihatott. A Rákóczi család úgy próbálta orvosolni a problémát, hogy először 60 MFt-ra csökkentették a béresek alkalmaztatásáért kért összeget, majd miután a Tatarin szőlő a Rákóczi család tulajdona lett, azt a 60 MFt helyében kiadták a horvát jobbágyoknak művelésre.³⁶⁶

Mindezek fényében érdemes megvizsgálni, hogy az egyre több szőlőbirtok szerzésével együtt mennyire sikerült a terméseredményeket is növelniük a Rákócziak tulajdonlásának első szakaszában.

³⁶¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b. Mivel a kutatás eredményei nem támasztják alá, hogy a regéci uradalomhoz tartozó települések bármelyikén lett volna a jezsuitákhoz tartozó kocsmák, így feltehetőleg a sárospataki Páter soron lévő kocsmákban szándékozták árulni a kéri borokat.

³⁶² Makkai László: Kimutatások a Rákóczi birtokok terméseredményeiről és állatállományáról. = *Agrártörténeti Szemle*, 1958. (továbbiakban Makkai 1958/a.) 3–4. sz. 277.

³⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

³⁶⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

³⁶⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

³⁶⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

A kérdés megválaszolása nem egyszerű feladat, mert egészen az 1650-es évekig nem csak a szőlő, de más terméseredmények forrásai is hiányoznak. Ennek megfelelően csak 6 különböző feljegyzésből lehet levonni – alacsony számuk miatt – nem túl messzemenő következtetéseket. A vizsgált időszakból származó első terméseredményeket Debreczeni Tamás extractusából tudjuk, amely az 1646 és 1647 augusztusa közötti időszak termény- és pénzbevételeit összegzi.³⁶⁷ A prefektus adatai alapján az azt megelőző évről, vagy évekről összesen 225 hordónyi volt bepincézve az uradalomban, ebből 194-et Tállyán tartottak, talán éppen az 1697-re már használaton kívülé vált „Tót ország” nevű pincében.³⁶⁸ A jelzett időszak bevételeként „Percipiáltam négyszáz tizeneött hordó bort”, jegyezte fel Debreczeni. A prefektus nem jelölte meg külön, hogy a feltüntetett összegből mennyi számított majorsági termésnek, s mennyi dézsmának, ennek megállapításához további forrásokhoz kell fordulnunk. Ebben egy, a szőlőterületek terméseredményeinek tekintetében sokkal részletesebb extractus áll rendelkezésünkre, hasonlóan az 1646–1647-es évekre lebontva.³⁶⁹ Abban az évben, mikor I. Rákóczi György hivatalosan is birtokba vehette új uradalmát, az allodiális termés 156 hordót és 18 átalagot tett ki, amely mennyiség az azt követő éven sem változott jelentősen: 164 hordót, és 23 átalagot számoltak össze és jegyeztek fel a kimutatásban. A Debreczeni bejegyzésében olvasható 415 hordó tehát a majorsági, a dézsma, illetőleg a taxa együttes bevételeit jelzi, azonban fontos megjegyeznünk, hogy nem tesz különbséget a hordófajták, tehát nagyságuk között sem, amely így befolyásolhatja a valódi termésmennyiségi adatokat. Valójában 397 hordó és 18 átalag volt a bevétel – 231 dézsma és 10 hordó taxaborral (a terméseredményekre lásd a 5. ábrát) – amely összességében 547–608 hl köztire tehető.

³⁶⁷ MNL OL E 185 b. III. 24. t.

³⁶⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

³⁶⁹ MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. nr. 1. fol. 245r–250v.

Tállya					Szántó				Fony – Horváti – Alsóvadász					
Szőlő	1646		1647		Szőlő	1646		1647		Hely	1646		1647	
	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag
Hetény	3		2		Báthori	37	4	47	4	Fony	31		19	
Padi hegy	1		2		Görbe	4	4	10	3	Horváti			1	
Nyerges	5	1	5	2	Agyag	2		4	1	A.vadász	7		2	
Legyesbényei	3		2											
Cserepes	3	1	3	1										
Palota meg	23	3	23	4										
Borkút	8	2	12	3										
Tökösmál	17	1	17	3										
Hasznos	6	1	5	1										
Somszeg	6	1	10	1										
Összes	75	10	81	15		43	8	61	8		38		22	
Összes	1646	156	18											
	1647	164	23											
Összes dézma	1646	231												
	1647	312	2											
Összes taxabor	1646	10												
	1647	12												

5. ábra. 1646–1647. évi terméseredmények

Tállya					Szántó				Fony – Horváti – Alsóvadász					
Szőlő	1649		1650		Szőlő	1649		1650		Hely	1649		1650	
	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag
Hetény	7	1		1	Báthori	73	12	36	5	Fony	30		24	4
Padi hegy	2		3		Görbe	21		13	2	Horváti	1			
Nyerges	5		3		Agyag	9		11	2	A.vadász	8		4	
Legyesbényei	10		2											
Cserepes	7		3	1										
Palota meg	30	1	15	3										
Borkút	11	5	3	3										
Tökösmál	25	4	11	2										
Hasznos	18	1	4	1										
Somszeg	11	4		1										
Összes	126	16	48	12		103	12	50	9		39		25	4
Összes	1649	268	28											
	1650	123	25											
Összes dézma	1649	459	2											
	1650	108	1											
Összes taxabor	1649	11												
	1650	4												

6. ábra. Az 1649–1650. évi terméseredmények

Érdekes adatokkal szolgálnak az 1649–1650-re vonatkozó kimutatások.³⁷⁰ Míg 1649-ben 268 hordó allodiális, és 459 dézsmabor volt a bevétel, a rákövetkező évi adat megdöbbenő mértékű visszaesésről szolgáltat tanúbizonyságot: (6. ábra) A majsági terméseredmény több mint a felével esett vissza. A tendencia a jobbágyi szőlők esetében is kimutatható, ahol a visszaesés 76,5%-os. A jelenség nem egyedi. Ha megnézzük más Rákóczi uradalmak terméseredményeit, hasonlókat tapasztalhatunk, a visszaesés 50 és 85% közötti volt. „*Vikony szüret*” – írja az 1650. évi szüret kapcsán Bendi, a regéci jószág provizora, utalva a szűkös bevételi eredményekre, amely öszszességében – dézsma, taxa, urasági bor – 235 hordó 26 átalag volt. Ez messze elmaradt az uradalom által évente felhasznált mennyiségtől, szükségétől, amely így az udvarbíróét vásárlásra készítette. Bendi György Klobusiczky Andrásnak címzett leveléből tudjuk, hogy foglalt borokat kívánt venni, azonban sokallotta a jobbágyok által megszabott árat. „Nemzetes Uram, az mint felmenék, mint Uramnak az elút is mondotam, Fonyban any[annyira] kevés borok vagyon, mivel szekénységik [sic] mindgyárost eladgya (...), nem adgyák hordóját ajával [lejjebb] fl[orenos] 20, az alláb valót fl[orenos] 18, avagy fl[orenos] 16, és mint uramtul, azon boroknak megvitelyével [megvételyével] akarok paranczolyatyát véteni. Ugyan Uram kel veni, ha csak 25 hordóval, mert rá megyen azután hat avagy 7 polturára egy icze bor. It és Szántón amenyire szerit vehetek pinzen, azon leszék.”³⁷¹ Végül Bendi nem 25, hanem 112 hordó és 1 átalagnyi bort tudott vásárolni.³⁷² (7. ábra)

³⁷⁰ MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. nr. 2. fol. 251r–258v.

³⁷¹ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5930. A 17. század első felében többfajta váltópénz is eljutott hazánkba, köztük a lengyel poltura is. Ezek nagy többsége azonban a rossz vagy új polturaként emlegetett, ún. Kipper veret, alacsony ezüsttartalmú – vagy éppen réz – érme volt. Értéke 3 krajcárral volt egyenlő. Nagyon sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a magyarországi pénzrontás a polturák miatt történt. Nemrégiben viszont Buza János kutatásai nyomán ez a kép sokkal árnyaltabbá vált, s felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a korszakban is viszolygással fogadott pénz valójában nem a lengyel poltura volt. A 3 krajcár értékű veretek valójában német földön születtek, nevüket a polturával hasonló kinézetük miatt nyerték el. A két poltura közötti különbségtétel hangsúlyozása azért is fontos, mert a felső-magyarországi területeken a lengyel poltura igencsak elterjedté vált, amely a korszak készpénzhiányára vezethető vissza. Értékének első biztos meghatározása 1617-ben történt, amikor is 4 dénárral 1 obulusszal tették azt egyenlővé. Az „új” polturák – tehát a rossz minőségű 3 krajcárosok – folyamatos beáramlása miatt, amelyből olyan sok volt, hogy mára a kutatás több kategóriát is megkülönböztet közöttük, szükségessé vált az árfolyamszabályozás. Már az egykorúak is érzékelték a különbséget a „régí” és „új” polturák között, épp ezért külön is határozták meg értéküket. A kolozsvári országgyűlés előbbi 4, utóbbit 2 dénáros árfolyamban szabta meg. 1624-ben 4,5 magyar dénárral is találkozhatunk, természetesen az ó polturára vonatkoztatva. Kassán szintén próbálták orvosolni a rossz váltók generálta inflációt. A szabad királyi városban 1 dénásra szállították ezen pénzek elfogadási értékét. Buza János: Tescheni három krajcárosok voltak a „fejes, apró polturák.” = *Numizmatikai közlöny*, 2009. 1. sz. 99.; Buza János: Még egyszer a polturákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. = *Századok*, 2008. 1. sz. 967–998., Buza 2021. 226–229., 242.

³⁷² MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. fol. 255r.

		1646		1647		1649		1650		Összes		
		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	
Regéc	Majorsági	156	18	164	23	268	28	123	25	711	94	
	Dézsma	231		312	2	459	2	108	1	1110	5	
Sárospatak	Majorsági	221		251	1	354	1	64	1	890	3	
	Dézsma	1025	3	1430	1	1855		324	1	4634	5	
Tarczal	Majorsági	108	9	179	10	181	10	72	4	540	33	
	Dézsma											
Tokaj	Majorsági	212	19	192	23	398	33	92	18	894	93	
	Dézsma	249		213		423		130		1015		
B.keresztúr	Majorsági	48		20		42	3	26	1	136	4	
	Dézsma											
Zombor	Majorsági	79	10	52	12	86	8	70		287	30	
	Dézsma											
Szerencs	Majorsági	11	1	6	1	34		11		62	2	
	Dézsma	27			17					44		
	Hordó	Átalag										
Összes majorsági	3520	259										
Összes dézsma	6803	10										

7. ábra. Rákóczi uradalmak majorsági és dézsmabor bevételei
1949 és 1650 között

A borfoglalás rendszere már a 16. században jelen volt a Hegyalja területén. Foglalt bornak nevezték a dézsmán felül lefoglalt jobbágyi borokat. A jobbágy-nak bora értékesítése előtt kötelessége volt azt felajánlani a földesúrának megvásárlásra. Minthogy ez régi szokáson alapuló, s nyilván nem a parasztnak kedvező rendszer, egyes mezővárosokban megpróbálták érvényt szerezni akaratauknak, s jobb feltételeket kicsikarni a földesúrtól. Ennek egyik módja a kötött ár-hoz szabott felvásárlás, amely Tarcalon, illetve Tokajban is élt. Előbbi esetben 20, utóbbiában 18 forintot kellett fizetni minden lefoglalt hordó után. Valószínű, hogy Fonyban is szerették volna elérni a kötött áron történő felvásárlást. A településen, csak úgy, mint Szántón és Tállyán, más rendszer működött. 1646-os urbáriumukban Szántó esetében csak a borfoglalás tényét deklarálták, Tállyán viszont megtudjuk, hogy a foglalt borok mértéke, illetve annak egyáltalán szedése a földesúri „jóakarattól” függött. A vásárlás ellentételezése sem mindig pénzben történt, hanem a jobbágyok marhát vagy búzát kaptak helyette.³⁷³

Melegh szerint Regécen utoljára 1650-ben vásároltak foglalt bort az alacsony termésmennyiségből fakadóan, ugyanis ezt követően az allodiális termés növe-

³⁷³ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Regeciensis Dominii Anni 1646. fol. 19v.

kedett, így arra nem volt már szükség.³⁷⁴ Bár valószínűleg igaza van, háttérét tévesen jelöli meg. Ahogy azt majd a későbbiekben látni fogjuk, maga a termésnövekedés – bár jelen van – nem akkora mértékű, hogy indokolná a foglalt borok feleslegessé válását. Az okkupált borok rendszere valóban eltűnik a 17. század végére, az 1680. urbáriumban már egyáltalán nem említik, s még az 1697-esben sem köszön vissza. A miért keresése után egyet kell értenünk Orosz István megállapításával, aki a század második felében, a Hegyalján lejátszódó társadalmi folyamatokat tette meg a változás okának.³⁷⁵ Ez a taxára engedés folyamata. A 17. század közepétől ugyanis a Hegyalján, de azon belül is inkább a mezővárosokban megszorodott a taxát fizető nemesek, illetve jobbágyok száma. Ezek egy része pedig robotmegváltásukat nem pénzben, hanem borban váltották meg, őket neveztek bortaxásoknak. Nézzünk egy összehasonlítási példát, amely alátámasztja, valóban ez volt a borelővétel elmaradásának oka. 1636-ban Szántón csupán 3 hordót foglaltak le.³⁷⁶ Ezzel szemben 1646-ban ugyanitt már 4 bortaxás van, fejenként 1 hordóval. Tállyán viszont már 10 ember tartozott ugyanezt megfizetni.³⁷⁷ 1680-ban már 23 taxást számolhatunk Tállyán, akiknek összesen 20 hordó és 40 köböl bort kellett befizetniük. Szántón pedig 4 ember fizetett 3 hordóval és 10 köböllel.³⁷⁸

A majorsági terméseredményekhez visszatérve további részletes adatokkal szolgálhat számunkra a Báthory Zsófia számára készített 1660. évi extractus. Ebben az esetben is promontóriumokra lebontva kapjuk meg a termésmennyiségeket, amely alapján továbbra is a legnagyobb hozammal rendelkező a Palota meg nevű szőlő volt, az akkor termett 49 hordó borral, amelyet a szántói Nagy Báthori követett 43 hordóval, összességében pedig 226 „vasa” és 1 „vascula” bor termett.³⁷⁹

³⁷⁴ Melegh 2017. 110.

³⁷⁵ Orosz István: A földesúri elővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI–XVII. században. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. 28. (továbbiakban Orosz 1995/a.)

³⁷⁶ Orosz 1995/a. 25.

³⁷⁷ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Regeczienis Dominii Anni 1646. fol. 13v–14r., 19r.

³⁷⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

³⁷⁹ Makkai 1958/a. 279. A regéci uradalom területén a bort köböllel mérték, így ennek megfelelően a hordók szerinti számítás volt érvényben. Mivel a hordók mérete a századok folyamán változott, így vele együtt az az alatt értett bormennyiség is. A 15. században még egymástól megkülönböztetve használták a gönci és a kassai hordót, melyek közül az előbbi 210 pintes, az utóbbi viszont 200 pintes volt. A 16. századra azonban ezen két hordó „összemosódott”, s a kassai hordó alatt a gönci hordót értették a maga 210 pintjével, ami 407,2 liter tett ki. A 17. század közepére azonban, ahogy a budai icce egyre inkább kezdett elterjedni a térségben, újra a 200 pintes, tehát 339,36 literes kassai hordó került használatba. A „vascula”, vagy átalag megnevezés pedig ennek pontosan felét, 169,68 literes hordót takart. Vö.: Léderer Emma: Régi magyar űrmértékek. = *Századok*, 1923. 1–6. sz. 305–326. (továbbiakban Léderer 1923.) N. Kiss István azonban kiemeli, hogy a Hegyalja esetében más figyelhető meg – itt is érvényes volt ugyan a kassai hordó, de nem az volt az elterjedt. Két hordóféle létezett párhuzamosan,

1681-ben ezzel szemben már jóval magasabb eredménnyel számoltak. A várható 375 hordó bor mennyisége nem kis növekedés 20 év távlatában,³⁸⁰ amely prosperitás a következő éveket is jellemezte, tekintve, hogy 1686-ban is hasonló mennyiségű terméssel számoltak.³⁸¹

A termésnövekedés így egyértelműen kimutatható, amely – mint a fentiekben látható volt – a majorsághoz csatolt minél több területnek is betudható, ami egyébként már a terméseredmények előtt jelzi, hogy a Rákóczi uradalom esetében a majorsági bortermelés erőteljes fejlesztése volt tapasztalható. Ez a fejlesztés azonban még nem volt arra elég, hogy a gazdasági termelés súlypontja a majorsági termelésre helyeződjön át, így Szabó István azon tételmondata, amely szerint Magyarországon a 16–17. századra még nem történt meg az a fordulat, amely által a gazdaság motorja az allodiátúra felé tolódjon el, s így a jobbágyi termelés továbbra is meghatározó volt, Regécre egyértelműen érvényes.³⁸² Ezt további adatok csak még inkább alátámasztják. Makkai László rámutatott, hogy 1655-ben a majorsági terméseredmények értéke 11 776 MFt 66 dénárt tett ki, amelyet a jobbágyi termelés 17 914 MFt 40 dénáros értéke jelentősen túlhalad.³⁸³ Igaz ugyan, hogy ez az adat tartalmazza nem csak a szőlő, hanem az egyéb, földművelésből eredő hasznót, de ha lebontjuk csak a szőlőtermelés szintjére, ugyanazt tapasztalhatjuk. 1660-ban a 226,5 hordó majorsági bor mellett 311 hordó dézsma- és 28,5 hordó taxabort szolgáltatott be.³⁸⁴ Ez azt jelenti tehát, hogy a dézsmaköteles jobbágyi szőlők száma sokkal több volt, mint a majorságié, és többet is termelt. Ezen adat birtokában pedig kijelenthető, hogy a már fentebb említett, „dézma alá job volna osztani vidékiekkel” mondat miéртje mögött nem csak a költségcsökkentést, illetve a munkaerőhiányt kell keresni, hanem éppen ellenkezőleg, a bevételnövelést. A majorsági és jobbágyi termelés közötti különbség pedig a bor értékében is nagyon jól látható: a majorsági bor

használatukat az határozta meg, hogy az adott borokat exportra, vagy pedig belső forgalomba szánták-e. Hasonlóan más területek hordóihoz, ezek méretét is folyamatosan csökkentették, amelynek azon lengyel törvény vetett véget, amely kimondta, hogy 6 csebernél kisebb hordót nem lehet Lengyelországba vinni, és értékesíteni. Így az exporthordók mérete 6 csöbörnél, vagyis 255 liter körül állt meg. A belső kereskedelemre szánt hordók azonban még ennél is kisebbek voltak, a 17. század közepén 170 literesek, a 18. század első felében pedig már csak 140 literesekről írnak. N. Kiss István: Szőlő-monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század: termelés, export, ár, minőség. = *Agrártörténeti Szemle*, 1973. 3–4. sz. 385. A regéci, borkimérést dokumentáló források ennek az átmenetnek egy „pillanatát” rögzítik. A kimért tiszta bor, és a söprű mennyisége ezt mutatja, hogy az 1680–90-es évek fordulóján 140 és 150 liter közötti hordókat használtak, az átlag pedig 70–80 litert tett ki. MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Szántó 1690. évi borkimérése. fol. 89r–90r.

³⁸⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 070. No. 022.

³⁸¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 021.

³⁸² Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp., 1948. 176.

³⁸³ Makkai 1954. 71.

³⁸⁴ Makkai 1958/a. 281.

8020 MFt (35 Ft/hordó),³⁸⁵ a jobbágyi ezzel szemben pedig 13608 MFt (40 MFt/hordó) értékű volt.³⁸⁶

A bevételnövelésre való törekvés tehát mindenképpen célt érhetett. 1655-ben a saját bor kiméréséből származó haszon 11 461,10 MFt-ra rúgott, s ehhez jött még a vett bor eladásának értéke, 30,75 MFt,³⁸⁷ ami nagyon alacsony szám, de ezzel együtt azt is tükrözi, hogy a 17. század derekán a regéci uradalom képes volt olyan mennyiségű bortermést felmutatni, amely elegendő volt az éves szükséglet fedezésére is.

A Rákóczi birtoklás első szakaszában a majorsági szőlőtermelést úgy próbálták erősíteni, hogy a szőlők számát fokozatosan növelték, annak reményében, hogy a több szőlő magasabb terméshányaddal is jár. Azonban azt követően, hogy Caprara elfoglalta Regéc várát, és a birtokait átjászotta a Kamarának, a források arra engednek következtetni, hogy a majorsági szőlőtermelésben gyökeres változás állt be, ezzel együtt pedig az addig kialakult nézet, ami a borgazdálkodást illette, szintén átalakuláson ment keresztül.

1686 – 1691: A SZŐLŐGAZDÁLKODÁS „IDEGEN” KÉZBEN

A vizsgált időszak második szakasza az az idő, amikor papíron a Rákóczi árváké volt a regéci uradalom, de a gyakorlatban annak kezelését mások végezték, ami más gazdaságpolitikát irányozhatott elő. A feltételes mondatot az 1680 és az 1688 közé eső pontos adatokat mutató forráshiány legitimálja, amely forrás/források adott esetben a majorsági szőlőterületek számának változására adna/adnának biztos választ. Ez az a kérdés, amely talán a legtöbb problémát veti fel.

Míg ugyanis a Rákóczi család arra törekedett, hogy minél több allodiális bortermelő terület kerüljön közvetlen kezelés alá, addig az 1688. évi összeírás e tekintetben drasztikus visszaesést mutat.³⁸⁸

1646-hoz képest 1688-ra öttel, az 1680. évi viszonylatban pedig 23-mal csökkent a majorsági szőlők száma. Ezek között a szőlők között viszont találunk új területeket, amelyeket a csökkentéssel párhuzamosan vontak be a gazdálkodásba. Ilyen új szőlőnek számított a fonyi Liget elnevezésű rész, amelyet három tagra osztottak, és ennek alapján is műveltek, illetőleg vezették róla a terméseredményeket. Mivel azt az 1680-as összeírás még nem szerepelteti, csak azt követően válhatott majorsági résszé.³⁸⁹

³⁸⁵ Az 1660-ban jegyzett termésmennyiség alapján.

³⁸⁶ Makkai 1954. 72.

³⁸⁷ Makkai 1954. 71.

³⁸⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

³⁸⁹ A Liget szőlő esetében természetesen fennáll az a lehetőség, hogy még az első szakaszban került majorsági státuszba.

Azoktól a szőlőktől váltak meg 1694-ig bezárólag, amelyek rosszul termőek, elhanyagoltak, ezáltal parlagosak, vagy már teljesen puszták voltak. Ide tartozott az 1680-ban még pénzért, tehát béresekkal műveltetett kéri Baranya, Cseke és Orbán szőlő,³⁹⁰ csak úgy, mint az alsóvadászi 4 szőlő is. Utóbbiak már 1680-ban is rosszul művelt, elhanyagolt állapotban voltak, éppen ezért „Jósa Miklós idejében” eladták azokat.³⁹¹ A három szőlőnek – Vár oldal, Fél hegy, Hosszú hegy – ki is fizették az árát, a negyedik, Bonta nevűt azonban nem. A becslés alapján 3 hordó bort érő szőlőt ezt követően 3 szikszói ember fogta fel, név szerint Hatvani János, Gyázány György és Csagány István, ennek megfelelően pedig 3 részre osztották.³⁹² Azonban a 3 hordó borárával még 1693-ban is adósok maradtak, s elképzelhető, hogy az elmaradás egy birtokjogi vitának tulajdonítható.³⁹³

Miután több, rosszul művelt, vagy teljesen elpusztult szőlőtől, mint majorsági résztől megváltak, 1688-ra már csak két rossz művelésű (Tatarin, a fonyi Liget), és egy parlag (a szintén fonyi Kelepce köz)³⁹⁴ szőlő maradt a Rákóczi árvák „tulajdonában”.

Hogy mennyiben is változtatta meg ez az átrendezés az allodiális szőlőterületek kiterjedésének mértékét, pontos adatok hiányában csak megbecsülni lehet.

³⁹⁰ Az említett szőlők korábban Horváth Mihály tulajdonában voltak, amelyek művelését a kenyheci, buzitai, és a kéri jobbágyok végezték.

³⁹¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. A forrásrészlet minden bizonnyal Jósa Miklós (1639 – 1687) szabolcsi alispánra, és hegyaljai inspektorra utal, aki hű familiárisa volt a Rákóczi családnak. I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona alatt az ecsedi uradalom udvarbírói tisztjét is betöltötte. Thökölyvel szintén bizalmas kapcsolatot ápolt és a felkelés idején a hegyaljai szőlőbirtokok ellátását biztosította – az ő levele nyomán utasította Thököly 1682-ben a nemeseket, hogy maradjanak távol a felkeléstől, hogy a szőlők további művelése zavartalan maradjon. 1687-ben Ungvári György ölte meg Vaján. Jósa Miklós – Ulrich Attila: *A németszögyéni és bánházi Jósa család története*. Régi magyar családok 3. Debrecen, 2005. 50–56. (továbbiakban Ulrich 2005.)

³⁹² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

³⁹³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. A vizsgált korszakban a szőlővásárlásnál a felbecsült szőlő árát azzal egyenértékű hordó bor átengedésével is meg lehetett adni. Ha a 17. század közepi adatot vesszük alapul, mely szerint egy hordó majorsági bor értéke 35 Ft körül mozgott, így a Bonta szőlő árát 105 MFt-ra lehet becslni.

Érdekes, hogy az 1693. évi urbáriumban megkérdezettek már rosszul emlékeznek a Bonta szőlőt megvették neveire, egyre pedig bevallottan nem is emlékeznek. Így lett a forrásban Hatvani Jánosból Hatvani István, Csagány Istvánból pedig Tar István.

³⁹⁴ A források rámutatnak arra, hogy a fonyi szőlők művelését különösen elhanyagolták. Az ide tartozó szőlők művelése egy kivétellel a jobbágyok feladata volt. Ez a kivétel pedig a három részre osztott Fonad szőlő egyik ágát jelentette. Hiába fizettek azonban műveléséért a béreseknek (egy kapálás 5 MFt-ba került), csak úgy, mint a Fonad többi része, ez is az elparlagodás sorsára jutott. Hasonló történt a többi, jobbágyok által művelt részekkel is, a Novajival, és Kelepével. MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058. Hiába fogták aztán allodiális művelés alá az egyébként szintén három részből álló Ligetet, 1689-re ezek a részek is teljesen elpusztultak. Uo. Fasc. 061. No. 012.

Az 1646. évi urbárium az egyetlen feljegyzés, amelyben ezeknek a szőlőterületeknek a nagyságára utalnak, a kornak megfelelően a „kapásban”³⁹⁵ van megjelölve. Ennek alapján megállapítható, hogy a Rákócziak csak a regéci uradalom területén összesen mintegy 1055 kapásra kiterjedő allodiális szőlővel rendelkeztek, ami hozzávetőlegesen 99 170 négyszögölt, vagyis 35 hektárt tehetett ki. (8. ábra)

	Fony	Méret	Szántó	Méret	Alsóvadász	Méret	Tállya	Méret
S z ő l ő k	Muharos	40	Báthori Agyag	100	Bonta	40	Padi hegy	16
	Kelepcze	20	Báthori Nagy	150	Város oldal	20	Cserepes	100
	Birsalmás	20	Görbe	40	Fél hegy	20	Borkút	30
	Fónad	6			Hosszú hegy	8	Borjas	150
	Csik	12			Hosszú hegy	10	Legyesbényei	70
					Patak eleji	7	Palota meg	50
							Hasznos	50
							Somszeg	40
							Hetényi	40
							Boda	16
Kiterjedés (ha)		3,31		9,80		3,55		19

8. ábra. Allodiális szőlők és nagyságuk 1646-ban, a méret kapában értendő

Az ezt követő időszakot tekintve pontos adatot nagyon nehéz adni, mivel azoknak a szőlőknek az esetében, amelyek 1646-ot követően lettek majorsági szőlők, a forrásokban nem élnek a területük feljegyzésével, helyette a terméseredményekben mérik a szőlő „nagyságát”, amely egyben a szőlő jelentőségére, értékére is egy mutató.³⁹⁶ A későbbi időkre nézve Oláh József a 19. század elejei majorsági szőlők kiterjedését 630–640 kapásra, vagyis 21 hektárra becsülte³⁹⁷

³⁹⁵ A „kapás” elnevezés a szőlő nagyságára utalt, azzal, hogy hány ember képes egy nap alatt azt megkapálni. Makkai 1954. 645. Egy kapa kb. 94 négyszögölt volt. Bogdán István azonban a mértéket 198 nöl-re tette. Dolgozatunkban az előbbi értéket vettük figyelembe. Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 6. Bp., 1990. 330. (továbbiakban Bogdán 1990.)

³⁹⁶ Az 1688. évre eső szőlőültetvény valós területének becsléséhez a kapás terület, és a termett szőlőmennyiség egymáshoz viszonyított értéke nem lehet kiindulási alap. Ez különösen Tállya esetében tapasztalható. A 100 kapásnak minősített Cserepes szőlő 1660-ban 9 – Makkai 1958/a. 277. –, 1688-ban pedig 12 hordó termést adott – MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058. –, míg a sokkal kisebb, 50 kapás Palota meg ugyanígy 49 – Makkai 1958/a. 277. – és 30 hordót. Uo.

³⁹⁷ Oláh József: *Föld- és szőlőművelés Sárospatakon és Regécen a XIX. század 1. felében*. = *Ag-rártörténeti Szemle*, 1964. 1–2. sz. 208. (továbbiakban Oláh 1964.)

Mindezek után adódik a feltételes mondathoz kötődő kérdés, az előzőekben ismertetett átrendezésekre valóban a kamarai kezelés idejében került sor? Véleményünk szerint igen, amely elképzelésünket három tényezőre alapozzuk. Az első, hogy a Rákócziak szőlőgazdasága inkább folyamatosan gyarapodott, mintsem csökkent volna a 17. század első felében. Ettől függetlenül természetesen az 1680. évet követően változás állhatott be, de a korábbi tendenciák nem ezt mutatják, legalábbis a fentebb ismertetett mértékű csökkentést semmiképpen. Mint ahogy az 1681. évi várható termésadatok (375 hordó)³⁹⁸ is megegyeznek az 1686. évben készültekkel,³⁹⁹ amely a szőlőállomány – ha nem is feltétlenül azonos –, de hasonló mennyiségére enged következtetni. Tehát 1686-ban, vagy inkább előtte nem igazán történhetett drasztikus változtatás a majorsági szőlőterületeket tekintve. A harmadik okot pedig a kamarai igazgatás módja szolgáltatja.

Szőlőbirtokosként a Kamara már régebb óta jelen volt a Hegyalján, s a 17. század közepét követően a már meglévő szőlői mellé újabbakat szerzett. Terjeszkedését a hűtlenségi perekbe fogott főurak birtokelkobzásai biztosították, a területek legnagyobb részét pedig a Wesselényi összeesküvésben résztvevők szőlőbirtokai képezték. Ezek, bár alapvetően jól szervezett művelési móddal és állapottal rendelkeztek, hamar negatív értelemben vett változásnak indultak. Az Illéssy János által közölt, szőlőgazdálkodásra vonatkozó forrásokból tudjuk, hogy nem kezelték azokat megfelelően, a munkavégzőket nem felügyelték, így azok nem is végezték el a kiszabott feladatokat, s olyanra is volt példa, hogy a szüretéről szőlő számadásokat a tisztek nem szolgáltatták be, így az adott évre vonatkozó terméseredmények és kiadások is elvesztek.⁴⁰⁰ A hanyag munka oka az volt, hogy a Kamarának egyrészt nehézséget jelentett az egymástól távol eső és széttagolt szőlőbirtokok egységes kezelésének megoldása, másrészt a birtokelkobzással az addig ott szolgáló munkaerő is elveszett, amelyet úgy próbáltak meg megoldani, hogy Szabolcsból, vagy Szatmárból – tehát szőlőműveléssel egyáltalán nem foglalkozó területekről – hoztak természetesen szakszerűtlen munkaerőt.⁴⁰¹ Ezen a módszeren próbált meg változtatni Draheim Vilmos. Az 1680-ra kidolgozott jelentésében megfogalmazta, hogy egyes, véglegesen elhanyagolt szőlők szelektálása szükséges,⁴⁰² és ahhoz, hogy a

³⁹⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 070. No. 022.

³⁹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 021.

⁴⁰⁰ Illéssy 1900. 4. Ezen források némiképp ellent mondanak Szűcs Jenő állításának, miszerint „a hegyaljai bor külföldön is magas értéke indokolta, hogy már 1670-ben nagy gondot fordítottak a kamarai szőlőművelés megszervezésére.” Szűcs 1990. 110. Ennek alapján a szándék megvolt a gondos művelésre, de helyi szinten mégsem tudtak neki megfelelő érvényt szerezni.

⁴⁰¹ Ulrich Attila: Kamarai szőlőelkobzások, szőlőbirtokok 1670–1701 között, különös tekintettel a Wesselényi összeesküvés utáni okkupációkra. In: *Szőlőtermelés és borkereskedelem. Speculum Historiae Debreceniense* 2. Szerk. Orosz István – Papp Klára, Debrecen, 2009. 110–111.

⁴⁰² Így egyes tállyai szőlőkről: „(...) Nyerges szintén rosszul művelt s helyre nehezen hozható szőlő. (...) Bojta szőlő annyira sovány, hogy művelését tanácsosabb abbahagyni.” Illéssy, 1900. 7. Draheim kamarai szőlőgazdálkodásához lásd még: Veres Tünde: Draheim Vilmos és a kincstári szőlőgazdálkodás. = *FONS: Forráskutatás és történeti segéd tudományok*. 2020. 1. sz. 97–116.

kincstár több bevételhez jusson a szőlőgazdálkodásból – t.i. a jelentés elkészítésekor a Kamara éppenhogy csak látott valami hasznot belőle – be kell vezetni a szőlők rendkívüli művelését, a cultura extraordinaria-t. Ez magába foglalta a trágyázást, a vermelést, és a szőlők megfiatalítását. 1682-ben azonban Thököly Imre még azelőtt elfoglalta Kassát, amivel a kuruc harcok fő hadszíntere a vizsgált területekre tevődött át, befolyásolva és megakadályozva nemcsak a kamarai, de a földesúri kezelésben lévő szőlők művelését.

Draheim Vilmos tehát megkísérelte letenni az alapjait egy jobb és szakszerűbb művelési rendszernek, amelyet a Szepesi Kamara 1685-ben történt császári kézbe való visszakerülése után is megtartottak, s ez kiterjedt a Rákóczi féle fiscusi kezelésben lévő javakra is, amelynek legfőbb eleme a rosszabb gondban lévő szőlők eladása, vagy zálogosítása volt. Bár hozzá kell tennünk, a rendszert inkább a Kamara állandó pénzszüke generálta, mintsem a szőlők jobb művelése utáni igény.

Következésképpen, ha a fentebb leírtak alapján elfogadjuk azt a feltételezést, hogy ezen átalakítások – így a szőlők, mint dézsmaköteles tulajdonok jobbágyok közötti szétosztása, vagy bérbe adása – a Szepesi Kamarához kötődnek, elmondható, hogy a birtokok új kezelői hamarabb érzékelték, mint a Rákócziak, hogy jövedelmezőbb döntés a rosszul művelt regéci allodiális szőlőket kiadni, mint megtartani, és ami fontosabb, hamarabb is intézkedtek e téren. 1688-tól, miután a Rákóczi birtokok adminisztrátora Klobusiczky Ferenc lett, a gazdálkodási rendszer felügyelete az ő hatáskörévé vált. Ennek megfelelően a hegyaljai szőlők felügyelete is új inspector kinevezését kívánta meg, a választás végül Madocsányi Imrere esett. 1689 februárjában kapta meg a feladataira vonatkozó instrukciókat, amelyek jól láthatóan a Draheim által kijelölt gazdálkodási mód követését tükrözik, így a cultura extraordinaria-t, az árkok ásásával, csatornák, vermek, és kőfalak építésével, trágyázással, hajtásfiatalítással, mindezeknek az inspector személyes felügyeletével.⁴⁰³

A szőlőterületek csökkentése és a jobb kezelés együttesen meghozta gyümölcsét. Figyelemre méltó az 1688. május 12-i feljegyzés, amely – bár nem számolt be a kéri Messzelátó elnevezésű szőlő terméséről, csupán csak az arra fordított művelési költség alapját tüntette fel (egy kapa utáni fizetség 21 MFt és 1 köből, illetve 1 véka búza) – 438 hordó allodiális bortermést említett.⁴⁰⁴ A korábbi évtizedeket is számba véve ez volt legeredményesebb év, mivel látható, hogy 1660-tól a várt terméseredmények fokozatosan nőttek – 1686-ban csak a fonyi majorsági szőlőktől 48 hordó bort vártak, amely nem csekély szám annak fényében, hogy ugyanekkor ezek közül a szőlők közül csak a Muharost és a két részre tagolt Birsalmást voltak képesek jó állapotban tartani.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Illéssy 1900. 16–18.

⁴⁰⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

⁴⁰⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 018.

Az ezt követő évek várható terméseredményei azonban visszaesésről tesznek tanúbizonyságot, ami az 1689. évet tekintve rögtön 23%-os érték. Ez a visszaesés (300–338 hordó)⁴⁰⁶ azonban aligha tudható be csak és kizárólag művelésbeli változtatásoknak – ideértve a háborús viszonyokat is, ahogy azt erre vonatkozóan a későbbiekben majd látni fogjuk –, hanem egészen más körülmények is szerepet játszhattak. Ez a kivédhetetlen körülmény pedig az időjárás, abban az értelmében ráadásul, hogy itt egy több évszázadot felölelő változást kell érteni, ami nem más, mint az úgynevezett „kis jégkorszak”.

A kis jégkorszak problematikájával többek között Rác Lajos is foglalkozott. Tanulmányában hónapra lebontva elemzi, hogy időjárási szempontból mi volt a jellemző az adott évszázadokra. Mivel a bor minősége és a borgazdálkodás szemszögéből a növekedés és érés időszakában⁴⁰⁷ uralkodó hőmérsékleti változások játsszák elsősorban a döntő szerepet, így Rác kutatásai alapján is következtetni lehet a bortermésre, és annak minőségére, de minimum érdemes bevonni azt a már meglévő adatok jobb értelmezésébe. Rác kimutatja, hogy a 16–17. század az időjárásban hirtelen, és a borgazdálkodást illető negatív változást hozott, mivel a kis jégkorszaknak köszönhetően a március gyakorlatilag téli hónap lett, s a nyári időszak is csak két, a júliusi és az augusztusi hónapokra korlátozódott.⁴⁰⁸ Ezen felül pedig sem a csapadékmennyiség, sem pedig az évi középhőmérséklet nem kedvezett a szőlőtermesztésnek. Az augusztus és a szeptember hónapok voltak azok, amikor csak mérsékelten csapadékos, de meleg volt az idő. De ennek a két hónapnak a megfelelő időjárási körülményeinek hatása rögtön szertefoszlik, amikor azt olvassuk, hogy a tenyészidőszakot szinte állandó, átlagon felüli csapadéktöbblet jellemezte. A szőlőtermesztéshez ideális évi átlagos csapadékmennyiség 500 és 600 mm között mozog, az e feletti, így 800 mm eső kifejezetten hátrányos, mivel ez együtt jár a napsütéses órák számának, s az évi középhőmérsékletnek a csökkenésével.⁴⁰⁹ És valóban, Rác Lajos kutatásai alap-

⁴⁰⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. A hozzávetőleges becslés okát az képezi, hogy a forrásban Fony és Horváti esetében a „jó termésnél” elvárt adatokat tüntetik fel, a forrás további feljegyzései pedig arra utalnak, hogy az elvárt mennyiségtől valamivel kevesebb termett. Az 1689-re datált összeírás szerint így, a fonyi, és a horváti majorsági szőlőkről jó termésnél is csak 36, illetve 16 hordó bort tudnak leszüretelni Uo. Csak összehasonlításképpen: szintén ezekhez a településhez bejegyzett, 1687. évre vonatkozó adatok alapján 70 és 40 hordós termést vártak. Uo. Fasc. 082. No. 058.

⁴⁰⁷ A szőlő tenyészidőszaka április eleje és október végére esik. Vannak olyan speciális szőlőfajták, amelyek tenyészidőszaka ezen is túlér, illetve egyes esetekben annak kitolása a bor fajtája miatt van, ide tartozik például az aszú bor is. Eperjesi Imre: Borászati technológia. Mezőgazda, Bp., 2010. Online: Digitális Tankönyvtár, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Boraszati_technologia/ch02.html#id537578letolteve: 2018. 04. 12. (továbbiakban Eperjesi 2010.)

⁴⁰⁸ Rác Lajos: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: *Táj és történelem*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes, Bp., 2000. 303. (továbbiakban Rác 2000.)

⁴⁰⁹ Eperjesi 2010.

ján hideg hűvös tavasz, forró június, de mérsékelt meleg július és augusztus után egy hideg ősz, és még hidegebb tél körforgása volt a jellemző a 16–17. századra,⁴¹⁰ amely kapcsán úgy véljük, nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy az Északi-középhegységben ezek az éghajlati hatások fokozottan jelentkeztek. A téli, tavaszi fagyok így még a szőlőmunkák megkezdése előtt kárt tettek a termésben, de azok, amelyek épen maradtak, később a döntően nedves, hűvös idők miatt a szőlőszemek kicsattanásának, és a különböző gombafajták elszaporodásának voltak kitéve.

Kern Zoltán, aki szintén az éghajlati változásokkal foglalkozott, különböző periódusokra osztotta a kis jégkorszak 14. század közepétől, egészen a 19. század közepéig tartó időszakát. Ebből az egyik ilyen szakasz a Kárpát-medencét érinti, amellyel kapcsolatban hasonló megállapításra jut, mint Rác – egészen az 1370-es évektől a 17. század végéig a fokozatos lehűlés, ezzel együtt az erős telek és kifejezetten enyhe nyarak voltak a jellemzőek.⁴¹¹ Az általa készített, 2000 év kárpát-medencei hőmérséklet viszonyait megjelentető diagramból látható, hogy az évi középhőmérséklet 1600 és 1700 között drasztikusan csökkent, s mint írja, erre a periódusra nézve „a hideg időszak tartóssága kétezer éves összehasonlításban páratlan.”⁴¹²

Ulf Büntgen és Lena Hellmann Kernhez hasonlóan periodizálják a kis jégkorszak időszakát. Ők három különböző, hidegebb időszakot különítenek el, amelyek közül a második (1510–1720) vizsgálódásunk időszakát is lefedi. Az általuk készített diagramokon jól látható, hogy 1600 és 1700 között drasztikusan csökkent a hőmérséklet, amely legnagyobb minimumát a század végén érte el.⁴¹³ Azt, hogy korszakunkban hidegebb időjárás jellemezte a Kárpát-medencét, a CEU kutatói által nemrégiben végzett kutatás is alátámasztja. Viszont mind Büntgen-Hellmann, mind pedig Christian Pfister kiemeli, hogy a kis jégkorszakot nem lehet egy egységes hideg periódusként értékelni. Az egyes hűvösebb időszakokat ugyanis melegebbek követték. A váltakozás a napaktivitástól függ, amely éppen a 17. században volt a legkisebb. Ezt, a Nap gyakorlatilag napfolthiányos, 1645–1715 közé eső időszakát nevezik Maunder-minimumnak.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Rác 2000. 293–302.

⁴¹¹ Kern Zoltán: Éghajlati és környezeti változások rekonstrukciója faévgűrűk és barlangi jég vizsgálata alapján. Doktori értekezés, ELTE TTK, FFI; MTA GKKI, 2010. 101. Online: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/kern_z.pdf letöltve: 2018. 04. 06. (továbbiakban Kern 2010.)

⁴¹² Kern 2010. 84.

⁴¹³ Ulf Büntgen – Lena Hellmann: The Little Ice Age in Scientific Perspective: Cold Spells and Caveats. = *Journal of Interdisciplinary History*. 2014. No. 3. 360., 362.

⁴¹⁴ Christian Pfister – Petr Dobrovolný – Anders Moberg – Rudolf Brázdil – Rüdiger Glaser – Rob Wilson – Aryan van Engelen – Danuta Limanówka – Andrea Kiss – Monika Halicková – Dirk Riemann – Jürg Luterbacher – Reinhard Böhm: Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions for Central Europe derived from documentary evidence and instrumental records since AD 1500. = *Climatic Change*, 2010. Vol. 101. 84., 88., 93–95.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy a kis jégkorszak elméletét, azon belül annak kezdő dátumát és a lehülés mértékét mind a mai napig vizsgálják. A legszéleskörűbb támogatást nyert szemlélet szerint a jelenség a 14. században vette kezdetét, ahogy láthattuk ezt Kern Zoltán kutatásában is. Viszont a Jones–Bradley szerzőpáros szerint a hőmérsékleti anomália sokkal később, a 16. század közepén kezdődött. Nagyívű kutatásukban nem csak Európa egyes részeinek időjárását, de Ázsiát és Amerikát is tanulmányozták, amelyben gleccser, dendrokronológiai és szénizotópos vizsgálatok is a segítségükre voltak. Eredményeik több helyen eltérnek az általánosan elfogadottól. Bradley és Jones szerint sokkal kevesebb hideg időszak volt a kis jégkorszak alatt, és ezek rövidebb ideig is tartottak. Míg a fentebb bemutatott szerzők egységesen nevezik hűvös periódusnak a 17. századot, Jones-ék szerint ez csak az 1690 és 1710 közé eső időszakra igaz. Vizsgálataik arra engednek következtetni, hogy a hideg-meleg hőmérsékleti anomáliák, azok váltakozása nem volt egységes az északi féltekén, sőt, még Európa egyes részein is különböző dátumokat lehet kötni egyik-másik időszakhoz. Ezen eltérések, illetve a folyamatos hideg időjárás hiánya miatt mondja Jones és Bradley, hogy a kis jégkorszak elnevezést óvatosan kell használni.⁴¹⁵

A szerzőpáros elméletének különbözőségei ellenére a kutatók egységes elfogadást mutatnak a tekintetben, hogy a 17. század végét különösen hideg időjárás jellemezte. Kern Zoltán szóhasználatával élve, ez a „páratlan jelenség” pedig – természetesen több tényezővel együttesen – nem csak a már fentebb említett 1688–89-es terméseredményeknél mutatkozik meg először. Az 1650. évi nagymértékű termésviszsaesés – amely az egész térségre kiterjedt – is ezen időjárási körülménynek tudható be. Lenyomata ezen kívül még konkrétan máshol is megjelenik – az 1688. évi tél következtében a fonyi Muharos szőlő legnagyobb-részt lefagyott, így csak 20 hordó körüli bor termett rajta.⁴¹⁶ Ha tovább vizsgáljuk az ennek az 1686-tól 1691-ig tartó szakasz hozzávetőleges terméseredményeit, az látható, hogy éppen ez az utolsó év volt messze a leggyengébb ebből a szempontból. Ekkor csupán 276 hordóval és 1 átalaggal számoltak,⁴¹⁷ amely mennyiség nem sokkal haladja meg az 1660. évi eredményeket. Annak ellenére, hogy láthatóan csökkentek a termésmutatók, a bevételek ezt a zuhanást nem követték. Szücs Jenő az 1680-as évek végét érintő kincstári borkereskedelemről származó jövedelmet átlagosan évi 20 000 Ft-ra becsüli, amiben nem foglaltatik bele a felső-magyarországi Rákóczi birtokok borkereskedelmének hozama, amely külön körülbelül évi 9000 Ft-ra rúgott.⁴¹⁸ A Szalay Gyűjtemény dokumentumai azonban ennél pontosabban becslésre engednek következtetni.

⁴¹⁵ Raymond S. Bradley – Philip D. Jones: *Climate Since A.D. 1500*. Routledge London, 1992. 656–660.

⁴¹⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁴¹⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁴¹⁸ Szücs 1990. 112.

Az 1689. és 1690. évekből fennmaradtak az uradalom borkimérésének pontos adatai. (9–10. ábra) Ennek alapján egy év alatt megduplázódott a borkimérésből eredő haszon, a két év együttes hozama pedig 4415,73 MFt-ra rúgott.⁴¹⁹ Közelebbről megvizsgálva ezt az adatot azonban az látszik, hogy ennek csupán a 21%-a (943,82 MFt) származott a kocsmán kimért majorsági borokból. A fennmaradó összeget legnagyobb részben a kilenced alatt beszédett, illetve a vásárolt borok adták, amely utóbbira a nyár végére már egyre inkább rászorultak. Ez azonban nagyban csökkentette a bevételeket is, hiszen ezekért a vett borokért nem kevés pénzt fizettek ki. 1690 októberében Tállya egyik kocsmájában – ti. kettő volt a mezővárosban, a nagyobbikat Bodor Pál, a kisebbiket Szuhai János vezette – 18 hordó bort árultak ki, amelyek közül csupán 3 származott az allo-diumból, 13-at pedig Jantó János, a regéci uradalom perceptora⁴²⁰ szolgáltatott, egyenként 30 MFt-ért.⁴²¹

A hegyaljai birtokok közül a szántói és tállyai szőlők voltak a legértékesebbek, amely az 1681-től 1688-ig dokumentált stabil 75 484 RFt-os becsült értékükben benne is foglaltatik.⁴²²

AZ URADALOM II. RÁKÓCZI FERENC BIRTOKÁBAN

Mire 1694. március 9-én nagykorúvá nyilvánították II. Rákóczi Ferencet, birtokai gazdasági ügyeit, helyzetét már ismerhette, erre utal sógorával folytatott levelezése. Nagykorúsításával kezdetét vette a birtokok átruházása, saját kezelésbe vétele, amelyhez hozzátartozott az is, hogy a későbbi fejedelem birtokait megtekintette. Ebből az időszakból több urbárium, számadás, levelezés és az allodiális szőlőgazdálkodásra vonatkozó iratok nagy számban maradtak ránk.

Ebből látszik, hogy az 1694-re kialakult majorsági szőlők struktúráján olyan drasztikus, és lényeges változás nem történt, mint ami 1680 előtt és után volt tapasztalható. (9. ábra)

⁴¹⁹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Szántó 1689. évi borkimérése. fol. 32r–34v.; Uo. 1702. t.sz. Fony, Regéc, Mogyoróska, Horváti, és Komlóska 1689. évi borkimérése. fol. 36r–39r.; Uo. 1702. t.sz. Szántó 1690. évi borkimérése. fol. 89r–90r.; Uo. 1702. t.sz. Fony, Regéc, Mogyoróska, Horváti, és Komlóska 1690. évi borkimérése. fol. 79r–82r.; Uo. 1702. t.sz. Tállya 1690. évi borkimérése. fol. 83r–87v.

⁴²⁰ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. Jantó János Klobusiczky Ferencnek írt értesítő levele 550 Ft megérkezéséről. t.sz. fol. 146r.

⁴²¹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Tállya 1690. évi borkimérése. fol. 84v.

⁴²² Erre lásd: MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.; Uo. Fasc. 154. No. 021.; Uo. Fasc. 070. No. 022.

	Tállya	Szántó	Fony	Horváth
S z ő l ő k	Tatai	Agyag	Muharos	Tatarin
	Palota meg	Báthori	Birsalmás	
	Tökös mál		Fónad	
	Nagy Hasznos			
	Somszeg			
	Tökös mál			
	Cserepes			
	Nyirjes			
	Borkút			
	Sás			
	Bányai			

9. ábra. Allodiális szőlők 1704-ben

Két szőlő, a tállyai Borkút és a Palota meg került zálogba, az előbbi 1000 Mft-ért a váradi püspökségé lett, amelynek helyi kezelése továbbra is a regéci provizor feladata maradt, a másik pedig Késmárk jegyzőjének, Kraj Jakabnak a zálogbirtoka lett 4000 Mft-ért.⁴²³ Amikor 1701 májusában II. Rákóczi Ferencet Bécsújhely börtönébe zárták, birtokait ismételten elkobozták, igazgatásukkal pedig Lipót újból Klobusiczky Ferencet bízta meg. Ennek alkalmával a regéci uradalom is újbóli kamarai összeírás alá került.⁴²⁴ Az egyik ilyen conscriptióban jegyzi meg Miklovicz András, az irat készítője, hogy a fonyi allodiális szőlők nagyon rossz, elhanyagolt állapotban vannak, és hogy „(...) non nisi a duobus annis melius excoli inceptae (...)” – vagyis csak két éve művelik azokat jobban.⁴²⁵ Ez a két évvel korábbi változtatás pedig minden bizonnyal összefüggésben állhat a fonyi szőlők rendezésével. 1701-ben ugyanis a már 1697-ben pusztaként jegyzett két Felső Liget, és Kelepcze szőlők nem kerültek bele az allodiális szőlők listájába.⁴²⁶ Ezzel egy időben a legértékesebb szőlőrészek kezelésében is módosulás történt, a szántói promontóriumon elterülő szőlők a tállyai vincellér kezelésé alá kerültek, így ezt követően a szántói szőlőket a tállyaiakkal együtt művelték, és számolták el. 1701-től újabb módosulás történt, amennyiben az egyébként zombori Lajos és Mondolás elnevezésű szőlőket a tállyai-szántóiakkal együtt kezelték, s mind a vincellérek, mind pedig a provizorok számadásaiban a többi regéci allodiális borbevételek között, s azokkal együtt számolták el adott évi terméseiket, s azokra fordított kiadásokat.

⁴²³ Mindkét szőlő 1697 és 1701 között cserélt gazdát. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / c.

⁴²⁴ Mivel csak igen rövid ideig élt a kamarai tulajdonlás, s a források sem arra engednek következtetni, hogy változás/változtatás történt volna az uradalom gazdaságán belül, ennél fogva nem is indokolja egy külön szakasz, vagy egy külön vizsgálat megtételét.

⁴²⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 027.

⁴²⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 056.; Uo. Fasc. 066. No. 054.

Azonban az 1689-ben megkezdődött termésnövekedés tovább gyűrűzött, s a várható és tényleges eredmények azt mutatják, hogy egészen II. Rákóczi Ferenc birtoklásának végéig kitartott. Az 1697. évi terméseredmények voltak a leggyengébbek, Tállyán csak 76 hordó és 15 átalag, Szántón pedig 62 hordó és 8 átalag bor termett, míg a horvát és fonyi szőlőkről nem is tudtak szüretelni.⁴²⁷ Elképzelhető, hogy ennek a feltűnően alacsony számnak az oka összefüggésbe hozható az 1697-es hegyaljai felkeléssel, de ha valóban volt is hozzá köze, valószínűleg nem nagy, meghatározó mértékben. Mivel a felkelés június 30-án robbant ki, s július végére már véget is ért, így a helyzetből adódó esetleges munkaerőhiány, s a szőlőmunkák azzal összefüggő kihagyása csak minimális kárt okozhatott a szőlőben. Nagyobb szerepe lehetett a maximumát ekkortájt elérő hideg időjárásnak, és az azzal járó szélsőségeknek: a horvát Tatarin szőlő az 1696. évi jégverés miatt alig termett, s ugyanekkor a tállyai-szántói majorsági szőlők is csak 81 hordót és 30 átalagot, a fonyiak pedig csupán csak 4 hordót adtak.⁴²⁸

	1701		1703		1704		18. sz. eleje		1707		1710		1711		1712		Összes	
	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag
M.	292	68	246	35	391	27	331	19	301	28	123	23	202	38	187	40	2073	278
D.	176	7			109	3	96 ½	2	87	7	28	5	136	28	155 ½	35	788	87

10. ábra. Allodiális terméseredmények 1701 és 1712 között.

M = majorsági, D = dézsma

Bár nem ennyire alacsony, de erőteljesen ingadozó terméseredményekkel találkozhatunk a későbbi években is. (10. ábra) Ezen a ponton kell visszautalnunk a korábban tett megállapításunkra, miszerint „Magyarországon a 16–17. századra még nem történt meg az a fordulat, amely által a gazdaság motorja az allodiátúra felé tolódjon el, s így a jobbágyi termelés továbbra is meghatározó volt, Regécre egyértelműen érvényes”, s így a gazdálkodás súlypontja sem helyeződött át a majorságra. Érvényes-e ezen tételmondat az 18. századi számadatok tükrében is? A szőlőtermesztés tekintetében úgy gondoljuk, nem teljesen. A 17. század végén, s a 18. század első évtizedében tapasztalható eleinte erőteljes visszaesés, majd ingadozás nem csak a majorsági, de a dézsma borbevételeken is tükröződik, sőt utóbbi esetében kirívó ezen visszaesés. Emlékezzünk, 1649-ben 459 hordó bort jegyeztek fel, míg a legrosszabb éven, 1710-ben csupán 28-at. Ez

⁴²⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 083. No. 110.

⁴²⁸ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1719. t.sz. Regéci vár 1696. évi számadása. fol. 6r.

94%-os csökkenés, míg 1712-ben az adatok ismét növekedést jeleznek. Mi idézhette elő a jobbágyi szőlők ilyen mértékű csökkenését?⁴²⁹

A Rákóczi szabadságharc évtizedéről szólva, nem felejthetjük el annak a térségre gyakorolt közvetlen hatását. A fejedelem 1703-ban közzétette a vetési pátenst, amelyben a katonai szolgálatot vállaló jobbágycsaládok földesúri adómentességére tett ígéretet. A kiáltvány, s Rákóczi kuruc seregeinek, s azok sikereinek híre gyorsan terjedt, olyannyira, hogy még az erdélyi jobbágyok közül is sokan csatlakoztak a fejedelemhez.

A fejedelmi hadsereg zsoldosokból, hajdúkból, nemesekből és önkéntesekből állt. Utóbbi volt az a csoport, amelyet a leginkább elért Rákóczi hívó szava, s a szabadságharc első éveiben telkes, zsellér, s nincstelen jobbágyok is egyaránt tömegével csatlakoztak. Közülük kétségtelenül a telkes jobbágyok voltak a legtöbben. Nem véletlenül, hiszen motiválta őket Rákóczi és Bercsényi ígérete a földesúri adómentességre: „ha föl támadnak, fegyvert fognak, mind maghok, mind jövődő maradikok minden adózások, terhek, s földes urak hatalma alól, örökössen föl szabadíttatnak és szabadsággal megh ajandikoztatnak, s hogy ha valamely helységhek egyiszbem fölkelnek és hadakozni szabadulassokért keszek lesznek, helysékkal együtt örögh szabadságot nyernek...”.⁴³⁰ Az állami kötelezettségek alól is részben felmentést kaptak ezen katonáskodó jobbágyok. Rákóczi államának legnagyobb problémája a hadsereg ellátása volt. A gazdasági – pénz és természetbeni – bevételek ugyanis nem voltak elegendőek annak teljes fenntartására, csak a csapatok töredékére lett volna elég. S bár eleinte ezen hiány a fejedelem oldalán harcoló módosabb főurak magánvagyonukból igyekeztek kiegészíteni, törekvésük nem ért célt. Az adóztatás kiterjesztésének, s módosításának gondolata mind erősebbé vált, igaz, először csak az 1703-ban bevezetett

⁴²⁹ A szőlő minden esetben a földesúr tulajdona, de birtoklás szempontjából három típus különböztethető meg: allodiális, kertszőlő és jobbágyi szőlő. A kertszőlő birtokosai csak kis területen bírtak szőlővel, s a termés után nem tartoztak dézsmával. A jobbágyi szőlőn belül további két típust választhatunk szét: a szabad szőlőket és a dézsmás szőlőket. Utóbbi esetében annak birtokosa minden esetben dézsmával tartozik a földesúrnak, társadalmi jogállástól függetlenül. Vagyis még a nemesek is rendelkezhetek – ahogy rendelkeztek is – jobbágyi jellegű szőlőkkel. A szabad szőlőhöz két úton juthattak mind jobbágyok, mind nemesek. Az egyik az adományozás volt, pl. katonai szolgálat fejében. A másik az inscriptio, vagyis zálogügylet keretein belül kaphattak szabad szőlőt, természetesen egy bizonyos összeg fejében. Vö.: Péter Katalin: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén. = *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 1–2. sz. 170–188. (továbbiakban Péter 1964.)

⁴³⁰ Bercsényi parancslevele 1704. április 2. Léva, Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790 II. Szerk. Sinkovics István, Bp., 1968. 799. Rákóczi utasítása Ugocsa vármegyének „akik hadaink között a nemes ország szolgálatjában vannak és fáradoznak, otthon maradt házok népe, atyafiai és cselédi a justaproportió [igazságos, jogos arányosság] szerint, azon élés, vágó és egyéb naturálék adminisztrációjában, melyet táborunkba hoznak, más otthon lakos híveinknek concurráljanak, – egyéb mindenféle közszolgálatul és teherviseléstül exemptusok és immunitások [adómentesek és kiváltságosak] lévén”. 1704. január 30. Archivum Rákóczián II. kötet. szerk. Thaly Kálmán, 1873. (továbbiakban Thaly 1873/b.) 290–291.

élelemadóval próbálkoztak a helyzet javításán. Az eredmény ez esetben is elmaradt a várttól. A hadiadó mihamarabbi bevezetése egyre jobban sürgetőbbé vált. Az új dicalis adórendszer alapja az 1707-ben elkészített jegyzék volt. Újdonsága elsősorban abban rejlett, hogy immár a nemességre is érvényes volt. A dica adó olyan mértékben megemelte Rákóczi államának bevételeit, amelyből már fedezni tudták a hadsereg költségeit. A hadiadó volumenét mutatja, hogy az összes bevétel 87%-át tette ki. A fejedelem jobbágyokat pártoló politikája ezen adónemre is kiterjedt. Bár a teljes mentességet már nem engedhette meg, nagy kedvezmények illették a mellette harcoló jobbágyokat. Egy dica értékű mentesség illette őket minden osztályban, ez pedig értelemszerűen a szőlőbirtokokra is érvényes volt.⁴³¹

Szatmár vármegye 1707-ben készült katonai listája mutatja meg számunka a legszemléletesebben, hogy milyen vagyoni és társadalmi helyzetűek szegődtek a kuruc táborokba. Ebből a jobbágyi származásúak kiemelkedő túlsúlya mutatkozik meg, 61,5%-kal. Ők mind az önkéntesek sorait gyarapították a fent jegyzett előnyök tudatában és azért. Vagyoni helyzetüket szemügyre véve azonban nem a várt eredményt láthatjuk, miszerint a nincstelen, csavargó jobbágyok alkották ezen réteg legnagyobb részét. Épp ellenkezőleg – a szatmári katonai jegyzék szerint a „gazdaként” jelöltek, vagyis a családfők a jobb módú jobbágyi sorok közül kerültek ki. A szintén nem a legszegényebb rétegbe tartozó gazdálkodó zsellérekkel együtt ezen módosabb réteg számaránya meghaladja a 60%-ot.⁴³² Ezek az adatok azonban csak az ország keleti megyéire érvényesek, azokra a területekre, amelyek a felkelés társadalmi bázisát alkották, ahonnan a legtöbben csatlakoztak Rákóczi Ferenc seregeihez. Adódik tehát a kérdés, hasonló adatokkal találkozhatunk-e a Hegyalja esetében is?

Ennek megállapítására egy 1708-ból származó feljegyzés lehet segítségünkre, melynek összesített adatait N. Kiss István tette közzé.⁴³³ E szerint a tokaji uradalomból 100, sárospatakiából 74, a regéciből pedig 71 önkéntes katonát tartottak számon. Sajnos 1708-ból nem maradt ránk olyan összeírás, amelyből a regéci birtokok jobbágycsaládjainak számára következtethetnénk. Az ehhez legközelebbi adatsor is csak 1697-ből származik. Természetesen tisztában vagyunk vele,

⁴³¹ N. Kiss István: A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa (1703–1711). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 4. sz. (továbbiakban N. Kiss 1984/a.) 688–690, 697. Hiába a magas dica bevétel (8,6 millió forint), nem szabad elfelejtenünk, az ekkor jelenlévő óriási mértékű inflációt, amely a fejedelem által veretett réz polturáknak volt köszönhető. A pénzrontás miatt pedig a katonáknak sem tudtak fizetni. Bár voltak kivételek. A magasabb rendű tisztek, hadnagyok és kapitányok fizetésének értékromlása lépést tudott tartani az infláció mértékével. Fizetésüknek változását N. Kiss mutatta be. Uo. 694. A dica, mint hadiadó kialakulására, s változásaira lásd: Bakács István: A dicalis összeírások. In. *A történelmi statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József, Bp., 1957. 51–81. (továbbiakban Bakács 1957.)

⁴³² N. Kiss 1984/a. 702–703.

⁴³³ N. Kiss István: A kuruc hadsereg szociális összetétele 1703–1711. A nemzeti antifeudális jelleg kérdése. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 3. sz. 566. (továbbiakban N. Kiss 1985.)

hogy tíz év távlatában egészen biztosan változott a családok száma, hiszen a harcok miatt többen is elszegődhettek, s sokan is meghaltak. Épp ezért az 1697-es adatokkal való számítás nem adhat pontos értékeket. Viszont a kapott értékek támpontot nyújthatnak számunkra, amely által közelebb kerülhetünk a valós számokhoz.

1697-ben 535 család lakta a regéci uradalmat. Ezek közül 226-an bírtak jobbágyi háttérrel.⁴³⁴ Amennyiben nem következett volna be egyáltalán lakosságcsökkenés, az 1708-ban szolgáló 71 önkéntes a jobbágycsaládok 31%-át tette volna ki. N. Kiss István szerint 1704-ben a munkácsi uradalom jobbágyi familiáinak 33%-a járult hozzá a katonai létszám növeléséhez.⁴³⁵ A két szám igencsak közel esik egymáshoz. A valóságban pedig még nagyobb lehetett az egyezés, ha elfogadjuk, hogy a lakosságcsökkenés – amely egyébiránt már a század közepétől tartott – tovább folytatódott. Vagyis a jobbágyok tömeges elszegődése katonának a Hegyalja vidékére nézve sem volt másképp, legalábbis a regéci birtokok esetében biztosan, akiket szintén az adómentesség lehetősége vonzhatott.⁴³⁶

Mindez azt eredményezte, hogy megcsappant az egyes uradalmakban szolgáló jobbágyok száma, azoké is, akik saját szőlőjüket művelték. Vagyis a csökkenő terméseredmények egyrészt jelzik számunkra, hogy az otthonmaradó, jobbágyi szőlővel rendelkezők száma folyamatosan csökkent. Erre enged következtetni az az 1707-ben, Krucsay Márton által készített feljegyzés, amelyben a tállyai és rátkai promontóriumokon lévő dézsmás és szabad szőlőket jegyezték fel a birtokosuk nevével. Az összeírás szerint 267 szabad szőlő mellett 882 dézsmás volt.⁴³⁷ Ha átlag értékkel számolva 3 hordó bort veszünk minden birtokosnál,⁴³⁸ akkor 2 646 hordónyi össztermést kapunk, amelyből a dézsmás 294 lehetett, amely érték már közelebb van a korábbi évek adataihoz. Azonban a felmérés készültekor, 1707-ben Tállyánál csupán 83½ hordó dézsmabort jegyeztek fel. A valódi termésmennyiség 750–760 körül mozoghatott. Ha valóban 3 hordó az átlag szőlőnként, az azt jelenti, hogy 250, tehát 70%-kal kevesebb dézsmás szőlőbirtokos fizetett adót. Másrészt a csökkenő terméseredmények azt is jelezhetik, hogy a katonai szolgálatot nem vállaló jobbágyok a romló közbiztonság miatt nem mertek kimerészkedni távolabbi szőlőikre, amely szüret elmaradásával is járhatott, s az említett feljegyzésben is egész szőlőhegyeket írnak le parlagként. Nem volt ez az ott élőknek újkeletű. A 17. század évtizedei során a térséget többször prédál-

⁴³⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁴³⁵ N. Kiss 1985. 566.

⁴³⁶ Az ezzel járó munkaerőhiányra Barkóczy Krisztina is panaszkodott levelében férjének, Károlyi Sándornak, akinek a „szarban ült jobbágyok engedetlenségére” is több kifogása volt. Kocsis Piroska: „Asszonyorsok a Rákóczi-szabadságharcban.” Tudományos konferencia a Magyar Országos Levéltárban 2011. május 6. = *Levéltári Szemle*, 2011. 2. sz. 71.

⁴³⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 157. No. 005. Az adatokba nem számoltuk bele az új és régebbi ültetésekként megjelölt szőlőket – amely szám szerint 63 volt –, mivel hegyaljai szokás szerint azok még évekig dézsmamentesek voltak.

⁴³⁸ Az 1688-as adatok alapján. MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.

ták hol a német, hol a török csapatok. Majd később pedig Thököly kuruc hadai miatt féltették életüket, s vagyonukat. Ezen időszakos fenyegetettség alatt többen a közeli erdőkben bujdosnak el, vagy egyszerűen nem akartak a biztonságosnak vélt falvaiktól távolabb menni. A jobbágyok illetően való magatartására való panasz már az 1680-as kamarai feljegyzésben is megjelenik: A Hegyalja vidéke nem biztonságos a kuruc csapatok betörései miatt, így a parasztok félnek kimeni a szőlőhegyekre.⁴³⁹

Az adómentesség, a katonáskodás, szökések, s az abból következő esetleges parlagodás mellett van még egy fontos eleme a dézsmás eredmények visszaesésének, ez pedig a további mentesítés. A katonai szolgálat fejében a jobbágyi jogállású szőlők közül többet is szabad szőlőként adományozhatott a fejedelem, mint ahogy arra Petró Csaba is felhívta a figyelmet.⁴⁴⁰ Ezek a hatások összeadódva idézték elő, hogy a regéci uradalom szőlőből eredő decimális bevételei nagymértékben visszaestek. De nem csak itt. Más Rákóczi uradalmak esetében hasonló tendencia figyelhető meg. (11. ábra)

		1704		18. század eleje		1707		Összes	
		H.	Á.	H.	Á.	H.	Á.	H.	Á.
Regéc	Majorsági	391	27	331	19	301	28	1023	74
	Dézsmá	109	3	96 ½	2	87	7	292 ½	12
Sárospatak – Tarcal – Zombor	Majorsági	182	14					182	14
	Dézsmá	50	21					50	21
Tokaj	Majorsági	289	48	111	18	112	10	512	76
	Dézsmá	38	1	45 ½		53		136 ½	1
Tarcal	Majorsági			222	54	195	15	417	69
	Dézsmá			61	1	54	1	115	2
Szerencs – Zombor	Majorsági			86	12	82	2	168	14
	Dézsmá			1		4 ½		5 ½	
Sárospatak	Majorsági			88		54		142	
	Dézsmá			28	7	45	5	73	12
	H.	Á.							
Összes m.	2444	247							
Összes d.	672 ½	48							

11. ábra. Rákóczi uradalmak majorsági és dézsmabor bevételei 1704 és 1707 között,
m=majorsági, d=dézsmá, H=hordó, Á=átalag

⁴³⁹ Illéssy 1900. 6.

⁴⁴⁰ Petró Csaba: Adalékok a Hegyalja Rákóczi-szabadságharc kori gazdaság- és társadalomtörténetéhez. = *Történelmi Szemle*, 1986. 2. sz. 354. (továbbiakban Petró 1986.)

Hozzá kell tennünk, hogy ez nem feltétlen vonja maga után a tényleges művelés alá vont jobbágyi területek csökkenését. Egyfelől nem szabad elfelejtenünk, hogy a dézsma alóli adómentesség a katona szűkebb családjára, feleségére, s gyermekeire is vonatkozott.⁴⁴¹ Másfelől emellett a szabad szőlők termésadatai sem kerültek bele az uradalmi feljegyzésekbe. Ebből kifolyólag az ismertetett adatok sem a majorsági szőlőterületek növekedését jelzik, bármennyire magas is az allodiális és dézsmás bevételek közötti különbség.

Orosz István megállapítása, miszerint „(...) a század végén így is nagyobb területű allodiális szőlők voltak [a Hegyalján], mint a jobbágyok egész szőlőterülete” Regécre vonatkozóan kiegészítésre szorul.⁴⁴² A jobbágyi dézsmás szőlők kiterjedéséről az 1689-es adatokból következtethetünk.⁴⁴³ A Draheim Vilmos által készített táblázatos kimutatás egymás mellett tartalmazza településenként lebontva a majorsági és decimális szőlők számát és terméseredményeit. Összességében a 18 tagból álló allodiális ültetvényen 346 hordó, míg a dézsmáson 236 tagon kis eltéréssel csaknem ugyanannyi, 346 hordó bor termett. Településekre részletezve viszont látható az is, hogy csak a két mezővárosnál, Tállyánál és Szántónál lehettek az allodiális területek nagyobb kiterjedésűek, mint a jobbágyi jogállásúak. A terméseredmények arra engednek következtetni, hogy előbbi esetében négyszer, utóbbinál pedig közel másfélszer akkora volt a földesúri szőlőterület, mint a dézsmás. Összességében azonban a tizeddel és nonával tartozó nemesek és jobbágyok szőlőinek kiterjedése nagyobb volt, mint a földesúri kezelésűeké. Hiszen, ha csak az adóköteles területet nézzük, már önmagában az is nagyobb lehetett – igaz nem sokkal –, mint az allodiális, de ehhez érdemes még hozzávennünk a szintén jobbágyi jogállású szabad szőlőket, amelyek kiterjedése még ismeretlen ugyan, de a kettő összességében túltenne a földesúri szőlőföldön. Éppen ezért nem gondoljuk, hogy a Rákóczi szabadságharc éveiben ez az arány nagymértékben változott volna.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a fennmaradt vincelléri és provizori számadások vizsgálata egyértelműen alátámasztja azon feltételezésünket, hogy a szőlőbevételek visszaesése a Rákóczi vezette felkelés harcaihoz, eseményeihez, s az évtizedet belengő fenyegető légkörhöz köthető. Még konkrétan az adómentességhez, a jobbágyok elszökéséhez, az egyes szőlőterületek pusztasodásához, illetve az ekkor is érvényben lévő konfiskálásokhoz. Ellenben mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a taglalt időszakra a szőlőtermelés súlypontja a majorságra helyeződjön át.

⁴⁴¹ Eredetileg az adómentesség kiterjedtebb volt, azonban a nemesek és a vármegyék zúgolódása miatt a fejedelem a vetési pátens módosítására kényszerült. Csatáry György: *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711*. Ungvár–Beregszász, 2008. 57. online: <https://mek.oszk.hu/08100/08142/08142.pdf> letöltve 2021. 01. 05.

⁴⁴² Orosz 1960. 52.

⁴⁴³ MNL OL E 156 a. Fasc. 005. No. 015.

Úgy tűnik azonban, hogy a kedvezőtlen szüreti eredmények nem befolyásolták negatívan a kocsmákból eredő hasznot.⁴⁴⁴ Míg 1690-ben a tállyai és szántói educillatio-s együttes eredmények 2086,34 MFt-ra rúgtak, addig 1695-ben már 3234,46 MFt-ot számoltak.⁴⁴⁵ Sajnos az 1695. évben az allodiumból származó borokat nem vették külön a kilenced jogán beszedetektől, így külön nem lehet megállapítani, hogy a 3234 MFt-ból mennyi származott a majorsági szőlőkből. Ha viszont az előző évek adatait vesszük alapul, amelyek azt mutatják, hogy a bevétel kb. 20%-a származott az úr külön szőlőiből, megbecsülhetjük, hogy a vizsgált évben ez hozzávetőlegesen 646,89 MFt-ot tehetett ki. Hasonlóan nem élnek az allodiális és kilencedes borok különválasztásával az 1696-os számadásban sem, de az akkori végösszeg majdnemhogy ugyanannyi volt, mint a korábbi évben, pontosan 3612,63 MFt.⁴⁴⁶ Az uradalom ilyen fajta bevételének növekedése azonban nem állt meg, annak ellenére sem – vagy inkább éppen, hogy ennek indokán –, hogy 1703-tól a többi Rákóczi birtokhoz hasonlóan a regéci uradalom is osztozott a szabadságharc terhein. 1712-ben a regéci uradalom kocsmáinak összbevétele 13 381,20 MFt volt, amelyből 7318,86 forintot tett ki a bor, 4238,50-et pedig a sör jövedelme.⁴⁴⁷

Ugyanebben az évben az uradalom összbevételeit 23 385,23 MFt-ra becsülték. Ebből 5736,75 MFt-ot tett ki a borkimérés haszna, 9000 MFt-ot pedig csak az allodiális szőlők. Csak összehasonlításként, ugyanezen becslés készítésekor a sárospataki uradalom bevételeit csupán 7071,79 MFt-ra tették, amiből 1740 MFt-ot adtak a majorsági szőlők.⁴⁴⁸ Igaz, a becsült értéktől a valós összeg elmaradt, s a provizori számadás alapján „csak” 15 925,56 MFt volt a készpénzbevétel. A haszon azonban ettől messze elmaradt, s a kiadások után 2699,73 MFt maradt az uradalom kasszájában.⁴⁴⁹ 1713-ban, egy év elteltével pedig ezek a becsült

⁴⁴⁴ Nagyon érdekes kutatási irány lenne a kocsmáknak, mint közösségi tér vizsgálata, mivel a szegény népességnek gyakorlatilag az ivóban történt összejövetel jelentette az egyetlen szórakozást. Ilyenformán pedig további betekintést nyerhetnénk a jobbágyok mindennapi életébe, abba, amelyet nem a munka jelentett. Forrásadottságaink azonban nem adnak erre lehetőséget, egy-egy példától eltekintve. Egyik ilyen, nagyon érdekes, mikrotörténeti elemzéstét Tózsá-Rigó Attila tette közzé. Ebben egy kocsmái verekedés tárgya köré rendeződő tanúkihallgatási jegyzőkönyvből állította fel a 16. századi Pozsony egyik kocsmájának vendéglőjét, azok társadalmi helyzetét és foglalkozásukat. Tózsá Rigó Attila: Egy kocsmái verekedés tanulságai. Társadalom- és mikrotörténeti elemzés egy pozsonyi borkimérésben zajlott 1539-es konfliktusról. = *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012. 1. sz. 125–140.

⁴⁴⁵ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1703. t.sz. Szántói hordómérés 1695. fol. 64r–65r.; Uo. 1702. t.sz. Tállyai hordómérés 1695. fol. 173r–177v.

⁴⁴⁶ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1719. t.sz. Regéci vár 1696. évi számadása. fol. 7r.

⁴⁴⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 30v–31v.

⁴⁴⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 067. No. 029.

⁴⁴⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 32r; 45v.

bevételek még magasabbak lettek, ráadásul nem kis mértékben, a végösszeg 35 057,01 MFt-ra kúszott fel.⁴⁵⁰

A majorsági szőlők értékének tekintetében a század utolsó két évtizedéből vannak adataink. Az ekkor készült aestimatiokban 75 484 Ft becsértekkel,⁴⁵¹ 1701-ben viszont már 107 533,32 Ft-os összeggel találkozunk.⁴⁵² Ebből csak a tállyai allodiális szőlők összértéke tett ki 101 400 Ft-ot. Az uradalom értéke pedig a következőképpen változott: 1686-ban 183 300 Ft, 1687-ben 274 336,83 Ft, 1701-ben 271 694,26 Ft – olvasható a kamarai becslésekben.⁴⁵³ A bemutatott értékek azonban félrevezetőek lehetnek. Hogyan ugorhatott egyetlen év alatt csaknem 100 000 Ft-ot az uradalom értéke? Esetleg még több, értékesebb szőlőföldet vontak az uradalom saját kezelése alá? Talán az ipar fejlődése nyert nagyobb lendületet? Ezek közül egyik sem igaz. Bár a hivatalos iratok készítői a legtöbb esetben nem tüntetik fel, forint címszó alatt a rajnai, vagy a magyar számítási forintot értik-e – így legtöbbször csak más forrásokból, vagy éppen a feltüntetett összeg nagyságából következtethetünk erre – az 1687-es aestimatio írója eldöntötte ebbéli dilemmánkat: „*Oppidum Thálya aestimatum ad Flor[enos] hung[aricos] 17 5290,66 ^{1/3}*” Lehetett-e az 1686. évi adat is szintén magyar forintban feltüntetve? Horváth kutatásai nyomán tudjuk, hogy a vizsgált években 400–420 dénár 3 rajnai forintot tett ki.⁴⁵⁴ Ez az érték néhány tizedes eltéréssel megegyezik a két évi érték közti szorzóval, amely 1,49. Biztosra vehetjük tehát, hogy az uradalom első kamarai felmérésekor rajnai forintot érthettek az egyszerű forint megnevezés alatt. Ez pedig megadja számunkra a választ. Az értékkülönbséget a különböző pénzek, s nem az uradalom értékének tényleges növekedése adja. Hasonló a helyzet a majorsági szőlők esetében. A becslésekben olvasható 75 484 Ft-os összeg valójában rajnai forintban van megadva, amelyet átszámolva a magyar számítási forintra, az 1701-ben megjelölt összeget kapjuk.

Van még egy további tényező, amelyet figyelembe kell vennünk a számadatok vizsgálatakor. Ugyanis a borkimérés hasznának magyar forintban mért növekedése, de még inkább a szőlők és az uradalom összértékének a feltűnő ingadozása inkább volt köszönhető az inflációnak, mint a borkereskedelem hirtelen fellendülésének, legyen az belső vagy külső export forgalom. Sőt, amennyiben átszámoljuk a fenti értékeket a sokkal értékállóbb aranyforintba, éppen ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi. Az uradalom reálértéke 1686-tól folyamatosan esett.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / c.

⁴⁵¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 082. No. 058.; Uo. Fasc. 154. No. 021.; Uo. Fasc. 070. No. 022.

⁴⁵² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 056.

⁴⁵³ 1701-re lásd: MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 056.; 1687-re lásd: Uo. Fasc. 093. No. 016.; 1686-ra lásd: Uo. Fasc. 039. No. 025.

⁴⁵⁴ Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700. = *Numizmatikai közlöny*, 1960. 1. sz. 49. (továbbiakban Horváth 1960.)

⁴⁵⁵ Horváth 1960. 49.

A 17. század az infláció és a hullámzó gazdasági teljesítmény százada. Ez az infláció pedig a mezőgazdaságon belül a szőlőtermesztésnek, és így a kereskedelemnek kedvezett leginkább. A jelenség második szakasza, az 1665-től 1675-ig terjedő ún. „inflációt követő stabilizálódás” hatásaival pedig tisztában is voltak, és igyekeztek azt minél jobban kihasználni, nem véletlen, hogy Báthory Zsófia 1666-ban, illetve 1667-ben a következőképpen utasította Tolcsvai Nagy Jánost, a hegyaljai szőlőinek felügyelőjét: „most ighen jutalmasson is meg vehetni”, „most a Bort olcson vehetni”. A felügyelő pedig ennek megfelelően is cselekedett, minél több bort vásárolt – 13 925,74 MFT-ért –, hogy magasabb áron értékesíthessék.⁴⁵⁶ A 2. szakasz árnövekedéséhez hozzájárult Lipót 1659-es, az osztrák és magyar pénzügyi egységesítést célzó, fentebb bemutatott rendelete, amely bár eredményt nem, azt mindenképpen elérte, hogy az ország keleti és nyugati végében két különböző rendszer jöjjön létre. Míg az utóbbinál egyáltalán nem, vagy csak kevés fogantja volt a rendeletnek, addig a keleti területeken, amely mindig lemaradásban volt gazdaságilag, átvette az új pénzügyi rendszert. A 17. század politikai eseményei – Wesselényi összeesküvés, török kiűzése, Thököly fejedelemsége – pedig pontosan az ország ezen részére voltak a legnagyobb hatással. Így a már eleve nehézségekkel küzdő terület még mélyebbre süllyedt a gazdasági csapdában, és az árak ugrásszerűen növekedésnek indultak. Ez a kezdetekkor ugyan kedvező volt a bort eladóknak, de a népességnek nagy terhet jelentett, 1703-tól pedig a szabadságharc terhei is az uradalmak gazdaságára, így rájuk is neheztedek.

Az egyre növekvő árak, és a század végére kialakuló együttes társadalmi, gazdasági, és politikai válság ellenére az uradalom működését fent kellett tartani, a legnagyobb bevételt jelentő szőlőgazdaságot még jobb módon kellett kezelni. Ez a szándék, illetve a térséget érintő elvándorlás, és a kifejezetten a Hegyaljára jellemző robot pénzbeli megváltása együtt vezetett ahhoz, hogy a 17. század közepétől legnagyobb részt hozzáértő, szakszerű munkásokat fogadtak fel az allodiális szőlők művelésére.

A SZŐLŐMŰVELÉSI MÓD VIZSGÁLATA

Általánosságban elmondható, hogy a 17. század fordulópontot jelent a majorságok kezelésében, irányításában. Sokkal szakszerűbbé és kiépítettebbé vált a termelés, sőt a munkaerő alkalmazásának módja is változáson esett át, tehát a földesúri magángazdálkodás, még a tehetősebb nemesek esetében is megerősödött. Igaz ez főként a szőlőgazdálkodásra, amely sokkalta nagyobb odafigyelést és szakértelmet kívánt meg művelőitől, mint a mezőgazdaság keretein belül általá-

⁴⁵⁶ Ulrich Attila: Gazdasági örökség, spekuláció, kiűtkeresés és válság a Rákóczi-szabadságharc alatt. = *Századok*, 2012. 4. sz. 802. (továbbiakban Ulrich 2012.)

nosan termelt növények, úgy, mint a különböző búzafajták, és egyéb termények, pl. a hüvelyesek. A munkaerő megváltozásának módja, és a szakszerűbb termelés felé való eltolódás, azonban már csak a következménye volt egy sokkal fontosabb tényezőnek. A hegyaljai bor a 17. században vált igazán elterjedté, és keresetté, ami nem kis részben az aszúnak is köszönhető volt. Így természetesen érthető, hogy a legnagyobb haszonra törekedve változtattak az addigi „hagyományos” művelési módokon a vizsgált időszakban.

A Hegyalja szőlőgazdálkodásbeli változására már több szerző is rámutatott, kifejezve, hogy ez egy általánosan elterjedt problémából indult ki, s egy igen összetett folyamat is volt egyben.⁴⁵⁷ Ezen fordulat elsősorban a foglalkoztatás kérdésében érhető tetten. Korábban megszokott volt, hogy az uradalmi földeket – legyen az szántó vagy szőlő –, a jobbágyokkal műveltették meg, akiket a helyi tisztartók hajtottak az úrdolárára, gyakran ellenőrizetlenül, saját belátásuk szerint – ami a jobbágyokat szintén panasztételre ösztökölte, s sérelmeiket, ahol tudták, kifejezték. Éppen ezért lehet ezekre utaló megjegyzéseket olvasni többek között a regéci uradalom urbáriumában is.⁴⁵⁸ A szőlőművelési mód megváltoztatásának csirái viszont már a Rákóczi tulajdonlás legelején megmutatkoztak.

1646-ban, amikor a regéci uradalom első, Rákóczi családhoz köthető urbáriumát elkészítették, az ott majorsági szőlőként megjelölt területek művelését szinte kivétel nélkül az adott települések jobbágyai végezték.⁴⁵⁹ A kivételeket a tállyai Boda, a szántói Görbe, illetve a szintén szántói Báthori Nagy elnevezésű szőlők adták. Míg a Bodát teljes egészében, a Báthori Nagyot pedig csak részben műveltették pénzért, addig a Görbe szőlő művelését a nőtlen jövevények végezték, szakmányban.

De melyek is voltak azok a szőlőmunkák, amelyeket el kellett végezniük? Ezek taglalásakor két kategóriát kell megkülönböztetnünk – a rendes és rendkívüli munkákat. Utóbbi a nem minden éven elvégzendő feladatokat takarja, úgy, mint példának okáért a gátak, vízelvezető árkok karbantartása, esetleg építése,

⁴⁵⁷ Balassa Iván: A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján. = *Agrártörténeti Szemle*, 1973. 1–2. sz. (továbbiakban Balassa, 1973/b.) 1–12.; Balassa Iván: A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. = *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 3–4. sz. 271–305. (továbbiakban Balassa 1988.); Ulrich Attila: Szőlőbirtoklás, szőlőbirtokosok és borkereskedelem a tokaji uradalomban a XVII. század második felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 2000. 1–2. sz. (továbbiakban Ulrich 2000/b.) 149–172.; N. Kiss István: A szőlőművelés terméshozamának alakulása a XVII–XIX. században. = *Agrártörténeti Szemle*, 1968. 1–2. sz. 78–90.

⁴⁵⁸ „Régenten, marhás, gyalogh, hetenkint három napot szolgáltak, azon hetén való három nap ismét magoké volt. aratás, kapálás, Takarás, szőlő munka idei penigh, úgy szüretkor is, minden naposok voltak a munka végeigh. Most penigh esztendőt által minden nap hajtának az úr dolgára, a mint mongyák: ez pusztítja el őket (...).” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁴⁵⁹ Csupán Alsóvadász esetében nem jelölik meg a szőlők művelőit, de mivel 1680-ban jobbágyi művelésüként jegyezték be, így valószínű, hogy korábban sem volt ez másként. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

liktorvermek ásása, vagy éppen a homlítás. Utóbbi eljárás mód az öreg, vagy rosszul termő szőlő megfiatalítására szolgált. Alapvetően kétféle módszerét lehet megkülönböztetni. Előfordult, hogy csak egy vesszőt hajtottak le, egy részét földbe vezetve, hogy gyökeret eresszen. Általánosabb volt azonban magának az egész tőkének a „ledöntése”. Ez úgy történt, hogy a megújítandó tőke mellett egy gödröt ástak, majd abból kiindulva egy másik, „vezető gödröt”. Az előbbi mélyedésbe aztán belefördítették az öreg tövet, amely után az azon meghagyott vesszőt végigvezették a második gödrön, oda, ahova az új tőkét szánták. A végét természetesen nem temették be, hanem a földből kivezették, s miután meggyökerezett, levágták az anyatóról. Ilyen szőlőmegújítást, homlítást 1695-ben végeztek a tállyai-szántói majorság szőlőkben. Ez három terminuson történt 65 – 34 – 198 „emberrel”.⁴⁶⁰ Balassa Iván monográfiájában találkozhatunk ennek helyes olvasatával. A feltüntetett „emberek” valójában napszámot jelölnek. Vagyis minden bizonnyal nem 198, hanem sokkal kevesebb ember dolgozott egyszerre a homlításon.⁴⁶¹

Az úgynevezett rendes munkák értelemszerűen az előbbieket ellentétje: az évente kötelezően elvégzett rendes munkák összessége. Ennek megfelelően az első tennivaló az úgynevezett nyitással indult. Ez alatt a tél beálltával betakart szőlőket nyitották ki. Ezt a betakarást nevezték fedésnek, amikor a szőlőtőkékre földet húztak. Ezzel együttesen kialakítottak egy kis árkot a tőke/tőkék mentén, amelybe szintén még a tél folyamán trágyát hordtak. A tavaszi nyitás során, amelynek kezdeti napja március 12-re esett, erre az árokra húzták vissza a földet, amellyel a tőke a fagyás ellen be volt takarva.⁴⁶²

A munkavégzés folyamatát, illetve az egész promontórium képét meghatározta a szőlő ültetésének módja is. Napjainkban ellátogatva híres borvidékünkre, szőlősorok egyenes vonalát láthatjuk, mely az adott hegy közepétől kiindulva annak lábáig tart. A sorok egymástól egyenletes távolságban, a déli lejtőkön elhelyezkedve adják a jól ismert Tokaj-Hegyaljai képet. Azonban, ha látogatásunkat a 17. században tettük volna meg, szinte nyomát sem látnánk a mai rendezettségnek. A szőlők sorba ültetése a 19. században terjedt el, mégpedig a filoxéra vész után, egyfajta védekezésnek, hiszen az ily módon ültetett szőlők távolabb kerültek egymástól. Hozzá kell tennünk, a kártevőfertőzés nem kizárólagos tényező volt a soros ültetés elterjedésében. Már korábban, a 19. század közepén is felmerültek ezen ültetési mód pozitívumai.⁴⁶³ Ezt megelőzően a szőlők sortalan elrendezése volt az uralkodó, amely mellett további eltérés a mai képtől, hogy az ültetés szinte a hegytetőig tartott. Az egykorúakat két indok vezérelte a

⁴⁶⁰ A napidíj 30 (19,50 MFt), 36 (12,24 MFt) és 33 (65,34 MFt) dénár volt. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. Lypták Márton tállyai vincellér számadása. fol. 68r.

⁴⁶¹ Balassa Iván: *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj, 1991. 180. (továbbiakban Balassa 1981.)

⁴⁶² Ortutay Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Bp., 1977–1981. (továbbiakban Ortutay 1977–1981.) Online: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-448.html> letöltve: 2020. 12. 27.

⁴⁶³ Balassa 1991. 169.

szabálytalan elrendezésben. Egyrészt a talajerózióknak így – véleményük szerint – jobban ellen tudtak állni, másrészt több tőkét is elültethettek. Míg ugyanis a soros elrendezéskor a szőlőtövek és sorok közti távolság adott, meghatározva így az egységnyi területre kerülendő szőlők számát, a sortalan esetében ez nem volt érvényes. Balassa szerint a tőkéket kb. 65 cm távolságra helyezték el egymástól, amely négyszögölként 14 tő elhelyezését biztosította, vagyis egy magyar holdra 16 800 tőkét.⁴⁶⁴

A nyitást követte az első metszés, amellyel az előző év venyigéit távolították el. A művelet nagy szakértelmet kívánt, ezért nem is robotban végezték el, hanem szakmányban. Nagy szakértelmet kívánt, egyáltalán nem volt mindegy, hogy mikor végezték azt el, sőt annak is módja volt, hogyan, milyen irányból, szögből vágják le az adott venyigét. Ugyanis, ha a metszés akkor történt, mikor a szőlőben ismét megindult a keringés, rossz szögű vágás esetén a könny ráfolyva az új szemre, megvakíthatta azt.

Miután a venyigegyűjtés is megtörtént, következhetett az első kapálás, amely kétágú kapával történt. Ez a fajta eszköz azért volt jobb a laposkapánál, mert mélyebbre tudtak vele elérni, így a talaj alsóbb rétegeit is át tudták mozgatni.

Ezután szintén még tavaszi munkaként a karózás következett. Erre leginkább a fiatal tőkéknek volt szüksége, amelyek a szélben hajlamosabbak voltak eltörni. De nem csak a fiatal, de az idősebb szőlők mellé is állítottak karókat. Ma már sok helyen – leginkább kisebb kertekben – látni olyan ültetvényeket, amelyekben a tőkék vastagabbak, s nagyobb stabilitással rendelkeznek. Korszakunkban viszont még az idősebb szőlők is vékonyabb, hajlékonyabb tőkékkel rendelkeztek, amelyek megkívánták a karózást. A következő munkára, a kötözésre akkor került sor, amikor az adott évi új hajtások elérték azt a nagyságot, amellyel a szél már veszélyt jelentett rájuk.

Ezt követően került sor a szőlők második kapálására, amelyet a már említett laposkapával végeztek. A földet aztán augusztus elején harmadjára is átforgatták. Kötözni, igazítani ezen harmadlás előtt volt szükség, amely során, ha a szőlő elérte a kellő magasságot, az újabb hajtásokat lemetszették. Ez azt szolgálta, hogy a növény minden energiáját termése növelésére fordítsa. A szüretelést nem számítva, a munkák sorát a téli fedés zárta, amelyet tavasszal a már említett nyitás követett.

A fizetett munkák kiterjesztésének és költségeinek vizsgálata előtt érdemes visszakanyarodni a Görbe szőlő esetére. Első olvasatra szokatlanak tűnhet a művelésével kapcsolatos kikötés a nőtlen jobbágyokra vonatkoztatva, pedig a kor viszonyaiba jobban belegondolva, nagyon is racionális kritériummal van dolgunk. A regéci uradalom Rákóczi korára vonatkoztatva ez az első olyan feljegyzés, amely a népességfogyást lett volna hivatott – ha nem is megállítani – de mindenképpen mérsékelni. Népességfogyás alatt pedig jelen esetben a szökést

⁴⁶⁴ Balassa 1991. 168. Ennek megfelelően, ha Balassi adataival számolunk, 1646-ban, mikor a legnagyobb kiterjedésű volt az allodiális szőlőbirtok, mintegy 1 388 380 szőlőtőke teremhetett.

kell érteni, hiszen a 16. század közepétől kezdve megszorodtak a fiatal, nőtlen, férfi jobbágyok körében ezek az esetek. Vonzó célt jelentett számukra a végvári katonaság, vagy egy másik földesúr birtoka, ahol az immár fugitívus jobbágy kedvezményeket – mint például meghatározott évre szóló adómentesség – kapott letelepedéséért cserébe. Ez a tendencia pedig a regéci uradalomra is épp úgy jellemző volt, mint máshol.⁴⁶⁵ Azzal pedig, hogy a jövevényeket szakmányban is alkalmazták – a már meglévő kedvezmények mellett –, vonzóbb célt jelenthetett az ilyen sorsú jobbágyoknak a Rákóczi család birtoka. De nem csak nekik, hanem az ott élő család nélküli embereknek is. Az már azonban kétséges, hogy mennyire ért célzt ez a kezdeményezés, mennyire váltak valóban érdekeltté a letelepedésben máshonnan szökött jobbágyok. Azt, hogy már 1646-ban is költöztek a Rákócziak regéci birtokaira fugitívus jobbágyok, vagy épp szabad parasztok, az urbáriumban olvasható „Futot emberek laknak benne”⁴⁶⁶ megjegyzés teszi egyértelművé, számukat azonban nem tisztázza. Arra csak jóval később, 1680-tól utalnak a források; ekkor 8, de 1689-ben már 29 jövevényt jegyeztek fel⁴⁶⁷ – csak összehasonlítássképpen, ugyanebben az évben a pataki uradalomban 13, a nagysárosiban pedig 3 advenae-t írtak össze.⁴⁶⁸

Mindenképpen beszédes viszont ezeknek a „nőtelen” jobbágyok által művelt szőlőknek a sorsa. 1678-ban már csak két, legyesbényi allodiális szőlőt művel-

⁴⁶⁵ Sajnos sem az 1646-ban, sem pedig az azután készült urbáriumban nem tüntették fel a szökött jobbágyok számát, így az 1646 és 1689 közötti időt lefedően pontos adat nincsen erre. Érthető mód, az 1646-os urbárium készültkor inkább a háborúban szolgáló, vagy szolgált lakosokról tesznek említést, úgy, mint „Három fia hadban vagyon”; „Kik még haza nem jöttek N[ume]ro 4.” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032. Legközelebb csak 1689-től írnak szökött jobbágyokról, akiknek a számuk ekkor 68 volt. Uo. Fasc. 061. No. 012. Hogy ez milyen mértékben kirívó adat, azt az ugyanazon éven készült kamarai összeírás nagysárosi uradalomra, vagy a szerencsi districtusra vonatkozó része mutatja. Előbbinél 18, utóbbinál 13 fő szökött jobbágygal számoltak. Uo. Fasc. 005. No. 015.

⁴⁶⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032.

⁴⁶⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. 1680-ra lásd: Uo. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁴⁶⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 005. No. 015. Azt, hogy pontosan hány „jövevény” is élt a vizsgált időszakban a regéci uradalomban, nem egyszerű meghatározni. Ugyanis Varga János megállapítása alapján csak azokat nevezték jövevényeknek, akik nemrég érkeztek az adott településre, a többieket taxás mivoltuk különböztette meg az örökös jobbágyoktól. Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Bp., 1969. 363. (továbbiakban Varga 1969.) A korábban érkezett jövevények különböző módon fizethették ki a taxát. Voltak, akik mesterségükkel szolgáltak, Regéc esetében saru vagy bor beszolgáltatással, de a legtöbb esetben pénzjáradék szerepel. Mivel az újonnan betelepülők – akár szökött jobbágyok vagy elszegényedett nemesek – leginkább mezővárosokban telepedtek meg, nyilván a szőlőgazdálkodás pozitívumai miatt, így számuk Tállyán (117) volt a legmagasabb. Viszont azt sem lehet biztosan állítani, hogy a taxások mindegyike jövevény lett volna. Akadtak köztük olyanok is, akik már korábban ott lakóként felemelkedve szereztek nemeslevelet, vagy vették taxára magukat. Mivel azonban az urbárium nem tesz különbséget a két réteg közt, számuk megállapítására nincs pontos adatunk.

tek, azokat is rosszul, mivel „pusztásként” jellemzik,⁴⁶⁹ míg két évvel később ugyanezen szőlők – név szerint a Koevis – Köves – és a Savoly – már teljesen kipusztultak.⁴⁷⁰ Természetesen több oka is van egy szőlőterület kipusztulásának, példának okáért valamilyen gombafajta elszaporodása, vagy rossz időjárási körülmények, így tehát nem lehet csak és kizárólag a jobbágyi művelés milyenségében keresni a hibát, de az kétségtelen, hogy nagy szerepe van benne, a regéci uradalom esetében pedig ez fokozottan igaz. Alátámasztja ezt az a számos feljegyzés, amely a jobbágyok művelésének módját kritizálja.⁴⁷¹ Változtatásra így szükség volt más aspektusból nézve is – a jobbágyokéból. A korszak háborúi nem kímélték a térséget, a feljegyzésekben sok helyen lehet olvasni népességfogyásról, falvak elnéptelenedéséről, mint Rátka és Legyesbénye esetében is. Melegh Szabolcs megállapította, hogy az Alaghy Menyhért idejében egykor hozzávetőlegesen 6000 főre rúgó népességszám a 17. század közepére drasztikusan lecsökkent 3300–3500 főre. Ez a nagymértékű fogyás az adóalapot is érintette, hisz ezzel együtt párhuzamosan csökkent a jobbágyporták száma, 1000 körüliről 550 körülire.⁴⁷² Nem véletlenek hát a fentebb említett, jövevényeknek tett engedmények. Ezekre az enyhítésekre pedig a már ott lakóknak is nagy szükségük volt, hisz a népességfogyással az ő terheik nőttek leginkább. Olyan mennyiségű munkára kötelezték őket, amely részben a szőlők rossz művelésében csúcsosodott ki. Sőt, egyes esetekben pedig művelésről nem is lehet beszélni, mivel egyáltalán nem is végezték el a rájuk kirótt szőlőmunkákat, s ez ugyanúgy igaz a szántóművelésre is, amint majd a későbbiekben látni fogjuk. Előbbire példa a kéri majorsági szőlők esete, ahol a „Verómal, Söör szőlő, Muvai szőlő ezek mind parlagok, vagyon tízen hat esztendeje, vagy töb mióta nem kapallyák.”⁴⁷³ De nem ritkán maguk a jobbágyok is fordultak földesurukhoz adóelengedés reményében, „nyomorúságos” helyzetükre hivatkozva.⁴⁷⁴ Még 1693-ban is hasonlóval élnek. A Muharos elnevezésű majorsági szőlő kapcsán megjegyzik: „felette ige[n] panaszkodnak, és neheze[n] szenyvedik. Állyon az Urak ő Nag[ysá]ok g[r]a[t]i[áj]áb[an], hogy edgyik se aggraváltassék.”⁴⁷⁵

A majorsági szőlők pénzért való gondozását tehát eleinte nem a szakszerűség, s az ebből adódó minél nagyobb jövedelmezőség hívta életre, hanem a korszakban egész térségre jellemző munkaerőhiány, amelyet az extraneus – vidéki – szőlőtulajdonosok olyan bérmunkások alkalmazásával igyekeztek kiküszöbölni,

⁴⁶⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁴⁷⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁴⁷¹ „Az, mely részét a baskaiak és heti szeressek mívelik, az ige[n] el pusztult, a tő benne ritka, a földé sovány, rosszul mívelik.”; „Kelepceze nevü [szőlőt] hihelő [sic!] jobbágy tette parlaggá, haszontalan.” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁴⁷² Melegh 2017. 44.

⁴⁷³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁴⁷⁴ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Szántói jobbágyok folyamodványa. fol. 93r–v.

⁴⁷⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

amelyeket nem ritkán saját, a Hegyaljától távol eső birtokaikról irányítottak szőlőművelésre.⁴⁷⁶

A fizetségért való munka pedig egyrészt ösztönözte a jobbágyot a munkára, másrészt így biztosított volt a munkaerő is. Tehát, mintegy átmenetként a robot és a szakmány között, a jobbágyoknak is fizettek az elvégzett munkáért. Később azonban egyes jobbágyok már csak pénzért vállaltak munkát, így kialakult a szakmány rendszere, a vincellérek pedig hajlandóak voltak fizetni, hisz így szakszerű művelést tudtak biztosítani az úr szőlőinek, lévén, hogy azok, akik, szakmánysnak szegődtek, nagyon gyakran maguk is rendelkeztek szőlővel.

A munkaerőhiány azonban együtt járt azzal, hogy a jobbágyok – akik gyakran más vidékekről érkeztek a nagyobb bérek reményében – mindig oda mentek dolgozni, ahol jobban megfizették őket, ami nyilvánvalóan a hegyaljai szőlők birtokosai között összetűzésekhez vezetett. Ezért születtek a későbbiekben olyan intézkedések, amelyek mindenkire való érvénnyel megsabták, hogy mennyi, és mi lehet, vagy éppen mi nem lehet – a pálinka ide tartozott – a fizetség. Hasonló megfontolásból adta közre Thököly Imre is 1682-ben a szőlőművelésre vonatkozó rendtartását. Ebben meghatározta a szakmánysok munkarendjét, amelynek megszegésével a vincellért sújtották 1 MFT büntetéssel. A munkák utáni fizetség egységesítésére a tokaji és a tarcali helyzet sarkalta. Az itteni szőlőmunkák után csak a metszésért járt fizetség, míg máshol a nyitás és a kapálás is ilyen jellegű tevékenység volt. Ez azt eredményezte, hogy a tokaji és tarcali vincellérek nem találtak munkaerőt. Thököly szabályzata egységessé tette a térség egyes munkák után járó fizetési rendjét, meghagyva, hogy annak kihágásával a vincellérnek 100 MFT büntetést kell fizetni.⁴⁷⁷ Ezen rendtartások ellenőrzése azonban nehézkes volt, így a hegyaljai városok által hozott törvényeket nehezen, s alig-alig tartották be.⁴⁷⁸

Mivel a regéci uradalom jelentőségét annak szőlőtermelésre alkalmas területei adták, így elfogadhatatlan volt, hogy azokat az allodiális szőlőket, amelyek ennek a területnek jelentős részét, ezáltal az uradalom bevételeinek is jó részét lefedték, rossz művelés alatt tartásák. Így érthető, hogy az 1646-ban még jobbágyi művelés alatt álló szántói Görbe szőlő munkáit – amely nem mellesleg egy jól, és bőven, átlagosan 20 hordóval termő ültetvény volt – a 17. század végére

⁴⁷⁶ Vö.: Orosz 1960. 47–51. Illetve Varga 1969. 395.

⁴⁷⁷ MNL OL G 2 A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, A Thököly szabadságharc levéltára, Thököly Imre iratai (továbbiakban G 2), 4. cs. Thököly pátensei, kiváltságlevelei, útlevelei, utasításai (továbbiakban II. 4.), 1680. fol. 87r–88v

⁴⁷⁸ „Mivel pedig iol lattyuk, hofi kivalokeppen az felseo király Szabad városokban lakozó feo emberek(ne)k es minden Szeoleojeoktewl tauoly (vagyis extraneus) lakozo Nemes es keoz rendek(ne)k Szeoleo vinczleri veztegettek es veztegetik is ki adatot jo rendeleseket, az kik Uraknak s mi nekeunk is nagi karunkkal magoknak pedig nagi haznaua, az Szeoleo munkások(na)k szokot bérit Annuatim fellyebb fellyebb verik es Eoregbitik, el akaruan azért minden szabados in Ordinantiakat Euvitalni, azoknakis szinten poenat, es beuntetet szabunk es rendeleteunk.” Balassa 1988. 295.

már pénzért végeztették el.⁴⁷⁹ Elemi szükség volt tehát arra, hogy a művelési módban változás, fejlesztés következzen be. Azonban a szakmányosok felfogása csak fokozatosan, évről évre egyre több munkára való kiterjesztéssel alakult ki.

Erre a tendenciára a regéci uradalom urbáriumaiában olvasható feljegyzések mutatnak rá. A szántói jobbágyok 1646-ban ugyanis a nyitást, metszést, karózást, kötözést, fedést, szedést, illetőleg a harmadik kapálást a munera beszolgáltatása helyett végezték el, míg az első és a második kapálás viszont már fizetség alá esett: 96 MFt-ot, 7 köböl búzát, és 2 hordó lőrét kaptak érte összesen.⁴⁸⁰ A Horváti településhez tartozó, Török Jánostól a Rákóczi családra visszazárlt szőlők kapcsán pedig arról lehet olvasni, hogy a nyitást, metszést, kapálást a vincellek pénzért végeztetik el, viszont a karózás és a kötözés a jobbágyok feladata maradt. Ez nem véletlen, hiszen a fentebb felsorolt tevékenységek szakértelmet, és odafigyelést igényeltek végzőjétől, míg az olyan kisebb munkákat, mint a kötözést és a karózást, a jobbágy is el tudta végezni, ráadásul az sem lehetett egy utolsó szempont, hogy ezzel még a költségeken is lefaraghattak.

Azonban később is hiába növekedett az allodiális szőlők száma, s hiába jegyezték fel 6 vagy akár több 10 szőlőt is egy-egy promontóriumon, sok esetben találkozunk a művelés milyenségét érintő kritikákkal. Négy ültetvényt parlagként tartottak nyilván már 1680-ban is, tizeneggyel kapcsolatban pedig megjegyezték, hogy jobbágyi művelés alatt állnak, de rosszul gondozzák azokat. A rossz művelés mellett – tulajdonképpen azzal párhuzamosan –, pedig tovább emelkedett a pénzért műveltetett szőlők száma, 1680-ban 6 Tállyához tartozó szőlőre volt ez igaz,⁴⁸¹ ami nem meglepő, tekintve, hogy a tállyai-szántói szőlők képezték az uradalom legértékesebb részét. A szakmányosok alkalmazása azonban a szőlőművelés teljes területén később sem terjedt el egészében. 1704-ben a karózást még mindig a jobbágyok végezték, azzal a különbséggel, hogy ekkor az igazgatást is rájuk bízták, a kötözés viszont a szakmányosok feladata lett.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Hozzá kell tenni, hogy a regéci uradalom esetében látható bérmunka, illetőleg szakmány alkalmazásának gyakorlata szorosan összefonódik a Lorántffy Zsuzsanna által bevezetett, a jobbágyok terheit figyelembe vevő intézkedésekkel. Ezt a szemléletet vitte tovább Báthory Zsófia, aki elődjéhez hasonlóan mind több települést engedett taksára. Így pl. Szántót 1662-ben, amikortól a mezővárosnak évi 500 Ft-ot kellett fizetnie azzal a kitételrel, hogy a Görbe szőlő munkálatait továbbra is a jobbágyok látják el. Varga 1969. 402–403.

⁴⁸⁰ Balassa 1988. 273.

⁴⁸¹ Ezek Alsóvadászon a következők voltak: Fulo, Kövis, Savoly, és Székely nevű szőlők. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

⁴⁸² Jármay 1930. 44.

MŰVELÉSI KÖLTSÉGEK

Több forrás is fennmaradt, amelyek az allodiális szőlők 17. századi művelési költségeire engednek következtetni. Az 1680-ban feltüntetett adatok alapján összesen 458 magyar forintot, és 6 dénárt költöttek a még megmaradt szőlők kezelésére, ezen felül pedig a vincelléreknek 3 hordó bort, a munkásoknak pedig összesen 17,5 köböl⁴⁸³ búzát adtak. 1686-ban a tállyai, és szántói szőlők művelése 1468 MFt-ba került, s ezen túl fizettek még 40,92 MFt-ot a szőlőpásztornak, 39 MFt-ot, 8 köböl búzát és 1 kósót pedig a vincellérnek,⁴⁸⁴ ami nem kismértékű változás 1680-hoz képest. Emlékezzünk arra, hogy épp ez az az időszak, amikor az allodiális szőlők terméseredményei kiugróan megnöttek! Az egyik legtöbb kiadás az 1697. évet terhelte, akkor a terméseredmények a legalacsonyabbak voltak. Ekkor csak a tállyai szőlők szakmányosainak 1625 MFt-ot fizettek ki, s ezt követően kisebb, nagyobb módosulásokkal, de az 1000 MFt fölötti kifizetés vált a jellemzővé, a Rákóczi szabadságharc alatt elérve a 2000 MFt-os összeget is. Kiugró változással az 1712. évre vonatkozóan találkozhatunk. (12. ábra)

Az erogatiókban feltüntetett végösszeg azonban minden bizonnyal nem tükrözi teljes mértékben a szőlőre szánt kiadásokat. Hozzá kell még venni, hogy a napszámosoknak terményben – legtöbbször gabonával, és lőrével – fizettek. Tovább emelte az árakat a 17. század végét érintő, szőlőben történő építkezések is, amelyek már kézzelfoghatóan jelzik a szőlőgazdálkodásban bekövetkező változásokat. Ez az az időszak, amikor is pincéket kezdtek el ásni a szőlőhegyeken, illetve teraszokat és gátakat építettek ki. 1695-ből, illetőleg 1700-ból származó források részletesen kitérnek ezekre.

Év	Művelési költség (MFt)
1691	1087,31
1701	1978,29
1703	869,33
1709	1488,16
1710	2103,58
1711	2740,49
1712	5503,14

12. ábra

⁴⁸³ A térségben a kassai köblöt használták a szemestermények kimérésénél. A kassai köböl rendszere a kora újkor folyamán változott, a 17. század végéig 83 literként mérték, azonban ezt követően már 125 literben határozták meg egy köböl mennyiségét, ami így két pozsonyi köböllel lett egyenlő. Dolgozatunkban az előbb említett értéket vettük alapul, így a 17,5 köböl búza összesen 1452,5 liter telt ki. Léderer 1923. 143., A kassai köbölre lásd még: Bogdán István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 7. Bp., 1991. 311–312. (továbbiakban Bogdán 1991.)

⁴⁸⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 021

1695-ben a tállyai szőlőben 21 munkással vermeket ásatott az akkori vincellér, Lypták Márton, összesen 21 magyar forintért.⁴⁸⁵ Öt évvel később pedig Turochi Szabó János keze által történtek változtatások a tállyai Tatajka szőlőben. Ekkor 4 pincének ástak lejáratot 6 forintért, illetve egy másik, 8 öl nagyságú vermet is kialakítottak, amelyért 18 forintot kellett Turochinak kifizetni, illetve további 2 forintba került 2 db új liktor verem kiépítése, szintén a Tatajka szőlőben. Ennek nyomán a tállyai szőlők költségei elérték a 1042 forint 53 dénárt,⁴⁸⁶ úgy, hogy az éves munkákat összességében 1174 „emberrel” (napszámmal) végeztették el. A szőlőhegyeken történő építkezések és javítások mind a vincelléri, mind pedig az udvarbírói számadásokban visszaköszönek. A legtöbbször vizesárkok készítéséről és tisztításáról, továbbá vermek ásásról olvashatunk. Ezekre a munkákra nem csak a környező vidékekről fogadtak fel embereket, sőt a legtöbb esetben ezeket az építkezéseket a mecenzéfiakkal végezték.⁴⁸⁷

Azonban ahhoz, hogy egész évre biztosított legyen a művelés, a munkaerőt meg is kellett tartani, elejét kellett venni annak, hogy esetleg jobb fizetségért a munkások más gazdához szegődjenek. Ennek a törekvésnek volt köszönhető, hogy előre meghatározott rend szerint fizették a szakmányosokat, s még a szőlőmunkák megkezdése előtt, egy teljes évre fogadták fel azokat.⁴⁸⁸ Munkájuk biztosításaként előre fizetett pénzt, foglalópénzt kaptak, ez az összeg 1697-ben Szántó esetében 4 Mft-ot tett ki,⁴⁸⁹ s általánosan elterjedt volt az is, hogy egy-egy munka elvégzése után a munkásokat két hordó lőrével „jutalmazták”.

Nem csak a bérmunkások voltak azok, akiknek előre meghatározott „szerződés” szerint történt a megfizetése. Ide tartozott a szőlőpásztor és a vincellér is, amely utóbbit szintén évente fogadtak, s akik az uradalom konvenciók szolgái közé tartoztak. A vizsgált időszakból több regéci vincellér conventiója is fennmaradt, amelyek közül az 1698. évit tudjuk összehasonlítani más uradalmi alkalmazottakéval. (13. ábra)

⁴⁸⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. Lypták Márton tállyai vincellér számadása. fol. 68r–69r.

⁴⁸⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. A tállyai vincellér számadása. fol. 111r–115r.

⁴⁸⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 34r.; Uo. No. 40.

⁴⁸⁸ „Minden helyek Venczelérének Esztendeonként valo Ordinarius szakmányosai légyenek.” „Valamint a vencilér, ugy az Esztendős szakmányos is hittel légyen hogy nem csak nyitáson kin sokat szokot nyerni, légyen köteles de még be földig a szeoleot igazan mivelés[ében] az Reglamentumhoz szabja magát.” Balassa 1973/b. 5.

⁴⁸⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054. A szakmányosok csoportokba tömörültek, amelynek vezetői tárgyaltak az adott szőlőterületek vincellérjeivel, s a megegyezés is ezen két, vagy három személy között kötött meg. Meg kell jegyezni, hogy nem csak a szőlők, hanem a szántóföldek művelésére is bérmunkásokat, béreseket alkalmaztak.

	Kézpénz (MFt)	Ruházatra (MFt)	Csizma (pár)	Búza (kőből)	Máslás (hordó)	Sertés (db)	Kószó	Borsó (véka)	Lenese (véka)	Kása (véka)
Tállya	12		4	12	1					
Szerencs	2,50	1,50	1	2	1 ½		¼			
Zombor	6	5	1	4			¼	0,5	0,5	0,5
Tarcal	20	10	2	6	1	1	½			
Tokaj	16	10	2	6	1	1	½			
B.keresztúr	16	10	2	6	1	1	½			

13. ábra. Rákóczi birtokok vincelléri fizetése 1698-ban

A regéci uradalom fizetése igen változó volt, de az elmondható, hogy a 18. századra a kézpénzfizetés mértékét csökkentették. Ezt az 1737. évi adat jól tükrözi: ekkor a 4 majorsági vincellér összesen csak 40 kőből búzát és 48 forintot kapott.⁴⁹⁰ A pénzbeli fizetések fokozatos visszaesése, s a terményekkel való javadalmazás elöretörése megfigyelhető az uradalom tisztviselőinek esetében is. Trautsohn Lipót pedig, mint a Rákóczi birtok új birtokosa, a szabadságharc után arra irányuló törekvésében, hogy gazdaságilag megtépázott uradalmát gyarapítsa, és pénzügyileg helyre tegye, csökkenthette az uradalom fizetésekre irányuló pénzbeli kiadásait, amelynek része lehetett az egyes szolgák természetbeniekkel történő megfizetése.

Hiába próbálta visszafogni a kiadásokat Trautsohn, a munkaeszközök beszerzése a kiadások egy olyan csoportját képezte, amely csak úgy, mint korábban, megkerülhetetlen volt. Mivel Lypták és Turochi vincellérségük alatt pontosan vezették az elszámolási naplóikat, így láthatjuk, hogy milyen eszközöket használtak a borgazdaság működtetéséhez.

1694-ben Lypták Márton az akkori udvarbírótól, Balassi Ferenctől⁴⁹¹ összesen 966 Ft 45 dénárt kért, amelyből a fizetéseket és a különböző szerszámok beszerzését kívánta biztosítani. Ennek egy elenyésző részét (4,1 MFt-ot) költötte szőlőkosarak és metszőkések vételére.⁴⁹² Két évvel később ennél többet, 11,82 MFt-ot szánt a vincellér, Borbély Mihály eszközbeszerzésre, amely 15 kétágú kapát, és 13 lapos kapát jelentett. Az már az eddigiekből is látszott, hogy a szőlőgazdálkodás egy igen költséges, és szerteágazó vállalkozás. Fenntartásához jól működtetett gazdaság, és azon belül pedig együttműködés szükségeltetik. Ez az együttműködés látható Regéc 1696. évi számadásában is, amely egyúttal újabb részt világít meg a szőlőgazdálkodási kiadások kapcsán. 100 új hordót csináltat-

⁴⁹⁰ Jármay 1930. 64.

⁴⁹¹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. fol. Szőlőmunkákra adott pénzek 1695. fol. 46r–47r.

⁴⁹² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. fol. Szőlőmunkákra adott pénzek 1695. fol. 46r–47r.; Uo. Lypták Márton tállyai vincellér számadása. fol. 68r–69r.

tak ugyanis ekkor a taxás bodnárokkal, amelyért 4,94 magyar forinttal egyenértékű élelmiszerekkel fizettek. De olvashatunk további 20 hordóról és 30 átalagról 7,92 MFt-ért, illetve 4000–4000 hordó falról, és 100 hordóra való abroncsról is.⁴⁹³ 1700-ban pedig Turochi Szabó János Szilvássy István udvarbírótól 842 Ft 72 dénárt vett fel hasonlóan Lyptákhhoz a munkások fizetésére, régi metszőkések élezésére, földhordó kosarak vételére.⁴⁹⁴

1680-tól nagymértékben megugrott a szőlők művelésére fordított összeg. Sőt, 1704-ben 1425 MFt-ot költöttek a tállya-szántói allodiális ültetvényekre, 1713-ban pedig összesen már 4457 forintot, s bizonyos, hogy ennek legjelentősebb részét szintén a tállyai szőlők adták.⁴⁹⁵ Az árak közötti hatalmas különbségek oka azonban nem feltétlen az egyre jobb, szakszerűbb művelésben, vagy éppen a szőlőkben való építésekben – mint árkok, vermek, pincék – keresendő, hanem – ahogy Jármay Edit megállapítja – elsősorban a felfogadott napszámosok számában. A kifizetés összege arra enged következtetni, hogy ekkor azokat a munkákat is kénytelenek voltak szakmányban elvégeztetni, amelyeket egyébként a jobbagyok feladata lett volna robotban, ami pedig nyilvánvalóan feljebb vitte az árakat. Azt, hogy ekkor a robotmunkát kénytelenek voltak mellőzni az uradalomban, csak alátámasztja a dátum. A Rákóczi szabadságharc után – csak úgy, mint az azt megelőző háborúk idején – sokan kényszerültek bujdosásra, így a felfogadható munkaerő száma is visszaesett. Emellett az is hozzájárulhatott az 1713-as kimagaslóan nagy végösszeghez, hogy az elbujdosó munkaerő, és a háborús pusztítás miatt rosszabbul tudták művelni a szőlőt – hacsak teljesen el nem hanyagolták –, így annak rendbetételére még többet kellett költeni. Jármay munkások számára vonatkozó megállapítását így mi is el tudjuk fogadni, mivel a vincelléri számadások tükrözik, hogy évről évre több embert fogadtak fel különböző szőlőmunkákra, s nem ritkán több százan is dolgoztak egyszerre egy szőlőben.⁴⁹⁶

A nem csekély mértékű kiadások finanszírozása mindenképpen megérte az uradalomnak, hisz az egyben befektetés is volt, amely a már ismertetett bevételek fényében sokszorosan is megtérült. De hova helyezik vajon ezek a kiadások, termés és bevételi eredmények a regéci uradalmat a felső-magyarországi Rákóczi birtokok térképén?

1660-ban a regéci uradalom allodiális szőlőiben összesen 226 „vasa” és 1 „vascula” bor termett, 1686-ban pedig 375 hordót számoltak össze. Ugyanezen években viszont a sárospataki uradalomban 234 hordó,⁴⁹⁷ majd 658 hordó majjorsági szőlőből készült bort termeltek.⁴⁹⁸ Tehát míg önmagában nézve a regéci

⁴⁹³ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1719. t.sz. Regéci vár 1696. évi számadása. fol. 9r.

⁴⁹⁴ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. A tállyai vincellér számadása. fol. 111r–115r.

⁴⁹⁵ Jármay 1930. 44–45.

⁴⁹⁶ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 163–174.

⁴⁹⁷ Makkai 1958/a. 279.

⁴⁹⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 154. No. 011.

bortermés növekedése jelentős, összehasonlításban ez már egyáltalán nem mondható el, sőt, ez a „növekedés” is csak csekély mértékűnek tartható.

A regéci, keresztúri, zombori, szerencsi, illetve tarcali szőlőgazdálkodási adatokból az derül ki, hogy 1689-ben messze az utóbbira költöttek a legtöbbet, 2018,94 forintot.⁴⁹⁹ Ha Tarcal esete az egyik véglet, akkor ez esetben Szerencs jelenti a másikat, amelyre csak 191,09 forintot költöttek ugyanabban az évben, úgy, hogy külön kiemelik, hogy a művelés szakmányosok, s nem pedig jobbágyok útján történik.⁵⁰⁰ A szerencsi szőlők gondozásának árát azonban árnyalja, hogy az Orbán, s az Első hegy szőlők forgatása – tehát azok második kapálása – elmaradt, mert az akkori vincellér a szerencsi udvarbírótól, akit a forrásban csak Bekesi úrként jelölnek meg, nem adott rá pénzt. Feltűnő, hogy a harmadik kapálás említve sincs, tehát feltételezhető, hogy ezen két szőlőt hagyományosan csak két kapásban művelték. Ez azt jelzi, hogy a szerencsi szőlők kevésbé voltak fontosak – valószínűleg rosszul termőek voltak, s a művelési terület is jóval elmaradt a többi felsorolt allodiális szőlőtől –, így el is hanyagolták őket, amelyre rámutat továbbá az is, hogy egy részét 1689-ben ültették újjá „parlagból”.⁵⁰¹ Művelési költségek tekintetében ekkor Regéc a második helyet foglalta el, nem meglepő, hogy a tállyai-szántói szőlők miatt. Ezt követi Keresztúr, majd pedig Zombor, amelyekre 1688-ban 820,26 és 768,42 forintot áldoztak.⁵⁰²

Ezek fényében a regéci majorsági szőlőkre fordított összeg nem számít kimagaslónak, de megállapítható, hogy – a ráfordítások alapján – az uradalom fontos szerepet töltött be a Rákóczi család szőlőgazdálkodásában. Fontosságát allodiális szőlőinek értéke is kimutatja. Egy 1686-ban készült kamarai becslés a Tállyán lévő 9 darab majorsági szőlő árát 59 600 rajnai forintban adja meg. Ehhez jön még Szántón a „tres vinea allodiales egregia sunt vasorum circiter 80 quae aestimatae sunt per loci senatum Fl[orens] 32 500”, illetve a fonyi szőlő 884 forint értékben.⁵⁰³ Tehát az akkor 183 300 Rft-ra becsült regéci uradalom árának valamivel több, mint a felét az összesen 92 984 forintos végösszegre rúgó allodiális szőlők tették ki.

Összehasonlítva tehát a felső-magyarországi Rákóczi birtokokat, a következő kép rajzolódik ki. Az 1687-es becslések alapján a regéci uradalom a tokaji után a második legértékesebb Rákóczi birtok volt.⁵⁰⁴ Szőlőhozam tekintetében pedig a harmadik helyet foglalja el Patak és Tokaj után. A kiadások – és minden bizonnyal a bevételek – esetében pedig másodiknak mondható a vizsgált uradalom, szintén a tokaji után.

⁴⁹⁹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Tarcali majorsági szőlők. fol. 106r–111r.

⁵⁰⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Szerencsi majorsági szőlők. fol. 104r–105r.

⁵⁰¹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Szerencsi majorsági szőlők. fol. 104r–105r.

⁵⁰² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Zombori szőlők munkájáról. fol. 100r–101v. Keresztúrra lásd: Uo. A Bodrogkeresztúri szőlők munkájáról. fol. 90r–91v.

⁵⁰³ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 025.

⁵⁰⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 093. No. 016.

A regéci uradalom kiemelkedő helyét a Rákóczi birtokok között a kiváló szőlőinek köszönhette. Ez a jelentősége viszont nem jöhetett volna létre, az uradalmat átszelő, Lengyelországba vezető kereskedelmi út nélkül. Feltételezhetnénk tehát, hogy annak borait is nagyrészt lengyel kereskedők vették, akik mellettük feltűnhettek még eperjesiek, illetve kassaiak is, akik viszont a 17. század során egyre több saját szőlőbirtokkal rendelkeztek a Hegyalja területén. Jármay Edit, aki az uradalom Trautsohn Lipót birtoklása alatti időt vizsgálta, úgy vélte, Regéc nem rendelkezhetett stabil kereskedelmi kapcsolatokkal, amit azzal indokolt, hogy a boreladásból származó bevételek „erőteljesen ingadoztak”, s hogy volt olyan év, amelyen csak 90 MFt borkereskedelemből eredő hasznot jegyeztek be.⁵⁰⁵ Ezzel szemben a Jármay által készített összesítési táblázatból is látszik, hogy voltak ugyan kimagasló értékek (1745-ben 13 3317 MFt) vagy átlagnál alacsonyabbak (1726-ban 1139 MFt), de a 18. század közepéig a boreladás értéke leggyakrabban 5000 és 8000 MFt körül változott.⁵⁰⁶ Így az általa „erőteljesen ingadozóknak” minősített bevételek leírása megkérdőjelezhető. Főleg annak tükrében, hogy az általunk vizsgált korszakban csupán egyetlen egy esetben találkozhattunk boreladással. Ennek lenyomata az 1646-os extractusban jelenik meg. 100 hordóval adtak el ekkor, összesen 5 665 magyar forintért.⁵⁰⁷ A vevő/k kilétét nem fedi fel a forrás. Ezt követően semmilyen jel nem utal arra, hogy az uradalom ilyenfajta kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett volna. A provizori számadások szerint a borokat elsősorban a kocsmákra osztották szét, vagy pedig az uradalom területén megszálló főurak, kamarai alkalmazottak asztalára, felhasználásuk tehát teljes mértékben az uradalom belső szükségleteit volt hivatott fedezni. Hozzáteesszük, a regéci borok nem voltak kimagasló minőségűek. II. Rákóczi Ferenc rendeletére elkészített osztályozás a tokaji borokkal szembeni különbséget jól körvonalazza. Ebben a regéci borok 40%-a a II., 37%-a pedig a III. osztályba került, míg a tokajiak több mint fele első osztályú minősítést kaptak. (14. ábra)

⁵⁰⁵ Jármay 1930. 49.

⁵⁰⁶ Jármay 1930. 79.

⁵⁰⁷ MNL OL E 185 b. III. 24. t. Egy konkrét lengyelországi borszállítmányról van tudomásunk, de tekintve, hogy a címzett a fejedelem felesége, Sarolta Amália volt, ezt sem könyvelhetjük el a kereskedelem javára. MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 258.

	Összes bor-termés		I. osztály		II. osztály		III. osztály		IV. osztály	
	Hordó	Áttag	Hordó	Áttag	Hordó	Áttag	Hordó	Áttag	Hordó	Áttag
Tállya	374	27			152	13	138	13	84	1
Tokaj	238	41	130	28	91	10	17	3		
Sárospatak – Tarcfal – Zombor	165	13	27	10	58	3	46		34	
Szerencs	18								18	

14. ábra. Allodiális terméseredmények
és a borok osztályozása (1704)

Valóban igaz, hogy a regéci borok csak és kizárólag a belső felhasználás tekintetében voltak jelentősek? Egyáltalán nem. Bár az eladások nem jelennek meg a számadásokban, Komoróczy György példák sorával támassza alá a lengyel-magyar kereskedelmi kapcsolatot. A Rákóczi-éra alatt alakult ki az a regéci hírnév, amelyre Trautsohn herceg is tudott építeni az eladás során. Az uradalom borait viszont már a korábbi évszázadban is piacra bocsátották. Mágocsi Gáspár rendszeres beszállítója volt a lengyel kancellárnak. A regéci borokat először Lednicére vitette, ahonnan pedig megbízottja szállította tovább. Máskor a kereskedők utaztak a bortermelő vidékre, mint Kalmár Gergely is, aki 1574-ben regéci borokat vásárolt, s 25 forintot adott darabjáért.⁵⁰⁸ 1689-ben pedig már a Hegyalján értékesítettek a lengyel kereskedőknek 125 hordó bort.⁵⁰⁹

Ha a vizsgált korszakunk kereskedelmére nem is, arra utaló forrásunk van, hogy a lengyel kereskedők megfordultak a térségben, s alkalom adtán vásároltak is. 1693-ban a következőket írják: „*Szánton vőtt borokat a magyar akárhova szállísa, vámot tüle nem fizet, a lengyel penigh fizet.*”⁵¹⁰ Ennek ténye azonban egy új szála kalauzol. Lengyelországban még 1578-ban hoztak egy törvényt, amely a lengyeleknek megtiltotta, hogy Magyarországra borvásárlás céljára utazzon, és úgy szállítson az országba bort. Helyette állami lerakatokat nyitottak a határ lengyel oldalán, ahova a magyar borkereskedők – vagy éppen azok megbízottjai – szállították a borokat, és csak innen vásárolhattak bort a lengyelek. Hogy ez nem szabott gátat a lengyelországi borkereskedelemnek, és a lengyelek magyar borvásárlási kedvének, bizonyítja, hogy a 17. században még több ilyen

⁵⁰⁸ Vinkler Bálint: *Magyarországi borok Krakkóban a 16. század végén (1589–1600)*. Doktori értekezés, Debrecen, 2013. (továbbiakban Vinkler 2013/a.) 93.

⁵⁰⁹ Komoróczy György: *Borkivitelünk észak felé: fejezet a magyar kereskedelem történetéből*. Kassa, 1944. 125, 129.

⁵¹⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

lerakatot hoztak létre.⁵¹¹ Ha tehát hivatalosan nem jöhettek borért lengyel kereskedők, miért szerepel személyük külön kitételként? Két lehetséges magyarázat van erre. Az egyik, amely a legkézenfekvőbb, hogy módosítottak a lengyel kereskedelmi szabályozáson, s a magán célra történő vásárlási szándékkal érkező lengyel polgárok később már átlépheték a határt. De nem zárható ki más magyarázat sem, igaz ez csak kisebb részben érvényes, és a kora újkori haszonszerzés kevésbé törvényes kereteit sejteti.

Az adócsalás nem modernkori „találmány”. A kereskedők már évszázadokkal korábban is a lehető legnagyobb nyereség érdekében próbáltak ilyen-olyan úton megszabadulni az állami adó terhétől. Esetünkben ez a csempészet felvirágzását jelentette. Miután a lengyelországi kereskedelmi útvonalak mentén létrejöttek ezek az állami pincék, voltak, akik inkább más, kis hegyi útvonalakat választottak. Ilyen volt a Nowy Targot elkerülő, podwilki vagy a jordanówi út, amely a csempészek egyik útvonala volt 1607-ig, amikor Jordanówban is lerakatot létesítettek.⁵¹² Ennek fényében akár az is elképzelhető, hogy a regéci forrásban csempészekről lehet szó. Az viszont bizonyos, hogy ha így is van, nem az említett két útvonalat használhatták, hiszen azok túl messze haladtak – Árva megye nyugati részén –, így a hegyaljai borok szállítása igen magas költséggel és nem kis kockázattal járt volna. A regéci borok előtt két útvonal volt lehetséges. Az egyik a Kassán és Eperjesen átfutó, bártfai célállomású, a másik pedig a homonnai út. Ezek közül az utóbbi lehetett a leginkább használatos, tekintve, hogy a 17. század közepén Homonnán szedték a legtöbb harmincadot. További útvonalnak számított, igaz kapcsolódott a homonnaihoz, a varannói és a sztropkói, amelyek szintén harmincadhelyek is voltak. Ahogy egyre jobban értékelődött fel a lengyelországi kereskedelem, annál jobban helyeződött át a szállítás iránya a Zemplén megyei helyek felé. Két okból is. Egyrésztől a kereskedők így el tudták kerülni a szabad királyi városokat, másrésztől a Sztrapkó és Homonna kapujából induló hágó járhatóbb utakon vitt át a Kárpátokon a Krakkót jelentő célváros felé.⁵¹³

A szűk hágók, hegyi utak miatt pedig a szállítás nem kis veszélyeket tartogatott. De nem csak az emberéletet kockáztattak, hanem a borok minőségét is, ugyanis a korszak borai nem voltak tartósak, egy-egy hosszú út során meg is romolhattak, vagy el is folyhattak. A fuvarozók fizetése, ezen kockázatok, majd helyben a bepincézés és a város adói támasztotta költségek is növelték a külföld-

⁵¹¹ Vö.: Vinkler Bálint: Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján.) In: *Történeti tanulmányok*. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára, Debrecen, 2013. (továbbiakban Vinkler 2013/b.) 162.

⁵¹² Vinkler 2013/b. 179.

⁵¹³ Tózsá-Rigó Attila: A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében. In: „*Vina bibant homines, animantia cetera fontes*”. *Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Szerk. Pószán László – Tózsá-Rigó Attila, Debrecen, 2018. 58. (továbbiakban Tózsá-Rigó 2018.)

re szállítandó bor árát, de még így is legtöbb esetben megérte a kalmároknak a forduló. Azonban a belföldi szállítás sem volt költségmentes. A regéci uradalmon belül a fuvarozást jobbágyi munkával oldották meg, de azoknak a városi polgároknak, akik extraneusként birtokoltak a térségben szőlőt, meg kellett találniuk a megfelelő infrastruktúrát. Szekereseket fogadtak fel, amely foglalkozásnak ekkor már kiépült díjazása volt, vagyis a Hegyalján mindenki tudta, mennyi egy-egy fuvar. Egy hordóért 4,25 Ft-ot számoltak fel 1622–1623-ban. Ezt a Szegedi Mihály kassai kalmár és Komjáti Pál hidasnémeti szekeres peréből tudjuk, amelyet Buza János elemzett. Innen tudjuk, hogy a szállítás belföldön, a külföldi távolsághoz viszonyítva nem nagy távolságon belül (Tokaj–Kassa kb. 83 km; Tokaj–Varannó–Sztropkó–Krakkó kb. 334 km) mintegy 10%-kal emelte meg egy hordó bor árát.⁵¹⁴

A szabadságharc után a borkereskedelemről származó bevételekre nem csak az uradalomnak, de magának Trautsohnnak is szüksége volt. Így annak újbóli fellendítése kulcskérdés volt. Jármay adatai bizonyítják, hogy ez sikeres volt, igaz, az út rögös volt. Zolnay Zsigmond ugyanis többször panaszkodott leveleiben arra, hogy a lengyel kereskedők nem vásárolnak borokat, mert drágának tartják az árakat, s inkább megveszik mástól nyomott áron. Nem minden üzlet született nehézségek közepette. Már 1714-ben állandó szerződést kötött az uradalom egy lengyel kereskedővel, amelynek keretében meghatározott mennyiséget tartoztak neki szállítani. A külföldi árucseré jobban megérte az uradalomnak, mint a hazai kocsmáltatás. Kétszer akkora hasznot szerezhettek így ugyanis, mintha csak kiárulták volna a bort.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Buza János: Szekeresek panasza. Borszállítás 1623-ban, Hidasnémetin át Tokajból Kassára. In. *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 867–868.

⁵¹⁵ Komoróczy, 1944. 129–131.

AZ URADALOM MAJORSÁGAI

AZ URADALOM ALLODIATÚRÁI

A 16. század közepétől először Nyugat-Európában jelentkező hirtelen és nagymértékű mezőgazdasági áremelkedés Európa nyugati és keleti részét eltérő fejlődési irányba terelte. Az Atlanti-óceánhoz közelebb eső, a kereskedelem miatt gazdagabb, s fellendülő területek mind több embert vonzottak, amely révén a városiasodás egyre nagyobb méreteket öltött. A megnövekedett szükségletek az ipari ágazatok fellendüléséhez vezettek. Ez a két tényező pedig munkaerő elszívó erővel bírt, ahogy egyre több, korábban mezőgazdaságból élő ember költözött a városokba. Mindez azt eredményezte, hogy a gabona ára 300–400%-os emelkedést ért el, s a városiasodott nyugati részek mezőgazdasági importra szorultak keletről. Ez a folyamat eredményezte azt a már régóta ismert képletet, miszerint az árforradalom alatt a nyugat-európai ipar fejlődött, ami koránt sem mondható el az agrártermelés-elemeiről, míg a kontinens keleti részein ennek ellentettje valósult meg.

Természetesen a kereskedelmünk révén a Magyar Királyság területére is begyűrűzött az árforradalom, viszont a hazai ipar eleve elmaradottsága miatt annak nemhogy fejlesztése, de éppen nagyobb léptékű lemaradása történt meg.⁵¹⁶ Az export, s a gabonakonjunktúra két meghatározó dolgot eredményezett. Az egyik, hogy a vállalkozókedvű nemesek – felismerve az új gazdasági légkört – maguk is kereskedni kezdtek, amely vagyonukat, ezáltal pedig befolyásukat nagymértékben megerősítette, a magyar nemesség egy új rétegét alakítva így ki. Ezek közül a személyek közül Keczer András és Thököly Sebestyén nevét kell mindenképpen megemlítenünk, hozzátevé, hogy utóbbi – s így fia, Thököly Imre is – vagyonát szinte teljes egészében a tőzsérkedésnek köszönhette. Az árforradalom egy másik fontos velejárója, vagy inkább következménye a fellendülő allodizálódás volt. A konjunktúrát megelőzően is rendelkeztek a magyar főurak a saját használatukban lévő földekkel, viszont ezen majorsági területek száma nem volt jelentős. Nem is volt szükség rá, hogy jelentős legyen, mivel a jobbágyok által beszolgáltatott terményjádékok, ajándék és különféle tizedek biztosították a földesurak és azok uradalmainak ellátását. A birtokosok pedig nem is léptek ki a

⁵¹⁶ Vö. Zimányi Vera: *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650*. Bp., 1976. 54–90. (továbbiakban Zimányi 1976.)

piac közegébe. Ezt a passzív légkört változtatta meg a gabonakonjunktúra, s a haszon minél nagyobb ígérete. Ettől kezdve már maguk a földesurak is érdekeltekké váltak a majorsági szántóterületük növelésében, amely a leggyakrabban a jobbágyokkal közösen használt területek bizonyos részeinek kisajátításában jelent meg, amely mellett pedig visszaszorult a tized pénzbeli megváltásának lehetősége.⁵¹⁷

Magyarországon ennek a folyamatnak más velejárója is van. A földesúri majorságokból kikerülő gabona ugyanis csak nagyon kis részben (pl. a 17. században a dunántúli uradalmakból) került ténylegesen piacra, túlnyomó többségük a nagybirtok uradalmi tisztikarának természetbeni fizetését, a magyarországi végvárok ellátását (amennyiben a vár valamely nagybirtok urának irányítása alatt állt), a nagybirtok magánkatonaságának fizetését volt hivatva biztosítani, akkor, amikor a mezőgazdasági termékek beszerzése – éppen az árforradalom miatt – jelentősen megrágult. Bevételek a marhatenyésztés és a bortermelés révén származtak a mezőgazdaságból, amely területeken a termékek külföldi piacokra is eljuthattak.

Ahogy az árforradalom generálta a majorkodtatás bővülését, úgy várhatnánk annak visszaesését a konjunktúra végével. Hiszen ahogyan a növekvő agrárárak elérték a magyar területeket, úgy azok érezhető csökkenése ugyanúgy érvényes volt. A jelenség megfejtésének kulcsa ismételten a külkereskedelmünk. A 17. század első harmadában kereskedelmi forgalmunk jelentősen elmaradt a 16. század végi átlagoktól.⁵¹⁸ Ennek oka, hogy a hagyományos kereskedelmi útvonalak északabbra helyeződtek át, elkerülve az osztrák, bajor városokat, amelyek hagyományosan a magyar export célhelyei is voltak. Ezen áthelyeződés az ott lakó polgárság lehetőségeit is negatívan befolyásolta, csökkent a tőkeerős kereslet, amelyet a 30 éves háború még jobban szétzilált. A szegényedő lakosság nem tudta többé olyan mértékben megfizetni a magyar szarvasmarhát, mint korábban. A vásárlóerő csökkenésével pedig a Magyar Királyság területén is éreztetni kezdte hatását a depresszió.

Mégis, mindezek ellenére a magyar földesurak majorságnövelési tevékenysége nem állt le, sőt még nagyobb lendületet vett. Ennek Zimányi szerint két összetevője volt. Az egyik tulajdonképpen egy öngerjesztő folyamat volt, ugyanis mivel ahogy a korszakban egyre jobban kiépültek az uradalmak, s egyre nagyobb

⁵¹⁷ Fontosnak érezzük megjegyezni azt, a szakirodalom által már többször is cáfolt, de máig elterjedt nézetet, miszerint a földesurak erőszakkal elkergették jobbágyaikat, vagy elvették tőlük földjeiket, nem állja meg a helyét. Ilyen eset csak ritkán fordulhatott elő. A birtokosoknak a jobbágy érték volt. Szükségük volt arra, hogy terméséből megadja a tizedet, dolgozzon urának – legyen az ipar, mezőgazdaság, vagy éppen fuvar és robotmunka –, s ami nagyon fontos, így nem állt műveletlen föld a birtokon. A földesúri erőszakoskodásokkal viszont azt kockáztatták, hogy ez az értékes munkaerő, megszökik a birtokról – amely a hatalmaskodás nélkül is gyakori volt –, s így hiába az esetlegesen nagyobb majorsági szántó, ha nincs rá, ki megművelje. Ez magyarázza, hogy erőszakos földfoglalásról nincs gyakori tudomásunk.

⁵¹⁸ Zimányi Vera – Harald Pickler: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján; kitekintés a XVIII. századra. = *Agártörténeti Szemle*, 1974. 1–2. sz. 86.

létszámú kiszolgáló személyzettel, tisztviselőkkel operáltak, az ellátásuk is nagyobb méreteket, vagyis több bevételt követelt. Ennek még nagyobb lendületet adtak a korszak háborúi – Bethlen és Bocskai hadmozdulatai –, s a földesurak azon kötelessége, hogy ne csak a saját katonaságukat, de a végváriakat is ellássák megfelelő mennyiségű élelemmel. A másik ok pedig a pénzrontásban keresendő. A 17. század elején az belföldi árak emelkedése ugyanis nem állt meg, hanem tovább nőtt, ebben az esetben viszont már az inflálódás miatt. A magyar földbirtokosoknak tehát sem pénzügyi, sem gazdasági, sem pedig politikai indokaik nem voltak arra, hogy az allodizálódás új hullámának gátat szabjanak. Sőt, nagy kiterjedésű uradalmak egész sora alakul ki ekkor a Magyar Királyság északkeleti részén és Erdélyben, amely jelenségnek egyik jelentős szereplői a Rákóczi család birtokai voltak.⁵¹⁹

Csakúgy, mint más Rákóczi birtokokon, a regéci uradalom esetében is találkozhattunk majorgazdálkodással. Ezek elsősorban, de nem kizárólag, gabonatermelő üzemeket jelentettek. Ezen kitétel azért fontos, mert a majorgazdálkodáshoz tartozna természetesen az allodiális szőlőtermelés is. Csakhogy annak kiemelkedő jelentősége miatt azt már a korszakban is külön kezelték, s a majorságok inventáriumába sem foglaltattak bele, így magunk is külön kezeljük. Ennek megfelelően majorgazdálkodás alatt a szántók, rétek, erdőségek művelése, kezelése, illetőleg annak módja értendő. Az urasági gazdaságoknak emellett volt még egy további ágazata, az állattenyésztés, amelyet majori központokban igyekeztek megvalósítani.

A majorsági szőlőterületeket vizsgálva annak fokozatos növekedése, majd a század utolsó harmadára megtorpanása figyelhető meg. Ez a tendencia a szőlőművelés módjának megváltoztatásához, annak jobb kihasználásához köthető. Vagyis – egyrészt kényszerből (elparlagodás, munkaerőhiány) – felhagytak egyes majorsági területek művelésével, s csak a legértékesebb szőlőket hagyták meg saját gondozásukban, egyúttal jobb, szakszerűbb – trágyázás, csatornázás, gátak, vermek építése – művelést biztosítva.

Hasonló törekvés figyelhető meg a majorsági földterületek kapcsán, amelynek nagysága a 17. század közepétől kezdve folyamatosan gyarapodott. Az uraság saját művelésében álló földek gyarapításának politikája I. Rákóczi György idejére nyúlik vissza, aki 1648-ra 37-re szaporította a magyarországi birtokain létrehozott kiépített majorok számát.⁵²⁰ A kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy ez mennyire érvényes a család vizsgált uradalmára? Hány és milyen kiépítettségű major állt a regéci uradalom területén, s az, vagy éppen azok hol helyezkedtek el? Került-e sor fejlesztésre a fél évszázad során? Kik dolgoztak a majorban? Milyen mértékben volt jelen az uradalomban az állattenyésztés?

⁵¹⁹ Zimányi 1976. 91–94.

⁵²⁰ Makkai 1954. 57.

A rétek, majorsági szántóföldek nagyságára és terméseredményeire vonatkozóan számos adat áll a kutató rendelkezésére. Nem csak az összeírások, inventáriumok, számadások, de a tisztartók levelezései is meglehetősen jó alapot biztosítanak az erre irányuló vizsgálatokhoz. Ellenben, annak érdekében, hogy számba vegyük a regéci uradalom majorgazdaságainak számát, azok tartozékait, állapotát, az inventáriumok és a számadások sajnálatos mód nem éppen bőséges forrásához kell fordulnunk.

A kevés fennmaradt 1646 és 1711 között keletkezett dokumentum vizsgálata elénk tárja, valóban felfedezhető változás a kiépített allodiátúrák számában és azok elhelyezkedésében. Bár majorsági szántófield és rét szinte minden településnél fellelhető, kiépült, központi majorságot mindösszesen három településnél találhatunk, s azok sem egy időben működtek.

Miután a linzi béke pontjai alapján I. Rákóczi György hivatalosan is magyarországi birtokai közé sorolhatta a regéci uradalmat, a megszerzett területen két major működött – Regécen és Szántón. Ez utóbbi viszont nem igazán tekinthető valódi majorgazdaságnak, tekintve, hogy egy majorházon kívül semmilyen más épület nem tartozott hozzá. Az építmény már Eszterházy Miklós birtoklása idején is állt, s egy conscriptio alapján kamraként hasznosították – 1635-ben 27 hordó sajtóbort és további 5 hordó, vámból származó bort tároltak benne.⁵²¹ Az 1639. február 16-ra datált részletes inventárium szerint pedig 70 hordó bor és 1007,5 darab kősó raktározására szolgált, amely utóbbi összeg rendkívül magas a század végi adatokhoz képest.⁵²² Összehasonlításképpen, 1695-ben 4,5 db kősóval gazdálkodtak, a rákövetkező évben is hasonló alacsony számot láthatunk a provizori számadásban; 2 db kősót vettek, amelyet aztán teljes egészében ki is adtak, egy részét konvencióba, másodrészt káposzta sózására, a megmaradt összeget pedig az állattartásra fordították.⁵²³ 1701-ben már kicsivel több kősót vettek. 6 db-ot Szerencsről hozattak, 57 fontot és 27 követ⁵²⁴ vettek Máramaroson, 4 köböllel pedig Sóváron szereztek be összesen 81 forint 96 dénár értékben.⁵²⁵ A szántói ma-

⁵²¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 096. No. 013.

⁵²² A majorházban található 70 hordó különböző forrásokból származott. Egy része a Báthory allodiális szőlő szüreteléséből, törkölyborból, másrészt a dézsmából származott. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 141.

⁵²³ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 97v.

⁵²⁴ A só mennyiségét leggyakrabban kőben vagy pedig fontban adják meg. Ahogy más mértékegységeknél ezen két érték is területenként eltérő volt. Mivel a leggyakrabban Sóvár vagy Máramaros környékéről importálták a sót a regéci uradalom területére, így mi is e mentén gondolkozhatunk. Máramaros esetében az erdélyi számítási módot használhatták, amely szerint egy font 0,389 kg-mal volt egyenlő. Az eperjesi, sóvári érték ettől valamivel több volt, 0,50 kg. A kősó súlya nagyjából mindkét területen megegyezett, 31,80 kg-mal. Bogdán 1991. 445., 483.

⁵²⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 13v.

jorházhoz a település határában lévő urasági szántóföldeken kívül két táblában 1–1 hold föld is tartozott, amelybe összesen 10 köbőlnyit tudtak vetni.⁵²⁶

Ebben az időszakban az uradalom legfontosabb majorközpontja a regéci vár palánkjában állt, amely már az 1640-es években is kiépítetten működött, sőt a vár korábbi tulajdonosa és lakója, Alaghy Menyhért elsősorban innen szerezte be saját és várnépének ellátmányát.⁵²⁷ Eszterházy Miklós volt a vár első olyan tulajdonosa, aki nem lakott a birtokon, ennél fogva a nádor az addig fenntartott költséges udvartartást sem kívánta tovább fenntartani, s a konyha, asztaltartási költségekkel együtt a várnép fizetését is csökkentette, ellenben a palánkbéli gazdaságot továbbra is fenntartotta. A nádor az Alaghyétól eltérő, pénzbevételekre fókuszáló gazdaságpolitikáját ennél jobban mutatja az, hogy a jobbágság által munera címen beszolgáltatott terményeket megváltva szedette be. Az átvett birtokokon az 1630-as években Eszterházy Pál, a nádor öccse járt el annak képviseletében, felmérte az uradalom állapotát, és igyekezett új lábakra állítani az uradalmat. Eszterházy Pál tolmácsolta bátyja gazdasági irányvonalát is, így a provizort, Miskolczy Györgyöt bízta meg az ajándék új rend szerinti beszédésével: „(...) az minemű éléssel az Urbariom szerént tartoznak a faluk, Keg[yelmed] azokat mind pénzül vegye be...”⁵²⁸ A vár palánkjában álló major funkciója is igazodott a módosult gazdaságpolitikához, immár nem csupán a várbeli tisztviselők ellátmányának biztosítása hárult az említett majorra és annak dolgozóira, hanem a pénzbevételek növelése is. Az ott termelt, a konvención és a várnép szükséges ellátásán felüli maradékot a raktározás helyett a nádor pénzre váltatta.⁵²⁹

A palánkban helyet kapó kis gazdasághoz ököristálló és szekérszín is tartozott. Utóbbiban 1635-ben 5 különböző alkalmatosságot soroltak fel. Állt ott egy vasalt szekér, egy új, kétkerekű kocsi, annak minden felszerelésével, egy rosszabb állapotban lévő, szintén kétkerekű szekér, egy négykerekű utazókocsi, illetve egy halottasszekér is. Az üzemhez rendeltek még egy éléskamrát és két –

⁵²⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁵²⁷ A vár palánkja 1644 áprilisában felkelésnek is helyt adott, mindezt a Szegedi István és Dezső Péter által, Debreczeni Tamásnak küldött levélből tudjuk. Ebben értesítik a prefektust, hogy a pártusok nem németek, hanem magyarok, akik Sajgó Farkas vezetésével lovon lejöttek a várból, s a pásztorral együtt felhajtották a marhacsordát a palánkba. Később pedig az összeterelt csordát levagdalták, s a húsát felhordták a várba. Válaszul Szegediék elfogták a felkelők feleségeit, azonban a székely tizedes, Bolha Pál felesége a helyi prédikátornál talált menedékre. Amikor a prédikátor házához mentek – aki, mint kiderül, egy részeges ember volt, s titkon a saját borát árulta –, először az szitkozódva utasította vissza Bolháné kiadását. Végül katonákkal elfogták a tizedes feleségét. Szegedi és Dezső pedig azzal a kéréssel fordul Debreczenihez, hogy utasítson, miként tegyenek. Ugyanis – mint írják – kérni fogják a megmaradt marhák leengedését, s amennyiben azt a pártusok nem teszik meg, Debreczeni utasítása szerint elküldenék Szerencsre, ingóságaikat pedig lefoglalnák. MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 17. d. nr. 3832.

⁵²⁸ Sós 2003. 246.

⁵²⁹ Sós 2003. 249.

egy kisebb és egy nagyobb – majorházat. A nagyobbik ezek közül – a berendezési tárgyai alapján – az ott dolgozóknak fenntartott épületként, ebédlőként, egyben raktárként is funkcionált. Bár az inventárium nem említi, az sem kizárt, hogy itt szállásolhatták el a felfogadott béreseket. Emellett itt készítették a várba felküldött vaját is. A kisebb majorházból pedig az állatoknak fenntartott istállót alakították ki. Szintén a palánkban kapott helyet még az uradalom sörfőzője és kovácsműhelye is.⁵³⁰

A major állapotáról sem Eszterházy Miklós, sem pedig a Rákóczi család birtoklása elején papírra vetett inventáriumok nem értesítenek. Ellenben az azokban feltüntetett eszközök, illetőleg az állatállomány magas száma mindenképpen a gazdaság épületeinek, s magának a majornak jó állapotára enged következtetni.

Az 1680-as években az uradalom és a vár fontos események színtere volt. Az Abaúj vármegyei település erődítménye adott helyet a fejedelem által vezetett felkelés hadellátó központjának. 1685–1686-ban így a német katonai hadmozdulatokat, s az utána következő megtorlást sem kerülhette el. Éppen ezért érthető az 1686-ban, kamarai utasításra készített összeírásban olvasható összefoglaló a vár palánkjában álló majorról. A nagyobbik majorház körül futó sövénykerítésből csak az egyik oldala maradt meg, s maga az épület is üresen állt. Már ekkor a kis, állatoknak kialakított, kétpitvaros ház is dűlőfélben volt, az alá épült pince pedig használhatatlan. A majorépületek között említettek még egy jégvermet is, amely építése bizonyosan a Rákóczi családhoz köthető, azonban csak úgy, mint a mellette álló másik, kövel rakott pince, pusztán állt.⁵³¹

A források tanúbizonysága szerint a palánkbéli major csak 1686-ig állt. Megszűnése valószínűleg összefüggésben áll a vár azonos évben történt felrobbantásával. Tehát az első változtatás a majorok terén egyáltalán nem a korszerűsítés vagy a gyarapítás hívószava miatt történt, oka sokkal inkább a háborús pusztítás volt.

A vizsgált gazdaság egykori pontos elhelyezkedésére az 1999-től tartó régészeti ásatásnak sem sikerült választ adnia. Az 1784-ben, Mogyoróska falváról készült úrbéri térkép ellenben feltűníteti a vár romjai alatt a „Palánkos” nevű területet. Az elnevezésbéli egyezés, s az inventáriumokban jellemzett területi egyezés miatt, minden valószínűség szerint a megjelölt „Palánkos” területén állt az egykori major.

⁵³⁰ A majorgazdaság éléskamrájában 1635-ben 26 hordó búzát, 4 hordó lisztet, 21 üres hordót, 20 új átalagot, 1–1 hordó babot és kölest, 400 újonnan készített és 160 régi hordót írtak össze. A nagyobb majorházban egy ebédlőasztal, 2 pad, 12 üres hordó és 1 átalag, 1 kályha, vajkészítéshez használatos eszközök, és egy fából készült mozsár volt található. MNL OL E 156 a. Fasc. 096. No. 013. Az 1639-es inventárium is hasonló eszközöket ír le. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 141.

⁵³¹ A várban ekkor már német katonákat szállásoltak el, akiknek kvártélyát az új gabonaházban alakították ki. A szárny három emeletre oszlott, a legalsó szint egy része volt a katonaké, másik részét bőrcserzésre használták. A feljegyzés készültekor 16 db tinó és tehén nyers bőrét tárolták a helyiségben. MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

A legnagyobb kiterjedésű és legjobban felszerelt major megszűnése után szükséges volt egy új alapítása. Ez a korábitól nem túlságosan messze, Fonyban került kialakításra, egy korábban szintén majorként használ, de az 1680-as években elhagyatottá vált területen. 1686 után kezdhették kiépítését. Az inventátorok ekkor még csak egy kerítés nélküli házat jelöltek meg major címszó alatt,⁵³² s az aestimatiós dokumentumok szerint még nyáron sem kezdték meg annak felújítását. „Domus allodialis lignea domini terrestris ruinosa”, vagyis fából készült romos majorházként jelölték azt meg, amelyet 150 RFt értékűre becsültek.⁵³³ Majorsági üzemet 1689-re tudták kialakítani – kúria, majorház, külön épület a béreseknek, juhakol, istállók és csűr álltak a területén.⁵³⁴

A fentebb jegyzett szántói gazdaság ekkoriban is fennállt, épületeinek állapota azonban egyáltalán nem volt megfelelő. A kőből készült majorház elhagyatott volt, s magának az épületnek és a hozzá tartozó pitvarnak csak a falai álltak az 1686-os felmérés készítésekor. Egyedül a zsindeyes kamra és a szintén kőből rakott öreg csűr volt az, amit még próbáltak hasznosítani.⁵³⁵

A szántói majort azonban sosem építették újjá, helyette a fonyit bővítették. 1692-re két majorházat építettek fel,⁵³⁶ sőt egy, a kúria mellett futó közös szerkeutat a földesúri telekhez csatoltak. Bodak János egykori fél jobbágytelket kiterítő nagyságú telkén béresek számára építettek házat, egy másik sessiót, pedig majorsági kertként hasznosítottak tulajdonosa halálát követően.⁵³⁷ A majorházak közül az egyik korábban a tisztek szállásaként szolgált, az inventárium készítésekor Mándy László lakott benne. Az épülethez tartozott még egy cselédház, két búzaverem, amely a házhoz volt kapcsolva, és egy romos pince. A másik majorházban pedig a béreseket szállásolták el. A gazdaság udvarán két búzaverem, s egy jégverem volt még található, a mezőgazdasági eszközök tárolására is szolgáló csürt pedig igen leromlott állapotúként írták le. A fonyi major is folyamatos építést, reparálást kívánt volna, azonban ezt nem mindig tudták teljesíteni. Az aklok, istállók romosak voltak, s a házak is zsindelezést kívántak. 1692-re a fonyi gazdasághoz hozzácsatolták még „Czirjáky uram házat” is. A megjelölés Czirjáky Mihály regéci provizorra utal. A kúria a két majorházhoz képest sokkal jobb állapotban volt, több szoba, és egy cselédház tartozott hozzá. Udvarán három istálló, 12 marhára való ól, egy pince és egy csűr állt. A provizor egykori háza 10 béresnek adott otthont.

⁵³² MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

⁵³³ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 025.

⁵³⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁵³⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027. A szintén ugyanazon éven készített becslés – hasonlóan a fonyihoz – 150 RFt-ban határozza meg a szántói majorház értékét. „Desolata domus allodialis cum lapideo horreo hoc tempore – 150 fl[orenos].” MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 025.

⁵³⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A regéci uradalom inventárium, fol. 202r–203v.

⁵³⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

Az említett Mándy László fonyi nemesember volt, aki egy egész, exempta telket bírt. Az 1693-as urbárium megjegyzés rovatában foglaltak szerint sessióját még „Mágocsi úr” eximálta egy András nevű prédikátornak.⁵³⁸ 1697-ben Márkus Istvánnal együtt bírt egy fél jobbágytelket, amelyen szőlőt termesztettek. A jobbágytelekért közösen 2 forint taksát fizettek, ebből csupán 66 dénár esett Mándyra.⁵³⁹ A század végén készült urbáriumok nagy előnye, hogy részletesen jellemzik az adott települést. Megadják az utcák nevét, irányát, jelentősebb épületek elhelyezkedését. Bár a vizsgált korszakban nem, csak a 18. század 70-es éveiben kezdték el felmérni az ország településeit, azok telkeinek viszonylagos állandósága miatt a korábbi urbáriumokkal együtt jól használhatóak. Így az 1697-es összeírás és az 1785-ben készült településtérkép összevetésével megállapítható Mándy László egykori telkének, illetve a Czirjáky kúriának az elhelyezkedése is. A két telek egy évszázaddal később is ugyanúgy nézett ki – Mándy telkét továbbra is exemptaként tartották számon, a Czirjáky ház pedig allodiális központként működött.

Bár Tállya mezővárosához tartozott a legnagyobb kiterjedésű és a legjelentősebb allodiális szőlőterület, s a település határában elterülő szántók mérete is jelentős volt, valódi központi majorság sosem épült itt ki. A gazdaság azonban megkövetelte az alapvető épületek fenntartását, mint a dézsmaház, vagy a kisebb méretű udvarház, amely Tállya déli részén állt. Az omladozó állapotban lévő kúriáról szintén 1692-ben készült részletes leírás.⁵⁴⁰ Az udvarház keleti részén egy kőboltozatokra épített kőház állt, amelynek északi szobája a mestergerenda leszakadása miatt használhatatlanná vált. A sütökemence a déli szobában kapott helyet, ahonnan egy további nagyobb szoba nyílt, öt kívül fűtő kemencével, és egy kamrával. Az udvarház északi oldalán egy további, szintén kőből készült, padlással ellátott épületet lehetett találni. A ház pitvarából nyílt a cselédház három szobával, mely közül egyik felső boltozata leszakadt. A harmadik szobát pedig éléskamrának alakították át. Az inventárium készítésekor 20 kassai köböllel mért abajdóc búzát és két szapu aszalt szilvát tartottak benne. A ház többi szobáját és pincéit használhatatlan, romos állapotúként tárja elénk a feljegyzés, csak úgy, mint a cselédház végén álló pajtát. Felújítása a felmérés után sem történt meg, az 1711-es kamarai becslésben „Curia in oppido lapidea magna restauratione indigens” mondattal jellemzik.⁵⁴¹

⁵³⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. Azt, hogy „Mágocsi úr” alatt kit értettek, nem lehet bizonyosan megállapítani, mivel a 16. század végén a család több tagja is kötődött az uradalomhoz. Talán már a majd 100 évvel későbbi feljegyző, és a jobbágyok sem emlékeztek pontosan az adott személyre.

⁵³⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁵⁴⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A regéci uradalom inventáriuma, fol. 204v–207v.

⁵⁴¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / b.

A kialakított allodiátúrák állapotának felméréséhez rendelkezésünkre áll további két inventárium. Ezek közül csak az egyik keletkezési ideje ismert, 1710. február 8.⁵⁴² Említést tesz a fonyi majorságban álló öreg – már az 1686-os inventáriumban is szereplő – szalmafedeleles házról, a kúriáról, az allodiatríx, vagyis a majorosné számára kialakított házról, s a szintén a gazdaságban helyet kapó új – s mellette a régi romos – sörfőzőházról, egyben a sörfőző lakásáról, továbbá hosszan sorolja a gazdaságban használatos eszközöket, s a tállyai Rákóczi kúria pincéiben tárolt élelmiszereket.

A második forrásban olvasható adatok papírra vetésének idejét nem lehet pontosan meghatározni, annyi bizonyos, hogy a 18. század elején készülhetett. Hogy valamivel később, mint 1710 februárja, arra elsődlegesen a dokumentum készítőjének személye, a Szepesi Kamara alkalmazásában álló összeíró, Miklovicz András, továbbá az abban olvasható megjegyzések szolgálnak tanúságtételül. „Vernale autem frumentum per milites condescendentes totaliter distractum est.”, vagyis a megszálló katonák az összes tavaszi búzát elvitték.⁵⁴³ A kamara tisztviselője ezen kívül a fonyi allodiátúra épületeivel kapcsolatban is romos istállókat, s lerombolt sövénykerítést említ. A Rákóczi szabadságharc végi datálást indokolja még továbbá az allodium állatállományának jelentős csökkenése, amely az adatok alapján szintén összefüggésben lehet az átvonuló német haderővel.

Hogy a földesúr gazdasági épületeit szinte sosem tartották megfelelő rendben, a források alapján egyértelműnek látszik. Az összeírásokban olvasható leírások, amelyek többször írnak le különböző házakat, pincéket romosként, „dűledező félben” lévőként, nem csak a háborúk velejárójaként, hanem részben az elhanyagolás miatt jelennek meg ezen módon. Arra, hogy mennyit költöttek az uradalom gazdasági épületeinek fenntartására, a számadások tárják elénk. A korábban már bemutatott 1646-ból származó extractus, kivonat nem részletezi külön a felújítási, karbantartási költségeket, hanem a szüreti eszközökre kiadott pénzzel együttesen közli az értéket, amely 544 forint 54 dénárt tett ki.⁵⁴⁴ Pontosabb, bár meglepően csekély összeget találunk ezzel kapcsolatban az 1695. évi számadásban – 4,80 MFt, amelynek legnagyobb részét a „tállyai nagy ház” ablaküvegeire költötték.⁵⁴⁵ Rögtön emellett érdekes tételek olvashatóak majorsági épületekkel összefüggésben. Összesen 60 Ft 50 dénárt szántak zsindelezésre, falépítésre, azonban nem a regéci, hanem a szerencsi allodiumban. A következő évben hasonlóan, 40 magyar forintot adott a regéci udvarbíró a szerencsi vár konyhájának felújítására.⁵⁴⁶ Az ok II. Rákóczi Ferenc szerencsi tartózkodása volt, amely nem csak az épületek rendes gondban tartására volt hatással. A jel-

⁵⁴² MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.

⁵⁴³ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 027.

⁵⁴⁴ MNL OL E 185 b. III. 24. t.

⁵⁴⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 92v.

⁵⁴⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 9v.

zett két év számadása szerint a regéci tisztek nem csak a szomszédos vár építésében, hanem konyhájának fenntartásában is segédkeztek – vagy inkább kötelezve voltak. Őzet, nyulat, tojást, borjúhúst, pulykát, kenyeret, cipót, lisztet és fűszereket szállítottak ekkoriban Regécről Szerencsre, hogy a fejedelem és kíséretének asztala kellően bőséges legyen. Ezzel szemben 1701-ben már 98,50 MFt-ot jegyeztek az uradalom épületeinek karbantartására. Igaz, az összeg nagyobb részét a malmok, a rátkai vendégfogadó és a fonyi sörfőző építése tette ki.⁵⁴⁷ Azonban sem 1710-ben, sem 1711-ben, sem pedig 1712-ben nem találunk olyan adatokkal, amelyek azt lennének hivatottak alátámasztani, hogy a majorsági központokban, az ahhoz tartozó épületeken végeztek volna reparálást. Ezen évek számadásaiban nagyon pontosan, tételek szintére lebontva közlik, hogy egyes építményeken milyen javítást végeztek el, de az általunk vizsgált részek kimaradtak ebből a felsorolásból. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy magukra a komplexumokra, azok működésére ne költöttek volna, hiszen szintén ugyanitt hosszú oldalakon keresztül sorolják a gazdaság szükségére vett szerzőket, kerekeket, vasakat, sőt a vetésre szánt magokra költött összegeket is. Amennyiben kitekintünk a 18. század első harmadának adataira, látható, hogy ezekre az építkezésekre fordított összegek drasztikus mértékben növekedtek, Jármay Edit kimutatása szerint 1714-ben 1236, egy évvel később pedig 1947 MFt-ra.⁵⁴⁸ Mivel a javítások hatása nem érződött, s „renovált” épületek is egyre nagyobb számban váltak használhatatlanná a század folyamán, Jármay következtetése szerint az extractusokban feltüntetett javításokra fordított magas összegeknek csak a töredéke fordítódott a valós beruházásokra, a többi pedig az uradalmi tiszttartót és más alkalmazottakat gazdagíthatta.

ALLODIÁLIS KERTEK

A majorok nem csak gazdasági épületeket, hanem különböző kerteket is magukba foglalták. A kertművelés nem volt igazán elterjedt a vizsgált uradalomban, csupán két település esetében kerítettek el külön részt erre a célra. A kert típusától függően pedig külön alakították ki azokat. Így a veteményes és gyümölcsös-kertek rendszerint a kiépített majorközpontokban, az adott kúriához tartozó földeken kerültek kialakításra.

A veteményeskertekben borsót, lencsét, árpát és különböző fűszernövényeket termesztettek. Az 1646. évből két helyről van tudomásunk ilyen gazdálkodásról, Tállyáról, és a vár palánkjából, amely utóbbi helyen két veteményest műveltek.

⁵⁴⁷ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 74–75.

⁵⁴⁸ Jármay 1930. 34.

A második a régi leégett palánk egykori területén került kialakításra.⁵⁴⁹ Mindkét részen létrehozta még ezen kívül gyümölcsöskertet is, amelyben elsősorban szilvát és diót termesztettek. A vár alatt egy külön méheskertet is elkerítettek, amely az elnevezése ellenére inkább egy zárt, belső udvarral kialakított kis épületet takar. A sárból, vesszőből készült falakat zárható ajtó egyesítette, amely falakra zsindelezett tetőt húztak. A kis tetők alatt, a fal mentén helyezték el a köpüket, amelyben egy-egy méhcsaládot tartottak, 1678-ban összesen 54-et, amely tekintélyes mennyiségnek számított.⁵⁵⁰ Mindemellett pedig még egy sövényrel elkerített, kapuval ellátott virágskertet is fenntartottak. Nem kérdés, hogy a kert a méhek számára volt létesítve. I. Rákóczi György főméhészmestere, Horkai Miklós tudását írásba is foglalta, amelyben megosztja tapasztalatát arra vonatkozóan, a méhek mely virágokat kedvelik a legjobban. Így a kömény, menta és kakukkfű is szerepel összefoglalásában. Talán a regéci virágskertben is ilyen növények voltak megtalálhatóak.⁵⁵¹

A palánk 1686. évi pusztulását követően, ahogy új majorközpontot alakítottak ki Fonyon, úgy létesítettek új veteményest és gyümölcsöst annak területén. A településen korábban is volt kertgazdálkodás, már 1646-ban számontartottak az inventátorok egy káposztás kertet, amely a Rákóczi család tulajdonlása alatt végig meg is maradt. Területén 200 fej káposztát tudtak termesztetni, amelynek legnagyobb részét savanyítva, hordókban tárolták. Az urbáriumok pedig rendre beszámolnak a Tállyához tartozó céklás kertről, pontosabban annak egykori létéről. Az 1621 óta műveletlenül álló területet az 1680-as évekre visszahódította a természet, s az összeírók egy urbáriumban sem szalasztják el a lehetőséget javaslatuk megtételére. Bajoni János 1689-ben tett ajánlata szerint a már erdővé lett területet jobbaggyal kell megtisztítani, s szántóként művelni tovább dézsma alá osztva. Azon jobbaggy pedig, akik elvállalná az irtással járó rengeteg munkát, három vetés idejéig mentesülne a dézsma kötelezettsége alól.⁵⁵² Hogy kezdeményezése mennyire nem ért célt, mutatja, hogy az egykori céklás kert ezt követően továbbra is pusztán állt, a szabadságharc követte felmérésben pedig már nem is került feljegyzésre.

A regéci kenderföldeket is a kertekhez soroltuk, amit a növény kis mennyiségben való termesztése indokolt. A majorsági földbe vetett kenderre szüksége

⁵⁴⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁵⁵⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁵⁵¹ A korabeli méhészetünkre lásd: Takáts Sándor: A méheskert. In. *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. (sajtó alá rendezte Benda Kálmán), 1961. Bp., 199–203. (továbbiakban Takáts 1961.); Horkai írására lásd: Régi méhészeti tanácsadó. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. közli Kőszeghy Sándor, 57–60. (továbbiakban Kőszeghy 1895/b.) A főméhészmester egyes helyeken igen érdekes tanácsokkal látja el a méhészkedés iránt érdeklődő olvasóját: „Az méhek, hogy meg ne marjanak, kend meg alatt a száját köröskörül édes juhtéjjel a kosárnak, akár mosdjal meg a magad húgyában.”

⁵⁵² MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

volt az uradalomnak, mivel részben abból készítették a konvenciók szolgák ruháit, vagy a különböző textíliákat, zsákokat. Egy két-három kassai köből befogadóképeségű kenderföld már 1646-ban is művelés alatt állt Fony településén,⁵⁵³ s ez a művelés a Rákóczi család birtoklását követően is folytatódott. Szántón 1689-től foglalkoztak kendertermesztéssel. A 1,5 köblös föld urasági föld volt ugyan, de jobbágyi művelésben volt tartva. „Amely kenderföldről az urbárium emlékezik, az csak Tillo elszökött jobbágytól foglaltak volt el, most az műveli, aki a házában lakik, de az urak itt kenderföldet soha nem műveltek” olvasható a területtel kapcsolatban az 1693-ban készült urbárium lapjain.⁵⁵⁴ Az említett Tiló István 1680-ban Szántó mezővárosának kisbírója volt, állatállományát tekintve egy tehénnel rendelkezett. 1688-ban már két szőlőt is említenek a neve mellett, amelyről 3 hordó bort tudott szüretelni, s a taxás jobbágyok sorába tartozott, 6 forintos kötelezettséggel. 1689-re megszületett fiúgyermek is. Ekkortájt történhetett az, hogy lefoglalták összes szőlőjét a földesúr számára, s ez volt az, ami szökését és szántói életének hátrahagyását indokolta számára.⁵⁵⁵

Az allodiális kertekben termesztett növények teljes egészében az uradalom gazdaságának fenntartását szolgálták. Az innen származó bevételekből fizették a konvenciókat, a különböző munkákra érkező munkásokat, mint azokat a makovicai kaszásokat is, akik a tállyai-rátkai rétek betakarítására érkeztek 1700-ban.⁵⁵⁶ Ezeket a „bevétel-kiadás” összefüggéseket a számadásokban lehet nyomon követni. A 15. ábra adatai a kertekben termesztett élelmiszerek bevételi adatait mutatják. Az összes hozamnál feltüntetett eredmények magukba foglalják az előző évről megmaradt hátralékot, illetve a dézsmából és vásárlás által beszolgáltatott értékeket. Annak érdekében, hogy a kertek terméseredményeit értékelhessük, az ábrán különválasztottuk a kizárólag allodiális forrásból származó adatokat. Ennek alapján jól látható, hogy a konyhák ellátására és a konvenciók tisztek kifizetésére a legtöbb esetben nem volt elegendő csupán a kertművelésből származó bevétel. A források alapján a terméseredmények is ingadozóak voltak, különösen a borsó és lencse esetében. A mézbevételek drasztikus csökkenése pedig arra enged következtetni, hogy miután elpusztult a vár palánkjában felállított méheskert, sosem építették újjá a korábbi módon. Szükséges azonban megjegyezni, hogy a növények ingadozó terméseredményeinek adatai nem feltétlenül a rossz gazdálkodást tükrözhetik. Mivel ekkoriban nem dúltak idegen seregek a regéci uradalom területén, a háborúk okozta termés-csökkenést – mely az 1695–96-os évben a leginkább szembetűnő – nem lehet egyértelműen kijelenteni, főleg annak fényében, hogy mindhárom számadás terményadatai, legyen az

⁵⁵³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁵⁵⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁵⁵⁵ Tiló Istvánt 1680 és 1693 között az összes urbárium említi. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.; Uo. Fasc. 082. No. 058.; Uo. Fasc. 061. No. 012.; Uo. Fasc. 066. No. 052.

⁵⁵⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Tállyai és rátkai rétek kaszálásáról való recognitio, 1700. július 7. fol. 169r.

allodiális, vagy jobbágyi földből származó dézsmabevétel, jelentősen alacsonyabban az 1701-es évhez képest. A választ így más gazdaságot befolyásoló tényezők között lehetne keresni. A legkézenfekvőbb maga a természet. Míg a lencse jobban elviseli a szélsőségesebb időjárást, addig a borsó sokkal érzékenyebb minden változásra. A 17. század vége pedig bővelkedett szélsőséges változásokban. A szőlőműveléssel kapcsolatban már részletesen kitértünk a kis jégkorszak problematikájára, s hogy éppen az 1690-es évek volt az az időszak, amely a leghűvösebbnek számított. Éppen ez az a tényező, ami miatt nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a terméseredmények ingadozása a rossz gazdálkodásban rejlik. Hiszen a nem megfelelő időjárási körülmények – fagy, nagy esőzések, s az abból eredő különböző gombás növénybetegségek – abban az esetben is nagy károkat okoznak a földeken, ha azon jó, rendszeres gazdálkodás folyik. Harmadik indokként a már utalt emberi tényezőt kell megvizsgálnunk. Elképzelhető-e, hogy a kerti növények fentebb említett években való alacsony termésének oka valóban a hanyag művelésben keresendő?

Év		Borsó (kőből)	Lencse (kőből)	Méz (icce)	Savanyú- káposzta (hordó)	Ken- dermag (kőből)	Kenderszalma (kereszt; kita; kéve)			Aszalt szilva (kőből)	Dió	Hagyma
1646	Bevétel	15,25	9,3	81	27,5							
	Ebből idei majorsági	5,25	4,75	79	27,5							
	Kiadás	12,5	8,1	37	16,5							
1695	Bevétel	22,5	8,25	–	6							
	Ebből idei majorsági	12	4,75		6							
	Kiadás	9,5	8,12	–	3							
1696	Bevétel	20	11	3	7							
	Ebből idei majorsági	–	–	3	4							
	Kiadás	14,75	7,5	3	4							
1701	Bevétel	10,87	10,12	–	10,5	1,25	8	11		18,75	0,25	
	Ebből idei majorsági	8	8,12		2	0,5	8					
	Kiadás	9,25	8,5	–	8	0,75	8	11		10,25	0,25	
1710	Bevétel	15,5	20,25		14					4,25		
	Ebből idei majorsági	11,5	15		8					3		
	Kiadás	15,5	20,25		14					4,25		
1711	Bevétel	5,5	11,875		7,5					20,25		
	Ebből idei majorsági	3,5	8,875		5					15		

Év		Borsó (köből)	Lencse (köből)	Méz (icce)	Savanyú- káposzta (hordó)	Ken- dermag (köből)	Kenderszalma (kereszt; kita; kéve)	Aszalt szilva (köből)	Dió	Hagyma
	Kiadás	5,5	7,875		3,5			6,25		
1712	Bevétel	1,25	5,75				3			4,875
	Ebből idei majorsági	1	0,75				3			3,75
	Kiadás	1,25	5,75				3			2,375

15. ábra. Az allodiális kertekben termesztett növények terméseredményei az 1646. évi extractus és az 1695–1712 között készített számadások alapján

Tudjuk, hogy a majorsági szőlők gondozása kezdetben a jobbágyok feladata volt. Részben azonban munkájuk rossz minősége miatt egyre gyakrabban alkalmaztak fizetett munkaerőt, s a jobbágyok robotban történő alkalmazása csak a legkisebb, legkönnyebb, szakértelmet nem igénylő munkákban merült ki. Hasonló tendencia figyelhető meg a szántók és a rétek esetében is. A kertek művelése viszont hagyományosan a kertész feladata. Ilyen beosztású fizetett alkalmazottat találunk a rohonc-szalonaki uradalomban az 1640-es években,⁵⁵⁷ az 1672. évben az egykori draszugi (ma Drassburg) Nádasdy birtokon, ahol a kertész Alber Fülöp árendában bírta a kertet,⁵⁵⁸ 1730-ban a füleki uradalomban,⁵⁵⁹ s 1710-ben a regéci uradalom fonyi majorságában is.⁵⁶⁰

Kertész már a század elején is munkálkodott a birtokokon, s azt is tudjuk, hogy Eszterházy Miklós birtoklása alatt egy Soltész András nevű kertész viselte gondját a vár palánkjában található zöldségesnek és gyümölcsösnek. Az 1636. évi konvenciók lista alapján Soltész „conventio nélkül vagyon, ennek csak mindennapi prebendát adtunk ez ideig.”⁵⁶¹ A Rákóczi éra első feléből származó kifizetési listák és teljes számadások hiánya miatt csak feltételezhetjük, hogy a palánkbéli majorság 1686-ig való fennállásáig alkalmaztak kertészt. Ezt követően azonban egészen 1710-ig sem a számadásokban, sem pedig más jellegű forrásokban nem találkozhatunk személyével. Ha pedig valóban nem alkalmaztak hortulanust, akkor másvalakinek/másvalakiknek kellett ezeket a kis földeket megművelnie. Feltételezésünk szerint így ez a feladatkör is a major személyzetére, vagyis a majorosnéra (allodiatrix), a szolgálólányokra, illetve az ott lakó béresekre hárult. Ezen a ponton kell pedig visszakanyarodnunk a fentebb feltett kérdéshez. A conscriptio-k rendszerint beszámolnak, ha kifogást találtak egyes földek művelésé-

⁵⁵⁷ Zimányi Vera: Majorsági gazdálkodás a rohonc-szalonaki társadalomban a XVII. század derekán. = *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 38.

⁵⁵⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 099. No. 051.

⁵⁵⁹ Szirácsik Éva: *Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731)*. Bp., 2017. 191. (továbbiakban Szirácsik 2017.)

⁵⁶⁰ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 38r.

⁵⁶¹ MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 112.

ben, legyen az szántás, kapálás hiánya, vagy összességében a művelés hanyagsága. A kertek esetében azonban az összeírók egy alkalommal sem éltek hasonló megjegyzéssel, amely alapján biztosan állítható, hogy a majorság személyzete elvártképpen foglalkozott a kerttel, s a benne termelt növényekkel. Következésképp az emberi tényező nem indokolja az alacsonyabb terménymennyiséget.

A gyümölcsösökkel és veteményesekkel ellentétben csűröskertet több település leírásában is felfedezhetünk. Bár kertnek jegyzik, leginkább csak egy négyszögletű, sövényvel elkerített területet jelent, amelyben a gabona tárolására szolgáló épületek kaptak helyet. Rendszerint, ahol majorsági szántó volt, ott található csűröskerttel is. Azonban az 1670-es évek végétől ezek állapota a karbantartás hiánya miatt leromlott, s több helyen teljesen, vagy részben használhatatlanná váltak. A fonyi csűröskert fele is elpusztult 1678-ra, s csak a fennmaradt 3 vermet tudták használni.⁵⁶² Javítását később sem végezték el, s 1693-ra teljesen elpusztult. A mogyoróskai, hegyoldalra épült csűr is hasonlóan tönkrement, szintén a gondviseletlenség miatt. Az urbáriumokban 1693-tól fogva javasolták, hogy az említett szérúst a hozzá tartozó anyagokkal együtt költöztessék Fonyra, mert ott több hasznát venné a gazdaság. Nem csak a fonyi, mogyoróskai, de a tállyai csűröskert inventáriumokban is nyomon követhető elhanyagoltsága egybecseng a többi majorsági épület állapotával.

Annak érdekében, hogy felmérjük, a regéci uradalom majorsági épületeinek forrásokban megjelenő állapota mennyire volt általános, érdemes összehasonlítani azt más Rákóczi birtokok leírásával. A vizsgálatra Sárospatak, Szerencs és Ónod uradalmát választottuk, becsléseket, inventáriumokat és összeírásokat bevonva.⁵⁶³ Természetesen a vizsgált helyeken álló allodiumok tartozékai között is akadt rossz állapotú, illetve teljesen elpusztult. Ami a legnagyobb eltérést szolgáltatja, az az, hogy míg Regéc esetében a háborús viszonyokat és hanyagságot tesz ki ennek okaiként, addig máshol leginkább a német csapatok pusztítása miatti károkról olvashatunk. Azonban, míg a pataki és a szerencsi jószág épületeinek java részét lehetőségeikhez mérten igyekeztek ezt követően reparálni, addig Regécen a gazdaság épületeit alig-alig gondozták. Ugyan a számadások alapján nem kevés zsindelety vettek az 1690-es években – 1695-ben 16 ezret, 1696-ban 29 ezret, 1701-ben 16 ezret úgy, hogy előző évről igen jelentős mennyiség, 24 ezer maradt – azokat a további építőanyagokkal, mint gerendákkal, lécekkal, deszkákkal, zsindeletyzegekkel – amelyek mennyiségéről szintén a számadásokból tájékozódhatunk – együtt a rátkai fogadó építésére, a malmok javítására, kisebb részt pedig a tállyai kúria javítására fordították.

⁵⁶² MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024

⁵⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 033.; Uo. Fasc. 041. No. 028.; Uo. Fasc. 025. No. 048.; Uo. Fasc. 154. No. 071.

ALLODIÁLIS ÁLLATTARTÁS

A kialakított majorközpontokban természetesen állattartással is foglalkoztak. Adataink azonban azt mutatják, hogy a majorsági állatállomány egyáltalán nem volt jelentős.

Állattenyésztés legelőször a vár palánkjában folyt, majd ezt követően Fonyon, kicsivel később pedig már a tállyai-rátkai majorságban is találkozhatunk állattartással. Sertés, baromfi, szarvasmarha, juh, kecske és ló szerepel az állatállományban. Eszterházy Miklós birtoklásának idején pedig még egy vadaskert is helyet kapott a palánkban, ahol 14 szarvast tartottak.⁵⁶⁴ A vadaskert további létéről azonban nincsenek információink.

Hogy mennyire nem volt nagy jelentősége Regécen az allodiális állattartásnak, azt a 16. ábra jól összefoglalja. A juhászaton kívül gyakorlatilag semmi sem fejlődött, s az összeírások alapján a sertések száma is hullámzó volt a 17. század végén. Az, hogy csak néhány lovat tartottak az uradalomban, nem meglepő, ennek egyik oka a költségekben keresendő. Maga a ló ára nem haladta meg az ökörét, sőt, attól el is maradt, 1711-ből és 1712-ből származó adatok azt mutatják, hogy előbbi 16,80 és 14,25, míg utóbbi 18–17 MFt körül mozgott,⁵⁶⁵ így a magasabb költséget az ellátás jelentette. A lovak ugyanis nagyon kényesek gondozásukra, vizük és táplálékuk tisztaságára, amely az adott ló felépítésétől és hasznosításától függően 10–15 kg között mozoghatott. Ivóvízszükségletük pedig még ezt is meghaladta, elfogyasztott élelmük háromszorosát fogyasztották naponta.⁵⁶⁶ De még emellett is nagyobb érv, hogy érzékenysége nem tette alkalmassá a mezőgazdasági munkákra, főleg úgy, hogy a szarvasmarha sokkal nagyobb erővel rendelkezett a korabeli nehezebb ekék húzására. Az uradalomban tartott lovakat, s azokat is, amelyeket 1711-ben is vásároltak, a majorságon belüli szállítmányozásban alkalmazták. Erre konkrétan utal is forrásunk, amelyben leírják, hogy 1712-ben a 10 igáslóból összesen hatot adtak Fonyba, Szántóra, s Tállyára az ottani majorságokba. 1711-ből pedig a szintén allodiumi új lovaszeker reparálásáról értesülünk, amihez „türherz”-iként emlegetett vasat vettek 1 Ft 68 dénár értékben.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 141.

⁵⁶⁵ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 1. fol. 12r.; Uo. 51. cs. Dominii Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 41v–42r.

⁵⁶⁶ A lovak tartására lásd: Horn Péter: *Állattenyésztés I. Szarvasmarha, juh, ló*. Bp., 2000. Online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Allattenyesztes_1/ch22s02.html letöltve 2021. 01. 12.

⁵⁶⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 1. fol. 24r.

Év	Szarvas- marha	Ökör	Juh	Kecske	Ló	Sertés	Baromfi	Lúd	Kacsa	Pulyka	Gyöngy- tyúk	
1635	55	8	156	31	9		32	10	8			309
1639	35	2	326	138			165	27	4			697
1646	31	30	297			47						405
1678	15	36	329	230		40	111	14		10		785
1686	21	28	120	51		19	15	4		17		275
1695	40	23	21			20	213	87				404
1696		20	21	40		76	112	35				304
1701	67	30	985	191		400	292	60			41	2066
1710	26	61	1216	151	4	219	210	61				1947
1711	35	43	44	73	10	31						236
1712		50	30	47	10	75	179	13				404

16. ábra. A regéci uradalom majorsági állatállománya a számadások és az inventáriumok alapján

A számadások adatai a „bevétel” alatt nyilvántartott számokat jelzik, vagyis azt, hogy az adott időszakban hány állat fordult meg a majorságban

Urada- lom (év)	Szarvas- marha	Ökör	Juh	Kecske	Ló	Sertés	Baromfi	Lúd	Kacsa	Pulyka	
Rohonc- szalonak (1637)	96	57	340–580	60–100		100	1130–1330				2063
Ónod (1671)	67	14	437		3	449	138	60	73		1241
Makovica (1684)	206	45	119	156		160	116	90	32	29	953
Makovica (1690)	182		175	29		41	124	73	34	13	671
Szerencs (1701)	112	24	252				70	84	10	30	582
Szerencs (1703)	150		1000				600				1750
Makovica (1711)	9	11	153	42		9					224
Makovica (1718)	23	23		12		8	69	37			172

17. ábra. Az uradalmak állatállománya – összehasonlító táblázat

A szarvasmarhát két okból tenyésztették. A mezőgazdasági munkák elvégzéséhez, illetve teje, húsa hasznosítása miatt. Számuk a század során 50 körül mozgott. Ennek azonban eleinte csak kb. a fele volt ökör, később pedig, ahogy a teljes állomány is csökkent, úgy esett vissza számuk négyre. A kérdés, miért volt ennyire kevés szarvasmarha a regéci uradalom területén. A válasz összetett. Mivel a regéci birtok hegyvidéken terült el, alapvetően kicsi a legelőterület, amely

területet pedig a kecskék, juhok is használtak. Ez azt jelentette, hogy mivel ezek az állatok szinte tövig lelegeli a füvet, a marháknak nem maradt mit enni. A megfelelő legelők hiánya azonban csak a kisebbik indok, mivel a marhák jobb, nagyobb területekre történő hajtásával ezt a problémát tudták orvosolni és amennyiben arra szükség volt, feltételezhetően orvosolták is.

A második, gyakorlatilag alapvető indok a szarvasmarhák számának csökkenésében, az átvonuló csapatok. Az inventáriumok elének tárják azt a pusztítást, amit a német csapatok vittek véghez a 17. század során. Gabonátáratat fosztottak ki, épületeket romboltak le, s ténykedésük minden bizonnyal nem állt meg ezen a ponton, hanem a szarvasmarhák közül is felhajthattak élelemre többet is. Fekete András 1675-ben Tállyáról címzett levele jól mutatja a katonák kvártélyozásának terheit. Fekete írásának címzettje Szentiványi Mihály, Batthyány Borbála javainak prefektusa volt. Batthyány Borbála Forgách III. Zsigmond, Borsod vármegye főispánjának, s egyben III. Ferdinánd kamarásának felesége volt.⁵⁶⁸ Birtokai Felső-Magyarországon feküdtek, övé volt a szalánci uradalom is. Tállyán egy kúriát birtokolt, amelyet az urbáriumok „Forgáchok kúriája” néven jegyeznek. Ennek az udvarháznak volt a szolgálója Fekete András. Saját maga, illetve a kúria helyzetéről a következőképp ír Szentiványinak: „Elvöttem ur[am] k[e]g[ye]lmed levelét, melyben írja k[e]g[ye]lmed, hogy igazán megírnám k[e]g[ye]lmednek, ha Generális uram vágatott marhákat a mészárszéken, avagy nem. Én mostan amint ennek előtte ezt igazán írom k[e]g[ye]lmednek, hogy öletett tizenkét marhát, (...) Mostan, hogy a tábor visszajött, leszállottanak ide, az asszony őna[gysá]ga házába kellett enni mint maguk[na]k, mind marhájukra adni. Németek maguk voltak tizenketten, lovak volt tizennyolc – 18, két szekér és négy – 4 ökör, akiknek kételenségek alatt asszonyunkéből kellett gondolkodnom, mivel énnekem semmim sincsen, ha k[e]g[ye]lmed reám gondot nem viselne, éhen halnék meg. Azok elmenvén, ismét még téli kvártélyra két németet szállítottanak, melyeknek minden nap ételt és italt kell adnom, én nem tudom, honnét adjak, mert magamnak nincs semmim, minden nap húst kíván[na]k. Ha asszonyunkéből nem adák meg, nem maradhatok semmi úton módon, asszonyunknak kára tésznek: mit tegyek vélek és mihez magamot tartsam? K[e]g[ye]lmed informáljon, mert el nem viselhetem e nyomorúságot, itt kell a házat hagynom, mert nem tudok miből gazdálkodjam egész télen. Kell pedig ez két németet tartanom, mint magok is tartanak.”⁵⁶⁹

A harmadik ok a marhák kevés számára az uradalom gazdasági profiljában rejlik. Mivel a szőlőművelés volt az uradalomban az elsődleges ágazat, a szántógazdálkodás tulajdonképpen csak az uradalom szükségleteinek ellátását szolgál-

⁵⁶⁸ Forgách III. Zsigmond felesége életére lásd: Szabó András Péter: Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelmével (1644–1645). In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 2. Pannonhalma, 2014. 291–344.

⁵⁶⁹ MNL OL P 1314 Batthyány-missilisek, tek. 4812. nr. 13637

ta. Ekképpen pedig nem volt szükség nagy állatállomány fenntartására, amelyhez az allodiális szántók nem túlságosan jelentős kiterjedése is hozzájárult. Gabonakereskedelemmel szinte nem is találkozunk – 1701-ben adtak el 14 köbölnyi árpát 21 forint értékben⁵⁷⁰ –, mint ahogy ökröt is csak abban az esetben adtak el, ha valamilyen betegsége volt.⁵⁷¹ A béres ökröket külön tartották a majorságon, s minden esetben külön is jegyezték őket. Igaerejüket nem csak a szántóföldön, hanem a szőlőben is igénybe vették a téli trágyaszállítások alkalmával.

Hogy felmérjük, a regéci allodiumok állatállománya a korban milyen szintűnek számított, érdemes azt más uradalmak adataival is összehasonlítani. (17. ábra)⁵⁷² A vizsgálathoz igyekeztünk hegyvidéki, illetőleg síkvidéki uradalmat is kiválasztani a jobb eredmény érdekében. Az adatok egyértelműen rámutatnak, hogy nem csak a Szabolcs vármegye nagy síkságain elterülő, jó legelőekben bővelkedő tokaji, hanem a szomszédos szerencsi uradalom szarvasmarha-állományától is messze elmarad a regéci. Ugyancsak feltűnő különbség figyelhető meg az északabbra fekvő makovikai uradalommal összehasonlításban. Az egykori Rákóczi birtok területét a Tátra hegyvonulatai tarkították, éppen ezért szembeötlő, hogy jelentős számú marhával rendelkezett. Ennek okát minden bizonnyal a tej és húsfeldolgozásban lehet keresni. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy a források alapján a makovikai uradalom összességében nagyobb majorsági szántóföldekkel (~ 1373 kassai köböl befogadóképességű), igaz, ezzel együtt sokkal kisebb kiterjedésű allodiális rétekekkel rendelkezett, mint a regéci.⁵⁷³

Az állattartás mikéntjéről kevesebb információval szolgálnak számunkra a források. A regéci uradalom majorsági rétjeinek összes szénahozama – az urbáriumok adatai alapján – 275 szekér körül mozog, attól függően, hogy milyen volt az időjárás, mely rétet tudták használni. Előfordult ugyanis, hogy víz öntött el egyes területeket, vagy nád nőtte be, használhatatlanná téve azokat. A megfelelő ellátás miatt a marhákat ugyan lehajthatták más területekre legelni, azonban

⁵⁷⁰ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 74.

⁵⁷¹ 1696-ban Horvát Gábor provizor egy fonyi „nyavalyás” béres ökröt adott el 10 forintért. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 8v.

⁵⁷² A rohonc-szalonaki major adataira lásd: Zimányi 1962. 31–32.; Ónod: MNL OL E 156 a. Fasc. 025. No. 041. Érdekesség az ónodi uradalommal kapcsolatban, hogy Berzék település majorságát boszorkányok által elátkozottnak tartják, ami miatt egy új major kiépítését szorgalmazzák. „Ezen majort innét amoveálni kellene, mivel (az mint régi emberek referálják) igen rossz helyen vagyon, boszorkányok által járó helynek mondják, igaz-e ez nem-e, nem tudatik, de az bizonyos, hogy mindenféle majorság marha szüntelen betegeskedik, kevés is lábálja meg. Az apró szárnyasmarha is elsőben megvakul, azután csakhamar meghal, ember másunnan jó egészséges majorság deputáltassék is ide (...) de itt el kell vészni.”; Makovica (1684): Uo. Fasc. 021. No. 016.; Makovica (1690): Uo. Fasc. 021. No. 020.; Szerencs (1701): Uo. Fasc. 154. No. 071. A fejedelmi család erdélyi fiskális birtokainak 1655. évi állatállományára lásd: Makkai 1958/a. 275.; Szerencs (1703): Uo. Fasc. 041. No. 050.; Makovica (1711): Uo. Fasc. 022. No. 011.; Makovica (1718): Fasc. 022. No. 023.

⁵⁷³ MNL OL E 156 a. Fasc. 022. No. 003.

ilyenfajta terelésről még nem került elő forrás. 1650-ből viszont van tudomásunk egy hajtásról. Akkor a regéci szarvasmarhákat a Tiszán áthajtották Lorántffy Zsuzsanna parancsolatjára.⁵⁷⁴ Feltételezhetnénk talán a rakamazi legelőkre való hajtást, ám I. Rákóczi György felesége nem adja meg szándéka okát. Közelebb vihet a megoldáshoz a levél dátuma, 1650. október 27. Ezen kései dátum egyben ki is zárja a legeltetés lehetőségét, felveti azonban a téli szállás gondolatát. Bár valóban elképzelhető, hogy így történt, válaszunkban mégsem erre hajlunk. Úgy véljük, nagyobb a valószínűsége annak, hogy az áthajtandó tehenek a fejedelem özvegyének és kíséretének ellátását szolgálták, méghozzá Tokajban. Lorántffy Zsuzsanna ugyanis utazási szándékáról ír Klobusiczky Andrásnak – a levele írásakor Tállyán tartózkodik –, amikor így fogalmaz rögtön első mondatában: „Az sárosi donatiora lenne szükségünk, kegyelmed hozza el magával Tokajba hozzánk.” Nem lenne egyedüli eset ugyanis, amikor a Rákóczi család megvendégelése miatt küldenek élelmet, állatokat egy másik uradalomra. Később a szerencsi uradalom területére történő hajtásról van ismeretünk. 1695-ben 10 öreg fejős, 8 meddő tehenet, egy öreg alföldi bikát, egy kétéves bikát, 11 tinót, 1 tulkot és egy szőketinót hajtottak a fonyi majorból a szerencsibe.⁵⁷⁵ A ménes nagysága, és összetétele egyértelműen mutatja, hogy itt sem legeltetési szándékról van szó, hanem sokkal inkább tenyésztésre küldhették oda a marhákat, amelyben nyilván közrejátszott az is, hogy II. Rákóczi Ferenc ekkoriban Szerencs várában tartózkodott.

Egy évvel később pedig Munkácsról hajtának 40 kecskét Regécre. Közülük 12 elpusztult.⁵⁷⁶ A juh és kecskenyájokban könnyen terjedtek betegségek, amelyek miatt több állat is „döggel vészelt el”. Fodor Mihály 1687–1688-ban volt az uradalom juhászgazdája. Mint minden alkalmazott, ő is számadással tartozott munkájáról. Azonban írástudás híján csak szóban, hites személyek – ez esetben a fonyi főbíró és esküdt tagok – előtt vallotta meg a juhászat bevételeit-kiadásait. Elmondása alapján 1687-ben a német katonák 3 bárányt, 5 kecskét vittek el, emellett elpusztult 23 juh és 19 kecske, 2 gidát pedig a farkasok vittek el.⁵⁷⁷ A szabadságharc

⁵⁷⁴ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5741.

⁵⁷⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. A szerencsi majorba való tehenek hajtásáról, 1695. április 1. fol. 32r.

⁵⁷⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 12r.

⁵⁷⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A regéci pásztorok számadása, 1688. január 3. fol. 87r. Bár a regéci juhászok munkájára nem volt panasz, nem minden birtokon végeztek maradéktalan munkát. 1648-ban I. Rákóczi György szigorú utasítást adott gyulai udvarbírójának, amelynek oka a juhászok lopása és rossz felügyelete volt. Utasította provizorát, hogy a szolgálóktól ne vegyen át, csak 200 juhbőrt a felküldött 5011-ből, mivel azok valamilyen betegségben haltak meg. A juhászok viszont nem közölték milyen betegségben, s nem is próbálták meggyógyítani az állatokat. Ezen kívül olyan helyeken legeltették, ahol bőrférgességet kaptak. A fejedelem megparancsolta továbbá udvarbírójának azt is, hogy vizsgálja meg, a juhászok saját bárányai is meghaltak-e olyan nagy számban? Rákóczi feltételezése szerint ugyanis a bejelentett 651 elholt juh nagy részét a juhászok maguknak lopták el, kicserélve szarvukon a vár bélyegét. Kőszeghy, 1895/a.

évei alatt Rákóczi katonái jelentettek veszélyt a nyájakra. 1711-ben a kihajtott bárányokból egyet el is vittek. Ez volt az az év, amikor az uradalom udvarbírója, Petrahay János nem akart konvencióos pásztort felfogadni a kecskék és bárányok mellé. Helyette egy régebbi módszert alkalmazott. A fonyi majorság állatait a baskói jobbágy, Abrankó Mátyás gondozására bízta, akinek a saját állataival együtt kellett tartania az uradalom kecskéit és bárányait.⁵⁷⁸ Bár Petrahay nem, mint konvencióos pásztor alkalmazta Abrankót, ha végignézzük az 1711. évi számadás szerinti kifizetéseket, a konvencióosok között feltűnik a „caprarius”, vagyis a kecskepásztor is. A baskói jobbágyi által nyújtott jó gondviselés tehát nem maradt honorárium nélkül, négy hónapi munkájáért 2 Ft 70 dénár volt a fizetsége.⁵⁷⁹

A sertéseket az uradalom gyakran tilalmas makkos erdeibe hajtották ki. Hogy Lorántffy Zsuzsanna nem volt megelégedve a regéci major kondásának munkájával, azt Klobusiczky Andrásnak küldött levelében világosan kifejti. Mivel a sertéseket kihajtják, de felügyelet nélkül hagyják, több kárt okoznak, mint hasznot hajtanak. S mivel a pásztor, aki a felügyelettel lenne megbízva, nem csinál mást, csak „házánál hever”, nem is látja értelmét I. Rákóczi György özvegye annak, hogy kondást tartsanak. A rendtartás érdekében utasította prefektusát, hogy küldessen a sertésekhez oda néhány emberét, hogy végzi-e dolgát a konvencióos. Amennyiben nem, el kell fogni.⁵⁸⁰

A pásztorok mellett fontos beosztású majorsági alkalmazott volt az allodiatrix, a majorosné. Ő felügyelt a baromfiak tartására, s az ő dolga volt a tehenészet fenntartása. Fizetsége 1701-ben 2 pár csizma, 1 szapu aszalt szilva, 6 Mft készpénz, 10 Ft 20 dénár öltözetre, 8 köből búza és 2 véka lencse volt.⁵⁸¹ Emellett az uradalom biztosította számára a majorok ellátásához szükséges feltételeket – 4,80 Mft-ot kapott a gyöngytyúkok etetésére, s 2 db kőszót utaltak ki neki a marhák számára. A tehénsajtkészítés bérbe volt adva a majorosnének, aki 26 Ft 40 dénárt fizetett érte.⁵⁸² Ennek oka – mint ahogy az is, hol adta el az elkészült tejterméket – nem tisztázott. Ellenben érdekes tény, hogy az uradalom 1701-ben 2 rőf szövetet adott az allodiatrixnak tehénsajt készítésére, viszont a számadásokban nem jelenik meg tehéntejből készült sajtbevétel. Tejtermékek tekintetében vaj, illetve burenda, vagyis juhtúró volt jelentős. Ennek elkészítéséhez 4 rőf szövetet biztosítottak a kecskepásztornak.

A majorosné mellett a majorok más állandó foglalkoztatottjaival is találkozhatunk. Számuk és feladataik meghatározásához szintén a számadások és a konvencióos listák szolgálhatnak segítségül. 1637-ből 4 ilyen személyről értesülünk: Nagy András disznópásztorról, Tóth Tamás rátkai béresről, Soltész Andrásról,

⁵⁷⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 86.

⁵⁷⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 1. fol. 27r.

⁵⁸⁰ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5741.

⁵⁸¹ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 25., 34., 52., 57., 73.

⁵⁸² MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 68.

aki a palánkbéli majoros volt, s Vajda Jánosról, akinek munkakörét nem jelöli meg a forrás.⁵⁸³ A 17. század végére bár nőt a gazdasági személyzet száma, mégis az messze elmaradt egy gazdasági központ működtetéséhez szükséges létszámtól. Az 1701-es adatokkal számolva 14 fő dolgozott az allodiumok szolgálatában, a szőlőpásztorokat nem számítva. Az allodiatrix neve mellett megtalálhatjuk a pallért, aki a mezőgazdasági munkák, s munkások felügyelője volt, két-két kecske-, s borjúpásztort, három kondást, s öt bérest. 1710-ben már 21 alkalmazottról beszélhetünk. A két év közti legnagyobb különbséget a béreseket száma adja, a szabadságharc vége előtt, ugyanis 12 ilyen fizetett alkalmazottja volt az uradalomnak, 1711-ben pedig 8. A gazdasági apparátus differenciáltabb, és az is látszik, hogy a béresek számának növelése jelzi, több munkát végeztettek velük. A teljes képhez hozzá kell tennünk, szabadságharc alatti évekről beszélünk, amikor a harcok miatt a robotra fogható jobbágy eleve kevesebb volt, ez pedig megmagyarázhatja a béresek számának megduplázódását. Ettől függetlenül viszont nyilvánvaló, hogy a béresek alacsony száma mellett indokolt volt a jobbágyi robot, továbbá a hónapos konvenciósök, s napszamosok igénybevétele. Ezek alkalmazása a 17. század végére, a 18. század első évtizedére válik jobban elterjedté a regéci uradalomban, amikor a számadásokban oldalakon keresztül sorolják, hogy napszamban milyen munkákat végeztettek el. Ezek lehetnek mezőgazdasági, de akár építőmunkák is. A hónapos konvenciósököt csak az adott munka igényére fogadták fel. A Rákóczi család vizsgált uradalmában 1712-re már a kaszálást, s a széna hordását is fogadott emberekkel végeztették el. Az adott éven az erre fordított költség 355,84 MFT-t tett ki, amely nem foglalja magába a természetbeni kifizetéseket.⁵⁸⁴ A fizetett munka ilyen előretörése a robotmunka fokozatos visszaszorulását jelzi számunkra. Sági Vilmos a majorságokban alkalmazott bérmunkásság három csoportját különítette el felfogadásuk időtartama alapján. A harmadik kategóriába sorolta a napszamosokat, a másodikba a summásokat és szakmányosokat, az elsőbe pedig az állandó bérmunkásokat.⁵⁸⁵ Utóbbiakat hagyományosan egy évre fogadták, ahogy az 1637-es konvenciók lista is idézi: „Kezdetik esztendeje...”. A mondat folytatása azonban a legtöbb személy esetében más volt. A majorsághoz tartozó konvenciósök esetében október, április, június és szeptember olvasható. A hónapok, s azon belül napok mögött nem ad hoc szervezést, hanem egy nagyon is tudatos rendszert fedezhetünk fel. Október 1-én kezdődött a disznópásztor esztendeje, amely egybeesett a legeltetési időszak végével. A nyári munkákra júniustól fogadták fel a bérest, a majoros pedig áprilisban, a tavaszi munkák kezdetével kezdett el dolgozni. Vagyis a felfogadás a munka-

⁵⁸³ MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 138.

⁵⁸⁴ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 38v–38r.

⁵⁸⁵ Sági Vilmos: *A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig.* Bp., 1967. 103.

idény végére vagy elejére esett. Ezt a rendszert változtatta meg Lorántffy Zsuzsanna 1652-ben. A módosulás a Rákóczi család valamennyi birtokát érintette. Ettől kezdve Regécen a november hónap vált a felfogadás időszakává.⁵⁸⁶

Az allodiumokon tartott lábasjóságok tejét, húsát, gyapjút és bőrét is felhasználták, amelyek ki- és elkészítése szintén a felfogadott cselédség dolga volt. Az évi számadásokban pontosan vezetik, hogy mennyi a véstől, s a mészárszék-ről származó bőr. Ezeket az uradalom felhasználta, tímárjainak kiadta feldolgozásra, hogy aztán az elkészült csizmát konvencióba adja pásztorainak. Mindez pedig, a már említett 16. ábra adataival azt mutatja, hogy az uradalmi állattartásnak egy célja volt – ellátni a birtok személyzetét, illetve adott esetben a fejedelmet és annak kíséretét. Értékesítésre csak a legritkább esetben került sor.⁵⁸⁷ A

⁵⁸⁶ Sági, 1967. 118.

⁵⁸⁷ A szarvasmarha-kereskedelem jobb értelmezéséhez, mindenképp hozzá kell tennünk, hogy a majorsági jószágállomány nem is volt hivatott arra, hogy az uradalmakat bekapcsolja ebbe a kereskedelmi hálózatba. Mind a jobbágyok, mind pedig a földesurak marhái a tej-, és hússzükséget fedezésére és mezőgazdasági munkák ellátására voltak tartva. A regéci uradalom esetében pedig a hegyvidéki táj, s az abból fakadó korlátozott számú és kiterjedésű legelők nem is lettek volna erre alkalmasak. A szarvasmarha-kereskedelemnek megvoltak a maga csatornái. A 16. század közepétől a marha ára a külföldi piacokon emelkedni kezdett, amely kedvezett a magyar tenyészetnek. A hasznot felismerve egyre több nemes kezdett tőzsérkedésbe, akik marháikat immár megrendelésre egyre több, s távolabbi német városba hajtották ki. A magyar szürkemarha keresett volt a külföldi piacokon. Húsa eltért a többi marhafajtától, s az állat maga is nagyobb volt fajtársainál. A magyar szürke testtömeg növekedése szinte együtt halad az áremelkedéssel. Egészen a 15. századig ugyanis nem volt különösebben nagy vagy eltérő súlyúnak nevezhető. Marmagasságra is csak a 120 cm-t érte el. A növekedés egy, valószínűleg a sztyeppékről származó, nagyobb termetű marhával való keveredés révén következhetett be. Eredményként a kezdeti 300–350 kg-ról a magyar szürke a 18. századra elérte az 500 kg-os testsúlyt. Ma már 600 kg-os állatokról beszélhetünk. Ez a változás azonban a Magyar Királyság nem minden területét érintette. Jellemzően csak azokon az alföldi területeken tartották ezeket az állatokat, ahol kifejezetten a piacra termeltek. Az ország más részein megmaradt a marhák kis mérete, amely a munkafolyamatok során sokkal kezelhetőbbé tette őket, akár fajtatestvéikkel, akár a lovakkal összehasonlításban. Az Alföldön a szarvasmarhákat, juhokat, disznókat szilaj szilaj tartás jellemezte, ami azt jelentette, hogy téli szállásra nem terelték az állatokat, s a tél beálltával saját magának kellett a hó alól némi növényzetet kikaparnia, hogy életben maradjon. A tavaszt a marhák lesoványodva érték el, de többel is közülük a hideg tél végzett. Ez a fajta tartás nagyban befolyásolta a délnémet piacokra hajtott marhák számát, s annak idényét, tekintve, hogy csak a tavaszi-nyári hízalás után engedhették őket piacra. A szarvasmarha-kereskedelem jóvedelmező volta ezen a hagyományos nomád jellegű tartáson is változtatott. Azok a kereskedők, akiknek volt elég tőkéjük, téli szállást kerítettek el marháiknak, ahol egész télen szénával látták el őket. Ennek köszönhetően a marhák nem, vagy csak kis mértékben veszítettek súlyukból, aminek köszönhetően hamarabb is piacra indíthatták őket. A magyar szarvasmarhaexport virágzásának a 17. század első harmadában bekövetkező áresés vetett véget. A tőzsérek nem tudták nagyobb haszonnal kivinni állataikat, s előfordult, hogy még a kihajtott állatok sem mind kelttek el. A hanyatlás okaként azonban nem csak az árak csökkenése róható fel, hanem a kereslet hiánya is. A kereskedelem célterületeinek számító délnémet városok ugyanis nem tudták többé megfizetni a húst, csak különleges alkalmakkor. Emellett belső gazdasági folyamatok

szomszédos Rákóczi uradalmak, Szerencs és Ónod adatai is hasonlóra engednek következtetni, de példaként még Ecsed uradalma is említhető.⁵⁸⁸ Ugyan nem az eladás volt tehát a cél, a juhászatra mégis kifejezetten nagy gondot fordítottak, az állomány a 17. század végétől nőtt meg jelentősen. Ez azonban egyáltalán nem volt tartós jelenség. Az 1710-ben Regécen tartott 1164 moráviai juh nagy részét – 1012 db jószágot – október 6-án a makovicai uradalom területére hajtották át. A Fonyban hagyott birkák gyapját a rákövetkező éven adta el az udvarbíró, Szirmay Miklós utasítására. A levágott 131 font gyapjút 50 forinton tudták értékesíteni. A nyírás azonban ekkor hosszabb procedúrát kívánt, mivel „az el múlt 1710 felháborodott időb[en] az sok rejtegetéssek miatt kiziben egyeledett gaztul [először] megtisztították (...)”.⁵⁸⁹ Ezt követően a juhok számát meglepően alacsonyan tartották. Ez a Rákóczi szabadságharc után is érvényes maradt, s majd csak 1715-től kezd el számuk egyre gyarapodni, amikor is 1726-ban már több mint 1000 feletti állományt tartottak nyilván.⁵⁹⁰ A majorságon tartott állatok közül a juh vált a legjelentősebbé a későbbi századokban is. Az 1800-as években, amikor az uradalom már a Bretzenheim család tulajdonába tartozott, 5000–8000 között mozgott a juhok száma.⁵⁹¹ Hozzá kell azonban tenni, hogy ez az adat magába foglalja a sárospataki uradalomban tartottakat is, mivel a két uradalmat együttesen kezelték, már a Trautsohn-ok idején is (1711–1775).⁵⁹²

A juhtartás végleges vezető szerepének kialakulása az 1784. évi posztóbehozatali tilalommal áll összefüggésben, amely a gyapjúkonjunktúrához vezetve még jobban ösztönözte a juhállomány gyarapítását. A sárospataki uradalom nedves legelői miatt biztosra vehetjük, hogy az uradalmak jelentősebb számú csordái a regéci birtokokon legeltek. A 17. század közepén azonban még koránt sem

is gyengítették a hazai kereskedőket. Az Udvar ugyanis német, illetve olasz szarvasmarha-kereskedőknek, appalatoroknak juttatta ezen export monopóliumát. Az ügylet természetesen nem volt ingyen, cserébe ezek az olasz kereskedők hiteleket nyújtottak az Udvarnak. Hiába próbálkoztak a magyar tőzsérek társaságok alapításával, vagy hasonló pénzfelajánlásokkal, mint ahogy tette a Zrínyi család is, Bécs nem fogadta az ajánlatokat. A kereskedelemre lásd Zimányi 1976. 129–141., az alföldi állattartásra: Wellmann Imre: Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. In: *18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból.* Szerk. Csiki Tamás – Rémiás Tibor, Miskolc, 1999. 153–154.

⁵⁸⁸ Ulrich Attila: Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. In: *A Nyiregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 49.* Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter, Nyiregyháza, 2007. 395. (továbbiakban Ulrich 2007.)

⁵⁸⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 81.

⁵⁹⁰ Jármay 1930. 76.

⁵⁹¹ Oláh József: A sárospataki és regéci uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 234.

⁵⁹² Trautsohn Donát már 1709-ben 150 000 Ft értékben zálogul szerezhette meg együttesen a sárospataki és regéci uradalmat. Tamás, 2011. 325. Azonban a gazdaság irányítására csak 1711-től, a felkelés végétől volt befolyása, s az az évi szüreti elszámolást már az ő számára küldték el Bécsbe. Balassa 1973/a. 286.

fordítottak ilyen kiemelt figyelmet ezeknek az állatoknak. Az inventáriumokban jellemzett allodiális épületek romladozó állapota gyakorta az aklokat, istállókat is érintette. Az 1670-es években készült egy kamarai felmérés, amelyben a Rákóczi birtokok allodiumait és hiányosságaikat jellemzik. Regéc juhászatával kapcsolatban a következőt írják: „(...) ita et modalitas de ovibus eo comparandis cum Cel[si]ss[i]mo Principe conferenda, hortus proxime exstruendus et in quo loco erigendus, et hoc Cel[si]ss[i]mo Principi declarandum, una cum horto et loco, pro ovibus adhuc una dom[us] in allodio exstruenda, stabulum tegendum, in Arce Turris restauranda(...)”.⁵⁹³ Azaz, a juhok számára való hely kiépítését javasolták, azon kívül felvetették, hogy egy kertet, s a majorságon belül még egy házat is fel kellene építeni, a palánkban álló fedett istálló pedig renoválandó.

A MAJORSÁGI SZÁNTÓMŰVELÉS

Ahogy arra már utaltunk, a szőlőtermelés vezető szerepe miatt a szántóművelés nem volt kifejezetten jelentős, amelyben az uradalom hegyvidéki jellege is befolyásoló tényező. A szántóműveléssel kapcsolatban azt kell elsődlegesen megvizsgálnunk, hogy a Rákóczi birtoklás alatt tapasztalható-e változás a majorsági szántó kiterjedésében? Más szavakkal, mikor, hány köbölnyi földterületek álltak a földesúr sajtát rendelkezésére.

Ennek vizsgálatához érdemes felmérni, mely területeken, vagy települések határában volt allodiális művelés alatt lévő szántó. I. Rákóczi György 1646-ból származó összeírása megfelelő kiindulópont a számunkra. Ennek alapján a jelzett évben az uradalom 12 települése közül 7-nél jegyezték be majorsági földet, igaz 3 település – Regéc, Baskó, Horváti – a Zemplén hegyvonulatai között fekvő, szántóműveléshez nem éppen kifejezetten jó minőségű földet biztosítva. Azonban, ha a későbbi urbáriumok adatait vizsgáljuk, változást tapasztalhatunk, 1689-ben már csak 4 helyen művelték az úr földjét.⁵⁹⁴ Indoklásként nem szolgáltatnak bővebb információt, csak annyit jegyeznek meg néhány helyen, hogy „régén nem művelik”. Horváti falvának esetében kivételt tettek, itt konkrétan meg is jelölik a műveletlenség okát: a tisztek 1680-tól nem foglalkoztak azzal, hogy a településhez tartozó földet is művelés alá fogassák a jobbágyokkal, így „veszni hagyták”. Más esetben nem az egész földet, csak egy-egy táblát hagytak műveletlen. A regéci szántók a fonyi után a legtagoltabbak voltak. A két nyomást táblákra osztották, amely tagoltság nyilvánvalóan a földrajzi körülményeknek volt köszönhető, s minden bizonnyal nehezítette a megfelelő művelést. Ezekből a táblákból többet már régén nem műveltek, mint a „Kereszt útnál lévő” elneve-

⁵⁹³ MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 006.

⁵⁹⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

zést kapó tagot sem. Az 1689-es urbáriumban olvasható megjegyzés szerint azért, mert földje elsavanyodott. Mégis az összeíró a következő megjegyzést fűzi ehhez hozzá: „Lám, másszor jók voltak míg a gazdák curálták?” Ezek az egyébként nem túl nagy, csupán 5 köblös földek ugyanis foglalt földek voltak. Horváth István udvarbíró csatolta a majorság földjeihez. Vagyis a dokumentum készítője, Bajoni János connumerátor nem hiszi, hogy a műveletlenség oka a föld rossz minősége, hanem inkább a jobbágyok hanyagsága. A Rákóczi birtoklás végére pedig már csak 3 helyen találunk majorsági szántóföldeket.⁵⁹⁵ Fontos kiemelni, hogy ez a szám csak a művelés alatt tartott területeket takarja. A korábbi majorsági szántóföldek a 18. század elején is léteztek, s folyamatosan nyilván tartották azokat kihasználatlanságuk ellenére is.

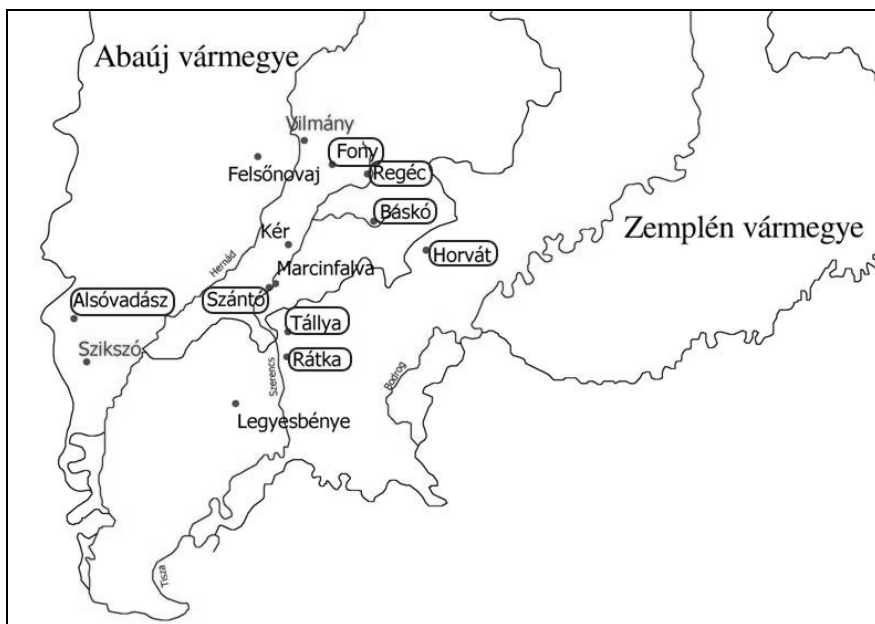
A 18–20. ábrák jól szemléltetik a fél évszázados változást. A 20. ábrán Regéc és Szántó településének eltérő, szaggatott jelzete jelöli, hogy a földek csak egy részét használták majorsági művelés alatt. Magyarázatra szorul még Tállya-Rátka esete. Utóbbi már I. Rákóczi György összeírásában sem szerepel, később pedig a teljes települést deserta-ként tüntetik fel. A regéci uradalom ezen tartozékát a 16. század közepén a török hadak égették fel, s azóta lakatlan volt. Bár betelepítése csak a 18. század közepére történt meg, a hozzá tartozó földeket mindvégig használták, s az 1690-es évek végétől a tállyai majorsággal vonták össze.

Trautsohn herceg sem változtatott a 17. század végére kialakult renden. Ellenben a 19. század derekára a fonyi szántóföldeket nem találjuk a többi majorsági között. A tállya-rátkai, a szántói és – érdekes mód – a baskói tagokat találjuk művelés alatt, a melyek közül mind 100 magyar hold felett voltak.⁵⁹⁶ Azért is meglepő Baskó szántóinak ismételt, s ilyen nagymértékű hasznosítása, mert földje igen rossz minőségű és nedves volt. Oláh József kutatásából tudjuk, hogy a regéci majorsági földek nagyobb része a hozamuk alapján II. osztályú volt. A besorolási rendet 1767-ben szabályozták. A III. osztályba a baskói, regéci, fonyi, komlóscai és a mogyoróskai, az I. osztályban pedig a tállyai és a rátkai szántók tartoztak.⁵⁹⁷

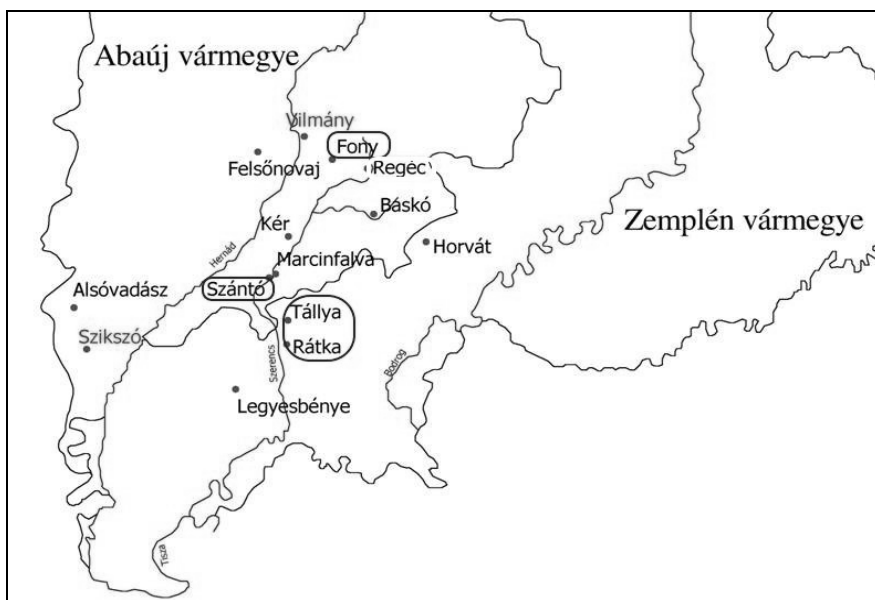
⁵⁹⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a.

⁵⁹⁶ Oláh 1964. 191.

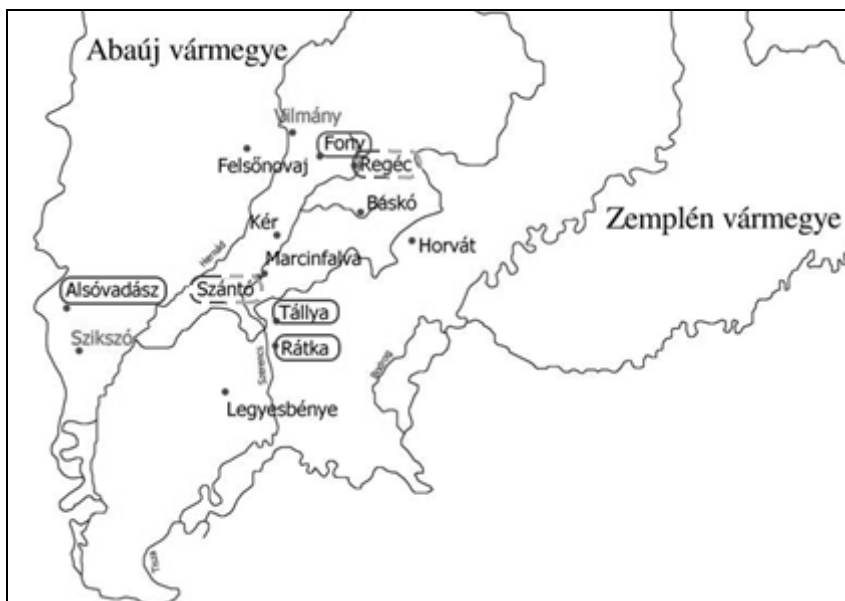
⁵⁹⁷ Oláh 1964. 190.

18. ábra. A majorsági szántók 1646-ban.
A térképek a szerző saját szerkesztése

19. ábra. A majorsági szántók 1680-ban

20. ábra. A majorsági szántók 1712-ben

A Rákóczi birtokok majorsági szántóival kapcsolatban Makkai László egyik megállapítását úgy lehetne összefoglalni, hogy a robot felső határa akasztotta meg a vetésterület növekedését a 17. században, ami a Rákóczi uradalmak majorságainak stagnálásához vezetett.⁵⁹⁸ Valóban igaz ez Regéc esetében is? A vizsgálathoz szükséges összesíteni a művelt földek nagyságát. A korszakban egy-egy terület kiterjedését mindig úgy adták meg, mennyi vetőmagot képes befogadni. Az elvetendő magokat már az előző évi betakarítás idején kiválogatták, jellemzően a termény legszebb, legjobb részét tették el erre a célra, így próbálva biztosítani a rákövetkező évi termés mennyiséget. A magokat köböllel – Regéc esetében a kassai köböllel – számolták el. Az így összesített adatokból Makkai megállapításával ellentétes képet nyernünk. Míg 1646-ban 672,⁵⁹⁹ 1654-ben 500 köböl mozog a vetésterület,⁶⁰⁰ addig 1680-ban 806 körülit, 1712-ben pedig 955 köbölnyt tartottak számon. (21. ábra) Összehasonlításként, 1682-ben a munkácsi uradalom majorsági szántóterülete 1252 holdat tett ki, amely Bogdán István, a hold-kassai köböl értékre vonatkozó megállapítása alapján ugyanakkora köblös földterületet (1252) tett ki.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Makkai 1954. 67.

⁵⁹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 032. 1646-ra csak egy megközelítő számot tudunk megadni, mivel a regéci szántóföldek esetében nem határozták meg a pontos számot, hasonlóan az 1680. évi adatokhoz.

⁶⁰⁰ Makkai László: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században*. Agrártörténeti tanulmányok 2. Bp.–Gödöllő, 1957. 16–17. (továbbiakban Makkai 1957.)

⁶⁰¹ Munkácsra: Varga 1969. 463.; A hold-kassai köböl értékére: Bogdán 1990. 288.

Település	Befogadóképesség (Kassai köbölben mérve)		
	1646	1680	1712
Fony	32 – 32 – 32	(1689) 94 – 56 – 56	305
Szántó	80 – 63 – 80	90 – 60	270
Alsóvadász	60 – 45 – 60	40 – 40 – 40	–
Tállya	40 – 70	60 – 60	80
Baskó	10 – 10	–	–
Horvát	10 – 10	–	–
Regéc	13 – 25~	50~	–
Rátka	–	80 – 80	300
Összesen	672~	806~	955

21. ábra. A majorsági szántók befogadóképessége

Tehát ahogy csökkent az egyes települések határában művelt majorsági föld, úgy nőtt azzal együtt a vetésterület. Fontos azonban kiemelni, hogy ez a növekedés nem feltétlenül jelez számunkra tényleges vetésnövekedést. Ugyanis nem tudhatjuk biztosan, hogy a rendelkezésre álló 806, vagy 955 köbölnyi területből mennyit is műveltek valójában. A regéci adatok a legtöbb esetben csak terméseredményekkel szolgálnak számunkra, amikből visszakövetkeztetni a valódi vetésterületet bizonytalan és minden bizonnyal téves eredményt is hozna. Több összetevő befolyásolja ugyanis, hogy mennyi mag kel ki, s milyen minőségű a termés. Az időjárásom keresztül, a földek tápanyagtartalmán át, természetesen a fosztoztató csapatokig lehet több mindent és több eseményt is említeni.⁶⁰² Hogy e téren ne csak feltételezésekbe bocsátkozzunk, szükségünk van az adott évi elvetett gabona mennyiségének ismeretére. Ezt az adatot az 1646. évi extractus, és az 1696. és 1701. évi számadás adja meg. I. Rákóczi György birtoklásának első évében a regéci jószág földjeibe őszi vetésre ment 266 köböl gabona. Hogy a tavaszra mennyit adtak ki, azt a forrás nem közli. Részletesebb ellenben a tudásunk az 1696 és 1701-es adatok kapcsán. Előbbi éven összesen 225, utóbbiban 340 köböl gabonát vetettek. Őszi-tavaszi lebontásban pedig a következőt kapjuk, 100–125; 162–178. 1703-ban pedig 142 köböl gabonát vetettek el csak a tállyarátikai földekbe.⁶⁰³ Mindez azt mutatja, hogy a 17. század végén rendelkezésre álló majorsági vetésterület közel harmadát használták ki csupán.

Ezen a ponton kell visszautalnunk Makkai László előbb idézett megállapítására azzal együtt, miszerint „a majorsági vetésterület összefüggésben áll a robo-

⁶⁰² 1650-ben Bendi György, regéci provizor arról tudósította Klobusiczky András, hogy a folyamatos nagy esőzések miatt csak késve tudja megkezdeni az őszi vetést. MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5906.

⁶⁰³ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 156–161.

toló jobbágyság számával.”⁶⁰⁴ Ebből kiindulva a regéci uradalom esetében az ezt teljesítő jobbágyok számának a század végére növekedni kellene. Az urbáriumok adatait megvizsgálva azonban itt sem a várt eredményt kapjuk. Amit látunk, az éppen a gyalogszeres és a marhával szolgáló jobbágyok számának csökkenése. Az uradalom 17. század végi népesedési adatai is így arra engednek következtetni, hogy aligha szánhattak-vethettek a teljes majorsági földterületen.

Ha viszont ilyen mértékben csökkent a robotoló jobbágyság száma, hogyan, vagy inkább miért növekedett párhuzamosan az allodiális vetésterület? A választ pontosan a lakosság fogyatkozása adja meg. Az elhagyott telkekhez tartozó szántókat ugyanis a majorsági földekhez csatolták. Rátka 300 köblös vetésterülete is részben ebből tevődött össze – „*In hocce territorio conjungendo agros allodiales, cum desertis possunt in universum seminari cub[ulus] Cassovienses n[ume]ro 300.*”⁶⁰⁵ Egyes volt jobbágyi részeket kerként is hasznosítottak.

A szerjári jobbágyok számának csökkenése minden bizonnyal munkaerőhiánnyal is társult. A következő vizsgálati kör tehát a majorsági szántókkal kapcsolatban az azt művelőkre irányul. Ha végigtekintünk az urbáriumok feljegyzéseiben, jól látható, hogy 1646-ban ugyan még egyáltalán nem, de azt követően az allodiális szántókat vegyesen műveltették a jobbágysággal és a béresekkal. Voltak olyan területek, amelyek kizárólag a fizetett munkaerő keze munkája alatt voltak, mint a fonyi földek. Az elnéptelenedés Fony falvát is erősen érintette, olyannyira, hogy már a század közepére nem rendelkezett az uradalom elég jobbágygal megművelésére. Ezért a fonyi majorsági szántók minden munkáját 1659-től fogva béresekkal végeztették el.⁶⁰⁶ Azonban nem ez az általános. Művelés szempontjából még mindig nagyobb arányban alkalmaztak jobbágyokat azok robotkötelezettségét kihasználva. A terhek enyhítése és a jobbágyok korlátozott ereje miatt tértek rá arra, hogy bizonyos területeken a béresek feladata volt a szántás és a vetés, a betakarítást viszont már a jobbágyok végezték. Ilyen megosztott művelés rendet találunk Regéc településének néhány tábláján. A vetés a korabeli, sőt, egyes helyeken a 20. század közepéig kézzel történt. Az emberek a nyakukba kötött vászomból szórták a magokat, amelyek közül a kisebb szeműeket földdel is összekeverték, s úgy vetették. Ezt követően a szántóföldre nem volt sok gond, kapálásra csak abban az esetben került sor, ha esetleg túlságosan felnőtt volna benne a gyom. Nem úgy, mint a lencse és borsó, illetve a veteményesek esetében, amelyeket folyamatosan gyomlálni, s időszakonként egyelni is kellett. Az aratást sarlóval végezték, de nem vitték be egyből, hanem kereszttek-

⁶⁰⁴ Makkai 1954. 63.

⁶⁰⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a.

⁶⁰⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061.No. 012.

be rakva hagyták a mezőn száradni. Ekkor szekerekkel szállították azokat az uradalom csűrjeibe, ahol kicsépezték a magokat.⁶⁰⁷

A munkaerőhiány okozta nehézségeket azonban a béresek alkalmazása csak mérsékelten enyhítette. Ezért mivel a betakarítás volt az, amely a legtöbb embert kívánta meg, további munkásokat hozattak fizetség ellenében. 1700-ban Makovicáról érkezett 15 kaszás egy hajdú kíséretében, hogy a tállya-rátkai rétek kaszálásában és gyűjtésében segédkezzenek,⁶⁰⁸ s 1711-ben a július-augusztusra eső betakarítási munkákat is fizetett személyzettel oldották meg.⁶⁰⁹

Makkai László számításai szerint egy béresekének 30, míg a jobbágyinak 4–5 köblöt kellett szántani.⁶¹⁰ Hogy miért alapult a termelés ilyen arányok mellett a robotra, az a béresek fogadásának költségeiben rejlik. Egy-egy ilyen munkaerő alkalmazása több ráfordítással járt, mint haszonnal. Szabó András fonyi béres konvenció szerinti kifizetése 1689-ben a következőkből állt: 18 MFt készpénz, 18 köből gabona, 2 szűr, 2 daróc, 2 aba nadrág, 2 süveg, 6 pár saru, 2 szapu lencse, 2 szapu borsó, 2 szapu kása, 1 verő disznó, 30 font túró, 5 icce vaj, 2 kósó és 16 sing vászon. Ugyanebben az évben viszont 5 béres szolgált a fonyi majorságban, vagyis a feltüntetett fizetség ötszörösét kellett az uradalomnak biztosítani, s ebbe még nem foglaltatik bele az alkalmi munkákra felfogadottak fizetése.⁶¹¹ Ezzel együtt pedig a gabona olcsó volt. A béresek alkalmazása helyett így egy sokkal költségkímélőbb megoldást választottak. Szántó, Marcinfalva, Alsóvadász, Kér, de még Rátka földjeit is dézsmára osztották.⁶¹² Ez jobban megérte az uradalom számára, mert így az elszegényedő jobbágyoknak is több gabonája termelt, a majorsági föld gondozott maradt, ráadásul minden ráfordítás nélkül hajtott hasznot, még ha az nem is volt túlságosan magas.

A regéci uradalom allodiális földjei között találunk 2, illetve 3 nyomásban művelteket is. Ezekbe a legnagyobb arányban őszi búzát vetettek, amit az abajdóc és a tönköly követett. Abajdóc búza alatt mai értelemben az őszi búza és rozs keverékét vesszük, azonban az uradalom leírásai azt mutatják, hogy triticum mixtum alatt az őszi és tavaszi búza keverékét értették. Ezeken kívül pedig árpát

⁶⁰⁷ Ikvai Nándor: A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In: *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. A miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványai 10. Szerk. Szabadfalvi József, Miskolc, 1965. 31–32.

⁶⁰⁸ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Tállyai és rátkai rétek kaszálásáról való recognitio, fol. 169r.

⁶⁰⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 93., Uo. No. 126.

⁶¹⁰ Makkai 1954. 62–63.

⁶¹¹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Konvenciók fizetése 1689-ben, fol. 141r–144v.

⁶¹² Az ilyen dézsmára osztott földek esetében kilenced járt a földesúrnak, a királynak viszont nem fizettek utána. Ezzel szemben 1696-ban tizedet szedtek be a király számára. Ezt az urbárium összeírója megtudva felhívta a figyelmet ennek kivizsgálására, s a tiszteket utasította, abban az esetben, ha a király dézsmaszedői jussukat követelnék megint, ne engedjék a jobbágyoknak, hogy megadják azt. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

és zabot termesztettek nagyobb mértékben. Az árpatermelés 18. század legelejére való megugrása az 1697-re elkészült fonyi sörfőző működtetésének volt köszönhető. Mindezekkel szemben a tavaszi búzavetés – csakúgy, mint a tiszta búzáé – elenyésző volt. Hogy felmérjük, mennyire volt jelentős a majorsági termelés, össze kell hasonlítanunk az allodiális és dézsmabevételeket. (22. ábra) Az adatok összevetésekor látszik, hogy csupán egy esetben haladta meg a dézsmás bevétel a majorságit.⁶¹³ Tehát a gabonatermelés tekintetében az allodiális termelésé volt a vezető szerep. A megtermelt és jobbágyoktól beszedett bevétel az uradalom ellátását szolgálta. Nagyobb arányú gabonaeladással a század során nem találkozhatunk. Az 1700-as évek közepétől ugyan gyakrabban adnak el búzát, azonban ez a későbbiekben sem válik jelentőssé.⁶¹⁴

A regéci uradalom majorsági állattenyésztését és szántógazdálkodását megvizsgálva összefoglalható, hogy mindkettő másodlagos szerepet töltött be az egykori Rákóczi birtok gazdaságában. Mindkettő az uradalom ellátását volt hivatott fenntartani. Ettől függetlenül viszont nem mondhatjuk, hogy a regéci majorgazdálkodás elmaradott lett volna. Sőt, igaz ugyan, hogy az allodiális épületekre nem ügyeltek olyan gonddal, mint talán kellett volna, de a majorok kiterjedt személyzete igazolja azok fellendülését. Összehasonlításként, míg már az 1646-os *extractus* is említ tehénpásztort és majorosnét, addig a másik Rákóczi uradalomban, Tokajban csak 1706-ban említenek több majorsági alkalmazottat.⁶¹⁵ Szintén az allodiális szántóművelés racionalizálását jelzi számunkra egyes földek dézsmára osztása, illetőleg állandó béresek foglalkoztatása.

Ha összevetjük a Rákóczi birtoklás elején és végén összeírt majorsági szántók befogadóképességét, nagyarányú növekedést tapasztalunk. Ez az adat, azonban nem a tényleges vetésterületet jelzi, hisz a föld harmadát használták csak. Nem is volt szükség arra, hogy kihasználják a teljes, rendelkezésre álló szántóterületet, hiszen azt sem az uradalom népessége, sem a konvenciók száma nem igazolta. Ráadásul a szőlőterületek jelentősége mellett nem lehetett többet hasznosítani, hiszen ahogy a korban mindenhol, a munkaerő kevés volt. Csökkent a robotoló jobbágyok száma, ezzel együtt az ígás jobbágyoké is, egyre többen váltották meg magukat a földesúri kötelezettség alól, s a század végére mind hosszabb az urbáriumok végén bujdosóként felsoroltak listája is. A Rákóczi szabad-

⁶¹³ A 22. ábrán is látható 1710-es gyér gabonabevételek a kuruc és német csapatok fosztogatásának köszönhetőek. Erre az adott évi számadásban több helyen is utalnak, ezek közül idézünk néhányat. A zabbevetelről: „Ex agris allodialibus territorii poss[ess]ionis Fony cruces n[um]ero 150, ex quibus de grano nihil perceptum est, siquidem majori ex parte per milites Rákóczianos, alia ex parte per caesareanos una cum decimalibus distractum est.” Az árpabevetelről: „De agris allodialibus territorii Fony cumuli 29, ex quibus siquidem partem majorem milites Rákócziani, caeteram ver caesareani distraxerunt, in granis nihil perceptum est!” MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 7r., 9r.

⁶¹⁴ Jármay 1930. 107.

⁶¹⁵ Ulrich 2000/a.

ságharc után pedig az uradalom gazdasága még nehezebb helyzetbe került. Az új tulajdonos, Trautsohn herceg betelepítésekre is kényszerült német területekről. Viszont a 18. század derekára sem változtatott a művelt föld nagyságán, s a kialakított majorközpontokon. Sőt, kisebb eltérésekkel ugyanazokkal az adatokkal s problémákkal szembesülhetünk, mint a 17. század utolsó évtizedeiben.

		Tiszta búza	Tavaszi búza	Őszi búza	Abajdóc búza	Zab	Árpa	Rozs	Tönköly
1646	Majorsági	–	–	1674 kereszt ⁶¹⁶	–	334	16,5	–	–
	Dézsma	–	–	991 kereszt 3 kéve	–		–	–	–
1695	Majorsági	20	–	247,5	–	56	63	–	70
	Dézsma	–	–	165,625	–	10,62	8,625	–	2,5
1696	Majorsági	–	–	600 kereszt	218 kereszt	105 kereszt	155 kereszt	–	90 kereszt
						59,5	60		
	Dézsma	–	34 kereszt 2 kéve	330 kereszt 15 kéve	130 kereszt 6,5 kéve	11 kereszt 4 kéve	30 kereszt 2,5 kéve	–	3 kereszt 13 kéve
						–	11,25		–
1701	Majorsági	–	7,5	187,5	–	281	104,25	153	127
	Dézsma	–	70	259	–	20	35,25	5,25	19
1710	Majorsági	–	–	120	–	–	40	–	40
	Dézsma	–	–	143 kereszt 12 kéve 38,5	–	–	1,5	–	–
1711	Majorsági	–	25	263	–	80	164	–	94
	Dézsma	–	–	78,2	78,5	11,875	–	–	–
1712	Majorsági	36	12	222	–	108	45,5	–	70,75
	Dézsma	16,75	8,5	46	62,25	106,75	–	–	–

22. ábra. A majorsági és dézsma-bevételek a számadások és az 1646. évi alkalmi kimutatás alapján.
Az értékek kassai köbölben értendők

⁶¹⁶ Az extractusban a gabonabevételeket kereszttekben számolták el, mivel a 17. században még így történt annak tárolása. A cséplés, amennyiben a csűrben volt elég gabona, csak a következő éven történt meg. Ez a módszer azonban több veszteséggel jár, mintha azonnal csépelnék el, mivel a szemek így több nedvességet veszítenek.

A MAJORSÁGI RÉTGAZDÁLKODÁS

Ahogy az előzőekben arra rámutattunk, a regéci uradalom állatállománya nem volt jelentős, s elsősorban a birtok belső ellátását szolgálta, érintse az a mezőgazdasági munkák, élelemellátás, vagy éppen ruházat területét. A forrásokban az állattartás mikéntjére sem találunk a korszakban dívó módszerektől eltérő jeleket. Vagyis, a tavaszi, nyári, s őszi eleji időszakokban az állatokat a legelőn tartották, amely terület nem képezte a földesúr külön használatát, a jobbágyság ugyanazokra a legelőkre hajthatta marháit. Ennek megfelelően, ezekben a hónapokban az állatok élelemmel való ellátottsága biztosított volt. A téli hideg időjárás, fagy és hó miatt erre azonban nem volt lehetőség. Mivel korszakunkban a takarmánynövények magyarországi elterjedéséről nem beszélhetünk, az állatok október–április közötti ellátását a réteken begyűjtött széna biztosította.

Rétek tekintetében völgyit és erdeit lehet megkülönböztetni. Nem csupán elhelyezkedésükben, hanem az azokon termett fű minőségében is eltértek egymástól. Míg a völgyi réteknek fűjük silányabb volt, köszönhetően az ártéri területnek, addig az erdei sokkal jobb szénát adhatott. Ezen utóbbi viszont termésmennyiségben – tekintve, hogy évente csak egyszer kaszálható – messze elmaradt az átlagos rétektől, amelyeket őszi legelőként is hasznosíthattak.⁶¹⁷

A legelőkkal ellentétben a rétek esetében beszélhetünk külön földesúri kezelésű területekről. Bár ezek sorra feltűnnek forrásainkban, kiterjedésük megállapítása nem egyszerű feladat. Erre a célra a legalkalmasabb dokumentumok szintén az urbáriumok lennének, viszont azok nem mindig ugyanúgy határozzák meg a rétek nagyságát, sőt, talán a legtöbb esetben az adatok nem is erre, hanem a terméseredményekre vonatkoznak. Utóbbi mérésére a „hány szekér termő, s hány szekér termett rajta” szófordulatok voltak használatban, amely nyilvánvalóan nem a legalkalmasabb az adott terület kiszámítására. A terméseredményeket – a szőlőhöz hasonlóan – időjárási tényezők nagymértékben befolyásolták, így előfordult, hogy az egyik éven még 20 szekér szénát termő rétet már csak 10 szekereként tartották számon.

A rétek kiterjedésének megállapításához a „hány ember kaszáló” címen előforduló érték vihet a legközelebb. Ismét, csakúgy, mint a szőlőbirtokok esetében a területnagyságot napi munkavégzéshez, terméseredményhez kötötték. Míg a promontóriumok tekintetében ez a kapást takarta, a réteknél a kaszáló jelenik meg, vagyis hány ember képes egy nap alatt az adott terület kaszálását elvégezni. Mint érték ez azonban változó lehet. Több tényező van, amelyet tekintetbe kell vennünk. Mivel a kaszás egy országosan érvényben lévő számítási egység volt, a korabeli mértékekhez hasonlóan területenként változó volt ez az egyébként átlag érték. Ennek meghatározását az adott földrajzi viszonyok, az adott évi

⁶¹⁷ Ikvai Nándor: Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken. = *Ethnographia*, 73. 1962. 30–34.

termésmennyiség, de még maga a munkás is befolyásolta a kaszálás gyorsaságával. Mint sok más korábbi mértékegységeink esetében, a kaszás értékeinek összegyűjtését is Bogdán Istvánnak köszönhetjük. Az azonban már neki is feltűnt, hogy önmagában a „hány ember kaszáló” egy rendkívül változó egység, s sok esetben nem is lehetett mivel párhuzamba állítani a pontos meghatározás érdekében. A probléma áthidalására a kaszás értékét több viszonyban adta meg. Kutatásunkban a legrelevánsabbnak a kaszás-négyszögöl viszonyt ítéltük, amelynek esetében a regéci uradalom területéről származó adat is fellelhető. Ennek alapján Baskón egy kaszás egy nap alatt 1170, Marcinfalván 700, Szántón 708, Regécen pedig 1000 négyszögölnyi területet tudott lekaszálni. Ezek átlagértéke 894,5 nöl, vagyis 3 217 m². Bogdán további adataival összesítve felső-magyarországi átlagértéknek 1008 nöl-t ad meg (3625 m²).⁶¹⁸ Mivel a regéci adatok hiányosak, a rétek nagyságának kiszámításához mindkét értéket figyelembe vesszük.

Település	Rétek száma	Összes kiterjedés		Termésmennyiség	
		Kasza	Ha	Szekér	Kg
Tállya	1	17*	5,47 – 6,16*	10	1 680
Rátka	2	20	6,43 – 7,25	15	2 520
Legyesbénye					
Szántó	2	26*	8,36 – 9,43*	15	2 520
Fony	1	4	1,29 – 1,45	2	336
Regéc	4	226	72,71 – 81,93	146	24 528
Mogyoróska	1	16	5,15 – 5,80	5	840
Horváti					
Komlóska					
Baskó					
Alsóvadász	1	30	9,65 – 10,88	18	3 024
Felsőnovaj	2	46	14,80 – 16,68	46	7 728
Kér	4	153*	49,22 – 55,47*	90	15 120
Összes	16	538*	173 – 195*	347	58 296

23. ábra. A majorsági rétek kiterjedése és terméseredményei 1689-ben. A csillaggal feltüntetett adatok a kasza-szekér átlagszámmal behelyettesített értékeket jelzik

⁶¹⁸ Bogdán 1990. 345.

Település	Rétek száma	Összes kiterjedés		Termésmennyiség	
		Kasza	Ha	Szekér	Kg
Tállya	1	10*	3,22 – 3,63*	6	1 008
Rátka		60*	19,30 – 21,75*	35	5 880
Legyesbénye		42,5*	13,67 – 15,41*	25	4 200
Szántó	2	85*	27,35 – 29*	50	8 400
Fony	3	36,5*	11,74 – 13,23*	21,5	3 612
Regéc	4	255*	82 – 92,45*	150	25 200
Mogyoróska	2	13,6*	4,38 – 4,93*	8	1 344
Horváti					
Komlóska					
Baskó					
Alsóvadász	1	30,6*	9,84 – 11*	18	3 024
Felsőnovaj	1				
Kér					
Összes		533,2*	171,5 – 191,4*	313,5	52 668

24. ábra. A majorsági rétek kiterjedése és terméseredményei 1701-ben.
A csillaggal feltüntetett adatok a kasza-szekér átlagszámmal
behelyettesített értékeket jelzik

Település	Rétek száma	Összes kiterjedés		Termésmennyiség	
		Kasza	Ha	Szekér	Kg
Tállya	1	17*	5,47 – 6,16*	10	1 680
Rátka		30	9,65 – 10,88*	15	2 520
Legyesbénye		20	6,43 – 7,25*	16	2 688
Szántó	1	80	25,74 – 29*	50	8 400
Marcinfalva	1	18	5,79 – 6,53*	8	1 344
Fony	3	20	6,43 – 7,25*	18	3 024
Regéc	4	255*	82 – 92,45*	150	25 200
Mogyoróska					
Horváti					
Komlóska					
Baskó					
Alsóvadász					
Felsőnovaj	1	40	12,87 – 14,50*	26	4 385,2
Kér					
Összes		480*	154,38 – 174*	293	49 241

25. ábra. A majorsági rétek kiterjedése és terméseredményei 1714-ben.
A csillaggal feltüntetett adatok a kasza-szekér átlagszámmal behelyettesített
értékeket jelzik

Az uradalom majorsági rétjeinek kiterjedésére három forrás, ezek közül is az 1689-ben papírra vetett urbárium nyújtja a legtöbb információt, amennyiben ebben a dokumentumban jelölik meg a legtöbb helyen a terméseredmények mellett a kaszások számát is.⁶¹⁹ Három település kivételével –Tállya, Szántó, Kér – ismerjük ezeket az adatokat, amelynek összesítése a 110–124 ha közötti kiterjedést adja meg. A pontosabb eredmény miatt az említett három településhez tartozó rét nagyságát is hozzá kell számolnunk, amely érdekében egy átlagszámot kell igénybe vennünk. Ezt az ismert kasza-szekér terület és terméseredmények összesített átlagértéke adja meg, amely szerint egy szekér hozzávetőlegesen 1,7 kaszás területet jelent. Ennek alapján a majorsági rétek összes kiterjedése 173–195 ha közöttire tehető. (23–25. ábra) Hozzá kell azonban tennünk, hogy még ez az adat sem takarja a valós számokat. Ennek az az oka, hogy a pusztán maradt telkekhez kapcsolódó rétek is – csakúgy, mint a szőlők esetében – a földbirtokosra szálltak vissza, s a fennmaradt forrásokból értesülünk, hogy ezeket Szántó esetében művelték is. Tudjuk, hogy 1689-ben a deserta telkek száma a mezővárosban elérte a 140-et, amelyből 4 volt zsellértelek, viszont az azokhoz tartozó rétek nagyságára a 17. századból nincsenek feljegyzéseink.⁶²⁰

⁶¹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. A további két forrás: 1701-re: MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Conscriptio arcis set dominii Regécz 1701. fol. 33r–42v.; 1714-re: Uo. Urbarium Dominii Regécz de Anno 1714. fol. 1r–51v.

⁶²⁰ Bár 1738-ból fennmaradt a település rétjeinek jobbágyok közötti elosztását jegyző irat, sajnos a terület kiterjedését nem tüntették fel, csupán azt, hogy hány db kaszáló tartozott az adott telkekhez. Ebből kiderül, hogy az összeírtak 92%-a rendelkezett 1 réttel, s csupán 7% haladta meg ezt a nagyságot. MNL OL R 322 1526 utáni gyűjtemény, Vegyes tárgyi alapon létrehozott gyűjtemények, Uradalmakkal kapcsolatos iratok (továbbiakban R 322) 21. t. Regéci uradalom (Abaúj-Torna m.) rétek felosztása, No. 3. A szántói deserta telkek rétjeinek kiterjedéséhez talán a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés vihet közelebb. A 18. század 30-as éveire a jobbágyokra két oldalról is növekvő nyomás nehezedett. Az egyik oldalon a saját földesuraik igyekeztek több járulékot, s munkát megkövetelni, amelyre az ártermelés, s a majorságok újbóli kiterjesztése sarkallta őket. Ezzel párhuzamosan pedig az állami terhek is tovább nőttek, amelyet a megnövekedett államapparátus, a költséges igazgatás és a katonaság fenntartása indokolt. Bár ezek kifizetése, teljesítése a jobbágyokra nehezedett, a két oldal – az állam és földesurak – érdekei kerültek szembe egymással. Mindkettő nézete szerint a másik oldali követelések gátolják őket saját terjeszkedésükben, bevételeik megszerzésében, amennyiben a terhek miatt a jobbágy fizetése képtelenné válik. Ezen ellentét miatt a kérdés mihamarabbi rendezést igényelt volna, s bár a szándék megjelent már az 1715-ös országgyűlésen is, más rendi érdekek miatt nem csak akkor, de a későbbiekben sem történt változtatás. Végül az 1764–1765-ös gyűlésen Mária Terézia maga kezdeményezte az ellentét megoldását. Az uralkodói „beavatkozás” hátterében a hét éves háború kiadásai álltak, amely által bekövetkezett pénzühiányt a jobbágyok adóemelésével kívánták volna fedezni. Ehhez viszont a földesurakkal való adóügyi szembenállás rendezésére lett volna szükség. Az, hogy 1767-ben elfogadták az úrbérrendezésre vonatkozó törvényt, mégsem leginkább ennek, hanem a jobbágyok hat dunántúli megyére kiterjedő felkelésének volt köze. A zúgolódást az egyre növekvő földesúri követelések és azok fokozatos megtagadása váltotta ki. Mivel a jobbágyok mozgalma szélesedett, s a perek helytartótanács elé kerülése sem vezetett eredményre, Mária Terézia úrbéri bizottságot állítottott fel, amelynek feladata volt egy új urbárium kiadása, amely a jobbágyok meghallgatásával készült

A rétek kiterjedésével kapcsolatban a következő kérdésünk, hogy a század végi számadatok megegyeznek-e a század középiekkel, vagyis, a majorsági szántókhöz hasonlóan tapasztalható-e változás e téren? Mivel az 1646 januárjában elkészített urbárium több helyen is csak a terméseredményeket adja meg, a kaszások kiszámításához ezekben az esetekben is az 1,7-es átlagértéket vettük figyelembe.⁶²¹ (26. ábra) A kapott 115–129 ha közé eső érték azonban nem tük-

el. 1767 januárjában a jobbágyfelkelést érintő megyéknek kiadott rendelkezést a következő években a többi megyére is fokozatosan kiterjesztették. Felső-Magyarország területét érintő úrbérendezések végrehajtása ezt követően négy évvel, 1771-ben történt meg. Felhő Ibolya: A Mária Terézia úrbérendezése során készült adatfelvételek. In: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József, Bp., 1957. 200–203. A felmérést végzőknek 9 pontos kérdőív szerint kellett kikérdeznie az adott település jobbágyait az úrbérendezés előtti viszonyokról. A kérdések az adózásra, külső és belső telkek nagyságára, a közös, és a majorsági területekre irányultak. A válaszok alapján készítették el az új urbáriumot, amely meghatározta a sessiók után járó szántók, rétek nagyságát, s szilárdan definiálta az addig képlekenyebb fogalmakat, mint az egész, fél, negyed, s zsellértelek. Ezek kialakítására, s változataikra lásd: Varga János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849*. Bp., 1967. (továbbiakban Varga 1967.) Az említett 9 pontra adott válaszok fontos források a 17–18. századi jobbágyi társadalom helyzetének feltárását illetően, amelynek megfelelően már többen is foglalkoztak ezekkel a paraszti válaszokkal. Csak néhány munka ehhez kapcsolódóan: Horváth Zita: A parasztság helyzete Borsod megyében az úrbérendezés idején. In: *Birtokok és birtokosok. Discussiones Neogradienses 12*. Szerk. Szirácsik Éva, Salgótarján, 2012. 161–173. (továbbiakban Szirácsik 2012.), Horváth Zita: *Paraszti vallomások Zalában I–II*. Zalaegerszeg, 2001–2006., Takács Péter – Udvari István: *Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérendezés korából I–III*. Nyíregyháza, 1995–1998., Tóth Péter: *A Mária Terézia-kori úrbérendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai. Gömör vármegye 1771*. Borsodi Levéltári Füzetek 48. Miskolc, 2010., Bársony István – Papp Klára – Takács Péter: *Az úrbérendezés forrásai Bihar vármegyében I–III*. Debrecen, 2001–2004., Takács Péter: *A Dél-Nyírség és a Hortobágy melléke parasztjainak vallomása 1772-ből*. Nyíregyháza, 1988. A regéci uradalom tekintetében a kilenc kérdőpont, s az előzetes felmérések alapján is elkészítették az új urbáriumot. Ebből tudjuk, hogy Szántó mezővárosában a fél telekhez tartozó rétek nagysága $3\frac{1}{8}$ ember kaszáló volt, míg az egész telek után járók 6 emberesek. Tehát előbbi megközelítőleg 1–1,13, utóbbi pedig 2–2,26 ha lehetett. MNL OL W 2 Digitális másolatok gyűjteménye, A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratairól készült digitális másolatok gyűjteménye, Magyar Királyi Helytartótanács – Tabellae urbariales (1724–1848), Online: Mária Terézia Urbéri Tabellák Hungaricana, Abauj vármegye, Szántó, <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/abauj-szanto/> letöltve 2021. 01. 26. (továbbiakban Hungaricana, Szántó) Ha feltételezzük, hogy már a rendezés előtt ugyanekkora rétek tartoztak a jobbágytelkek után, a 103 egész, 28 fél, és 5 negyed deserta telekhez összesen 229,5–258,44 ha kiterjedésű rét tartozhatott.

⁶²¹ A majorsági rétek tekintetében a Makkai által kiadott forrásszövegben szereplő adatokat vettük figyelembe. Makkai 1954. 379–381. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az ugyanazon évben elkészült másik urbárium a rétek számában eltérést mutat, s noha más adatot nem közöl ezekkel kapcsolatban, az eltérések felvetik annak kérdését, hogy a januári felmérés milyen alapos-sággal készült el, s nem-e számítottak-e esetleg több tagot egybe? Utóbbi felvetés Regéc falvához kapcsolódóan merül fel, ahol 1646 januárjában két tag rétet számoltak, holott tudjuk, hogy az az évi másik urbárium, s azt követően mindegyik évi 4 taggal számolt: Lapuhas, Szilvás rét, Sernevelő rét, Torintás. MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, ösz-szeírások 1646–1756. Urbarium Regeciensis Dominii Anni 1646. fol 1r–28v.

rözi a majorsági rétek teljes nagyságát, mivel sem a regéci, sem pedig a horváti területek esetében nem jegyezték fel semmilyen további adatot a rétek számán kívül. Éppen ezért nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a Rákóczi birtoklás eleji és végi adatok között csupán kis vagy éppen jelentős eltérés van-e, a szántóterületekhez hasonlóan a majorsági rétek növekedtek-e. Az viszont egyértelműen látszik, hogy ezen fajta majorsági részek esetében nem tapasztalható olyan koncentráció, mint amit láthattunk a szántóterületek esetében.⁶²² Ha ez így is van – tehát valóban kiterjedtebbek lettek volna a század végére a kaszálók –, kizárhatjuk azon feltételezést, hogy e mögött tudatos földesúri tevékenység állt volna. Ezt éppen azon, már említett jelenség cáfolja, miszerint a nem lakott telkek rétjei is az allodiális területeket gyarapították. A vizsgált korszak végén pedig az uradalom lakossága nagymértékben megcsappant, ezzel együtt pedig az elhagyott sessiók száma növekedett. De nem csak ez dönthetné meg az elképzelést, hanem magának a réteknek kihasználása is.

Település	Réték száma	Összes kiterjedés		Termésmennyiség		
		Kasza	Ha	Szekér	Öl	Kg (összes)
Tállya	1	80	25,74 – 29			
Rátka						
Legyesbénye						
Szántó	2	10*	3,22 – 3,63*	6		1008
Marcinfalva	1	34*	10,94 – 12,33*	20		3360
Fony	2	61	19,62 – 22,11	2	4	1213
Regéc	2					
Mogyoróska						
Horváti	2					
Komlóska	2	7*	2,25 – 2,54*	4		672
Baskó	4	46	14,80 – 16,68			
Alsóvadász	1	100	32,17 – 36,25			
Felsőnovaj	1	20	6,43 – 7,25		5	1096
Kér						
Összes	18	358*	115,17 – 129,79*			

26. ábra. A majorsági rétek kiterjedése és terméseredményei 1646-ban.
A csillaggal feltüntetett adatok a kasza-szekér átlagszámmal behelyettesített értékeket jelzik

⁶²² Ezen jelenség ellentétje is megfigyelhető, a divényi uradalomban a 17. század során olyan majorsági réteket igyekeztek megtartani, s kialakítani, amelyek közel estek egymáshoz, így könnyítve meg annak betakarítását. Szirácsik Éva: A divényi uradalom majorsági gazdálkodása 1660 és 1684 között. In: *Gazdálkodás az uradalmakban*. Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2019. 94.

Mivel az azokon termett széna az uradalom állatállományának ellátását szolgálta, az, hogy mekkora területet kaszáltak, összefüggésben áll az állatok számával. Mint ahogy előzőekben láttuk, a regéci uradalom esetében az állatállomány nem volt kifejezetten jelentős, s annak száma – mindent egybevetve – leginkább 200 és 700 között mozgott. Az állatok takarmányt pedig csak a téli hónapokban igényeltek. Az 1695-ben készített ratio szerint az éven 20 ölet, vagyis 4385 kg szénát szántak a Patakról Fonyba küldött juhok teleltetésére, s a béres ökrök ellátására. Az az évi szénabevétel pedig 10 634 kg volt.⁶²³ Az összeg csak az allódi-umokról származó mennyiséget takarja, a jobbágyok rétjeik után nem tartoztak dézsmával a regéci uradalom területén. Ezen forrást leszámítva csak egy információnk van a majorsági szénabevételekről. Az 1701-es számadás jegyzi még ezen adatot, amely szerint 12 575,84 kg fűvet kaszáltattak le azon éven. Az előző évről maradt restanciával az uradalom összesen 34 229,84 kg szénával gazdálkodhatott, amely összegnek csak a felét használták fel.⁶²⁴ A látszólagos forráshiányosság miatt hozzá kell tennünk, hogy az, hogy a bevételeket nem jelölték a többi számadásban, nem jelenti azt, hogy nem is lett volna. A pénzbeli elszámolások között ugyanis rendre fellelhetőek a kaszásoknak kifizetett összegek.

Az imént bemutatott számok messze elmaradnak a 23. ábrán látható termés-eredménytől. Ennek alapján csupán negyede jött be az elvártnak, a jó termés idején termetnek. De még ez az összeg is elég volt arra, hogy az allódi-umok állat-állományát, sőt még a patakit, s a szerencsit is ellássa, úgy, hogy nem kevés felesleg maradt az uradalom raktáraiban. Vagyis nem is volt szüksége a birtoknak arra, hogy maximális terméseredményeket érjenek el, vagy hogy éppen a rendelkezésükre álló összes rétet lekaszálják.

Éppen ezért találhatunk olyan mezőket, amelyek a kihasználatlanság, kaszálatlanság miatt erdős, bozótos területekké váltak. 1680-ban a regéci Sernevelő és a horvát Csepely elnevezésű rétekekkel kapcsolatban jegyzi meg, hogy előbbi gyakran marad kaszálatlan, míg utóbbit már fák nőttek be. De az 1689-es urbárium szerint akkor már legalább 12 éve volt annak, hogy az Alsóvadászhoz tartozó, szikszai határnál lévő területet a tisztek nem kaszáltatták le, s hasonló volt a sorsa a felsőnovaji garadnai határban lévőnek is, amelyet végül a nád nőtt be. Mindkettő esetében 1697-ben rendeltek el rendezést. Az az évi összeírás készítője, Hagara Mátyás, aki a Rákóczi ház számvevője volt, elrendelte az udvarbíró-
nak, hogy az alsóvadászai rétek megtekintése után kaszáltassa le annak fűvét, s amennyiben az úr lovainak nem lenne rá szüksége, adja el. Már az, hogy a számvevő felhívja a figyelmét a provizornak, hogy tekintse meg a vadászai réteket, rámutat, hogy ezeket a rég nem művelt réteket mennyire nem is tartották számon. Még konkrétan utal erre a garadnai réteknél olvasható megjegyzés:

⁶²³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.; MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 95r.

⁶²⁴ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 58.

„Ez a garadnai határban lévő rét miképpen acquiráltatott, nem említhetik, de tudgyák, hogy réghtúl foghvást eő N[agysá]goké. Azon határba vagyon eő N[agysá]gok részére, több hasznos alkalmatosságh nincsené, ezek nem tudgyák. Ezért tiszt szorgalmatossan mennyen végére, és a réteket kaszáltattasson és p[ro]ventusa ugeáltasson.”⁶²⁵ Az, hogy pénzre váltották a felesleges takarmányt, nem volt szokatlan. Bár Legyesbénye településéhez eredetileg nem tartozott majorsági rét, mégis, az egykori sessiók után tartozó legelőket alkalomadtán lekaszálták. Erre nem mindig volt lehetőség, mert a rossz, sovány föld miatt a nyári melegben a fű gyakran kiégett. Amikor azonban jó termés volt, 10 szekér – 1680 kg – szénát adott. Ezen proventust pedig az ispán volt hivatott eladni, akinek, mint majd látni fogjuk, egyéb feladata is volt a rétek rendezése kapcsán.

A majorsági rétek maradéktalan kihasználását nemcsak az elhanyagolás, a szárazság, de ezek mellett egy további tényező is lehetetlenné tette. Ez pedig az áradás volt. Míg a magasabban fekvő települések határaiban található rétek védve voltak a tavaszi hóolvadások s a nagyobb esőzések okozta áradásoktól, a síksági részekről ez nem mondható el. Csak példaként említsük Szerencs esetét. A szerencsi, ónodi uradalom földrajzi elhelyezkedése miatt jó, magas szénahozamú réteket feltételezhetnénk, azonban ez közel sincs így. Átnézve az 1701-ben készített conscriptio bejegyzéseit, láthatjuk, hogy kevés településnél jegyeztek be majorsági réteket, négy helység esetében pedig rossz rétekről írnak. Prügynél konkrétan megjelölik ennek okát: „Prata dantur 3 (...), in quibus hoc anno p[rae]ter exundatione nihil factum est”.⁶²⁶ 1776-ban a dicalis összeírás készítésekor a rétek minőségét is osztályozták, amely alapján azok ²/₃-a II., illetve III. osztályba került. Barta János ezen rossz értékelést a vízkároknak tudta be.⁶²⁷ Esetünkben a szomszédos Tállya sem kerülhette el ezen „sorsot”. Az ottani rétet szegélyező Szerencs – akkoriban Borjas – patak gyakran lépett ki medréből, így a kaszáló 1701-ben is „per frequentem exundatione aquarum ruinatam.”⁶²⁸ Hasonlóan problémás területnek számított a szántói, vagy éppen a Hernád folyó melletti felsőnovaji is, amelyet 1701-ben szintén a víz tett tönkre.

Nem minden kaszáló sorolható azonban a „tönkretett, elárasztott”, vagy éppen a „földesúri használat alatti” kategóriákba. Még ezeken túl is találunk olyan

⁶²⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.; Alsóvadással kapcsolatban a forrás így szól: „Rét vagyon a szikszai határ mellett, 30 ember kaszálya, jó fű idején lészen szénája ide való szekérrül cur[rus] n[ume]ro 18. Ezért tiszt revidéálya meg a rétet, és ha kaszáltathatya meg, elkevesse és jobbágyokkal kaszáltattassa, ezután a széna, ha az Földes úr lovakra szükségére nem kívántatna, pénzért eladhatna, (...)” Uo.

⁶²⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 046.; Irota: „Prata habet pro necessitate mediocri sufficientia.”, Felsőluc: „Erat olim pratium unum sed jam impracticalite.”, Emőd: „Dantur prata alodialia Baraczkos dicta sufficientia inculta.”

⁶²⁷ Ifj. Barta János: „Ha Zemplin vármegyét az útasvisgálja...” *Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén*. Debrecen, 2009. 101. (továbbiakban Barta 2009.)

⁶²⁸ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Conscripio arci set dominii Regécz 1701. fol. 33v.

részeket, amelyeket másképpen hasznosítottak. Jellemzően ezeket a területek is a kihasználatlanság miatt a természet visszahódította volna, ez azonban nem volt éppen jövedelmező opció az uradalom számára. Ilyen esetekben három lehetőség volt. Zálogosítás, eladás, átengedés.

Míg eladással egyáltalán nem, zálogosítással is csak egy esetben találkozhatunk, Kérnél. A településhez több rét is tartozott, amelyek közül a csekélyebb minőségűt, a 3 szekér termőt bocsátották inscriptióba, 26 MFt értékben.⁶²⁹ A kaszálók zálogosítása nem volt példa nélküli a korszakban, 1716-ban a Koháry birtokok összeírója így utal az egyébként kihasználatlan területek pénzre váltására: „Ezen réteket, minthogy nem volt kinek eladni az idén, csak odaveszett a füve.”⁶³⁰

Az átengedés jelenségéről sem értesülhetünk lényegesen több rét esetében, annak ellenére, hogy a kora újkor gazdaságában ez szintén egy megszokott módja volt mezőgazdasági területek hasznosításának és pénzzé tételének. Találkozhatunk vele a már említett Koháry birtokokon, s a tokaji uradalom területén is. Utóbbinál az Eszlári szög nevű rétet engedték át Tokaj város lakosai használatába.⁶³¹ A regéci birtokok esetében azonban nem konkrét földesúri rétről, hanem az elhagyatott sessiók rétejéről van szó. Két ilyen alkalmat tudunk. Az 1689-es összeírásban a fonyi viszonyok részletezésekor megjegyzik, hogy a puszták után való réteket az ott való jobbágyok egymás között osztják fel, s a szerint művelik. Már említettük, hogy az ilyen területek hagyományosan a földesúrra szállnak vissza, aki azzal szabadon rendelkezhet. Eladhatja, zálogosíthatja, s tovább is engedheti a jobbágyi felhasználást. A fonyi lakosok azonban a leírás szerint nem kértek engedélyt – sine annuatia D[ominus] Terrestris – a saját részükre történő kaszálásra, s a behordásra, amely az urbárium készítője szerint „tovább mint légyen igaz, csak az Urral eö K[e]g[ye]lmével.”⁶³² Az úr engedélyével történt a szántói, már említett pusztá telkek utáni rétek művelése. Ezek 1689-ben még a Rákóczi ház számára voltak kaszálva, 1693-ra azonban ez teljesen megváltozott. Az átengedés a mezővárost sújtó elszegényedés, és pusztásodás miatt következett be. Azonban nem mindenki, vagy jobban mondva bárki nem részesedhetett a használati jogból, csak a jövevények, s azok, akik fogadót tartottak a városban: „(..) az olyan réteket, akik[nek] possessori defacto nincsenek, a jövevény lakosok között, s kik szállót tartanak, város terhét viselik, a köz megmaradhatásért szokták fel osztani.” A jövevény csalogató módszer azonban hagyott némi

⁶²⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b. Nem csak a földesúr, de a lakosok is zálogba bocsáthatták kaszálóikat. 1654-ben a tállyai Rády Mihály, s felesége, Szegedi Anna 29 MFt összegben adta át az „Egek tavában” lévő réjtüket Szepesi Mártonnak. MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyonjogi iratok 1323–1770. nr. 41.

⁶³⁰ Szirácsik 2017. 193.

⁶³¹ Orosz István: Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. században. In. *Tokaj. Várostartörténeti tanulmányok I.* Szerk. Bencsik János – Orosz István, Tokaj, 1995. (továbbiakban Orosz 1995/b.) 96.

⁶³² MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

kifogást maga után, tekintve, hogy a vízkár ezeket a területeket gyakran, s súlyosan érintette, aminek következtében a rétek nádasokká, ezáltal használhatatlanná váltak. Azokon az éveken, amikor a jobbágyok nem tudtak jószágaiknak innen fűvet szerezni, a szintén parlagon maradt szántókon hagyták a fűvet felnőni, „*hogy a nyomorult várost inkább conserválhassák.*”⁶³³

A majorsági rétek munkavégzése leggyakrabban a jobbágyokra hárult, akik robotban végezték el a kaszálást, halomra rakást, majd behordást. 1646-ban még kivétel nélkül minden rétet ezen rendszer alapján használtak. 1680-ra azonban három település, illetve ahhoz tartozó kaszáló esetében is változás történt. A tállyai Úr rétje elnevezésű terület munkavégzése hagyományosan az ottani jobbágyok feladata volt, azonban ahogy „elfogytak a tállyai jobbágyok”, pénz ellenében kellett művelés alatt tartani. A tállyai jobbágyok „elfogyása” kettős eredetű. Egyrészt a valóban elfogytak, amennyiben többen is elhagyták a települést, amelyet a növekvő puszta telekszám is mutat. Másrészt ez az időszak a jobbágnemesítések fénykorával esik egybe, amikor is a módosabb alávettek igyekeztek maguknak nemeslevelet, armálist szerezni. A jelenségről bővebben a jobbágyi társadalom alakulása című fejezetben lesz szó, de megelőlegezünk annyit, hogy a taxások, szabadok aránya Tállyán 1646-ban 29%, míg 1689-ben 79% volt. A 120 ember kaszáló nagyságú regéci Szilvás rét kaszálását a szántói jobbágyok végezték el, egészen 1662-ben történt taksára bocsátásukig. Hogy megfizessék a rájuk kötelezően eső munkát, a taksára engedés egyik feltétele volt, hogy a szántóiak a rétek kaszálására és a fű behordására évi 40 Mft-ot fizettek ki. A tisztek ebből az összegből helyi idénymunkásokat fogadtak fel.⁶³⁴ Szintén pénzért végezték el a novaji és rátkai rét művelését, amely utóbbi munkájára Makovicáról hozattak jobbágyokat.

A makovikai kaszásokat viszont nem csak és kizárólag a rátkai rétek mellé fogadták fel. Források igazolják, hogy amikor a szükség úgy kívánta, a tállyai, s az említett Szilvás rétek munkáit is ők végezték el. Felfogadásuk hasonló módon történt, mint amit már a szőlő szakmányosok esetében megismerhettünk. Ez esetben viszont a munkások vezetőjével nem a vincellér tárgyalt, hanem a fonyi ispán, mégpedig az udvarbíró parancsára. Az ispán mezőgazdasági munkaszervező és munkafelügyelőként tűnik elénk a forrásokban. Neve a konvenciók listán is mindig szerepel.

1711-ben a fonyi ispán, Farkas Jakab 25 Mft, 1 véka árpadara és 15 font szalonna ellenében kaszáltatta le a makovikai oroszokkal a Szilvás rétet.⁶³⁵ Ellátásuk azonban nagyobb összeget emésztett fel, amelyre az 1700-ban készült összesítő adat hívja fel figyelmünket. 1156 font cipót, 104 font túrót, 20 sódort – son-

⁶³³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁶³⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁶³⁵ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 89.

ka –, 5 disznófűvet,⁶³⁶ amelynek mértékegységét nem jelölték meg, 7 orját, 1¼ köből lisztet, 26 font sót, 81 icce borsót, 54 icce darát, fél hordó káposztát, 6 font vaját, 50 icce lencsét, 3 kecskét és 2,125 véka aszalt szilvát fordítottak 16 ember 19 napi – július 7-től 26-ig – ellátására.⁶³⁷

Az étkezési költségek mellett a kiadás további részét a fizetések képviselték, amelynek változását a 27. ábra tükrözi. Ezen jól látható, hogy 1696-tól fokozatosan nőttek a kaszálásra és behordásra fordított költségek. A legmagasabb értéket a szabadságharc utáni évben, 1712-ben érték el. Ez is jelzi, hogy a jobbágyhiány miatt az alodiális réteket nem tudták már robotban kaszáltatni, hanem szinte az összes réthez fizetett munkaerőt alkalmaztak.

Év	M Ft
1695	37,83
1696	3,20
1701	19,48
1710	11,22
1711	103,44
1712	329,68

27. ábra. A majorsági rétek kaszálására és behordására fordított kifizetések

⁶³⁶ Bár létezik olyan növény, hogy disznófű, az gyomnövény, igaz, gyógyhatása révén a gyógyászatban tea formájában is alkalmazható. Ráczi János: *Keserű növények – keserű nevek.* = *Magyar Nyelvőr*, 2003. 1. sz. 48–49. Itt mégsem erről lehet szó, amelyre egy 16. század végi szakácskönyv hívja fel figyelmünket. Az erdélyi fejedelem fő szakácsmestere által jegyzett könyvben is szerepel a disznófű, mint disznófű leves, disznófű tormával, s disznófűhidegge borsporral, azonban a nem túl részletes receptek elolvasásakor növényvel egyáltalán nem, míg disznófejjel annál inkább találkozhatunk. A disznófű tehát a sertés fejét takarja a korabeli nyelvjárás szerint. Érdekes, hogy a Beregben a „fű” mind a mai napig használatos a „fő” helyett. Csak egy recept, amely betekintést enged az erdélyi fejedelmek étrendjébe: „Disznófűhidegge borsporral – Az disznó fejét szépen tedd fel, abárod meg, tiszta leve legyen az tűznél, abba főzzed, de igen meg ne főjön, tedd ki, had hüljön, hogy felakarod adni, egy kicsény eczetet tölts alája, borsold meg, add fel.” Radvánszky Béla: *Régi magyar szakácskönyvek I.* Bp., 1893. 61. A fejedelmi étkekre, s a korabeli étkezési szokásokra lásd bővebben: Jeney-Tóth Annamária: „Attam Urunk ő nagysága konyhájára” Fejedelmi udvarok asztalai és étkezései Kolozsváron a 17. század első felében a számadáskönyvek tükrében. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf, EME, Kolozsvár, 2003. 223–235.; Benda Borbála: Egy uradalmi központ egy korabeli étrend tükrében. Csejte, 1623–1625. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára.* Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 873–204. (továbbiakban Benda 2007/b.)

⁶³⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. Tállyai és rátkai rétek kaszálásáról való recognitio, fol. 169.

ERDŐGAZDÁLKODÁS

Az erdőgazdálkodás olyan termelési ágazat, amelynek feladata az erdők telepítése, felújítása, fenntartása, sokoldalú hasznosításának biztosítása; olvasható a Néprajzi Lexikonban.⁶³⁸ A meghatározás természetesen a ma érvényben lévő, s egyben elvárt gazdálkodási módra vonatkozik, amelynek a kitermelés mellett a fenntartható erdőgazdálkodásra is ki kell térnie. Azt hihetnénk, hogy mindez a modern kor szüleménye, s a korábbi időkben az erdők állapotával, megtartásával nem foglalkoztak, azonban ez egy minden szemszögből téves elgondolás lenne.

Az erdőségeknek rendkívül meghatározó szerepe volt már a középkortól kezdve. Határjelölő, védelmi rendszer, vadászati, s nyersanyagot biztosító terület. Nem véletlen, hogy már a 12. századtól alakítottak ki erdőispánságokat. Ezek nagy, összefüggő erdős területeket öleltek fel, amely gazdag vadállományal rendelkezett. Elsősorban az ország északi részein került sor alapításukra, a regéci uradalomhoz legközelebb Sáros vármegyében.⁶³⁹ A királyi birtokadományozások az erdőispánságokat sem kímélték, s területeik egyházi, illetve világi birtokosok kezeire kerültek.

A rákövetkező századokban az egykori erdőségek területe többször gazdát cserélt, de nem csak ez a változás jellemezte az egykori jelentős birtokokat. A népesség, s ezzel együtt a települések növekedése, illetve az ezzel járó minél több szántóföld feltörése utáni vágy, s kényszer az erdők kiterjedésén is meglátzott. De nem csak a mezőgazdasági területek, hanem a bányászat miatt is csökkentek a magyar erdőségek. Sőt, a fő ok éppen ez utóbbiban keresendő. A kohók működtetéséhez állandó mennyiségű, nagy faanyag biztosítására volt szükség, amely igény hamar kimeríthette az adott bányát körülvevő erőforrásokat. Egy bányát viszont nem lehet költöztetni úgy, mint egy üvegműhelyt, így a nyersanyagutánpótlást kénytelenek voltak csatornák, gátak kiépítésével biztosítani, amin keresztül nagyobb távolságból is leúsztathatták a fát, már amennyiben volt hozzá elegendő víz a patakban. Ugyanis ezt sem lehetett bármikor elvégezni, a legjobb, legalkalmasabb idő erre a tavaszi olvadás időszaka volt. Az azt megelőző hónapokban a bánya erdészei, favágói – akik a bánya körül laktak – vágták ki a fákat, amelyek a vízpartra hordva várták az olvadást. Miután a rönkök célt értek a bányáknál, a munkások halmokba rakták azokat, mivel meg kellett várni, míg kiszáradnak, aprításuk csak ezután következhetett.

Ilyen komplex, gyors „pusztítású” munka hatásai rövid úton érezhetővé váltak. Természetesen már ez is erdőgazdálkodásnak tekinthető, de valóban csak a kivágás volt a cél, s jövőbeni ellátásra, mai értelemben fenntarthatóságra nem ügyeltek? Ez egyáltalán nincs így. Már a 15. század elején felmerült a faanyag elfogyásának problémája, amelynek megoldására Zsigmond király alkotott egye-

⁶³⁸ Ortutay 1977–1981. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1964.html> letöltve 2021. 02. 04.

⁶³⁹ Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* Debrecen, 1997. 58.

di módszert. A zólyomi főispánnak, Ilsvai Györgynek elrendelte, hogy az ólom-bányák szükségére fordított erdőségeket több részre ossza fel, s minden éven más-más részt jelöljön ki a bánya ellátására. Egyúttal megtiltotta az éves kimerült terület szántóként való hasznosítását, „út eisdem locis rursus et iterum lignae crescere valeant atque possint.”⁶⁴⁰ De hogyan is nézhetett ki ez a megújítás. Ennek két módja lehetséges, az első természetesen a magról kelés, a másik a sarjadzás. Zsigmond király nem véletlenül nem engedte a kivágott területek felszántását, ezzel ugyanis a megmaradt rönkök oldaláról új hajtások jöttek létre, amelyek idővel bozótosból igazi erdőségekké váltak.

Az első részletesebb, erdőgazdálkodásra vonatkozó szabályrendszer kiadására Zsigmond király utasítása után – 1426 – csak 100 évet kellett várni, II. Miksa 1565-ben adta ki rendtartását.⁶⁴¹ Igaz, ez is a bányaerdőket érintette. De mi a helyzet a városok és magánosok birtokaiban lévő erdőségekkel? Ezeket elsőként Mária Terézia 1769-es erdőrendtartása érintette. A dokumentum kitért az erdők felmérésének szükségességére, a kitermelés mértékére, s a területek megújítására is. Mindez azonban csak javaslat volt, így az nem volt kötelező érvényű a tulajdonosi felekre.⁶⁴² Valójában tehát nem volt olyan központi rendelet, amely valamelyest szabályozta volna a földesúri erdőgazdálkodást. Ez azonban nem jelentette azt, hogy helyi szinten nem volt semmilyen szabály erre. Hogy megértjük ennek hátterét, legelőször az erdőtípusokkal kell megismerkedni.

Az előbb leírtak alapján úgy tűnhet, hogy az erdőgazdálkodás csak a bányászati területét érintette. De nem mindenhol voltak bányák, s a nemesek erdeiket más célokra hasznosították, amely mentén öt fajta erdőt lehet elkülöníteni.

Az első a közönséges erdő, amely nevéből adódóan közös haszonvételi területnek számított. Mind a földesúr, mind a jobbágyok szabadon használhatták, tűzifa és épületfa-szedés után nem tartoztak semmivel, ahogy dézsmával sem, amennyiben állataikat, sertéseiket a területen tudták legeltetni. A második forma az úgynevezett eresztvény, amely nem természetes forma, hanem már kitermelés után jött létre. Gyakorlatilag a már említett sarjadzó területet takarja. A harmadik, s egyben a legértékesebb a tölgyerdő. Ezeket találjuk tilalmasként a földesurak kizárólagos használatában, amelyet onnan tudunk, hogy használatukért a jobbágyoktól bért, váltságot szedtek. Nem volt ez másképp egyébként a regéci birtokok kapcsán sem. A tölgyerdők kisajátítása azonban nem csak a makk, az

⁶⁴⁰ C. Tóth Norbert – Mikó Gábor: *Zsigmondkori oklevéltár XIII. 1426.* Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 55., Bp., 2017. 326. Az oklevél magyar kiadásban is olvasható: Tagányi Károly: *Magyar Erdészeti Oklevéltár I.* Bp., 1896. 25.

⁶⁴¹ Kolossváry Szabolcsné: A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése. In: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.* Szerk. Kolossváry Szabolcsné, Bp., 1975. 25. (továbbiakban Kolossváry 1975.) Az erdőgazdálkodásra lásd még továbbá: Csöre Pál: *A magyar erdőgazdálkodás története.* Bp., 1980.

⁶⁴² Kolossváry 1975. 31–32. Kiadva: Tagányi Károly: *Magyar Erdészeti Oklevéltár II.* Bp., 1896. 296–314.

állattartás miatt volt fontos a nemesek számára, hanem a szálfák, vagyis épületfák miatt is. A tölgy ugyanis nagyon jó építőanyag, igaz megmunkálása nagy szaktudást igényel, mivel nem megfelelő eljárás után könnyen elrepedhet az előkészített anyag, ami értelemszerűen lerövidíti az abból készült gerenda vagy bútor élettartamát. A negyedik típus a cserjés, amelyen tűzifának alkalmas bozótos, míg az ötödik, a berek, vizes, mocsarasabb területeken nőtt erdőt takart.⁶⁴³

Ezen különböző típusú erdők pedig szabályozást kívántak, noha nem a megújítás szempontjából, hiszen földesúri szinten az ipari üzemek elterjedéséig azzal nem találkozhatunk, hanem a használat, s különösképpen a használati jog szempontjából.

A régégi uradalom esetében így találkozunk tilalmas és szabad erdőkkel. A legnagyobb kiterjedésű erdőség nem valamelyik településhez, hanem a várhoz tartozott, szám szerint 49, amely egész terület tilalmasban volt tartva. Két település jobbágyai rendelkeztek kiváltsággal e téren. Mivel Regéc, illetve Mogyoróska teljes erdősége a vár alá volt rendelve, nem hagyva semmit a falu dispositiójában, lakosaik számára a vár erdeje szabadosnak számított. Más falvak esetében viszont mindkét típussal – a szabaddal és tilalmassal – is találkozhatunk. A 28. ábrán tüntettük fel, hogy a 17. században hol voltak ezek találhatóak.

	Tilalmas erdő	Szabad erdő (falú erdeje)	Elő erdő
Rátka	X		
Szántó		X	
Marcinfalva		X	
Alsóvadász		X	
Felsőnovaj		X	
Fony			X
Vilmány	X	X	
Regéc	X		
Mogyoróska	X		
Baskó	X	X	
Horváti	X	X	
Komlócska			X

28. ábra. Szabad és tilalmas erdők az uradalom területén

Az összesítésből látható, hogy Tállya kivételével minden település határában voltak kisebb-nagyobb erdőségek. Bár a tölgyerdők voltak a legértékesebbek, s ezek voltak tilalmasban is, mégis, ez nem minden területre volt érvényes. A Fonyhoz tartozó erdők is makktermők voltak, mégis a falu szabad használatában voltak. Egy ideig. A 17. század második harmadára ugyanis gyakorlattá vált a sza-

⁶⁴³ Vö.: Szabó Péter: Erdőgazdálkodás a középkorban. In. *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp., 2006. 93–100.

bad tölgy és bükkerdők tilalmassá tétele a termés idejére, amikor is a majorok ser-
téseit legeltették, s hizlalták rajtuk. De nem kizárólag, ugyanis váltság megfizetése
ellenében a helyi jobbágyok is használhatták az elvileg szabad erdeiket. Visszatér-
ve táblázatunkhoz talán az utolsó, elő erdő kategória igényel némi magyarázatot.
Az elő erdő is a falu szabad használatú fás részének számított, de egyrésztől neve,
másrésztől a komlóskai adatok arra engednek következtetni, hogy ezek a részek
inkább feleltek meg cserjéseknek, amelyből tűzifájukat biztosították. „Tilalmas
erdejek ninczen, aki vagyon, mind Regéczhez való, nékiek külön szakasztva, ha-
nem a tisztok amint kívántatik, épületre való fát adnak nékiek. Elő erdejek ele-
gendő vagyon.” – olvasható az 1680-ban rögzített urbáriumban.⁶⁴⁴

Arra, hogy mind a tilalmas, mind pedig a szabad erdők mekkora kiterjedésű-
ek voltak, egyáltalán nincsenek adataink a vizsgált korszakból. Erdőikre dara-
bonként hivatkoznak ugyan, amelynek alapja valószínűleg az adott hegy, ame-
lyen az erdő található, de még ezeket a neveket is csak ritkán rögzítik.⁶⁴⁵ Egyet-
len támpontunk a regéci uradalom erdőinek nagyságára az 1791-ben készített
térkép. Mielőtt a konkrét adatok részletezésére térnénk, a teljesség kedvéért le
kell szögeznünk, hogy azok nem tükrözik a 17. századi viszonyokat. 1791-re
ugyanis már egy sokkal kiterjedtebb uradalmi iparral számolhatunk, elég csak a
hutákra gondolnunk, amelyek működtetése rengeteg faanyagot emésztett fel,
mint ahogy azt majd látni fogjuk az erről szóló fejezetünkben. Másrésztől a fel-
mérés készültére a Trautsohn család átszervezte az uradalmat, épp ezért találhat-
juk itt Telkibányát, mint a birtok részét, míg más települések – Alsóvadász és
Felsőnovaj – hiányoznak az összesítésből. Ezekből kiindulva pedig korszakunk-
ra valamivel nagyobb kiterjedésű erdőséget feltételezhetünk, mint amit a követ-
kező adatok mutatnak. Összesen 78 677 809 öl kiterjedésű erdőt írtak össze. Ez
1 öl = 1100 nöl mértékkel – amely a térképen van megadva – számolva
71 524,375 holdat tesz ki.⁶⁴⁶ A felmérés alapján készített térkép adatait települé-
senként lebontva a 29. ábra szemlélteti, amely megmutatja, hogy a legnagyobb
erdőségek a regéci hegyek között, s Horváti falvát körülveve terültek el.

További adalékkal szolgálhat még Zemplén megye 1895-ös felmérése. Ebben
értelemszerűen csak Baskó, Fony, Mogyoróska és Regéc erdeit részletezték,
amelyek együttesen 15 142 kh-at tettek ki. Az erdő aránya a szántóföldekhez vi-
szonyítva Regécen volt a legnagyobb, majd 83%.⁶⁴⁷ Hogy el tudjuk képzelni, ez
a több mint 71 ezer hold mekkora területet is jelent, érdemes mai adatokhoz is

⁶⁴⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁴⁵ Alsóvadászai szabad erdő: Nagy Erdő, rátkai tilalmas erdő: Padi hegyi erdő, horváti, a várhoz
való tilalmasok: Király Kútja, Körös, szabad erdők: Nagy Kavacsos, Kis Kavacsos, Tirhegy.
Baskói földesúri erdők: Kecsefül, Bikkes, Korsós. Vilmányi tilalmas: Felső Hernád Berke.
MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁴⁶ MNL OL S 11 - No. 152:a.

⁶⁴⁷ Petercsák Tivadar: Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In. *Néprajzi ta-
nulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. Szerk. Szabadfalvi József, Miskolc, 1981. 43.

nyúlni. Ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye állami kezelésű erdőségeinek nagysága 102 000 hektáron terül el. Átváltva a mi 18. századi adatunkat, 30 870 hektárt kapunk, ami valamivel több, mint a harmada országunk jelenlegi legnagyobb erdőgazdaságának.

Település	Hold
Rátka	37,625
Tállya	4 156
Szántó	4 477
Marcinfalva	–
Baskó	9 196,25
Mogyoróska	3 421,625
Regéc	11 668,25
Fony	8 304,375
Telkibánya	9 178,125
Komlóska	9 781,125
Horváti	11 303
Összesen	71 524,375

29. ábra. A regéci uradalom erdőségeinek kiterjedése 1791-ben

Az erdőségek nyilvántartására, kiterjedésére pedig már a 17. században is szükség volt, lévén, hogy azok sokszor egyben a határt is jelölték. Akkoriban egy-egy terület, egy-egy birtok határát egy jól kiemelkedő, s stabil tájrész rögzítette, folyó, hegy, árok, kő, vagy éppen fa. Utóbbi érvényes például a baskói-boldogkői határra is. „Hogy az Azkai határnál az Kenes malmátúl kezdetik el az Újffalusi határ, mégh annál is bellyőbb, az réghi határ Baskónthúl Széles Fának híják az határfát, az volt örök határa Boldogkeő Ujjfalunak (...).”⁶⁴⁸ Ugyanezen határok azonban egyben konfliktusforrást is jelenthettek, Regéc esetében pedig jelentettek is. Az általunk vizsgált uradalomkép – határok és települések – a 16. század folyamán alakult ki, amely során falvakat csatoltak el, és hozzá az uradalomhoz. Ez a képlékenység, illetve az új határok meg nem szilárdulása – ugyanis még ha tereptárgyakkal meg is állapították a határt, azoktól, akiktől elvettek területeket, az új rendet nem igazán akarták elismerni – pedig magukban rejtették a különböző határvitákat. Esetünkben a regéci-telkibányai határon lévő Villongó erdő miatt. 1635-ben Miskolczy György Debreczeni Tamás közbenjárásával akarta megtiltatni a telkibányaiaknak a szóban forgó terület használatát, amely már akkor régi konfliktusforrás volt a két fél között, s miatta többször előfordultak verkedések a jobbágyok között, „sött ember halál is sok esett miatta.” A prefektus

⁶⁴⁸ MNL OL E 197 Acta radicalia 2. cs. 3. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1563–1739. nr. 218. fol. 333v.

vonakodott a regéci provisor kérésének eleget tenni, mivel inkább annak érdekében, hogy a „visszázkodások megcenzuresedjenek, úgy végeztenek volt, hogy az Telki Bányaiak azelőtt száz esztendőn is szoktak volt attól az Vilongó erdeitől Regéczkén szolgáltatni annuatim 63 forintot”, s ez az elkövetkezendőkben is megilletné őket.⁶⁴⁹

	–1612~	~1612–	1646	1693	1695	1696	1701	1710	1711	1712
Hejce	32 köből zab	64 köből zab	64 köből zab	?	30 köből zab	30 köből zab	60 köből zab	13 köből zab	30 köből zab	60 köből zab
Gönc	0,25 köből zab/lovasszekér	0,5 köből zab/lovasszekér	0,5 köből zab/lovasszekér	?						
	100 szeges patkó/kovácsmester	200 szeges patkó/kovácsmester	200 szeges patkó/kovácsmester	?	–	–	–	–	–	–
Hotyka	?	?	?	?	–	–	–	–	–	–
Tolcsva	1 cseber bor/fő	3 MFt/fő	3 MFt/fő	?	–	–	–	–	–	–
Korlát	32 köből zab	40 köből zab	40 köből zab	30 köből zab	15 köből zab	15 köből zab	25 köből zab	–	4,25 köből zab	7,75 köből zab
Cekeháza	–	–	–	?	–	–	16 köből zab	–	–	10 köből zab

30. ábra. Az erdőbér mértékének változása

A Villongó erdő ügyének további részleteiről nem maradtak fenn források, de sokat mondó, hogy az 1646-os urbáriumban a telkibányaiak bére egyáltalán nem jelenik meg. Hírt kapunk azonban más erdőbéresekről. A nagy erdőség nem csak vitákat hozhatott magával, hanem pénzbevételeket is, környező erdő híján ugyanis egyes, más uradalmakhoz tartozó települések kénytelenek voltak pénzért működtetni erdőgazdaságukat. Hejce, Gönc, Hotyka, Tolcsva és Korlát lakossága kényszerült ilyen adó befizetésére 1600 és 1646 között. Az erdőbér mértéke a falvak kö-

⁶⁴⁹ MNL OL E 204 Missiles 10. cs. 1635. szept. 25. Debreczeni Tamás levele Miskolczy Györgynek. Az erdők hovatarozása, illetve használati joga miatt viták sorozata a 18. század közepére sem csitultak. 1760-ból egy ilyen ügyben keletkezett tanúkihallgatási jegyzőkönyv maradt ránk. A kivizsgálók a Nagy Tolcsva Völgye és Barlang erdők hovatarozását kívánták tisztázni. A Horváti, Baskó és Komlócska falvát is érintő erdőség vizsgálata annak tilalmas mivolta, s a horvátiak szabad használata, s az olaszok bér fejében történő vágása körül mozgott. MNL OL E 197 Acta radicalia 4. cs. 7. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1618–1769. Inquisito pro parte Celsissimi Principis a Trautsohn ratione sylvarum Nagy Tolcsva Völgye et Barlang. nr. 483. A Trautsohni időszakban a sárospataki jezsuiták sertéseinek legeltetési jogát is igyekeztek kivizsgálni. A Páterek ugyanis a regéci erdőkre hajtották állataikat, engedélyük viszont kérdéses volt. MNL OL 197 Acta radicalia 1. cs. 2. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1688–1771 nr. 102. A marcinfalusi erdő határájának kivizsgálására lásd: MNL OL 197 Acta radicalia 2. cs. 4. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1617–1653. nr. 347.

zött nem volt egységes, meghatározta azt a contractusban deklarált felhasználás, s bár nem rögzítik, elképzelhető, hogy az adott erdő mérete is közrejátszhatott az összeg megállapításában. Az erdőgazdálkodás adójának tekintetében szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis több adatunk is van a század elejéről egészen annak végéig, amely tükrözi az abban végbement változtatásokat. (30. ábra)

Az első, talán legszembetűnőbb módosulás a bért fizető települések számában mutatkozik. Fontos megjegyeznünk, hogy a fizetés nem járt együtt széles engedményekkel. Vagyis az adott települések jobbágycái a regéci erdőket nem használhatták másra, csak tűzifa szedésére, ugyanis az épületek, netán tölgyek kivágása tiltás alá esett. Egy biztos kivételről tudunk, amikor legeltetés is engedésre került. Eszterházy Miklós idejében a hejceieknek megengedték „az Regéczi erdőn barmoknak legeltetését, ezen kívül, hogy tűzre való fát hordhassanak. Olly okkal, hogy semmi nemű mak termő tölgyfát, mogyoró fát (...), bik fát ne vágjanak. (...) Ezekér tartoznak azért 100 köből zabot ide Regécz várában beszolgáltatni, és az barom legeltetéstül minden baromtól hat hat pénzt adni.”⁶⁵⁰ A jó viszony azonban nem tartott sokáig, mivel még a nádor birtoklása idején a hejcei lakosok fellázadtak a regéci kerülok ellen. Az ügyről készült leírást érdemes szó szerint is idézni. „Palatinus urunk eö N[agy]sága instantiájára az Regéczi hegyben Abaújvármegyében lévőben, (...) Szluha Mátyás uramot Fonyban, eö kegyelme kibocsájtván velünk edgyüt Szomolay uramot és Novajkay Györgyöt egy néhány Regéczi székellyekkel, edgyüt vittenek bennünköt egy hegy oldalra, közel Hejcze nevű falunak Abaúj vármegyében lévőnek az falu felet való szőlő-jének szélső gyepűjéhez, mutatván minekünk egy helyet, azon hegy oldalban Hejcze felett, melly helyen az Hejczci incolák azelőtt való napokban Palatinus urunk eö N[agy]sága Regéczi erdejének székellyit kergették, és lövöldöztek volt, (...) meglévén az demonstráció, ugyan ezen napon prohibeáltuk az Heczi incolákat az Regéczi erdőnek hatalmasul való vágásátul és élésétül.”⁶⁵¹

A tűzifa-váltás változása pedig a következő, amire felfigyelhetünk, s ezzel kapcsolatban magyarázatra szorul az ábrán látható datálás is. Mivel az általunk használt, 1646-ban készített forrásanyag nem operál konkrét dátummal, csak a „régente” – tehát Alaghy előtt –, s az „Alaghy Menyhért megváltoztatta” kifejezéseket használja,⁶⁵² így a dátumozást magunk is kénytelenek voltunk az egykori birtokos tulajdonosi idejének első évéhez igazítani, annyi kitételrel, hogy a változtatás 1612 és 1631 között bármikor történhetett.

Az Alaghy által megtett erdő-árendák még 1646-ban is érvényesek voltak. Rákóczi-kori változtatásuk ideje nem ismert, ahogy az sem, Tolcsva, Gönc és Hotyka – aminek lakosaival kapcsolatban csak annyit tudunk, hogy ők is csak tűzifa-

⁶⁵⁰ MNL OL E 211 b. Fasc. 131–133. Rákóczyana. Cameralia. fol. 64r–64v.

⁶⁵¹ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 34.

⁶⁵² MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Regeciensis Dominii Anni 1646. fol. 4r–5r.

hordásra voltak jogosultak – mikortól nem használták a regéci erdőket. Az 1646-os évet leszámítva a legkorábbi adatunk az erdőbérlőkre vonatkozóan 1693-ból való. A Kassai Városi Levéltárban őrzött dokumentum Korlát falvának Csizovszky Péter, regéci udvarbíróval kötött megegyezését tartalmazza.⁶⁵³ E szerint „régí szokásunk szerint usuáltatot Regéczi erdőt” a falu, amelyért akkor 30 köböl zabbal tartoztak, s amelyet Szent Mihály napjáig kellett beszolgáltatni. Minden bizonnyal ez a dátum volt érvényes a többi fizető településre is, s ha ez a meghatározott nap nem is, az árenda igencsak ingadozó képest fest a korlátiakra vonatkozóan.

Sajnos nincs ennyire részletes képünk az uradalmi erdőkből eredő másik bevételi forrásról, a makkoltatásról.⁶⁵⁴ Csupán egy irat, az 1701-es számadás az, amely megjeleníti ezt az összeget. Akkor 272,83 MFt-ot tett ki ezen bevételi forma.⁶⁵⁵ Úgy tűnik tehát, hogy bár fizetés ellenében a jobbágyok is behajthatták öszszel, makktermés idején sertéseiket az erdőbe hízalás céljából, ezt csak ritkán tették meg. Más mód nem lévén, ilyenkor a jobbágyok állatai a legelőre voltak hajtva, de még ennek használata is költségekkel járt számukra, s pázsittized címen kellett sertéseik után adózni. Az ezekből eredő éves bevételt a 31. ábra szemlélteti.

	1695	1696	1701	1710	1711	1712
Tállya	2,4	2,50	5,62	–	–	2,32
Szántó	0,60	0,84	3,33	–	–	0,99
Regéc	1,38	0,24	2,68	2,20	1,60*	1,80*
Mogyoróska	1,4	0,38	5,48	2,48	0,96	1,32*
Horvái	0,64	1,16	–	6,40*	5,32	8,20
Komlóska	0,58	0,61	2,60	–	2,40	
Baskó	0,74	1,6	4,82	1,46	1,32	2,8
Fony	1,69	1,32	6	1,50	0,96	2,68*
Felsőnovaj	–	–	0,80	0,92	–	–
Összesen	8,71	8,11	31,33	14,96	12,56	19,39

31. ábra. A pázsittizedből származó bevételek a számadások alapján

Egy 1718-ban, az uradalom erdeiről készített felmérés elénk tárja, hogy egy-egy tölgyerdő mennyi sertést tudott eltartani. Az összesített adatok szerint ezek 7 135 sertés hízalására lettek volna elegendőek.⁶⁵⁶ Ez a szám pedig messze túl-

⁶⁵³ AMK MMK Schw. nr. 10608.

⁶⁵⁴ Az ország nem minden területén volt szokásban, hogy a földesurak saját erdeit a makkoltatás idejére is tilalmasban tartották. A Bereg vidékén a sertések makkon való hízalása szabad volt még ezekben az erdőkben is. Változást Mária Terézia urbáriumra hozott, amely után már a helyi lakosság is rákényszerült a makkbér megfizetésére. Csizsár Árpád: Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. = *Agrártörténeti Szemle*, 1974. 1–2. sz. 236.

⁶⁵⁵ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 68.

⁶⁵⁶ MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. nr. 58.

haladja a majorságokban tartott sertések számát. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy egyes tölgyerdők szabadok voltak a jobbágyok számára még az őszi időszakban is.

Bár mondhatni, az erdők passzív bevételi forrásoknak tekinthetők, hiszen ráfordítás nélkül termeltek hasznot, noha pénzügyileg nem is meghatározó mennyiséget, nem lenne igaz, hogy ne törődtek volna velük. A regéci uradalom területén a székelyek feladata volt „mint hitek tartya, éjjel nappal igazán kerülni”, vagyis vigyázása, hogy abban fogatkozás ne történhessen.⁶⁵⁷ Az 1753-ban kiadott erdőrendtartás 31 pontban részletezi a kerülők és az ekkorra már kialakult erdőbírói tisztség feladatát. A legfontosabbak között említhetjük a makkoltatás, és a fahordás, hasítás rendjének betartatását, amely utóbbiért egy árlistát is közölnek. A legnagyobb tételek, amelyekért a legtöbbet kellett fizetni – 1 MFt-ot –, 1 szekér szénégetésre vágott fa, 1000 hordófal és az „árendások egy marhátul” voltak, amelyek közül utóbbit nem tisztázzák jobban.⁶⁵⁸ Mivel abban az időszakban a farkasokkal, illetve medvékkel való találkozásnak nagy esélye volt egy-egy járás alkalmával, a székelyek rendelkeztek lőfegyverrel. Ezzel, s azzal, hogy szolgálatukért nem tartoztak sem robottal, sem munerával, a jobbágyok között egy sajátos, kiváltságosabb réteget alkottak, élükön székely tizedessel. 1646-ben számuk 40-volt, 1689-re viszont már csak 12-en szolgáltak az uradalom területén. Ekkorra további differenciálódás zajlott le köztük, s immár megkülönböztették az erdőkerülő (5 fő) és a levélhordó (6 fő) székelyeket.

Az erdőségek tárgyalásánál elengedhetetlen kitérnünk a vadászatra, hisz ez az erdő legkorábbi funkciója. A középkor hajnalán a vadászat csak királyi jog volt, majd a nemesek is részesültek ebben. Volt egy réteg, akik részt vettek ugyan a vadászatokon, de saját jogot törvényileg nem kaptak, a jobbágyok. A földesurak csak hajtóként alkalmazhatták őket. Viszont, ha megnézzük jelen esetben a regéci uradalom urbáriumait, a munera címszónál több helyen is találkozhatunk őzek és nyulak sátoros ünnepre történő kötelező beszolgáltatásával. Nem volt ez egyedi eset, a szendrői uradalom esetében is találkozhatunk ezzel a jelenséggel.⁶⁵⁹ Hogyan lehetséges ez? N. Kiss István azt a magyarázatot adja erre, hogy a jobbágyok vadászattól való tiltása nem ment át a gyakorlatba, amelyből maguk a földesurak is profitáltak, mivel adóhoz kötötték zsákmányukat.⁶⁶⁰ A regéci uradalom esetében 6 településnél találunk őz és nyúl adót: Komlóska, Horváti, Baszó, Marcinfalva, Fony, Mogyoróska. A beszolgáltatás mértéke falvanként eltért, volt, ahol 3 őzet és 1 nyulat (Fony), volt, ahol csak 1 őzet és 1 nyulat adtak

⁶⁵⁷ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Regeciensis Dominii Anni 1646. fol. 4r.

⁶⁵⁸ Regéci uradalmi erdőrendtartás 1753. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1898. 8. sz. 462–464.

⁶⁵⁹ Maksay Ferenc: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7. Bp., 1959. 459., 469.

⁶⁶⁰ N. Kiss István: *Paraszti vadászat Magyarországon*. = *Agrártörténelmi Szemle*, 1974. 1–2. sz. 68.

(Komlóska). Ezeket a sátoros ünnepekre kellett beszolgáltatniuk. Nem csak ez volt különböző, hanem a kiszabás rendje is. Marcinfalván és Komlósán a vadat falutól adták, vagyis közösen, a többi helységben viszont telkenként. Amennyiben ezt „in specie” az adott jobbágy nem tudta megadni, meg is válthatta, az őzért elfogadtak egy borjút vagy 1 MFt-ot, a nyúlért pedig egy ludat. A források olvasata arra enged következtetni, hogy nem csak a székelyek, de más jobbágyok is rendelkeztek lőfegyverrel. „Azon kívül is, ha mikor lőhetnek eőzet vagy nyulat, tartoznak a várban felvinni vár szükségére.” – mondja az 1680-as urbárium a komlóskaik esetében.⁶⁶¹ A mondat azért meglepő, mert törvény írta elő a jobbágyok fegyvertől való tiltását. Úgy tűnik azonban, csak úgy, mint a vadászatot szabályozni, jobban mondva, tiltani igyekvő rendelet, ez sem működött a gyakorlat szintjén.

Az erdőket azonban nem mindig tudták megtartani sem a falubeliek, sem pedig a székelyek. A tényezők között természetesen elsőként a fa hasznosítása, így az erdőségek kiirtása szerepel, amelynek problémája már egy 1769-es beszámolóban élénk tűnik. Ekkorra a Tállyához tartozó szabad erdőben „az község szükségére köllendő fa már nem találkoznék”, ezért kénytelenek voltak a tilalmas részekről fát vágni, amelynek külön díjszabálya volt.⁶⁶² De nem szabad megfeledeknünk más okokról sem. Az egyik az önös cél, a másik pedig az oly sok kárt okozó háborúk. Mindkettőre szolgált példát a vizsgált uradalom. Felsőnovajfalvának erdejét 1680-ra egy Szabó Péter nevű nemes vette szinte saját birtokába, aki a tisztek engedélye nélkül vágatott ki sok fát, „szabadon üti”, ahogy megfogalmazták. Szintén 1680-ból értesülünk a rátkai Padi hegyi erdő sorsáról, amely egykor 10 MFt bírság alatt volt tilalmas, de „már mind a német, mind a magyarok mi aighen elrontatott, és elhorták”.⁶⁶³

⁶⁶¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁶² MNL OL E 147 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Jogbiztosító és kiemelt fontosságú iratok, Acta radicalia a. Iratok (továbbiakban E 147 a.) 22. cs. Fasc. 57. Sárospataki és regéci uradalom, No. 23.

⁶⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

URADALMI VÍZGAZDÁLKODÁS

A víz alapvető fontosságú nemcsak a mezőgazdaság, hanem a társadalom szempontjából is. A települések elsősorban folyó, vagy tópartok mentén jöttek létre, hisz ezzel egyben a lakók ivóvize, és a földek vízellátása is biztosított volt. Ahol pedig ez nem volt maximálisan elérhető, ott más módszerekkel igyekeztek az esetleges vízhiánynak elejét venni. Már az ókorban is épültek több kilométer hosszúságú csatornák, amelyeket még a középkorban is használtak. Ezek a létesítmények azonban csak a nagyobb városokat szegélyezték.

A tavak, folyók jelentőségét ismerve nem véletlen, hogy terjedelmes szakirodalom épül a vízgazdálkodás vizsgálatára, fejlődésére. Magyarországon is kiterjedt irodalma van a témának. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa, hogy hazánk milyen utat járt be a víz használatának kutatásában. 1879-ben jelent meg a *Vízügyi Közlemények* című szaklap, amely 2005-ig működött. Ahogy a kiadványok egységes törekvése volt „a magyar műszaki irodalom ápolása, a vízi munkálatok ismertetése”,⁶⁶⁴ úgy hasábjain kísérletet tettek a magyar vízgazdálkodás – elsősorban az ármentesítésre fókuszálva – bemutatására. Az 1939-ben napvilágot látott „Az ármentesítések, belvízrendszerek és lecsapolások fejlődése Magyarországon”⁶⁶⁵ többrészes cikk követi a korszellemet a Tisia elmélet mentén, de szerkesztésében is igazodik az akkor elterjedt normákhoz, a földrajzi viszonyok módszeres ismertetésével. A 20. század folytán a hangsúly továbbra is elsősorban a vízszabályozáson maradt, s 1973-ban meg is jelent „A magyar vízszabályozás története” című nagy volumenű munka.⁶⁶⁶

Mindezek mellett természetesen születtek vizsgálatok a vízellátásra vonatkozóan is. Mivel az ivóvízellátás problémája elsősorban a nagyobb városokban merült fel, így mind a régészeti, mind pedig a történeti kutatás is az olyan városokat vette górcső alá, mint Buda vagy Esztergom.⁶⁶⁷ A kisebb települések, falvak víz-

⁶⁶⁴ <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/VizugyiKozlemenyek/> letöltve 2021. 02. 07.

⁶⁶⁵ Babos Zoltán – Mayer Laszló: Az ármentesítések, belvízrendszerek és lecsapolások fejlődése Magyarországon. = *Vízügyi Közlemények*, 1939. 1. sz. 32–92.

⁶⁶⁶ Ihrig Dénes: *A magyar vízszabályozás története*. Bp., 1973.

⁶⁶⁷ Kubinyi András: Városi vízellátási problémák a középkori Magyarországon. = *Történelmi Szemle*, 1984. 4. sz. 636–644.

ellátásának kutatása az utóbbi évtizedekben lendült fel igazán. Ezen vizsgálatok a régészeti ásatásokkal kiegészülve próbálják rekonstruálni a kis falvak ivóvízellátásának rendszerét, azaz a kutak feltárásával igyekeznek minél pontosabb képet kialakítani a településekről.⁶⁶⁸ Ez azért is fontos, mert az idők során betemetődött, vagy betemetett kutak talajvizsgálata a településen belüli változásokra hívhatja fel a figyelmet, emellett pedig a gödrök alján megőrződött tárgyak néprajzi, gazdaságtörténeti szempontból sem elhanyagolhatóak.

A vizeinkhez kapcsolódó gazdasági vagy társadalmi kötődés vizsgálata pedig mind a mai napig népszerű témának mutatkozik. A 20. század folyamán egyre inkább kiszélesedett az ezzel a kutatási ággal kapcsolatos látószög, magával hozva mind több részkérdés vizsgálatát, mint a vármegyei szabályozások, földesúri jogok, malmok fejlődése. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy a 2014-ben megrendezett Tájéztörténeti Konferencia fő témaköre is a vízgazdálkodás kérdése volt.

A régészeti és vízgazdálkodásra irányuló kutatás eddigi eredményeit részletesen Ferenczi László foglalta össze.⁶⁶⁹ Tanulmányában kitért a folyók, állóvizek hasznosítására és azok változataira. Így ismertette a különböző halászati technikákat, s az Árpád-kori csatornarendszer működését és annak továbbfejlesztését is. Munkája egyik fontos részét képezi a középkori malmok, az ahhoz tartozó gátak, és azok építésének bemutatása. Ferenczi munkája azért is fontos, mert jól összefoglalja a középkori vízgazdálkodás módszereit, amelyek legnagyobb részével még a koraujkorban is találkozhatunk. Kérdésünk jelen esetben az, mi jellemezte az általunk vizsgált uradalom vízgazdálkodását.

A koraujkori „átlagember” vízhasználatát – csak úgy, mint a középkoriét – sosem egyszerű feladat rekonstruálni. Míg a királyi udvarok az építkezések révén bővelkednek a kutakról, vízvezetékekről szóló forrásokban, addig ez egy uradalom esetében kevésbé mondható el. Csekély az olyan források száma, amelyek konkrétan, kizárólag a vízgazdálkodással foglalkoznának.

Éppen ezért az uradalmak, s így a kutatás középpontjában álló regéci birtokok esetében is leginkább az urbáriumokból lehet tájékozódni. Ezek az összeírások a földesúr tulajdonainak felsorolása közt említik a különböző malmokat. A forrásoknak ezen csoportja azért is fontos, mert nem csupán megjegyzi egy malom meglétét egy adott településen, hanem jellemzi annak állapotát, fajtáját, használati módját, és az érte fizetett árendát.

⁶⁶⁸ Pálóczy Horváth András: Az ásott kutak szerepe a középkori falu vízellátásában. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. X. Tájéztörténeti Konferencia kiadványa*. Szerk. Füleky György, Gödöllő, 2014. 77–86.; Grynaeus András: Középkori településeink kútjai. In: „*Quasi Liber Et Pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Bp., 2004. 187–192.

⁶⁶⁹ Ferenczi László: Vízgazdálkodás a középkorban. In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp., 2006. 105–152. (továbbiakban Ferenczi 2006.)

Ezzel szemben a tisztviselők közötti levelezések csak kisebb részt térnek ki ezen jellemzőkre, lévén, hogy az ilyesfajta levelek az uradalom gazdaságának működésére vonatkoznak. Így az egyes vízi építményeket – legyen az malom, vagy gát – csak abban az esetben írják le, amennyiben azok javításra szorultak.

Mivel az urbáriumok, illetve a felhasznált levelezések is csak az uradalom építményeinek egy-egy pillanatát örökítik meg, így azokból nem vonható messzemenő következtetés a regéci uradalom vízgazdálkodásának fejlődésére vonatkozóan. Egy újabb, immár harmadik forráscsoport viszont kiegészítésül szolgál a kutatáshoz. A 18. század második harmadában megszerkesztett katonai és urbéri térképek – bár időben jóval későbbiek, mint a jelen vizsgálat időköre – megfelelő alapot adnak a gátak, malmok térbeli elhelyezéséhez, mivel kicsi a valószínűsége annak, hogy az egyes vízi építmények helyeit megváltoztatták volna. Ezt támasztják alá Ferenczi kutatásai,⁶⁷⁰ illetve Vadas András is felhívja a figyelmet arra, hogy a körmendi uradalom középkori és koraújkorai malmainak elhelyezkedése megegyezik.⁶⁷¹

MALOMÉPÍTMÉNYEK AZ URADALOM TERÜLETÉN

Ferenczi László megfogalmazása szerint vízgazdálkodás alatt „a természet víz-háztartásának és a társadalom vízszükségletének összehangolása értendő.”⁶⁷² Tehát a víz és az abból eredő energia mezőgazdasági felhasználása tekinthető tulajdonképpen vízgazdálkodásnak, s ebbe a szerepkörbe illeszkedik a vízimalmok funkciója is.

A malomházak, bár épülhettek kőből, ez igen költséges lehetőség volt, éppen ezért a leggyakrabban használt építési anyag a fa volt. Ez viszont azt eredményezte, hogy csak kevés koraújkorai malom őrződött meg az utókorra. Hozzá kell azonban tenni, hogy ez nem csak a faanyag miatt van így, hanem azért is, mert az adott malomhelyeket akár több évszázadig is használták, a malom károsodása esetén folyamatosan újjáépítve azt. A regéci uradalom esetében ugyanez a helyzet. Mind az urbáriumok, mind pedig a tisztek levelezései bizonyítják ezeket az időszakos újjáépítéseket, vagy renoválásokat és ezek azok a források, amelyek alapján rekonstruálni lehet az uradalom malmait is.

A regéci uradalomhoz tartozó települések egy jó része hegyvidéken terült el, így azok bővelkedtek vízfolyásokban és forrásokban is. Ennek ellenére meglepő, hogy eleinte csupán csak 6 helység területén állt malom, s ezek közül sem volt mind teljes mértékben használható állapotban. Az 1646. évi inventárium szerint

⁶⁷⁰ Ferenczi 2006. 124–125.

⁶⁷¹ Vadas András: *Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2013. 33–35.

⁶⁷² Ferenczi 2006. 105.

a nagyobb településeken (Tállya, Vilmány) több köre forgó malom állt, míg a kis falvakban (Baskó, Fony, Komlóska) egy köre forgó, gyakran „pokol idő” – vagyis csak nagy esőzések idején működő – malom őrölt.⁶⁷³ Az uradalom legjelentősebb malomközpontja azonban mégsem a nagy malmokkal rendelkező Tállya mezővárosa volt, hanem éppen Horváti, amely sem lakosságában, sem gazdaságilag nem tartozott az uradalom kiemelkedő jelentőségű települései közé. Mégis Horváton 3 db lisztkészítő, és egy fűrészmalom is volt, amelyeknek megépítését a települést keresztülzselő Nagy-Tolcsva és Kis-Tolcsva patakok biztosították. A falu első számú malma a település központjában, a két patak találkozásánál épült meg. Ez egy két köre forgó, szalmafedeles házzal rendelkező malom volt, amelyben deszkametsző fűrész is helyet kapott 1646-ban.⁶⁷⁴ Az I. Rákóczi György inventáriumában csak „Kardos Malomként” nevezett építmény lehetett az a lisztőrő malom, amelyet később lőporkészítő műhelynek alakítottak át, s amelyik 1680-ra már bizonyosan elpusztult, s nem is építettek újjá.⁶⁷⁵ A portőrő malomról írták 1689-ben, hogy Horvát István akkori udvarbíró tartozékait elhordta.⁶⁷⁶

Arról, hogy milyen módszerrel működtették az uradalom malmait, csak kevés forrás árulkodik. Egyedül Vilmány, Fony és Komlóska esetében tudjuk, hogy míg a két utóbbinál felülcsapó, addig az előbbinél alulcsapó malomról lehet beszélni. A vízenergiával működő malmok esetében, amennyiben függőleges síkban forgó kerekekről van szó, meg lehet különböztetni alul-, felül-, illetőleg középen csapó változatokat. Az alulcsapó – vagy merülő – kerekeknél szükség volt a patakot keresztben teljesen átszelő gát megépítésére, amelyen a kerekek előtt egy rést hagytak, ezen keresztül áramlott a lecsökkent keresztmetszet miatt immár sebesen folyó víz, amely a malom kerekeit is hajtotta. A felülcsapó malmok esetében pedig a vizet a forgástengely felett vezették át, kihasználva ezzel a víz mozgási energiáját is, ami értelemszerűen sokkal jelentősebb teljesítményt biztosított.⁶⁷⁷ Alkalmazásuk leginkább a kis vízmennyiségű, de gyors folyású hegyi patakoknál figyelhető meg. A legtöbb esetben a patakon felül egy duzzasztót is létrehoztak, hogy szabályozni tudják a megfelelő és állandó vízellátást, így gátolva meg azt, hogy a malom csak időszakosan tudjon működni. A regéci uradalom esetében viszont sok helyek találkoznak a „pokol idő” kifejezéssel, ami arra utal, hogy az uradalom legtöbb malma nem rendelkezett ilyen duzzasztóval, s csak nagy esőzések, vagy pedig áradás idején tudott működni.

⁶⁷³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁶⁷⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁶⁷⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁷⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁶⁷⁷ Pongrácz Pál: *Régi malomépítészet*. Bp., 1967. 71–82.

Mivel a malmoknak jelentős szerepük volt a gazdaságban, így célszerű volt azokat rendszeresen karbantartani. Azonban, ha végigtekintjük a 17. századi leírásokat, ezzel teljesen ellentétes kép rajzolódik ki előttünk. Jól látható, hogy míg 1646-ban, amikor I. Rákóczi György átvette az uradalom kezelését, 6 településen 9 malom működött, addig a 17. század végére már csak 3 helység rendelkezett ilyen építménnyel, s azok száma is 4-re esett vissza. A malmok elhanyagolása az 1650-es évektől vette kezdetét. Bendi György így írt az akkori helyzetről: „Novaj malomnak fedele is épen rossz, ara is uram bezony keleni vagy 4 ezer sindel, vagy 25 deszka, Vilmány malom, melyet egy [...] csürlőt építék, melyet most akarok fel állítani, ara is kel vagy két ezer sindel, bezony uram, egy rossz falimal job az Vilmány malom. [...] Valóban forok három bokor benne.”⁶⁷⁸ Egy-egy malom renoválása igen költséges munka volt. Horváth Gábor provisor a Zagyva patakra építendő malom szükségleteire a következő elemekből álló listát készítette el: 10 jó malomkö, 4 orsós malomkö, 4 tölcser, 1 teknő, 2 rúd és 600 zszindely.⁶⁷⁹ A provisor feljegyzése természetesen nem tartalmazza az építkezéshez szükséges összes anyag felsorolását, ellenben egy dátum, illetve hely megjelölése nélküli másik forrás elénk tárhatja ezeket a részleteket. Szarufa, léc, talp, deszka, zszindely, malomkövek beszerzése olvasható a dokumentumban. De az iratnak nem is ez a leglényegesebb momentum, hanem a lap alján olvasható megjegyzés, amely betekintést enged a korabeli tervezésbe. „Ezen fellyül írt malom lészen 4 kerekre liszt öllő, ötödik kerek lészen kása törő. Aszt mondgya az molnár, hogy ha akarunk deszka meczczőt is csináltotnyi, tehált tíz karóval több kívántatik, ha penig úgy akarja az ember, hogy amikor az malomban sok öllő nem lészen, tehát meg állíthatnyi az edgyik kerekett és akkor az edgyik kerek részint deszkát metélhett.”⁶⁸⁰ Az építkezések azonban nemcsak rengeteg építőanyagot, de embert is kívántak. A vizsgálatok alapján Regéc uradalmában egyikben sem bővelkedett túlságosan. Talán egyrészt épp ennek is betudható, hogy az említett novaji malom 1680-ra az enyészete lett.⁶⁸¹

De Bendi György másik, szintén 1650-ben, az előbb említettől egy hónap különbséggel keltezett levele sem tünteti fel jó állapotban az uradalom többi malmát. Így Klobusiczky Andrásnak már arról ír, hogy az egyik horváti malmot újrarendelték ugyan, de a másik malom renoválására várni kell, ugyanis a magas víz-állás miatt nem tudnak átkelni a folyón – minden bizonnyal a Tolcsvára gondolhatott. Az ár levonulásával viszont neki tudnak kezdeni az építéshez, s ehhez a várból hozat majd zszindelyt.⁶⁸²

⁶⁷⁸ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5887.

⁶⁷⁹ MNL OL E 211 c. 110. d. t. 13. fol. 457r.

⁶⁸⁰ MNL OL E 211 c. 113. d. t. 15. 461r.

⁶⁸¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁶⁸² MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5906.

Azonban hiába a század közepén eltervezett felújítások, a malmok állapota továbbra is rossz, romos maradt, hiányzó eszközkészletekkel.⁶⁸³ Így a jelek szerint vagy hanyagul végezték el ezeket a munkákat, vagy egyáltalán nem is történtek meg, ahogy például a horváti fűrészmalom esetében sem. A tölgy, bükk, és hársfatókéék feldolgozására szakosodott üzem újjáépítésére 1680-ban a molnár tett ígéretet,⁶⁸⁴ viszont 1686-ban annak még csak alapja állt.⁶⁸⁵ 1689-ben a következővel szembesült az urbárium összeírója: „*Fűrész malmot is kezdetek volt itt csináltatni (a mint hogy régenten is volt) de csak a fundamentuma vagyon felvetve, semi külső, belső szükséges requisitumi ninczenek, se ahoz való vasak, egyéb.*”⁶⁸⁶ Végül a fűrészmalom csak 1697-re tudott elkészülni⁶⁸⁷ – a molnár ígérete után 17 évvel.

Azonban nemcsak a malomépületek, hanem a gátak is rossz állapotban lehettek, erre a vilmányi és a tállyai esetek szolgálnak bizonyítékkal. A Hernád vizére épült vilmányi malom gátját 1650-ben az árvíz rongálta meg – erről Bendi György tudósította Klobusiczky Andrást. Levelében a helyreállításhoz azonban nem kért segítséget a sárospataki biztostól, mivel a gát újbóli felépítéséhez szükséges 100 ember verbuválásához a szomszédos falvak támogatását kérte.⁶⁸⁸ A döntése mögötti okot sejthetjük: nem csak a vilmányi, de más falvak jobbágyai is a Hernád melletti malomban öröltették meg gabonájukat, így kénytelenek voltak segédkezni a gát felépítésében.⁶⁸⁹ Vajda Tamás is hasonló

⁶⁸³ Az 1678-ban készült inventárium a malmok állapota mellett annak eszközeire is felhívják a figyelmet, így tudjuk, hogy akkoriban Horváti település falubeli malmában a következők voltak megtalálhatóak: rossz malomkövek, 1 db vaspöröly, 1 db búzataroló szuszék, amely lakatos és retesz, 1 szapu, 1 ficsor, 1 db deszkametéző fűrész. Azonban hiányzott a kővágó csákány, vaskorong, és a kerekbe való csap is. A malomban volt még egy kamra is, egy gerendás és padlós pitvarral, illetve egy kályhás kemence is. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024. Kemence a tállyai malomban is volt, mely a hozzá tartozó kőkamrában kapott helyet. Ennek a kamrának a falai 1686-ra szinten teljesen leomlottak, s „az ajtó fél fája is kidülően”. A tállyai malom eleje fából készült, viszont a többi oldala kőből volt kirakva, de annak teteje, „mind szarufái, s mind sindelyezése tellyességgel olly rosszak, hogy éppen be romlóan csak, alig állanak fenn.” A benne található munkaeszközök sem voltak kifogástalan állapotban, a lisztkiöntő garat elavult volt, a malomkövek töredezettek voltak. Uo. Fasc. 153. No. 027. A malmok legtöbb esetben fából készültek, és ahogy arra Vadas is rámutat, ha használtak is követ az építkezés során, az a malom alapzatába került, hogy minél jobban ellen tudjon állni az áradásoknak. Vadas, 2013. 36. Így ebből a szempontból a tállyai malom a kőfalai miatt kivételesnek számított.

⁶⁸⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b.

⁶⁸⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

⁶⁸⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁶⁸⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁶⁸⁸ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5887. A korajkori gátak legelterjedtebb építőanyaga a sövény volt, amelyet agyaggal és homokkal erősítettek meg. Ferenczi 2006. 127.

⁶⁸⁹ Egy Baskó falvára vonatkozó inventáriumban olvasható megjegyzés is rávilágít arra, mekkora szüksége volt nem csak a jobbágyágnak, de a földesúrnak is a malmok megfelelő működésére. „Malom it régén elromlot, rénoválni kelene, mert a szegénység sem lehet a nélkül, eő M[éltóság]g[á]nak is jövedelmi szaporodnék abból is.” MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

következtetéssel van egy malom megépülte kapcsán, mivel a „malomépités jelentős beruházására akkor vállalkozott egy birtokos, ha számíthatott arra, hogy saját jobbágya, valamint az egynapi járóföldre eső körzet minél több lakója felkeresi a malmot.”⁶⁹⁰ A tervezett újjáépítés után azonban Bendi kénytelen volt levelét ismét Klobusiczkyknak címezni, s annak segítségét kérni, mivel „egy dologh sem kívantatik úgy az mint az talaj [tállyai] malom árok tisztítása.”⁶⁹¹ Amellett, hogy pénzbeli megsegítést is igényelt, ároktisztító ember Tállyára való küldését is kérte. Levelének ezen részét azzal indokolta, hogy ekkorra – 1650 szeptemberére – a malom árkat már több mint két éve nem tisztították, s legutóbb, amikor ennyire elhanyagolt állapotban volt, Lorántffy Zsuzsanna személyesen járt közben az ügy megoldásában, pénzzel és emberrel megsegítve azt.

I. Rákóczi György feleségének gyors intézkedése mögött uradalmának gazdasági érdekei húzódtak meg. A tállyai volt ugyanis alighanem a legnagyobb malom az uradalom területén, s minden bizonnyal a legforgalmasabb is, hiszen a mezőváros népességén kívül más falvak lakosai is örülhettek a malomban, nem beszélve a majorsági földekben termesztett gabonáról. A malom leállása pedig nagy kiesést jelenthetett volna a gazdaságnak. Szerepet játszott a polgárok, illetve a katonaság élelmiszerellátásában is. Ezen a ponton érdemes Vajda megállapítása alapján – miszerint oda és úgy építettek malmot, hogy elérhetősege egy napi járást lefedő körzet legyen – megvizsgálni a regéci malmok „hatósugarát”.

Az 1646-os összeírás 6 településen említ malmokat, amelyek kevesebb, mint egy napi járással elérhetőek voltak. Ennek alapján az 1646-ban működő 9 malom elérhetősege lefedte az uradalom teljes területét. (32. ábra) 1689-re bár már csak 3 településen működtettek malmot, mégis biztosítani tudták, hogy az uradalom lakossága egy napi járáson belül elérjen valamilyen őrlési helyet.⁶⁹²

⁶⁹⁰ Vajda Tamás: Földesúri jogok és kötelezettségek a középkori vízimalmok körül. In: *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián, Bp., 2014. 102. (továbbiakban Vajda 2014.)

⁶⁹¹ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 19. d. nr. 5906.

⁶⁹² Így a tállyai malomban örültek minden bizonnyal a rátkaiak, szántóiak, marcinfalusiak, esetleg az alsóvadásziak. A fonyi malomhoz hordták a felsőnovaji és a regéci gabonát, Horváti malma pedig a komlóskaiknak és a baskóiaknak örölt.

32. ábra. A regéci malmok feltételezett vonzáskörzete 1646-ban

33. ábra. Malmokkal rendelkező települések 1689-ben

A jobbágyoknak már a középkortól kezdve kötelező volt megtermelt gabonájukat az úr malmaiban öröltetni,⁶⁹³ amely után természetesen egy bizonyos mennyiséget vám címen lefoglaltak a földesúr részére. Ez a forrásokban csak ficsornak említett, fából készült nyeles edénnyel történt, amely egy pozsonyi mérő nyolcad részével, tehát – Léderer Emma számítását véve alapul – 7,68 literrel volt azonos.⁶⁹⁴ Az összeírásokban pedig fel is tüntetik az addig vámként beszedett összegeket. Így például 1646-ban Horváti harmadik malmában 5 köből abajdóc, 1 köből tiszta, és 9 köből abajdóc lisztet jegyeztek fel vámként,⁶⁹⁵ az 1686-ban készült tállyai inventárium alapján pedig 1 szuszék volt a dokumentum készültéig a bevétel.⁶⁹⁶ A jobbágyoktól vámként lefoglalt liszt, illetve búza éves mennyisége egyúttal az egyes malmok forgalmára is utal. Az uradalom 1696. évi számadása alapján Fonyról 14 köből, 3 szapu, Horváti egyik malmából 12 köből abajdóc búza, míg a másiktól 25 köből volt a bevétel.⁶⁹⁷ A legnagyobb forgalmat a tállyai malom generálta. Horvát Gábor akkori provisor összegzése alapján a számadásba a mezőváros malmából származó vámjövedelemként 90 köből búzát jegyeztek be. Ennek megfelelően éves szinten összesen 141 köből és 3 szapu volt az a mennyiség, amelyet a malmokban való őrlés után fizettek.

A régéci uradalom számadásával szinte egy időben – 1698-ban – készítették el a sárospataki uradalom ratio-ját.⁶⁹⁸ A dokumentum alapján a pataki birtokokon négy malom működött – a hajós, az újhelyi, egy nyolcados és a Halastó malom. Ha összevetjük az 1648-ban és 1676-ban készült sárospataki urbáriumokat a már említett számadással, ugyanannak a folyamatnak lehetünk szemtanúi, mint a régéci uradalom esetében – a malmok száma visszaesett. Míg 1648-ban és még 1676-ban⁶⁹⁹ is 7 malmot említenek a források, addig 1698-ban már csak négygel találkozhatunk. Ezekből a malmokból meglepően kevés, csupán 60 köből búza és 24 köből liszt folyt be vámként 1698-ban,⁷⁰⁰ ami jóval elmarad a régéci adatokhoz képest. Ez azért is meglepő, mert a sárospataki uradalom mind nagyságá-

⁶⁹³ Vajda 2014. 94.

⁶⁹⁴ Léderer 1923. 10. A ficsorra lásd: Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A Magyar Nyelv Szótára*. Bp., 1862. online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/f-5D3CF/ficsor-5E38C/?list=eyJmaWx0ZXJzJlJogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xWFwF9MZXhpa29ub2tftNTVCRUMiXX0sICJxdWVyeSI6ICJmaWNzXHUwMGYzciJ9> letöltve 2021. 02. 07.

⁶⁹⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁶⁹⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

⁶⁹⁷ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 2r.

⁶⁹⁸ A számadás készítője Pataky János, az uradalom provisorja volt. MNL OL E 156 b. Fasc. 011. No. 006.

⁶⁹⁹ 1649-re: Makkai 1954. 245., 246., 262., 271., 276., 288.; 1676-ra: MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011.

⁷⁰⁰ Patakon kevert búzát, tiszta búzát és lisztet is szedtek vámként. Az uradalom legforgalmasabb malma – a szedett vám alapján – a Halastó nevű malom volt. 1698-ban 37 köből kevert és 1 köből tiszta búza jelentette a vámot, amelyhez hozzávették még a szintén őrlési díjként lefoglalt 24 köből lisztet is. MNL OL E 156 b. Fasc. 011. No. 006.

ban, mind jelentőségében meghaladta a regécit. Tekintve, hogy sem további, sem pedig bérbé adott maloméptményekről nem tesznek említést a dokumentumban, arra utal, hogy az adott időszakban valóban ilyen kevés malom működött a pataki uradalom területén, mégpedig alacsonyabb forgalommal. A kiugróan csekély vámbevétel mögött esetleg szélsőségesebb időjárási körülményeket, rossz termésű évet, vagy éppen kevesebb vetésmennyiséget lehet feltételezni, amelyet alátámaszt, hogy a Rákóczi szabadságharc után készült 1713. évi számadás a négy malom mellett már 173 köből és 6 szapu, azaz csaknem 144,8 q vámjövédelmet említ.⁷⁰¹

Arról, hogy egy-egy malomnak mekkora volt a kapacitása, mennyi búzát volt képes őrlöni egy nap alatt, megoszlanak a vélemények, hisz konkrét adat erre vonatkozóan nem maradt fenn. Pontos mennyiségének kiszámítása sem egyszerű feladat, mivel több olyan tényezőt kell hozzá figyelembe vennünk – mint például a víz folyásának, és a kereknek a forgási sebessége, a kerek lapátfelületeinek kialakítása, nagysága, és a kerék átmérője –, amelyekről szintén nem szolgálnak forrásaink feljegyzésekkel. Természetesen ennek ellenére is születtek kísérletek a malmok teljesítményének kiszámítására. Így Makkai László véleménye szerint egy malom óránként átlagosan 15 kg gabona őrlésére volt képes, ami számítása szerint 30–40 család ellátását tudta fedezni.⁷⁰² Ila Bálint pedig Borsod vármegye 17. századi malmaira vetítve próbálta meg elvégezni a számításokat. Ekképpen a dédesi 1 köre forgó malom 1 napi őrlését 20 kilára, vagyis csaknem 830 literre tette.⁷⁰³ De összeírásában találunk az egyköves malmok esetében napi 10 kilát őrlőket is. Mivel a regéci uradalom esetében is fennáll a forráshiány az egyes malmok kapacitásának kiszámolása kapcsán, így annak pontos értéke – konkrétabb forrás előkerüléséig – fehér folt marad.

Végigtekintve a regéci uradalom malmairól kigyűjtött 1646 és 1689 közé eső adatokat, egy fontos észrevételt lehet tenni. A vízi építmények számának csökkenése, illetve azok fokozatosan romló állapota összefüggésben áll a belpolitikai, háborús eseményekkel. 1644-ben, a harminc éves háborúba a svédek oldalán bekapcsolódó I. Rákóczi György csapatait az északkeleti országrész felé indította, és Regéc váráért két csatát is vívott. Az 1678-as adatok pedig a Wesselényi-féle összeesküvés hatásait tükrözik. A Wesselényi-féle összeesküvés lezárta után sem köszöntött békés időszak az uradalomra. 1678-tól 1686-ig folyamatosak voltak a harcok a térségben, amelyek a Rákóczi birtokokat is érintették. Az egyre kevesebb működő és jó állapotban lévő malmok eltűnése tehát jól láthatóan összefüggésbe hozható a korszak politikai eseményeivel, ami egyben tükrözi azt

⁷⁰¹ MNL OL E 156 b. Fasc. 011. No. 008.

⁷⁰² Ferenczi 2006. 128.

⁷⁰³ Ila Bálint: A vízimalmok teljesítőképessége a XVII. század végén. = *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 3–4. sz. 420–421.

is, hogy a feltüntetett 1646 és 1689 közé eső időszakban az uradalom gazdaságát, feldolgozó képességét mennyire visszavetették ezek az események.

A források, viszont nem csak a gazdaságot ért nehézségekről, hanem ezeknek a vízi építményeknek az üzemeltetéséről is több adatot szolgáltatnak. A malmok mindig a földesúr tulajdonában voltak. Üzemeltetésére két lehetősége volt. Vagy meghatározott időre, és meghatározott fizetség mellett felfogadott egy molnárt, aki végezte az őrlést, rendben tartotta a malmot, használta az ahhoz tartozó földeket, és megszervezte a malom építését, vagy pedig árendába adta azt, amely gyakorlat a 17. századra egyre elterjedtebbé vált. A regéci uradalom malmainál mindkét esettel találkozhatunk.

1680-ban a horváti Nagy-Tolcsván álló malmot Megyeri Mihály bírta.⁷⁰⁴ 1689-re pedig már Vécsei János bérelte 5 köből tiszta, és szintén 5 köből abajdóc búzáért.⁷⁰⁵ A faluban lévő malom is árendában volt ekkor, mégpedig Vágási Ferencnél, kinek éves taxája 16 köből búza volt.⁷⁰⁶ A malom régi rendtartását is rögzíti a dokumentum. Ennek alapján minden kő után tartozott a molnár 1–1 disznót hizlalni, amelyet aztán onnan vagy eladtak, vagy pedig abban az esetben, ha a Rákóczi család az uradalom területén tartózkodott, a vár szükségére leölték. Az összeírás alapján 1689-ben fennálló rendszer, miszerint minden kő után hetente 1–1 véka búzát kapott a molnár kenyérsütésre, igencsak meglephette az összeírót, s ennek hangot is adott: „Illyen nem ighen hallatott, hanem közönséges az, hogy minden malomban heti kenyérre a gazdának (segédestől, inastul) egy véka élet adatik, tovább állyon az Úr eökeg[ye]lme determinációjában. Ha mikor követ, vasat vesznek a malom szükségére, avagy valamely eszközöket csináltatnak, a közönséges vámbul viszik véghez.”⁷⁰⁷

Az uradalom másik malma, ami még ekkor is működött, az Fony településéhez tartozott, s a „hegyek között” állt. Csak úgy, mint a horvátiak, ez is bérbe volt adva, nevezetesen Tar Györgynek, aki évi 10 köből búzát volt köteles fizetni érte.⁷⁰⁸

Komlósán 1711-re állítottak fel malmot, építőmestere, így egyben molnárja egy görög ember volt, aki 3 köből abajdóc búzát fizetett árendaként.⁷⁰⁹ Személye egyrészt azért is érdekes számunkra, mert nincs további tudomásunk az uradalom területén élő görögökről. Másrészt pedig a görögök hagyományosan leginkább kereskedelemmel foglalkoztak. A szomszédos Tokajba is csak 1705-ben

⁷⁰⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁷⁰⁵ Bár az urbárium szerint összesen 10 köből Vécsei bérleti díja, mégis a fennmaradt nyugtája szerint 1689-ben csak 9 köb életet szolgáltatott Jantó János udvarbíró kezéhez. MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Vécsei János nyugtája malom árendájának megadásáról, fol. 137r.

⁷⁰⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. Az árenda megadásáról szóló nyugta a Szalay Gyűjteményben megtalálható. MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Vágási Ferenc nyugtája malom árendájának megadásáról, fol. 132r.

⁷⁰⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁷⁰⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁷⁰⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 108.

költöztek balkáni kereskedők, igaz, nem teljesen önszántukból, tekintve, hogy II. Rákóczi Ferenc telepítette át őket a városba Szatmárból. Számuk nem volt nagy, egy kis közösséget alkottak, 1738-ban 24 családfővel. Csoportjuk nem volt homogén, de legtöbben kereskedelemmel foglalkoztak, amelyből tekintélyes vagyona tettek szert.⁷¹⁰

A malmok üzemeltetésének másik típusát a tállyai malom képviselte. A „Borias”, vagy inkább Borjas patakon álló malomba a földesúr évente fogadott molnárt. Konvenciója szerint a bevétel harmadát kapta meg, a többi a Rákóczi családot illette meg. Ezen kívül hetente kapott még fél köből kenyérré való búzáat is.⁷¹¹ A tállyai eset másban is különbözik az uradalom többi malmától. Mivel Tállya malmának kanálisa a golopi határon futott keresztül, így a Rákócziak a mindenkori megegyezés szerint évente tartoztak fizetni a golopi uraknak 5 forintot, illetve az ottani molnár köteles volt minden héten 2 köből vámmentes gabonát örölni szintén a golopi uraknak.⁷¹² A határra épített malom 1719-re lett konf-

⁷¹⁰ Bencsik János: Városi társadalom 1711–1848 között. In. *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I.* Szerk. Bencsik János – Orosz István, Tokaj, 1995. 183–186. A görög elnevezés nem mindig az etnikai hovatartozást volt hivatott megjelölni. Korszakunkban a török által felügyelt Balkánról érkező embereket – tartozzanak azok bárhová – görögnek nevezték. Az általunk említett komlóskai molnárról ellenben elmondhatjuk, hogy a görög ABC betűivel írt neve alapján bizonyosan görög etnikumú is volt. Mivel a török területekről érkezők leggyakrabban kereskedelemmel foglalkoztak, így a „görög” szót, mint „kereskedő” értelemben is átvette a köznyelv. Ahogy az oszmánok területeket szereztek a Magyar Királyságban, s lett vazallus állam Erdély, úgy jelent meg egyre több délről érkező kalmár országunkban. Jogaik épp ezért rendezést igényeltek, s a Bethlen Gábertól nyert kiváltságlevél után I. Rákóczi György próbálta meghatározott keretek közé szorítani a görögöket. Ez a felettük álló inspektor kinevezésében – akit mellesleg maguk a kereskedők választhattak –, s egyes városokra kiterjedő, azért természetesen bizonyos díjfizetéssel járó szabadkereskedelmi engedményben merült ki. De a Magyar Királyság területén való kereskedésüket is próbálták szabályozni, hasonló mód, mint a Fejedelemségben, egy felügyelő, s ahhoz tartozó hivatal kinevezésével. A 17. század felszabadító háborúi után a görögök mezővárosokban telepedtek le, ahol a helyi üzemetek szerették volna árendában megkapni. 18. századi helyzetükre, arra, hogy fogadták az ott élő polgárok az új elemeket, s hogyan próbálta a városi vezetés gátját szabni térnyerésüknek, Debrecen esete jól példázza. A mezőváros vezetése tiltotta, hogy ezek a kereskedők ingatlant birtokoljanak a város területén, sőt bérlőként való beköltözésüket is igyekeztek gátolni. De az 1690-ben kiadott, szabad kereskedést engedélyező törvény miatt a bérlői rendszer kiépülését nem tudták megakadályozni. Mészárszék, kocsmák, boltok kerültek a görögökhöz, amely a helyiek ellenszenvét váltotta ki, s többszöri konfliktushoz vezetett, amelyben nem kis szerepet játszott az idegen ellenesség. A görög kereskedőkre lásd bővebben: Papp Klára: Görög és zsidó kereskedők a 18. századi Bihar vármegyében a tanúvallomási jegyzőkönyvek tükrében. In. *Kulturális identitás és alteritás az időben. Speculum Historiae Debreceniense 16.* A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai. Szerk. Pieldner Judit – Pap Levente – Tapodi Zsuzsa – Forisek Péter – Papp Klára, Debrecen, 2013. (továbbiakban Papp 2013/b.) 11–32.

⁷¹¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁷¹² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b. Az összeg megállapításáról, és az árok rendben tartásáról a tállyai vezetők vizsgálata emlékezik meg. „Denique dominis terrestribus Golopiensis mola Tallyensi quolibet anno solutus esse florenus quinque hungaricus in floreno numero 5 per officiales dominorum oppidi nostri. Immo insuper eosdem dominos terrestres

liktusforrás a két fél, a golopi urak és immár Trautsohn herceg tisztjei között. A golopi urak elégedetlenkedését az váltotta ki, hogy miközben a „régí tractus szerint” a golopiak nem építhetnek malmot, az árkot nem tisztították, amely már csak egy arasz mélységű volt. Másik kifogásuk a molnárok viselkedése volt, akik késlekedve adták le a szerződésben foglalt lisztet. Hogy a helyzetet megoldják, maguk akartak saját malmot építeni ugyanazon folyóra, de a tállyaitól meszszebb. A regéci tisztek ezt nem akarták elfogadni, s a Zemplén megyei szolgabíróhoz, Jósa Istvánhoz fordultak a kérdés eldöntése végett. Jósa a golopiaknak adott igazat, kiemelve, hogy az új malom nemhogy kárára, hanem éppen hasznárra válna a regécinek.⁷¹³

Malmot, vagy malomhelyet tulajdonolni nagy értéket jelentett, ezért is nem adták el azokat még azután sem, hogy elpusztultak, vagy használhatatlan állapotba kerültek. Hiszen ezek a malmok értékes területen feküdtek, s ha a malom nem is üzemelt, még mindig ott voltak a hozzá tartozó földek, amelyek bevételt termeltek. Hogy milyen értékes is volt egy-egy ilyen malom, az 1686. évi aestimatio-ból tudjuk.⁷¹⁴ Így mivel a fonyi malom éves árendája 10 köből volt, azaz 12 RFt, a malom értéke összesen 200 RFt-ot –240 MFt – tett ki. Sokkal tekintélyesebb összeg áll a tállyai malom mellett, azt ugyanis 1100 Ft-ra tették. Ezzel szemben valóban igaz a becslő megjegyzése a Horváti malom összegénél, melyben csekélykének jellemezte azt. „Molaeduae exiguae aestimantur ad fl[orens] 250.”

PATAKOK, HALASTAVAK

A föld birtoklása révén az uradalom területén való halászat engedélyhez volt kötve. A folyók tilalomban voltak tartva, abban csak a földesúr számára volt szabad kifogni rákokat és halakat, ellenkező esetben 12 MFt bírságot szabtak ki.

Azonban csak meghatározott folyók és azon belül is csak bizonyos szakaszok estek ezen tilalom alá. Az uradalom 14 települése közül csak 6-ban jegyezték fel

Golopiensis libertatem certae molitionis hebdomadatim absque ulla decimarum de frugibus aut alterius contributionis solutione debuisse. Siquidem ex certa compositione inter notatos dominos facta, cum aqua decursus aptior ac utilior videretur et esset, per certam alvei forsuram, per terram dictorum dominorum Golopiensium ad dictam molam Tallyensem est derivatus, qui aqua decursus per dictos dominos Golopienses facile impediri posset, impediretisque defacto nisi ista solutio annualis ac dicta libertas molitionis continuaretur.” MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Recognitio a tállyai malom taxájáról, fol. 7r. Az 1689. évi kifizetésről szóló nyugta fennmaradt, ez alapján Jantó Jánostól Ibrányi László képviselőiben Ravo János, Vaji Ábraháméban pedig Borsodi Tót Mihály vette át az 5 MFt-ot. Uo. 1701. t.sz. A golopi urak képviselői átvették Jantó Jánostól a malom után járó évi 5 Ft-ot. fol. 133r.

⁷¹³ MNL OL 197 Acta radicalia 1. cs. 2. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1688–1771 nr. 143.

⁷¹⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 025.

tilalmas vizet.⁷¹⁵ A Horvátin keresztülfutó Nagy-Tolcsva folyó végig bírság alá esett, mivel benne kövihalat⁷¹⁶ és pisztrángot lehetett fogni. Az uradalom két legértékesebb hala volt a pisztráng és kövihal, mivel csak ott találunk a földesúri engedélyhez kötött halászó szakaszt, ahol ez a kétfajta hal megtalálható. Kivételt képez azonban ez alól Fony esete. Bányai István, az 1680. évi urbárium készítője a fonyi malom felmérésekor úgy találta, hogy a malom patakja bővelkedik rákokban és a már említett kövihalakkal, még sincs rajta az úr tiltása, pedig „jó volna tilalomba tartani.”⁷¹⁷ Mivel viszont a későbbi feljegyzésekben sem találunk fonyi tilalmas vízzel, így arra lehet következtetni, hogy a Rákóczi család nem fogadta meg Bányai tanácsát.

Máshogy történt ez Szántón. Egykor a mezővárost keresztülszelő Szerencs patak a szántói alsó hídtól a marcinfalvai felső hídig esett tilalomba.⁷¹⁸ Azonban 1680-ban újra 12 magyar forintos bírság alá kellett venni az említett folyószakaszt, mivel „ennek utanná már mivel eö Méltóságok közeleb fognak lenni – s meg kívántatik a hall,”⁷¹⁹ sőt, még kacsák tavon való tartását is megtiltotta. Valóban, Zrínyi Ilona 1680 és 1688 között többször tartózkodott Regéc várában, külön udvartartást vezetve. Így érthető, hogy Bányai is miért tett javaslatot a fonyi patak tilalom alá helyezésére. Szántó esetében pedig hallgattak Bányaira, s a folyószakaszt még 1689-ben is tilalomban hagyták, amelyben rákokat, keszegeket, csukákat, fehérhalakat tudtak kifogni.⁷²⁰

Az 1689. évi összeírás a horvát halászat rendjére is rávilágít. Ennek alapján a falu halásza nem esett a taxafizetés alá, helyette az urbáriális cenzust volt köteles továbbra is fizetni. A halász – név szerint Fekete György – minden pénteken és szombaton, ezen felül pedig a böjti napokon volt köteles Patakra halat vinni.⁷²¹ Mivel az urbárium cenzust fizető halászkokról ír, de annak készületekor csak egy volt a faluban, elképzelhető, hogy ezt a mesterséget a legtöbb esetben két személy töltötte be.

Halastó létéről az uradalom területén csak Tállyával kapcsolatban írnak a források. A tó a malomhoz futó patakon felül volt található. Minden bizonnyal nem természetes, hanem mesterséges tóról lehet beszélni. Ezt bizonyítja az 1646. év inventárium bejegyzése, mely szerint a tavat egy gáttal választottak el a patak-

⁷¹⁵ Ezek a következők voltak: Tállya, Szántó, Horvát, Regéc, Baskó, Komlócska.

⁷¹⁶ A kövihal gyorsfolyású vizekben él, nappal kövek alatt megbújó, éjjel aktív halfajta, amely kifogása után gyorsan elpusztul, így messzire nem szállítható. Brehm Alfréd: *Az állatok világa 13–14. Bp., 1901–1907.* online <http://mek.oszk.hu/03400/03408/html/2477.html> letöltve 2018. 09. 11.

⁷¹⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁷¹⁸ Feltételezhető, hogy a tilalmas időszak valamikor a 17. század közepén érhetett véget, mivel I. Rákóczi György első urbáriumában a halászó vizeket még nem írták össze, viszont a későbbi feljegyzésekben Szántó mellett már nem szerepel az engedélyhez kötött halászó víz.

⁷¹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁷²⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁷²¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

tól.⁷²² Amellett, hogy 1646-ra már ez az emelt gát sem volt teljesen ép, már a halak is hiányoztak a tóból. A mesterséges halastavak rendszeres karbantartást, tisztítást, és újratelepítést igényeltek. Azonban 1646-ot megelőzőleg I. Rákóczi György csapatai dúlták az uradalom vidékét, így a birtokok akkori tulajdonosának – Eszterházy Miklósnak – jobbágyai nem tudták kellőképpen gondját viselni a tónak, így 1646-ra lényegében hasztalanná vált. A tavak viszont értékesek voltak és jól jövedelmeztek, ráadásul egy-egy olyan tó, amely értékes halakkal volt tele, a birtok értékét is jelentősen megemelhette, nem véletlen tilalmas voltuk. Werbőczy is egy tó értékét annak jövedelme és nagysága szerint határozta meg.⁷²³ A halastó értékét szem előtt tartva a Rákóczi család helyrehozhatta a tavat, gátját helyreállították, vizét pedig újra étellel töltötték meg. 1680-ban viszont már ismét arról írnak, hogy vizében hal alig van, mert a németek kihalászták.⁷²⁴ Az összeíró minden bizonnyal azokra a német katonákra gondolhatott, akik a Wesselényi összeesküvés után az azt támogató birtokosok földjeinek elkobzásában vettek részt, többek közt Tállyán is. Hogy ezt követően újra kezelésbe vették volna a tavat, nem valószínű, mivel erre a források utalást nem tesznek, másrészt az 1680 utáni háborúskodások sem adtak volna teret egy mesterséges halastó rendszeres és módszeres rendben tartására.

VÍZGAZDÁLKODÁS A PROMONTÓRIUMOKON ÉS A SZÁNTÓFÖLDEKEN

Már bemutatásra került, mekkora jelentőséggel bírt a szőlőgazdálkodás az uradalmon belül, s megpróbáltuk felvázolni a gazdálkodás módját is a korszak újabb, modernebbnek minősülő lehetőségeit a cultura extraordinaria keretein belül. Egy szegmensről viszont még nem tettünk említést, amely ugyanúgy része a rendszernek, a vízről.

Bár az úrbéres szőlők nagysága a messze meghaladta az allodiálisét, mégis előbbiek kezeléséről, építéséről, rendben tartásáról sokkal kevesebb forrás maradt fenn, míg a majorsági szőlők tekintetében a tisztartói levelezések, vincelléri és provisorai számadások, nyugták stb. mind megőrizték a gazdálkodás módját és menetét.

A 17. század végi vincelléri számadások és kifizetések nem csak az ekkor már együttesen kezelt tállyai-szántói allodiális szőlők művelési költségeire szolgáltatnak adatokat, hanem a szőlőhegyeken történt építkezésekre is. A mezőgazdasági termelést, az adott évi termésmennyiséget nagymértékben befolyásolják az időjárási körülmények, a csapadékosabb és szárazabb időszakok. Fokozottan igaz ez a szőlő esetében. A szárazság ellen nem tudtak ugyan védekezni, de a

⁷²² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 031.

⁷²³ Ferenczi 2006. 117.

⁷²⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

hirtelen, nagy mennyiségű csapadék káros hatásai ellen már megjelentek különböző módszerek. Az ezekhez kapcsolódó építkezések megemelték ugyan a művelési költségeket, de egyben már kézzelfoghatóan jelzik a szőlőgazdálkodásban bekövetkező változásokat. Az 1695-ből, illetőleg 1700-ból származó források részletesen kitérnek ezekre. Hogy az esőzések ne mossák ki a talajt a szőlőtőkék alól, elkezdtek csatornákat, vízelvezető árkokat ásni. Lypták Márton tállyai vincellér számadásából kiderül, hogy 1695-ben 21 MFt-ba került a „vermek” ássa.⁷²⁵ A vinitor a már fentebb részletezett liktorvermekre utalt. Fényes Elek leírása alapján a „hegyaljai szőlőtőkék össze vissza sor nélkül állanak, de karók mellett.”⁷²⁶ Ez a „rendszeretlen” elhelyezés azonban nagyobb biztonságot adott, mint a tőkék egy sorba történő elrendezése, mivel ezzel is azt biztosították, hogy a lezúduló esővíz ne tudja kimosni a termőtalajt a szőlők alól.

A különböző szőlőmunkákhoz szükség volt a promontoriumokon a víz biztosítására. Nemcsak a tőkék pótlásához, az új telepítésekhez, hanem a pincemunkákhoz, és a különböző eszközök tisztán tartására is szükség volt a vízre. Ezt más-más helyeken különbözőképpen oldották meg, attól függően, hogy mennyire lankás a hegyoldal, milyen az alapkőzet, illetve a talajvíz mennyire mélyen található. Éppen ezért egyes vidékeken ciszternákat alakítottak ki az esővíz összegyűjtésére, főképpen ott, ahol kút kialakítására nem volt lehetőség. Költséges volt a kutak készítése, mivel nem csak mélyre kellett ásni, hanem munkája nagy szakértelmet is kívánt. A kellő vízmennyiség biztosítására a harmadik opciót a vízfordítás jelentette, azaz közelebbi vízfolyásokból a szőlőmunkák ideje alatt hordókban szállították a szőlőültetvényekhez a vizet.⁷²⁷ A regéci uradalom esetében a források nem utalnak a szőlőhegyeken történő víz biztosítására, ami természetesen nem zárja ki annak meglétét. Mivel mind a ciszternák, mind pedig a kutak építése és karbantartása költséges lehetett, így az azokra fordított kiadásoknak mindenképpen nyomának kellett volna maradnia legalább a vincelléri számadásokban. Éppen ezért azt feltételezzük, hogy az uradalom allodiális szőlőinek esetében az említett harmadik opciót, a vízfordítást alkalmazhatták a víz biztosítására.

A regéci uradalmat nem szabdalták nagy folyók, két nagyobb vízfolyást lehet említeni, a Hernádot, és a Szerencs folyót, mely utóbbi inkább a hegyi patakok sorát erősíti. Éppen ezért a földművelésbe bevonható földterületek nagyságát kevésbé befolyásolta az árterek kiterjedése, mint a tokaji uradalom esetében, ahol a Tisza árterületei, és az azokon kialakult belvizes, szikes talaj eleve meg-

⁷²⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. Lypták Márton tállyai vincellér számadása, fol. 68r–69r. 1700-ban Turochi Szabó János keze által történtek változtatások a tállyai Tatajka szőlőben. További két új liktor verem került kialakításra, darabjáért 1 MFt értékben. Uo. A tállyai vincellér számadása, fol. 111r–115r.

⁷²⁶ Barta 2009. 121.

⁷²⁷ Vö. Mohos Mária: Víz a szőlőhegyen. In. *A táj változásai a Kárpát-medencében. X. Táj történeti Konferencia kiadványa.* Baja, 2014. 141–146.

határozta, hogy azok csak rétként hasznosíthatóak. Így a Tokajhoz tartozó allodiális rétek nagysága jócskán felülmúlta a szántóföldekét.⁷²⁸

A vízfolyások mellett elterülő földeket rétként, illetőleg legelőként hasznosították, a szántóföldi területek ettől távolabb feküdtek. Ha elfogadjuk, hogy az 1780–1784-ben készült úrbéri térképek adatai a korábbi századra is igazak, akkor ez az elkülönítés jól kivehető. A malmok építésével pedig az árvizek kockázata még inkább nőtt, s egyes esetekben még az erdőkben és a réteken is pusztítást okozhatott. Jól példázza ezt a sárospataki uradalomban a Bodrog egyik mellékágára épített 6 köre forgó malom esete, amelynek termelését azért kellett leállítani, és végleg elhagyni, mert az mind az erdőkben, mind a réteken kárt tett.⁷²⁹

A szántókon az őszi búza esetében a munkákat úgy időzítették, hogy mire az őszi „gyönyörű esső” mely „a szántott földet meg hatotta”⁷³⁰ eljön, készek legyenek. De nem csak a megfelelő időjárás, a szüret is sürgette a szántó-vetők dolgát, mivel a földműves munkákat a szőlő beértére be kellett fejezni. Az 1696. évi számadás rávilágít, hogy kenyérgabonaként a jobbágyok a legtöbb esetben őszi búzát vetettek, holott Barta János megállapítása szerint a hegyvidéken ritkábban részesítették azt előnyben a tavaszival szemben.⁷³¹ Ennek oka, hogy a tavaszi esőzések, hóolvadás kockázatosabbá tették az őszi vetés termesztését. Véleményünk szerint a regéci uradalom esetében két ok miatt lehet mégis jelentősebb az őszi búza a jobbágyok körében. Az egyik, hogy mivel a regéci uradalom településeinek határában lankásabb földek terültek el, mint Zemplén megye északi részén, így kisebb volt az esély arra, hogy a gabonaszemeket kimossák a tavaszi esők, illetve a tavaszi áradások, belvizek miatt a földek egy részébe eleve nem lehetett vetni. A másik, hogy az őszi búza termelése lehetőséget biztosít arra, hogy még a vetés előtt földjében más növényeket pl. borsót termesszenek. Így a jobbágy is több megtermelt élelemhez juthatott, illetve a bevetendő tábla földje is hozzájuthatott a szükséges tápanyagokhoz mivel a borsó, és egyéb hüvelyesek nemcsak a nitrogént biztosították, hanem sekély gyökerezésük miatt a talaj vízkészletét sem merítették ki, ami fontos volt az öntözés hiánya miatt.

Mivel csak a 19. század során indultak meg az ármentesítési munkálatok, folyószabályozások, így az emberek a 17. században még ki voltak téve a vízfolyások, esőzések, áradások kellő és egyben kelletlen hatásainak is. Természetesen, hogy az egykorúak igyekeztek ezekhez a hatásokhoz alkalmazkodni, sőt kihasználni bizonyos jelenségeket. Alkalmazkodtak, hisz amint látható mikro szín-

⁷²⁸ Ulrich 2000/a. 75.

⁷²⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011. Hogy mennyire nem lehetett és nem is érte meg a réteket szántóvá alakítani, azt jól mutatja Mayer János rátkai jobbágy 19. század közepéről való panasza. Elmondása szerint a tagosítás alkalmával szántóját a „haszontalan rétből” szakították, „mely szántva sosem volt, s a legközelebb múlt évben víz által tökéletesen haszonvetetlenné vált.” Oláh 1964. 194.

⁷³⁰ Oláh 1964. 199.

⁷³¹ Barta 2009. 93.

ten is, a regéci uradalom példáján keresztül, a folyók menti területek szolgáltatták a legelőket, réteket, az ezek „mögötti” részek pedig a szántóterületeket képezték. Bár ezek a földek nem a legjobb minőségű földek sorát gyarapították, kihasználták az azokban rejlő lehetőségeket. Trágyázással próbálták feljavítani állapotát, s akaratlanul – a nitrogén miatt – még hüvelyes növények termelésével is segítettek ezen. Bár külön a szántóföldi művelés – öntözés – vízhasznosítás kapcsolatára nem rendelkezünk forrásokkal, a 18. század végén készített térképek a réteken keresztülfutó csatornák meglétéről árulkodnak.⁷³² Kérdés persze, hogy ezek, a minden bizonnyal vízlevezetésre alkalmazott árkok mikor készülhettek, létezhetek-e ott már a 17. században? Mivel forrás készítésükre, tisztításukra, meglétükre nem utal, így a kérdésre nem tudhatjuk biztosan a választ. Azonban mivel gátakat, malomárkokat építettek, nem zárható ki, hogy esetleg már a 17. században is készíthettek olyan árkokat, amelyek a réteket, legelőket megszabadították a vízfeleslegtől. Meglétüket még jobban alátámasztja, hogy a középkori ártéri gazdálkodást elemezve Laszlovszky kijelenti, hogy „az általános ártéri hasznosítás mellett kialakultak árokrendszerekkel is szabályozott területek, ahol területre érkező, illetve ott tartott vízmennyiséget és ezáltal a talaj nedvességtartalmát is lehetett szabályozni, lehetőséget adva arra, hogy különböző időszakokban a halászatnak, az állatok legeltetésének vagy akár szántóföldi gazdálkodásnak is teret nyújtsanak.”⁷³³

A vízhez kötődő üzemek kapcsán Ferenczi megállapítása szerint a malmok építése, illetve birtoklása a birtok, birtokok gazdasági fejlődését és fejlettségét reprezentálja, s hasonlóan vélekedett korábban Maksay Ferenc is.⁷³⁴ A fejlettségi vizsgálatok alatt a 16. századra vonatkoztatva Zimányi Vera összeszámolta, hogy a rohonc-szalonaki uradalom 40 településéből 20 rendelkezett malommal, amely szám a következő századra csak még tovább nőtt. Bár a 17. században ez valamivel visszaesett, véleménye szerint – a malmok köveinek számából kiindulva – azok teljesítménye nem eshetett vissza.⁷³⁵ Ha ezeket a ténymegállapításokat vesszük figyelembe, mi vezethető le az előzőekben bemutatott, regéci uradalomra vonatkozó adatokból?

Mivel a 17. század végén a malmok száma jelentősen visszaesett és állapotuk sem volt a legkielégítőbb, így feltételezhető, hogy az uradalomban inkább a gazdaság fejlettségének visszaesése, mint annak fejlődése volt jellemző a század végére. S bár a malmok száma visszaesett, azok elérhetősége megmaradt. A különbséget nem is ezen a téren, hanem inkább ott kell látni, hogy 1689-re a kapacitás csökkent nagymértékben. Ez pedig az uradalom ellátásában okozhatott nem

⁷³² Különösen Tállya esetében figyelhetőek ezek meg. MNL OL S 11 - No. 159:1.

⁷³³ Laszlovszky József: Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon. In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp. 2006. 70.

⁷³⁴ Ferenczi 2006. 130–131.

⁷³⁵ Ferenczi 2006. 131.

csekély problémát. Adódik a kérdés, hogy ha a regéci malmok nem tudták megőrölni a betakarított gabonaszemeket, hogy látták el többek közt a katonaságot is? Elképzelhető, hogy a fennmaradó malmok és forgó malomkövek elégségesnek bizonyultak az uradalom gabona-feldolgozására, de mivel a szomszédos Rákóczi birtokok és a regéci uradalom között élénk volt a kapcsolattartás – számadások és tisztartói levelek bizonyítják, hogy az ecsedi uradalomból 1689-ben hozattak borsót,⁷³⁶ a szerencsi birtokokra vitték a tállyai és rátkai szénát,⁷³⁷ vagy zabot⁷³⁸ – akár két eset is elképzelhetőnek tűnhet. A gabonaszemek egy részét a cséplés után vagy elszállították más Rákóczi uradalmakba őrltetni, hogy aztán visszazállítsák az uradalom területére, vagy már eleve liszt behozatalára szorult a gazdaság. A források tanúsága szerint utóbbi történt 1689-ben, amikor is Jantó János regéci inspector az ecsedi uradalomból Pap János által a szüret „szükségére” hozatott többek között 30 kassai köből lisztet.⁷³⁹

⁷³⁶ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Erdős János recognitioja, fol. 31r.

⁷³⁷ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Klobusiczky Ferenc commissioja Pédery Lázárnak, fol. 159r.

⁷³⁸ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1703. t.sz. Fonyi Ferenc recognitioja, fol. 45r.

⁷³⁹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Erdős János recognitioja, fol. 31r.

IPARI TEVÉKENYSÉGEK A BIRTOK TERÜLETÉN

2007-ben a regéci várat érintő régészeti feltárás során egy tál darabjai kerültek felszínre. A fehér mázas, égetett agyagedény alján kék szegélyben virágminta rajzolódott ki, mellette az évszám, 1659.⁷⁴⁰ A tál a habán kézművesség egyik páratlan darabja. Az anabaptisták először a 16. században költöztek a Felvidék, elsősorban Pozsony környékére. A fehérhegyi csatavesztést követően Bethlen Gábor fejedelem menedéket nyújtott az üldözött újkeresztényeknek, s különleges jogokat biztosítva számukra letelepítette őket alvinci birtokán. A regéci birtokokhoz legközelebb I. Rákóczi György biztosított számukra megélhetést 1645-ben a sárospataki uradalom területén. A 2007-ben előkerült tál is minden bizonnyal az ottani habán műhelyből származhatott. Az anabaptista kézművesség termékei azonban már néhány évtizeddel korábban is jelen voltak a regéci várban. Az ásatás során mázas, intarziamentás csempedarabok is előkerültek, amelyek a datálás alapján már a Rákóczi család előtt a főúri rezidenciát díszíthették. Mivel Eszterházy Miklós, aki I. Rákóczi György előtt közvetlen birtokolta az uradalmat, nem használta lakhelyül Regéc várát, a csempék az Alaghy-Erdődy házaspár birtoklása idején (1612–1631) készülhettek.⁷⁴¹ Nem a habán tálak és csempék az egyetlen említésre méltó kézműves termékek, amelyek egykor megtalálhatóak voltak a várban. Az erősség 1685-ben történt feladásakor készített inventárium elénk tárja azokat a vagyontárgyakat, amelyek a Rákóczi család tulajdonában álltak. A dokumentumban hosszú oldalakon keresztül sorolják az aranyozott tálakat, kupákat, nyergeket, mi több, ékszereket.⁷⁴² Bár sem ezek a tárgyak,

⁷⁴⁰ Az agyagtálra, illetve a szintén újkeresztény padlócsempék leírására lásd bővebben: Zsuzsa Eszter Pető: Unique Haban wares from the Castle of Regéc –Preliminary Report = *Acta ethnographica Hungarica*, 2015. 2. sz. 445–461. (továbbiakban Pető 2015.) A regéci vár régészeti feltárásáról: Simon Zoltán: A regéci vár régészeti kutatása. = *Műemlékvédelem*. 2007. 1. sz. 12–15.; Simon 2005. 4–6.; Giber 2012. 12–15.

⁷⁴¹ Pető 2015. 449–451.

⁷⁴² A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány tárgy, amelyet az inventáriumban említenek becsült értékükkel együtt. „aureus cum rubinis et smaragdis fl[orenos] 6”, „annulus cum rubinis septem fl[orenos] 3,45”, „clypeus in rosis deauratis collocatis rubinis ornatus aestimat[ur] fl[orenos] 375”, „pocula argentea deaurata cum cooperculo continente in se marcas quatuor (...)

sem pedig a fentebb bemutatott habán munkák nem számítanak a regéci uradalom ipari termékeinek, mégis jelzésértékkel bír – előrevetíti számunkra, hogy a regéci uradalom területén nem fejlődött ki jelentős kézművesipar, olyan, amely a mindennapos használati tárgyak minőségét meghaladta volna, s amelyhez tartozó műhelyből máshová is szállítottak volna termékeket. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy kézművesipar, vagy egyáltalán általánosságban vett ipar ne létezett volna a területen, hiszen, ha uradalmi ipar még nem is igazán, jobbágyipar mindenképpen létezett. Az előbbinek pedig – kezdetben – megvoltak a maga korlátjai és gátló tényezői.

A 16. század közepi árforradalom, s az agrárkonjunktúra által generált növekvő gabonaárakat az állati termékeké követte, azonban az iparcikkek árai elmaradtak ettől az emelkedéstől. Ennek prezentálására érdemes áttekinteni Stefan Kazimir tanulmányának erre vonatkozó részleteit. A szlovák történész a Felvidék 16–17. századi ár-, illetve bérváltozásait vizsgálta.⁷⁴³

Jól látszik, hogy az agrártermékeknél látható 6,45–4,5-szeres növekedés mellett egyes ipari árucikkek kétszeres, de legfeljebb négyszeres áremelkedést tudtak elérni. Tehát ugyanannyi bor, vagy szarvasmarha kivitelével több iparcikket tudtak importálni, a konjunktúra pedig csak tovább erősítette azok behozatalát. A posztó, s a fémimport pedig meghatározó volt.⁷⁴⁴ Már a 14–16. századi nemesfémkivitel megelőlegezte ezt az irányt. Az országba érkező külföldi kereskedők magukkal hozták az akkori szükségletnek megfelelő minőségi textíliákat, amely a hazai céhes textilipar háttérbe szorulását, így megtorpanását eredményezte. A posztóbehozatal vizsgálatára értékes forrásunk a 17. század elejéről ránk maradt kolozsvári vámnapló, amelynek bejegyzései 40 évet ölelnek fel. Ez alatt az időszak alatt 11 091 MFt vámjövédelmet eredményezett a városnak a posztó kivitele és behozatala. Azonban a mérleg nem mutat egyenlőségjelet export és import között, sőt, utóbbi javára túlsúllyal dől el. Még úgy is, hogy a korszak áremelkedése a vámnaplókban is megmutatkozik. Az abaposztó vámértéke, amely egyébként a legrosszabb minőségű anyagnak számított, 1633-ban a 320%-kal ment feljebb 30 év leforgása alatt.⁷⁴⁵

f[loren]s 66”, „pelvis maxima cum infundibulo deaurata marca[rum] triginta septemet uncia- rum novem (...) 666,12”. MNL OL E 156 a. Fasc. 078. No. 018.

⁷⁴³ Kazimir 1976. 167–210.

⁷⁴⁴ A behozatal pontos mértékéről nincsenek adataink. Zimányi Vera szerint a lengyelországi importot – amely szintén jelentős volt a 200 000 vég posztóval – a magyar behozatal meghaladta. Mivel a harmincadnaplók nem tartalmazzák tételesen az országba hozott árucikkeket, az import mértékéről csak kevés forrásból értesülhetünk. Az egyik ilyen Lőcse városának 1618. évi posztóbehozatala, amely – bár különböző minőségű és különböző posztófajtákat foglal magába, a legnagyobb részét a tömegáruk tették ki – 10 390 vég anyagot jelent. Zimányi 1976. 142.

⁷⁴⁵ Pap Ferenc: A posztókereskedelem a kolozsvári vámnaplókban (1599–1637). In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor, EME, Kolozsvár, 1996. 370., 392.

Nem volt szükség újabb szervezet alapítására, hiszen a külföldi olcsó termék – elsősorban a flandriai tömegáru, amely szerte Európában meghatározóvá vált – elérhető volt már a 16. század előtt. Az árforradalom tehát már egy eleve csekély mértékű céhes textilipart ért Magyarországon. S hiába nevezhető a textilipar azon ágazatnak, amelynek fejlődése az iparosodás elindítója, mivel a ruházati termékeket külföldről szerezhették be, ezen olcsó tömegáruk országba áramlása még negatívabban hatott a magyar ipar fejlődésére. Nem volt szükség a még vagy már meglévő műhelyek fejlesztésére, növelésére.⁷⁴⁶ A hazai városok iparosainak tevékenységét két másik tényező is hátráltatta. Az egyik a mezővárosokban létrejövő konkurencia, a másik – s ez a lényegesebb – a nagybirtokok jellege. A földesúri birtokokon sütőket, kovácsokat, lakatosokat, bodnárokat alkalmaztak, továbbá az adott uradalmak mezővárosaiban vagy falvaiban élő kézművesek mesterségükkel dolgozták le a robotot. Tehát a birtokok az iparcikkkel való ellátás terén (is) önellátásra törekedtek. Ez megteremtette az uradalmi ipar kezdeteit, amely láthatóan két részből állt – a jobbágyi iparból (kerékgyártó, ács, bodnár), és a földesúri kezelésben lévő „üzemekből” (malom, serfőző, vasüzem). A kettőt azonban a 17. századra vetítve nem lehet teljesen különválasztani. A két rész egymás működtetőjének számított, amennyiben a birtokosok inkább a jobbágyi robotot hasznosították az ipari üzemek kiszolgálására, példának okáért a fuvarozás tekintetében. Vagy konkrétan példaként lehet említeni a nagybányai uradalmat, amelynek lakosai a robot keretében ipari munkákra voltak kötelezve oly módon, hogy lényegében ők működtették a birtok létesítményeit, így a helyi pénzverőhöz tartozó szénégetőket és az üveghutát. Ennek elvégzésének nehézségére utal Péter Katalin szerint az 1688-as urbáriumban olvasható 1 forintos bérárazás, amely összeg egy napi munka értékét tette ki. Természetesen a jobbágyok mindezt egyéb szolgálatuk mellett végezték el.⁷⁴⁷ De további példaként lehetne említeni az egyes uradalmak területén működő csizmadiákat is. Az ő saru formájában befizetett taxájuk volt az, amelyet aztán visszaosztottak a földesúr szolgálatában álló konvenciósoknak, így legtöbbször a juhászoknak.

Ha belepillantunk a regéci uradalom 17. századi számadáskönyveinek bevételeibe és kiadásaiba, hasonló visszaosztással találkozhatunk.⁷⁴⁸ Bár az egykori Rákóczi birtok 18. századi gazdálkodását Jármay Edit vizsgálta, az egy évszázaddal korábbi viszonyok, így az uradalmi ipar regéci kezdetei feltáratlanok maradtak. Ebből kifolyólag a következő kérdéseket kell körbejárnunk. Tekintve, hogy a fentebb leírtakból kirajzolódik a magyar, uradalmi ipar elmaradottsága,

⁷⁴⁶ Ugyanakkor voltak Magyarországon is posztókészítő helyek, mint Pozsonyban, Sopronban, vagy Szakolcán. Zimányi 1976. 144.

⁷⁴⁷ Péter Katalin: Jobbágyság és iparosodás: Az emberi tőke és a vállalkozó kedv a XVI–XVII. századi Magyarországon. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophia 9.* Miskolc, 2004. 1. sz. 63–65.

⁷⁴⁸ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 23–73.

milyen regéci üzemekről beszélhetünk az 1646–1711 közötti időszakból? Mi jellemzi azok kezelését? A kialakított műhelyek pusztán az önellátást szolgálták, vagy a kereskedelembe is be tudott kapcsolódni vele az uradalom? Beszélhetünk-e jövedelmezőségről? A vizsgált időszakban kimutatható-e törekvés az ipar fejlesztésére?

A REGÉCI ÜVEGHUTÁK

Regéc – a település nevének hallatán talán a legelső dolog, amely sokaknak eszébe jut, az az üvegművesség, s ezzel együtt a szomszédos Háromhuta. A helység – amely korábban Regéhez tartozott, s csak a 19. században nyerte el önállóságát – Ó-huta, Új-huta, illetve Közép-huta egyesítéséből jött létre. Bár mindhárom település az uradalom területén létesült, azok nem egyszerre működtek. A kor viszonyainak megfelelően a regéci huták is „vándoroltak” a szükséges alapanyag, az erdőségek miatt.

Üveghuták már a megelőző századokban is működtek az ország területén, azonban ezek a műhelyek nagyobb részt bányavárosi, kisebb részt kolostori, egyházi huták voltak. A huták termelése a bányászatnak volt alárendelve, s elsősorban a nemesfémválasztáshoz szükséges üvegek előállítását jelentette.⁷⁴⁹ Változást a 16. század hozott, amely mind a műhelyek tulajdonlásában, mind pedig az üveg felhasználásában megmutatkozott. Az addig meghatározó jelentőséggel bíró bányahuták száma visszaszorult, amely mögött a bányákat és hutákat körülvevő erdőségek kiirtása, a török dúlás, a belviszályok, illetve a főúri – így magánkézen lévő – officina vitriaria alapítása sejlik föl. Ez a tendencia a megmaradt hutákat hozta nehezebb helyzetbe, mivel a földesúri kézen lévő üvegekészítő műhelyek az uradalmak szükségét szolgálták, nem volt szükség többé parasztüvegek, s egyszerűbb poharak, palackok vásárlására.⁷⁵⁰ Bár a jelentős selmecebá-

⁷⁴⁹ Takáts 1961. 52.

⁷⁵⁰ Az „egyszerűbb” szót ebben az esetben érdemes kihangsúlyozni, mivel a 16–17. században jellemzően a díszes, finom megmunkálású, adott esetben aranyozott serlegeket, kristály poharakat, metszett üvegpalackokat külföldről vásárolták. Kezdetben ezeket a termékeket Velencéből, a korabeli üvegművesség központjából szerezték be. A 17. században, Morvaországban újfajta üvegtípust fejlesztettek ki. Az üveg az új eljárással a metszésnek sokkal ellenállóbb lett, amely a díszítés szempontjából áttörő jelentőségű volt. A reprezentatív szerepet is betöltő üvegműves termékekért ezentúl elegendő volt csak Morvaországba utazni, vagy onnan importálni. Vö. Veres László: *Üvegművességünk a XVI–XIX. században*. Miskolc, 2006. 37–39. (továbbiakban Veres 2006.) Üvegbehozatalunk emlékei az 1542. évből fennmaradt vámnaplókban is megjelennek. Ember Győző összesített adatai szerint az adott évben 217 Ft vámértékű üvegáru érkezett a Magyar Királyság területére. (Hozzá kell tennünk, mivel csak 15 vámnapló maradt fenn a 19-ből, a megjelölt 217 Ft-nál bizonyosan több lehetett az összes vámérték.) Ezen érték 1000 db zöldüveget, 2 láda ablaküvegtányért, 2852 db üveget – fajtáját bővebben nem jelölik meg –, továbbá 13 Ft értékű tükröt, s 20 Ft vámértékű velencei üveget takart. Ha

nyai erdők kiirtása után a Kamara új üvegsúrt nyitott Újbányán, amely a teljes felső-magyarországi bányászat szükségleteit fedezte. Azt, hogy mennyire nem örültek a magyar főurak ipari tevékenységek felé történő nyitásának, Pálffy Pál, a Magyar Kamara egykori elnökének esete szemlélteti a legjobban. Pálffy 1630-ban – éppen az újbányai csűr megnyitásakor – kezdett üveghutát építtetni nem messze az új kamarai tulajdonban lévő től. Mivel a Kamara attól tartván, hogy Pálffy konkurens lesz az üvegiparban, az építés előrehaladását megpróbálták megakadályozni, amely a két fél között évekig elhúzódó vitát eredményezett. A Magyar Kamara elnöke az 1635-ben kelt egyik levelében arra hivatkozva, hogy miért nem lehet véleménye szerint a birtokán álló üveghuta az újbányai „versenyháza”, a következőt írja: „Magyarországon sok úrnak van üveghutája.” Veres László kutatásai kimutatták, hogy Pálffy ebben a kérdésben ferde – valóban néhányuknak volt már akkoriban saját hutája, de a 4–5 személy nem mondható soknak.⁷⁵¹ A kevesek közt is volt azonban egyvalaki, aki birtokain több üvegműhelyt is fenntartott. Rákóczi Zsigmond makovici uradalmában, Zborón állt egy ilyen iparos műhely. Az 1641. évi inventárium ide való bekezdése alapján pedig a következő olvasható – „*iwghcsűr avagy huta, újonnan erigált*”.⁷⁵² A megjelölés egyértelműen utal a már korábban működött üvegműhelyre. Szintén a század közepén működött a Rákóczi család munkácsi üveggyára, s az erdélyi birtokokon is folyt ilyen irányú iparomunka. A porumbáki huta 1648-as inventáriuma terjedelmes listát közöl az ott használatos szerszámokról és berendezési tárgyokról.⁷⁵³ Szintén 1648-ban Felső Kománán is volt „egy üveghczűr, kiben most is művelnek”.⁷⁵⁴ Mindkét uradalom Brandenburgi Katalin fejedelemasszony tulajdonában állt 1630-ig, amikor is a férje halála után fejedelemmé választott Katalin lemondásra kényszerült.⁷⁵⁵ Ezt követően a birtokok I. Rákóczi György feleségéhez, Lorántffy Zsuzsannához kerültek. Az említett porumbáki huta már Brandenburgi Katalin alatt is üzemelt, a felső kománait viszont már a Rákóczi

az 1542. évi üvegbehozatal vámértékét összehasonlítjuk más termékek (vasárúk, posztó) értékével meglepő, de egyben érthető különbséget tapasztalhatunk. Meglepő, mert a számok között óriási az eltérés: a vasárúk adója – amelyben a behozott szerszámok aránya a legnagyobb a maga 87,64 %-ával – 12 777 Ft-ot, a posztóé 55 955,20 Ft-ot tett ki. Érthető, mivel ezek a számadatok a magyar ipar, textilipar már fentebb vázolt elmaradottságát tükrözik, annak hátterével együtt – a külföldről behozott iparcikkek miatt nem volt igény a magyar gazdasági ágazat fejlesztésére. Ember Győző: *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*. Bp., 1988. 153., 163., 167–168.

⁷⁵¹ Veres 2006. 40. Pálffy Pál és a Kamara vitájára lásd uo. 40–41.

⁷⁵² MNL OL E 156 a. Fasc. 021. No. 006.

⁷⁵³ Makkai László: Műhely- és huta-leltárak a XVII. századi Rákóczi-uradalmakból. = *Történelmi Szemle*, 1958. 3–4. sz. (továbbiakban Makkai 1958/b.) 451.

⁷⁵⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 010. No. 063 / b.

⁷⁵⁵ A fejedelemasszony birtokait érintő diplomáciai lépésekre lásd: Kármán Gábor: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. = *Századok*, 2018. 4. sz. 717–769.

család emelte. Hosszú ideig azonban nem működhetett, az 1650-es évek végén elpusztult.⁷⁵⁶

Az üveghuzatok használata a 17. században már nem volt idegen, de kevésbé volt elterjedt, akkor is csak a főúri udvarokban. Az üveghuzatok szélesebb körben való használata is a 16. században jelent meg. A regéci vár 1678-ban készült inventálása során a szokásoknak megfelelően az üveghuzatokat is számba vették. A helyiségek berendezéseinek listáját végigtekintve látható, hogy a század utolsó harmadára alig volt olyan szoba a várban, amelybe nem üveghuzatokon szűrődött be a napfény. Többek közt a következők szerepelnek a dokumentumban ezzel kapcsolatban. „Virágos kék szenelő ház – Ajtaja bellet, vas sarkas, hevederes, pléhes, vas fogantos, kőből filagória formán építet egy öreg és két apró ablakjai paraszt üvegesek ónban foglalva, vas rostélyosok. Felső palota – Ajtaja bellet, festet, borítotolmos, pléhes, kulcsos, vas hevederes, vas sarkas, ajtaja felet egy kristályos üveghuzat ablak ónba foglalva. Palota nagy ablakja három kristály üveges, ónba foglalva.”⁷⁵⁷ Üveghuzatokra való megjegyzés már a vár 1644-es inventáriumában is feltűnik, igaz messzemenően kevesebb helyen, s hasonló leírások nélkül.⁷⁵⁸ Ebből látható, hogy nem a Rákóczi család volt az, amelyik az üveghuzat ablakok használatával az első változást hozta a vár kinézetébe, azonban az ő tevékenységüknek köszönhető annak elterjesztése. Ezek az üveghuzatok import árucikkek voltak abban az értelemben, hogy nem az uradalom területén készültek. A regéci üveghuzat alapítása előtt a Zboró mezővárosában működő huzat feladata volt Regéc uradalmának üveghuzattal történő ellátása. A vizsgált regéci huzat a más Rákóczi uradalmakban található üveghuzatműhelyek viszonylatában későn alapult meg ugyan, de annak 1698-ban történő létrehozása összefügg II. Rákóczi Ferenc ipart pártoló törekvéseivel.⁷⁵⁹

Az üzem megalapítása két okból is szükséges volt. Egyrészt az üveghuzat létesítését eleve az erdőségek nagy kiterjedése ösztönözte. Azon túl, hogy a földesúr adót szedett az erdei makkoltatás után, s a fákat építésre fel tudták használni, az erdőségeknek nem sok bevételi haszna volt. Mivel egy-egy huzat üzemeltetése rendkívül sok faanyagot kíván, ennek megfelelően az uradalmi erdők alkalmasak voltak ezen „probléma” áthidalására. A Regéc településéhez tartozó nagy kiterjedésű fás terület pedig megfelelő lehetőséget nyújtott az ipari tevékenységére. A vizsgált uradalom 1790-ben készített úrbéri és erdőtérképén jól

⁷⁵⁶ Veres László: A 17–19. századi magyarországi üveghuzatok tulajdonosai, bérlői és munkásai. In: *Manufaktúrák Magyarországon 1. Manufaktúratörténeti Konferencia Miskolc. 1989. október 16–17.* Szerk. Németh György – Veres László, Miskolc, 1989. 63. (továbbiakban Veres 1989.)

⁷⁵⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁷⁵⁸ Az összeírás az Ebédülő ház „üveg” ablakát már öregnek nevezi, s a Régi ebédülőpalotát is már három ablak ékesítette, de a sütő ház ablaka is üvegből volt már ekkor. MNL OL E 156 a. Fasc. 078. No. 034.

⁷⁵⁹ A parádi huzat 1708-ban hozták létre szintén II. Rákóczi Ferenc támogatásával. Veres László: *Magyar népi üvegek.* Miskolc, 1989. 22.

látható, hogy az első hutát Regéctől keletre, a Huta-patak mentén építették, amelyet már a felmérés idején Óhutának neveztek.⁷⁶⁰ A 18. század közepére ugyanis az üvegműhely körül elfogyott a kellő faanyag, s gazdaságosabb volt egy új huta, s ezzel együtt egy új település létesítése máshol, mint a fa drága és időigényes szállítása. Az új hely kiválasztását nem csak az erdőségek befolyásolták, hanem az üvegyártáshoz elengedhetetlen nagy mennyiségű vízfelhasználás is. Mivel a Huta-patak mentén a szántóföldek miatt nem tudtak feljebb építkezni, így az Új-huta a régítől északabbra, a Tolcsva mellett épült fel. Ahogy a 18. században a regéci üvegyártás egyre jelentősebb lett, több termék előállítását követelte meg. A megnövekedett kapacitás azt eredményezte, hogy 1849-ben a termelést Közép-Hutára kellett áthelyezni, szintén a fahiány miatt.⁷⁶¹

A másik tényező, amely a földesurakat huták alapítására sarkallta, a bortermeles volt, amely Regéc esetében fokozottan igaz. A szőlőgazdálkodás vizsgálatkor bemutatásra került, hogyan „racionalizálta” a Rákóczi család a majorsági szőlőterületeket, saját kezelésben hagyva a legértékesebb, legjobban termő területeket. A hegyaljai borok tárolása miatt pedig egyre inkább nagyobb szükség volt a zborói után egy közelebbi officina vitriaria-t létesíteni.

A regéci uradalom hutájáról, s az ahhoz tartozó épületek leírásáról csak a 18. századból van értesülésünk. Az 1726-os leírás szerint a rossz állapotú, bükkfagerendákból épült huta mellett állt a mester lakása, illetve az üvegraktár. A munkások 12 kis házban laktak, az állatok számára két istálló állt, amelyről a conscriptio szintén romosként emlékezik meg. A hutában három kemence volt található, az égetésre, szárításra, s olvasztásra.⁷⁶² A hutától nem messze működött a négy kőre forgó kötő malom, amelyet Szilvássy István provizor építtetett. Az 1710-es összeírás így ír róla: „Non pocul ab hac officina mola pro conterendis materialibus deserens ex fundamento per resignantem D[ominum] P[ro]visorem aedificata, in cuius rota pariter nova reporti circuli ferrei n[umer]o 4.”⁷⁶³ A regéci huta a kor megszokott építési hagyományait követte. Az 1697-es makovikai inventárium mutatja, hogy gyakorlatilag nincs technikai eltérés a két huta között. „Ennek [zborói] az üvegszínáló műhelye, kik fábul rakott, ajtaja három paraszt hasogatót deszkából való, minden vas eszköz nélyküly. Kőből rakot három paraszt

⁷⁶⁰ MNL OL S 11 - No. 152.c. A kis hegyi patak korábbi neve Zabarla-patak volt. Bár mind a Tolcsva, mind pedig a Huta-patak vízhozama kicsi, közelségüket és sodrásukat igyekeztek hasznosítani. Két, 1797-ből fennmaradt térkép a két patak folyását szemlélteti. Megrájolásukat a faúsztatás indokolta. Mivel a hegyi patakok az év nagy részében sekélyek voltak, a faanyag ilyen módon történő szállítására csak a tavaszi olvadáskor volt lehetőség. MNL OL T 1 Delineationes aedilium (17. sz.–19. sz.), Kormányhatósági fondokból kiemelt tervek (17. sz.–20. sz.), Tervtár (továbbiakban T 1) No. 613., Uo. No. 612.

⁷⁶¹ Csiffáry Gergely: A XVIII–XIX. századi magyarországi üveghuták szerepe a hazai iparfejlődésben. In: *Archívum – A Heves Megyei Levéltár Közleményei 14.* Szerk. Bán Péter – Csiffáry Gergely, Eger, 1996. 127.

⁷⁶² Jármay 1930. 55.

⁷⁶³ MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.

kemencze benne, üvegcsináláshoz való, egyikben materia olvasztáshoz való négy fazék. Fedele sindelyes, két helyen lyukas, találatot itten vas rúd materia keveréshez való.⁷⁶⁴ A huta körül istállók, a munkásoknak, s az üveges mesternek való kis házak, raktár és egy sütőház is állt. Az üvegekészítés folyamata során elsőként a kvarcköveket melegítették fel az erre szolgáló égetőkemencében. A forró kőzetet ezt követően hideg vízbe tették, s így a kvarcban keletkező feszültség miatt az kisebb darabokra esett szét, amelyeket a kötő malomban őrültek olyan finom szeműre, hogy az később megolvadhasson. Ezzel párhuzamosan folyt az egyik legfontosabb alapanyag, a hamuzsír előállítás. Bár Regéc esetében a 17. század végi, 18. század eleji források nem említik, bizonyosan kellett lennie egy hamuzsírgető kemencének. Az abban elégetett hamut napokig kezelték. Először egy ládába tették, amelyet átlocsoltak vízzel, s pár napon keresztül állni hagyták. Ezt követően egy duplafenekű kádba tették, s kipréselték belőle a híg lúgot, amelyet egy másik kádban gyűjtöttek össze. A hamuzsírkészítés következő lépése a kifőzés volt, amellyel egy fekete masszát nyertek. Hogy fehér színét elnyerte, végezetül kemencében égették ki.⁷⁶⁵ Ezt követően a kész nyersanyagokat egy olvasztótégelyben felhevítették, s formázták a masszát. Erre két mód volt, a hagyományos üvegfújás, vagy pedig a formába fújás. A kész üveget hűtőkemencébe tették, ahol a hőmérséklet fokozatos csökkentésével érték el, hogy az üveg ne repedjen szét.

Bár a Rákóczi birtoklás alatti regéci üvegművesség technikai fejlődését is vizsgálunk kellene, a korabeli források hiánya, elsősorban azonban a huta viszonylag késői felépítése miatt erre csak erősen korlátozott lehetőségünk van. Mindezekből kifolyólag az erre irányuló kutatás főképpen a 18. századi változásokra tud korlátozódni. Mivel még 1726-ban is három kemencével üzemelt Óhuta, nem valószínű, hogy addig a település nagyobb kiépítésén kívül további fejlesztés történt volna. Változást az 1730. év hozott, amikor felépítették a negyedik kemencét.⁷⁶⁶ Nem egyszerű olvasztó, hanem táblanyújtó kemence volt. A 17. század elején, Magyarországon csak kevés helyen ismerték a táblaüveg készítésének módját.⁷⁶⁷ Európa más részein, ahol ezen ipar fejlettebb volt, már több síküveget gyártottak, de használatuk a nehéz előállítás miatt nem volt még túlon túl elterjedt. A technikai tudás fejlődésével viszont az üvegtábla is elérhetőbbé vált. A hutát körülvevő erdőség kiirtása, s az új helyre költöztetés új lehetőséget

⁷⁶⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 022. No. 001.

⁷⁶⁵ Takács Béla: Hamuzsírforrás a Zempléni-hegységben. = *Technikatörténeti szemle*, 1964. 1–2. sz. 256–258. A hamuzsír előállításához nem kevés fa kivágására volt szükség, bár mennyisége üzemektől, s azok kapacitásától függött. A 18. század közepén a béli hutához – amelyben 3–4 naponta olvasztottak – hetente 200 m³ fát égettek el, amelyből 3 mázsa hamuzsírt tudtak előállítani. Ez éves szinten 8000 m³ fát, s 133 mázsa zsírt jelentett. Veres 1989. 65.

⁷⁶⁶ Veres 2006. 71–72.

⁷⁶⁷ Takács szerint az első üvegtáblát Haller János hozta Bécsből 1685-ben, amelyet mivel akkor „még nem láttak, nagyon megcsodáltak.” Takács 1961. 60.

kínált a további fejlesztésekhez. Az új huta épületében a 18. század közepétől 5 kemence, ebből egy szárítót, egy hamuzsírőzőt, egy kőégető kemence volt. A két olvasztó kemencéből a nagyobbikat táblanyújtásra használták.⁷⁶⁸ 1822-ben még egy további, sík ablaküveg gyártására alkalmas kemencét építettek, amelyre 1400 MFt-ot költöttek.⁷⁶⁹ Feltűnő, hogy a regéci hutákon egészen a 18. század közepéig nem hajtottak végre fejlesztést. Ennek hátterében a kezelési rendszerben bekövetkező változás állt.

„Mi, Felső Vadászi Rákóczi Ferenc, fejedelem, Nemes Sáros Vármegyének Fő Ispánnya stb. Regéczi Hegyekben levő hutánkban Thomas Hutnik nevű hutásnak állítván, és azt kezébe bocsátván, illyképpen végeztünk vele: esztendőknél forgása alatt tartozik nekünk kész pénz beli adóval, 100 magyar forinttal. Item más fél ezer eöreg kristályos karikával, ezer pedig paraszt karikával és ötven pohárral. Ha pedig mi számunkra mivel, kristály karikának ezeréért 12 Ft, parasztért 6 Ft, pincetokra való sotoseöveg palackokért akar nagyobb, akar kisebegtől 18 pénz léssen, kinek nagyobb bizonyágára ezen levelünket attuk. Rákóczi Ferenc⁷⁷⁰

A regéci huta tehát felépítésétől kezdve a bérleti rendszert erősítette. Nem ez az egyetlen kezelési mód, amely a magyar hutákat jellemezte. A legkézenfekvőbb természetesen a földesúri működtetés, mint történt az a felsődomonyai – korábban árendás – huta esetében 1722-ben: „Haec officina prioribus annis arendari solebat pro annis R[henensis] f[lorenos] 100. Praeterea orbiculos pro fenestris necessarios ad arcem arendator administrare tenebat[ur], nunc pro Domino hac modalitate applicata, cum onere infrascripto.”⁷⁷¹ Azonban nem ez, hanem a bérlői rendszer volt az általános. Regéc mellett többek között a Kohályak tulajdonában álló divényi uradalom hutája,⁷⁷² a porumbáki,⁷⁷³ az ungvári uradalom alsódomonyi hutája,⁷⁷⁴ a makovicai,⁷⁷⁵ illetve a Sennyey család magyarpusztai üvegműhelye is az ott szolgáló üvegesmester általi működtetésben állt.⁷⁷⁶

Az üvegművességhez nagy szakértelemre, s tapasztalatra volt szükség. Mivel Velence, a cseh és lengyel területek jártak élen ezen ipar fejlesztésében, azok a magyar földesurak, akik üveghutákat szerettek volna nyitni saját birtokaikon, a szakértelem hiány miatt külföldről voltak kénytelenek üveges mestereket hívni. A porumbáki huta működtetéséhez Bethlen Gábor Velencéből hívott meste-

⁷⁶⁸ Veres 2006. 73.

⁷⁶⁹ Oláh József: A sárospataki és regéci uradalmak ipari üzemei a XIX. század első felében. = *Agártörténeti Szemle*, 1965. 4. sz. 511.

⁷⁷⁰ Veres László: A pincetokba való palack. Egy elfelejtett üveg kultúrtörténete. In. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 1998. 754.

⁷⁷¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 063. No. 032.

⁷⁷² Szirácsik 2017. 200.

⁷⁷³ Veres 1989. 75.

⁷⁷⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 063. No. 024.

⁷⁷⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 007.

⁷⁷⁶ MNL OL E 156 b. Fasc. 010. No. 042.

reket, akik a fejedelem haláláig folytatták erdélyi ipari tevékenységüket. 1629 után saját olasz munkásaikkal visszatértek Velencébe. A porumbáki vitriaria-t azok az erdélyiek üzemelték tovább, akik az olasz mesterek mellett segédként dolgoztak, s megfigyelték az üvegekészítés módját, lépéseit. A legtöbb esetben azonban közelebbről, Lengyelország területeiről származó mesterek és segédek dolgoztak a magyar hutákban. A 17. század végén lengyel árendások üzemeltették a mecenzéfi,⁷⁷⁷ az ungvári,⁷⁷⁸ s a porumbáki hutát is. Regéc első bérlője, Hutnik Tamás is lengyel származású volt. A fejedelemmel kötött megegyezés szerint árendaként évi 100 MFt-ot, 1000 paraszt, s további 1000 kristályüveget kellett fizetnie. Ez összehasonlítva más üzemek bérleti díjával igencsak magasnak mondható. Az eddig összehasonlításul vizsgált üveghuták közül egyedül a murányi uradalomban, Süvetén álló huta bérlői fizettek többet 1652-ben. Így évente 50 MFt-ot, 1000 kristályüveget, 2000 parasztüveget, s további 1000 pálinkásüveget, mivel „mind ezekkel ők tartoznak, vagy mívelnek az hutában, vagy nem, mert in a[nn]o 1643 die 1. men[sis] septembris adot reversalisokban így obligáltak magokat.”⁷⁷⁹ Ugyanez a huta 1686-ban már nem működött, mivel az adott évi összeírás csak egy másik, Murány váránál álló, s ahhoz tartozó műhelyt említ, amely éves bérléséért 111 MFt értékű üveget kellett beszoigáltatni.⁷⁸⁰ Hutnik minden bizonnyal 1710-ig vagy 1711-ig bírhatta árendában a regéci hutát. Távozásának ideje bizonytalan, mivel a fennmaradt források a bérlő személyére csak ritkán térnek ki. Feltűnő azonban, hogy míg 1701-ben a kiadott alapítólevél szerint történt a 100 MFt, 1000 kristály, s 1000 parasztüveg beszoigáltatása, 1710-es év számadásában az officina vitriaria mellett már csak 59 MFt szerepel, s az üvegbevétel is kimerült 500–500 kristály, s parasztüvegben.⁷⁸¹ Az enyhítés indokát szintén a számadásból tudjuk meg, a szabadságharc végén a hutát elfoglalták. „Arendatori officinae vitriariae Regecziansi P[erillustris] D[ominus] Georgius Ottlik aluae praefectus et oeconomici consilii praeses relaxavit in arenda ejusdem officinae occupata”.⁷⁸² A következő évben pedig az uradalom már csak 39,45 MFt-ot tudott készpénzben beszédeni a huta után.⁷⁸³ A források alapján nincs arra utaló adat, hogy 1711-ben a regéci üzemben folyt volna termelés, csak a felhalmozott készletekből használtak fel néhány száz üvegarikát.

⁷⁷⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 028. No. 042.; Uo. Fasc. 028. No. 044 / f.

⁷⁷⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 105. No. 007.

⁷⁷⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 025. No. 001.

⁷⁸⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 111. No. 018 / a. Más helyeken a következő összegeket kellett a mestereknek fizetniük. 1691-ben Alsódamonyban 70 MFt-ot, s annyi üveget, amelyre az ungvári várnak szüksége volt. Uo. Fasc. 063. No. 024. Porumbákon 1676-ban 400 Ft-ot. Veres 1989. 75. Mecenzéfén 1661-ben 50 MFt-ot. Uo. Fasc. 028. No. 044 / f.

⁷⁸¹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 24v., 30r.

⁷⁸² MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 34r.

⁷⁸³ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 1. fol. 20r.

Jármay Edit a következőt írja: „1710-től 1716-ig (...) az üveghuta saját kezelésben van”, s Veresnél is az olvasható, hogy a Rákóczi szabadságharc után az uradalom új tulajdonosa, Trautsohn Lipót nem tudott megegyezni Hutnik Tamással, amely után a herceg csak 1716-ban tudott üvegesmestert szerezni, Kochanovszky György személyében.⁷⁸⁴ Állításuk azonban cáfolható. A fentebb leírtak, illetve más források⁷⁸⁵ alapján biztosan állítható, hogy az 1710–1711-es években még bérlői rendszer állt fenn Regécen. Az ezt követő évre azonban helytálló Veres és Jármay állítása, amit rögtön az 1712-es urbárium alá is támaszt: „*Ab officina vitrearia annis praeteritis solvebant[ur] fl[orenos] 120, modo ipsum Dominium usuat.*”⁷⁸⁶ A földesúri kezelés eredményeképpen az adott évi kiadások részletezése között az üveghutáról több információt megtudhatunk. Miután 1711-ben az üzemben leállt a termelés, a következő évben feltűnően sok üvegbeszolgáltatás történt. Parasztüvegből 7300, kristályüvegből 6700, poharakból 133, kis kerekded poharakból pedig 66 darabot készíttetett az uradalom, amely kristályüveg legnagyobb részét különböző szükségekre fel is használták.⁷⁸⁷ Mindemellett megjelenik egy új elem: az üveghutára fordított kiadások. Amíg bérlők üzemeltették a vitriaria-t, azok feladata volt a szerszámok, s az épület rendben tartása. Éppen ezért a használati tárgyak javítására nem kellett sokat költenie az uradalomnak, csupán 15 Ft 20 dénárt, amely magába foglalta 3 fűvócsó vásárlására költött 3,60 MFt-ot, a víz és agyagszállító csatornáért, a vízmeder tisztításáért, illetve a csapókerék, s az épület javításáért történő reparálás költségeit.⁷⁸⁸ A bérleti rendszer felváltása az üvegműhelyben dolgozók függőségi viszonyát is megváltoztatta. Addig az árendás feladata volt munkásai kifizetése, 1712-ben viszont ezek a dolgozók felkerültek a konvenciósos listájára. Innen tudjuk, hogy a regéci üvegműhelyben három üveges szakmunkás dolgozott – Bomb József üvegesmester, Üveges Miklós ablakbádogos, és Kochanovszky György.⁷⁸⁹ Utóbbi neve ismerősen cseng Veres leírásából. Valójában tehát Kochanovszky már korábban a regéci hutában dolgozott, s nem akkor érkezett az uradalomba, amikor 1716-ban bérlővé vált. Sőt, az az állítás sem állja meg a helyét, miszerint azelőtt szünetelt volna a termelés, mégpedig szakemberek hiányában. 1713-ban a regéci officina vitriaria ismételtén bérlői rendszerben műkö-

⁷⁸⁴ Jármay 1930. 55.; Veres 2006. 71.

⁷⁸⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a. Az adott jelzet alatt az 1711. és 1712. év összeírásai és becslései találhatóak meg.

⁷⁸⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 026 / a.

⁷⁸⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Dominii Regécz 1712. 60. d. No. 1. fol. 25r.

⁷⁸⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Dominii Regécz 1712. 60. d. No. 1. fol. 37r.; MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 151r.

⁷⁸⁹ Bomb József csupán azon az éven válhatott a huta mesterévé, mivel az extractus megemlíti a néhai Dupre János üvegesmestert, aki fiainak az uradalom 3 szapu búzát, s 2 szapu lisztet fizetett ki. MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 151r.

dött.⁷⁹⁰ Az árendás személyét azonban nem ismerjük, elképzelhető, hogy éppen Bomb József üvegesmester vette bérbe, aki alatt Kochanovszky is dolgozott. Mivel a megszokott bérleti idő akkoriban 3 év körül volt, 1716-ban a szintén lengyel származású immár üvegműves mester léphetett fel új bérlőként.

Éppen ez a rövidre szabott bérleti idő volt az, amely meggátolta a fejlesztéseket. Mivel az árendásnak saját költségén kellett volna ezeket a változtatásokat, vagy nagyobb javításokat végrehajtania, az ehhez szükséges tőkét 2–3 év alatt nehezen tudta volna kigazdálkodni. A bérleti szokás a 18. század első harmadában kezdett megváltozni, s onnantól kezdve a hutásmester és a földesúr több évtizedre kötött bérleti időben állapodott meg. A Kochanovszky család 1758-ig bérelte a regéci hutát.⁷⁹¹

Csak 3 éve volt árendás Kochanovszky, amikor is ő maga, s Abaúj megye is vitába keveredett a kincstár összeírójával. „Szolgabíró Bajzátth uram, nem tudom ex quibus motivis regézi hutát conscribálni akarja, arra a végre citálván K[egye]l[me]d eleib[en] oda való urasságh árendátorát. Mivel penig Hutta speciale peculium domini lévén, az előtt nem conscribáltattott, nincs is portában, nem is jobbágyaságból álló, hanem olyan emberekből, a kiknek jelenléte nélkül a Hutta éppen nem áthatna, és loco conventionalistar[um] servor[um] méltán reputálhatattnak, nem is admittállya urasságh olyanokat oda, a kik publicumot defraudálnának, sőt, más nemes vármegyékb[en] is olyan peculiumon nem conscribáltattnak.”⁷⁹² – olvasható a Melczer János Abaúj megyei alispán által írt levélben. Írását Zolnay Zsigmondnak, az uradalom akkori prefektusának címezte, kérve őt, hogy ne engedje Bajzáttnak, hogy összeírja, vagyis a rovásadót beszedje a huta körül élő lakosságon. Melczer kérése nem volt alaptalan. Bár a hutákban csak néhány fő volt az üvegművességhez valóban értő munkás – Regéc esetében, mint látható volt, ez 3–4 fő volt –, valójában akár 50 ember is dolgozott ott. Ők hutamunkások voltak, akik egy teljes falut hoztak létre munkahelyük körül. Bizonyos alkalmakkor jobbágyok is dolgoztak ott, az ő feladatuk volt a nyersanyagszállítás és az építkezéseken való segédkezés és karbantartás. „Hominimus ad officinam vitram foenu[m] falcitibus frum[enti] cub[ulos] 4.” – olvasható az 1712-es kifizetések között.⁷⁹³ A hutamunkások közül nem mindenki volt robotoló jobbágy. Közösségüket szabadmenetűek és kuriális jobbágyok al-

⁷⁹⁰ „Arendator officinae vitrarie tenebatur administrare pro toto anno fl[orens] hung[aricales] 576. Administravit hung[aricales] fl[orens] 74. Caetero[ue] restat.” MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 151r. fol. 160r.

⁷⁹¹ Ezt követően Csupka József vált árendássá, immár az új hutában, mégpedig 30 évre. Veres 2006. 72.

⁷⁹² MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. nro. 59.

⁷⁹³ MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 151r.

kották. Bár nemesi tulajdonú földön éltek, rovásadót nem fizettek, ellenben a földesúrnak taxával tartoztak a földhasználat – állattartás, szántás, vetés – után. A település/települések nagysága viszonylag nagyobb volt, így nem meglepő, hogy a rovásadó kifizetését szerették volna kiterjeszteni.⁷⁹⁴ Ami meglepő, hogy éppen a megyei alispán az, aki ennek szeretne ellenállni, mivel éppen a vármegyék azok, akiken keresztül az állam véget vetne a hutások különleges helyzetének. A tiltakozás mögött racionális indok húzódik, amit Melczer ki is fejez: „Azért K[egye][med]et, mint jó uramat kötölessen kérem, méltóztasson Bajzátth ur[am]ot inhibeálni, supersedeállyon eö K[egye]lme ettül a novitástul, van bizodalmmam mint K[egye]lmedhez, mint nemes vármegyéhez, hogy eö Herczeg[ség]he Dominiumának peculiumát, az melly cselédek nélkül nem lehet, nem kívánnya aggraválni, sem pedig dissipálni, a kit mi, a kik vagyunk itten eö Herczegséghe szolgálai, cum magna industria et solitudine adhoc tamen non magno cum lucro, nehezen conserválunk.”⁷⁹⁵ Melczer és Zolnay igyekezete nem volt hiábavaló, a regéci huták lakosai megtarthatták adómentességüket.

Hogy jövedelmező volt-e a regéci üvegműhely fenntartása, azt a számadások összehasonlításából lehetne meghatározni. Mivel ehhez csak 4 év – 1701, 1710, 1711, 1712 – adatsora áll rendelkezésünkre, ennél fogva teljes, átfogó, s minden kérdést megválaszoló képet nem lehet alkotni. Továbbá csak egy ratio mutatja nekünk a háború előtti bevételeket/kiadásokat, a többi a Rákóczi szabadságharc alatti vagy utáni zavaros években készült, amely a számokban meg is jelenik. Mindezekből kifolyólag a jövedelmezőség tekintetében kérdésében csupán csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

Az üveghuta működéséből származó tárgyi és pénzügyi bevételek						
	Restantia 1700-ból	1701	Restantia 1709-ből	1710	1711	1712
Parasztüveg	600	1000	500	–	–	7300
Kristályüveg	2850	1000	5683	1000	–	6700
Korsó	1	16	–	–	–	–
Pohár	19	60	–	–	–	133
Kis kerekded pohár						66
Pénz		100 Ft		59 Ft	39,45 Ft	47,40 Ft

34. ábra. A regéci uradalom üvegbevételei a számadások alapján,
az értékek darabbak értendők. Ft=MFt

⁷⁹⁴ Vö. Szvirček Ferenc: A Nógrád megyei huták és gyárak keletkezése, tulajdonosai, bérloí, berendezése és termelése. In: *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 8.* Szerk. Szvirček Ferenc, Salgótarján, 1982. 52–53.; A hutatelepülések kiterjedésére és elhelyezkedésére lásd MNL OL S 11 No. 153:a.

⁷⁹⁵ MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. nro. 59.

Az uradalomban felhasznált üvegek és a hutára fordított összegek				
	1701	1710	1711	1712
Parasztüveg	150	250	–	–
Kristályüveg	240	5883	550	4024
Korsó	15	–	–	–
Pohár	57	–	–	–
Kis kerekded pohár	–	–	–	–
PéNZ	–	39,40 Ft	–	305,89 Ft

35. ábra. A regéci uradalom üvegkiadásai a számadások alapján, az értékek darabok értendők. Ft=MFt

A 34. és 35. ábra tartalmazza a számadásokból kinyert adatokat. Jól látható, hogy a földesúri kezelésben lévő év volt az, amikor az uradalomnak a legtöbb tárgyi bevétele származott az üveghutából. Jobban megérte tehát így üzemelni a hutát, mint a bérlői rendszerben? Valójában az 1712. évi adatok torzak, abban a tekintetben, hogy a szabadságharc utáni helyreállítási adatokat tükrözik. Nem azért volt ekkora az üvegbevétel az adott éven, mert jobban működött volna a huta földesúri kezelésben, hanem mert az uradalomnak szüksége volt rá, nem csak a regéci, de a pataki épületek újraüvegezéséhez is. Csak abban az évben 1100 kristályüveget küldtek Patakra, s további, legalább 2100 kristályt fordítottak regéci, fonyi, szántói épületekre, de küldtek még Telkibányára is.⁷⁹⁶ A 7300 parasztüveg nagy része nyilvánvalóan a további építésekre volt rendelve. A háború az uradalom üvegekészleteit sem kímélte, s míg az 1712-es év kiadásain a helyreállítás, addig az 1710-esen a pusztítás figyelhető meg. Az összesítés szerint Szerencsre 500 kristályt küldtek, Rákóczi kapitánya átvett további ezret, a császári katonák elvittek még 200 kristályüveget, a fiskális összeíró, Miklovicz András 500-at, s ezeken felül eltört 1883 kristály, s 250 parasztüveg.⁷⁹⁷ Ennek következtében az uradalom üvegekészlete szokatlanul megcsappant. A megelőző évek restantiájából látható, hogy kristályüveg mindig nagy mennyiségben állt a tárolásra használt pincékben, s leginkább a parasztüvegeket használták fel az építkezéseknél, javításoknál. Ez a tendencia a szabadságharc alatt fordult meg. Az évről évre megmaradt üvegek magas száma egyben azt is jelzi, hogy az uradalomnak nem volt szüksége arra, hogy az évente kötelezően beszolgáltatott mennyiségen felül még újabb üvegeket állíttasson elő. Az 1711-es évre azonban csak 250 paraszt, s 800 kristályüveg maradt. 1715-ben, amikor Rotth Mihály és Zolnay Zsigmond elkezdte az 1711. évi számadás vizsgálatát, hiányra bukkantak a megmaradtként feljegyzett üvegek száma, az erről szóló tanúsítvány, s azok között az üvegek között, amelyek a fonyi raktárban álltak. A vizsgálók az eltérésről értesítették a fonyi bírakat, akik a következő választ adták. „Recognos-

⁷⁹⁶ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 25r.

⁷⁹⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 25r.

cállyuk azt is, hogy midőn az üvegeket azon esztendőb[en] az inventálás után a veremből kiszedtük volna, nem találtatott töb cristály karikaüveg nyolczad fél száznál 750, paraszt karika üvegh penigh harmad fél száznál n[ume]ro 250.⁷⁹⁸ A vizsgálat 1716-ban is folytatódott. Ekkorra érkezett a vizsgálókhoz az a replica, amelyre megírták válaszukat. Ebben a dokumentumban a kérdéses 800 üveg ügyét a következő megállapítással zárták le: „Ex quo ra[ti]onibus appositum sunt orbiculi cristallini n[ume]ro 800. Attestatio autem solum de 750. Sonaret in fovea Fonyiensi reperto post inventationem, quibus accederent juxta inventa[ti]onem orbiculi 50. Tallyae reperti, et talit[er] constituunt orbiculos 800 in ra[ti]onibus appositos, per hoc itaq[ue] difficultas tollit[ur] sub puncto determin[ationis] 157.”⁷⁹⁹ Voltaképpen tehát azért szerepel 800 a számadásban, 750 a leltárban, mert a Tállyán „talált” 50 üveget írták be a számadásba.⁸⁰⁰ Mindez azt jelenti, hogy mivel az üveghuta még a szabadságharc alatt is képes volt annyi üveget termelni, hogy elégséges mennyiség álljon az uradalom rendelkezésére, további vásárlásra nem volt szükség egészen 1710-ig.⁸⁰¹ Vagyis a termékmennyiség, termelékenység aspektusából a bérlői kezelés előnyös volt. Igaz-e ez ugyanúgy pénzügyi szempontból is?

Az 1712-es számadás jegyzett üvegtermékei mellett pénzbevételeket is láthatunk. A feltüntetett 47,40 MFT eladásból származott, amely során 620 kristályüveget adtak el. Éppen az 1710-es ratio adataiból tudjuk, hogy 500 nagy kristályüveg 15, 250 kicsi pedig 3 MFT értékkel bírt, 1000 parasztüvegért pedig 6 MFT-ot adtak. De melyek ezek az üvegfajták, s hogyan kerülhetett 620 db 47,40 MFT-ba?

A síküveg felfedezése, s használatának elterjedése előtt az üvegkarikákat ólom segítségével összeillesztették, s ablakkeretbe foglalták. Mind a paraszt, mind pedig a kristályüveg is ezt a célt szolgálta. A különbség, hogy míg a parasztüveg zöld színű, addig a kristályüveg átlátszó, s vastagabb, ezáltal drágább. A hutalel-

⁷⁹⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 37.

⁷⁹⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 2. fol. 2r.

⁸⁰⁰ Az indoklás, a fennmaradt számadások, s a fonyi válasz még azonban így sem tűnik teljesen kerek egésznek. 1710 elején összesen 5683 kristály üvegkarika, s 500 parasztüveg állt az uradalom erre szolgáló vermében. Az év során 500 kristályt állítottak elő kifejezetten a szerencsi építkezés miatt, s további 500-at az uradalom szükségére. Az év végére pedig összesen 5883 kristályt használtak fel – tételezen közölve annak módját –, ami után 800 maradt az 1711. évre. A leltározás során pedig csak 750-et számoltak össze. A kérdés, hová lett 50 kristályüveg? A hivatalos álláspont szerint Tállyán volt, azért maradt ki a leltárösszeírásból. A válasz még akár elfogadható is lehetne, de az 1710-es számadásban nem szerepel Tállyáról összeírt, vagy oda küldött üveg. Ha pedig tényleg volt még ott annyi, hogyan, miért hagyták ki azt a leltározásból még utána is? A kérdések miatt elképzelhetőnek tartjuk, hogy a hiányzó mennyiséget az inventálás előtt elvihették. Még érdekesebbé válik a helyzet az 1712-es restantia kapcsán. Az 1711-es számadás alapján 250 kristályüvegnek kellett volna maradnia a következő évre, amit be is jegyeztek. Az 1712-es ratióban viszont ezzel szemben már azt írják, csupán 250 parasztüveg maradt meg.

⁸⁰¹ Az 1698 és 1710 között beszolgáltatott kristályüvegeknek csak a felét használták fel.

tárakban – ahogy az látható a regéci számadásokon is – leggyakrabban ezt a két üvegtípust különböztették meg, s melléjük feljegyezték még különböző poharakat, korsókat, amelyek elnevezése igen változatos volt. Tudjuk azonban, hogy a huták nem csak ablaküveget gyártottak, hanem pincetokba való üvegeket – amely a regéci huta egyik fontos terméke volt a bortermelés miatt –, butéliákat, korsókat, serlegeket is. A kristály-parasztüveg elnevezés értékbeli megkülönböztetést is magába foglal tehát. A parasztüveg így a közhasználatban forgó egyszerűbb üveget is jelentett, míg a kristály az úri osztálynak készült. A kettő közti különbség a kis kerekded poharanknál is megmutatkozik, mivel a hozzá fűzött megjegyzés szerint 100 db mindösszesen 39 dénárt ért. Hozzá kell tennünk, az egyszerűség és olcsóság nem jelentette a díszítés mellőzését.⁸⁰² Következésképpen az 1712-ben eladott 620 kristály semmiképpen sem lehetett ablakanyag, csakis valamilyen díszes, úri üvegproduktum, amely indokolja annak magas árát.

Bővebb megjelölés hiánya miatt csak feltételezhetjük, hogy az elkészített 7300 paraszt, s 6700 kristály talán nagyrészt ablaküveg lehetett. Ha így van, abban az esetben a parasztüveg 43,80, a kristályüveg pedig 140,50 MFt körüli összeget érhetett.⁸⁰³ Az üvegmunkásoknak fizetett napidíj azonban ezt az összeget jóval meghaladta. A 292,29 MFt-os bérhoz hozzászámítva a javításra fordított összegeket, látható, hogy a hutára 305,89 MFt-ot költöttek. A teljes értékhez azonban hozzá kell számolni az ott dolgozók természetbeni juttatásait. Bomb József üvegmesternek 1 köből gabona (2,40 MFt) az üvegyári munkásoknak kaszálásra 4 köből gabona (10,50 MFt), Üveges Miklós ablakbádogos építőnek egy munkájáért 2 szapu gabona (1,20 MFt) és további 24 MFt, Kochanovszky Györgynek 5 köből gabona (12 MFt), a néhai Dupre János fiainak 3 szapu gabona, 2 szapu liszt (3 MFt), Jaskó Popellar lengyelországi útjáért 0,5 köből gabona (1,20 MFt) volt az adott évi fizetség.⁸⁰⁴ A teljes évi ráfordítás tehát elérte a 361,79 MFt-ot.

Mindez azt jelenti, hogy pénzügyi szempontból sem érte meg az üveghuta sajtó kezelésben történő fenntartása, mivel a kiadás meghaladta a bevételi összegeket, illetve az előállított termékek értékét. Nem véletlen, hogy a 2000 MFt értékére becsült hutát⁸⁰⁵ az 1713. évtől fogva csupán bérlői rendszerben üzemeltették. Még a 19. század folyamán is hasonlóan működött a huta, amelynek bérlői között

⁸⁰² Vö. Veres László: A közhasználati üvegek tipológiája. In: *Történeti Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történelmi Társulat Évkönyve 3.* Szerk. Pintér János, Bp., 2003. 5–37.; Bodnár Zsuzsanna: Stílus, forma, szépség, funkció. (Üvegtárgyak a Sóstói Múzeum időszakai kiállításában). In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert, Nyíregyháza, 2011. 467–481.; Csiffáry Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig.* Eger, 2006. 317., 320.

⁸⁰³ Az összeg a kis, illetve a nagy kristályüvegek átlagértékéből adódik.

⁸⁰⁴ MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 151r.

⁸⁰⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 056. Összehasonlításképpen, a murányi uradalom üveghutájának értéke sem volt sokkal magasabb, az 1686-os becslés szerint 2400 MFt. MNL OL E 156 a. Fasc. 111. No. 018 / a.

Fay Ferencet, Sárközi Jánost, Lányi Sámuel, Spiró Györgyöt, illetve Radeczky Józsefet találjuk. Ekkorra már a bérleti díj is magasabb lett, ahogy maga a gyártás, s annak minősége is fejlődött – az összeg 1000–2000 MFt körül mozgott.⁸⁰⁶

A II. Rákóczi Ferenc által alapított regéci üvegyártás több mint két évszázadon át működött, s a gyár csak 1916-ban zárta be kapuit.

SERNEVELŐK ÉS PÁLINKAFŐZÉS

A következő ágazat, amely jelentős volt azt uradalom területén, az a sörfőzés.⁸⁰⁷ Általános elgondolás, hogy a sörfogyasztás csak később honosodott meg hazánkban, amely leginkább a német helyőrségekkel, német betelepülőkkel hozható kapcsolatba, hiszen a magyar ember javarészt bort ivott. A felvetés csak részben igaz.

Valójában magyarországi sörfőzésről már a 11. századtól kezdve beszélhetünk. Mézsört és komlós söröket már a középkortól kezdve készítettek a Kárpát-medencében, a 12. századtól kezdve fokozatosan külön mesterséggé vált, amelyhez egyre kiterjedtebb infrastruktúra is tartozott.⁸⁰⁸

Az alkoholfogyasztási szokásokat tekintve Európa már a kora újkorra kettészakadt, mivel az Alpoktól északabbra elterülő vidékek éghajlata nem tette lehetővé a szőlőtermelést. Ebből kifolyólag az észak-német területeken a sör hódított, mint a gyakran veszélyforrást jelentő vizet kiváltó ital. A mesterség – érthető módon – a Szepességben fejlődött a leggyorsabban, s a sör értékesítésében rejülő jövedelmezőség miatt a német városok igen hamar privilégiumot is szereztek rá, s városi sörfőző üzemeket hoztak létre, amelyek mesterei céhbe tömörültek. Bártfa vagyona jelentős részét híres söreinek köszönhette.⁸⁰⁹ Példaként említhető továbbá Besztercebánya is, ahol már megpróbálták keretek közé szorítani a házi sörfőzést. A város vezetői megszabták, hogy hány házban lehet főzni, s a készítés engedélyét is csak heti egyszeri főzésben állapították meg. Viszont a borkimérésből eredő hasznot a sörpénz nem tudta elérni. Népszerűségben messze elmaradt a bortól, s a 16. század közepi pozsonyi számadáskönyvek arra engednek következtetni, hogy az 5200–5300 fős város éves sörfogyasztása csak 840–850 liter körül mozgott.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ Oláh 1965. 511–512.

⁸⁰⁷ A malomipar azért nem szerepel ezen fejezetben, mert annak leírása megtalálható az uradalom vízgazdálkodásával foglalkozó részben.

⁸⁰⁸ Csiffáry Gergely: A régi Magyarország serfőző ipara. = *Új Hevesi Napló*, 1999. 8. sz. 29. (továbbiakban Csiffáry 1999.)

⁸⁰⁹ Takáts 1961. 96.

⁸¹⁰ Tózsá-Rigó Attila: A sör és a bor piaci pozíciói városi számadáskönyvek tükrében a 16–17. században. In. „*Iszom a sört, szívem mámorban fürdik.*” *Epizódok a sörgyártás és sörfogyasztás történetéből. A Miskolcon 2009-ben és 2010-ben rendezett konferenciákon elhangzott előadások írott változata.* Szerk. Katona Csaba – Tordai Rita, Miskolc, 2014. 65., 68.

A 16. század azonban változást hozott. Kassa, Eperjes és Bártfa kiváltságai lassan érvényüket veszítették, köszönhetően a sernevelés egyre elterjedtebbé válásának. Ezt a tendenciát a Kamara is támogatta, mivel egyrészt a német katonák szívesebben ittak sört – a 16. század végén a végvári katonák naponta 5 liter sört kaptak⁸¹¹ –, másrésztől lévén olcsóbb volt a bornál, néhol kelendőbb is volt. A 16–17. században így a földbirtokosok is sorra alapítják a maguk sörfőzőjüket.

A homonnai uradalom 1621-ben készült inventáriumában hat különböző sörfőző helyet is felsorolnak: „Az Homonnay Bálinth udvara ki volth, abban vagyon sernevelős ház, pusztá. Az másik Homonnay sernevelős házban serfőző üst (...). Zinnán vagyon az udvar mellett egy sernevelős ház, ép. Udván vagyon egy sernevelős ház. Hortoviczán vagyon egy sernevelős ház. Mezőlabarczon is vagyon egy sernevelő ház.”⁸¹² De találunk ilyen műhelyeket ebből az időszakból Ungváron és Csetneken is.⁸¹³ Sőt I. Rákóczi György makovicai uradalmában már 1641-ben is működött sernevelő.⁸¹⁴

Annak ellenére, hogy a Hegyalján a szőlőtermelésé a főszerep, s jobbágyok is rendelkeztek saját szőlővel, ezáltal borral, ez a vidék sem maradt el a sörfőző műhelyek emelésében. Igaz, az első üzemek csak a 17. század elején létesülnek. Regéc is ezek közé tartozott. Az 1639. évi, Eszterházy Miklós birtoklása alatt készített inventárium emlékezik meg a palánkban álló sörfőzőről. Az italkészítő üzem már Alaghy Menyhért tulajdonlása idején is működhetett, mivel az inventárium a következő jellemzésekkel sorolja az eszközöket: „*sörneveléshez való öreg kád 2, öreg üst 1, salétromfőzéshez való öreg kád 1, rossz tekenő 4.*”⁸¹⁵ Így Jármay Edit azon megállapítása, miszerint 1646-ban még nincs az uradalomban sörfőzés, nem állja meg a helyét. Észrevételét minden bizonnyal az 1646-ban készített inventáriumra és urbáriumra alapozta. Ezek valóban nem tesznek említést a sernevelőről, de magáról a palánkról sem, ahol állt, s az ott található további épületekről.

A forráshiány miatt következőnek csak az 1678-as leltárból értesülünk az iparágról. Azonban a 17. század végétől fennmaradt dokumentumok nagy száma meghatározó adatokat biztosítanak számunkra a sernevelő történetére nézve. 1678-ban Zrínyi Ilona Regéc várába érkezett, II. Rákóczi Ferenc ekkor kétéves volt. A család érkezése miatt a várban előkészületeket tettek, aminek első lépése volt az új leltár elkészítése. A Nagy Ferenc inventátor által jegyzett dokumentum a palánk épületei között sorolja a sörfőzőházat. S bár az 1680-as urbáriumban

⁸¹¹ Csiffáry 1999. 30.

⁸¹² MNL OL E 156 a. Fasc. 145. No. 001.

⁸¹³ Ungvárra lásd: MNL OL E 156 a. Fasc. 116. No. 005 / b.; Csetnekre lásd: Uo. Fasc. 174. No. 008 / a.

⁸¹⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 021. No. 006.

⁸¹⁵ A felsorolásban további eszközökről is olvashatunk. Az épületben található volt még két kicsi kád, egy rossz, foltozott üst, 10 db apró kád, 6 rossz, öreg hordó, 2 cseber (chyber), egy merítőkanál és még egy lúgmerítő is. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 141.

nincs feltüntetve, a Regéchez tartozó „sernevelő rét” neve őrzi a sörfőzés további tevékenységének bizonyítékát. „Bonorum Fiscalium ad arcem Regécz pertinentium, ex manib[us] G[ene]rosi D[omi]ni Emerici Szeredszeghi provisoris, ad manus G[ene]rosi D[omi]ni Michaelis Czirjáci pro nunc provisoris resignat.” – olvasható annak a dokumentumnak az első oldalán, amely utoljára említi a regéci vár sörfőző műhelyét.⁸¹⁶ A Rákóczi erősséget annak feladása, s a Kamarához kerülése után a császári katonák az Udvar parancsára – több más várral együtt – felrobbantották. Ezalatt a palánk, s az ott álló épületek is megsemmisültek. Ami pedig mégis épségben maradt, nem érte meg továbbra is fenntartani.

Ezt követően az uradalomban kétszer is megpróbálkoztak új sörfőző felállítással, de egyik alkalommal sem tudták 3 évnél tovább üzemelni azokat. „Sernevelő is itt egy volt, cum ad pertinentiis, ez is elpusztult.” „Serfőző alkalmosság is volt itt, de tellyességgel elpusztult.” – írják Mogyoróska és Horváth települése mellett 1689-ben.⁸¹⁷ Alkalmos épület hiányában az uradalom kénytelen volt évente sört vásárolni, amely mind az 1695-ös, mind az 1696-os számadásban megjelenik. A vásárolt mennyiség azonban nem volt sok, mindössze 16 és 10 hordó egész évre.⁸¹⁸ Mindez egyrészt azt mutatja számunkra, hogy a sörfőzés nem volt elterjedt az uradalom területén, annak ellenére ugye, hogy már az 1630-as évektől beszélhetünk működő sernevelőről. Másrészt a korábbi sörfőző termelési mennyiségéről is képet adhat számunkra, amennyiben azt a feltételezést követjük, hogy annyi hordó sört vett az uradalom, amennyire annak szüksége volt, s amennyit palánkban álló főző korábban biztosított számára.

Az új műhely csak 1697-re épült fel, ezúttal Tállya mezővárosában.⁸¹⁹ Ezt követte a fonyi sörfőzde, amely 1701-re már biztosan állt.⁸²⁰ A két üzem a szabadságharc alatt is működött, sőt amikor 1711 után Trautsohn Lipóhoz került az uradalom, éppen a sörfőzés volt az, amelyet szeretett volna fellendíteni. E célból udvarbíróját arra utasította, hogy a komlót és árpát helyben vessék el.⁸²¹

A herceg intézkedése racionális döntés volt. Ha végignézzük az uradalom gazdasági dokumentumait, feltűnő, hogy komlós kertet, vagy egyáltalán komló bevételt nem jelölnek meg. Bár hozzá kell tennünk, hogy Komlóska település neve minden bizonnyal az ott egykor folyt természetből eredeztethető. Még egy évtizeddel azután is, hogy két sörfőző is működött párhuzamosan, az uradalom továbbra is vásárolta a főzéshez szükséges komlót. Az 1711-es számadás szerint

⁸¹⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 153. No. 027.

⁸¹⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁸¹⁸ Az 1695. évi számadásra lásd: MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 88r.; Az 1696-os számadásra lásd: Uo. 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 7r.

⁸¹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁸²⁰ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Conscriptio arci et dominii Regécz 1701. fol. 36v.

⁸²¹ Jármay 1930. 52.

„Pecunia procurati sunt diversis vicibus pretii cubuli 36, 3 quartale.”⁸²² Még érdekesebb azonban a hely, ahová a komlót kiosztották: „In 24 braxaturas per 5 quartas erogati cubuli 30.” Eszerint 1711-ben 24-szer főztek sört egy évben. Ha az egy évvel későbbi adatokat nézzük, már ötvennel találkozhatunk.⁸²³ Mi az oka annak, hogy az 1710-es évek végén ilyen mértékben megszorodott a nevelések száma, ha korábban alig fogyott sör az uradalom területén?

A hegyaljai szokásjog miatt a jobbágyok is rendelkeztek szőlővel. Saját maguk készítették borukat, s a kocsmákon is elsősorban az fogyott. A szabadságharc alatt azonban a szőlőültetvények megfelelő módú művelésének lehetősége háttérbe szorult, amely tükröződik az 1710-es adatokon is.⁸²⁴ A bortermés mennyiségének csökkenése szolgálhatta tehát az indokot a sörfőzés fellendüléséhez?

Az 1711 és 1712-es években igen nagy a szőlőtermés, 336 és 314 hordóról beszélhetünk, amely még nem foglalja magába a további óbor-bevételeket. Mégis, épp ez a két év az, amikor majdnem, hogy megduplázódik az éves főzések száma. A szőlőművelés esetleges megtorpanása tehát nem támasztja ezt alá. Két elképzelés sokkal valószínűbb. Tekintve, hogy 1710-ben csak 19, 1711-ben 24, egy évvel később pedig 50 nevelés van, a növekedés mértéke arra enged következtetni, hogy 1709 vagy 1708 körül kezdődhetett a sörfőzés fellendülése. A szabadságharc miatt a fejedelem uradalmi bevételeire támaszkodott, ami Regéc esetében nem sok volt. 1695-ben 321 MFt, 1696-ban pedig 647 MFt maradt az uradalom kasszájában, majd 1709-ben az összeg tovább süllyedt, s 240,28 MFt volt a nyereség. Az uradalomnak szüksége volt arra, hogy valamit termeljen, amit pénzzé lehetett tenni. A sör erre megfelelő volt. Előállítás gyorsabb, mint a boré, olcsóbb, s a kocsmákon is el lehetett adni, továbbá még a táborokba is lehetett küldeni, vagy éppen el lehetett adni. Azonban a korábbi főzések alacsony száma, s ezáltal az elenyésző sörbevétel nem volt elegendő erre a célra. Ebből kifolyólag növelni kellett a braxaturák kapacitását. Az így beszolgáltatott több száz hordó egy részét az uradalom szép összegért el tudta adni, másik részét pedig ki tudta árulni a fejedelem kocsmáin.

Az uradalmi sörfőzőket már üzemeknek is nevezhetjük. Egy-egy sernevelő ugyanis több melléképületből állt, s a főzés előkészületeit mind más helyiségekben végezték. Regéc váráról készült 1678-as inventárium kiválóan szemlélteti ezeket az épületeket. „Csűr vár alatt. Sernevelő ezen csűr mellet. Sövényes, tapaszos, sindellyes. Egy öreg serfőző üst. Más heverő semmirekellő serfőző üst is. Serhevítő tekenő kettő. Serfőzéshez való öreg hód három. Serhűtő kis kád négy. Egy komlófőző rézüst. Ezen serfőző házbul nyíló egy kis ház. Élestő foghó hosszú válu egy. Sernevelős padgyán zab. Poros kondér. Ezen sernevelő mellet egy kút kőből kirakva. Szaladszárasztó ház serfőző mellet kőből, sárbul építet,

⁸²² MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 1. fol. 6v.

⁸²³ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 7v.

⁸²⁴ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 26r–27v.

kemenczeji kályhás. Majorházak kettő.”⁸²⁵ Az új, Fonyon felépített sernevelőt már sokkal nagyobb kapacitásúra és tartósabb anyagból építették. „In hac possessione Fony braxatoriu[m] quoq[ue] per resignantem D[omi]num P[ro]visorem noviter a fundamento ex lapidibus aedificatum, ac ex integro novis scandulis coopertum, quod cardinibus ferreis. Penes eandem janua[m] caminus lapideus supra tectum extensus, ac pro firmamento a parte inferiori una pertica ferri consoli datus.” Alapzata már nem vályogból, hanem kőből volt, teteje zszindellyel fedett, benne kőből rakott kemence, két nagy kád, 7 kis hűtőkád, árpadarás ház emelettel és kamrákkal. Érdekesség, hogy a forrás egy korábban épült sernevelő romjairól is említést tesz, amely nem messze feküdt a működő üzemtől. „Non pocul a p[rae]scripto braxatorio ex alia parte fluvioli Fonyiensis, reperitur aliud, ad ruinam tendens braxatorium antiquum cum destructis parietibus, et ruinato tecto scandulari, in eodem januae simplicos destructae cum cardinibus.”⁸²⁶

A sernevelők megfelelő eszközeire szükség is volt az üzem működtetésére. Bár maga a sörkészítés folyamata viszonylag rövid, de több fázisból áll. A nevelésre szánt árpát – ezt szaladnak nevezték – beáztatták egészen addig, míg az ki nem csírázott. Mikor ez megtörtént, átvitték az úgynevezett szaladszárító házba. Az abban álló kemence fölött megszáritották, s megpörkölték a kicsírázott árpát, majd a malomban megőrölték. Az így elkészült malátalisztet a sernevelőházban a kádakban vízzel főzték, majd a kis hűtőkádakba helyezték. Miután a főzet elérte a kellő hőfokot, átszűrték, s élesztőkádakba helyezték, amelyben elnyerte néhány százalékos alkoholfokát, s savasságát. Az élesztőről lemert sört ezt követően pár napig pihentették, hogy kellően utóérjen. A szűrésből megmaradt malátát a majorsági sertések hizlalására is adták.⁸²⁷ Takáts Sándor szerint sernevelőinkben hetente kétszer készítettek árpából készült italt. Egy nevelésre pedig hat kőből árpát adtak, amelyből leggyakrabban 5–3 hordó sört tudtak készíteni.⁸²⁸ A regéci uradalom esetében ez a szám alacsonyabb. 1712-ben ötvenszer főztek, úgy, hogy maga a sörfőző 10 hónapon keresztül működött. Egy neveléssel 10–11 hordót tudtak megtölteni, ami a duplája a Takáts által leírtnak. Ez azt jelenti, hogy a regéci sörfőzőkben heti egyszer főztek, akkor azonban kétszer akkora mennyiséget, mint az átlagosan szokás volt.

A magyar sernevelőkben pálinkát is készítettek. Ez alól Regéc sem volt kivétel. A főzés után megmaradt élesztőt használták fel erre a célra, s az is előfordult, hogy a megromlott sört főzték ki pálinkának. A számadásokban két megnevezés is előfordult – crematus, és vinum adustus. Égetett [szesz] és égetett bor. Pálinka lenne mindkettő? Igenis, meg nem is. A korszakban a pálinka és az égetett bor között markáns különbséget tettek. Az elkészítési mód után égetettnek hívtak

⁸²⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

⁸²⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 152. No. 056.

⁸²⁷ A sörfőzés technikájára lásd: Csiffáry 1999. 31.; Takáts 1961. 101–102.

⁸²⁸ Takáts 1961. 102.

akkoriban minden tömény szeszesealt. Viszont az eljárás alatt nem gyümölcsöt, hanem gabonaféléket használtak. Ennél fogva a crematus, pálinka gabonából készült szeszesealt jelent. Míg az égetett bort – mely egyébiránt lényegében szintén pálinka – a seprőből vagy törkölyből főzték ki újra.⁸²⁹ Érdekes, hogy a számadások adatai alapján éppen a Hegyalján, a magyar borkultúra központjában a klasszikus gyümölcspálinka messze nem volt olyan kelendő, mint a gabonaégetésből készült ital. 1712-ben az égett bor kiárusítása csupán 20 MFt bevétellel járt, míg a pálinkáé 1726,16 MFt-ot tett ki.⁸³⁰ A pálinka kelendősége miatt az uradalom is külön ügyelt annak előállítására, s a fonyi sörfőző mellé építettek egy pálinkafőző házat is.

Hasonlóan a sörhöz, a pálinkakészítés és árusítás is a földesúri előjogok sorába tartozott. Kezelését tekintve azonban nem csak földesúri, hanem bérlői is lehetett. Utóbbi esetében előfordulhatott, hogy csak az árusítás jogát adták bérbe.

Annak ellenére, hogy az uradalom területén már a 17. század elejétől működött sörfőző, semmilyen adat nem támasztja alá azt, hogy árendára bocsátották volna. A tállyai sörfőző 1697-es felépítése azonban már egy új gazdaság szemléletű vezetés alatt történt, amikor is egyre többször történt árendára bocsátás, különösen az ipari üzemekkel összefüggésben. Az új sernevelő sem lehetett kivétel. Megépülésekor 150 MFt volt az éves díj, amely magába foglalta a tállyai kocsmán történő árusítás jogát is. A fonyi sörfőzőt is bérlői kézre adták, amelyről az 1701-es számadás ad tanúbizonyságot. Nem csak a sör, de a pálinkafőzés és árusítás is ezen bérlői forma alá esett. 1710-re viszont eltűnik a sernevelő és az árusítás bérlete a számadásokból, helyét a pálinka vette át. Bár a gabonából készült tömény szeszesealt a sörfőzőkben készítették, az árendás csak a pálinkafőzésre és kimérésére kért bérletet. Az educillatio jogát leggyakrabban azonban nem egy személy, hanem a település vette bérbe, amelyre Fony 1695-os dokumentuma a legjobb példa. „Mi fonyi főbíró Kalusa Márton, polgártársam Varga Pál, közönséges tanácsommal együtt recognoscálljuk [...], hogy in anno 1695, hogy mi fonyi lakosok nemzetes Jantó János uramtul árendáltuk megh az pálinka korcsmát tizenkét magyar forintokban, mit méltóságos uraknak eő nagyságoknak részírül, mely tizenkét forintoknak medietasa hat az méltóságos fejedelem eő nagysága részire.”⁸³¹ A bérlés díja településenként eltért, s előfordult, hogy évente változott. A pálinkamérés árendáját a 36. ábra szemlélteti. Előfordult azonban, hogy az egyes településeken történő mérési jogot egy személy vette bérbe. 1695-ben is így történt, míg a fonyi jog a település, addig a regéci, mogyoróskai, és komlóskai pálinkamérést Kertész György bérelte 7 Ft 50 dénár-

⁸²⁹ Novák László Ferenc tanulmányában hasonló eredményre jutott. Vö.: Novák László Ferenc: Pálinka vagy égettbort? = *Forrás*, 2013. 10. sz. 81–101.

⁸³⁰ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 31r.

⁸³¹ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Fony recognitioja, fol. 66r.

rért.⁸³² Az 1711. év volt az utolsó az általunk vizsgált időszakban, amikor ez a rendszer élt. 1712-ben ugyanis a pálinkaárusítás joga ismételten visszakerült uradalmi kezelésbe. A sör esetében ez már korábban megtörtént.

A pálinkamérés évi árendája						
Település	1695	1696	1701	1710	1711	1712
Szántó	7,50	7	–	–	–	–
Tállya	24	24	60	60 ⁸³³	–	–
Fony	6	6	12	6	12	–
Horváti	3	3	–	5,42	6	–
Baskó	1	1	5	–	4	–
Regéc	7,50	2,50	5	4	4	–
Mogyoróska		2,50	5	4	4	–
Komlóska		2,50	4	–	4	–

36. ábra. A pálinkamérés évi árendája a számadások alapján, az értékek magyar forintban értendők

1710-ben már biztosan nem volt bérlője sem a tállyai, sem pedig a fonyi sernevelőnek, mivel azok akkorra már földesúri kezelésűekké váltak. A 18. század elejéről egy sörfőző mesterről van tudomásunk, aki a fonyi sörfőzöt üzemeltette, de már, mint uradalmi alkalmazott. Knopfer Benedek 10 hónapra kapta a fizetését, amely 1710-ben 57,60 Mft volt, egy évvel később 48, míg 1712-ben már 100 Ft 80 dénár-ra rúgott. Ehhez járt még 1 köböl, 2,40 Mft értékű gabona is. Mellette két segéd is dolgozott, akik főzésenként kapták fizetésüket az uradalomtól. Egy főzésért 1 Ft 80 dénár járt, amely a nevelések számának növekedésével évről évre magasabb összeget ért el. A sörfőzdek üzemeltetése azonban nem csak a konvenció mester és a legények vállára hárult. Bizonyos munkákat, mint az elkészült sör fuvarozása, komló és árpaszállítás, a serfőző körüli terület rendben tartása, a jobbágyokra hárult, akik a munkát robotban végezték el.

A földesúri kezelés csak 1713-ig állt fenn. Ezt követően egészen 1723-ig Moskovitz Fábíán bérlő a sör és pálinkafőzés jogát, mégpedig az uradalom egész területére kiterjesztve. Egy ilyen mértéket elérő bérlemény nem kevés pénzbe került. Az első évben 4500 Rft-ot fizetett ki Moskovitz az uradalom számára.⁸³⁴

Az elkészített sört és pálinkát valahol árulnia is kellett az uradalomnak. A legkézenfekvőbb hely nyilvánvalóan a kocsmá volt, ahol – mint ismeretes – az év nagyobb részében az úr borát és sörét árulták, Szent Mihály napja és kará-

⁸³² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 89v.

⁸³³ Emellett még 120 Mft jövedelme volt az uradalomnak a Forgách házban való pálinkamérés árendája után.

⁸³⁴ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 6.

csony között pedig a jobbágyok is kiáruhadták saját portékájukat. Az italkimé-
résből származott az uradalom egyik legnagyobb bevételi forrása, azonban a mé-
rés nem csak a kocsmákon történhetett. A földesurak vendégfogadóiban, az
ivókkal ellentétben, egész éven az úr borát mérhették. A regéci uradalom terüle-
tén két fogadó is volt, Szántón, illetve Rátkán. Mindkét épület már állt a 17. szá-
zad közepén, azonban 1680-ra elpusztultak. „Edgy építettet volt, ott korcзма
árultatot – s – egyib szép jövedelem is volt, de a pogány török miat még egészen
újjonnan, amit még építettek vala, a német tábor alá jövéen, mind el hordották,
csak a helye pusztán.” – Írták a rátkával kapcsolatban, az 1680-as urbárium-
ban.⁸³⁵ A szántói diversoriumot 1697-re újból felépítették. Azonban nem maradt
a fejedelem kezelésében, hanem a többi ipari üzemhez hasonlóan bérbe adták.
1697-ben még csak 140 MFt volt az éves díj, a rákövetkező évben emelték fel
200-ra, amely magába foglalta az abrak, a széna, az étel, s a pálinka árendáját
is.⁸³⁶ A rátkai fogadó is állt már 1701-ben, szintén bérlői kézben, 147 MFt-os
éves díjjal. Azonban ezeknek a létesítményeknek a fenntartása nagy ráfordítást
igényelt, s a számadásokból kitűnik, hogy évről évre végeztetett rajtuk az urada-
lom kisebb-nagyobb javításokat. A Rákóczi szabadságharc utolsó éveiben a rát-
kai vendégfogadó továbbra is árendában maradt, hol 60, hol pedig 180 MFt volt
az éves díja. A szántói diversorium azonban csak 1713-ban került újra bérlőhöz,
egy „számúzott jövevény” (profugus hospes) fizetett érte 230 RFt-ot. A bérlet
magába foglalta a szántói vámot és a fogadóban történő borkimérés jogát. Ugyan-
ebben az évben cserélt fenntartót a rátkai létesítmény is, amelyet Mayer János
kapott meg évi 150 RFt-ért.⁸³⁷ A kocsmák, vendégfogadók árendára bocsátása
megszokott volt szerte a Magyar Királyság területén. Ilyennel találkozunk a di-
vényi uradalomban, de már Thököly is 1678-ban bérbe adta Munkács városának
minden kocsmáját és vendégfogadóját egy Efraim nevű zsidónak.⁸³⁸

Ha a regéci uradalom bevételeinek legnagyobb részét az educillatio adta,
megérte-e a mérést, főzést és a vendégfogadót is bérbe adni? A válaszhoz mind a
természetbeni, mind pedig a pénzbeli bevételek és kiadások összehasonlítása
szükséges. (Az ábrák szélesebb spektrumon való értelmezéséhez lásd a 61–65.
és 77–83. ábrákat, amelyek az adott évi pénzügyi kiadásokat és bevételeket mu-
tatják.)

⁸³⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁸³⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁸³⁷ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 6.

⁸³⁸ Szirácsik 2001. 160.; Tököly Imre szerződése Efraim zsidóval a sör- és pálinkafőzésről 1678
= *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1898. 4. sz. 216.

Természetbeni bevételek						
	1695	1696	1701	1710	1711	1712
Sör (hordó)	16	10	87	190	264	550
Pálinka	–	–	–	–	–	371 1/3 icce; 51 hordó
Árpa (kőből)	79,625	83	344,75			
Árpadara (kőből)				259	395	627,5
Komló (kőből)	–	–	–	–	36,3	51,3
Természetbeni kiadások						
Sör (hordó)	16	10	87	190	264	550
Pálinka	–	–	–	–	–	371 1/3 icce; 51 hordó
Árpa (kőből)	63,75	63,125	246,75			
Árpadara (kőből)				259	288	627,5
Komló (kőből)	–	–	–	–	30	51,3

37. ábra. Természetbeni kiadások és bevételek a számadások alapján

Sör eladásának haszna					
1695	1696	1701	1710	1711	1712
–	–	62,76 Ft	1216 Ft	1905 Ft	–
Sör vásárlására költött összeg					
–	–	202,98 Ft	–	–	–

38. ábra. Sör eladásának haszna a számadások alapján.
Egy hordót 7,5–7 Ft-ért tudtak eladni, míg a fonyi és tállyai nevelőtől
vásárolt sör hordója 3–4,80 Ft között volt. Ft=MFt

Educillatio haszna					
	1695	1696	1701	1710	1711
Tállya	2635,71 Ft	2512,32 Ft	3412,96 Ft	1685,30 Ft	1365,88 Ft
Szántó	598,21 Ft	471,66 Ft	1333,30 Ft	112,28 Ft	180 Ft
Fony			201,38 Ft	–	40,42 Ft
Mogyoróska			–	–	–
Komlóska	713,30 Ft	280 Ft	–	–	–
Horváti			–	–	99,68 Ft
Baskó			–	–	–
Összes	3947,22 Ft	3263,98 Ft	4947,64 Ft	1797,58 Ft	1685,98 Ft

39. ábra. Az italkimérés haszna a számadások alapján.
Az összesítésekben nem tüntették fel, mennyi haszon származott külön a bor,
s a sör eladásából. A számadások adatai ellenben arra engednek következtetni,
hogy a bevétel legnagyobb része a borból származott,
s a sör haszna csak elenyésző. Ft=MFt

	Bor	Pálinka	Sör	Égetett bor
Tállya	5510 Ft	1068,72 Ft	3127,50 Ft	16,80 Ft
Szántó	953,77 Ft	124,64 Ft	570 Ft	–
Fony	409,33 Ft	159,06 Ft	212 Ft	–
Baskó	30,12 Ft	32,13 Ft	70 Ft	–
Horváti	331,22 Ft	184,16 Ft	–	3,60 Ft
Regéc	–	38,32 Ft	105 Ft	–
Mogyoróska	–	102,63 Ft	70 Ft	–
Rátka	–	16,50 Ft	–	–
Összes	7234,98 Ft	1726,16 Ft	4154,50 Ft	20,40 Ft

40. ábra. Az 1712-es italmérés haszna az adott évi számadás alapján.
Ft=MFt

A sernevelőkre fordított összegek			
1701	1710	1711	1712
253,20 Ft	493,40 Ft	780,91 Ft	1796,45 Ft

41. ábra. A sernevelőkre fordított kiadások a számadások alapján.
Az összegek tartalmazzák a konvenciós mester, inasok fizetését,
a nevelőnek vett árpát, komlót, s az épületek javítási költségeit. Ft=MFt

Ezekből az adatokból az látszik, hogy amikor a sernevelő földesúri kezelésben volt, évről évre növelték az árpabevételt, sőt nem csak többet vetettek el, de többet is vásároltak, amelyet aztán mind felhasználtak a sörkésztésre. A nevelés ilyen mértékű növelése viszont természetes költségekkel jár. A konvenciós mester, az inasok, a sörfőző körül végzett munka, továbbá a szükséges árpa megvétele mind-mind növekvő költségekkel jártak. Ebből kifolyólag hiába látunk fokozódó bevételi összegeket, mialatt a nevelő földesúri kezelésben volt, a tiszta haszon a teljes bevétel 55–60%-át tette ki. Ezzel szemben mikor 1701-ben bérlő üzemeltette a sörfőzőt, az uradalomnak csak 253,20 MFt kiadást jelentett, amely összeg a főzéshez szükséges eszközök – rézüstök, kádak – beszerzését és reparálását takarta. Tekintve, hogy a sörreladásból nem származott haszna azon éven az uradalomnak, ráfizetésesnek tűnhet a bérleti módban való fenntartás. Hozzá kell azonban számolnunk a tállyai és a fonyi sörfőzdék összesen 300 MFt-os árendáját, illetve a vendégfogadó 200 MFt-os bérlési árát, amelyekből látható, hogy a sörnevelőből származó tiszta haszon szintén 50% körül mozgott. Nézzük ehhez a további adatokat. 1713-ban Moskovitz 4500 RFt-ot (kb. 5400 MFt) fizet a sör és pálinkafőzés jogáért. Ez az előző évi sör és pálinka kiadásának kiadásának a 92%-a. Az ekkor már prefektusként tevékenykedő Scherenus Sándor nem csinált rossz üzletet az uradalom számára. A sör-pálinka educillatio nagy hasznot hozó ágazat ugyan, bár az a haszon – ahogy látszik is – ingadozó is lehet. Azzal, hogy a prefektus árendába bocsátotta az árusítás-főzés jogát, egy fix

4500–4000 Ft-os bevételi forrást kötött le az uradalom számára.⁸³⁹ A legnagyobb hasznot hajtó borkimérést viszont továbbra is meghagyta a herceg tulajdonában.

Összességében mindezekből két eset látszik. Az 1690-es évek végén, 18. század legelején, amikor még az uradalom II. Rákóczi Ferenc tulajdonában állt, a sörkésztést, s az uradalmi sörfogyasztást nem tudták kellő mértékben fellendíteni. S bár bérbe adták az üzemet, amely az új gazdasági szemléletet tükrözi, az abból eredő haszon messze elmaradt a benne rejlő lehetőségektől. Modellváltás az 1710-es években figyelhető meg. Ekkor van ugyan haszon, de a ráfordítás jelentősen lefölözte azt. Trautsohn herceg német tisztjei voltak azok, akik igazán megértették, milyen rendszerben, s mekkora díj mellett volt érdemes üzemeltetni a regéci uradalom sörfőző üzezeit. Mivel ekkortól kezdődően a pálinkafőzés joga is Moskovitzhoz került, időről időre egyesek megpróbálták saját maguk számára főzni, természetesen titokban. Az illegális főzők személye azonban nem a jobbágyok, hanem éppen a nemesek sorából került ki. 1718-ban több ilyen titkos főző a tisztek tudomására jutott, amelynek vizsgálatát, s felszámolását haladéktalanul meg is kezdték.⁸⁴⁰

JOBBÁGYI KÉZMŰVESEK

Üveghuta, sörfőző, melléképületek, asztalok, székek, zsendelytető, kályhák, ruházati cikkek. Ezek felépítése, elkészítése megfelelő szaktudást, kézműves munkát igényelt. Az uradalomnak sokfajta ipari termékre volt szüksége, az épületek állandó karbantartást igényeltek, a konvenciók szolgáikat a szegődménylevelek szerint el kellett látni öltözőkkel, s még nem említettük az uradalom területén élő jobbágyok, nemesek igényeit, akik szintén hozzájárultak a kézművesipar fenntartásához.

Minden mesterség a háziiparból fejlődött ki, majd specializálódott. A dolgozatnak nem célja ezen specializálódás, s a céhek létrejöttének és működésének részletezése, azonban az abaúji térségben meghatározó szerepet betöltő pentapolisi céhszövetség, azon belül a kassai említése elengedhetetlen. Ismeretes a felvidéki városok együttműködése, amely együttműködés a piacok, kereskedelem védelmét is jelentette – a vidéki kisiparosok kárára. A Kassa, Eperjes, Bártfa, Késmárk és Kisszeben között létrejött ötvárosi szövetség eleinte ugyan csak az alapító városok kézműiparát szabályozta, s dolgozott ki azokra egységes rendet, azonban ez a rendszabály hamar meghatározóvá vált egész Felső-Magyarországon. A 16–18. század volt a céhek fénykora, s a városokban, mezővárosok-

⁸³⁹ Jármay Edit 18. századra vonatkozó összesítő táblázatából látszik, hogyan változott az árenda 1713–1723 között. Jármay 1930. 83.

⁸⁴⁰ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 2. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1688–1771 nr. 141.

ban sorra alakultak a helyi műveseket tömörítő szervezetek.⁸⁴¹ Ezek rendre Kassa céheihez fordultak, hogy csatlakozva hozzájuk használhassák szabályzataikat, ezáltal fiókcéheket létrehozva szerte Felső-Magyarországon. Ezek alapításában Kassa városa is nagyban érdekelt volt, mivel a Pentapolis céhszövetsége privilégiummal rendelkezett a céhek közti jogszolgáltatásban, peres ügyek intézésében, ennél fogva tulajdonképpen bírósági funkciót is betöltött.⁸⁴²

A Lengyelországba futó kereskedelmi út, s két különböző tájegység találkozása a mezővárosok fejlődésében meghatározott szerepet játszott. A regéci uradalom két legnagyobb települése, Tállya és Szántó is ennek köszönhetette létrejöttét, helyzetük viszont a hegyaljai bor fellendülésével vált igazán jelentőssé. A jövedelmező szőlőművelés, a pénzgazdálkodás terjedése rövidesen szétfeszítette a háziipar kereteit. Immár a jobbágyok is a mesterekhez – vargákhoz, csizmadiákhoz, szabókhoz fordultak a szolgálatok igénybevételéhez. Nem véletlen, hogy Tállya, s az egész uradalom legelső bejegyzett manufaktúrája az 1642-ben megalakult csizmadia céh volt. 11 évvel később pedig megalakult a vargák, majd 1695-ben a sarukészítők céhe.⁸⁴³ A szerveződések gyors egymásutánisága a korszak viszonyaival lehet összefüggésben. A lengyelországi kereskedelmi út ugyanis sok pozitívuma mellett negatívummal is járt. A 16. századi gabonakonjunktúra alatt drágán exportálták az élelmiszert – észak felé elsősorban a bort –, azonban ugyanazon az úton érkezett hazánkba az olcsó külföldi ipartermék, amely – mint ahogy az már fentebb említésre került – leginkább a magyar textiliparra nézve volt rendkívül káros. A Pentapolis céhszövetsége, mivel elsősorban a piac védelmére alakult meg, azzal töltötte be ezen funkcióját, hogy több szerveződésnek engedte át szabályzatát. Ezzel egyrészt teret engedett az ipari fejlődésnek, másrészt a hazai kézművesek számának növelésével, vagyis a hazai iparcikkek mennyiségének növelésével próbált az olcsó külföldi termékek térhódításának elejét venni. Jellemző, hogy a tállyai céhek is a kassaihoz fordultak szabályzatuk, így működésük elnyeréséhez. Ugyanez figyelhető meg a 18. század első

⁸⁴¹ Kassa óvárosának kövezete, mint egy térkép, még ma is őrzi az egykori manufaktúrák elhelyezkedését, a hajdani városkapunál elhelyezett céhjelek mutatták az érkezőknek, merre találják a keresett iparost.

⁸⁴² Gyulai Éva: A kassai és Abaúj vármegyei szabócéhek a 16–19. században. In: *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 45*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 182. (továbbiakban Gyulai 2006/a.)

⁸⁴³ Takács Péter: *Tállya*. Száz magyar falu könyvesháza, Bp., 2001. 44–45. Az uradalom területén fazekascéh nem működött. Ezt onnan tudhatjuk, hogy 1711-ben a prefektus Kispataki fazekások céhmesterét, Román Györgyöt kérte fel a tállyai kúria kályháinak megcsináltatására. MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 25. Kispatak Sárospatak városrészét képezte, amely a Bodrog jobb partján terült el. Bár hagyományosan a Belsőváros szolgált a kézművesek lakhelyeként, Kispatakon is megfigyelhető tömörülésük. Már a 16. század közepén feljegyeztek ott munkálkodó fazekasmestert. Péter Katalin: Társadalom és gazdálkodás a kora újkori Sárospatakon. A patakiak csendes ellenállása. = *Századok*, 1997. 4. sz. 816.

harmadában. Bár a szabócéhek voltak azok, amelyek az országban talán a legelsőként létesültek, a regéci mezővárosban ez csak 1727-ben következett be. A kassai elköteleződés azonban külön szabályokkal, de egyben mindkét fél engedményeivel járt együtt. A szabad királyi város megtiltotta, hogy a rendszabályt más intézményesüléseknek továbbadják, vagyis Kassán kívül más céh nem tölthette be az anyacéh szerepét. Viszont a tállyai mestereket befogadhatták a kassaiak, s fordítva. Továbbá mindkét város kölcsönösen részt vett egymás vásárjain, azzal a kikötéssel, hogy a kassai iparosok cikkeit nem ellenőrizhették.⁸⁴⁴ Ez azt jelentette, hogy Tállya évi négy országos vásárán a szabad királyi város kereskedői előjogokat élvezhettek.⁸⁴⁵

A regéci uradalom céheinek működése a már ismert rend szerint zajlott, s az 1609-ben alakult sárospataki varga, illetve az 1656-tól létező csizmadiacéh szabályzatai mutatják ezt be nekünk a legjobban.⁸⁴⁶ Az egy helyen dolgozó mesterek száma meghatározott volt, ahogy az is, hány legényt fogadhattak maguk mellé. Ha valaki céhtag szeretett volna lenni, ellenőrizték, működött-e kontárként azelőtt, s amennyiben igen, tagságát megtiltották. Ha ilyen nem történt, mesterremeket kellett készítenie. A mesterremek – beszéljünk bármilyen szakmáról – több darabból állott. A sárospataki vargacéhnél ez egy nemesek számára készült sarut, vörös sarut, deli csizmát, s egy cipellőt jelentett. A kassai szabócéh esetében ez parasztruha, miseruha, polgári és katonai öltözet, táncruha, szerzetesi ruha, s sátor elkészítésének tekintélyes sorában merült ki.⁸⁴⁷ A miskolci bodnár-mester-jelöltnek sem kellett kevesebbet dolgoznia, egy hét alatt kellett kiállítania egy fürdődézsát, egy törkölykádát, s további egy darab 16 akós kádát.⁸⁴⁸ Amennyiben a mesterek elfogadták ezen remeket, a jelöltnek meghatározott összeget kellett befizetni a céhládába, s az előírtak alapján meg kellett vendégelnie a céhnek. Nem minden kézműves volt, vagy lehetett tagja a céhnek. Azok a jobbágyi iparosok, akik falujukban dolgoztak, s csak, mint mellékfoglalkozás üzték azt, nem a céhek kötelékében, nem mestertől tanulták ki a szakmát. Az ő „mestereik” a család, gyakran szüleik voltak, s ez is volt a legegyszerűbb módja a tanulásnak. A szakma családon belül öröklődött. Heckenast Gusztáv hívta fel arra a figyelmet, hogy a céhek magyarországi megjelenése előtt pontosan ez a módszer képezte a kézműveseket, viszont ez korlátozott volt. Nem tudott annyi iparost teremteni, mint amennyi szükséges lett volna. Épp ezért ez a módszer, ha nem is

⁸⁴⁴ Gyulai 2006/a. 193–194.

⁸⁴⁵ Tállya vásártartási jogát VI. Károly 1726-ban megerősítette. A négy vásár időpontja: február 4., április 4., június 27., és október 13. volt. MNL OL E 197 Acta radicalia 2. cs. 3. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1563–1739. nr. 174.

⁸⁴⁶ A szabályzatok átíratát lásd: Dienes Dénes: *A Rákóczi - család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében*. Sárospatak, 2003. 10–17., 130–134.

⁸⁴⁷ Gyulai 2006/a. 200.

⁸⁴⁸ Rémiás Tibor: *Bodnárrok*. In: *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 67.

halt ki, a falvakra korlátozódott, s kettévált az ipar földrajzilag is. A város lett a központja a piacra termelő iparosoknak, céheknek.⁸⁴⁹

A céhtagok a közösség megbecsült tagjai voltak, amit az is mutat, hogy Kassán a 12 tagú szenátusból ketten, a 35 tagú választott községből pedig tízen iparos családból származtak 1682-ben.⁸⁵⁰ De említhetnénk akár Kisszeben 1518. évi esküdtjeit is, akik közül négyen űztek valamilyen mesterséget.⁸⁵¹

Iparos és iparos között is volt azonban különbség. A módosabb nemesek, akik meg tudták fizetni, a szabókkal készítették ruháikat, gyakran egyenesen kassai kézműveseket kértek fel erre a célra, vagy pedig a mives anyagokat a városokból szerezték be. Ilyen esetben a nemesek vagy magas rangú, tőkével rendelkező tisztviselők a helyi mesterembereket alkalmazták. Jantó János, az uradalom egykori provizorának levele erre szolgált példát. Ebben arra kéri Léderer Márton eperjesi kereskedőt, hogy aranszínű szövetet küldjön a számára. „Külgön k[e]g[ye]l[me]d (...) pár gombháznak való materiát, aranyat. Arany fonálra nincs[en] szükségem, mert elég vagyon, itt fogom megcsináltatni, gombkötöm is vagyon hozzá, a hossza legy[en] illy[en], mint az a mérték, a szélessége penigh minnél tisztességesseb lehet, keskeny ne legy[en], mert gyermek[ne]k való, olyan legyen, mint a Klobusiczky uramé.”⁸⁵² Mikor Jantó levelét megírta, két gombkötő cég is működött Tállya közelében. Az egyik, az 1636-ban megalapult sárospataki, a másik pedig az 1689-ben létrejött tokaji volt.⁸⁵³ Valószínű, hogy az „itt fogom megcsináltatni” szófordulat arra utalhat, hogy ezen városok valamelyikére vitte a munkát, mivel Tállyán ekkor már nem működött gombkötő. Az 1697-es összeírásban találkozunk ugyan Gombkötő György nevével, de az ő telke már 1680-ban is pusztán állt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ekkor – tehát 1680-ban – Gombkötő Jánost említik még tállyai lakosként, aki a mezővárosban két házhellyel is rendelkezett. Egy exempta egész telket, s egy „régii iktattott” telket bírt, ez utóbbit Szabó Jánossal együtt.⁸⁵⁴ Elképzelhető, hogy az egyébiránt kassai lakosokként feltüntetett Szabó és Gombkötő közös műhelye állhatott ott, mivel a két mesterség kéz a kézben járt, s lényegében a gombkötés a szabó munkából specializálódva vált ki.

⁸⁴⁹ Heckenast Gusztáv: A kézművesképzés a középkori Magyarországon. In: *A magyar iskola első évszázadai*. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter, Győr, 1996. 93–94.

⁸⁵⁰ H. Németh István: *Kassa város archontológiája - Birák, belső és külső tanács 1500-1700*. Fons könyvek 3. Bp., 2006. 231–232.

⁸⁵¹ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štatny archív v Prešove, Magistrat Sabinov 1446–1922 I–II. 97. Liber Annalum regiae liberrae civitatis Cibiniensis in Hungariae anno 1430. fol. 12v–13r.

⁸⁵² MNL OL E 204 Missiles 20. cs. 1696. ápr. 09. Jantó János levele Léderer Mártonnak.

⁸⁵³ Gyulai Éva: Gombkötők. In: *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 201. (továbbiakban Gyulai 2006/b.)

⁸⁵⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

Év	1630-as évek	1646	1680	1689	1697
Családfők, összeírt lakosok ⁸⁵⁵	1059	611	594	446	561
Kézművesek	23	22	29	23	30
%	2,1	3,6	4,8	5,1	5,3

42. ábra. Az uradalom iparosainak aránya az összeírt lakosokhoz viszonyítva

A regéci uradalom kézművesipari felmérésének a legcélratörőbb módja a fennmaradt urbáriumok vizsgálata. Ezáltal megtudhatnánk, hány jobbágyi jogállású iparos működött az uradalom területén, milyen volt vagyoni helyzetük, s hogyan történt adóztatásuk. A feltételesmód azonban nem véletlen. Ha végigtekintjük ezeket az összeírásokat, egyből szembetűnik, hogy gyanúsán kevés iparos működött az uradalom területén. Szabót, vagy gombkötőt, csizmadiát egyáltalán nem említenek, pedig tudjuk, hogy a csizmadiáknak elsőként alakult céhe Tállyán. Továbbá nehéz elképzelni, hogy éppen Tállya és Szántó mezővárosában, a Hegyalja központjában, a szőlőgazdálkodásból eredeztethető pénzgazdálkodás és árutermelés fellendülése mellett ne lettek volna olyan jobbágyi jogállású polgárok, akik a városban lakók öltözködési szükségleteit ne elégtették volna ki. A kételyt tovább erősíti az uradalom lakosságának névsora. Ennek végig olvasásakor foglalkozásokból eredő, s arra következtethető családnevek sorával szembesülünk. Szabó, Kovács, Csizmadia, Gombkötő, Kerékgyártó, Gombos, Szücs, s a sor még folytatható. Ennél fogva csupán csak a „mesterségükkel szolgálók” címszó alatt felsorolt iparosok száma nem tükrözi teljes mértékben a valóságot. Hová lett tehát a többi kézműves? A válasz egyszerű. Mezővárosi lakosokként az iparosok legtöbbször megtehette, hogy ne mesterségével szolgáljon, hanem azért taxát fizessen. Így nevük a taxások közé került, a kézművesek pontos számát viszont mégsem tudhatjuk. A probléma abból fakad, hogy nem jelölték meg, valóban mesterséget űző személyről van-e szó. Így könnyen lehet, hogy az 1689-ben Tállyán lakó Kovács István nem készített szerszámokat, ahogy például a regéci Szabó Péter is hajdú tizedes volt névadó mestersége helyett. Vagy a fonyi Szabó Mihály, aki marhával szolgált, viszont Gyarmati Szabó Jakab Tállyán 5 MFt taxát fizetett, s nemes is volt.

A családnevekből való visszakövetkeztetés ingoványos talaj a történettudományban. Természetesen jelzésértékkel bír, mint ahogy utalhat területre, tulajdonságra, s foglalkozásra, de családneveink meg nem szilárdulása, vagy éppen megszilárdulása is kétségeket vethet fel. Az első kérdés ezzel kapcsolatban, öröklődött-e az adott családnév? Ha igen, mikor? S ha még be is tudunk azonosí-

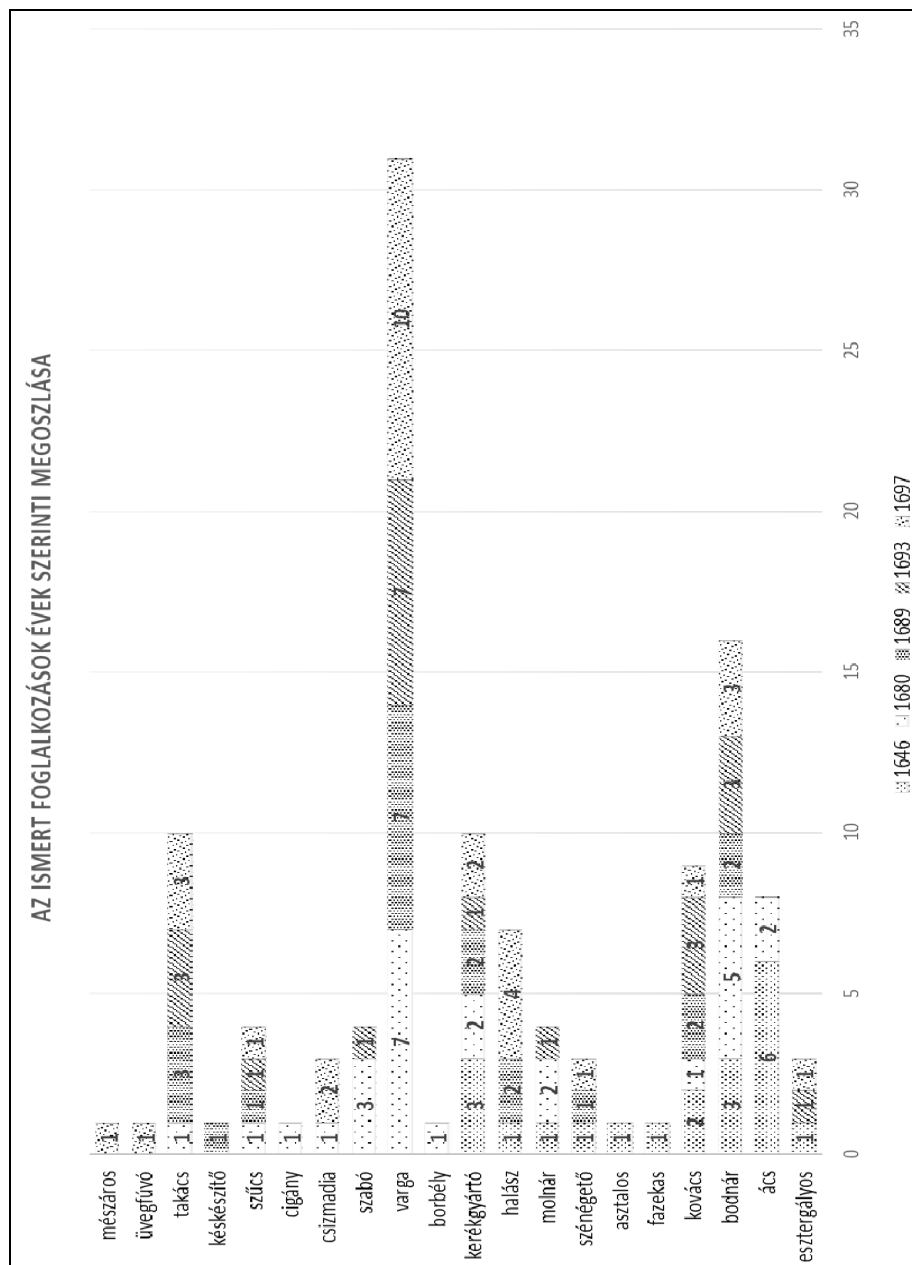
⁸⁵⁵ A kategória magába foglalja a taxafizető, illetve minden járadéktól mentes nemeseket, az exempta telken élőket, a szabadosokat, továbbá a taxafizető, gyalogszeres és marhával szolgáló jobbágyokat.

tani egy öröklődő családnévvel rendelkező jobbágycsaládot, egyáltalán nem biztos, hogy az a név nem fog később megváltozni. Szabó István ezt a két problémát két példával érzékelteti. Első hasonló az általunk fentebb jegyzett Szabó Péter és Kovács István esetéhez. A dézsmajegyzékekben a falusi bírók nagy többsége nem a Bíró vezetéknevet, hanem valamilyen foglalkozásnevet viselt, ami pedig a családnév örökölhetőségét mutatja. A másik példa tekintetében Szabó Ugocsa megyét hozza. Vizsgálata szerint más tájakról érkező jobbágyokat új helyükön korábbi lakhelyük nevével illették, még akkor is, ha eredetileg családnévük más volt.⁸⁵⁶

Visszatérve uradalmunkban lakó Gyarmati Szabó Jakab esetére, elmondható, hogy természetesen az armális nemesi lét nem zárja ki az iparos mesterséget, sőt jelzi számunkra, hogy a kézműveseket nem csak a taxás jobbágyok, hanem a nemesek között is lehet és kell is keresni. Ennél fogva a regéci uradalom kézműveseinek pontos számát nem tudjuk megadni. Mivel nem szeretnénk a családnévekből kiindulva spekulációkra hagyatkozni, elemzésünket csak a megjelölt iparosokra tudjuk alapozni. Azonban így valamelyest torz képet kapnánk. A probléma minél hathatósabb – ha nem is tökéletes – kiküszöbölésére több ábrát állítottunk fel. (43–58. ábra) Az egyik a megjelölt iparosok számát, a másik a településenként foglalkozást jelölő fellelhető családneveket tartalmazza. Mivel feltételezhetjük, hogy a feltüntetett családnevek egy része mögött valódi, működő kézművesek állnak, reményeink szerint a két táblázat egybevetéséből kicsivel közelebb kerülhetünk a valós adatokhoz.

Ebből jól látható, hogy a bizonyosan iparos mesterséget űzők közül messze a vargák voltak többségben. Őket követték a bodnárok, a kerékgyártók, majd a kovácsok és a takácsok. A sorrend nagyon is érthető. Míg a vásznat otthon is el tudták készíteni az emberek a szövőszéken, a lábbelik megalkotása már sokkal nagyobb szakértelmet igényelt. A bodnárok, s a kerékgyártók pedig a szőlőművelés eszközeit biztosították. Az öltözködéshez köthető kézművesek közül azonban feltűnően hiányzik a szabó mesterség. Ha megnézzük a családnevek listáját, valamelyest változik az iparosok kapcsán alkotott felsorolásunk. A szabó név nyomasztó túlsúlyát lehet látni, amely által bizonyosan állíthatjuk, hogy a mezővárosi iparosokon belül a vargák és a szabók ugyanolyan arányban képviselték magukat, sőt, meg merjük kockáztatni, hogy egyes időszakokban többen is lehettek.

⁸⁵⁶ Szabó István: A jobbágynevek kialakulása. In. *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1976. (továbbiakban Szabó 1976/a.) 228–229.

43. ábra. Az ismert foglalkozások évek szerinti megoszlása

Iparosok helységenkénti megoszlása																								
Foglalkozás	Tállya					Mogyoróska					Fony					Felsőnovaj					Szántó			
esztergályos																								
ács	1																							
bodnár		1				1	1					1	1	1	1						1			
kovács	1	1	2	2	1																1		1	
fazekas																					1			
asztalos	1																							
szénégető																								
molnár		1																						
halász																								
kerégyártó																								
borbély		1																						
varga		2	1		1		1	4	5	3		1	1	1	1							1		
szabó		1										2										1		
csizmadia					2																1			
cigány												1												
szűcs			1	1			1			1														
késkészítő			1																					
takács							1	3	3	3														
üvegfüvő																								
mészáros					1																			

Foglalkozás	Marcinfalva					Baskó					Horvát					Regéc					Komlóska			
esztergályos																	1		1	1				
ács							1				3						1		1	1				
bodnár	1				1							1		1		1	1	1	1		1			
kovács																								
fazekas																								
asztalos																								
szénégető							1															1	1	
molnár											1	1		1										
halász											1		1		2				1			1	1	
kerégyártó									1	1	2	2	1								2		1	
borbély																								
varga							1					1		1		1	1	1					2	
szabó																					1			
csizmadia																								
cigány																								
szűcs																								
késkészítő																								
takács																								
üvegfüvő																							1	
mészáros																								

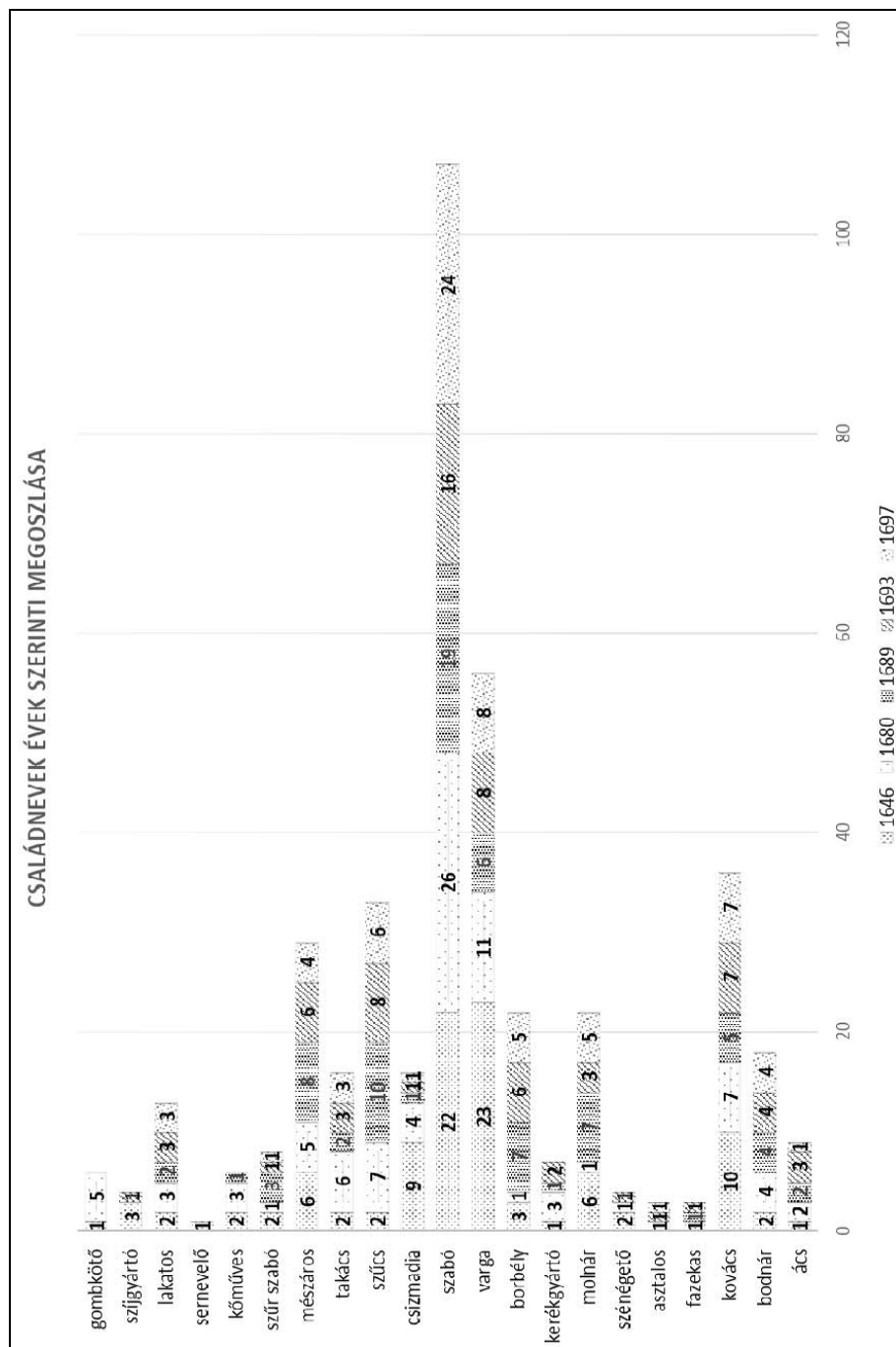
44. ábra. Iparosok megoszlása⁸⁵⁷⁸⁵⁷ Alsóvadáson a vizsgált években nem jegyezték be iparost.

Családnév	Családnevek helységenkénti megoszlása																						
	Tállya				Mogyoróska			Forry					Felsőnyvaj				Szántó						
Szabó	14	10	8	10	8	1	2	1	2	4	4	3	2	1	2	2	2	2	3	6	2	2	5
Borbély	2	1	4	4	4														1	2	2		1
Szűrszabó	2	1	3	1	1																		
Molnár	3		3	2	2				1	1									2		2	1	2
Mészáros	4	1	4	4	1														1	3	3	2	1
Csizmadia	7	2	1	1	1														2	2			
Kömüves	1	2							1	1													
Varga	11	3	1	5	4		1		2	2				1	1				4	1	1	1	
Kovács	5	3	2	4	4				1	1	1								1		1	1	
Szűcs	1	4	5	5	1			4	2	2									1	2	1	1	1
Sernevelő						1																	
Bodnár			1						1	1	1	2											
Lakatos		2		1	2														1	1	2	2	1
Szijgyártó	2			1															1				
Takács	1									1	1	1				1			1	2		1	
Gombkötő		2																	1	3			
Fazekas	1		1																				
Kerékvártó	1																						
Ács			1																				
Szénégető																							
Asztalos		1		1																			
Tímár																					1	1	

Családnév	Családnevek helységenkénti megoszlása																					
	Marcinfalva				Alsóvadász			Baskó			Horvái				Regéc				Kömloska			
Szabó					1	1				1	1	1	3	1	1	1	1	1				
Borbély										1			1									
Molnár			1										1									
Mészáros							1				1	1	1	1								
Varga							1	1	1		2	2	2	2	2		1			2	1	1
Kovács	2	2	1	1	1	1	1								1		1	1	1			
Szűcs						1																2
Bodnár							1		1	1	1	2	2	2	1	1						
Lakatos	1																					
Takács		1		1	1				1						1		1	1	1			
Kerékvártó						2														1	1	2
Ács					1			1			1	1	3	1								
Szénégető								1												1	1	1
Asztalos																	1					
Tímár		1																				

	1646
	1680
	1689
	1693
	1697

45. ábra. Családnevek megoszlása⁸⁵⁸⁸⁵⁸ A táblázat felsorolásába nem számítottak bele a biztos iparos foglalkozásúak.

46. ábra. Családnévek évek szerinti megoszlása

Még egy érdekes dolgot fedezhetünk fel a táblázatok és diagramok összehasonlításából. A 44. ábra kézművesei alapján ipari „központok” látszanak kirajzolódni Tállyán, Mogyoróskán, és Horvátin. A családnevek átnézésével ez a felsorolás – nem meglepő módon – Szántó mezővárosával bővül. Úgy véljük, nem szorul magyarázatra a két mezőváros meghatározósága, s még Horváti esete is érthető, mivel ott működött az uradalom egyetlen fűrészmalma, ellenben érdemes kitérni Mogyoróska „takács központi” kérdésére.

Mogyoróska a regéci vár lábánál elterülő település, amely az elemzések során nem mutatott jelentős szerepet. Lakosság száma nem volt magas, hozzá tartozó majorsági szántóföldek nem voltak sosem, kaszálónak való urasági rétet is csak egy darabot jegyeztek fel „Papilles alatt” címszóval.⁸⁵⁹ A település földrajzi elhelyezkedése sem kedvezett túlságosan a kendertermesztésnek, mivel a növény sík, humuszos, nedves talajban terem meg. A szomszédos Fony viszont megfelelt ezeknek a kritériumoknak, s az uradalom kenderföldje is a település melletti hegy lábánál terült el. A hely termelési előnye, hogy a kenderföld mellett volt található mai nevén a Kacsás tó. A kenderszálak elrohasztásához pedig a nélkülözhetetlen volt az állóvíz, amelyben 1–2 hétig pihentetve a kenderkévét, a fás, rostokat összekötő anyagok megpuhultak és elrohadtak, ami által könnyebben kinyerhetővé váltak a rostok. Hogy mégsem Fonyban találjuk a takácsokat, összefüggésben lehet a juhtartás lehetőségeivel. Ezek az iparosok ugyanis nem csak kendervásznat készíthettek, hanem gyapjútakácsként abaposztót is, a kenderfonalat pedig a szomszédos település asszonyaitól felvásárolhatták. Éppen ezért a későbbiekben sem találunk Fonyon szolgáló takácsokat, ellenben az 1710, 1711 és 1712-ben készült számadások Baskóról és Komlós-káról taxában beszédett vásznat említenek. Baskó és Komlóska pedig az uradalom két, legel-szigeteltebb kis hegyvidéki települése, ahol a juhállomány mindig is a legmagasabb volt.⁸⁶⁰ A takácsoknak a bodnárokkal és a vargákkal egyedülként kellett mesterségükkel adózni az uradalomban.

A vizsgált korszakban az iparosok aránya a családfők, összeírt lakosok számához viszonyítva 3% és 5,5% között mozgott. A 42. ábra szerint 1646 és 1680 között ugrott meg a kézművesek aránya. Az adat azonban nem tükrözi teljesen a valóságot, ugyanis a tényleges szám szerinti növekedés nem volt nagy, mindössze héttel több iparos dolgozott 1646-hoz képest. Ellenben a lakosság szám nagymértékben visszaesett 1680-ra, amely befolyásolja az iparosok százalékos arányát. A legnagyobb arányú csökkenésnek lehetünk szemtanúi, ha az Eszterházy

⁸⁵⁹ Papillesnek egy, a településtől nem messze magasodó hegyet neveztek. Elhelyezkedését Mogyoróska 1784-es úrbéri térképén lehet látni. MNL OL S 11 - No. 158:1.

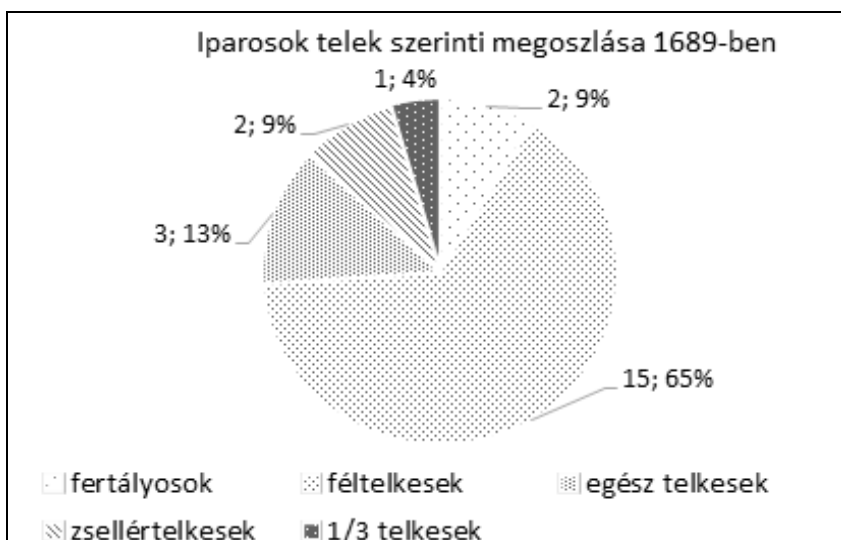
⁸⁶⁰ Bár ezen a két településen nem található állóvíz, hegyi patak bőven csörgedezik a területen. Ezek mellett gödröt ástak, majd a patak vizével feltöltötték, s azt kenderáztatónak használták.

időszakból fennmaradt urbáriumot tekintjük át.⁸⁶¹ Az 1630-as években jegyzett 981 lakott telek száma I. Rákóczi György birtoklására 550–600 körülire eshetett vissza, amely csökkenés 45%-os. Pontos számot ez esetben azért nem tudunk mondani, mert a házatlan zselléreket – illetve egyáltalán a zselléreket – nagyon esetlegesen jegyezték fel. Ami viszont igazán megdöbbentő, az a lakosság állatállományának fogyatkozási mértéke. Eszterházy alatt 898 ökröt és 217 lovat jegyeztek fel. A jobbágyok jó része 2–4 ökröt tartott, de voltak, akiknél nyolcat jegyeztek fel. Alsóvadászon pedig több ló volt, mint lakott telek – előbbi 134, utóbbi 93 volt. Ezzel szemben a későbbiekben lótartással már csak elvétve találkozhatunk, s már két ökör megléte is már-már kiváltság volt, a módosabb jobbágyok közé sorolva tulajdonosát. Csak szemléltetésül: 1680-ban 12 lovat, 183 marhát, 1689-ben 23 lovat, 79 marhát írtak össze. Hozzá kell tennünk, ezen adatokat fenntartással kell kezelnünk, mivel a korszakban általános volt, hogy a jobbágyok eltitkolták saját állataik számát. Az itt látható alacsony szám is ennek lehetőségére hívja fel a figyelmet. E mögött az alávett réteg azon törekvése állt, hogy kevesebb robotra osszák be. Bár erősen kétséges a jobbágyi állatállomány valóságtartalma, mégis, összehasonlításban a korábbi adatokkal egy képet kaphatunk, amely Rákóczi 1644-es hadjáratával járó pusztítás mértékére, s arra enged következtetni, hogy következményeit nem tudta kiheverni az uradalom társadalma, így gazdasága sem. Az iparosok száma ellenben nem változott, ami azt mutatja, hogy mesterségük miatt nem kényszerültek bujdosásba, s katonászkodniuk sem kellett. A kézművesek száma 1689-től kezdett növekedni, s 1697-re elérte a jegyzett családfők 5,3%-át.⁸⁶² Hogy milyen mértékben érintette az uradalom iparos rétegét a Rákóczi szabadságharc, a forráshiányosság miatt nem derül ki. Még Jármay Edit sem tért ki e kérdésre az uradalom 18. századi vizsgálata kapcsán. Ellenben néhány szórványos adat, s az, hogy 1711-ben Tállyán csak 61 lakott, Szántón 20 taxás telek került feljegyzésre, arra utal, hogy a lakosságcsökkenés jelentős lehetett.⁸⁶³

⁸⁶¹ A dokumentum évszám nélkül maradt fenn, valamikor 1636 és 1640 között készülhetett. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

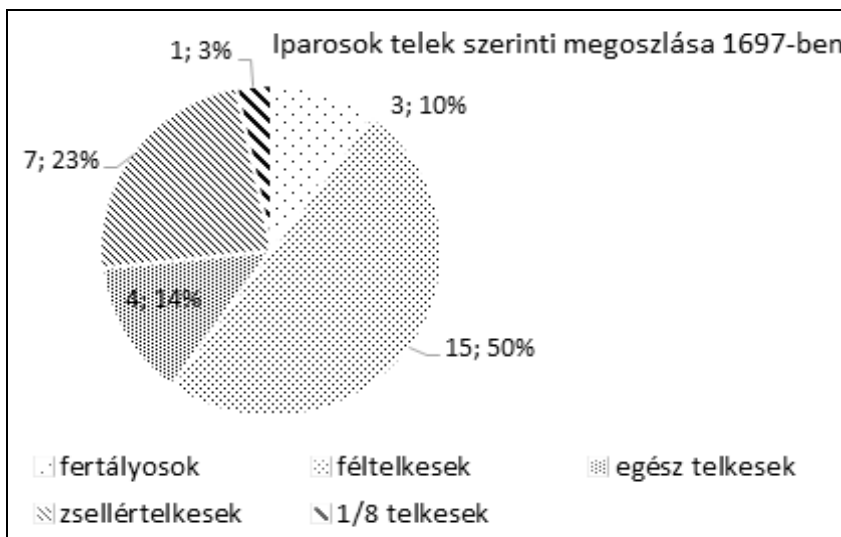
⁸⁶² A Koháry birtokon a 18. század elején csupán 3% volt ez az arány. Szirácsik 2017. 200.

⁸⁶³ Jármay 1930. 19–21.

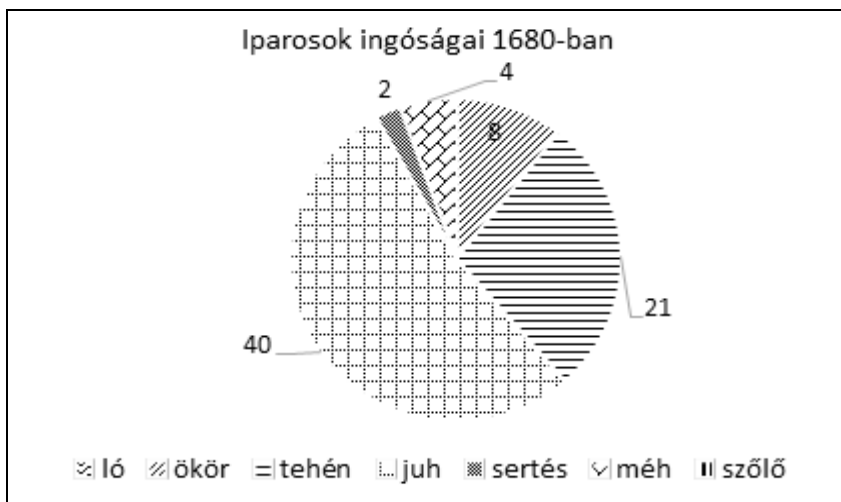

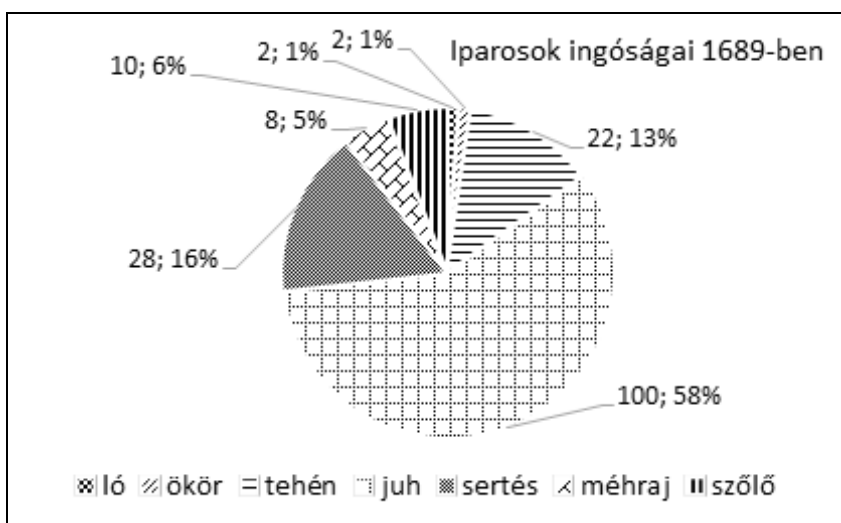
49. ábra

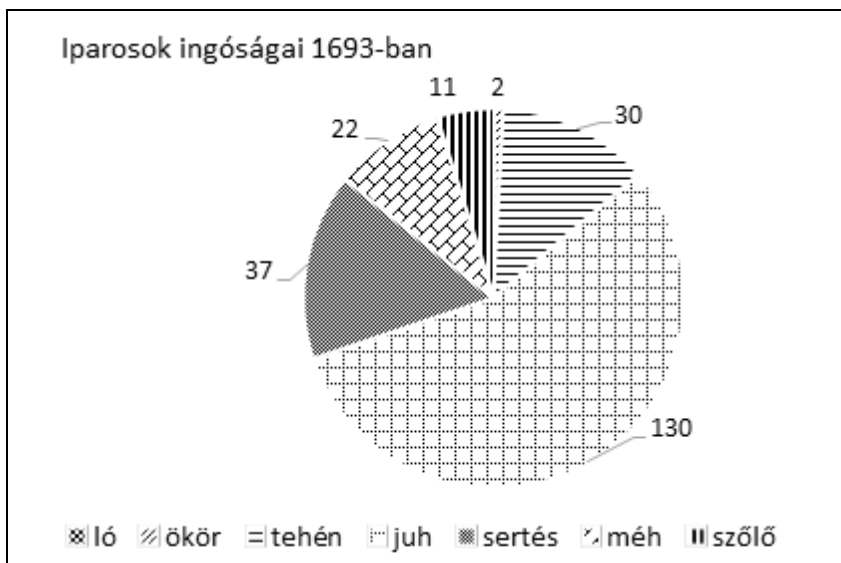
50. ábra

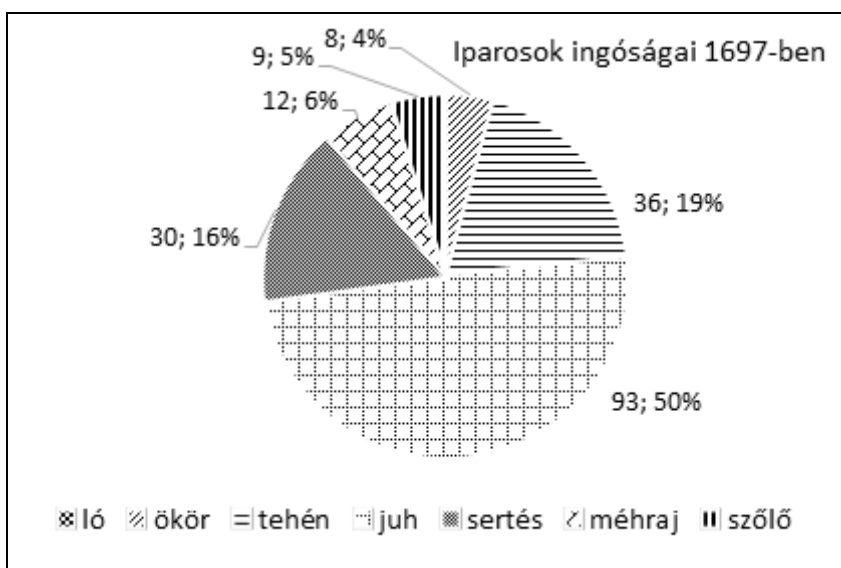
51. ábra

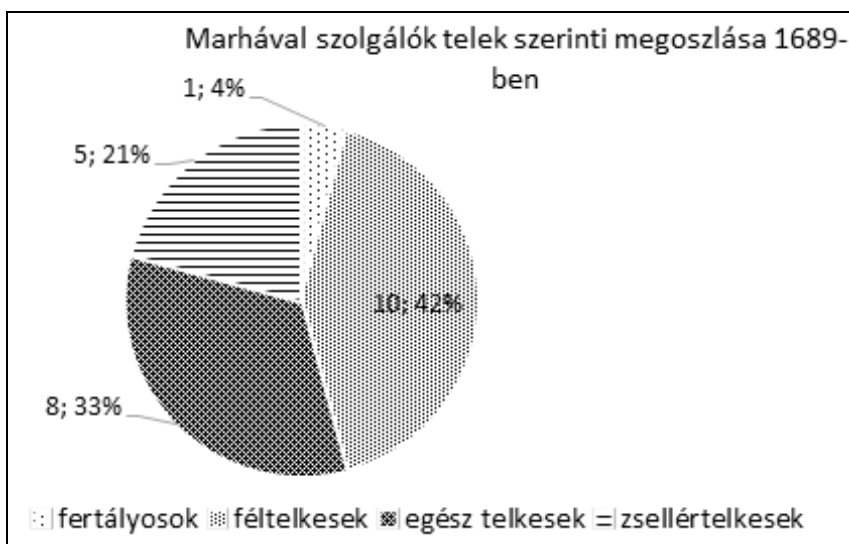
52. ábra

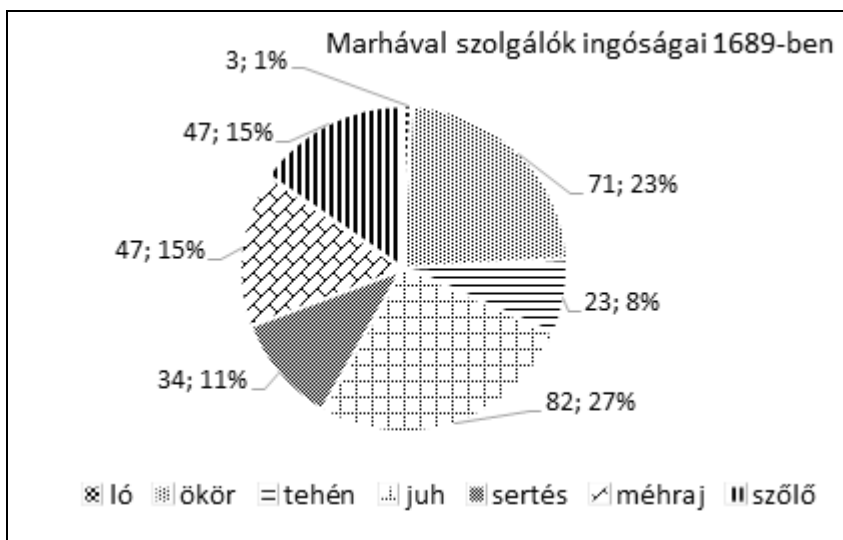
53. ábra

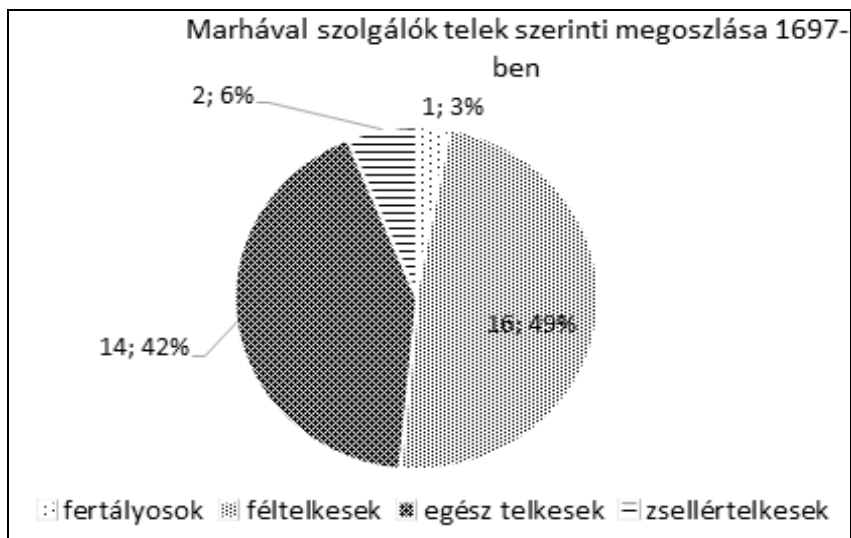
54. ábra

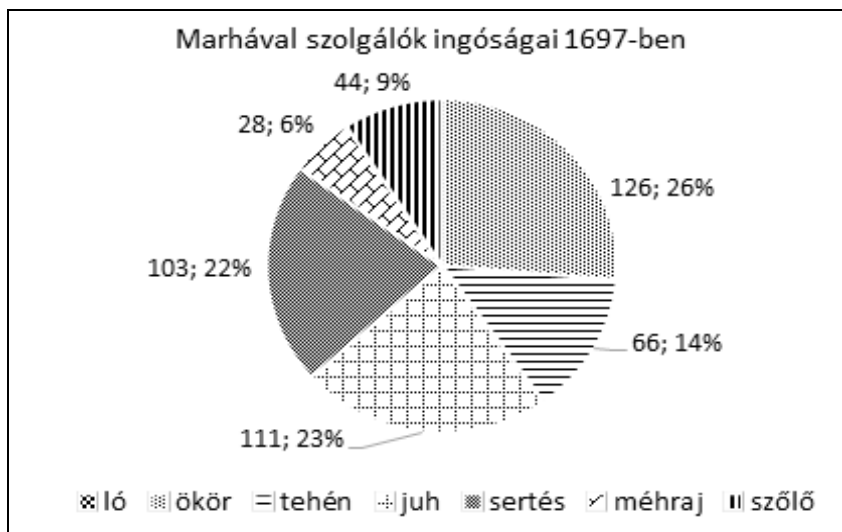
55. ábra

56. ábra

57. ábra

58. ábra

Ha megnézzük a kézművesek telekmegoszlásait, látható, hogy a féltelkesek voltak jelen nagyobb arányban. Azonban ez a felosztás csak önmagában nézve nem tükrözi az iparosok vagyoni helyzetét. E mögött az áll, hogy a korszakban nem volt egységes mértékbeli meghatározása a telkeknek, így egyes helyeken, amit zsellérteleknek minősítettek, az máshol csak fertályos volt, de volt olyan is, ahol még az $\frac{1}{8}$ hely sem számított zsellér sessionak. Továbbá a földrajzi környezet is nagyban meghatározta azt, hogy milyen, mekkora nagyságú lehetett a telkek elosztása. Ennek megfelelően a hegyvidéki völgy-falukban csak fél és negyed telkekkel találkozhatunk. Éppen ezért a jobbágyság ingóságai – vagyis az állatállományuk és a szőlőbirtokuk – sokkal inkább tekinthetőek mérvadónak. Hogy megfelelően el tudjuk őket helyezni a jobbágyság társadalmi piramisában, az adatokat össze kell vetnünk a marhával szolgáló jobbágyokéval.⁸⁶⁴ Az összehasonlítás megmutatja, hogy a nem gyalogszeresek sokkal több állattal rendelkeztek, s azok arányosabban is oszlanak meg, míg az iparosoknál a juhtartás volt a meghatározó. Érdekes adat, hogy a bárányok arányának változása szinkronban mozdul el a féltelkesek változásával. Az ilyen mértékű különbség a marhával szolgáló jobbágyokat mindenképpen az iparosok fölé helyezi a vagyoni differenciálódás tekintetében.

Adatainkat érdemes összehasonlításba állítani más számokkal is. Péter Katalin összegyűjtötte az 1632 és 1688 között a pataki uradalomban telekkel rendelkező iparosokat. Eredményében arra jutott, hogy a század előrehaladtával számuk egyre csökkent, míg 1688-ra elérte a Regécen tapasztalható szintet. A korszakban legtöbben kőbányászok voltak, őket követték a mészárosok, s a lakatosok, s majd csak utánuk következtek a vargák, akik pedig a regéci uradalomban vezető szereppel bírtak – legalábbis számarányukban mindenképpen. Érdekes, hogy csak úgy, mint az általunk vizsgált birtokon, úgy Sárospatakról is hiányoztak a szabók, Péter Katalin csak az 1688-as évre tüntet fel egy főt. Talán a legnagyobb különbség a két uradalom jobbági iparosainak vagyoni helyzetében fedezhető fel. Az valóban igaz Regéc esetében is, hogy azok a kézművesek, akik termékeikkel adóztak, nem voltak robotkötelesek, s csak úgy, mint más jobbágyságok szerezhettek szőlőket. Viszont Péter Katalin azt mondja, hogy a pataki iparosok jobb vagyoni helyzetben voltak, mint azok, akik csak földműveléssel foglalkoztak, a marhás jobbágyságokat is idevéve. Állítását arra alapozza, hogy mivel a kézműveseknél nem számított az állatállomány nagysága adózásuk miatt, így őket nem szorította a marhák leadásának kényszere, s több állattal nagyobb gazdaságot is tartottak fenn. Érvéle megalapozott, s érthető, mégis, a regéci uradalom esetében azzal találkozunk, hogy az iparosok nem a vagyoni differenciálódási piramis tetején, hanem inkább a közepén, a marhás és gyalogszeres jobbágyok között helyezkedtek el. Az abauji uradalomban az iparosok ezek szerint

⁸⁶⁴ Az összehasonlítási alapot a marhával és mesterséggel szolgálók hasonló száma, továbbá a gyalogszeresektől nagyobb állatállomány indokolta.

nem törekedtek arra, hogy kézműves munkájuk, szőlőjük és természetesen szántóföldjük mellett még több földet fogjanak fel.⁸⁶⁵

Kicsit továbbmenve további összehasonlítási alapot biztosíthat számunkra Kisszeben 1707-es adófelvétele. Az adott éven összesen 317 család élt a városban – a regéci uradalomban 1697-ben 534 családfőt írtak össze! – akiknek nagy része iparos volt. A legtöbben csizmadiaként szolgáltak a városban, amely szám már önmagában majdnem annyi, ahány iparos volt Regécen. Kisszebenben csak a bőripar felszívta a családok 35%-át, Regécen sosem szolgáltak ennyien kézművesként összesen. A különbség nyilvánvaló. A felső-magyarországi német lakosságú város ipari fejlettségben messze túlhaladta a Rákóczi család uradalmát, s voltak olyan kézművesek, akikkel vizsgálatunk tárgyával kapcsolatban nem találkozhatunk, úgy, mint a mézeskalácsütők, süvegesek, pipakészítők, tányérkészítők.⁸⁶⁶ Az alap-foglalkozások, amelyek elengedhetetlenek voltak egy közösség életéhez, itt is megtalálhatóak voltak.

Így a jobbágyi jogállású iparosok között külön helyet foglaltak el a mészárosok. Ők a földesúr mészárszékeit bérelték meghatározott árenda fejében, amely a korabeli állapotok viszonylatában változott. Kezdetben Tállyán és Szántón működött hentes, majd 1689-re Horvátiban is. A tállyait 1680-ban hárman bírták, Dobos Pál, György és István mester, akiknek árendaként 160 MFt-ot, 2 mázsa faggyút és 3 ökörbórt kellett fizetniük.⁸⁶⁷ Az 1689. évben a mezőváros mindkét hentesszékét Jantó János bérbe adta, nevezetes Mészáros Györgynek és Mártonnak, Nagy Győri Andrásnak, Herczeg Jánosnak és Menszáros Andrásnak. A bérlőknek 150 MFt-ot és 100 font faggyút kellett beszolgáltatniuk. Az összeget két részletben kellett megfizetniük, egyik részét 1689. június 24-ig, másikat december 6-ig.⁸⁶⁸ Szántó területén is két mészárszék volt, azonban a marcinfalusi részen álló a 17. század végére elpusztult, s a leírások alapján a szántói javítására sem fordítottak túl sokat. Állapota miatt a korábbi 200 helyett 1680-ban csak 60 MFt-ért tudták bérbe adni, később pedig ez az összeg tovább csökkent 40 MFt-ra, s 30 font faggyúra.⁸⁶⁹ A szántói mészárosok a város által meghatározott rend szerint dolgoztak. Egy hentesnek minden kedden be kellett menni a városházára, s két font húst kellett adnia a tanács tagjainak. Ez a rend azonban csak addig állt fenn, amíg a hentesszék jó állapotban, s magas taxa alatt volt.⁸⁷⁰

⁸⁶⁵ Vö. Péter 1997. 893–841.

⁸⁶⁶ N. Kiss István: A kézműiparosság helyzete Magyarországon 1707-ben. In. *IV. Kézművesipar-történeti Szimpózium Veszprém, 1988. november 15–16.* Szerk. Nagybákay Péter – Németh Gábor, Veszprém, 1989. 25–26.

⁸⁶⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁸⁶⁸ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. A tállyai mészárosok recognitiója, fol. 102r–v.

⁸⁶⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁸⁷⁰ „Ab antiquo hatalmába[n] volt az a városnak (még mikor nagy taxa alatt, úgy, mint in fl[ore]nos) 111, volt is ezen mészárszék), hogy minden kedden, (ha a Tanács úgy akarta) szabadon a hentest behozhatták, mely hentes tartozott minden kedden adni az itt való bírók[na]k két-két font húst. Ha mikor pedig a rendet mészáros elégséges hússal tartotta a várost, és ked-

A számadások vizsgálata alapján a kézművesek által taxaként beszolgáltatott saruk, csizmák, vásznak, zsákok, faggyú, hordók mind az uradalom gazdasági körforgását tartották életben. A lábbelik és vásznak esetében azok visszaosztásra kerültek a konvenciósnoknak, úgy, mint béreseknak vagy a pásztoroknak. Ezek vásárlására csak a legritkább esetben került sor. Amelyért viszont minden esetben fizetnie kellett az udvarbíróknak, az a szintén szegődményeseknek adott abaruházat volt.⁸⁷¹ Ipari termékek eladásával nem is találkozhatunk a számadásokban.

Ezek a konvenciósnok a vizsgált időszak alatt az uradalom majorsági alkalmazottjait, mint a majoros, majorosné, a pásztorok és béresek jelentették. Kézműves fizetett alkalmazottakat – leszámítva természetesen azt a rövid időszakot, míg a sörfőző és az üveghuta földesúri kezelésben volt – a források nem említik egészen 1713-ig. Ebben az évben a pénzügyi extractus hosszasan sorolja az elvégzett, s kifizetett munkákat.⁸⁷² Itt olvashatunk Oravszky György konvenciósn lakatosról, Bányász Márton mesteremberről, Szepesy György kőművesről, s Reider Ádám szintén fizetett kőfaragóról. Alkalmazásuk, s elvégzett munkájuk az uradalomban ekkor végbement nagyívű építkezésről tanúskodik. A kisebb javítási munkálatokról pedig az ácsmesterek, illetve a molnárok szolgálnak tanúbizonyossággal. Kőműves, építőmester felfogadásáról korábban csak I. Rákóczi György idejéből van tudomásunk. A regéci vár 1644-es ostromakor a fejedelem ágyúí a felsővár falát erősen megrongálták, amelyet Mézes András javított ki, bár építménye nem volt tartós. 1646. április 22-én Kiss Tamás várkapitány a felsővár leomlásáról értesítette Debreczeni Tamást. Leírása szerint az alapig kellene a vár azon részét lebontani, majd újjáépíteni, amit 4 kőműves két hét alatt el is végezhetne.⁸⁷³ Hogy Bányász Márton, Szepesy György és Reider Ádám pontosan milyen épület munkálatára kapták fizetésüket, arról nem esik szó. A kiadások és vásárlási tételek aprólékos felsorolása viszont megmutatják, hogy 1713-ban többek között a szántói mészárszék tetejét, a kocsmá kályháját és a vendégfogadót javították ki, emellett jelentős még a fonyi malom restaurálási költsége. Az építkezések leginkább két mezővárost és Fonyt érintették. A konvenciósn iparosok mellett napidíjjal alkalmaztak további munkásokat, mint Perisin Kristóf és Bauhoffer János kőműveseket, s Majer Jánost. Új tételként merül fel az extractusban a cserépegető. A benne dolgozó mester Laskó György volt, aki mellett inasok

den a két font húst is a bírónak kiatta, ilyenkor a bíró is a hentes bebocsátását differálta, és be nem bocsátotta mind addig, valamint a rendes mészáros miatt fogvatkozás nem esett.” MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁸⁷¹ Az abaposztó a szegényebb rétegek ruhaanyaga volt, ványolással készítették. A szűrposztónál finomabb minősége volt. I. Rákóczi György alatt a szerencsi uradalom konvenciósnainak szűrposztóból készült ruhát adtak. Az anyagot nem kellett vásárolnia az uradalomnak, mivel annak szolgálatában állt egy szűrscapó is, aki taxaként 4 vég posztót szolgáltattott be. Pach Zsigmond Pál: A vidéki posztóipar az északkeleti országrészen a 15–17. században. = *Századok*, 2001. 4. sz. 807–808.

⁸⁷² MNL OL E 197 Acta radicalia 18. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719. fol. 154r–160r.

⁸⁷³ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 15. d. nr. 4618.

munkálkodtak. Cserép- vagy téglaegető korábban is volt Regéc településén, azonban, mint oly sok más épület, ez is az enyészeté lett a 17. század során.

A szabadságharc utáni kézműipari helyzet leírására megfelelő alapot biztosít az 1726-os országos válaszelőadás. Előzménye az az 1723-ban közzétett törvénycikk, amelyben az országban érkező kézműveseknek 15 éves időtartamra szóló adómentességet biztosítottak. A törvénysszöveg ezzel egy időben rendelkezett a külföldi iparosok betelepítésének igényéről. Felmérés nélkül is tudvalevő volt, hogy nagyon kevés az iparos az országban, szükség volt azonban ennek területi bontására, amelyet egy felhívás-válaszlevegélből tudhattak meg a Helytartótanácsban ülők. A 3 év után elkészített jelentésben, amely országos hiány állapít meg kézművesekből, nem találni olyan foglalkozást, amely ne lenne említve. Ha a regéci uradalom területére tekintünk ebben a jelentésben, nem meglepő módon kézműveshiánnyal szembesülünk, amely, mondhatni, már nem volt újkeletű. A feljegyzés szerint Szántóra kovácsokat, Regécre üveg mestert, Tállyára pedig téglaegetőket, kerékgyártókat és tímárokat kellene telepíteni.⁸⁷⁴

Látható volt, hogy az ipari termékekkel való kereskedelem nem volt jellemző az uradalom gazdálkodására. Még abban az esetben is, amikor több ezer kristályüveg állt a raktárakban, eladás nem történt. Előfordult ugyan, hogy egy-egy termékfajta darabjait pénzre fordították – mint 1701-ben az állatbőröket⁸⁷⁵ –, de nem ez volt a jellemző. Ami sokkal inkább meghatározó volt, az a saját célú termelés. A számadások alapján megfigyelhető, hogy az uradalom raktárai szinte mindenből majdnem, hogy üresek, amelyekből pedig nincs tartaléka az uradalomnak, azt teljes egészében a gazdaság működtetésére fordították. Még vásárolni is épp annyit vásárolnak bizonyos termékekből – mint a komlóból a sörfőzéshez –, amennyi éppen szükséges. Ez egyértelműen mutatja, hogy az uradalom ipari ágazatai semmilyen más funkciót nem töltek be, mint az önellátást. Mi állhat e mögött? Ezzel kapcsolatban a számadások rámutatnak egy nagyon fontos tényezőre: az uradalom pénzsűkére. Ez gátat szabott nem csak a termelés fokozásának, de még az üzemek rendszeres karbantartásának is. Ezáltal pedig fejlesztési törekvésekről nem is beszélhetünk. Feltűnő, hogy Trautsohn birtoklásának már a kezdeti szakaszától jelentősen nőttek az uradalom készpénzbevételei. Ha történtek is gazdasági fejlesztések az első évek alatt, annak hatása csak később, s fokozatosan jelentkezett volna. Ez azt jelzi számunkra, hogy Trautsohn herceg tisztjei gyökeres változtatásokat eszközöltek a gazdálkodás menetében, a gazdasági irányításban, s a pénzgazdálkodásban. Ez a változtatás pedig az uradalom ipari termelékenységére is pozitívan hatott. De beszélhetünk-e a Rákóczi korszak ipari üzemeinek jövedelmezőségéről? Pénzügyi szempontból nem kifejezetten. Ellenben célját, amire szánták – nevezetesen az önellátásra – azt teljesíteni tudta.

⁸⁷⁴ Heckenast Gusztáv: Magyarország ipara 1726-ban. = *Történelmi Szemle*, 1971. 3–4. sz. 320–321., 327.

⁸⁷⁵ MNL OL G 29 Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 70.

AZ URADALOM PÉNZFORGALMA

A szőlő-, szántóművelés, víz- és erdőgazdálkodás vizsgálata mellett nem szabad elfelejtkeznünk az uradalom pénzforgalmáról sem, hiszen a természetbeniek mellett ez a másik faktor, amely a gazdálkodás viszonyaira egyrészt reflektál, másrészt befolyásolja azt. A teljes gazdaság működésének hatékonyságát, eredményességét legjobban a számadáskönyvekben lehet nyomon követni. Következésképp ahhoz, hogy megismerjük egy uradalom még pontosabb gazdaságát, gazdálkodását, a provisorori számadások, azok vizsgálatait, illetve az egykori Rákóczi birtok szolgálatában álló alkalmazottak kimutatásai adják a legbiztosabb, és talán legkonkrétabb támpontokat.

„Hogyha az difficultált pár csizma taxából kitelt volna, igenis én pénzen nem vett[em] volna. De az konvenciós szolgálót is míg nem értem, az taxában proveniálendő sarukat és csizmákat készpénzen kellett nékiek venn[em]”⁸⁷⁶ Az idézett szövegrészlet 1707-ben, Horváth Gábor egykori regéci provisor által íródott, s az 1695-ös udvarbírói számadás kifogásaira reflektál. Az ilyen és ehhez hasonló mondatok azok, amelyek feltárhatják előttünk az egy-egy ratio vizsgálatokor adódó mértéket.

A forrásadottságok terén egyes birtokok a szerencsésebb kategóriába esnek, s segítségükkel több évre visszamenőleg lehet vizsgálni az adott gazdaság kontinuitását. A regéciről is ez mondható el, igaz, a 18. századra vonatkozóan, s Jármay Edit így néhány év kivételével minden provisorori számadást fel tudott használni. Sokszor utaltunk már rá, hogy a 17. század nem bővelkedik ilyen forrásokban. A korai időszakból rendelkezésünkre áll az 1647. évi extractus, ami típusából adódóan nem feltétlen közli a teljes évi kiadásokat, csak egy részét. Ennek ellenére elemzésünkben felhasználtuk a benne szereplő adatokat, annak érdekében, hogy egy keretes szerkezetet próbáljunk meg felállítani, ezzel támpontot adva a 17. század közepi készpénzkezelésről. A későbbi, a szabadságharc kitörése és az 1694 közötti időszakból pedig hat provisorori számadás maradt fenn teljes egészében. Azonban az 1695-ben, 1696-ban és 1701-ben, 1710, 1711 és 1712-ben íródott ratio-k adatainak vizsgálata, azok elemzése még a további évek

⁸⁷⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Horváth Gábor számadásának vizsgálata, fol. 144r.

hiányzó forrásainak ellenére is ablakot nyithat a regéci uradalom szabadságharc előtti szinte teljeskörű gazdaságára, így annak tanulmányozására, az adatok összehasonlítására.

A provisoroi számadások egy kidolgozott, de korántsem hibátlanul működő igazgatási rendszernek voltak az alappillérei. Az éves elszámolások mutatták, hogy mely gazdasági területeken milyen változtatásokra van szükség, vagy, hogy éppen mekkora természetbeni és pénzbeli forrásokból gazdálkodhatott az uradalom a következő évben. A ratio-k adatai így természetesen nagyban befolyásolták az uradalom működését is.

A provisoroi számadások többek között más официálisok számadási adataiból állnak össze. Ebből kifolyólag azok több részre tagolódnak, amelyek rengeteg adatot tartalmaznak mind az uradalom allodiális szőlő-, búza-, borsó-, köles-termeléséről, mind az állattenyésztésről, majorságokról, adózásról, fizetésekről, de még a birtokok üveg bevételeiről is.

A pénzbevételek és kiadások konkrét vizsgálata előtt érdemes szót ejteni a számadások hitelességéről. Annak ellenére, hogy a számadásokat évente lett volna kötelező elkészíteni, előfordult, hogy ez nem így történt. Erre biztos példa az 1712-es év, amelynek elszámolását csak 2 évvel később készítették el, s még ezt követően is tapasztalhatóak hasonló késések.⁸⁷⁷ Bár a korszakot vizsgáló Jármay ennek okára nem tér ki, minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, ha a késés mögött a szabadságharc viharát és a birtok eladományozásának tényét feltételezzük. Arra, hogy a Rákóczi éra alatt is későn készítették volna el a provisorok a ratio-t, nincs biztos adat. A számvevőségbe küldött iratok vizsgálata viszont egészen biztosan évek múltán történt csak meg. A rationum exactor megvizsgálva a hozzá intézett számadást, difficultates-t tehetett, amely kifogásra az udvarbíró a replica-ban válaszolt, csatolva a kifogásolt tételek javítását, és azok bizonyítékát. A vizsgált 1695. évi, Horváth Gábor által jegyzett számadást is csak jóval később vizsgálták ki, mivel a feljegyzett válaszokat 1707-es dátumozással látták el.⁸⁷⁸ De az 1711-es év számadására is csak 1716-ban született meg a kifogásokat tartalmazó dokumentum.⁸⁷⁹ Gyorsabb ügymenete volt Jantó János udvarbíró 1688. évi számadásának. Ő már a rákövetkező évben megkapta a számtartói difficultates-t, amelyre 1690-ben küldte el válaszáat.⁸⁸⁰ Még ugyanabban az évben sor került a teljes számadás vizsgálatára – az utólagos javításokkal együtt –, amely egy bizottság előtt történt. Az udvarbírákat, vármegyei küldötteket, jegyzőket, egyházi főméltóságokat tömörítő szervezet csak időnként ült össze, vagyis egyszerre több év, és több provisor számadásait vizs-

⁸⁷⁷ Jármay 1930. 91.

⁸⁷⁸ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Praesentata replica, fol. 137r–150v.

⁸⁷⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 2.

⁸⁸⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Replica Ultima, fol. 41r–42v.

gálták felül.⁸⁸¹ Az, hogy láthatóan több év is eltelhetett a számadás benyújtása és vizsgálása között, megteremtette a lehetőséget az esetleges visszaélésekre, hiszen mire a felmérés egyáltalán elkezdődhetett volna, az adott termény már csak papíron létezett, amely feljegyzésre – egyéb bizonyíték hiányában – hagyatkozniuk kellett. Bakács István szerint a tisztikar egyes esetekben inkább részesítette előnyben saját, mint földesura érdekeit, amely érdekében némely adatokat megmásítottak. Ez a gyakorlat a 18. század második felére olyannyira általánossá vált, hogy az akkor már regéc-sárospataki uradalmat a tisztviselők aranybányájának nevezték.⁸⁸² Érvényes volt-e ez vajon a 17. századra is?

Az egyik lényeges különbség a Rákóczi és a Trautsohn birtoklás között, hogy utóbbi nem tartózkodott birtokai területén, sőt, hosszú éveig meg sem látogatta szerzeményeit. A földesúri jelenlét hiánya pedig szabadabb kezet hagyhatott beosztottjainak, főleg annak tudatában, hogy a herceget leginkább a pénzgazdálkodás érdekelte.⁸⁸³ Nem úgy a Rákóczi család birtoklása alatt, akiknek a vár egyik rezidenciájuk volt, s gyakran látogattak el Regécre. Természetesen nem mondhatjuk, hogy minden számadásban lévő téves adat visszaélés eredménye. Az sok esetben a pontatlanságból, számolási hibából, vagy udvarbírói tehetetlenségből ered.⁸⁸⁴ Mindezek tudatában elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthetőek elfogadhatónak a ratio-k adatai. Ezzel kapcsolatban a kutatás a kényszerű elfogadás helyzetébe került, mivel a regéci uradalom gazdasági forrásai csak korlátozott számban maradtak fenn. Ez azt jelenti, hogy míg nincsenek egyéb bizonyítékok – kifogások, válaszok, bizottsági vizsgálatok – az adott fel-

⁸⁸¹ A felső-magyarországi Rákóczi birtokokat átfogó, teljes 1690. évi vizsgálat ránk maradt. Bevezetőjében a bizottság tagjainak nevei is olvashatók. „Ex commissione perillustris ac generosi domini Francisci Klobusziky Sacrae Caesareae Regiae[ue] Majestatis Universorum Bonorum Rakoczianorum Administratoris, in praesentia officiose requisitorum et convocatorum Dominorum Francisci Ferenczi Vice Comitiss Inlycti Comita[ti] Zempleniensis, admodum Reverendi Patris Johannis Ecsedi Societa[ti]s [sic!] Jesu Superioris Patakiensis, Stephani Barlog Jurati Notarii, Johannis Janto Judicis Nobiliu[m], Andreae Klobusiczki, Francisci Hegymegi, Emerici Madoczani, Adami Báncti, Georgii Kubini, Michaelis Keszei, Michaelis Zuetkovicz, Johannis Badini, Stephani Jázberenyi, Georgii Kozma, Juratorum Assessorum praelibati Comitatus Zempliniensis, in facie Officinae Rationariae, tanquam Sede Censorea Celsissimae Domus Rakoczianae.” MNL OL E 210 a. Dominalia. 107. tétel Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. 205r–244r.

⁸⁸² Bakács 1935. 6.

⁸⁸³ Jármay 1930. 94.

⁸⁸⁴ Horváth Gábor a következőképp válaszol a számvevő szőlőpásztori fizetéseket érintő kifogására: „Ez a ratiomban az szerint specificáltam ez szőlőpásztorok fizetését, valamint az tállyai hités bírák referáltatt[ák]. Másképpen sem cselekedhet[em], instructio kezemben nem lévén az iránt. Difficultatim nem lehet specificálva réam ratiomban, melytől mi illet.” MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Praesentata replica, fol. 145v. Az udvarbíró összesen 35 MFt 62 dénárt fizetett ki az uradalom szőlőpásztorainak. Uo. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 94r. Lehetséges számítási hibával találkozhatunk az 1701-es provisorai számadásban, amelyben a turo kiadást rosszul adták össze. Míg az összesített adatokhoz 1226,5 fontot jegyeztek fel kiadás-ként, a számok alapján a valós összegnek 1419,5 fontnak kellett volna lennie. MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 42.

jegyzések helytelenségéről, addig azok elfogadhatónak tekinthetők, természetesen a kétes hitelességű adatok megjelölésével. A pénzforgalom vizsgálata során több számolási hibával is találkoztunk. Az 1711-es számadásban az összes bevételként 6880,17 forintot jegyeztek be. Ez az előző évi maradék nélkül, amely 340 Ft 95 dénár volt, 6539,22 forintot kellene, hogy adjon éves bevételként. Ezzel szemben kis eltérés tapasztalható. A ratio-ban szereplő számok 6539,19 dénárt tesznek ki, vagyis vagy maga a provizor vagy pedig segítőtje tévesztett az összeadásban, s három dénárral többet számolt. Hasonló hibával találkozhatunk az 1712-es számadásban is – amely bár már a Trautsohnok idején készült, megfelelő, s mint látni fogjuk, fontos összehasonlítási alap. A Petrahay János által szignózott iratban egész éves készpénzbevételnél 15 925,56 MFt-ot láthatunk, amely tartalmazza a restanciát is. Ez utóbbi 374,16 MFt volt. Ennek tudatában a valós bevételnek 1551,40 forintnak kellene lennie, de a számok összeadásával 150 dénárral kevesebbet kapunk. A legnagyobb eltéréssel meglepő mód az 1647-es extractusban találkozhatunk. A meglepetés abból származik, hogy a dokumentumot maga a gazdasági ügyekben jártas Debreczeni Tamás is átnézte, mégis a feltüntetett bevétel, s az általunk is összeadott számok között 30 MFt 3 dénár a különbség az eredeti dokumentum javára – 17 175,20 – 17 145,17. A különbség oly magas, hogy nem tudnánk biztosan számítási hibaként értékelni, főleg úgy, hogy az összeadandó tételek csak egy oldalt tesznek ki szemben a számadásokban akár 10 oldalon keresztül sorolandókkal. Éppen ezért feltételezzük, hogy ez a 30,3 MFt akár az előző évi maradvány is lehet, amelyet a számadásokban rendre hozzászámoltak a bevételekhez, bár ezt ebben az extractusban nem jelölik. Bármelyik is legyen az igazság, a számolási hiba, vagy a restancia, vizsgálatunkban minden esetben az általunk kiszámolt összeget vettük irányadónak. Mindezek alapján a kutatás során a bevételek-kiadások elemzése a következőképpen zajlott.

A gazdaságtörténeti vizsgálatok terén hagyományosan két nagyobb csoportot szokás elkülöníteni – az úrbéres és regálé bevételekét, illetve az uradalom gazdasági bevételeit, amelyet jórészt a majorságból származó jövedelmek tettek ki. A korábbi történeti elemzésekből tudható, hogy az ilyen típusú kutatások egy eredményre szoktak jutni, miszerint az adott uradalom bevételeinek legnagyobb része az uradalom lakosságától származik. Előrebocsátjuk, a séma alól a regéci birtokok sem kivételek, ellenben eltérő tekintetben. Éppen ezért érdemes más szempontból is megvizsgálni az uradalom pénzbevételeit, annak érdekében, hogy árnyaljuk a már előre borítékolható képet.

Az elemzés során Szirácsik Éva módszerét vettük figyelembe, aki a Koháry birtokok pénzmozgásait vizsgálta. Ő az új szempontok szükségességét azzal indokolja, hogy mivel a földesúri kezelésbe mezőgazdasági üzemek mellett olyan ipari, illetve kereskedelmi ágak is tartoztak, amelyek – bár a földesúr tulajdonát képezték – a bérleti rendszer miatt kikerültek a közvetlen földesúri kezelésből.⁸⁸⁵

⁸⁸⁵ Vö. Szirácsik 2017. 219–245.

Mi ezt annyival egészítenénk ki, hogy a felállított kategóriák alapján sokkal jobban látszik az uradalom gazdasági szerkezete.

A már említett provisorii számadások és évközi kimutatás vizsgálata során elkülönítettük a földesúri kezelésből, a bérbeadásból, a dézsmából származó, illetve a jobbágyi eredetű pénzeket. Bizonyos esetekben azonban nem lehetett egy-egy összeg eredetét megállapítani, így azok egy külön, „egyéb” elnevezésű csoportba kerültek. Ennek alapján ide történt az eladott áruk besorolása, mint például a búzáé is, mivel nem lehetett biztosan definiálni, hogy a termés a dézsmából, vagy a majorságból származott-e.

PÉNZBEVÉTELEK

A pénzbevételek változásának nyomon követésére a vázolt szempontok szerint készítettük az összesített adatokat, amelyek az 59–64. ábrán láthatóak. Arra, hogy az egyes kategóriákban pontosan milyen tételek kerültek, a 66–69. ábra szolgáltat példát.

1647	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	1286 Ft 5 den	493 Ft	9648 Ft 21 den	36 Ft 19 den	5681 Ft 72 den	17145 Ft 17 den
	7,5%	2,87%	56,2%	0,2%	33,13%	

59. ábra. ($Ft=MFt$)

1695	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	736 Ft 49 den	149,30 Ft	4162 Ft 1,5 den	10 Ft 7 den	18 Ft	5075 Ft 87 ½ den ⁸⁸⁶
	14,50%	2,94%	82,28%	0,21%	0,35%	

60. ábra. ($Ft=MFt$)

1696	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	293 Ft 60 den	151 Ft 90 den	3263 Ft 98 den	21 Ft 85 den	1154 Ft 75 den	4886 Ft 8 den
	6%	3,1%	66,8%	0,44%	23,60%	

61. ábra. ($Ft=MFt$)

1701	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	1069 Ft 57 d.	1174 Ft 5 d.	5018 Ft 68,5 d.	309 Ft 41 d.	469 Ft 30 d.	8041 Ft 1 ½ d.
	13,28%	14,6%	62,4%	3,84%	5,83%	

62. ábra. ($Ft=MFt$, $d=dénár$)

⁸⁸⁶ A táblázatban látható ½ dénár a félpénzt, tehát egy obulust jelöl.

1710	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	704 Ft 35 den	588 Ft 22 den	1797 Ft 31 den	17 Ft 12 den	2179 Ft 3 den	5286 Ft 3 den
	13,3%	11,12%	33,99%	0,3%	41,2%	

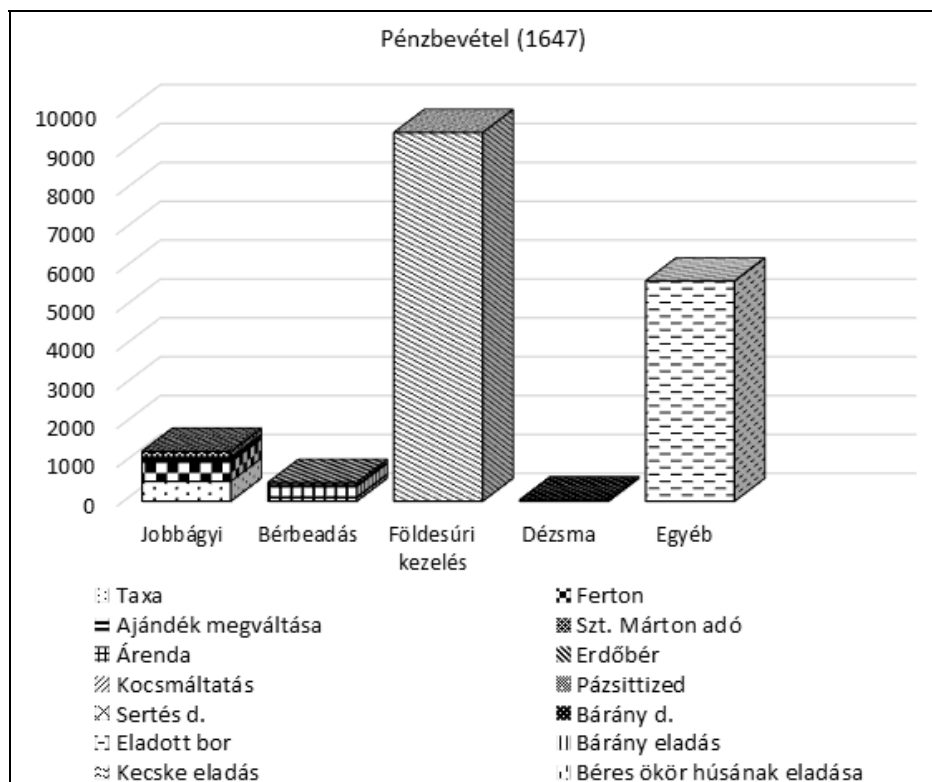
63. ábra (Ft=Mft)

1711	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	720 Ft 52 d.	552 Ft 25 d.	1505 Ft 98 d.	17 Ft 46 d.	3741 Ft 98 d.	6539 Ft 19 d.
	11%	8,44%	23%	0,26%	57,2%	

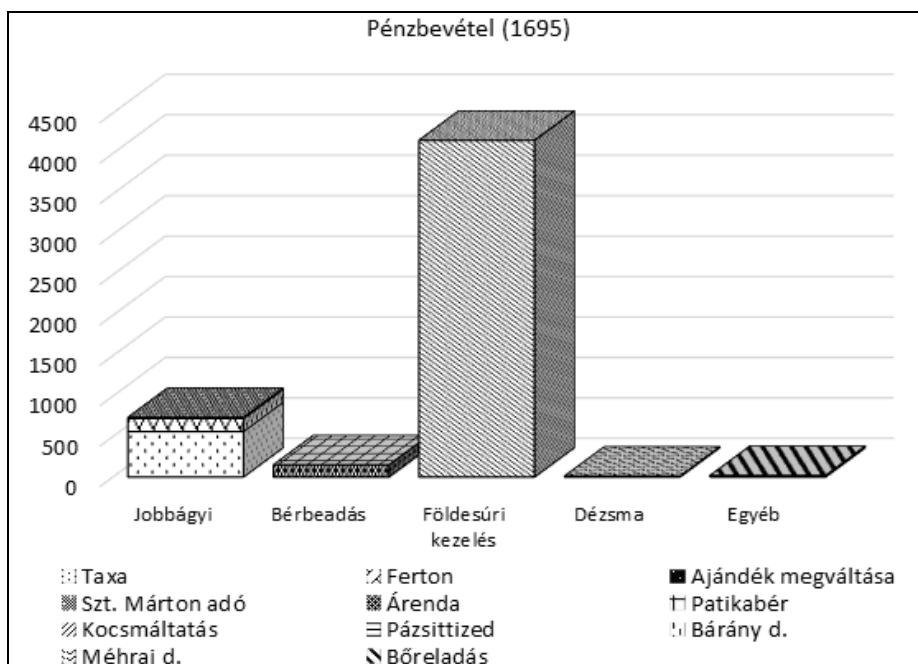
64. ábra (Ft=Mft, d=dénár)

1712	Jobbágyi	Bérbeadás	Földesúri kezelés	Dézsma	Egyéb	Összesen
	801 Ft 80 den	660 Ft	13412 Ft 55 den	108 Ft 56 den	567 Ft 99 den	15550 Ft 90 den
	5,15%	4,2%	86,2%	0,69%	3,65%	

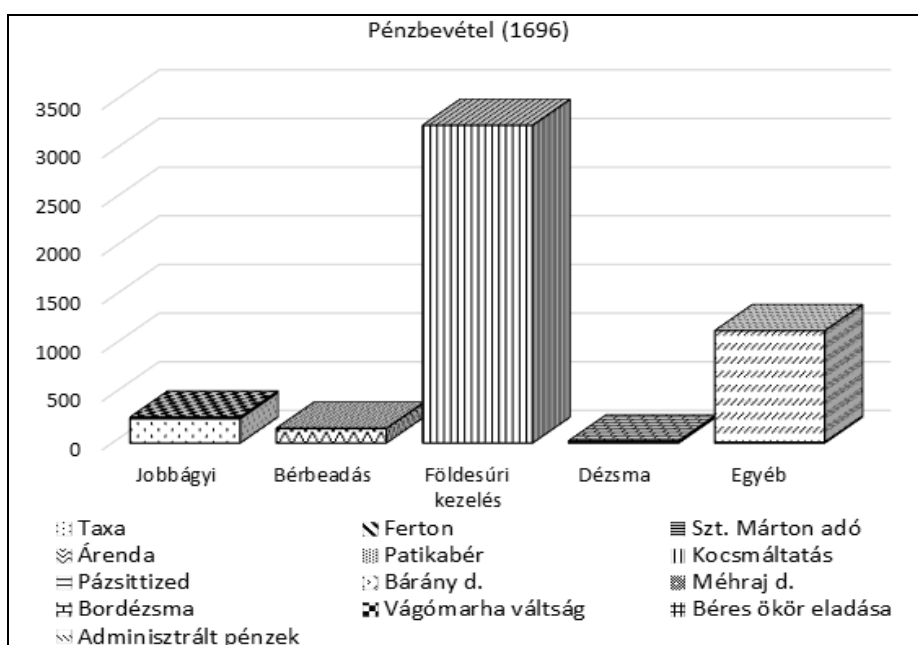
65. ábra (Ft=Mft)

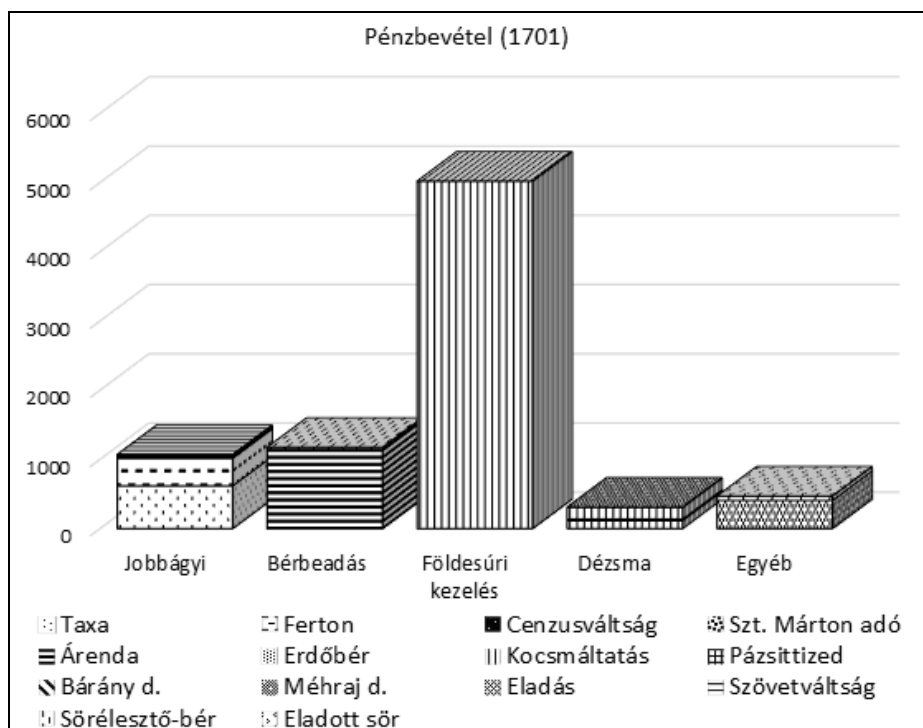
66. ábra

67. ábra

68. ábra

69. ábra

Az 1646–1647 közötti pozitív pénzmovement legnagyobb tételét az úgynevezett földesúri kezelés alá eső részek adták, nem meglepő módon, ezen belül is a kocsmán kimért alkohol értéke volt a legtöbb – hozzátesszük, ez a vizsgált dokumentumok alapján végig az egyik legmagasabb összegeket adta. A földesúri kezelés mellett az egyéb kategória képvisel még kiugró végösszeget, s ez a százalékos megoszláson is megmutatkozik. A feltüntetett 5681,72 forint messze legnagyobb részét az eladott bor szolgáltatta, 5665 forinttal. E körül a 100 hordó körül felvetődött borkereskedelmi kérdéseket – amely itt látható összeg az uradalom egyetlen biztos borkereskedelmi adata a Rákóczi korszakból – már az allodiális szőlőművelés kapcsán igyekeztünk feltárni, vagy legalábbis új megvilágításba helyezni, így erre most nem térnénk ki külön. Sokkal érdekesebb számunkra az adott évi extractusban szereplő összes bevétel, illetve a jobbágyi pénzek. Mindkettő azért, mert a későbbi évekhez viszonyítva a legmagasabb összegek a saját kategóriájukban. Külön kiemelendő a 17 145,17 MFt-os végösszeg, amely a fennmaradt elszámolások közül, s így ismereteink szerint a legmagasabb bevétel volt a Rákóczi éra alatt. Ez kérdés nélkül a borkereskedelemnek volt köszönhető.

Ezzel szemben megdöbbenően alacsony készpénzbevétellel számolhatunk az 1695. évre vonatkozóan. Az elsőként bemutatott számadást Horváth Gábor készítette, aki 1695-ben Bellussi Ferencet váltotta az udvarbírói tisztségben. A felüntetett számadatokból jól látható, hogy továbbra is a földesúri kezelésben lévő javak szolgáltatták a legtöbb bevételt, amelynek a legnagyobb része a kocsmálatásból eredő bevételnek köszönhető. Ez magas összeg ugyan, de messze elmarad a Debreczeni által is áttekintett extractusétól.

Mivel rengeteg hozammal járt, a kocsmatartás szigorúan szabályozva volt. Karácsonytól Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) csak a földesúr árulhatott bort, Szent Mihálytól karácsonyig pedig „a falun [volt] a korczma”.⁸⁸⁷ Vagyis a kor szokásaihoz híven a jobbágság a regéci birtokokon is megkapta az educillatio jogát, amely rendet az uradalom urbáriumaiába jegyezték fel.⁸⁸⁸ Bár a kocsmatartás joga alapvetően a földesurat – jelen esetben II. Rákóczi Ferencet – illette meg, találkozhatunk nemesi kocsmatartással is, igaz csak ritkán, kivételes esetekben. Az 1697-es összeírás alapján Tállyán két további helyen, az akkor a Szepesi Kamara tulajdonában lévő Forgách kúriában és a Wallstein udvarházban árulhattak szabadon bort. Ez azt jelentette, hogy – a földesúréhoz hasonlóan – karácsonytól Szent Mihályig volt nyitva házuk ajtaja a szomszédos jobbágyok előtt. Azok, akik megkapták ezt a jogot, minden kiárult hordó bor után 1 MFt-ot voltak kötelesek fizetni.⁸⁸⁹ A földesúri kocsmában eladott egy hordó után ennél sokkal magasabb volt a haszon. Több év ránk maradt tállyai educillatio feljegyzése alapján tudható, hogy egy hordó dézsmából beszedett bor után 24–25 MFt-ot keresett a földesúr, amelyből 17 db hordóval is eladhattak egy hónap leforgása alatt. Ez pedig 350–400 MFt nyereséget jelentett. Azonban a földesúr tulajdonában lévő kocsmák sem tudott minden hónapban hasonló összeget elszámolni.

⁸⁸⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁸⁸⁸ Az összeírásokban minden településen, ahol volt kocsmák, – vagyis Baskó, Felsőnovaj és Alsóvadász kivételével mindenhol, sőt, Szántón három is volt MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054. – szigorúan jegyezték az erre vonatkozó rendtartást. „Karácsonytól fogva, Szent Mihály napig eő Méltóságok számára continuáltatik, bizonyos korczmáros levén saláriumában, minden hordó borból 40 pénz [dénár] defalcaltatik. Szent Mihály naptól fogva karácsonig a falun a korczma.” Uo. Fasc. 066. No. 041 / b. Az uradalom tulajdonosa nem csak a kocsmákban, hanem a vendégfogadóban is árulathatott bort. Az 1680-ban készült urbárium szerint két ilyen épület volt a hegyaljai birtok területén, Rátkán, illetve Szántón. Ezek azonban már akkor elhagyatottan álltak. Rátka leírásánál meg is jegyzik az épület sorsát. „Egy építettet volt, ott korczma árulattott – s – egyéb szép jövedelem is volt, de a pogány török miatt még egészen újonnan, amit megépítettek vala, a német tábor alá jöven, mind elhordották, csak a helye pusztán.” Uo. 1697-re a szántóit már újraépítették annyira, hogy az újra tudott nyitni, s a benne tartott kocsmák a feljegyzés szerint szép haszonnal működött. „Szántón a vendégfogadób[an] adig pusztán állott, de minthogy felállították már a szekér állás[t] és a korcsma házat, valóban hasznos jövedelem léssen.” Uo. Fasc. 066. No. 054.

⁸⁸⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

A dézsmabor és a más, szomszédos Rákóczi birtokokról hozatott italok elfogytával a caupo, vagyis a kocsmáros kénytelen volt a vásárolt borokból árulni. Mivel Rákóczi a kimért icce eladási árán nem változtathatott a jobbágyok korlátozott pénzügyi lehetőségei miatt, így kénytelen volt elfogadni, hogy a bevétel mértéke nem csekély értékben volt kevesebb – 4–5 MFt egy hordó után.⁸⁹⁰ A tavaszi-nyári időszakokban a vett és az allodiumokból származó lőrét adták el. Mivelhogy ezek minősége messze alulmaradt a tiszta borhoz képest, az icce árát is ehhez mérten igazították – 3 vagy 6 dénárt kértek érte –, tehát 8–9 MFt-ot tudott bevételként elszámolni a kocsmáros a hordó kimérése után.

A borkereskedelem feltételezett hiánya az egyéb bevételeken is megmutatkozik. Az a rész, amely korábban a jövedelem 33%-át tette ki, 1695-ben már a fél százalékot sem érte el. Azt láthatjuk, hogy nemcsak a bor, de szinte semmilyen kereskedelemnek nincs nyoma az uradalom területén, a feltüntetett 18 forintos csekélyke összeg csupán bőreladásból származott. Nincs kereskedelem, a készpénzbevétel lecsökkent. Mi történhetett? A kérdésre a választ az 1696-os és 1647-es adatok bevonásával adhatjuk meg. A pénz ilyen mértékű elapadása felveti, hogy ekkoriban az uradalom a gazdaság súlypontját a természetbeniekre helyezte át. A két számadás és a kimutatás összevetése azonban kizárja ezt a lehetőséget, mivel nem láthatunk olyan kiugró terménybevételeket, amelyek kompenzálhatnák a készpénz hiányát. (Lásd 70. ábra.)⁸⁹¹ Sőt a kapott eredmények még inkább aláhúzzák a már korábbi megállapításunkat, az 1690-es évek közepe a legrosszabb gazdasági időszakok közé tartozott. Nincsen szó súlypont áthelyezésről, csak gazdasági hanyatlásról.

⁸⁹⁰ Egyes vett boroknál a haszon mértéke még nagyobbat esett. Külön érdemes megjegyezni, hogy a már sokat említett Jantó Jánostól 30 MFt/hordó értékben vásároltak, amely kimagaslónak számított, másoknak csak 20 MFt-ot fizettek. A magas összeg ellenére úgy tűnik, Jantó János volt az uradalom legfőbb kereskedelmi partnere, ha borvásárlásról volt szó. 1690-ben csak Tállyán 14 hordó bort adott el, összesen 420 MFt értékben, amelyhez még hozzájön a 8 hordó lőréje is, darabja 7 MFt. A magas vételár miatt előfordult, hogy a földesúr egy hordó kiárulása után csak 60 dénár nyereséget könyvelhetett el. MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Tállya 1690. évi borkimérése, fol. 83r–87v.

⁸⁹¹ Az ábra csak az élelmiszer bevételeket tartalmazza, s ezen belül is csak azokat, amelyeket az uradalom területén termeltek meg. A feltüntetett összegek magukba foglalják a cenzusból, munerából, dézsmából, és vásárlásból származó tételeket is, állatok tekintetében csak a jobbágyoktól, illetve a vásárlásból származó bevételt tüntettük fel. A majorsági állatállományra lásd a 16. ábrát. Az 1695. évre vonatkozóan a dokumentum sérülése miatt nem tudtuk megállapítani a tojásbevétel számát.

Természetbeni bevétel	1647	1695	1696
Búza	3514,3 kereszt	572 köből	964,875 köből (964,875 kereszt)
Liszt (köből)	366	?	?
Árpa (köből)	16,5	146,375	156,125
Borsó (köből)	8,25	12	10,5
Lencse (köből)	9,75	5,75	10,875
Vaj (icce)	161	45	17,5
Méz (icce)	81	–	3
Savanyúkáposzta (hordó)	15	6	4
Szalonna	38	–	–
Széna (öl)	145	37	–
Bor	423 hordó 23 átalag	203 hordó 34 átalag	291 hordó 299 átalag
Bárány	113	6	15
Vágómarha	7	–	–
Sertés	9	–	76
Lúd	–	83	–
Tyúk	–	200	112
Tojás	–	?	484
Zab (köből)	–	145,375	177,375
Tatárka (köből)	–	0,25	0,75
Köles (köből)	–	0,75	3,5

70. ábra. A természetbeni bevételek összehasonlítása

Ez az 1696. évi számadást tekintve is elmondható. Bár a bevétel legnagyobb része ugyanonnan származott, különbség jelenik meg viszont az előző évi arányokhoz képest, s ha csak a százalékos értékeket nézzük, feltűnő hasonlóság fedezhető fel az 1647. évvel.

Egy év leforgása alatt jelentősen lecsökkent a földesúri kezelésű bevétel, ezzel együtt viszont ismételtelen az „egyéb” bevételek növekedése tűnik föl. Joggal feltételezhetnénk, hogy az „egyéb” bevételeknél megjelenő 23,60% a boreladásból, borkereskedeleméből származik. Az adatok azonban nem ezt támasztják alá. A megjelenő bevételek részben más Rákóczi uradalmakból küldött, átcsoportosított összegeket jelentik. Így 226,47 MFt az ónodi, 392,28 MFt a szerencsi tisztrészéről érkezett. Az adminisztrálás mértéjét azonban nem tudjuk, megjelölés maradt. Hasonlóan homály fedti annak a 300 MFt-os összegnek a hátterét, amely két részletben, áprilisban (100 Ft) és májusban (200) került ki-, vagy inkább befizetésre. Az „utaló” személye ugyanilyen kérdéses, „*Kapitani Edlin Ur[am]*” neve olvasható az összegek mellett.⁸⁹² Eddigi vizsgálatainkban nem talákoztunk Edlin névvel, s a végvárak élén sem állt hasonló nevű személy. Ebből kifolyólag feltételezzük, hogy névrövidítésről lehet szó, s amely személy kilétét későbbi

⁸⁹² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t.sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 7v.

kutatások fogják felfedni.⁸⁹³ Természetesen adódik a kérdés, hogy minek volt ez pénzküldés köszönhető? A válasz ugyanaz, mint előzőleg, a rossz gazdasági helyzet. De minek köszönhetően alakult ez így? Mi az, ami ennyire befolyásolta mind a termény, mind a készpénzbevételeket? Eddigi vizsgálataink egyrészt a gazdálkodásra hatással lévő különösen rossz időjárási körülményekre mutatnak fő okként, láthattuk ezt a kis jégkorszak ismertetése során is.

Szó volt már róla, hogy mind az 1695-ös, mind az 1696-os évben kimutatható, milyen alacsony szinten volt a szőlőtermés, így az 1696. évre már nem maradt annyi hordó bor, amely elegendő lett volna az uradalom számára. Ez az oka a kiugróan magas „vett” és a „más Rákóczi birtokokról hozatott” borok számának. De ha kitekintünk más adatokra, hasonlóan azok is a termésesökkenést támasztják. Legjobban talán a kevert búza bevétel mutatja számunka – 1695 és 1701 között a bevétel 1641 köbölről 1286-ra csökkent.

A rossz termésű év, évek miatti szükséges nagymértékű borvásárlást pedig fedezni kellett, amely felborította az uradalom önfenntartó rendszerét. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, az uradalom nem rendelkezett elegendő készpénzzel, ezért nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy az 1696-os összeírásban megjelenő, más Rákóczi uradalmakból küldött összegek megsegítés céljából érkeztek. Már csak azért is, mert 1710-ben ugyanez történt, akkor „Generosus D[omi]nus Georgius Berhelyi provisor Tokaino succurrit” 188 MFt-ot.⁸⁹⁴ De akad az ilyen megsegítésre azon évi – tehát 1696-os – példa is. A más tisztartóktól felvett pénzek között külön érdemes kiemelni, hogy Horváth Gábor akkori provizor Badinyi Jánostól, a Rákóczi család levéltárosától 124 MFt-ot vett fel, annak érdekében, hogy a tállyai-szántói majorság szőlőmunkáit ki tudják fizetni. Kőrössy György, a hegyaljai borok inspectora pedig „október 28-án kocsmákra való borok vásárlására [...] adminisztrált 102 Ft-ot.”⁸⁹⁵ Mindez azt jelenti, hogy azért volt szükség a más udvarbíróktól, Badinyitól, s a borvásárlásra felvett ösz-

⁸⁹³ Az Edlin névvel kapcsolatban az Edling, illetve az Edlinger változatok kapcsán sikerült történelmi személyeket találnunk. Előbbi esetében a német származású Edling Rudolf érseket említhetjük, aki Kempelen szerint 1774-ben szerzett indigenátust. Kempelen Béla: *Magyar nemes családok XI.* Bp., 1932. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/3-kotet-33CD/edling-grof-51A5/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVS16IFsiTkZPX0tPTllfS2VtcGVsZW5fMSJdfSwGlnF1ZXJ5JjogImVkbGluZyJ9> letöltve 2021. 02. 19. Az Edlinger névváltozatban Edlinger Jánost említhetjük ki. Bár fia, Gottlieb Vilmos az, aki híresebb volt, az általunk vizsgált évben, tehát 1696-ban, János élt, fia 1700-ban született. Edlinger János, eredeti szakmáját tekintve mészáros, vidékünkötől messze, Sopronban élő borkereskedő volt, aki a helyi borokkal üzletelt, megalapozva ezzel fia jövőjét, aki olyan sikeres lett ebben az üzletágban, hogy még Oroszországba is szállított. Vagyonát végül eltékozolta, s egy pozsonyi kórházban halt meg szegényen. Garas Klára: A soproni Edlinger ház és Gregorio Guglielmi. In. *Tanulmányok Csatai Endre emlékére.* A Soproni Múzeum kiadványai 2. Szerk. Környei Attila – G. Szende Katalin, Sopron, 1996. 168–169.

⁸⁹⁴ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1710. 59. d. No. 1. fol. 31v.

⁸⁹⁵ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása, fol. 7v.

szegre is, hogy – természetesen a saját részre történő ellátás mellett – biztosítani tudják az uradalom legnagyobb bevételi forrását jelentő üzem működését, a kocsmáét.⁸⁹⁶

Másrészt befolyásolhatták még a terméseredményeket a török kiűzésével járó hadmozdulatok is. Bár a Frigyes Ágost vezette 1695-ös és 1696-os hadmozdulatok az általunk vizsgált területeket elkerülték – a legközelebb Bádeni Lajos csapatai jártak a területhez még 1691-ben –, a Debrecen vonalánál húzódó hadszíntér mindenképpen kihathatott a parasztság életére. Azokra a jobbágyokra, akik nem vettek részt a harcokban, a kötelező beszállás terhe hárulhatott, illetve emlékezve a Thököly-időszak alatti dúlásra, a közeli erdőség biztosíthatott számukra menedéket. Így a század utolsó évtizedét belengő háborús légkör párosult az időjárás adta rossz körülményekkel.

Mindez azonban csak átmeneti volt, s ha az 1701-ben, Szilvássy István, akkori provizor által írt dokumentum adataira tekintünk, nagymértékű pénzbevétel növekedésnek lehetünk tanúi, s ez ugyanúgy igaz a természetbeniekre is. Érdekesképp meg kell jegyeznünk, hogy ezen számadás különbözik az előzőektől, amennyiben a különböző tételek sokkal jobban elkülönülnek egymástól, maga a számadás is részletesebben van vezetve, s jól érzékelhető, hogy az átláthatóságra törekedtek.

Mivel az ezt közvetlenül megelőző évek elszámolásai hiányoznak, a pénzbevételek növekedése mögötti miértekre – illetve, hogy a növekedés lineáris-e – csak Szilvássy dokumentuma, s az abban szereplők engednek következtetni, ez pedig két kiugró adatban mutatkozik meg.

Összehasonlítva a korábbi évek adatait, talán a legszembevetőbb különbség a bevételek nagymértékű emelkedése mellett, annak összetétele, így a bérletekből származó pénzek megugrása. (71. ábra)

Árenda bevétel		Ft	dénár
Vendégfogadóból	Rátkán	147	50
	Szántón	200	
Sörfőzőből	Tállyán	75	
	Fonyban	120	
Mészárszékből	Tállyán	120	
	Szántón	70	
Sörmérésből	Tállyán	70	

⁸⁹⁶ Péchy Ferenc, aki 1698-ban és 1699-ben volt az uradalom udvarbírója, arra kérte Kőrössy Györgyöt, hogy – mivel ő neki arra való instrukciója nincsen – menjen el Tállyára, és ossza szét a borokat, „hogy a kocsmák üresen ne álljanak.” MNL OL E 204 Missiles 34. cs. 1699. jan. 23. Péchy Ferenc levele Kőrössy Györgynek.

Árenda bevétel		Ft	dénár
Pálinka mérésből	Tállyán	60	
	Fonyban	12	
	Baskón	5	
	Komlóskán	4	
	Mogyoróskán	5	
	Regécen	5	
Üvegműhelyből		100	
Regéci erdőkből		11	93
Tehénsajtából		26	40
Derencsényi árenda		112	22

71. ábra. Bérletből származó bevételek (1701)

A bérbeadásból bejövő haszon növekedése két dolgot jelezhet számunkra. Egyrészt a gazdaságban egy olyan változás állt be, amelyben a kereskedelmi jelleg felé terelődött a hangsúly. Ezen indok mögött nem szabad elfelejteni azt a meghatározó földesúri érvet, miszerint ez az újonnan kialakuló bérleti rendszer jobban megérte, vagyis jövedelmezőbb volt az üzemek ilyen módon történő fenntartása. Erre utal a regéci üvegműhely és a sörfőző bérbeadása. Továbbá ide sorolható még a regéci erdők használatának és a sajt készítésnek a bérleti joga.

Másrészről viszont az említett bérbeadásból bejövő haszon növekedése az infláció mértékére is felhívja a figyelmet, amelyet elsősorban a pálinka évi bérleti díjának nagymértékű emelkedése jelez. Erre példa, hogy míg 1696-ban Tállyán 24 MFt-ot fizetett a falu a pálinka árusításáért, 1701-ben ugyanez a tétel 60 MFt-ot jelentett számunkra. A mézszárszék árenda esetében is 2,40-szeres drágulásnak lehetünk tanúi. 50 MFt-ról 120 MFt-ra változott a fizetendő összeg.

Mindezzel együtt az is megfigyelhető, hogy a jobbágyok által megváltott természetbeni földesúri járadékok összege is megnőtt. Mivel a magas infláció alapvetően a kereskedelemnek, jelen esetben a borkereskedelemnek kedvez, joggal feltételezhetnénk, hogy a dézsma megváltási összegének növekedése a jobbágyok pénzügyi lehetőségeinek a javulását tükrözi, vagyis, hogy többen tudták megváltani a dézsmát. Szintén erre a következtetésre juthatunk, ha csak az 1701-es taxabevételeket nézzük, mivel az 1696-os számadáshoz képest 44%-kal nőtt ez a bevételfajta, ami a taxafizetők növekvő számára engedhetne következtenni. Ennek alátámasztására az 1701-es urbárium taxalistájának ellenőrzésére lenne szükség, amely forrás azonban nem áll rendelkezésünkre. Így a korábbi számadások és urbáriumok adataihoz szükséges fordulni. 1680-ban Tállyán 92, 1693-ban 105, 1697-ben pedig 112 pénzes taxás jobbágyot és nemest írtak össze. Az említett dátumoknál pedig a következőképpen alakul a beszedett/beszedendő⁸⁹⁷

⁸⁹⁷ Az urbáriumoknál csak a beszedendő taxa összege szerepel, így elképzelhető, hogy az év végi számadásba nem ugyanaz került összegnek, mivel voltak, akik késtek a befizetéssel. Őket

taxa: 767,08 MFt, 517 MFt, 412,88 MFt, 1701-ben pedig 363,70 MFt – vagyis az uradalom legjelentősebb mezővárosában folyamatosan csökkent a befizetett taxa, ezzel együtt viszont nem csökkent az azt befizetők száma, a tapasztalt minimális növekedés ekkora időtávlatban vizsgálva inkább minősíthető stagnálónak. Mindebből az következik, hogy azok, akik korábban képesek voltak a magasabb összegű adót megadni, azok fizetőképessége is folyamatosan csökkent. Ha pedig az uradalom összes taxabevételeire tekintünk, a visszaesés még szembetűnőbb. (72. ábra)

Év	1680	1693	1695	1696	1697	1701
Összes taxa	898,48 Ft	733,56 Ft	561,38 Ft	247,98 Ft	761,39 Ft	615,96 Ft

72. ábra. Az uradalomban fizetett taxa mennyisége. (Ft=MFt)

Ezen felül, a vizsgált adatok arra engednek következtetni, hogy a dézsmából, tehát a pénzen megváltott természetbeni járadékból befolyt összeg magasabb értéke is inkább az áremelkedésnek tudható be. Mindezek alapján visszakanyarodva az eredeti feltevéshez, megállapítható, hogy az uradalom népessége nem tudott profitálni a kereskedelemről, a térség piacképességéből, s az 1701-es számadás kiugróan magas összes adóbefizetése sem a taxafizetők számának növekedését jelzi. Épp ellenkezőleg, a gazdaság az 1690-es években súlyos válságot élt át, amelynek a mélypontja az 1695–1696-os év volt.

Hogy a Rákóczi-szabadságharc kihatott az uradalom gazdaságára, nem kérdés, viszont ennek a hatásnak a valós mértéke tisztázatlan, mivel csak az 1710 és 1711-es évekre rendelkezünk ratiókkal. Bár 1712-ben már a Trautsohnoké volt a birtok, azon év adatait is bevettük részletesebb vizsgálataink közé, amelyet egyrészről az összehasonlítás, másrészről a kiugróan magas eltérések indokoltak. Ezen három év számaikat együttesen szemléljük.

Ami az egyik legszembetűnőbb, az a földesúri kezelésű bevételek nagymértékű megcsappanása az 1710. és 1711. évben. Ezek a fajta tételek gyakorlatilag csak az italmérésből befolyt jövedelmet takarják. Az educillatio hasznának ilyen csökkenése a Rákóczi-szabadságharc eseményeivel van összefüggésben. Előrebocsátjuk, a válasz több tényezőből áll.

Ezek közül az egyik, s mondhatni, háborúban a legáltalánosabb, a lakosság megfogyatkozása. Egy Jármay által vizsgált, 1711-ben íródott instrukció pont erre a lakossági hiányra, s az amiatti nehézségekre, illetve azok orvoslására tér ki.⁸⁹⁸

Ehhez járultak még egyrészről a szabadságharc terhei, másrészről annak vezetői által hozott hibás gazdaságpolitikai döntések. Az köztudott, hogy a harcok terhei a Rákóczi birtokok jobbágyságát terhelték a legnagyobb mértékben. A 18.

„cessal”, vagyis késik megjelöléssel illették. Mivel az ő számuk elenyésző, így úgy véljük, az urbáriumokban feltüntetett várható taxabefizetések elfogadhatóak kontroll adatoknak.

⁸⁹⁸ Jármay 1930. 66.

század eleje azonban a pénzhiány korszaka, amely kiküszöbölésére Rákóczi rézpénzek verését helyezte kilátásba. A veretek tömeges megjelenése 1704-re tehető. A rézpolturák gyorsan veszíteni kezdtek értékükből, így a polturákat érintő devalváció a magyar forint inflációjába fordult át, pénzügyi válságot idézve elő.⁸⁹⁹ Ennél fogva a kocsmák bevételeinek csökkenése egyértelműen a lakosság, illetve a pénzhiányra vezethető vissza. S ezzel van kapcsolatban az „egyéb” bevételek növekedése is.

A kategória nagyrészt eladott árukat takar. 1710-ban 1987,43 MFt, 1711-ben 2343,8 MFt gyűlt össze az eladott áruk értékéből. Viszont jelen esetben sem borkereskedelemre kell gondolni. Gyakorlatilag a boron kívül mindent próbáltak értékesíteni, ami mozdítható, s valamennyire nélkülözhető volt. A legnagyobb bevételt a sörreladás adta, 1710-ben 1216, 1711-ben 1905 magyar forintot. De ezen kívül adtak még el juhokat, sertéseket, szalonnát – 1711-ben 272 MFt-ért – juhtúrót, de még petrezselymet is. A vevők személye nincs megjelölve, így nyitott kérdés marad, hogy ezekből mennyi kelt el a táborkokra.

Amilyen alacsonyok voltak a kocsmáltatásból származó bevételek a szabadságharc végén, olyan kimagasló összeggel találkozhatunk 1712-ben. Az uradalom összes bevételeinek 86%-a származott a kocsmákról, amely szám kevéssel haladja meg az 1695-ös adatot, de végösszeg magasan az eddig tapasztalhatóak fölé tornyosul. S ez nem csak egyszeri „kilengés”, ha megnézzük Jármay adatait. 1713-ban 7053,87 MFt, egy évvel később 3344,43 MFt volt csak a borbevétel.⁹⁰⁰ Majd a rákövetkező éven találkozhatunk tartósabb visszaeséssel. Nehéz erre a hirtelen kiugró adatra magyarázatot találni. Mivel Jármay adataiból tudjuk, hogy a herceg lakosságépítési terve csak lassan, és mérsékelt sikerrel ért révbe, más magyarázat felé hajlunk, amelyet egy további nyom is erősít. 1712-ben nagymértékben meguagrott a sörfogyasztás, s a 6918,86 forintnyi bor mellett 4238,50 MFt értékben fogyasztottak az árpaitalból, továbbá a korábbi educillatio adataival összehasonlítva is több kiárult szeszesital tűnik elénk. Ez pedig arra a következtetésre vitt minket, hogy ekkor a területen esetleg német csapatok tartózkodhattak, talán kötelező beszállásolás terhe alatt. Hiszen azt tudjuk, hogy ezen az éven érkeztek német vállalkozók az uradalom területére. De nem csak a hadsereghez köthető a kocsmáltatásból eredő óriási bevételnövekedés. Ehhez hozzájárult a szabadságharc alatti, s az az utáni áremelkedés is. Ennek mértékének, jelentőségének bemutatására két példát ragadtunk ki két különböző dokumentumból. Mindkét ábrán Tállya borkimérésének adatai láthatóak, viszont az elsón az 1690-es,⁹⁰¹ másodikon az 1712-es⁹⁰² évből. A jobb összehasonlíthatóság kedvéért ugyanazon hónap – április – adatait közöljük, továbbá a bor „forrása” is ugyanaz – dézsmabor.

⁸⁹⁹ Ulrich 2012. 803–812.

⁹⁰⁰ Jármay 1930. 78a.

⁹⁰¹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1702. t.sz. Tállya 1690. évi borkimérése. fol. 83v.

⁹⁰² MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 94. fol. 2r.

Hordók száma	Kiárult seprő (icce)	Kiárult tiszta bor (icce)	Tiszta bor ára (dénár)	Érték (ft, dénár)	Kocsmáros bére (dénár)	Kiárult seprő ára (ft), (5 den/icce)
1.	20	137	18	24,66	60	1
2.	21	140	18	25,20	60	1,5
3.	22	134	18	24,12	60	1,10
4.	20	137	18	24,66	60	1
5.	20	133	18	23,94	60	1
6.	19	133	18	23,94	60	0,95
7.	20	132	18	23,76	60	1
8.	18	126	18	24,68	60	0,90
9.	19	135	18	24,30	60	0,95
10.	19	130	18	23,40	60	0,95
11.	18	133	18	23,94	60	0,90
12.	18	139	18	25,2	60	0,90
13.	18	133	18	23,94	60	0,90
14.	19	131	18	23,58	60	0,95
Bevétel	344,29 Ft					

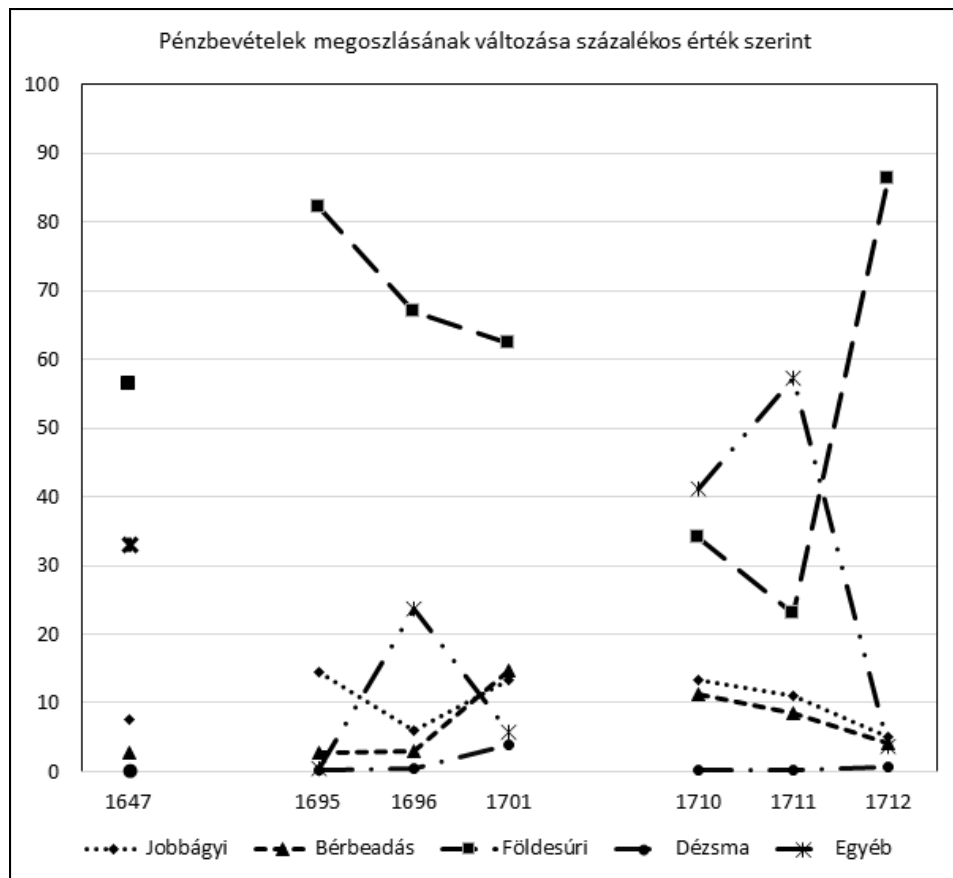
73. ábra ($Ft=MFt$)

Hordók száma	Kiárult seprő (icce)	Kiárult tiszta bor (icce)	Tiszta bor ára (dénár)	Érték (ft,den)	Kocsmáros bére (dénár)	Kiárult seprő ára (ft), (2 den/icce)
1.	25	145	24	34,80	60	50
2.	18	136	24	32,64	60	35
3.	18	138	24	33,12	60	36
4.	19	144	24	34,56	60	38
5.	18	136	24	32,64	60	36
6.	18	132	24	31,68	60	36
Bevétel	198,15 Ft					

74. ábra ($Ft=MFt$)

Míg 22 év leforgása alatt a kocsmáros díjazása egyáltalán nem változott, addig a bor iccejének ára 33%-kal emelkedett. Emlékeztetünk, ez jobbágyi eredetű bor ára, amelyen tükröződik annak minősége is. Az allodiális, illetve vásárolt borokat többért adták, s ezek ára is változó volt, 30–40 dénár között mozgott iccejük, míg 1690-ben a jobb minőségű borért fizettek 24 dénárt. Ennyit kellett fizetnie annak is, aki az uradalom akkori legnagyobb „beszállítójának” italát itta. A magasabb ár mögött a haszon elve is meghúzódott, hiszen a vásárolt borokat magasabb áron kellett adni. Jantó János boraiért hordónként 30 forintot fizettek 1690-ben, 1,75–3,55 MFt-ot kerestek rajta szintén hordónként. 1711–1712-ben

már Molnár Évától vásárolták a legtöbb kocsmára való italt. 1711-ben összesen 617 forintot fizetett ki az udvarbíró az ő számára, amely ügyletek alatt 20 hordó bort vettek.⁹⁰³ Az 1712-es educillatio szerint 2 tőle vásárolt bort árultak ki. Az egy hordóért kifizetett összeg 25 forint volt, viszont ekkor már az uradalom haszna már nem 2–3 forint, hanem 12 körül mozgott, természetesen hordónként. Amely ismételten csak aláhúzza számunkra, hogy az 1712-ben tapasztalható hirtelen bevételnövekedés mögött inflációs okokat kell keresnünk.

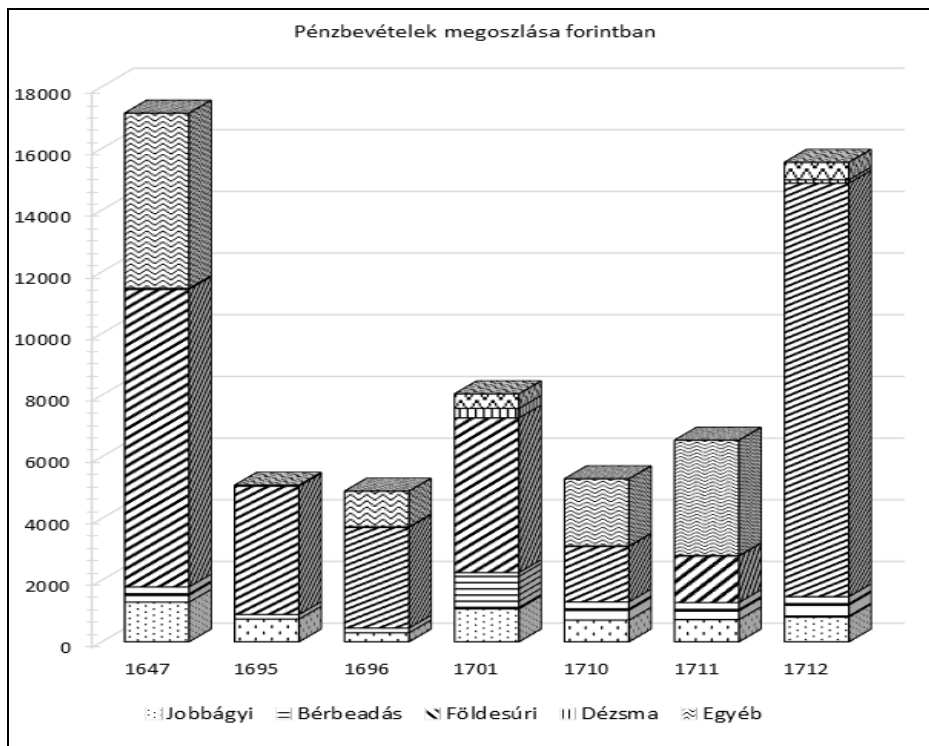

75. ábra

⁹⁰³ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regécz 1711. 59. d. No. 1. fol. 28r. Molnár Éva nem egy árfolyamon adta borát, viszont a nagyobb vásárlások alkalmával árengedményt adott. A tételek a következőképpen alakultak: 120 MFt = 5 hordó; 88 MFt = 2 hordó; 43 MFt = 1 hordó; 66 MFt = 2 hordó; 300 MFt = 10 hordó.

A számadások kiugró adatainak egyesével történő ismertetése után érdemes rátérnünk azok összehasonlítására, ezt felvázolva képet kapunk az uradalom pénzgazdálkodásáról. A 75–76. ábra jól szemlélteti az évek során alakuló változásokat. Nyilvánvalóan a legpontosabb változási görbéket az utolsó évek tükrözik, de az évek közelsége miatt együtt ábráztuk az 1695, 1696 és 1701-es dátumokat is.

Az egyes kategóriák közül a dézsma-bevételek görbéje mutatja a legnagyobb állandóságot, az abból származó bevétel sosem haladja meg a 10%-ot. A dézsma csoportja a megváltott pénzeket takarja. A legáltalánosabb a sertések, vagy azok legeltetése után beszedett dézsma volt. A pázsit-, illetve a makktized esetében felmerülhetne a helyes csoportosítás kérdése. Ugyanis ezen utóbbiak akár legelő-, vagy erdőbérbe is beleszámíthattak volna, amely viszont már a bérbeadás kategóriáját erősítette volna. Két ok miatt döntöttünk a dézsma-hoz való sorolásuk mellett. Az egyik, hogy ezek az összegek olyannyira elenyészőek, hogy a bérbeadás összbevételén, illetve annak százalékos megoszlásán nem változtattak volna. Másrészt a pázsittized az a tulajdonképpeni sertéstized egy kategóriája, s pénz mellett természetben, dézsmaként is be tudták fizetni.

76. ábra

Hasonlóan alacsonyan, ellenben valamivel ingadozóbban alakultak az uradalom jobbágyi és bérbeadásból származó bevételei. Előbbiekbe a cenzus- és ajándékváltás, illetve a fertonpénz foglaltatik bele. Azonban az összegek legnagyobb részét a taxa tette ki, amely tételt szintén a jobbágyi pénzek közé számoltunk. Ezek mértéke olyannyira meghatározó volt, hogy az ábrákon is látható ingadozás a taxabevételek változásának volt köszönhető. Ez az ingadozás pedig meglepően együtt mozog a bérletből származó pénzek kategóriájával. Ha a jobbágyi – leginkább tehát taxa – bevételek növekedtek, az árenda jövedelem követte, s ugyanez tapasztalható csökkenés esetében. Ez a jobbágyok fizetőképességével van összefüggésben, ahogy ez meglátszik az educillatio hasznán is. A bérletek tekintetében két kategóriát tudunk elkülöníteni. Az egyik a mezőgazdasági, a másik az ipari. Előbbi csoportba legelő-, puszta-, rét- és erdőbér tartozna hagyományosan bele. De mivel a regéci uradalom területén legelőbérrel egyáltalán nem találkozunk, s a puszta mezőgazdasági területek felfogása után is csak dézsmát kellett a jobbágyoknak beszolgáltatni, a mezőgazdasági árenda alá csak az erdőbér esik. Ez elenyésző az ipari bérletekhez képest. A jövedelem legnagyobb részét a mindvégig árendában lévő mészárszékek és vendégfogadók jelentették. Szintén az ipari bérlemények közé soroltuk a falvak által árendába vett pálinkamérési jogot. Bár a többi ipari bevételhez képest ezek összege elenyésző – átlag 4 MFt/település –, minden évben stabilan megjelennek az uradalom jövedelmei között.

A földesúri kezelésű üzemek bevételei jelentették a legnagyobb bevételi forrást a Rákóczi birtok számára, igaz, ez alól kivételek az 1710–1711-es évek. Ennek okára fentebb már kitértünk – a földesúri kezelésű bevétel java része a kocsmákon kimért italokból származott, s csak elenyésző tételt jelentett a szántói vám, illetve malomjövedelem.

Az itt felsoroltatott adatok egyértelműen rávilágítanak arra, hogy az uradalom bevételeinek túlnyomó része a földesúri kezelésű pénzek jelentették, s a jobbágyi összegek csak másodlagos szerepet tölthettek be a pénzgazdálkodásban.

A bevételek összetételének vizsgálata és összehasonlítása után az uradalom készpénz kiadásaira kell fókuszálnunk, hogy kiderüljön, mennyiben is jelentettek valós bevételt az ismertetett adatok az uradalom számára.

PÉNZKIADÁSOK

Annak érdekében, hogy a pénzmozgások jobban nyomon követhetők, s kiértékelhetőek legyenek, az előzőkhez hasonlóan táblázatba foglalva osztottuk fel a különböző kiadásokat. (77–83. ábra) Az ott feltüntetett adatok azonban némi kiegészítésre szorulnak, amely ismételten visszakanyarít minket a számadások valóság tartalmának, vagy még inkább, pontosságának kérdéséhez. Ez két esetben merül fel, az 1696-os és 1701-esében. Míg utóbbi kapcsán nem nagy az eltérés

az eredeti dokumentumban szereplő végösszeg és az általunk kapott érték között, addig az előbbi terén jelentősebb különbség mutatkozik.

Szilvássy provizor számadásában 7 005 forint 28 dénár összkiadás feltüntetése látható, azonban a számítást végző személy a dénárok összeadásánál hibát vétett, s 10 dénárnyi váltót hagyott.⁹⁰⁴ Vagyis a tényleges kiadás 7 005,38 MFT volt. 5 évvel korábban a szőlőültetvények költségeinél vétettek számítási hibát, s így már 50 forinttal magasabb érték került beírásra a dokumentum végén. A valós költség 4 559,51 MFT volt. Természetesen mi a helyes értékekkel végeztük számításainkat, s a haszon alatt az adott évi bevétel-kiadás különbsége látható az előző évi restantia nélkül.

Az ábrákon látható kategóriákat a 18. századi számadásokból emeltük át. Ez a fajta felosztás nem található meg a 17. századi dokumentumokban, így az azokban olvasható egyes kiadási tételeket már mi osztottuk be csoportok szerint.

1647	Szőlő- művelés	Com- missio	El- látás	Admi- nisztrált pénzek	Vá- sárlás	Kato- naság	Rendki- vüli konven- ció	Kon- venció	Gazda- sági kiadások	Egyéb	Haszon	Összesen
	398,68	–	–	5653,80	–	965,61	–	735,65	544,54	7982,97	863,92	16281,25
	2,44%			34,72%		5,93%		4,51%	3,34%	49%	5%	

77. ábra

1695	Szőlő- művelés	Com- missio	Ellátás	Adminisztrált pénzek	Vásárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Gazdasági kiadások	Haszon	Össze- sen
	1465,43	1583,75	184,83	171,43	167,71	585,98	581,40	14	321,34 ½	4754,53
	30,82%	33,31%	3,88%	3,6%	3,52%	12,32%	12,22%	0,29%	6,3%	

78. ábra

1696	Szőlő- művelés	Com- missio	Ellátás	Adminisztrált pénzek	Vásárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Gazdasági kiadások	Haszon	Össze- sen
	1446,81	380,40	28,64	1860,35	206,29	133,16	503,86	–	326,57	4559,51
	31,73%	8,34%	0,62%	40,8%	4,52%	2,92%	11%		6%	

79. ábra

1701	Szőlő- művelés	Com- missio	El- látás	Vá- sárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Gazdasági kiadások	Ipari üzemekre	Haszon	Össze- sen
	1978,29	3341,20	27,92	690,46	148,74	546,31	14,78	257,68	1035,63 ½	7005,38
	28,23%	47,69%	0,39%	9,85%	2,12%	7,79%	0,21%	3,67%	12%	

80. ábra

⁹⁰⁴ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 77.

1710	Szőlő- művelés	Com- missio	Ellátás	Vásárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Gazdasági kiadások	Ipari üzemekre	Haszon	Összesen
	2289,3	391,90	106,47	669,80	323,39	972,57	20,36	161,66	350,85	4935,18
	46,38%	7,94%	2,15%	13,57%	6,55%	19,7%	0,41%	3,27%	6%	

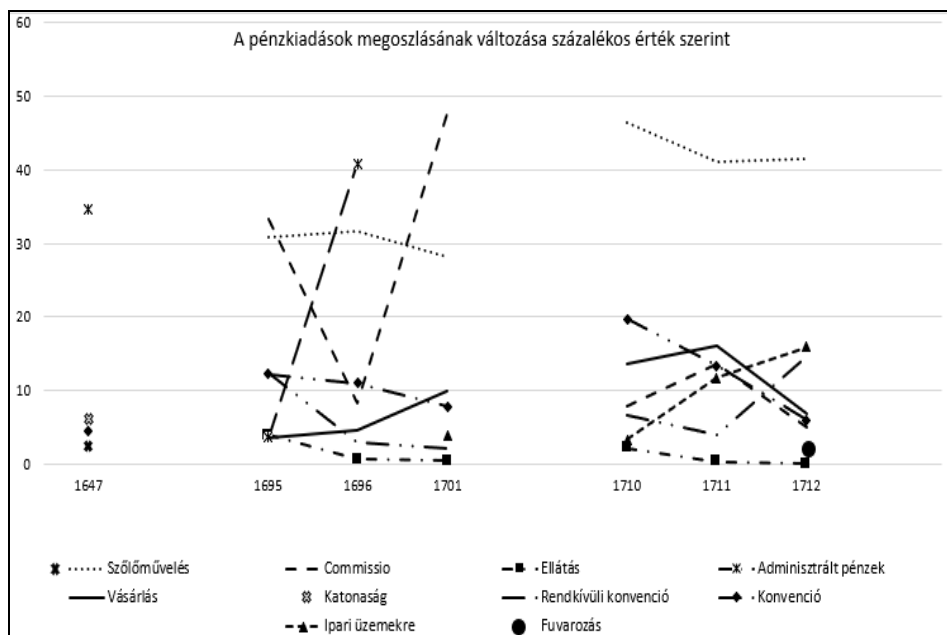
81. ábra

1711	Szőlőművelés	Com- missio	Ellátás	Vásárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Ipari üze- mekre	Haszon	Összesen
	2789,51	917,71	23,17	1086,49	264,55	903,24	792,16	-238,36	6776,83
	41,16%	13,54%	0,34%	16%	3,9%	13,32%	11,68%	-	

82. ábra

1712	Szőlő- művelés	Com- missio	Ellátás	Vá- sárlás	Rendkívüli konvenció	Kon- venció	Gazda- sági ki- adások	Ipari üzemekre	Fuvaro- zás	Ha- szon	Összesen
	5499,13	665,80	1,36	909,3	1926,68	785,83	857,47	2098,74	481,73	2325,7	13225,83
	41,57%	5%	0,01%	6,87%	14,56%	5,94%	6,48%	15,86%	3,64%	14,9%	

83. ábra

84. ábra

A teljes elemzése előtt néhány kérdésesebb kategória tisztázása célszerű. Az 1647. évi kimutatás kapcsán magyarázatra szorul az egyetlen „egyéb” kategória,

amely ezen évnél szerepel. Az elnevezés nem tőlünk, hanem a dokumentum készítőjétől ered, aki maga írja, hogy „Egyéb féle proventus pénzt hét ezerkilencz száz nyolczvankét forintot, kilenczven hét pénzt”.⁹⁰⁵ Az összeg forrása rejtve marad előttünk. Annyi bizonyos, hogy a boreladásból származó pénzekkel együtt küldték Patakra, egyenesen a Rákóczi családhoz.

Ezek, a birtokos családnak küldött forintok az „adminisztrált pénzek” csoportjába kerültek besorolásunkban. A kategória azonban más részeket is tartalmaz. Adminisztrált pénzek címszó alatt azon személyek nevei is olvashatóak, akik az adott években – így 1696-ban pl. – pénzt folyósítottak az uradalom számára, így Kőrössy György és Badinyi neve is feltűnik itt. Ilyen, egyébként indoklás nélküli kifizetések csak három év számadásában tűnnek elénk. Ezek közül tényleges értéken nézve az 1647. évben történt a legmagasabb kifizetés, viszont, ahogy említettük, ez a Rákóczi család felé történt. Százalékos értékben viszont az 1696. év mutat nagyobb összeget, sőt, azon éven a költségek legnagyobb részét ezen tétel tette ki. Ekkor, bár II. Rákóczi Ferencnek is küldtek pénzt az uradalomból (691,20 MFt), a legtöbb, „adminisztrált” pénz nem ő kezébe került, hanem ahhoz az Edlin kapitányhoz, akit fentebb már említettünk, s aki ugyanazon éven 300 MFt-ot biztosított az uradalom számára. A birtok kasszájából az év során összesen 841,16 forintot adtak ki számára – a dokumentumban indoklás nem szerepel a kifizetések mellett –, ami az ilyen mód kifizetett pénzek 45%-a. A kapitány kezébe intézett folyósítás három terminuson történt, április 28-án, május 21-én, július 8-án. Érdekes, hogy ezen dátumok megegyeznek az ő általa, az uradalom számára adott pénzek dátumával: április 28, május 20. Előbbi napon 100 forintot fizetett ki, s 180-at kapott, utóbbin 200-at adott, s 454,76 forint járt részére.

Az adminisztrált pénzekhez hasonlóan szintén magasabb, igaz, ingadozóbb összegek tűnnek elénk a commissio kategóriában. Itt a különböző megbízásokra szánt tételek csoportosulnak. Ennek megfelelően ide soroltuk a különböző díjakat, így az adószedőknek, jegyzőnek szánt pénzeket, de itt kaptak helyet a szállítási, s utazási költségek, amely utóbbi 1695-ben jelentős összeget tett ki. Jantó János volt az, aki a megbízásra szánt pénzek legnagyobb részét kézhez kapta, ugyanis azon éven többször megfordult Eperjesen, amelyért az uradalom útiköltséget számolt fel neki. Összesen 1 87,85 forintot kapott ilyen címen az egykori provizor. Ezen belül a február 14-i rimaszombati útjára 60 forintot utaltak neki, s továbbá április 8-án, amikor „Jantó János ő maga dolgaiba Eperjes felé menvén úti költségére” 11 Ft 55 dénárt kapott. Másik, a felvidéki városba vezető útja szeptember 24-re esett, akkor „Mél[tosá]gos Urak[na]k ő Na[gysá]gok[na]k Eperjesen lévén terminusok, Szentiványi ur[am] korcsmája ellé Jantó János ur[am]

⁹⁰⁵ MNL OL E 185 b. III. 24. t.

tanúkat vivén fel Eperjesre szekéren magával (...)”⁹⁰⁶ Az akkori útra szánt pénze 16,30 forintot tett ki. Viszont nem ezek adták az említett 1287 forintos összeg zömét, hanem az a két terminuson történt kifizetés, amelyet a dokumentumban március 23, illetve november 20. dátumok mellett láthatunk. Márciusban 960, novemberben 240 forintot adott Horváth Gábor Jantó kezéhez. A meglehetősen magas összegek háttéréről ezúttal is hallgatnak a számadás lapjai.

A commissiok között mindenképpen meg kell említeni a postaköltségeket is. Az 1695. évnél maradvá példaként, 247,70 forintot tudunk/tudtak elkönyvelni e címen. Az erre kifizetett összegek változatosak voltak, s az alacsonytól – „Mél[tó]sá]gos Fejedelem ő Na[gysá]lga szolgálai postán Patakra menvén, tállyai veredárus[na]k erog[áltam] másfél tallér” (2,70 MFt) – egészen a magasig – „Mél[tó]sá]gos Fejedelem ő Na[gysá]lga Tállyárul postán menvén Eperjesre, ő Na[gysá]lga parancsolattyábul adtam N[emzetes] Serédi János uram kezében flor[enus] Rhenenses 150”⁹⁰⁷ (180 MFt) – ingadoztak. A postaköltséget viszont sose magyar, hanem rajnai forintban, illetve tallérban, s annak váltójában, garasban adták meg. A számadásokban ezeket az összegeket átváltották magyar forintra, s az összesítésbe már az átváltott értékek kerültek be.

Bár az „ellátás” a vizsgálat alatt nem tett ki nagy összegeket, okvetlenül meg kell világítani, mit takar a kategória. Ide csoportosítottuk azokat a kifizetéseket, amelyeket bizonyos magas rangú személyek – szolgabírók, kamarai adószedők, a fejedelem, s annak kísérete, vagy az uradalom területén megszálló nemesek – asztalára fordítottak. Tehát a kategória nem tartalmazza a különböző vidékekről ide érkező, s mezőgazdasági feladatokat ellátó munkások ellátására fordított pénzeket, így példának okáért szalonna, cipó, főzelékfélék vásárlását. Az effajta költségeket a rendkívüli konvenciók közé soroltuk, s természetesen ide került azoknak is a bére, akik nem az uradalom éves szolgálatában álltak.

A különböző csoportok bemutatásának végén szót kell még ejtenünk a „gazdasági kiadásokról”. Az ide sorolt összegek a gazdaság szükségére fordított tételeket takarják, amely szükségek nem igazán illenek bele a szintén a gazdaság szükségére vásárolt javak közé. Mire gondolunk egész pontosan? A regéci birtok vízhasználatának részletezésekor említettük a tállyai malom esetét, amely, mint-hogy a golopi határnál állt, s az azon keresztül folyó árok vizét használta, évente 5 MFt-tal tartozott az uradalom Golop birtokosának. A költség a gazdaság szükségét szolgálta. Továbbá itt említhetjük azt az 1701-ben, a hóhérnak kiadott 81 dénárt, amelyért azt kötelek vásárlására kötelezték. Vagy azt a 15,36 forintot, amelyért az ígáslokat patkoltatták meg 1710-ben.

⁹⁰⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 90r., 91v.

⁹⁰⁷ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 90r–v.

Összességében összehasonlítva a rendelkezésünkre álló számadások kiadásait, látszólag az uradalom tiszta haszna a Rákóczi-éra alatt nem volt kiemelkedő. Elsősorban ez annak volt köszönhető, hogy egyes ágazatokra nem kevés pénzt költöttek.

Ezek között elsőként kell megemlíteni a szőlőművelést, amelyre a költségek 30–46%-át fordították, így a legtöbb évben ezen kategória képviseli a legmagasabb költségeket. Egy évet, az 1647-et láthatjuk kivételként, amikor is meglepően kevés az erre fordított összeg. E mögött két indok állhat. Az első, hogy az allodiális szőlőket ekkor még nagyobb részt robotban próbálták meg műveltetni, így a bérmunka aránya nem volt magas. A második az építkezések hiánya. Míg az 1647. évi *extractus*ban egyáltalán nem, addig a többi dokumentum hosszasan sorolja a szőlőkben végzett munkálatokat, amelyekről többször szót ejtettünk már. Vízvezető árok ásása, trágyázás, vermek kialakítása stb. Ahogy a kocsmáltatásból eredő haszon képviselte az egyik legmagasabb bevételi forrást, a szőlőbirtokokra szánt pénzt is ennek megfelelően emelték, amely mind a 85., mind a 86. ábrán nyomon követhető. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az 1712. évnél tapasztalható kiadásnövekedés is a már említett áremelkedéssel lehet kapcsolatban, amelyhez hozzájárulnak még a szabadságharc utáni helyreállítási, így építkezési, javítási költségek.

Amit láthatunk, hogy a működési költségek közt a 17. század végén, 18. század elején végig jelen lévő tételek a munkadíjak, vagyis a rendkívüli konvenciók, illetve a rendes konvenciók. Ennek a teljes kiadásokból számított százalékos értéke bár változó az évek során, végig meghatározóként van jelen az uradalom gazdasági kiadásai között.

A munkadíjak legnagyobb részét szinte végig a mezőgazdasági munkásoknak adott pénzek tették ki, vagy a kaszások, illetve aratók fizetései. Az építkezések elenyésző részét képezték ennek a kategóriának egészen 1712-ig, amikor is a kocsák, kúriák, különböző gazdasági épületek javítása már elengedhetetlen volt. Ez az oka az 1712. évnél látható munkadíjnövekedésnek. Az építkezésekhez való előkészületeket már a megelőző éven elkezdték, amelyet több adat is alátámaszt. Elsőként az eladás mértékének növekedésére figyelhetünk, amelyet a vásárlás szintén magasabb értéke követ. Szó volt róla, hogy ekkor több mindent próbáltak értékesíteni, így pl. 5 hordó túrót 19 forintért, 19 juh és 75 kecskebőrt 8 forinton, de még 100 vöröshagymát is, vékáját 60 pulturán.⁹⁰⁸ A különböző eladások egyik célja volt a jövőbeni építkezések, az ahhoz köthető vásárlások fedezése, amely érthetővé teszi számunkra, a bevételek vásárlásra költött 16%-át. További bizonyítékként vessünk egy pillantást Petrahay udvarbíró 1711. július 5-én kelt vásárlási összesítőjére. 30 istráng, darabját 9 dénárért, 2 pár hámor 12 forinton, 4 kantár 50–50 dénárért, s 4 hámos ló, amelyekért 57 forintot fize-

⁹⁰⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 82.

tett.⁹⁰⁹ Ezek a felszerelések egyértelműen kifejezik, hogy ezeket a lovakat fogatolni akarták. Tudjuk, hogy vidékünkön ezeket az állatokat nem a mezőgazdaságban hasznosították, szántásra ott voltak az ökrök. A lófogatot egyedül a szállítások alkalmával vették igénybe, példának okáért a szőlőkben. Hogy ezeket a hámos lovakat építkezésekre vették, ahol természetesen szintén a teherhordásban volt szerepük, azt további vásárlási tételek igazolják.

1711. december 22-én szignózták a dokumentumot, amely szerint az udvarbíró további 30 szál istrángot, 5 láncot, 300 lécet, és egy deszkát – amely a menyiségből kiindulva inkább lehetett egy nagyobb mestergerenda – szerzett be.⁹¹⁰ Mindközül talán a legjobban annak az 5 „rudalló” kötélnak a vásárlása az, amely jelzi a jövőbeni építkezési szándékot. A darabjáért 25 dénárt fizetett kötélnévű évszázadok óta az építkezések elengedhetetlen kelléke volt. S ez alatt jelen esetben nem felújítást kell érteni. A „rudalló”, vagyis rudazó kötelek voltak a korszak földmérő eszközei, amivel lemérték, és kijelölték az új épület helyét. Az „eszköz” egyúttal mérésre is szolgált.⁹¹¹ Az építők felfogadása is 1711-ben vagy 1712 legelején történhetett, mivel az építkezési idény időjárástól függően tavasztól egészen októberig tartott, Kőműves György, Mayer Benedek, Keller Mátyás, Singel Ferenc május 15-től egészen október 30-ig dolgozott 1712-ben az uradalom területén.⁹¹² Erre a periódusra pedig már előre kellett biztosítani a szükséges munkaerőt, nehogy más építkezéseknél fogadják fel az adott mestert és segédjeit. A felfogadásról való megállapodás történhetett szóban, vagy írásban, mely utóbbinak meghatározott formulája volt.⁹¹³

Szintén az újjáépítés áll a „fuvarozás” kategóriája, költségei mögött. Az ide sorolt kiadások az adott számadásban is külön részként szerepelnek, amely arra készítetett minket, hogy ne a „gazdasági kiadásokkal” együtt, hanem mi is külön kategóriaként szerepeljünk. Elgondolásunkat az a meggyőződés is vezényelte, hogy ezáltal még inkább érzékelhetővé válnak az uradalom helyreállítására fordított kiadások. De nem csak arra! Igaz, hogy a legtöbb tétel az uradalmon belüli szállításokról, így gerendák, zsindelek, különböző faanyagok, téglák fuvarozásáról értesít, viszont egyes ilyen rakományok célja Tokaj, s Bodrogheresztúr volt.

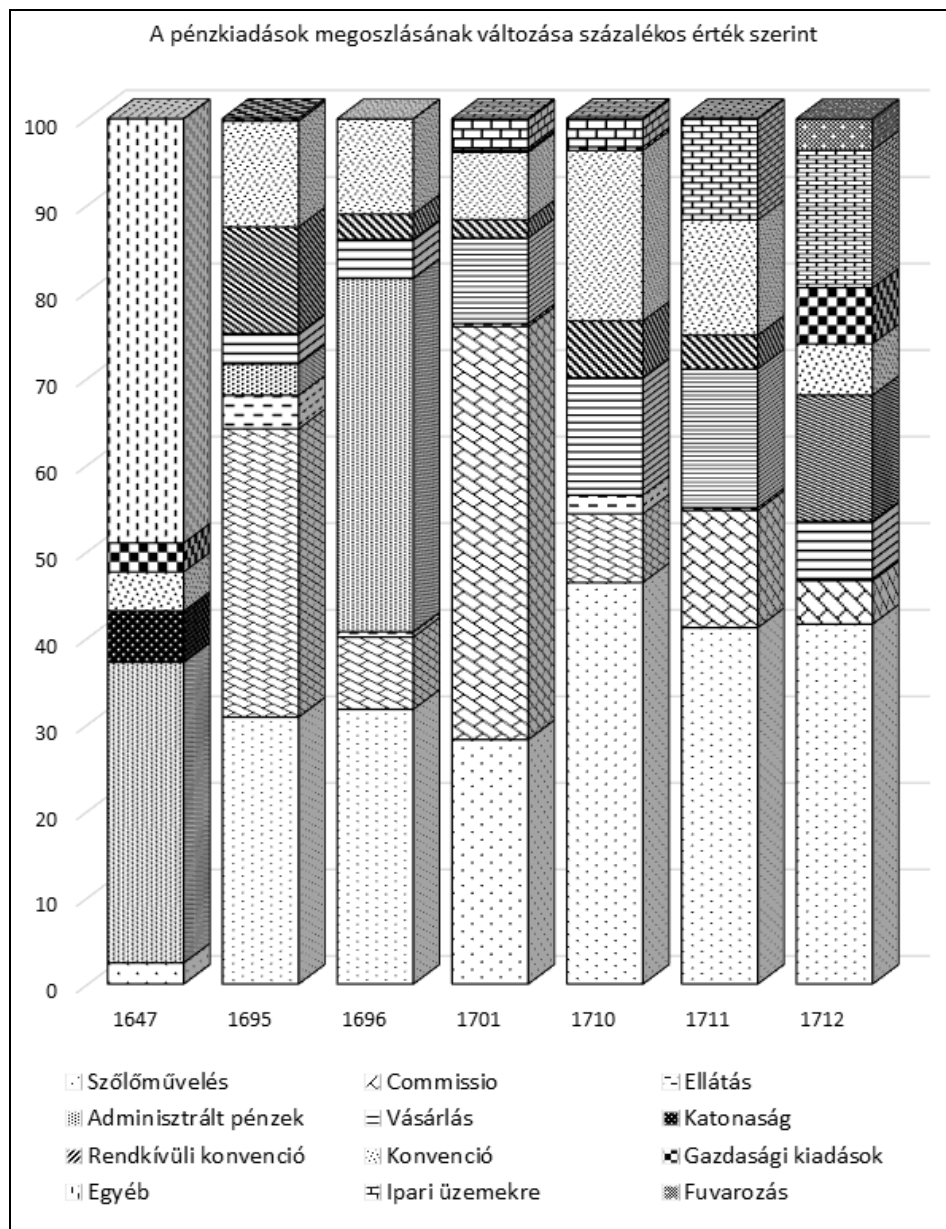
⁹⁰⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 36.

⁹¹⁰ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 35.

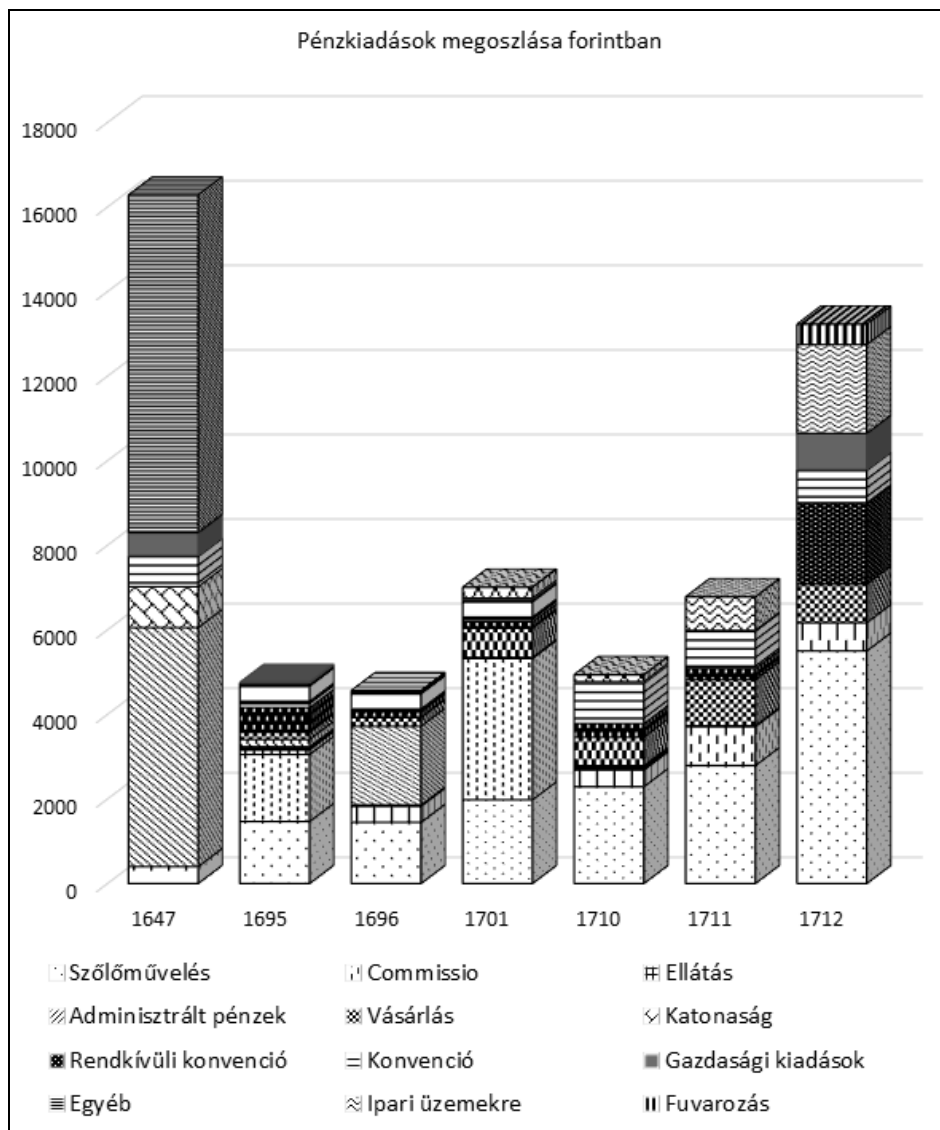
⁹¹¹ Koppány Tibor: A gátai számadáskönyvek: adatok egy 17. század eleji dunántúli uradalom építkezéseire. = *Műemlékvédelmi Szemle*, 2000. 1–2. sz. 147.

⁹¹² MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 36r.

⁹¹³ Koppány Tibor: Építési gyakorlat a 17. századi Magyarországon a tervezéstől a megvalósításig. = *Építés-építészettudomány*, 1987. 3–4. sz. 461–462.

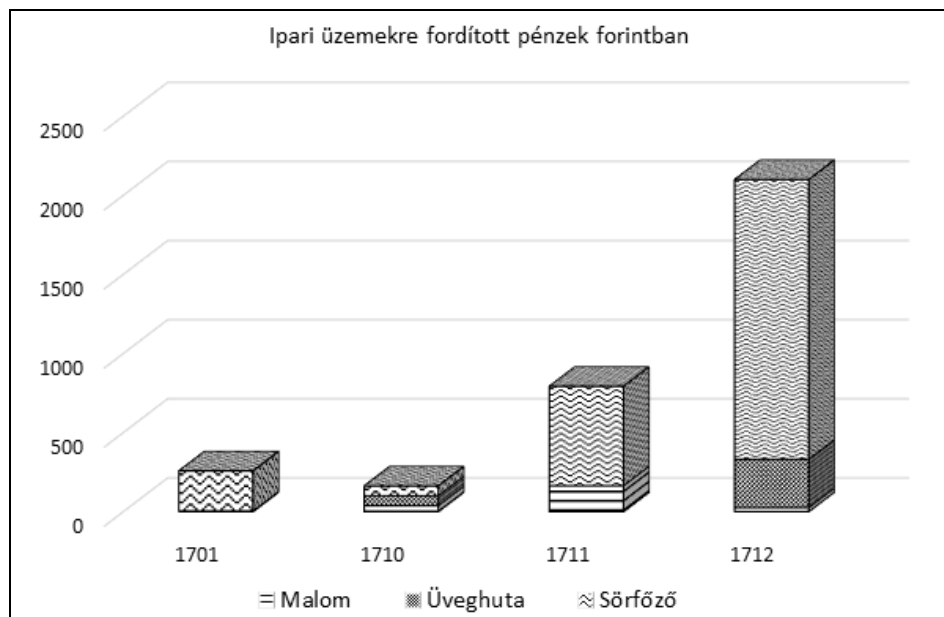
85. ábra

86. ábra

A szőlőművelés kiadásai mellett két kategória változása utalhat gazdasági fejlődésre, vagy legalábbis annak célzatára. A vásárlásé és az ipari üzemekre fordított pénzeké. Mindkét tételre nyújtott költségek folyamatos növekedést mutatnak. Ez a vásárlás kategóriájában azt jelenti, hogy több eszközt, illetve berendezési tárgyakat vettek, úgy, mint kapákat, késeket, kádat, hordókat, ekéket, szekereket, vagyis növelni, illetve újítani szándékozták a gazdasági infrastruktú-

rát. Hasonló figyelhető meg az ipari üzemekkel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy Hutnik Tamás 1710–1711-ig maradt bérlője az üveghutának, már ezekben az években feltűnik az ipari egységre fordított kiadási tétel. 1712-től már bizonyosan földesúri, s nem bérlői rendszerben működött az üveghuta, amelynek jele a magasabb ráfordítási pénz. Viszont nem az üveghuta, hanem az uradalom sörfőzője követelte a legnagyobb kiadást ezekben az években, amely szintén egybeesik a földesúri kezelés idejével. Az ipari üzemek közül a legkevesebbet a malmokra költöttek. Ennek oka abban keresendő, hogy az azokat működtető molnárok feladata volt a karbantartás, illetve az esetleges javítás is órá hárult, mivel a korszakban a molnárok egyben a malmok építőmesterei is voltak. Továbbá az ő feladatuk volt azok környezetének tisztán, rendben tartása. Ha mégis kellett az uradalomnak malmok fenntartására költeni, az a malomkövek vásárlásában, illetve a több embert, s összehangolt munkát igénylő ároktisztításban, vagy árokásásban merült ki.

87. ábra

Az uradalom pénzmozgásainak vizsgálata rámutat, hogy a 17. század utolsó éveiben a készpénzbevételek legnagyobb részét az uradalom gazdaságának fenntartására, így a szőlőművelésre, illetve az ipari egységekre fordították, amely kiadások nagyban lefölözték a földesúr, az uradalom hasznát. A Rákóczi korszak nagyobb bevételeivel és hasznával találkozunk viszont az 1701. évben, amelyet érdemes összevetni a 18. századi, Trautsohn Donát Lipót birtoklásának idejéből származó számadatokkal.

Jármay Edit a regéci uradalom 18. századi gazdaságát vizsgáló munkájában táblázatban ismertette a bevételeket és a kiadásokat.⁹¹⁴ A bevételek részletezésekor kísérletet tett az egyes tételek lebontására, de mivel ő egyben számított egyes jobbágyi és árenda bevételeket, vagy éppen földesúri kezelésű és dézsmás bevételeket, Jármay és a jelenlegi vizsgálat részletes adatait nem lehet összehasonlítani. Arra azonban megfelelő, hogy az uradalom összes készpénzbevételeit összevessük.

Az első és legfontosabb a bevételek drasztikus növekedése 1712-től, amely gyakorlatilag 1745-ig hasonló szinten maradt, sőt 1726-ban még a 49 000 MFt-ot is elérte!

1713	Pénzkiadás-bevétel		
	MFt	dénár	%
Összes bevétel	23 793	77	
Összes kiadás	22 167	78	93,16
Nyereség	1 625	99	6,83

88. ábra. A regéci uradalomban pénzmozgásai 1713-ban

1713	Pénzkiadás-bevétel		
	MFt	dénár	%
Összes bevétel	7550	73	
Összes kiadás	5652	64	74,86
Nyereség	1898	13	25

89. ábra. A sárospataki uradalomban pénzmozgásai 1713-ban

Az alábbi ábrák a regéci és a sárospataki uradalom 1713. évi pénzmozgásait mutatják. Feltűnő a regéci bevételek óriási összege, s ahhoz képest a sárospataki szinte elenyésző volta. A regéci bevételek kapcsán 6235 MFt-ot a borok eladása, 6956,87 MFt-ot pedig a kocsmákból befolyt összeg tesz ki. Sárospatakon ezzel szemben az educillatio alatt elszámolt összeg csak 2314 MFt és 45 dénár, míg boreladásból befolyó összeggel egyáltalán nem találkozunk.⁹¹⁵ Mégis annak ellenére, hogy ekkora bevételt könyveltek el Regécénél, a haszon minimális maradt, amely mögött Trautsohn-féle birtoklás lényegét kell látni. A herceg kevésbé törődött a magyarországi birtokával, első látogatására is csak a 18. század 20-as éveiben került sor. Egy cél vezérelte ezzel kapcsolatban, minél magasabb haszon szerzése. Ennek a szemléletnek köszönhető a borkereskedelem fellendítése, csak úgy, mint az uradalom hasznának csekély mértéke. Ugyanis hiába volt óriási a bevétel összege, ha annak felét a hercegnek küldték el, egy negyedét pedig a

⁹¹⁴ Jármay 1930. 83–94.

⁹¹⁵ MNL OL E 156 b. Fasc. 011. No. 008.

helyreállítási, javítási költségekre fordítottak – ami természetesen a Rákóczi szabadságharc után mindenképpen szükségszerű volt. Ha végigtekintünk a 18. századi számadási adatokon, látszik, hogy ez végig jellemző maradt a Trautsohn család birtoklási ideje alatt, vagyis még az uradalom helyreállítása után is csak annyi készpénzt hagytak az uradalom kasszájában, amely a működtetéséhez éppen elegendő volt.

Vagyis a 18. században lett volna fedezet a gazdaság fejlesztésére, de tudatosan nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A Rákóczi család birtoklása alatt pedig – legalábbis annak legvégén – az alacsony készpénzjövedelem, s a magas kiadások miatt erre lehetőség sem volt. Ezért nem találkozunk a szőlőművelésen kívül – amely az uradalom fő profiljából ered – nagyobb befektetésekkel, a pénz visszaforgatásával. Vajon a regéci uradalom „rossz” pénzgazdálkodási módja a korszakban általános volt-e? Más uradalmak többet tudtak-e fordítani modernizációra, fejlesztésekre?

Az átfogóbb vizsgálat érdekében távolabbról kezdjük összehasonlításunkat, egészen pontosan a 16. század második harmadától. Alanyunk a szomszédos sárospataki uradalom, amelynek készpénzbevétele 1570-ben 8771 forint körül volt. Ezzel szemben a kiadások csak 3020 forintot tettek ki, amely összegért bort és különféle takarmányt vásároltak. A tiszta haszon a bevétel 65%-ára, 5751 Ft-ra rúgott.⁹¹⁶ Ilyen mértékű haszonkulccsal Regéc esetében még csak megközelítőleg sem találkozhatunk. Ha ebből az időszakból a pozitív példa a pataki, akkor a negatív a tokaji uradalom. 1574-ben 1644 forintnyi készpénzbevétel mellett 8319 Ft kiadást könyveltek el.⁹¹⁷ Nem kérdés, hogy a mínuszos mérleg a végvári katonaság költségeiből fakadt. N. Kiss István a sárospataki bevételek taglalásánál hozzáteszi, hogy a készpénzbevételek – s a kiadások után maradt pénzek – csak egy részét teszik ki az uradalom hasznának, mivel ide értendők még természetbeniek tőkésített értéke is. Ennek alapján ő Patak hasznát 23 000 MFt-ra tette. A tokaji uradalom gazdálkodása még az átváltott értékek ellenére is negatívát mutatott. Mivel vizsgáldásunk középpontjában csak magának az uradalomnak a pénzgazdálkodása áll, a természetbeniek tőkésítésétől ez esetben eltekintünk, csak érdekességgént közöljük, hogy 1696-ban az uradalom növény- és állatbevételeinek értéke mintegy 8040 forintot tett ki. Ennek megfelelően a bevétel elérte a 13 000 MFt-ot is.⁹¹⁸ A természetbeniek értékével maguk a tisztartók is foglalkoztak, mivel ez a pénzbevételekkel együtt az uradalom gazdaságának egy mutatója is volt. Nyilván kellett tartaniuk ezek értékét, tekintve, hogy a munkabérek jó részét terményjárulékokban fizették ki. Más szemszögből is fontos lehetett tudni ezek

⁹¹⁶ N. Kiss István: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1960. 1. sz. 21–22. (továbbiakban N. Kiss 1960.)

⁹¹⁷ N. Kiss 1960. 24.

⁹¹⁸ Az árakra lásd: Lehoczky Tivadar: Adatok az árszabályzatunk történetéhez. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1894. 5–6. sz. 346.

értékét. Készpénzhiány esetén így tisztában voltak azzal, hogy mekkora összeget szerezhetnek egyes termékek piacra bocsátásával. Vegyük ennek példájaként az 1711. évet. Ekkor, ahogy a 82. ábra is mutatja, az uradalom kiadásai meghaladták annak bevételeit. A kassza üres volt – látszólag. Ugyanis az azon éven felvett természetbeni bevételek – vagyis az allodiumokról, dézsmából, nonából származó termények – együttes értéke 11 950, 60 MFt volt.⁹¹⁹ Mondhatjuk tehát, hogy ilyen szempontból az uradalom költségvetése egyensúlyban volt.

A regécihez hasonló haszonkulccsal találkozhatunk, ha magának a Szepesi Kamarának a pénzgazdálkodására vetünk egy pillantást. 85 830,59 MFt-ot kitevő bevétel mellett a kiadás 79 554,93 MFt volt 1670–1672 között. Óriási bevétel – óriási kiadás – kevés haszon, mindössze 6,85%. E mögött Ulrich az elavult gazdálkodási szervezetet jelölte meg fő okként, amely túl magas működési költségekkel operált.⁹²⁰

Időközünkhöz még közelebbi példát szolgáltat a divényi uradalom. A Koháry család tulajdonában állt birtok számadáskönyvei több évet felölelően maradtak ránk, így a regéci és divényi uradalom pénzmozgásait egyazon időszakra vetítve tudjuk összehasonlítani.⁹²¹

	Bevétel	Kiadás	Haszon	Haszon (%)
1687	3800	1000	2800	73
1688	1700	1100	600	35
1689	2000	2000	–	–
1691	2800	1000	1800	64
1692	3000	2000	1000	33
1703	3000	1700	1300	43
1704	2000	1800	200	10
1711	?	1000	?	?
1713	3000	1000	2000	66

90. ábra. A divényi uradalom pénzmozgásai

Látható, hogy meglehetősen kis költségvetésből nagy hasznot tudott elérni az uradalom. Hasonló számokat kapnánk az osztatlan Koháry birtok adatainak feltüntetésekor. Példának okáért az 1720. évben 3203,56 forintnyi bevétel csupán 149,55 forint kiadással párosult. A 18. században végig ehhez hasonló alacsony költséggel működtek az osztatlan birtokok, amelyeket a munkadíjak, illetve az

⁹¹⁹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 7.

⁹²⁰ Ulrich Attila: Uradalmi termelés, adózás és haszon Felső-Magyarország kamarai uradalmában az 1670-es évek elején. In: *Régi nagybirtokok, új kutatások. Dominium I.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2015. 25.

⁹²¹ A 90. ábrán feltüntetett összegek csak hozzávetőleges adatoknak minősülnek. Szirácsik Éva: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687–1787)*. Salgótarján, 2005. 242. (továbbiakban Szirácsik 2005.)

építési, javítási költségek tettek ki. Változóbb adatokkal, de ugyanez mondható el II. Koháry István birtokaival kapcsolatban. Alacsony működési költség, 96%-os haszon. Ezzel kapcsolatban írja Szirácsik, hogy „a működési kiadások nagyságát és összetételét tekintve szinte hihetetlennek tűnik, hogy a birtokok működése biztosított volt.”⁹²² Vagyis ebben az esetben a magasabb tiszta jövedelmet nem lehet pozitív hatásúként elkönyvelni, mivel gazdasági elvonásokból származik. Értjük ezt úgy, hogy kevés fizetett munkaerőt alkalmaztak, keveset, csak az épp szükségeset költötték az épületek javítására, s a gazdasági eszközök beszerzése minimális volt. Nem volt cél a gazdálkodás fejlesztése, a tőkeinvestáció.

Az elmondottak alapján hogyan értékelhetjük a regéci uradalom pénzgazdálkodását? Annak tudatában tekinthetjük a Koháry-féle gazdálkodást a negatív végletnek, hogy a gazdálkodásra alig költöttek. Megteszi-e ez Regécet a pozitív végletnek? Minden bizonnyal igen. Viszont nem csak összehasonlításunk miatt mondhatjuk ezt. Az uradalom majorsági szántó-, illetve szőlőművelése kapcsán láthattuk a központosításra való törekvéseket. Azonban a mezőgazdaság természeténél fogva nem érhet el magas szintet e téren, az ipari központosítás mértékét meg sem közelítheti. Ennél fogva tehát a mezőgazdaság kevesebb bevételt, így kevesebb tartalékot is tud biztosítani az adott gazdaságnak, jelentősebb fejlődés csak más területek (pl. ipar) bevonásával lehetséges.⁹²³ Tehát már csak ebből a szempontból sem minősíthetnénk rosszként a regéci uradalom gazdálkodását, mivel van befektetési szándék – szőlőművelés – illetve a század végén ipari létesítményekből is többet találunk, kezelésükben követve a kor szellemét, hiszen ebből a külső forrásból további – adott esetben még magasabb – bevételekhez is juthatott. További bizonyítékként ismételten Tóth Tibor munkájához kell fordulnunk. A mernyei uradalom gazdálkodásának vizsgálatakor megállapította, hogy a nagyüzemmé való fejlődés feltétele az volt, hogy az adott nagybirtok folyamatosan biztosítani tudja a tőkebefektetést, vagyis legyen elég haszna, tartaléka az uradalomnak.⁹²⁴

Ha megnézzük az általunk vizsgált számadások restanciáinak mértékét, láthatjuk, hogy – természetesen az 1711-es év kivételével – végig meghaladták a 6%-ot. Tehát van haszon, az uradalom pénzgazdálkodása nem deficites, de nincse-

⁹²² Szirácsik 2017. 244.

⁹²³ Tóth 1980. 95.

⁹²⁴ Hogy mennyire fontos a megfelelő tartalék a folyamatos fejlesztésekhez, azt a mernyei uradalom 19. századi esete is megvilágítja. A nagybirtokon a juhtenyésztés volt a domináns ágazat, amely hagyományosan – de a kor fejlődő viszonyai közt meg inkább – állandó ráfordítást igényelt. Az erre való törekvés ellenben az igencsak fejletlen infrastruktúrával, illetve munkaerőhiánnyal párosult. Ilyen keretek közt pedig a megindult fellendülés is csak ideiglenes lehet. Hiába a kezdeti szakaszban elért profit, ha az éppen csak elegendő az említett két lemaradás (infrastruktúra, munkaerő) lefaragására. Ez az esetlegesség pedig lassan, de biztosan egyre nagyobb lemaradást generál úgy, hogy megakasztja a profitot, amely viszont a belső fejlesztésekre van hatással. Tóth Tibor: *Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Bp., 1977. 34.

nek nagyobb beruházások, vagyis nincs nagyüzemmé fejlődési törekvés. A probléma oka az, hogy a 6%-os tőkefelhalmozás mértéke nem volt elégséges a szükséges fejlesztésekhez, de arra elegendő volt, hogy jövedelmező gazdálkodást tartson fenn, önfinanszírozó legyen. Nyilván korszakunkban az említett fejlődés az infrastruktúra, illetve az alkalmazott munkaerő növelésében merült volna ki.⁹²⁵

Mondhatni, az általunk vizsgált birtok pénzgazdasági rendszere általánosnak számított a 17. század végén, hiszen a Szepesi Kamara, de még a tokaji uradalom esetében is magasabb bevétel mellett magasabb kiadási tételeket láthatunk.⁹²⁶ Azonban mivel ezek a számadások abban az időszakban keletkeztek, amikor az ország is forrongott – hegyaljai felkelés, Rákóczi szabadságharc –, vagy az azt megelőző felszabadító háborúk, illetve még a Thököly felkelés is erősen érezte hatását, nem tudjuk biztosan állítani, hogy az adatok relevánsak a század közepére is. Hiszen, ha megnézzük a későbbi, Trautsohn Donát Lipót idejéből származó, tehát egy békésebb, háborút nélkülöző korszak számadásait, a bevételek óriási növekedését tapasztalhatjuk.

⁹²⁵ Tóth Tibor: Az átalakulás folyamata az agrártárságban. = *Valóság*, 1987. 3. sz. 41.

⁹²⁶ Ulrich 2000/a. 98.

TÁRSADALMI VIZSGÁLAT

AZ URADALOM KATONÁSKODÓ RÉTEGE, A HAJDÚK

Az uradalom társadalmi vizsgálatán belül elengedhetetlen kitérnünk azok szerepére, akik a rendtartás betartásában segédkeztek. Feladatkörük érintette az adóztatást, közigazgatást, s a védelmet, védekezést is. A hajdúk sokszinű, bár vékony réteget képeztek a regéci társadalomnak.

Már a 17. század első feléből származó, s a regéci uradalomra vonatkozó forrásokban is gyakran megjelennek a hajdúk, mint a térségben jelenlévő katonáskodó elemek. Az 1619-ben Bethlen Gábor oldalára álló, addig császárhű Alaghy Menyhért birtoklásának idején több hajdú fordult meg az uradalom területén, visszaéléseikről a lakosok panaszai tanúskodnak. Ezen hajdúk más katonákkal együtt átvonultak Regéc falvain, de a háborúk végével néhányuk az uradalom területén telepedett le, mint a várhoz szolgáló, fogadott katona. 1644-ben még több hajdú érkezett a fejedelem csapatával. Bár számuk nem volt kimagasló, mégis fontos szerepet tölthettek be az uradalom rendjének betartatásában és a vár védelmében.

Báthory Gábor 1608-ban 3000 hajdúkat felfogadva foglalta el a fejedelmi széket. Amely 3000 katonát nem lehetett nehéz összegyűjteni, lévén, hogy számuk folyamatosan emelkedett, nem csak a Magyar Királyság keleti, hanem északi részein is. Jól mutatja ezt az az 1605-ből származó feljegyzés, amely eddigi kutatásaink alapján először hivatkozik hajdúkra a regéci uradalom területén. Ebben Munkácsi János a kassai tanácshoz fordul segítségért a következőkkel: „Ismeretes a romlás, pusztulás, kárvallás kegyelmetek előtt, mely az országra szálla. Nekem is mind őszi, mind tavaszi takarmányom, 40 hordó borom, házbeli javam, lábas barmaim, fogytig prédára kele és házaimnak egy része elége. Megmaradt kevés boraimat eddig rejtegettem a regéczi jószágban, de most látván tágulását az hajdu, török és tatár vitézeknek, kérem, hogy oltalomért, nem kereskedelemért engedné bevitetni, hol házamhoz szállítva táplálnám házam népét.”⁹²⁷

⁹²⁷ Kerekes György: Kassa város levéltárából. = *Magyar Történelmi Tár*, 1907. 2. sz. 269. Munkácsi János protestáns magyar író volt, aki a 17. század elején alkotott. Műve „Tóbiás élete” címet viseli, amelyet 1600-ban írt Regécen. Költeménye versbe szedett bibliai történet, amelyet a kassai Kalmár Jánosnak címzett. Munkácsi a bibliai Tóbiás történetét dolgozta fel. Az elbeszélés szerint Tóbiás egy arkangyal útmutatásával üzte ki a gonoszt Sárából, majd segített

A fentebb olvasható kérelem után azonban a források alapján majd 30 évig nem találkozunk hajdúkatónakkal a térségben. Ez azonban minden valószínűség szerint nem állja meg a helyét.

Alaghy Menyhért a Bocskai féle felkelés idején Begiojoso seregében harcolt a hajdúk ellen.⁹²⁸ A főúr azonban a Bethlen vezette hadjárat során döntésre kényszerült. Birtokai és a fejedelem által vezetett seregek keresztezték egymást, továbbá mivel a környező főurak is Bethlen mellé álltak, látva annak sikereit, így Alaghy is kénytelen volt szorult helyzetében, de legfőképpen birtoka, vagyona védelmében Bethlent támogatni. Ezek fényében pedig nagyon is elképzelhető, hogy Bethlen serege, s az azok között szolgáló hajdúk megfordulhattak az uradalom területén.

Alaghy 1631-ben bekövetkezett halála kapcsán olvashatunk ismét a hajdúk feltűnéséről, azonban nem az uradalom területén, hanem az azzal szomszédos Mádton.

1632-ben Rákóczi György hadai elfoglalták Mádót, amely lépés ismételt pereskedéseket szült.⁹²⁹ Ugyanebben az évben került sor Alaghy Menyhért temetésére is, amely esemény kapcsán Reöthy Orbán levele emlékezik meg Rákóczi hajdúiról.⁹³⁰ Mivel a Leleszre tartó temetési menet Mádhoz közel volt, így Rákóczi emberei joggal tartottak attól, hogy az összegyűlt főrendiek esetleg megpróbálják visszaszerezni Mádót.⁹³¹ Reöthy a következőket javasolta Rákóczi Györgynek: „Az én tetszésemből Mádrul az praesidiumot mind kihozzuk vala, mivel annak reoccupatiója felől semmi bizonyost nem érthettünk és mivel már Nagyságtok annak az városnak dominiumjában vagyon, az kösség is erős hittel kötelesek lévén az nagyságtok hűségére, nagyságtoknak penig feles hajdúi és fizetett szolgálói csak közel közel lévén mind éjjel nappal vigyázások lehetne rájok, és ha valaki bele akarna szállani, praevenialhatnák azt, sőt ha titkon beszállana is (kit nem reménlek) egy nap alatt kiverhetnénk őket;”⁹³²

apjának kigyógyulni a vakságból. A történet központjában az ima, hit és a jóindulat ereje áll. Munkácsi tehát okkal címezte művét, s célja egyben az erkölcsi nevelés, amely nem különbözik a 17. század eleji írói célkitűzéstől. Péter Katalin: Romlás a szellemi műveltség állapotai-ban a 17. század fordulóján. = *Történelmi Szemle*, 1984. 1–2. sz. 94.; Répertoire de la poésie-hongroiseancienne online <https://rpha.oszk.hu/id/0866> letöltve 2021. 04. 06.

⁹²⁸ Szabó 1995. 14.

⁹²⁹ ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn. 1632. június, r. Nr. 145. fol. 150–162.

⁹³⁰ Bár Alaghy Menyhért 1631-ben elhunyt, temetése csak egy évvel később történt meg Leleszen. Addig felesége a holttestet Regéc várában őriztette.

⁹³¹ Nem volt véletlen a településért folytatott harc, ugyanis Mád értékes szőlőbirtokokkal rendelkezett, s egy 1635-ből származó felbecsülés 100 000 Ft-ra értékelte. ÖStA FHKA Hoffinanz-Ungarn. 1635. március, r. Nr. 151. fol. 60–134.

⁹³² Szilágyi Sándor: Okiratok I. Rákóczy György uralkodása történetéhez 1632. I. = *Magyar Történelmi Társulat Tár*, 1899. 3. sz. 428.

A levél részlete rámutat, hogy I. Rákóczi György szolgálatában nem kevés hajdú állhatott, akik pedig éppen a regéci uradalom közelében állomásoztak, sőt éltek. A Bocskai-felkelés után a hajdúk egy csoportja a Hernád mellett telepedett le, elsősorban elhagyott jobbágytelkekre ülve. Az itt letelepültek magánföldesúri hajdúk voltak, akik a végvári és szabad hajdúréteg harmadik csoportját adták. Ezen új réteg létrejötte éppen az említett letelepítéseknek volt köszönhető. Miértje mögött a védelmi és zsoldfizetési problémák együttesét kell látni. A nagyobb uradalommal rendelkező birtokosok szabad hajdúkat fogadtak fel, akiknek feladata a védelem, biztonság garantálása volt. Azonban ezt az országos törvények 1563-tól tiltották. A magánföldesúri hajdúk rétegét tehát kényszer szülte. Kényszer, mert a birtokok védelmét el kellett látni, de szabad hajdúk felfogadása tiltva volt, a zsoldfizetés pedig túl költségesnek mutatkozott. A tilalom és a pénzügyi problémák ellen így a birtokosok jobbágyhelyekre költöztették a hajdúkat, amely helyek használatát kiváltságokhoz, de egyben szolgálathoz is kötötték.

Letelepítésük azonban nem kis feszültséget keltett a helybeli nemesség körében. A hajdúk ugyanis ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Ezért, illetve a korábbi telekkiosztás miatt (pl. 1630. Hernádnémeti, 1632. Bihar, később, 1655-ben pedig Böcsön kapott jobbágytelket 30 lovas hajdú)⁹³³ tudta a Rákóczi család könnyedén elnyerni támogatásukat: mindkét félnek szüksége volt a másikra. A Rákóczi család hadrendbe állítható katonákat tudott szerezni birtokaik és érdekeik védelmére, a hajdúk pedig biztosítékot kaphattak kiváltságaikra szolgálatukért cserébe.⁹³⁴ Már Rákóczi Zsigmond is majd' 2000 hajdút tudott hadrendbe állítani,⁹³⁵ s Rákóczi György is részben az 1630–1631 között zajló harmadik hajdúfelkelésnek köszönhette hatalomra kerülését.⁹³⁶ Elődjeihez hasonlóan ő is osztogatott birtokokat, telepített le hajdúkat, aminek eredményeként a Hernád völgye mentén elterülő Rákóczi birtokokra nagyszámú hajdú érkezett. A letelepített és fegyveres szolgálatra kötelezett hajdúk által lakott települések elsősorban Szerencs, Megyaszó, Ónod, Böcs, és Hidasnémeti voltak, de nagy bizonyossággal élhetünk azzal a lehetőséggel, miszerint más Rákóczi birtokok üres telkeire is hajdúk szálltak.

⁹³³ Papp Klára: A magánföldesúri hajdúk. In: *A hajdúk nyomában – Régió kutatás és emlékeztörténet*. Szerk. Csiszár Imre – Novák Ádám, Debrecen, 2016. 74–78.

⁹³⁴ Dankó Imre: *A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek*. Sátoraljaújhely, 1991. 15.

⁹³⁵ Czizány István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon, 1600–1660. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2004. 4. sz. 1219. (továbbiakban Czizány 2004.)

⁹³⁶ Azon mintegy 1000 hajdúkat, akik segítették Rákóczit, 1631-ben Derecskére telepítették le. Papp Klára: Hajdúk története – hajdúk emlékezete. In: *Történelmi Tanulmányok 21*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára, Debrecen, 2013. (továbbiakban Papp, 2013/a.) 20. Nem minden hajdú állt át azonban Rákóczi oldalára, a Szabolcs vármegyei hajdúkapitányok, Keczer András, Ibrányi László, és Barna György is az Udvarnok fogadtak hűséget. Szilágyi Sándor: Okmányok I. Rákóczy György történetéhez 1631-ben. = *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közleményei*, 1898. 1. sz. 61.

Eszterházy Miklós mivel nem rezidenciaként használta a várat, az uradalom költségeinek leszorítására törekedett, s ennek megfelelően a kiszolgáló személyzet számát csökkentette, de nem eszközölt változtatást a várban szolgáló katonaság létszámát tekintve.⁹³⁷ A nádor tisztviselőinek kifizetési adataiból látható, hogy Eszterházy alatt lovas hajdúk szolgáltak az uradalom területén. Sajgó Ferenc lovas hajdú 1637. évi jövedelme 35 MFt volt, emellett járt még neki 12 köből búza, 10 köből zab, 2 hordó sör, rókabőr bélés, 3 sing posztó, 1 ártány, szalonna, egy öl széna, illetve Alsóvadász ispáni címét is lovas hajdú töltötte be.⁹³⁸ Fizetése messze elmaradt a várnagyi juttatásoktól, hiszen Gyöngyössi János évi 100 MFt-ot, 40 köből búzát, s 25 köből zabot, 2 hordó bort, egy hordó lórét, 100 sing fajlondis posztót, 10 kősót, 4 db sertést, rókabőrbélést 16 MFt értékben, s lovának való ellátmányt kapott.⁹³⁹

Sajnos külön a közhajdúk járandóságáról szóló adatok ebből az időszakból nem állnak rendelkezésre. Ebből a szempontból a fennmaradt, 1636-ból származó konvenciók jegyzék biztosít egyfajta támpontot ennek megállapítására. Ennek alapján a hópénzesek fizetése a következőképpen alakult: a pattantyús 4 MFt-ot, a dobos 3 MFt 50 dénárt, a drabantok pedig 2 MFt 50 dénárt kaptak szolgálatuk fejében.

Annak ellenére, hogy már 1643-ban Rákóczi saját embereit küldte a hajdúk megnyerésére ügyének támogatásához, – ami sikerült is, mivel Forgách Zsigmond egyik levelében arról számolt be, hogy a Rákóczi által felfogadott hajdúk támadására készülnek⁹⁴⁰ –, valószínűsíthetően nem vettek részt Regéc várának elfoglalásában. Mivel a vár ostroma nyárra esett, így ekkor több katonát is hazaküldtek a betakarítás miatt. A feljegyzések alapján elsőként a hajdúkat eresztették el, majd őket követték júliusban a partiumi hadak.⁹⁴¹

Abból a fél évszázados időszakból, amely alatt a Rákócziak voltak Regéc tulajdonosai, nincs túl sok adat a hajdúk uradalombeli jelenlétére. Csupán kifizetések, udvari levelezések, tisztartói iratok és néhány, az urbáriumokban említett

⁹³⁷ Mind Alaghy, mind Eszterházy birtoklása alatt a várban szolgáló katonák létszáma 20–30 körül mozgott a hadi eseményektől és a gazdasági teendőktől függően. Sós 2003. 242.

⁹³⁸ Sós 2003. 241.

⁹³⁹ További összehasonlításként Pattantyús Fábían, aki nevét minden bizonnyal katonai beosztásból kapta, ugyanazon éven 5 MFt-ot, 1 köből lisztet, fél köből lencsét, borsot, darát, kölest, 2 marhát, 1 bárányt, 60 icce vaját, 3 font túrót, 3 kősót, 100 gyertyát, 1 átalag bort, 2 hordó lórét és 8 sing karasiát kapott. A várban szintén ágyúsként szolgált még Pattantyús Mátyás, akinek fizetése megegyezett névrokonáéval. MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 138.

⁹⁴⁰ Cseh-Szombathy 1956. 46–47. Ezen katonáskodó réteg szerepe I. Rákóczi György hadjáratának elején azonban még nem volt jelentős, leginkább kimerült abban, hogy az általuk birtokolt kisebb palánkokat átadták a fejedelemnek, és portyázásaikkal zavarták a császári seregeket. A palánki csatában érdemes kiemelni a hajdúk szerepét, amely Rákóczi hadjáratnak egyik legnagyobb, és ami a legfontosabb, sikeres ütközete volt. Uo. 66. Viszont Lucnál a hajdúk súlyos vereséget szenvedtek, mivel a császáriak hajnalban, ráadásul felkészületlenül érték őket. Uo. 196.

⁹⁴¹ Cseh-Szombathy 1956. 184.

név támasztja alá, hogy ha nem is nagy számban, de bizonyosan lakták a környező településeket, sőt hajdú katonaság állomásozott a várban is.

Az első feljegyzés, amely a hajdúkatonák regéci jelenlétére utal ezen korszakból, 1652-ből származik. Ez kiemeli, hogy a fejedelem és családja a hajdúk mellett fizetett, zsoldos katonákat is fenntartott Ónodon, Munkácson, Sárospatakon, Tokajban és Regécen is, tehát a család fontos magyarországi váraiban.⁹⁴² A különböző uradalmakban állomásozó hajdúkat szükség esetén elhívhatták máshová szolgálni, amint az ónodi urbárium készítője, Cseh Mihály is lejegyezte: „Az mikor gonosz hírek folynak, az mi kegyelmes Urunk részirül való Praesidiumot gyakorta meg jobbityák mind Lovas Rendel, és gyalog Rendelis a mit az Szükség kívánnya, hol hajdúsággal, és egyéb vitézlő rendelis, hol pataki, munkácsi, avagy az Udvar gyalogsággal, az mikor mint az szükség kívánnya.”⁹⁴³

Az uradalom falvait lakó hajdúkról az 1680-tól rendelkezésünkre álló urbáriumok adnak valamivel bővebb tájékoztatást. Figyelemre méltó meglepően alacsony számuk. 1680-ban mindösszesen 6 hajdút jegyeztek fel az urbáriumba, s ezen 6 hajdú három településen élt – Regécen, Mogyoróskán, és Fonyban.⁹⁴⁴ Jelen számadat nem feltétlen tükrözi a valóságot, több okból is. A korabeli források szerint a „gyalog katona” alatt érthettek – és sokszor értettek is – hajdúkat. Ez azonban érvényes volt fordítva is: a gyalogos katonákat gyakran hajdú megnevezéssel illették, holott nem minden gyalogos volt hajdú. Így elképzelhető, hogy az, akit gyalogként jelöltek meg az urbáriumban, valójában hajdú volt.⁹⁴⁵ A másik lehetőség, hogy gyakorlatilag ennyire kevés hajdú lakta az uradalom területét, s azok, akik a várban voltak, csak odavezényelt, felfogadott hajdúk voltak. Ezt támasztja alá Zrínyi Ilona 1682-ben Szirmay Miklós regéci várkapitánynak címzett levele. E szerint Szirmay „az ott való erősség oltalmazására [Tokaj vára] s custodiájára suppedítáljon fogyatkozás nélkül Regécz várából legalább száz jó fegyveres hajdút, uram ő kegyelme [Thököly Imre] tovább való dispositiójáig ott tartván őket.”⁹⁴⁶

A regéci várban szolgáló, de az uradalom területét nem lakó hajdúkatonaság tényét támasztja alá Tokay Ferenc története. Tokay a regéci hajdúk hadnagya volt 1683-ban. Személyéről nagyon keveset beszélnek a források. Származásáról egyedül egy helyen olvashatunk, e szerint a hajdúkapitány „nemtelen szülőktől

⁹⁴² Czigány 2004. 1224.

⁹⁴³ MNL OL E 156 a. Fasc. 088. No. 023 / a.

⁹⁴⁴ A hat hajdú név szerint: Kútheli János, Dudás István, Szabó János, Szabó Péter, Lengyel József, Varga János.

⁹⁴⁵ Zachar József is tanulmányában Thököly hajdú katonáit gyalogként nevezi meg.: „A haderőt három fegyvernem alkotta, a katona megnevezésű könnyűlovasok, a talpasnak hívott könnyűgyalogosok és a hajdúk, azaz gyalogosok, valamint a pattantyúsok, vagyis tüzerek.” Zachar József: *A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból.* = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005. 3. sz. 405.

⁹⁴⁶ Thaly Kálmán: *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai.* Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptorum 24. Bp., 1873. (továbbiakban Thaly 1873/a.) 59–63.

származott.”⁹⁴⁷ Mindössze egy per és az 1697-es lázadás kapcsán ismerjük nevét, amelyben vezető szerepet töltött be. Az 1683-ban Regécen történt események, amelyeket az említett per is megörökített, végül nagyban befolyásolta Tokay élete végének alakulását – talán az életét köszönhette neki.

1683-ban a regéci vár börtönében raboskodott Koháry Ferenc, aki a füleki vár 1682-ben történt elvesztésével került Thököly Imre fogságába.⁹⁴⁸ A rabságát Regécen megkezdő főúr egy 1683-ból származó per szövege szerint szökést kísérelt meg, minden bizonnyal sikertelenül. A dokumentumban egy Doleszsnának nevezett, állítólagos boszorkánnyról akarják kideríteni, hogy mennyiben segítette Koháry szökését. Amellett, hogy a „tanúk” közül legtöbben valóban Doleszsné ártó tevékenységéről, illetve vélt segédkezéséről számolnak be, akad közöttük két tanú, akik bizonyosan állítják, hogy Koháry Istvánt a várban szolgáló hajdúk segítették szökése során. Ők a következőképpen számolnak be az eseményekről: „Tudom nyilván, hogy ezen megfogatott két hajdúk árútatása által lett Koháry uramnak ő nagyságának megszabadulása.” „Tudom bizonyosan, hogy azon két hajdúk a kik fogva vannak, strázsák voltak, és azok által lett az úr szabadulása.”⁹⁴⁹ Hogy ki volt a két fogvatartott hajdú, nem lehet tudni. Az azonban bizonyos, hogy 1697 után Tokay Ferenc esdeklő levelével kereste meg a füleki vár

⁹⁴⁷ Dongó Gy. Géza: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. = *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1904. 5–6. sz. 173.

⁹⁴⁸ Thököly erdélyi és török csapatokkal seregét kiegészítve vonult a vár alá. Két hét ostrom után a várnép Koháry engedélye nélkül egyezsége lépett Thököly Imrével, aminek értelmében szabad elvonulást kaptak. A várkapitány azonban elutasította a megegyezést, aminek következtében Koháry több mint háromévi fogságba kényszerült. Thököly többször próbálta a saját pártjára állítani a császárhű főurat, ám sikertelenül. Koháry nem sokáig raboskodott a regéci vár börtönében, ezt követően Tokaj, Sárospatak, Ung és Munkács váraiban tartották fogva. Thaly Kálmán: *Adalékok Koháry István fogságának történetéhez*. = *Századok*, 1870. 9. sz. 649–653. (továbbiakban Thaly 1870.) 1684-ben már bizonyosan Munkácson tartózkodott. Ezt alátámasztják levelezései családtagjaival. Uő: Koháry István rabsága történetéhez. Újabb Adatok. = *Századok*, 1872. 4. sz. 238–259. Családtagjai 10 000 dukátot fizettek Thököly Imrének a megváltásáért, noha az eredetileg meghatározott összeg 20 000 arany volt, azonban a család nem rendelkezett kellő fedezettel annak kifizetéséhez. „A mi pedig a sarczot illeti, úgy mint húsz ezer aranyat, – kegyelmed itéleti rajta, mitőlünk az lehetetlenség. (...) nagy rendeknél is ilyen summa fel nem találatik (...)” Uo. 242. Kárpótlásként az Udvari Haditanács 25 000 forintot ígért a család részére, azonban a kifizetést az Udvar nem tartotta be maradéktalanul, ugyanis csak a divényi uradalomból kaptak területet, azonban ennek értéke – 16 600 forint – sem érte el a megajánlott összeget. Szirácsik Éva: *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718)*. Salgótarján, 2007. 9. A család korlátozott pénzügyi helyzete miatt új megoldásra kényszerült: nyolc kuruc főúri rab átadását ajánlották Koháryért cserébe – „(...) az nyolcz kívánt rabok végett a bécsi hadakozó tanácsnál alázatosan instáltam (...)” Thaly Kálmán: Koháry István rabsága történetéhez. Újabb Adatok. = *Századok*, 1872. 4. sz. 246. (továbbiakban Thaly 1872.) A csere létrejöttét azonban Thököly közbelépése megakadályozta. Koháry István így csak 1685-ben szabadulhatott utolsó, ungvári börtönéből, miután Caprara elfoglalta a várat. Fogvatartása alatti hűségét a császár nem felejtette el neki, s mintegy hálából országbírónak nevezte ki.

⁹⁴⁹ Majláth 1889. 5.

egykori kapitányát, amely levélben saját magát nevezi meg, mint aki segített megszökni Kohárynak a regéci vár börtönéből, s ezen tettere emlékezteti is a főurat.⁹⁵⁰ Levele nem véletlenül íródott, ugyanis, mint az 1697. évi hegyaljai felkelés egyik vezetője éppen sorsára várt bécsi rabsága alatt.

A halálbüntetést elkerülendő írt arról levelében Tokay arról, hogy mennyire kegyesen bánt Koháryval annak regéci tartózkodása idején, „vigasztalta” és „muzsikáltatta”, mint írja „megszabadulásának is én voltam oka, mely embereimet küldvén Ngodhoz, hogy Ngod órája már elérkezvén: szabadon bocsáttattassék le az várbúl.”⁹⁵¹ Viszonzásért cserébe Tokay számított Koháry segítségére, mivel kilátásai nem voltak biztatóak.

Tokay Ferencet nem végezték ki, hanem továbbra is Bécsben tartották fogva. Hogy mennyiben érhetett volna célt Tokay levele, már sosem derül ki, ugyanis gondolatai megfogalmazása után nem sokkal az egykori regéci hajdúkapitány bécsi börtönében elhunyt.⁹⁵²

Ha viszont ezek, az uradalom területén jelenlévő hajdúk csak átvezényelt, fel fogadott katonáskodó elemek voltak, a vár 1686-ban bekövetkezett lerombolásával, s a Thököly felkelés elbukásával szét is széledhettek volna. Nem egészen ez történt. Az 1680-ban említett 6 hajdú közül 4 személy „sorsa” ismert. Kútheli – vagy Kúthelyi – János már 1693 előtt elhunyt. Két fiút hagyott hátra, akik Kéren, Bodonyi Istvánnál szolgáltak zsellérségen. Lengyel József továbbra is Regéc falvában, jobbágytelken élt, s a fonyi Varga János visszatért névadó mesteriségéhez, s immár, mint varga szolgált a Rákóczi családot, évi 5 pár sarut kellett beszolgáltatnia. Ismereteink szerint csupán Dudás István volt az, aki, elhagyta az uradalmat. Ungvárra költözött, ahol már nem, mint hajdú teljesített szolgálatot, hanem mészárosként kereste kenyerét.⁹⁵³ A „foglalkozás” változás terén mindenképpen említésre méltó Nagyságos György és Lévai István. Előbbi a regéci vár hajdúja volt, aki 1697-ben már gyalogszeresként szolgált. Utóbbi 1680 után költözött az uradalom területére, egészen pontosan Regécre, s jövevényiségéről még az 1697-es urbárium is megemlékezik. Lévai szintén a vár hajdújaként szolgált, azonban a vár lerombolásával más tevékenységre kényszerült. 1689-ben kerülőként szolgált, egy évre rá Péderi Lázár udvarbírótól váltotta meg szolgálatát, amely eleinte évi 2, majd 1693-tól 6 forintot követelt.⁹⁵⁴

Vagyonilag nem emelkedtek ki az uradalom többi lakosai közül, s más katonáskodó réteggel – mint a darabontokkal – összevetve sem mutatható ki különb-

⁹⁵⁰ Thaly 1870. 652.

⁹⁵¹ Hubay Kálmán: Babotsay Izsák Tarczal város nótáriusának naplója. Harmadik rész. = *Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez*. 1902. 4. sz. 652.

⁹⁵² Tokay Ferenc és Doleszné történetére lásd bővebben: Veres Tünde: Kérdésfelvetések egy regéci boszorkányperhez. In: *Tavaszi Szél 2017 Konferenciakötet III*. Szerk. Keresztes Gábor, Bp., 2017. 545–555.

⁹⁵³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁹⁵⁴ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

ség. Telkük nagyságát illetően találkozhatunk zsellér szinten élő, illetve egész jobbágytelken ülő hajdúval. Ingóságok tekintetében a marhák száma az, amely összeköti őket, s ha szigorúan vesszük, talán valamelyest minimális különbséget nyújthat a gyalogszeres jobbágyoktól. Minden, általunk ismert hajdúkatona rendelkezett egy vagy két tehénnel, ami a század utolsó 2 évtizedére már egyáltalán nem volt átlagos az uradalom területén. Míg a század elején jelentős a jobbágyi igaerő, addig 50–60 év leforgása alatt a szarvasmarha és a ló gyakorlatilag szinte eltűnik a vizsgált birtok területéről, s van olyan település, ahol csak pár darabot jegyeznek fel belőlük. Ezen jelenségen természetesen összetett okai vannak a szegénységtől kezdve egészen azon jobbágyi törekvésig, hogy igaállataikat leadvá, vagy azok számát eltagadva szabaduljanak a robotteher súlyától. Ebből kifolyólag, ha a szarvasmarha tulajdonlása nem is jelent „kiváltságot”, vagy egyfajta tőkeerőt, mégis jelzi számunkra, hogy az egykori hajdúk nem kényszerültek rá arra, hogy állataiktól megváljanak.

De vajon mi volt a hajdúk szerepe? Valóban csak katonáskodtak? S mindez azt jelentené, hogy 1686 után már nem is jelentek meg hajdúk az uradalom területén? Utóbbira természetesen nemmel felelhetünk, viszont az tény, hogy a hajdúk szerepe összetettebb volt. Szabad György a hajdúk három kategóriáját különböztette meg: a várbeli hajúkét, hivatali hajdúkat és gazdasági hajdúkat.⁹⁵⁵ Esetünkben az első kategória a legjelentősebb, mivel minden regéci hajdú 1686. évet megelőzően várbeli szolgálatot látott el. De találkozhatunk az említett két további csoport képviselőivel is, igaz csak a vár lerombolása után. Bár egy részük nem állt a vizsgált birtok alkalmazásában, a hivatali-gazdasági hajdúk többször is előfordultak a térségben. Hivatali-gazdasági hajdúkról beszélhetünk ebben az esetben, mivel ezen két kategória feladatait nem lehet egyértelműen szétválasztani, hiszen képviselőiknek összetett szerepe volt. Fuvarozás, levélhordás, védelem ellátása, gazdasági munka felügyelete is lehetett ezen hajdúk feladata. Ez nagyon jól kiütözik Koháryak divényi birtokán, ahol több hajdú élt, s mind gazdasági, mind hivatali jellegű feladatokat is elláttak.⁹⁵⁶ A regéci uradalom esetében azonban 1701-ig csak egy fizetett hajdúról van tudomásunk. Nagyságos Mátyást évente fogadták fel, vagyis hosszabbították meg szerződésben foglalt szolgálati idejét. Havonta fizették, amely összeg 3 MFt volt. Nagyságos Mátyás Tállyán lakott, s az 1695-ös számadás tállyai hajdúként is jelöli meg őt. A mezővárosban csupán 1/8 nagyságú jobbágytelket bírt, de taxát fizetett, amely 2,60 MFt volt.⁹⁵⁷ 1710 és 1711-ben már két fizetett hajdú szolgált, salláriumuk 72 MFt volt.

⁹⁵⁵ Szabad György: *A tatái és gesztesi uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Bp., 1957. 54–55.

⁹⁵⁶ Szirácsik Éva: Fizetések és fizettek a Divényi uradalom területén 1687–1743. In. *Történeti Tanulmányok 9*. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 2001. 151–152. (továbbiakban Szirácsik 2001.)

⁹⁵⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.; MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t. sz. Horváth Gábor provisor 1695. évi számadása, fol. 93v.

Feladataikat tekintve nincs pontos információnk, azonban nem járhatunk messze a valóságtól, ha elsősorban védelmi, rendfenntartói tevékenységekre gondolunk. Egy-két hajdú jelenléte azonban nem tűnik elégségesnek erre a célra. Éppen ezért, amikor arra szükség volt, más uradalmakból hívtak hajdúkat.

Több, a 17. század végéről származó levél támasztja alá az előbbi megállapítást. 1689-ben Klobusiczky Ferenc megbízásban utasította Jantó Jánost, hogy milyen rend szerint kell kifizetni azon hajdúkat, akiket Munkácsról küldtek a tállyai korcsma őrzésére. Először 1689 júniusában 10 hajdút küldtek az adott mezővárosba Mándoki Nagy Simon hajdútizedes vezetésével,⁹⁵⁸ majd pedig augusztusban négy hajdút.⁹⁵⁹ Ebből kiderül, hogy egy ilyen feladat során a tizedes 3 forintot, a közhajdúk pedig 2 forintot kaptak fizetség gyanánt, ezen felül pedig járt még nekik napjában 4 cipó és két font hús is. 1700-ban hasonló figyelhető meg. Akkor a makovicei uradalomból irányítottak 15 kaszást és egy hajdút a tállyai és a rátkai rétek kaszálására, amelyre valószínűsíthetően a háborúk okozta elnéptelenedés, és az ezzel járó munkaerőhiány miatt volt szükség.⁹⁶⁰

1712-ben ezen katonai szolgáló személyzet létszámát is emelték, csak úgy, mint más alkalmazottakét. Az adott évben 5 hajdúnak fizettek, Desseron Jánosnak, Marcus Brillachernek, Orosz Mihálynak, Svigra Jánosnak, s Szász Jánosnak. Közülük csak Desseront és Oroszt fogadták fel teljes évre, havi 3 MFt-ért, míg Szász csak 4, Brillachert pedig 10 hónapra.⁹⁶¹

AZ ADÓZÁSI RENDSZER

„(...) sokan közülünk meg fizethetetlen adósságba keverték magokat, noha mint hogy igen megnyomorodtunk, s el is fogytunk, épületre való pihenést is kívánhatnánk, mindazonáltal ahhoz kevés reménységünk levén”⁹⁶² A szántói jobbágy-

⁹⁵⁸ „Jantó János Úr vévén (...) ezen Commissiomat; az munkáchy tíz hajdúnak kik Tállyán az korcsmákat oltalmazzák, fizessen pro mense Junio az szerénti tizedesnek három forintot, köz hajdúnak két forintot. Item napjában négy négy cipót, két font húst.” MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Kocsma őrző pataki hajdúk fizetéséről való quietantia, fol. 114. Válasz a levélre ugyanitt: „A[nno] 1689. die 4. Junii En Mándoki Nagy Simon Tekintetes Klobusuczki Ferencz Adminisztrátor úr parancsolatlyábul rendeltetvén Tállyára tizedemmel edgyütt, vöttünk fel egy hó pénz pro mense Junio nemzetes vitézlő Jantó János (...) úrtul. Magam, mint tizedes fl[oreno]s] 3. hung[arica]les, és a köz legények két két forintot minden legény, melly egy summában ezt fl[oreno]s] 21 hung[arica]les in huszonedgy magyari forintokat mellyrül ő N[agyságá]lt levelessel quintálo[m].”

⁹⁵⁹ „Vévén ezen Commissiomat K[e]g[yelme]d Jantó János Úr ezen négy hajdúknak mind addigh, míg a kurta korcsmáknak megh zabolázására ott Tállyán lesznek, adasson napjára négy négy cipót és két két font húst.” MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t.sz. Négy hajdúknak való ellátásról commissio, fol. 117.

⁹⁶⁰ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. Tállyai és rátkai rétek kaszálásáról való recognitio, fol. 169.

⁹⁶¹ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 51. cs. Domini Regéc 1712. 60. d. No. 1. fol. 44r.

⁹⁶² MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1701. t. sz. Szántói jobbágyok supplicatja, fol. 93r.

ság Klobusiczky Ferencnek címzett levelének ezen részlete igencsak beszédes számunkra, amennyiben a 17. századi regéci uradalom jobbágyainak helyzetét szeretnénk feltárni. Ez az egy mondat magába foglalja, mi jelentette a legnagyobb problémát a lakosság számára; így a csökkenő népességszám, ami egyre több munkát eredményezett, s a fokozódó adósságok, amelyek mind több embert rántottak magukkal a jobbágyság alsóbb rétegeibe. Mivel a gazdaság feltáráshoz érdemes a jobbágyság vizsgálata is – tekintve, hogy legnagyobb részt az ő lehetőségeire hárult ennek működtetése –, így dolgozatunk következő részei elsősorban ezen társadalmi réteget helyezik középpontba. Elsőként az uradalom adózási rendszerét, s annak problematikáját vesszük sorba, megvizsgálja a jobbágyokat sújtó terheket, és azok nagyságát.

Ezzel kapcsolatban egyik kifejező adatunk a Rákóczi családot a birtoklásban követő Trautsohn Donát Lipóthoz kapcsolódik. Miután kifizette a 150 000 Rft-ot kitevő kegydíjat, már 1711-ben hozzálátott az uradalom megreformálásához.⁹⁶³ A pestistől és a szabadságharc alatti/utáni helyzetben ez nem volt egyszerű. Bár ő maga sosem tekintette meg a birtokot, első intézkedései közé tartozott bevezetni, hogy a jobbágyság sanyargatását büntessék.⁹⁶⁴ Ezen instrukciója az ott élő lakosság kevés számára, s folyamatos csökkenésére hívhatja fel a figyelmünket, hiszen az egész uradalom gazdasága, annak jövedelmezősége, működése attól függött, él-e ott megfelelő számú jobbágyság ennek az egykor jól működő üzemnek a fenntartásához. Mert hajdanán valóban ez volt a jellemző a regéci uradalomra – prosperáló gazdaság, magas jövedelmezőség, értékes mezővárosok, nagy, és jól termő szőlőterületek. Ezek pedig nem is voltak túlságosan régen. Sőt, az Alaghy Menyhért 1631-ben bekövetkezett halála után megindult pereskedések, és a királynál való lobbizások fő irányítója éppen ez a virágzó, és jövedelmező gazdaság volt.

Trautsohn Donát idejére az egykor – ha nem is tökéletesen, de mindenképpen – működő gazdaságot megtépázta a Rákóczi szabadságharc. Számos probléma azonban már ezt megelőzően is felmerült. Ennek nyoma az az 1670-es évekből származó kamarai leirat, amely szerint a regéci uradalom gazdaságát úgy lehetne hatékonyabbá tenni, ha a juhászatot fejlesztenék, más birtokokról is hívnának aratókat – ezzel felhívva a figyelmet a kevés munkaerőre –, árkokat az árvíz, vermeket pedig a takarmány elhelyezése miatt kellene építeni, több tehenet és kecskét kellene tartani, amelyeket az erdőbe is be lehetne engedni legeltetés céljából.⁹⁶⁵ Mivel az előterjesztés egyáltalán nem különleges, mint inkább alapvető feladatokat ír le egy gazdaság működésében, már ez az egy forrás is jelzi, hogy a 17. század harmadik harmadára jelentős hiányosságok jellemezték az uradalom

⁹⁶³ Orosz István: Sárospatak úrbéri pere a Trautsohnokkal. In. *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 1003.

⁹⁶⁴ Jármay 1930. 66.

⁹⁶⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 024. No. 006.

gazdálkodását, amelyet még inkább megerősítenek az inventáriumokban, vagy az urbáriumokban, becslésekben foglaltak. Emlékezzünk a korábban részletezett, düledezőfélben lévő majorsági épületek helyzetére, s az egyes tisztviselők állandó panaszaira, s az urbáriumok ismétlődő leírásaira! Ehhez pedig még hozzávehetjük az igen alacsony haszonnal járó pénzgazdálkodás témakörét.

A kérdés – a jobbágyság helyzetével kapcsolatban – jelen esetben az, hogy a pénzmozgási adatokban milyen arányban jelennek meg a jobbági bevételek, az uradalom lakosságát milyen és legfőképpen mekkora mértékű adók terhelték? A provizori számadásokban olvasható jobbági és allodiális terméseredmények milyen viszonyban állnak egymással – vagyis mekkora volt a terményjáradék mértéke? Mi jellemzi a jobbági társadalom összetételét? A 17. század végi leírások, amelyek egy olyan korszakban keletkeztek, amelyben a háborúk felkelések játszották a főszerepet, nagyon sok helyen a lakosság nehezedő terheiről, elbujdosásáról, s a falvak elnéptelenedéséről szólnak. De mennyiben igaz ez a regéci uradalom esetében? Mennyire igazak azok az állítások, amelyeket a jobbágyok saját elmondásai, panaszai tárnak elénk az urbáriumok által a saját helyzetükkel kapcsolatban?

PÉNZJÁRADÉK ÉS ROBOT

A jobbágyságra nehezedő terheket három részre lehet osztani. Ezek pénzjáradék, terményjáradék, és munkajáradék. Pénzadó esetében kétféle szerepel a forrásokban – a cenzus és a taxa. A cenzus, vagy másképpen földadó a jobbágyszolgáltatások egyik országosan elterjedt fajtája volt. A 17. század végére azonban már sok helyen nem fizették, s a regéci uradalom esetében is ez tapasztalható. A teleknagyság méretéhez igazodó adófajtánál az egykori Rákóczi birtokoknál két határidő volt. Egyes településeken hol Szent Mihály, hol pedig Szent Márton napján kellett az adott összeget beszolgáltatniuk, a forrásokban is többször is találkozunk a „Szent Márton adó” kifejezéssel, mint magával a cenzus szóval.⁹⁶⁶ Ez abból fakad, hogy az írni-olvasni nem tudó jobbágyság számára kellett egy jól megjegyezhető határnap. Amiket pedig a társadalom ezen rétege követett, azok az egyházi ünnepek voltak, amelyek nem csak az adófizetési napot, hanem az egyes munkák kezdetét is jelölték számukra.⁹⁶⁷ Így a régi szokás alapján Szent Márton vagy Szent Mihály napján beszedett cenzus elnevezése először a

⁹⁶⁶ Az 1680. évi urbárium így ír Felsőnovaj adójáról: „Míg békességben laktak – s – ennire el nem pusztultak, töröknek is még nem hódoltak, Szent Márton adaját fizettek flor[enos] 50.” Mogyoróska taglalásánál pedig a Szent Mihály adó kifejezés is megjelenik: „Szent Márton és Szent Mihály adaja itt ninczen semmi.” MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁹⁶⁷ Szirácsik Éva: A földesúri járadékok egyházi ünnepekhez kötött határnapjai. In: *Egyházi és világi uradalmak. Dominium II.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2016. 53.

köztudatban, majd a hivatalos dokumentumokban is összefonódott az adott egyházi ünnep nevével.

A járadékfizetések feltérképezése kapcsán sajnálatos mód nem áll sok forrás rendelkezésünkre. Ennek oka a már többször említett nagyfokú forráshiány, amely az 1646–1680 közötti időszakot jellemzi. Pedig a szolgáló népesség rögzített terheinek felmérésére, annak változásaira az urbáriumok szolgálnak a legjobb információkkal.

Az évszázados szokásban lévő rendet ezek a dokumentumfajták rögzítették. Nem minden évben készítettek urbáriumokat, amely azok eredetére, kialakulására vezethető vissza, hiszen azok elsődleges feladata az adózási rend, jobbágyföldesúr kapcsolatának írásba foglalása volt. Ezeket pedig tulajdonosváltás, vagy esetleg új rend bevezetése esetén volt szükséges újra dokumentálni.

Kezdetben elsősorban a jobbágyok kötelezettségeit, a cenzus, munera, servitium rendjét rögzítették, majd az adott településen élők neveit felsorolták a dokumentumban. Ilyen módon készítették el egyébként az Eszterházy birtoklása alatti urbáriumokat is.⁹⁶⁸ Majd ahogy országszerte nőtt a földesurak saját kezeltető földbirtoka, úgy volt szükség egyre több részlet feltüntetésére. Ezzel párhuzamosan a jobbágyok nevei mellett is több adat kezdett feltűnni. Először természetesen csak az igásállatokat vették számba, majd beírták a teleknagyságot, a sort pedig a jobbágy többi ingósága követte, mire a 17. század közepére kialakult a jól ismert összeírásforma. A változtatásokra azért volt szükség, mert a jobbágyok szolgálatait azok igásállataik, s az általuk lakott telek nagysága határozta meg. Ezt pedig számon kellett tartani, már csak azért is, mert befolyásolta a robot, cenzus, munera rendjét. De az urbáriumok földesúr számára azért voltak fontosak, mert írásban rögzítették a közte és jobbágyai között fennálló viszonyrendszert. S mivel ez hosszú ideig – évekig – állandó volt, nem volt szükség az urbáriumok minden egymást követő évben való elkészítésére. Új urbáriumok írására akkor került sor, ha a földesúr ezt meg akarta erősíteni vagy éppen változtatni akart rajta.⁹⁶⁹

Nem tudjuk, hogy az említett időszak feljegyzései 1697-ben még meglehet-e, az azonban látszik, hogy az az évi urbárium írásakor a legelső, 1646-os dokumentumra utalnak vissza: „[...] hittel referállyák, hogy illyent, vagy pedig telek adaját soha nem fizettek, mindazonáltal in urbaris anni 1646 világossan extall Sz[en]t Márton adajában esztendönkint tartoznak fizetni flor[enos]12.”⁹⁷⁰ Az Alsóvadász településénél olvasható megjegyzésből arra lehet következtetni, hogy bár eleinte tartoztak adófizetéssel, ennek beszédese az idő folyamán sok évre elmaradt. Így amikor 1680-tól újból elkezdték feljegyezni a jobbágytságot és

⁹⁶⁸ MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 119.

⁹⁶⁹ Maksay Ferenc: Urbáriumok. In. *A történelmi statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József, Bp., 1957. 122–125.

⁹⁷⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

kötelességeiket, a lakosok az összeírókat arról tájékoztatták, hogy sosem fizettek Szent Márton adót, s ez a szokás immár rögzítve is lett, ami az 1680 után készített urbáriumokba is belekerült. 1697-ben az összeírást már az 1646-os adatokkal összehasonlítva végezték. Így a fentebb közölt idézet a következőképp folytatódik: „Ezt a réghi adaja simpliciter nem találhatik, ezért a lakosok supplicálynak, engedetik-é nékiek ad feliciora tempora a Földes úr determinatiójában.”⁹⁷¹ Ha az összeíró, név szerint Hagara Mátyás nem az 1646. évben készített, hanem az 1680. évihez hasonlítja a falusiak által elmondottakat, akkor minden bizonnyal ez a mondat ma nem szerepelne forrásunkban. Az említett urbárium ugyanis megadja a választ, 1697-ben – és az előtt – miért nem szolgáltak az alsóvadásziak a Szent Márton adóval. Mióta „hódolnak,” Lorántffy Zsuzsanna retaxálta nekik az adót, sajnos azonban a retaxálás évszáma feltüntetés nélkül maradt.⁹⁷² Az 1697. év urbáriumát olvasva pedig sorra találkozhatunk az Alsóvadász esetéhez hasonló, 1646. évi viszonyokra hivatkozó megjegyzésekkel, pedig a telekadó fizetésének majd fél évszázados kihagyása, ha nem is túlságosan nagy, de valamennyi terhet mindenképp levett a jobbágyok válláról, amelyet egyébként több kötelesség is nyomott. Miért a fél évszázaddal korábbi feljegyzés szolgált kiindulási alapként? Figyelembe véve az uradalom pénzmozgásait és a csökkenő terméseredményeket, a szándék minden bizonnyal magasabb kötelezettség kiróvása lehetett, visszafordulás a régi rendtartás felé, amelyet az 1696-os, gazdasági szempontból katasztrofális év indokolhatott. Azzal pedig, hogy régi kötelezettségeiket ismételten belefoglalták a földesúr és jobbágyok viszonyát, illetve utóbbiak feladatait rögzítő dokumentumba, megadták a lehetőséget arra, hogy szükség esetén több munkát követelhesenek a jobbágyokon.

De magukat a jobbágyokat sem kellett féltetni, ha földadói kötelezettségeik lerázásáról volt szó. Az egész regéci uradalomban elterjedt az a szokás, hogy a jobbágy elhagyta telkét, s gyümölcsöskertben, vagy félreeső helyen, a falu közös földjén épített magának házat, azon okból, hogy a Szent Márton, vagy Szent Mihály adó, illetve az ajándék alól mentesüljön. De a faluban álló elhagyott telkét, az ahhoz tartozó kertet továbbra is használta. Az 1693-as urbáriumban Komlós-kán és Baskón külön is felsorolják azokat, akik „szemeten” laknak.⁹⁷³ Baskón 7, Komlós-kán pedig 19 házhelyet írtak össze. A két település példája egyértelműen

⁹⁷¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

⁹⁷² Alsóvadász 1582-ben már a töröknek is fizetett adót. A 16. század végén Abauj megye 13 töröknek adózó települése évente összesen 1817 MFt 30 dénárt tartozott átadni. Ebből 209 MFt 28 dénár Alsóvadászra esett – amely összeg a harmadik legmagasabb volt Szikszó (500 MFt) és Selyeb (300 MFt) után –, ezen felül pedig még további 10 forint értékű vaj és méz beszállítására is kötelezve volt a falu. MNL OL E 156 a. Fasc. 059. No. 013.

⁹⁷³ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. Komlós-kával kapcsolatban a következőt vetették papírra: „A lakosok, kiket meg eskettünk: főbíró Tót István, öreg hites ember, Üveges János, ismét Görbe Sándor, ő n[a]g[yság]ok hites korcsmárosa, hitek után fátéáltak, hogy az edgy soltészok telkénél több egész telek ez[en] faluban csak edgy sincse[n], a többi mind fél telek, és szemeten való.”

azt mutatja, hogy nem csak azokat a házakat nevezték szemétre épült házaknak, amelyek a falutól félreesőbb helyen épültek. Komlóskán a legtöbb ilyen, szám szerint 17 ház a falu úgynevezett „Napnyugat felől való sor felső végén” épült, vagyis a település képéből nem szakadtak ki az ott élők. A különbséget az adta, hogy a megjelölt épületekhez nem tartozott sem földterület, sem pedig rét, hanem annak udvarán kerítettek el egy kis részt, s abból alakítottak ki kertet, mint ahogy tette azt Kecskés János baskói lakos is.

A mezővárosokban, és a falvak módosabb nemesei, vagy éppen jobbágycsoportjai között azonban egyes esetekben ennek éppen ellentétje, a telekelhagyás helyett a telekfoglalás valósult meg. A tehetősebb jobbágyok nyilvánvalóan a még több haszon, tőkefelhalmozás, s a későbbi szabadság- vagy nemeslevél megváltása reményében vállalkoztak arra, hogy a pusztá telkeket „usuállyák”. Tar György egykori fonyi jobbágy esete talán a legjobb példa erre. 1678-ban Zrínyi Ilona pécsetjével kapta meg nemeslevelét, amely révén az általa birtokolt 17 szántó (!) eximáltatott, vagyis minden tehertől mentessé vált.⁹⁷⁴ A nemesek – hasonlóan a jobbágyokhoz – lehetőséget láttak a pusztá telkek hasznosításában. Mivel ezek a deserta telkek a földesúr tulajdonát képezték, bérleti díjat, vagyis cenzust kellett használatukért fizetni. De zálogba is lehetett akár váltani, ahogy tette azt Jantó János is. Az ő esetéből tudjuk, hogy ez a zálogdíj elérhette a 852 MFt-ot is.⁹⁷⁵ Egy idő után azonban a nemesség nem kívánt többet fizetni a használt telkekért, ezért – amint azt az 1689-es urbárium részletesen deklarálja – a nemesi telkek mellett lévő pusztá telket foglalták el, és arra is kiterjesztették nemeslevelük mentességét.⁹⁷⁶

Összegezve azt, hogy a szegényebb jobbágyság elhagyta jobbágy sessióját, hogy ne fizesse a cenzust és munerát, a nemesség pedig az elfoglalt jobbágytelkekre mind nagyobb arányban terjesztette ki mentességét, könnyen elképzelhető, milyen negatívan érintette ez a tendencia a Rákócziak adóalapját. A jelenésre az uradalom gazdaságának connumerátora, Bajoni János is felfigyelt, s az összeírás során benne felvetült aggodalmaknak nem csak a dokumentum bevezetőjében adott hangot, hanem az urbáriumban számos helyen olvashatunk megjegyzéseiről.⁹⁷⁷ A iratok együttes vizsgálatából a pénzben fizetett adótípus válto-

⁹⁷⁴ „Maga posteritássi nobilitáltatták, úgy háza, és háro[m] nyomásra való 17 szántóföldje eximáltattak. Minden urbáriális [...] és contributiók alól, sub his conditionis, a midőn eő Felségétül armálist impetralis eő Nag[ysá]gok ellen ne élhessenek vele. Míg él (amikor kívántatik) illendő fizetésért tartozik szolgálni. Extant sub dato 30. Januar[i] 1678 et nominis subscriptione sigillo[ue] – Cel[sissimae] D[ominæ] Pri[nci]pissae Helenae Zrinyi.” MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012

⁹⁷⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 011. No. 011.

⁹⁷⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 011. No. 011.

⁹⁷⁷ „Vendégi Mátyás nemes ember, a sessiot exempt[án]ak hallották, korcsmája nincs[en]. Az ablaka alatt a paraszt helybül kéretett egy darabot kertnek, reá kell vigyázni, ez is szabaddá ne válylyék.” MNL OL E 156 a. Fasc. 011. No. 011.

zása, a cenzus fokozatos mérséklése, elhagyása, s a taxafizetésre⁹⁷⁸ való áttérés olvasható ki.

A taxára engedés és summás adózás nyilvánvaló oka abban keresendő, hogy ebben a formában jobban megérte a földbirtokosnak. A kérdés, miért? Az egyik ok a készpénz szükségességében rejtőzhetne, azonban a taxára engedés mögött nem feltétlen az keresendő, hogy a Rákóczi családnak nagyobb szüksége lett volna pénzre, mint terményjáradékra, még akár a 17. század háborús viszonyai között sem. A másik érv sokkal racionálisabb, a gazdaságot jobban szem előtt tartó elgondolást sejtet. Érdeemes megnézni a summás taxára engedett települések listáját – Tállya, Szántó, Marcinfalvával együtt, és Alsóvadász. Tállya és Szántó esete rögtön érthető, hisz az uradalom két hegyaljai mezővárosáról lévén szó, a legtehetősebb lakosokat tömörítette, akik elég tőkével rendelkeztek a robot megváltására. Alsóvadász ellenben nem a Zempléni hegység szőlőtermelésre kiváló lankái alatt feküdt, sőt az uradalom központjától legtávolabb eső település volt. Ennek ellenére minden háztartás rendelkezett 2–3 szőlővel és 2–6 szarvasmarhával, amely összehasonlításban a többi regéci településsel, kirívónak számított.⁹⁷⁹ Mindez azt mutatja, hogy csakúgy, mint Tállya-Szántó esetében, az alsóvadásziak is rendelkeztek a robot megváltásához szükséges tőkeerővel. Viszont a kérdés még ezt követően is fennáll. Miért érthette meg igazán a földbirtokos családnak a taxára engedés? Véleményünk szerint – és ezen a ponton fedezhetjük fel a gazdasági érdeket – ez úgymond befektetésként is értelmezhető. Hegyaljai uradalomként a birtokkomplexum fő „termékét” a szőlő, a bor jelentette, s ebbe nem csak a majorsági, de a jobbágyi szőlő, a tized, a kilencedből származó bor is belefoglaltatik. A 17. század közepétől a majorsági szőlőkben egyre inkább áttértek a bérmunkások alkalmazására, sőt a század végére a tállya-szántói szőlők szinte minden munkáját fizetségért végeztették el. Egyrésről a szőlők így jobb művelésben részesültek – több feljegyzésekből is kitűnik, hogy gyakorta panaszkodtak a tisztek a jobbágyok hanyag munkájára, a szőlők tönkretételére – másrésről a taxált települések lakosainak több idejük jutott a saját szőlőjük művelésére, építésére, amiből természetesen a földesúr is profitált a tized révén. Másképpen, a Rákócziaknak is szüksége volt arra, hogy jobbágyaik a saját szőlőiket minél jobb rendben tartsák, s a robot elengedése előtt ezt a „saját módszereikkel” próbálták elérni: Nem véletlenül rendelkezett olyan kevés igásállattal a mezővárosok lakossága – a marhás jobbágyokat ugyanis többször hajtották robotra.

⁹⁷⁸ Taxa alatt ekkoriban két dolgot értek. Jelentette egyfelől a földesúri szolgáltatás, tehát például a robot alóli megváltást, másrészt pedig különböző, földesúr felé fizetendő bérleti díjakat is takart. Makkai 1954. 650. Ezért találkozunk Fonyónál a vágóbaromért fizetett 6 MFt-os öszszeggel, amely összeg biztosította számukra azt, hogy a mézszárszék továbbra is a falu használatában maradjon. Tállyán kivételes módon a robotmegváltás címen fizetett összeget következetesen árendaként jegyzik. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054

⁹⁷⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

Ez viszont elvezet a harmadik érvhez. A summára és taxára engedéssel a földesúr a jobbágyok másik „módszerének” igyekezett elejét venni, ami a szökés volt.⁹⁸⁰ A befizetett taxa ugyan nem volt ekvivalens a robot értékével, mégis még ez a kényszer szülte megoldás is jobban megérte. Így legalább jobbágyait nagyobb eséllyel tarthatta meg, s még annak is megvolt a lehetősége, hogy a pénzbeli fizetség helyét ismételten átvegye a robotmunka. Ez történt Tállya és Szántó esetében is.⁹⁸¹ Ebből is látszik, hogy a summás-taxás adózás kiváltása egyáltalán nem a gazdasági fejlődéshez köthető, hanem olyan külső tényezőkhöz – háborúk, járványok, pusztásodás, rossz időjárás okozta kevés termés –, amelyek a szolgáló népesség erejére voltak ráhatással. Ebből kifolyólag a robot elengedése mindenképpen csak ideiglenes lehetett, s az nem volt összefüggésben a feudális rendszer lazulásával.

Hogy mennyire nem érte meg a gazdálkodás szempontjából a taxára engedés, annak a tisztartók is tudatában voltak. Mivel a summás adózás nem volt egyeduralkodó jelenség, sőt a 17. század közepére egyre elterjedtebbé vált, így, ha a régi uradalomból nem is, más birtokokról őszinte beszámoló áll rendelkezésünkre a korabeli taxa megítélésével kapcsolatban. Lorántffy Zsuzsanna több településen is különböző mértékű engedményeket biztosított jobbágyai számára, a csetneki uradalom majorsági földjeit jobbágyainak adta bérbe, a királyhelmeceieknek pedig a heti szerjárást évi 400 Ft-ban történő megváltását engedélyezte.⁹⁸² A summás adózás az 1680-as évekre a csetneki uradalom több falvát is jellemezte, amely hasznáról az 1686. évi udvarbíró a következőképp vélekedett: „Ha különféle munkák teljesítésére köteleznék őket, akkor ettől a múltbéli és jelenleg is szedett censustól szabadoknak és menteseknek kellene lenniök, egyébként többet érne munkájuk ő szent felsége hasznára, mint ez a census.”⁹⁸³

De mégis mennyire nem érthette meg a summás adózás? 1689-ben Szántó és Marcinfalva – mivel ekkorra már az egykor két különálló település egybeépült, s adminisztrációját közösen végezték – 100 MFt summát fizetett a heti szer elengedéséért, amely összeget két terminuson kellett befizetniük. A mezőváros és a falu együttesen 63 exempta, 18 taxás, és 25 jobbágy sessiót foglalt magába, s további 140 db pusztá telket. Így a jobbágytelken ülőknek évi 4 MFt-ot kellett fizetni, a 18 taxás együttesen pedig 47 MFt 46 dénárral tartozott. Mivel a colonus munkaereje a heti szerből kiesett, természetes, hogy ezt a hiányzó munkaerőt igyekeztek pótolni, még pedig egyre gyakrabban béresekkel. Ahhoz, hogy lássuk a robotmegváltás és bérmunka értéke közti pénzbeli különbséget, a béresek fi-

⁹⁸⁰ 1689-ben 80, 1697-ben 99 szökevény jobbágyot tartottak nyilván. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.; Uo. Fasc. 066. No. 054.

⁹⁸¹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Szántói lakosok supplicációjára válasz, fol. 94r.

⁹⁸² Makkai László: Robot – summa – taxa. Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVII. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1964. 2. sz. 331. (továbbiakban Makkai 1964.)

⁹⁸³ Makkai 1964. 332.

zetségét kell ismernünk. 1689-ben 5 fizetett alkalmazott állt a regéci uradalom rendelkezésére. Éves fizetésük összesen a következőkből állt: 90 MFt készpénz, 90 köből gabona, 10 db szűr, 10 db daróc, 10 db aba nadrág, 10 db süveg, 30 pár saru, 2,5 köből lencse, 2,5 köből borsó, 2,5 köből kása, 5 db verő disznó – 15 MFt értékben, 150 font túró, 25 icce vaj, 10 db kósó és 80 sing vászon.⁹⁸⁴ Emellett pedig még a béreseket eszközökkel – ekék, szekerek, láncok stb. –, továbbá állatokkal, ökrökkel is el kellett látni, amelyek mind a majorság tulajdonai voltak, a földesúrnak azokat is finanszírozni kellett, nem is beszélve az uradalom többi, fizetett alkalmazottjáról. A béresek fizetése tehát jóval meghaladta a szántóiak robotváltóságát, s erre utal a csetneki udvarbíró fentebb közölt idézete is. Makkai László számításai szerint egy béresekének 20 jobbágyeke munkáját kellett volna pótolnia, hogy alkalmazásuk kifizetődő legyen.⁹⁸⁵

Béreseket és napszamosokat nemcsak a föld- és szőlőművelés területén, hanem építkezéseknél is felfogadtak. Mind szélesebb körű alkalmazásuk pedig az uradalom robotkötelezettségeit volt hivatva helyettesíteni, de kiadásait is megemelte. Hogy mennyi készpénzt költöttek pontosan az állandó és a bizonyos munkákra felfogadott munkások fizetésére, azt Szilvássy István regéci provizor 1701-ben készült számadása tárja elénk. Az adott évben 5 állandó mercenariusus volt az uradalomnak, akik összesen évi 125,92 MFt-ot kaptak. A különböző építkezések munkásainak 58,98 MFt, a majorsági földek kaszálóinak, szántóinak pedig 20,32 MFt járt. Ezek az összegek azonban messze elmaradnak a szőlőművelésre fordított kiadásoktól. A provizor számadásában nem részletezik, hogy a „szőlőművelésre” címszó alatt mennyi jutott eszközbeszerzésre (metszőkések, esetleg kapák vásárlására), de bizonyosan nem egy jelentős összeg. Így a Szilvássy által lejegyzett 2124,63 MFt nagyobb része a szőlőmunkások fizetését takarja. Túróchi Szabó János tállyai-szántói vincellér 1700-as számadása viszont részletesen mutatja a kiadásokat, ami alapján 1041 MFt 59 dénárba került az az évben a majorsági szőlőben dolgozó emberek kifizetése, s 94 dénárt fordítottak kosarak és metszőkések vételére.⁹⁸⁶ 1703-ban viszont, mikor már Csetneki György volt a vincellér, a szőlőkre fordított éves 869,33 MFt-ból 865,58 ment a napszamosok járandóságára.⁹⁸⁷ Az uradalom béresekre, napszamosokra fordított készpénzkiadásai azonban nem reprezentálják ezeknek a munkásoknak az összköltségeit. A készpénz mellett ugyanis természetben is fizettek, illetve szintén a fizetett munkásokra fordított költségekhez számolandó azok napi étellel való ellátása. Így a lista igencsak kibővül, amely búzát, lisztet, kenyeret, borsót, lencsét is magába foglalt.

⁹⁸⁴ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Fonyi béresek fizetsége, fol. 141r–143r.

⁹⁸⁵ Makkai 1964. 335.

⁹⁸⁶ MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1703. t.sz. A tállyai vincellér számadása, fol. 111r–115r.

⁹⁸⁷ MNL OL G 29 Gazdasági iratok 1694–1712. Rákóczi birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 163–174.

1695	Fizetett munkások bére (csak MFt) az összes uradalmi kiadásokhoz viszonyítva		
	Ft	dénár	%
Összes kiadás	4754	53	
Bérek/napszámok fizetsége	2144	61	45

91. ábra

1696	Fizetett munkások bére (csak MFt) az összes uradalmi kiadásokhoz viszonyítva		
	Ft	dénár	%
Összes kiadás	4559	61	
Bérek/napszámok fizetsége	1591	97	34,91

92. ábra

1701	Fizetett munkások bére (csak MFt) az összes uradalmi kiadásokhoz viszonyítva		
	Ft	dénár	%
Összes kiadás	7005	38	
Bérek/napszámok fizetsége	2124	63	30,32

93. ábra

1710	Fizetett munkások bére (csak MFt) az összes uradalmi kiadásokhoz viszonyítva		
	Ft	dénár	%
Összes kiadás	4935	18	
Bérek/napszámok fizetsége	2724	42	55,2

94. ábra

1711	Fizetett munkások bére (csak MFt) az összes uradalmi kiadásokhoz viszonyítva		
	Ft	dénár	%
Összes kiadás	6776	83	
Bérek/napszámok fizetsége	3227	20	47,62

95. ábra

A robot elengedésének azonban megvoltak a maga a feltételei. Bár a „lengyel járáskor” elveszett Alsóvadásznak a Jósa Miklóstól kapott taxalevele, a kikérdeztet falusiak elmondása alapján 1689-ben két feltételt szabott számukra. Az egyik, hogy minden nemes – éljen az jobbágy helyen is – évi 100 MFt-tal tartozik. A másik, hogy a búza és bordézsmá esetében a tisztek parancsa szerint kellett az adott helyre szállítaniuk a terményeiket.⁹⁸⁸ 1693-ban, amikor már megkapták az új taxalevelüket, a következő ponttal egészítették ki a feltételeket. Ha a településen új házakat építenek, abban az esetben három évig mentesülnek a fizetési kötelesség alól.⁹⁸⁹ Ez a kondíció felhívja a figyelmet, hogyan próbálta a Rákóczi család elejét venni a településen élők fogyatkozásának, s hogyan próbált új jövevényeket csábítani birtokára. Az elnéptelenedés pedig csak úgy, mint az uradalom többi helységére, Alsóvadászra is igaz volt. Annak ellenére, hogy az 1680. évi urbárium adatai azt mutatták, hogy az összes regéci település közül Alsóvadász volt az, amelyik a legjobb mutatókkal rendelkezett – legyen az az alacsony deserta szám, vagy a kiemelkedően magas fiúgyermek száma⁹⁹⁰ –, 1693-ra az egész település elnéptelenedett, s azon „lakossi a kik mégh vadnak, Szikszon laknak.”⁹⁹¹ Mindezek ismeretében érdemes összevetni, hogy mennyire ért célt 1697-re a 3 éves taxafelmentés. Az 1693-ban jegyzett 74 db pusztá telek száma 4 év alatt 47-re csökkent. A településre két jövevény is érkezett, illetve 3 taksás nemes, 9 marhával, 13 gyalog szolgáló ember lakta. Továbbá a Vadászhoz bejegyzett lakosok állatállománya is jelentősen növekedett.⁹⁹²

Horváton is feltételhez kötötték a summás taxa fizetését. Öt részletes pontban definiálták ezeket a kondíciókat, továbbá meghatározták azokat, akik a szolgálat alól nem mentesültek, így a „molnárok, halászok, kerékgyártók, székelyek nem eximáltattak [...] hanem azokat praestalni tartoz[na]k,”⁹⁹³ s elrendelték továbbá azt is, hogy milyen munkával tartoznak érte.

Ezzel párhuzamosan a taxalevélben foglalt kondíciók nem mentesítették a horváti lakosokat minden munkakötelezettség alól, mivel csupán a summára vértel nem jelentett teljes mentességet. Az adott település pusztán a heti szerjársát válthatta meg általa. A szolgálat további része ugyanúgy megmaradt a jobbágyok kötelességének, ami rendszerint az aratási, szüreti munkákat jelentette. Horváti lakosságának továbbra is művelnie kellett a helyi promontóriumon fek-

⁹⁸⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

⁹⁸⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁹⁹⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

⁹⁹¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

⁹⁹² Alsóvadászon összesen 32 ökröt, 27 tehenet, 57 sertést, 15 méhrajt írtak össze. Ezen felül a lakosok összesen 40 szőlőt birtokoltak, amely a legnagyobb szám az egész uradalmat tekintve – még Tállyán is csak 22 szőlőt tudtak összeírni. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054. Ezzel szemben 1689-ben csak 14 ökör, 2 tehén, 4 sertés, méhraj és 31 szőlő feljegyzése áll Alsóvadász adatainak összesítésénél. Uo. Fasc. 061. No. 012.

⁹⁹³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

vő Tatarin nevű szőlőt, szüret idején pedig két hetet tartoztak ott dolgozni, ezen kívül pedig a Horváthoz tartozó majorságrét teljes munkája is rájuk hárult. Tálylán a 100 forintos summa mellett tartoztak a Borkút szőlő minden munkájával, s csak úgy, mint Szántón, a kaszálás, aratás és szüret alatt a tisztek rendelkezése szerint kellett dolgozniuk. A teljes servitium alóli mentességhez külön taxalevelet kellett váltani.

A királyhalmeci uradalomból, de már Zrínyi Ilona idejéből értesülünk arról, hogy az uradalomban egyre több a taxalevelet váltott, tehát szolgálatát pénzben megváltó ember, amely hatását Bajomi János pontosan összefoglalja – *„Ha az értékes jobbágyok valami kevés taxa által eximáltaknak, mit tud művelni a számadó szolga a tehetetlen szegény jobbágyal?”*⁹⁹⁴

A heti szer, vagy a servitium ilyen mód való megváltása felvet egy fontos kérdést. Nem okozott-e problémát a majorságok művelése a megfogyatkozott munkaerő mellett? Hogyan tudták problémamentesen fenntartani a gazdaság működését? A vizsgált forrásokból kitűnik, hogy a tisztek a megfogyatkozott lakosság miatt panaszkodtak leginkább, mivel nem volt, aki művelje az uradalom földjeit. Így a gazdaságot irányító tiszteknek is gondokat okozott a gazdaságok működtetése. A megoldást itt is a bérmunka, napszám jelentette, amelyet gyakran éppen az uradalom jobbágjai teljesítettek.

Hiába alkalmaztak azonban akár bérmunkásokat is munkavégzés céljából, azokra a jobbágyokra, akik nem tudtak élni a megváltás lehetőségével, a források tanúbizonyosága alapján valamivel több teher hárult, mivel a fennmaradó munkát nekik kellett elvégezniük, amely munka rájuk maradt mennyiségén nem sokat változtathatott a fizetett munkaerő alkalmazása.

Az 1680–1697 közötti feljegyzések, s az azokban foglalt korábbi időkre vonatkozó visszaemlékezések elénk tárják a robotkötelezettség változásait. Egyértelműen kitűnik ugyanis, hogy a szerjárási rend többször is változott. A 17. század legvégére a pontosan, részletesen meghatározott robot leírása helyett több helyen a „tisztek parancsolata szerint”, illetve az „amint bírják” megjelölésekkel találkozhatunk – mellette rendszerint többféle panasszal is. „A tisztek parancsolata szerint” vagy a „szükség szerint” azonban nem valódi kitétel – kutatási szempontból alapvetően nem határoz meg semmit. Jelenthet ez valóban nem kevés kötelezettséget, de ugyanúgy ennek az ellentéte is igaz lehet, még annak ellenére is, hogy a kiszabott munka mennyiségére való panasz fogalmazódik meg vele kapcsolatban. Hiszen nem szabad elfelejteni, hogy ezek az urbáriumok a jobbágyság elmondásai alapján készültek, amely urbáriumokat aztán a földesúrnak adták át. Jól tudták ezt maguk a lakosok is, így abban, hogy adott esetben magának az udvarbírónak – mint 1680-ban Bányai Istvánnak, vagy éppen a számtartónak – mondhatták el vélt vagy valós sérelmeiket, eszközt láthattak azok orvoslására, amelyre a fonyiak következő elmondása is utal: „Most penigh esztendő

⁹⁹⁴ Makkai 1964. 334.

által minden nap hajtának az Úr dolgára, a mint mondják, ez pusztította el őket, ha ő Nag[y]sá]gok másként ne[m] deponálnak felőlök.”⁹⁹⁵ Hasonlóan nem volt időbeli és térbeli korlátja a robotnak Koháry István divényi uradalmában sem. Ezen szabadosságot pedig Szirácsik Éva rugalmasnak, s a major művelése szempontjából kedvezőnek értékelte.⁹⁹⁶ Ezzel szemben R. Várkonyi Ágnes inkább korlátlan mértékű robotoltatást sejt a különböző megfogalmazások alatt.⁹⁹⁷ Rugalmasnak bizonyosan rugalmas lehetett, s a tiszteknek is nagyobb teret engedett, így sok esetben azok nem végezték el munkájukat, nem követeltek, nem tudtak megkövetelni a jobbágyokon egyes szolgálatokat. A horvát lakosok kötelessége volt – vagy inkább csak lett volna – a településhez tartozó Maros csépeley elnevezésű rét, amelyről már 1697-ben azt írják, hogy felnötte a gaz, s nem emlékeznek, mikor kaszálták volna.⁹⁹⁸ De hasonlóak olvashatóak több település majorsági földjeinek esetében is. Vagyis azt, hogy a tisztek akarata, illetve a lakosok lehetősége szerint hajtják a jobbágyokat szolgálatra, nem feltétlenül a korlátlan robotoltatás megfelelőjeként kell értelmeznünk. Hogy a „korlátlan” robotnak is volt egy határa, s azt nem használhatták a tisztek felelőtlenül, az 1680-as urbárium, Regéc településénél olvasható bejegyzése erősíti meg. *„Aratást, kaszállást, takarást, kapállást, s egyéb heti szer járást lehetségek szerint tartoznak praesz-*

⁹⁹⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052. A települések felmérésekor viszont nem csak szolgáltatások enyhítését helyezhették kilátásba, hanem mintegy kompenzálásként más kötelességek emelését is, ahogy azt az 1697-es összeírás alapján fontolgatták Szántón is. Az uradalom második legnagyobb mezővárosában a summás taxára vétel után nem finanszírozták tovább a várbéli cirkáló ellátását évi 19 forintban, ahogy tették azt korábban. Ez viszont a jelek szerint Hagara Mátyás rosszallását váltotta ki, amelynek teret is engedett az urbárium hasábján: „Eddigh mind hogy sum[m]ás taxájak volt, hihető, azért nem praestáltak, ezért vagy ezt [a virasztót], vagy valami munus[t] kellene nékiek fizetni, álljon a Földes úr determinatiójában.” Uo. Fasc. 066. No. 054. Bár urbáriumainkban feltűnnek panaszok, megjegyzések, ezek a fajta dokumentumok nem keverendők össze a kontraktusokkal! Utóbbiak ugyanis a szabadmencelűek és földesúr között létrejött viszony rögzítésére szolgáltak. Elkészítésükben a parasztság említett része szervesen részt vett, mivel a kontraktusban szereplő kötelezettségek az adott földesúrral való egyeztetés, megállapodás keretében születtek. Ezzel szemben az összeírások, urbáriumok jobbágysága passzív szereplő a dokumentumban, az abban szereplő, rájuk háruló feladatokat egyedül a földesúr határozza meg tisztviselőin keresztül, a jobbágyság így nem vett részt a dokumentum elkészültében, vagy másképpen, az nem az alávetett réteg beleegyezésével, jóváhagyásával, közreműködésével készültek. A regéci urbáriumi panaszok viszont nem számítanak kivételesnek abban a tekintetben, hogy hasonlóak más helyek feljegyzéseiben is szerepelnek. (Maksay 1957. 122.) A vizsgált összeírások mindig az előző évben készült alapján, azt felhasználva íródtak. Amellett azonban, hogy megvolt ez az alap, a jobbágyok kikérdezése is megtörtént szolgálataikról, amely során az említett panaszok bekerülhettek a dokumentumba. Viszont semmilyen forrásunk nem támasztja alá azt, hogy a regéci uradalom területén az ezekbe a forrásokba bevezetett panaszok a földesúr részéről bármilyen pozitív elbírálást (teherenyhítést) eredményeztek volna.

⁹⁹⁶ Szirácsik 2005. 102.

⁹⁹⁷ R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság és társadalom a XVII. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1979. 1. sz. 112.

⁹⁹⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

*tálni, mind azonáltal bizonyos jó rendet, s ordinantiában kell őket tartani, venni, hogy annál is inkább el ne pusztulljanak. Mivel ők lévén közeleb a várhoz, minden órában őket érik éléb.*⁹⁹⁹

Ezzel kapcsolatban érdemes kisebb kitekintést tennünk a 18–19. századi viszonyokra. 1807-ben Tállya és Szántó pénzen váltotta meg teljes robotkötelezettségeiket. A mezővárosok mellett Rátka is fizetett a servitiumért. Ekkor a település földesúrhoz való viszonyát szerződés szabályozta, míg a többi faluban az urbáriumok voltak érvényben. Horváti képviseli azt a rendszert, amely az általunk vizsgált időszakban is feltűnik. Míg példának okáért az 1689. évben azt láthatjuk, hogy a szántói jobbágyok fizettek a regéci Szilvás rét kaszálásáért 40 MFt-ot, addig 1807-ben már megváltott robotnapokkal találkozunk. Horvátiban 1807-ben Oláh József számítása szerint 4 580 gyalognapot váltottak meg pénzen, míg 212-t természetben teljesítettek.¹⁰⁰⁰ Ez a szám igencsak megközelíti az 1760-ban, a robotosokról készített kimutatás végösszegét. Ekkor ismételen pontos meghatározásokkal találkozhatunk. A gyalogszereseknek évi 52, a marhával szolgáló jobbágyoknak pedig 15 napot kellett robotolniuk. Jármay megállapítása szerint ezek összesítve 2635 ígás és 3255 gyalogrobotot tesznek ki. Ez már a megnövekedett kötelezettségeket mutatja, amelyen néhány évvel korábban változtattak. Mivel Trautsohn herceg kifogásolta az uradalom szolgálatában álló béresek munkavégzésének hatékonyságát, 1742-ben maga rendelte el, hogy az allodiumok béres ökreit kiadják a marhátlan jobbágyoknak, akiknek ezt követően heti két napot ígában kellett robotolniuk.¹⁰⁰¹ Munkaerejüket az uradalom gyakorlatilag tavasztól egészen télig felhasználta a mezőgazdasági munkák különböző területein. Az azonban, hogy egyes településeken mikor küldték szerbe a lakosságot, változó lehetett, annak függvényében, hogy hol, miben határozták meg kötelességüket, s ez az általunk vizsgált korszakban sem volt másképp. Hiszen a rétek betakarítása sem esett egybe a gabonáéval, vagy a szőlőszürettel. Viszont hiába értek véget a mezőgazdasági munkák a tél beálltával, a jobbágyokat ekkor is robotra, elsősorban fuvarozásra alkalmazták. A herceg 1742-es rendelkezése első jele volt az uradalmat érintő változásnak, illetve az arra való törekvésnek. A 18. század közepére ellentétes irányt vett az előző század közepétől érvényben lévő felfogás, miszerint a munkaerő értéke meghaladta a földét. Ez a korszakot jellemző népességfogyásból eredeztethető, s több földesúri engedménynek is ez adott táptalajt. Így a taxára engedésnek is. Trautsohn idejében viszont már nem beszélhetünk munkaerőhiányról, így a föld értéke ismét magasabb lett, ami a földesúr szemében a robotot előtérbe helyezte, s ehhez köthető az 1742-es változás. Az osztrák származású földbirtokos, illetve annak jószág-

⁹⁹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

¹⁰⁰⁰ Oláh József: A robotmunka a sárospataki és a regéci uradalmakban a XIX. sz. első felében. In: *Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Bp., 1960. 280.

¹⁰⁰¹ Jármay 1930. 102–103.

kormányzója azonban nem érte be ennyivel. Pintér Fülöp volt az, aki a sáropatak-regéci uradalom szolgálati rendszerén gyökeres változtatásokat kívánt végrehajtani. Ennek részeként 1765-ban a tállyai adózási rendszerben eszközölt, nem csekély átalakítást. A mezővárosban addig minden lakos a teleknagysága után megállapított taxát fizetett, így az egész telkes 3 forintot. Pintér jószágkormányzó ezen taxán felül további járadékot követelt robotmegváltás címen, amelynek összege egy egész telkes esetében 6 Ft volt. Az eredetileg a sáropataki uradalomhoz tartozó Nagy- és Kispatakon pedig a robot intézményét állította vissza, amely ellen sikertelenül tiltakoztak a jobbágyok. Esetükben is már pontos meghatározásra került a szolgálat ideje, így Nagypatakon a gyalogszeresek évi 16, a marhások 8 napot robotoltak.¹⁰⁰²

A 17. század végére azonban a regéci uradalomban a servitium pontos meghatározása – heti hány napot, és mit köteles szolgálni a jobbágy, legyen az marhás, vagy gyalogszeres – átkerült az „amint lehet”, „amint bírják” és a „tiszték parancsolata szerint” megfogalmazás alá, amely mögött nem feltétlenül a servitium növelését, mint inkább bizonyos mértékű csökkentését lehet érteni.

A szolgálat csökkentése részben kényszerű lépés volt a Rákóczi család részéről, a mögött csak másodsorban lehet keresni a jobbágyságot védő, megsegítő intézkedést. Ez a szükségszerűség pedig a szolgáló jobbágyság számának csökkenésével, s egyben három település – Rátka, Legyesbénye, Alsóvadász – elnéptelenedésével állhat kapcsolatban. Éppen ennek a népességfogyásnak a hatása nyomán kezdett el mind jobban terjedni a bérmunka nem csak a szőlő-, hanem a szántóföldi művelésben is. A kérdés ezzel kapcsolatban pedig kevésbé az, hogy mekkora, milyen arányú volt a szóban forgó népességcsökkenés, mint inkább mely társadalmi réteget érintette leginkább. Ennek feltáráshoz négy urbárium – 1646, 1680, 1689, 1697 – adatait vettük alapul, amely vizsgálat eredményére az alábbi 96. ábra mutat rá.

Év	1646	1680	1689	1697	1714
Marhával szolgálók	87	33	24	26	22
Gyalogszeresek	264	118	144	108	31
Szabad és mentes nemesek	171	267	212	284	212

96. ábra

A táblázatból a gyalogszeres jobbágyok számának fokozatos csökkenése, s ezzel párhuzamosan a szabad, illetve taksás nemesség, s taxás jobbágyság réte-

¹⁰⁰² Orosz István: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből.* Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. (továbbiakban Orosz 1995/c.) 130–131.

gének növekedése olvasható ki. A marhával szolgáló jobbágyság számában is nagy eltérés látható az 1646 és 1680-as adatok között, amely egyértelműen a fentebb már említett tendenciára vezethető vissza, vagyis, hogy a jobbágyok igyekeztek megszabadulni igásállataiktól, amelyhez szolgálati rendszerük nagysága kötődött, s inkább a szőlőművelés felé fordultak. Hasonló okot sejtethetünk a taksás nemesek számának emelkedése mögött is. Érdemes külön kiemelni az 1689. év adatait, amely a Thököly felkelés és a Caprara vezette német hadjárat hatásait tükrözi. Ez idő tájt több nemes is elmenekült, de szembetűnő az iparos, vagy mesterséggel szolgáló és gyalogjobbágyok fogyatkozása, amelynek egy része katonának szegődhetett a harcok során – mint ahogy az összeírásokban több helyen is kiemelik, hogy az illető labancként, vagy kurucként „jár” –, nagyobb része pedig elbujdosott. Az uradalom lakossága 1697-re mutat ismételt növekedést, azonban a gyalogjobbágyság száma továbbra is folyamatos csökkent. Mindez azt mutatja, hogy összességében népességcsökkenés alatt a jobbágyság, s azon belül is a legszegényebb, alsóbb réteghez tartozók fogyatkozását kell érteni.

1646-hoz viszonyítva 1697-re 60%-kal csökkent a gyalogszeresek száma, a marhával szolgálóké pedig 77%-kal. Ezzel pedig a szolgáló jobbágyság ilyen mód való csökkenése olyan szintet ért el, amellyel már az uradalom gazdaságában is kiütköztek az általa okozott problémák. Immár nem csak arról volt szó, hogy egyes falvak jobbágyai nehezebben végezték el a munkát. Az összeírások hosszan sorolják azokat a szőlőket, amelyek elparlagosodtak a műveléshiány következtében, de hasonló jelenséggel találkozunk a szántók, vagy a rétek esetében is.¹⁰⁰³ A népességfogyás, vagy taxafizető nemesek, jobbágyok megsaporodása más uradalmakban is megfigyelhető. Viszont ez máshol is ugyanazt eredményezte: kevesebb robotoló jobbágytak ugyanakkora – vagy még nagyobb – majorsági földterületet kellett művelnie. Láthattuk, hogy ez egyes területek parlagodásához vezetett, amelyhez a tisztek is hozzájárultak, hisz emlékezzünk, az alsóvadászti rétet is 1689-ben már minimum 12 éve nem kaszáltatták. Sokkal szorgalmasabbak voltak ilyen tekintetben a rohonc-szalonaki uradalom tisztviselői. A szolgáló népesség megfogyatkozása ezen birtokot is érintette, amely a robotkötelezettségek elvégzését nehezítette. Sőt, nem is tudtak minden munkát elvégezni abban az évben. Viszont ahelyett, hogy a regéciek példáját követve veszni hagyták volna a területet, a rohonci tisztek listát vezettek a hátralékos munkákról, amelyek után súlyos büntetést szedtek.¹⁰⁰⁴

Ismerve, hogy Regéc jelentőségét éppen a szőlőterületek tették ki, ha az uradalom gazdaságában hanyatlást nem is idézett elő, bizonyosan változtatásokra

¹⁰⁰³ „Szántó föld itt egy táblában vagy[on] p[er] cub[ulus] 10, de mint hogy eszt nem colaltak a tisztek és csak veszni hattak (kiváltképpen ab a[nno] 1680.) már a héjában való gaz és tövissek, bokrok ighen el nyomták.” Horváth majorsági szántóföldjének leírása 1697-ből. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

¹⁰⁰⁴ Zimányi Vera: *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*. Bp., 1968. 69–71. (továbbiakban Zimányi 1968.)

készített. A 17. század végére a birtokos család is érzekelte allodiális szőlőinek romlását és az ezzel járó veszteségeket. A majorsági szőlők művelésével, és az azzal járó kiadásokkal foglalkozó források, illetve magának a majorsági szőlők átrendezésének a vizsgálata is azt mutatja, hogy ezen igyekeztek változtatni. A parlag szőlőket kiadták művelésre, vagy pedig zálogba adták, viszont a jól termő, rendben tartott szőlőket megtartották, és mind többet fordítottak azok kezelésére, hasznosítva a korszakban egyre elterjedt, modernebb művelési technikákat, mint a verem és árokásást, illetve trágyázást.

Ezeknek a rossz, műveletlen, a természet által újra birtokba vett földeknek a leírásai mellett ott állnak a jobbágyok a beszámolóí is.¹⁰⁰⁵ Saját szavuk pedig tükröt állít elénk a szolgáló jobbágyság fogyatkozása miatti nem csak a saját személyes, de az egész uradalom problémáiról is. A legtöbb ilyen jellegű panaszt nem meglepő, az 1689. évi urbárium tartalmazza. Fony, Regéc, Komlóska, és Szántó lakosai mind egy problémát jelölnek meg „nyomorúságuk” miatt – a népességfogyást. Ezek közül a komlóskaiai beszámolója fejezi ki talán a legjobban a legszegényebbek helyzetét. „Mondják, hogy már magokat is csak alig táplálhattyák, és úgy is láttyák, hogy innen el kell pusztulniuk.”¹⁰⁰⁶ Igaz ugyan, hogy a tisztek a jobbágyság számának csökkenése miatt nem a korábban megszokott rendszer szerint tudták művelteni a majorsági földeket, s az elparlagosodás alapján valóban nem is kellett akkora számú majorsági földterületet művelni, mint korábban, viszont ez önmagában még nem jelenti a megművelendő terület kiterjedésének csökkenését. Az aestimatiók és urbáriumok adatai alapján összeállított táblázat kimutatja, hogy a szolgáló népesség csökkenésével párhuzamosan nőtt a majorsági földterületek nagysága. Vagyis éppen ez a népességfogyás volt az, amely miatt a megmaradt colonusokra arányaiban több teher hárult. (Lásd 21. ábra)

Egyes esetekben a jobbágyok igyekeztek panaszainknak, teherenyhítési kérelmeiknek más csatornákat is találni az urbáriumokon kívül, amelynek a legáltalánosabb formája a supplicációs levél volt.

Az egyik ilyen könyörgő levél 1691-ből maradt fenn és a fonyi lakosok elmondásait tartalmazza.¹⁰⁰⁷ 1691-ben az uradalom lakosaira a kvártélyozás terhe is hárult, amely Fonyban 13 Mft volt havonta, amelyen felül ellátmányt is kel-

¹⁰⁰⁵ Egyes feljegyzésekben azonban nem csak a jobbágyok, hanem az összeírók is megszólalnak. Ezek legtöbbször olyan megjegyzések, amelyek a többi hivatalnok figyelmét hívják fel egy-egy ügy kivizsgálására (pl. deserta telek elfoglalása esetében). Ritkán pedig az összeíró saját gondolatait takarják, ahogy az 1689. évi urbáriumban is olvasható az összeíró, Bajoni János szarkasztikus megjegyzése a regéci szántóföldek kapcsán. „A Kobzoska nevű majors[ági] földet a Nádas tónál valót (a 12 köblöset a Kereszt útnál valót is, ighen réghen nem szántyák, okát aszt mondiák: mert ighen el soványodott. (N[ota] B[ene]: Lám, másszor jók volt, mígh a gazdák curáltak?)” MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁰⁶ Regéc lakosai „most penigh valamint es valamikor a tisztek parancsollyák, a szerint kell szolgálniok, mellyet felette nagy és elviselhetetlen tehernek tartnak, mivel ighen el szegényedtek, fogytak.” MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012

¹⁰⁰⁷ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Fonyi lakosok supplicációja, fol. 175r.–176v.

lett biztosítani, mint meghatározott mennyiségű abrak, széna, és búza. Ez viszont – a településen élők elmondásai alapján – a már eleve meglévő jobbágyi szolgáltatási rendszer mellett olyan terhet jelentett, amelyet a falu lakosai nem tudtak megadni. Ezért „bizony mi közölünk a ki kevesen vagyunk, azok közül el akarunk menni, mert nem győzik a rettenets sok fizetést [...]” – írják.¹⁰⁰⁸ Mérlegelve, hogy a leírtak csak az uradalom kárára lehetnek, enyhítettek terhükön, így ezt követően már csak az úrbéri terhek harmadát szedték be rajtuk. Az erről szóló feljegyzést maga Klobusiczky Ferenc szignózta.¹⁰⁰⁹

Két évvel korábban a szántói jobbágyok közvetlen Klobusiczkynek címezték szintén supplicációs levelüket. Problémáik hasonlóak voltak a fonyiakéihoz, amelyekről már írtak egyszer egy hasonló levelet, de akkor ügyük intézésében nem jártak sikerrel. 1689-ben így ugyanazokkal a panaszokkal éltek, többek között, hogy „tehetetlenek és tellyességgel elégtelenek vagyunk a béres ökröknek tartására, s mellette való béreseknek fizetésére.” Az ökrök vásárlásakor pedig sokan „megfizethetetlen adósságban keverték magokat.”¹⁰¹⁰ Mint írják, mivel kevesen vannak, így „épületre való pihenést” is kérhetnének, azonban Szántó jobbágyai mégsem erre kérték földesurukat, hanem – bizonyára tudva az elutasító választ – a régi mód szerinti taxálás visszavezetését, mivel nem rendelkeznek elég pénzzel arra, hogy kényszerből marhákat vásároljanak és emellett minden nap robotra járjanak. Érvüket a taxa mellett azzal is alátámasztják, hogy ha csökkentenék a terheiket, akkor bizonyára jönnének új jövevények a mezővárosba. Ugyanis lennének olyanok, akik letelepednének, de megtapasztalva a súlyos járadékrendszert, nem maradnak, így a város lakossága egyre fogy, ami pedig az uradalom gazdaságára is negatív hatással bír. Talán éppen érvelésük hatására küldött nekik pozitív választ Klobusiczky. Levele szerint – amelynek szövege az 1689-es urbáriumba is bekerült – ezt követően két terminuson (Szent György és Szent Márton) tartoznak a szántóiak 100 MFt-ot adni, azonban ez az urbáriális taxán – tehát a mézarszéken – felüli összeg, s a szokott adójuk sem foglaltatik bele.¹⁰¹¹

Az ilyen könyörgő levelek nem voltak ritkák a korszakban, fennmaradásuk viszont annál inkább. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy Batthyány I. Ádám dunántúli uradalmából fennmaradt jobbágylevelek tartalma, de leginkább azok magas száma máig páratlan. A csak a rohonc-szalonaki uradalmakból fennmaradt mintegy 5000 kérvény jól példázza, hogy a lakosok igen gyakran fordultak földesurukhoz segítségért, és nem csak adóelengedés, hanem egyéb ügyek terén is.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁸ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Fonyi lakosok supplicációja, fol. 175r.

¹⁰⁰⁹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Fonyi lakosok supplicációja, fol. 176v.

¹⁰¹⁰ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Szántói lakosok supplicációja, fol. 93r.

¹⁰¹¹ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Szántói lakosok supplicációjára válasz, fol. 94r.

¹⁰¹² Zimány Vera: Supplicatio nummerita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. = *Történelmi Szemle*, 1998. 3–4. sz. 299–331. (továbbiakban Zimányi 1998.) Lényeges forrásgyűjteményként említhető még a Hegedűs Antal szer-

A regéci levelekhez hasonló módon a Batthyány uradalmak esetében is fennmaradt az azokra küldött válaszok, amelyek leggyakrabban igenlőek a gazdasági tárgyú kérelmekre, mint a szolgáltatások enyhítése, elengedése, vagy éppen telekhányad leadása.¹⁰¹³

A rohonc-szalonaki kérelmeket áttekintve megállapítható, hogy nagyon is hasonló sérelmek miatt küldtek a jobbágyok levelet földesuruknak. Így adóelengedés tárgyában a keresztúri jobbágyok a következőket vetették papírra. „[...] az elmúlt esztendőben az kő esső mindeneket elverte, azután az döghalál közikben esván, felessen holtanak meg közülök, melyek temetésire ami kicsin pénzek és eledelek volt, elköltötték, és teljességgel elnyomorodtak, s az pombai[!] és egyéb adók megadására elégtelenek. Könyörögnek az Istenért Nagyságodnak [...] ez esztendőbeli adójokat engedje meg Nagyságod, hogy annyival jobban [...] lehessenek, [...]”.¹⁰¹⁴ Azonban a keresztúri lakosok – a hasonló levelet a Rákócziaknak küldő szántóaktól eltérően – nem kaptak olyan választ, amelyet remélhettek. Batthyány Ádám viszont-levelében elismeri ugyan kárukat és kérvényük jogosságát, de az uradalom adósságaira és magas költségeire hivatkozva elutasította jobbágyai kérelmét.

A németújváriak is a kvártélyozás nyomasztó rendszere ellen emelték fel szavukat. Hasonlóan a fonyiakhoz, a németújváriak is helyzetükhöz képest sokkalták a kvártély címen beszolgáltatandó takarmány, azon belül is a zab mennyiségét. Batthyány kemény hangvételő levelében igazította helyre jobbágyságát, hogy véleménye szerint jogtalan, amit kérnek, s csak annyit tehet ügyükben, hogy váltópénzt ajánlott fel helyette, 1 köből zab/1 tallér értékben.¹⁰¹⁵

TERMÉNYJÁRADÉK

Mint ahogy a kora újkorban az megszokott volt, a regéci uradalom területén is tartoztak a jobbágyok egyes terményekből kilencedet, tizedet fizetni. Így az osztályföldbe került, mind az őszi, mint pedig a tavaszi vetések után kilenced járt a földesúrnak, tized pedig a király számára. Ezen felül, amennyiben a településekhez tartozó irtványföldbe is vetettek, az ott megtermett gabona tized része járt a Rákócziaknak. 1680 után a decima fejében több majorsági szántót átengedtek

kesztésében megjelent bácskai jobbágylevelek is. Hegedűs Antal: *Bácskai és bánati jobbágylevelek*. Újvidék, 1984.

¹⁰¹³ Zimányi 1998. 330.

¹⁰¹⁴ Zimányi 1998. 319.

¹⁰¹⁵ „Értem miről suplikáljatok, de ez nem az egész tartományt illeti, s így tinálatok maradjon valami, s másnak semmi sem, s ugyan quartélt tart az is, s hogy ennyi ideig gondviselőink elhallgatták, nem volt tudtonkra s ettől esett, s azt is köszönjétek, ha az elmúltat is meg nem kérjök rajtatok, hogy várakozsonk is, nincs mód benne, mert nálunk is szok a zab, ha penig zabot nem adhattok, adjatok pénzt, egy köbőlért tall. 1, tanálok én.” Zimányi 1998. 320.

dézsúrnak a jobbágyoknak művelésre. Egyrésztől nagyobb haszna volt így a földesúrnak, mintha hagyta volna a jobbágyhiány miatt esetleg elparlagosodni, másrésztől olcsóbb volt, mintha bérmunkásokkal, béresekkel műveltette volna meg azokat, harmadrészt ezzel próbált a szolgáló jobbágyok helyzetét javítani, a fogyasztás mértékén csökkenteni. Továbbá nem csak a szántókat, hanem egyes majorsági réteket is átengedtek művelésre. Mindennek indokát talán jobban kifejezi a szántói deficiált telkekhez tartozó rétek leírása. „A deficiált puszták után való rétek, mivel azok az úrra szállak, az úr szükségére is lehetnek, de az olyan réteket a jövevény lakosok, s azok között, akik szállót tartanak, város terhét viselik, a köz megmaradhatásáért szokták felosztani. (...) A parlagon maradt szántóföldeken is, amikor olyan idő jár, hogy a fű megnő, szoktak szénát csinálni, hogy a nyomorult várost megtarthassák.”¹⁰¹⁶

A jobbágyokat terhelte még a bárányok és a méhrajok után fizetett decima, s a pázsittized. Sertések esetében a lakosoknak lehetőségük volt ezt a járadékot pénzen megváltani. Az ár az állatok életkorával változott, így az öreg sertés 18, a süldő pedig 9 dénárt ért. Ezen az összegben Szántó esetében a városhoz tartozó erdők léte okozott változást, amennyiben abban elegendő makk termett az állatok eltartására. Abban az esetben, ha a jobbágyoknak nem volt lehetőségük az erdőben táplálni sertéseiket, az áruk öreg esetén 4 dénárt, fiatal esetén pedig 2 dénárt ért.¹⁰¹⁷ Viszont a kilenced-tized rendszere eltérő lehetett településenként, így az eddig általánosságban elmondottakat pontosítanunk kell. Ezt a 97. ábra jeleníti meg, amely az 1680-as adatokat tükrözi.¹⁰¹⁸ A mondhatni megszokott tizedelési rend közül ki kell emelnünk egy tételt, amely eddigi ismereteink szerint kirívónak számít. Ez a Horvátiban szedett tizedpénz. Ez a fajta adónem szőlővásárlások alkalmával lépett életbe, s csak abban az esetben kellett fizetni, ha a vásárló a település határához tartozó szőlőt vásárolt. Zálogvétel esetén nem, csak az örökjogra vett területnél volt ez igaz. Az ügylet megkötése után a vevő az ár tizedrészének befizetésével tartozott, s „ha tíz vagy száz, s több forintokon veszik is meg, minden tíz forint után edgy forintot, száz forint után tíz forintot ad.”¹⁰¹⁹ Az összeg befizetése kétfelé történt. Annak kétharmadát a falunak, s csak egyharmadát kellett a földesúrnak szolgáltatni.

¹⁰¹⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 052.

¹⁰¹⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰¹⁸ Az ábra jelmagyarázata: N. = kilenced; D. = tized; O. = nyolcad; F. = földesúr; K. = király; P. = prédikátor.

¹⁰¹⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

	Búza			Irtvány			Bor			Törköly		Sertés		Bárány		Méhraj		Tizedpénz		Lúd	
	N.	D.	O.	N.	D.	O.	N.	D.	O.	N.	D.	N.	D.	N.	D.	N.	D.	N.	D.	N.	D.
Tállya	F	K	P				F	P													
Szántó	F	K	P				F	K	P			F		K		K					
Marcinf.	F	K					F	K	P			F		K		K					
Kér	F	P																			
A.vadász	F	K					F	K		F		F				K					F
F.novaj	F	K										F									
Fony	F	K	F	F		P	F	K		F	F	F	F	K							
Vilmány	F	K										F		F		F					
Regéc		F										F		F		F					
Mogyor.		F										F		F		F					
Baskó		F										F		F		F					
Horvái		K					F	K				F	F	K					F		
Komlóska		F					F	K				F		F		F					

97. ábra. A dézsmálási rendszer a regéci uradalom falvaiban az 1680. évben

Az 1711. évből néhány település dézsmajegyzéke, s az ottani bírók által kiadott urbáriális adó megadását igazoló dokumentum is ránk maradt, amelyek segítségével rekonstruálni tudjuk nem csak a jobbágyokon követelt termény-, állat- és pénzjáradékoknak az évi pontos mennyiségét, de azok termesztett növényeit, s betakarítási mennyiségét is.

Az állattartás tekintetében Komlóska és Horváti települése szolgáltatja a példát. Mind a horváti, mind a komlóscai lakosok legnagyobb része váltót fizetett állataik után. A táblázatosan vezetett dokumentumból kiderül, hogy nagyon ritkán volt a jobbágyoknak egyszerre többfajta állatuk, s a legtöbben sertést tartottak. Komlósán összesen 14 ember tartott sertést – 30 öreget és 1 süldőt. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ez a feljegyzés szerinti adat nem feltétlen tükrözheti a valóságot, hiszen a korszakban a jobbágyok úgy próbálták magukat kivonni a nagyobb dézsmakötelezettség alól, hogy a dézsmálás idejére – ez ezen két település esetében december 16-a volt – állataikat a közeli erdőbe hajtották. A sertések mellett 4–4 embernél jegyeztek fel juhokat és kecskéket – összesen 74-et –, illetve 10 méhrajt. Mindösszesen 4 jobbágy rendelkezett nem csak sertésekkel, így Dér György, aki 4 disznaja mellett 17 bárányt, s 22 kecskét birtokolt, Czombori Péter, akinek 5 kecskéje mellett egy öreg sertése volt, Sidó János, aki szintén egy öreg sertéssel rendelkezett, de emellett még 8 kecskét is tartott, illetve Varga István, akinek 3 disznó, és 3 méhraj volt a birtokában. A komlóscai, 115 egyedből álló állatállomány tehát 18 ember kezén oszlott meg, akik mind ezért 3,60 forintot fizettek.¹⁰²⁰ Vegyük ehhez hozzá a jobbágyság többi adóját, amelyet „Petrahay János uram ki szedetvén rajtunk a mostani actualis és populosa sessiók[na]k száma szerént az urbáriomi adott [adót] ad[mini]stráltunk ez eő K[e]g[ye]lme kezéhez”. A komlóscai lakosok ezeket is, tehát a munerát váltópénzben adták meg, amely összesen 24,29 forintot tett ki, amely összeget a lakosság között osztották meg.¹⁰²¹

Nézzük meg ezek mellett a horváti adatokat. Ott a 132 db-ra rúgó állatállomány 29 ember kezén oszlott meg, csak a Sajgó család, György és Mihály rendelkezett sertéseken kívül kecskével is. Tóth Palkó mellett ők voltak azok, akik állataikért nem váltót fizettek. Sajgó György 10 kecskéje után 1 gidát adott be, s ugyanígy tett rokona, Mihály is. Tóth Palkónak 20 juha volt, így neki már 2 bárányt kellett dézsma alatt beszolgáltatni. A többi lakos a megváltás eszközével élt. 73 sertés után 5,24, 18 juh után 0,72 MFt járt.¹⁰²² Az urbáriumukban lefekete-

¹⁰²⁰ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 106.

¹⁰²¹ 30 tyúkért 2,70, 15 lúdért 3,60, 150 tojásért 0,25, 11 icce vajért és mézért 3,30, őzért és nyulakért 4,44 magyar forintos kötelezettség terhelte a jobbágyokat, amelyhez hozzájött még a 4 MFt-os pálinka árenda, és a 6 MFt-os, vágóbaromért fizetett díj. MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 69.

¹⁰²² MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéc 1711. 59. d. No. 106.

tett rend szerint 20 új hordó mellett 135,12 Mft-ot adtak, amely a taxából, cenzusból, árendából és a megváltott munerából tevődött össze.¹⁰²³

		Termett		Dézsmá		Kicsévelt	
		Kereszt	Kéve	Kereszt	Kéve	Köböl	Véka
Fony (23)	Őszi búza	351		44	4	20	
	Tavaszi búza	91		11	4	6	1
	Alakor	19	8	1	7		
	Zab	23	8	2		5	
	Árpa	28	6	2	7		
Mogyoróska (10)	Őszi búza	35		2	1	3	
	Tavaszi búza	83		9	1		
	Alakor	2			9		
	Árpa	8			12		
Tálya (24)	Őszi búza	324	13	31	3	21	3
	Tavaszi búza	65,5	12	8			
	Árpa	2	12				
Komlóska (8)	Abajdóc búza	82	8	5			
Regéc (14)	Őszi búza	91,5	9	9	4	4	2
	Tavaszi búza	55	10	5	12		
	Alakor	3			4	1	2
	Árpa	15	8	1	9		
Összesen (79)	Őszi búza	802,5	8	86	12	55	2
	Tavaszi búza	295,5	8	34	3		
	Alakor	24	8	2	6		
	Árpa	54	12	5			
	Zab	23	8	2			
	Abajdóc búza	82	8	5			

98. ábra

A szemesterményre vonatkozó dézsmálás részletes adatait öt településen tudjuk nyomon követni.¹⁰²⁴ A települések nevei mellett zárójelben jelölt számok azoknak a jobbágyoknak a számát jelölik, akiktől dézsmát szedtek. Bár nyilván

¹⁰²³ Az általuk fizetettek a következők voltak: taxa – 92,50; vágóbarom – 6; 57 tyúk – 5,13; 29,5 lúd – 6,84; 280 tojás – 1,43; 10 icce vaj – 3; pálinka árenda – 6; őz és nyúl – 1,72; Szt. Márton adó – 5; erdőárenda – 7,50. MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 70.

¹⁰²⁴ Komlóska: MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 106.; Regéc: Uo. No. 102.; Fony: Uo. No. 128.; Mogyoróska: Uo. No. 127., 105.; Tálya: Uo. No. 132.

ezek csak töredékes adatok az uradalom jobbágyi gazdaságára nézve, a rendelkezésünkre álló információk Fony falvának kiemelkedését jelzik, már ami a gabonatermelést illeti. Bár a dézsmajegyzékek nem szerepeltetik, a termésmennyiség alapján meg tudjuk állapítani azt a vetésterületi átlagszámot, amely egy-egy települést jellemzett. Ehhez a Makkai László által megadott két szélső értéket vesszük most figyelembe. Ő a magyarországi és erdélyi Rákóczi-birtokok terméseredményeit vizsgálva arra jutott, hogy a 17. század közepén a búza 3–5-szörös, az abajdóc 2–3-szoros, a zab pedig mintegy háromszoros termést adott.¹⁰²⁵ Ha elvégezzük az egyszerű műveleteket a következő adatokat kapjuk:

	Fony	Mogyoróska	Tállya	Komlóska	Regéc
Becsült vetésterület (kőből)	110–176	26,5–42,5	78,5–130,5	27,5–41,5	35–55
Becsült vetésterület/fő (kőből)	4,5–7,5	2,5–4	3–5,5	3,5–5	2,5–4

99. ábra

Ebben az esetben is azt láthatjuk, hogy a fonyi adatok ismét jobbák, sőt az ot-tani lakosok rendelkeztek a legnagyobb szántóterületekkel. Hozzáteesszük, a táblázatban a látható számok csak a pillanatnyi, 1711-es helyzetet rögzítik, s azok nem feltétlen érvényesek az egész Rákóczi-korszakra, mivel értelemszerűen a vetésterületet a gazdálkodó jobbágyok száma befolyásolja. Viszont egy fontos tényezőre már ennek az öt településnek az adatai is rámutatnak. Tudjuk, hogy 1696-ban 225, 1701-ben 340 köblös földmennyiséget hasznosítottak allodiális-ként, s figyelembe véve a Rákóczi szabadságharc hatásait, valószínűsíthetjük, hogy 1711-ben a használt vetésterület inkább a 225 köblőhöz lehetett közelebb. Vagyis még szélső értékekkel – s csak öt településsel – is számolva a jobbágyok által használt földterület messze túlhaladta a majorságit.

Terményjáradékok tekintetében azonban minden bizonynyal a bordézsmá volt az, amely a legrosszabbul érintette a jobbágyokat. Magára a borra, és a szőlő-termesztésre, birtoklásra többfajta illetéket is kivetettek, amelynek beszolgáltatását szigorúan ellenőrizték.¹⁰²⁶ Az egyes településekhez tartozó promontóriumokon meg volt határozva, hogy melyek azok a szőlők, amelyek csak dézsmás sző-

¹⁰²⁵ Makkai 1957. 20.

¹⁰²⁶ Az 1680-as összeírásban Horváti esetében olvasható a törkölylátó tiszték feladatának pontos leírása. Munkájukra azért volt szükség, mert egyes esetekben a jobbágyok a dézsmálás során minél kevesebb veszteség elérésére törekedtek, amelyhez olykor változatos eszközöket is igénybe vettek, mint ahogy Szántón is aszott hordóban küldték a bort a dézsmaházba. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041/b. A kádszúró, vagy törkölylátó elsődleges feladata az volt, hogy ellenőrizze, hogy a hordó aljára nem raktak-e egész szőlőfürtöt, így növelve látszólag a beszállított bor mennyiségét. A dézsmaháznál aztán „megszúrták” a kádat, vagyis bottal, vagy egyéb eszközökkel ellenőrizték, hogy nem található-e az alján töretlen szőlő. Takáts 1961. 111.

lők – tehát az azokból szűrt színbor tized része csak a földesúrnak járt –, illetve melyek azok, amelyeknek tulajdonosa megtermelt bora után kilenceddel tartozott a király számára, tizeddel pedig a Rákóczi család részére.¹⁰²⁷ Sőt, 1711-ben új adóként jelenik meg a kertszőlő után fizetett bér. A csak Fony települését érintő kötelezettség – amelynek összege 6,86 MFt volt¹⁰²⁸ – azért érdekes, mert a szokásjog szerint a kertszőlők után semmilyen járadékfizetés nem terhelte a jobbágyokat. Ebben az esetben azért tehettek kitétel, mert Fonyban elterjedt, hogy a lakatlan telkeken szőlőt kezdtek el ültetni. Így próbálták meg magukat kivonni a dézsmaköteleesség alól. Ami sikerült is, ezek után a kertszőlők után dézsma nem, viszont taxa járt. Azok sem mentesülhettek a bordézsma alól, akik szabad, vagy másképpen szabadalmas szőlővel¹⁰²⁹ rendelkeztek a Hegyalján. Ezek a szőlők legtöbbször nem is az uradalom jobbágyainak, hanem az extraneusoknak, tehát olyan személyeknek a tulajdonában voltak, akik nem éltek azon a területen, amelyen birtokuk – jelen esetben szőlőföldjük – feküdt. A források, mint „vidékiek” hivatkoznak rájuk,¹⁰³⁰ s külön adót, úgynevezett fertont kellett fizetniük birtokukért cserébe. Ennek összege településenként eltért ugyan, de általánosan elmondható, hogy két részből tevődött össze. Előre meghatározott mennyiségű terményből, illetve készpénzből. A legjelentősebb szőlőterületekkel rendelkező

¹⁰²⁷ Tállyán 11 szőlő tartozott a dézsmás szőlők közé (Kedenyirjes, Őz hegy, Bojta, Fürtös, Hosszú nyirjes, Közepnyirjes, Sovány nyirjes, Vár oldal, Czek hegy, Ökör Táncz, Újfalu nevű hegy), 22 szőlő tulajdonosai pedig mind a királynak, mind az uradalom birtokosának tartozott bort beszállítani. Csak néhány a 22 db szőlő közül: Köves hegy, Pipiske, Bányász, Palánta, Fövényes, Hasznos, Kerek Domb, Remete. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012. A szőlődézsma intézményét kétszer is megszüntették. Először 1848 szeptemberében mondták ki, hogy a szőlőtulajdonosok nem tartoznak kilenceddel. Noha már az áprilisi törvényekben is olvasható a dézsma eltörlése, mivel a szőlőbirtoklás más jogi forma alá esett, mint például a jobbágyi szántók, így nem volt világos, a kitétel érvényes-e ugyanúgy a szőlőkre is. Ez a kétes megfogalmazás pedig szabad utat engedett a dézsma beszedésének, jobban mondvá, az arra irányuló törekvésnek. A parasztok ugyanis ellenálltak, s különösen azokon a vidékeken volt ez jelentős, ahol a monokultúrális szőlőtermelés volt jelen, így a Hegyalján is. A jobbágyok tiltakozása jogos volt, mivel míg az alföldi területeken szántóművelésből élők minden járadékfizetési kötelezettségét eltörölték, addig az északabbi területeken nem sok minden változott, az úrbériség eltörlésével nem nyertek sokat. Az áprilisi törvényeknek sok hiányossága volt, s ez volt az egyik. Ezt a Batthyány kormány is érzékelte, s év közbeni egyre fokozódó elégedetlenség orvoslására született meg az a szeptemberi határozat, amely a nona-fizetést eltörölte. A kérdés ismételt rendezését az 1853-ban kiadott úrbéri pátens hívta életre, amely ellentétes volt az említett szeptemberi határozattal. Ennek ellenére a kiegyezésig kellett várni ennek tisztázására, s a szőlődézsma újbóli eltörlésére. Vö. Orosz István: A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban. In. *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rác István, Debrecen, 1998. 310–326.

¹⁰²⁸ MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Dominii Regéczi 1711. 59. d. No. 74.

¹⁰²⁹ Szabad szőlőnek nevezték azokat a területeket, amelyek a jobbágyszolgáltatások alól mentesítettek voltak. Az ilyen típusú szőlőket a földesúrtól lehetett megkapni valamilyen szolgálat fejében. A szabad szőlő birtokosának megvolt a lehetősége, hogy meghatározott összeg fejében liberáltassa, tehát örökjogon szabaddá tegye azt a tizedfizetés köteleessége alól. Péter 1964. 170–189.

¹⁰³⁰ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

két mezőváros, Tállya és Szántó példája mutat rá legjobban erre az adófajtára. Tállyán 1689-ben 1 szőlő birtoklásáért kellett fizetniük a vidékieknek 1 MFt 10 dénárt, illetve 1 köböl zabot, amely megváltható volt 1 MFt értékben. Szántó esetében azonban másféle számítást alkalmaztak. A mezővárosban a szőlő kapában mért mérete után kellett annak megfelelő összeget fizetni. Így, akinek 80 kapás szőlője volt, az 80 polturával tartozott.¹⁰³¹

Nem mindenkit terhelt azonban a bordézszma kötelessége. Kivételt képeztek az uradalom gazdaságát és életét irányító tisztek, mint a fő- és kisbírók, nótáriusok, a regéci udvarbíró, számtartó, illetve az egyházi személyek. Fele dézsmával tartoztak a székelyek és a kerülők – akiknél ez nem csak a bor, de a megtermelt búzájuk esetében is érvényes volt.

Továbbá azon felül, hogy a jobbágyok bordézszma jogcím alatt terményük egy tized részét beszolgáltatták, a megmaradt borukból a főbírónak további 1 köböl mennyiségű borral, a nótáriusnak 5 iccével, tehát hozzávetőlegesen 4–4,5 literrel tartoztak.¹⁰³² Azonban „ez aránt a szegénységnek felette nagy panassza vagyon a dézmások ellen, kik is helytelen impositioval és abusussal nem kevésbé aggravallják a szegénységet instructiojok ellen.”¹⁰³³ Az 1689. évi urbárium forrásrészlete jól példázza, és egyben konkretizálja azt a Bakács János tanulmányában olvasható korabeli megfogalmazást, miszerint a regéci uradalmat a „tisztselők aranybányájának” tekintették.¹⁰³⁴ Bár az adott idézet idővel valamivel később íródott, mint az általunk vizsgált korszak – egészen pontosan 1769-ben –, elég valószínű, hogy hasonló visszaéléseket érthettek alatta. A tisztek bordézszma visszaéléséről történő jobbágyi számadás nyomán el is rendelték, hogy „Melly [visszaélés] ha ezután léssen, érdemeik szerint dejudicáltatnak érette, instructiojokhoz tarcsák magokat.”¹⁰³⁵ Hogy a dézmások valóban tartották-e magukat ezt követően a leírtakhoz, az 1689 után következő urbáriumokból nem derül ki egyértelműen. Mind az 1693-as, mind pedig az 1697-es szó szerint megismétli a korábban leírtakat a jobbágyok dézsmálásával kapcsolatban. Ennél fogva pedig nem állítható minden kétséget kizárólag, hogy továbbra is folytatódott volna a jogtalanság, mivel a két urbárium teljes szövegazonossága magában rejtheti a másolók hanyagságát, pontatlanságát. Egyszerűbben szólva, azt is bemásolhatták, amely panasz már nem lehetett érvényes. A másik oldalról közelítve a kérdéshez viszont, akár alá is támaszthatja a folytatódó jogosulatlanságot, hiszen felmerülhet a kérdés – ha már nem élne a jobbágyi panasz a dézmások ellen, miért szerepelne továbbra is ugyanaz a kitétel az urbáriumban?

¹⁰³¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 01.

¹⁰³² MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰³³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰³⁴ Bakács 1935. 6.

¹⁰³⁵ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

Az 1711-es év forrásadottság tekintetében bőségesnek tekinthető, szerencsénkre ebből az évből 4 település bordézsmá jegyzéke, vagy annak beadását igazoló dokumentum is fennmaradt. Ezekkel további adalékkal szolgálhatunk a jobbágygazdasághoz, s jobbágyi adózáshoz. (100. ábra)

		Termelt		Dézsmá	
Komlóska	icce	767		76,5	
	hordó/átalag	4	1		1
Horváti	icce	4957,5		652	
	hordó/átalag	35	1	4	1
Fony	liter	886,38		95,68	
	hordó/átalag	6	1		1,5
Tállya	hordó/átalag (jobbágyi)	355		35	1
	hordó/átalag (árrenda)	935		82	23

100. ábra

Az eredeti dokumentumokban a jobbágyok által termelt, illetve beszedett mennyiség is iccében van megadva.¹⁰³⁶ Az átláthatóság kedvéért mi ezt átváltottuk hordókra is, amelyhez a térségben használatos 140 literes hordóméretet vettük alapul. Csupán Tállyán több hordó jobbágyi bor termett, mint azon éven a teljes majorságban. (Lásd 10. ábra)

A jobbágyi adózás valódi értékeléséhez érdemes megvizsgálni, hogyan alakultak a jobbágyi terhek más Rákóczi uradalmak esetében. Az összehasonlításához a sárospataki uradalom 1676. évi urbáriumát használtuk fel.¹⁰³⁷ Ennek alapján elmondható, hogy census terén hasonló jelenséggel találkozunk, mint Regécen. Már a pataki birtokokon is leginkább egy összegben szedték a telekadót, vagy egyes esetekben nem is szedték.¹⁰³⁸ A dézsmálás tekintetében viszont eltérés tapasztalható. Feltűnő, hogy a pataki uradalom jobbágyaitól legtöbb esetben csak tizedet szedtek a földesúr részére. Ez érvényes volt az őszi és tavaszi vetésekre, a bárány, méh és sertésváltásokra is, amelyeket lehetőség volt megváltani, egységesen 2 dénár értékben.¹⁰³⁹ Hasonlóság a két uradalom adórendszerében, hogy mindkettőnél találkozhatunk a papok kvártélyozásával. Regécen ez a tállyai és a szántói, a pataki uradalomban pedig az erdőbényei jobbágyokra há-

¹⁰³⁶ Komlóska: MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 59.; Horváti: Uo. No. 60. Fony: Uo. No. 61. Fony településénél a termésmennyiséget köbölben adták meg. Mi ezt átváltottuk literbe, amelyhez a kassai borköböl 13,43 literes értékét vettük figyelembe. Bogdán 1991. 226.; Tállya: MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 63.

¹⁰³⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011.

¹⁰³⁸ Kivételt képezett ez alól Petrahó települése, ahol a 25 dénáros Szent Mihály adót telkenként szedték, s e mellett kellett még további összesen 8 MFt-ot befizetniük halászó pénz címen.

¹⁰³⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011.

rult. A szőlődézmálás is hasonlóan zajlott, mint Regécen, viszont más rendszer működött a Sárospatakhhoz tartozó, tized alá eső szőlőknél. Ott minden szőlőhegyből ötöd járt a földesúrnak, s a szín és a törkölybor dézsmája is őt illette meg, míg a királynak semmit sem adtak. Első pillantásra talán megtévesztő lehet, de ha összességében nézzük, a sárospataki dézsmarendben is ugyanannyi bort vettek el a jobbágyoktól, mint a regéci jószágban, hisz a földesúri tized és a királyi kilenced mennyisége megegyezett a pataki ötöddel. Egyes tállyai szőlők viszont csak a nonafizetés kötelessége alá estek, amely a regéci bordézsmára kedvezőbb volta felé billenthetné a mérleget, azonban kompenzálja ezt az a tény, hogy – ellenben a regéci szokásokkal – a pataki uradalomban a törköly után csak decima járt a földesúrnak. Szántón a törköly után is kilencedet szedtek.

Természetesen a Rákócziak pataki uradalmában is találkozunk vidéki birtokosokkal, akiknek szintén 1 fertont kellett fizetni, függetlenül attól, hogy mekkora területtel rendelkeztek a szőlőhegyen.¹⁰⁴⁰ Ennek értéke csak annyiban módosult, hogy rosszul termő év esetén csak a ferton felét kellett kifizetniük. Ezen változtatást a vidékiek kérvényére eszközölték. Levelük mögötti okok érthetőek annak fényében, hogy ezekre a tulajdonosokra hárult még az ászok vám, amely egy hordó után 14 pénzt tett ki, s a hordó váltság is, amely további 24 dénár volt, csőbör esetén pedig negyede.¹⁰⁴¹

Ha a servitium különbségeit és hasonlóságait vizsgáljuk a két Rákóczi uradalom között, azt láthatjuk, hogy a pataki jobbágyoknak részletesebben voltak meghatározva ebbéli feladataik, s csak kevesebb helyen olvashatunk a tisztek „parancsolata szerinti” kitételről. Egyúttal feltűnő, hogy sokkal kevesebb panasz is érkezett a patakiak részéről. Érdekes azonban kiemelni e tekintetben a petrahói és az ardói jobbágyok kifogását. Azok ugyanis lejegyeztették az urbárium összeírójával, hogy a majorsági földek művelése tekintetében inkább vállalják a régi mód szerinti művelést, azaz egy olyan külön rész vetését, amelyet csak ők „collálnak”, ahelyett, hogy a jószág összes többi jobbágyával együtt művelnék a jószág összes majorsági földjét.

Az összehasonlítás alapján az látszik, hogy a pataki uradalom jobbágyainak vállalt sokkal kisebb robotteher nyomhatta. A majorsági földeknél is inkább a béresek foglalkoztatását vették igénybe, ahelyett, hogy a „megfogyatkozott” jobbágyokat még több robotra küldjék. Hasonló volt a helyzet a szőlőgazdaság esetében, ahol nagyrészt a szakmányosok rendszere terjedt. Terményjáradék tekintetében is kevesebbet kellett beszolgáltatni, hisz míg a regéci birtokokon több esetben is kellett fizetniük mind a földesúr, mind pedig a király részére, addig Patakon leginkább csak a Rákóczi család számíthatott a jobbágyok termésére. Ezt a különbséget azonban némileg feloldja az a tény, hogy a pataki jószágban a munera elterjedtebb volt és mértéke is meghaladta a regécit, ezen felül pedig

¹⁰⁴⁰ Egy ferton alatt 2 köből zabot, 2 kappant és 4 kalácsot értettek.

¹⁰⁴¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011.

még találkozunk karácsonyfa adójával, amely 1680-tól már nincs jelen a regéci uradalomban.¹⁰⁴²

Mindezek fényében érdemes közelebbről is megvizsgálni, hogy mennyit is kellett fizetnie 1–1 jobbágnak a sárospataki és a regéci uradalmon belül. Erre a célra Regécen 3 település – Tállya, Szántó és Fony – 3 jobbágyát választottuk ki az 1689-re datált urbáriumból,¹⁰⁴³ a sárospataki uradalomból pedig a petrahói Dusicza Mihály nevű marhás jobbágyot. (101. ábra)

Település	Név	Telek	Fü	Ló	Ökör	Marha	Juh	Disznó	Méhraj	Szőlő	Termő (hordó)	Cenzus
Tállya	Tót Mátyás	¼	-	-	-	1	-	-	-	2	3	
Szántó	Ujvári János	1	1	-	-	1	6	-	-	2	4	
Fony	Rási István	½	1	-	-	1	-	2	-	4	10	
Petrahó	Dusicza Mihály	¼	1	-	4	1	-	1	-	1		0,25

101. ábra

Az egykori tállyai lakos, Tót Mátyás marhás jobbágyként szolgált, negyed telken lakott, és rendelkezett 2 szőlővel, amelyekről körülbelül 3 hordó bort tudott szüretelni. Ez a 3 hordó 140 literrel számítva 420 litert tehetett ki, amelyből – feltételezve, hogy szőlője a tállyai tizedes szőlők egyikén volt – 1/9 járt tehát a földesúrnak. Ez azt jelentette, hogy nona címen lefoglalt tőle 46 litert. Tállyán nyolcadot fizettek a prédikátornak, majd a maradékból további 56-ot, amely a bírónak, a nótáriusnak járó bort fedezte, s magába foglalta még a kádkiszúrásnál a földesúrnak adandó 50 iccét is. Így Tót Mátyásnak 271 liter bora maradt az évre. Abban az esetben, ha ebből eladásra szánt, vagy esetleg el akarta volna szállítani máshova a dézsmálás helyéről, cédulapénz címen 3 dénárral tartozott a nótáriusnak. Munera kötelessége ekkor nem volt a tállyai lakosoknak, de az őszi és tavaszi vetés dézsma alá esett. Mivel nem tudjuk pontosan, hogy Tót ¼ telke után mekkora szántó járt, így a 101. ábra átlagszámával számolhatunk, amellyel egy 4 köblös földterületet kapunk. Ha valóban rendelkezett ekkora földdel, abban az

¹⁰⁴² Tállyán említik egyedül ezt a munkajáradékot, azonban a város taxára engedése óta évente fizettek érte 42 Mft-ot. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

¹⁰⁴³ A választást indokolta, hogy Szántó és Tállya volt az uradalom két mezővárosa, így a legnagyobb lakosságszámmal is ez a két település rendelkezett. A falvak lakosait pedig Fony képviseli, mivel a regéci kistelepülések járadékfizetési rendszere legnagyobb részt megegyezik, így kézenfekvő volt a közelebbi vizsgálat érdekében a legnagyobb lakosságszámmal rendelkező falu, Fony egyik lakosát kiválasztani. Jobbágyok kijelölésénél a fő szempont a jobbágyi tulajdon magasabb száma volt, mivel ezen keresztül rajzolódik ki legjobban a fizetés rendszerre. Hozzá kell azonban tenni, hogy nem az ingóságok magas aránya volt az általános a jobbágyok körében, így a kiválasztott jobbágyok általi fizetés nem az átlagot reprezentálja.

esetben jó termés idején körülbelül 1024 kg búzatermésre számíthatott.¹⁰⁴⁴ Ebből kellett fizetnie kilencedet a Rákóczi családnak, mintegy 110 kg körüli mennyiségben, s tizedet pedig a király számára. Saját használatra ennek alapján 820 kg maradhatott. Mindezekon felül Tót Mátyás még a város közé is tartozott befizetéssel, mintegy 70 dénárral, mivel ekkorra Tállya mezővárosát 100 MFt taxafizetés kötelezte.¹⁰⁴⁵

Szántón ezzel szemben sokkal többet kellett a jobbágyoknak fizetni, ott 2 MFt 30 dénár esett egy telek után, amely magas összeg a szokatlanul kevés lakott teleknek és a magas puszta házhelyek számának volt köszönhető.¹⁰⁴⁶ Így a vizsgálat szántói alanya, Ujvári János is ekkora összeg kifizetésére kényszerült. Az egész telken lakó Ujvári marhával szolgált, s rendelkezett 6 db juhval és 2, összesen 4 hordót termő szőlővel. A bordézsmá rendszere annyiban tért el a Tállyán tapasztaltakkal, hogy a nonán és az octáván kívül decima járt a királynak, így a megtermelt 560 liter borból a dézsmálás után 393 maradt csupán. Cédulapénz szedéséről a szántói források nem tájékoztatnak, de hídvám szedéséről igen. A Marcinfalvát és Szántót elválasztó kis hídon minden embernek fizetnie kellett, így, ha Ujvári is át akart menni az ekkor már Szántóhoz tartozó Marcinfalvára, 1 dénárral tartozott, s ha marháját is áthajtotta, további 1 dénárt kellett fizetnie. Ha pedig szekérral fordult, 4 dénártól, terhes szekér esetén pedig 8 dénárjától kellett megválnia.¹⁰⁴⁷ Sajnos arról nincsen feljegyzés, hogy ekkor mekkora saját kezelésű földdel rendelkeztek a jobbágyok Szántón, csak hozzávetőlegesen lehet megbecsülni annak nagyságát a későbbi úrbéri tabellák alapján. Így, ha feltételezzük, hogy Szántón az akkor átlagos 11 köblös nagyságú föld¹⁰⁴⁸ az 1600-as évek végére is igaz volt, az azt jelenti, hogy jó termés idején akár 2800 kg búzatermést hozhatott. A dézsmá miatt azonban csak 20–22 q maradhatott Ujvárinak saját használatra. Csakúgy, mint Tállyán, ekkoriban a szántói lakosok sem tartoztak munerával, így többi javukból nem szolgáltattak be a földesúrnak.

¹⁰⁴⁴ A korban köböllel mérték a szántók nagyságát, tehát akkora területet jelentett, amelyet egy köböl gabonával lehetett bevetni. 64 kg-os értékkel számolva Tót Mátyás a 4 köblös földjébe 256 kg szemesterményt vethetett el. Figyelembe véve a korszak viszonyait, jó termés esetén körülbelül 4-szeres terméshozamra számíthatott. Fatuska János: *Elemi csapások és adózás a tatai uradalomban*. In: *Annales Tataienses V. Környezetváltozás, termelés, fogyasztás: a történelmi ökológia kérdései*. Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüsi László, Tata, 2006. 111.

¹⁰⁴⁵ Tállyán ekkor az exempta, tehát az adózástól mentes helyek nélkül 128 telket számoltak össze, amely alapján a város 100 MFt-os taxája 70 dénár/telekre eshetett. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁴⁶ 1698-ben 43 olyan lakott telket jegyeztek fel, amely nem volt exempta, a deserta telkek száma pedig elérte a 140-et. MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁴⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁴⁸ Hungaricana, Szántó, <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/abauj-szanto/?Document=1&pg=0&bbox=-2592%2C-4212%2C5152%2C147> letöltve 2021. 03. 08.

Nem úgy Fony településén, ahol az ajándék mértéke egész telek esetén 6 tyúk és 30 tojás volt, s igazodva a teleknagysághoz, a féltelkes ennek csak felét fizette. Rási István ennek alapján saját baromfiából 3-at szolgáltatott be 15 „tyuk-monnyal”, vagyis tojással együtt. Mivel udvarában még disznókat is tartott, így abból dézsma alá esett, amelyet pénzben megválthatott attól függően, hogy mekkora állata volt. Viszont az is elképzelhető, hogy Rási Istvánnak egyáltalán nem is kellett fizetnie a sertései után. Erre akkor volt lehetősége, ha abban az évben vette az állatait. Fony településén ez a dézsmamentességi kitétel minden állat esetében érvényes volt, még pedig oly célból, hogy a jobbágyok állatállománya növekedjen. Rási viszont semmiképpen nem vonhatta ki magát a bordézsma alól. A négy szőlője utáni 10 hordó, mintegy 1400 liter igen tekintélyes mennyiségnek számított a faluban. Fonyban mind a kilenced, mind a tized – vagyis ötöd – a földesúrnak járt, viszont ezen felül itt a mustért is dézsmáltak, még pedig a következő módon. 10 iccét, azaz kb. 8,5 litert kellett adni a helyi iskolamesternek, a 3 bírónak szintén ennyit, míg a negyedik csak 4 litert kapott. A kerülő és a dézsmás 1–1 iccét kapott, viszont, ha a dézsmások száma több volt, akkor ők fejenként kaptak még ugyanannyi iccét. Tehát Rási Istvánnak a 4 szőlője után még mintegy 21,6 liter mustot is kellett adnia. A bordézsma végére 1080 liter körüli borra számíthatott. Saját terménye egy jó részét is be kellett szolgáltatnia. A fonyi átlagos szántóterület a 101. ábra alapján 6 köböl körül mozgott, akkori viszonyok közt 1500 kg-os termés eredménnyel. Ebből pedig nona és decima címen lefoglalt Rásitól 300 kg-ot. Mivel Fony települése ekkor nem telkenként, hanem egész falutól fizette a Szent Márton adót, amelynek összege 5 MFt volt, erre jött még a szintén falutól adandó vágóbaromért szedett telkenkénti 20 dénáros adó.

A sárospataki uradalom petrahói jobbágya, Dusicza Mihály rendelkezett 1 marhával és 4 ökörrrel, ezen felül még szőlővel is bírt. Dusicza 25 dénáros, Szent Mihály adót tartozott fizetni telke után, amelyhez hozzájött még az a 8 forintos halászó pénz, amelyet a lakosok közt elosztva fizettek ki, s fejenkénti összege a lakosság száma szerint változott. Mivel sertést is tartott, így hízott állata után tizeddel tartozott a várhoz, amely csak úgy, mint Regécen, megváltható volt 4 vagy 2 dénár értékben.¹⁰⁴⁹ Mivel Petrahóhoz nem tartozott szőlőhegy, így a falubéli lakosok a szomszédos pataki hegyeken vásárolhattak szőlőt maguknak, s bizonyosan így tett Dusicza Mihály is. Ha feltételezzük, hogy 1 szőlőjén 2 hordó, azaz kb. 280 liter bor termett, abból csak 224 liter körül maradhatott számára a földesúri ötöd levonását követően, mással viszont nem tartozott. Elsőre úgy tűnhet, a pataki jobbágyok kevesebb borukat szolgáltathatták be, de ez a valóságban nem így volt. A Regécen jelenlévő musttizedet, és az a kötelezettség, hogy a városi vezetőknek is kellett adni, kompenzálta a pataki ötödölés, így mindkét uradalomban összességében a jobbágyoknak boruk 30%-át kellett beszállítaniuk.

¹⁰⁴⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 041. No. 011.

A vetés tizedének megbecsüléséhez szintén Mária Terézia tabellája szolgált alapul.¹⁰⁵⁰ Így, ha valószínűsítjük, hogy a vizsgált petrahói jobbágy 6 holdon gazdálkodott, négyszeres terméseredmény mellett 1500 kg körüli hozama lehetett, amelyből a tized után még mindig maradt 12 mázsa gabonája. Ez az összeg pedig arányaiban jóval több, mint ami a regéci uradalom esetében volt tapasztalható – ott a jobbágyoknak őszi és tavaszi vetésük után mintegy 20%-ot kellett adózniuk.

A fentebb írt becsült terméseredmények a valóságban azonban alacsonyabb értéket érthettek el, tekintetbe véve, hogy a robotterhek miatt saját földjük, és szőlőjük kellő megművelésére már nemigen lehetett idejük. Ehhez járultak még hozzá a korszak háborús eseményei, a jobbágyok elbujdosása, és az esetleges kedvezőtlen időjárás körülmények.

Az uradalmi szolgáltatási rendszer változásának megállapításához össze kell vetnünk a korszak eleji, illetve végi adatainkat. (102–104. ábra) A különbségek szembeötlőek. Mielőtt ezekről bővebben szólnánk, néhány dologra érdemes felhívni a figyelmet. 1646-ban látszik a legjobban, hogy a térség gazdasági potenciálja, egyben földrajzi jellemzői jelennek meg az adókiivetésnél. Mit is kell ezen érteni? Amint látjuk, 6 település esetében tűnik elénk az új hordók készítésének kitétele. Mondanunk sem kell, hogy a szőlőtermesztés tűnik föl emögött. A 6 település kiválasztása viszont nem véletlen. Vilmány, Szántó – ekkor már Marcinfalvával – és Tállya a városok gazdasági ereje, s a szőlőtermesztésben betöltött kiemelkedő szerepe miatt volt erre kötelezve. Baskót és Horvátit viszont elhelyezkedésük, így az azokat körülvevő erdőségek emelték erre a feladatra. Ugyanilyen tájegységi specializáció figyelhető meg a munerához tartozó őz-nyúl beszolgáltatás esetében. Ez szintén az erdőségekhez, illetve a jobbágyi vadászathoz kötődik. A vadak évenkénti beszolgáltatása eredetileg a székelyek feladat volt, majd a század végére ez eltűnt, s a falvak kötelezettségévé vált. Ezzel szemben a Rákócziak másik uradalmában, Ecseden, hal, gabona és káposzta beadás tűnik elénk.¹⁰⁵¹ A Tisza és a Szamos halban bővelkedő vizei, és a jobbágyi halászat tükröződik a kitételen. De nem csak ez, hanem az ecsedi uradalom gazdálkodási profilja, a gabona- és kerti növények termesztése. A sík vidék a szarvasmarha tenyésztésnek is kedvez, s a jobbágytelkenként fizetett fél, vagy egy icce vaj is azt mutatja, az ecsedi uradalom jobbágyságai nem kevés tehénnel rendelkeztek. Ha a vaj iccét ilyen mód mutatónak fogjuk fel, akkor a regéci jobbágyosság állatállományának megállapítása nélkül is kijelenthetjük, a hegyaljai jobbágyoknak kevés tehénük volt, mivel ők a vajjal falutól szolgáltatatták be. Egy kivétellel. Regéc falván 0,5 icce beszolgáltatási mennyiség jutott minden egész helyesre.

¹⁰⁵⁰ Mária Terézia Úrbéri Tabellák Hungaricana, Zemplén vármegye, Petrahó, <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/zemplen-petraho/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwZXRYYWVhdTAwZjMifQ> letöltve 2021. 03. 08. (továbbiakban Hungaricana, Petrahó)

¹⁰⁵¹ Ulrich 2007. 385.

Azt hihetnénk, hogy a vár alatt elterülő piciny faluban többen is tartottak tehenekeket. A valóság azonban ettől messze áll. 1646-ban a szerrel szolgáló jobbágyok tulajdonaként csupán ötöt jegyeztek fel. Viszont ekkor nem írták össze a szabadok, mesterséggel szolgálók és székelyek ingóságait, így a valós számot nem tudhatjuk. Ehhez csak az 1680-as adat vihet közelebb. Akkor 33 tehenet számoltak, ami pedig átlagos mennyiségnek számított.¹⁰⁵²

1646	fő	cenzus	vágóbarom	lúd	tyúk	tojás	vaj ¹⁰⁵³	tized	méz	öz ¹⁰⁵⁴	nyúl	borjú	bárány	komló	hordó
Regéc	20	–	1	1	2 ¹⁰⁵⁵	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–
Mogyoróska	18	–	1	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–
Fony	49	8	1	1	2	10	10	van	10	1	1	–	–	–	–
Vilmány	28	40	1	1	2	10	10	van	10	–	–	2	1	8	40
Felsőnovaj	10	1,50	–	1	2	10	4	van	4	–	–	1	1	–	–
Szántó	126	50	1	1	2	10	20	van	20	1	2	–	–	–	100
Marcinfalva	16	3,50	–	1	2	10	5	van	5	1	2	1	–	–	20
Tállya	247	70	1	1	2	10	25	van	25	1	2	–	–	–	100
Alsóvadász	39	12	–	–	–	–	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Baskó	30	7	1	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	40
Horváti	54	10	1	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	40
Komlóska	47	–	1	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–

102. ábra. Ft=MFt

¹⁰⁵² Ebből kiindulva tehát nem tudjuk megállapítani, hogy Regéc esetében miért tettek ilyen különbséget, tekintve, hogy a nádori időszak alatt – mikor a jobbágyok sokkal több igásállattal is rendelkeztek – ilyenrel nem találkozunk. Az 1630-as években egy egész helyes hasonlóan a későbbiekhez ünnepenként 2 tyúk, 10 tojás és 1 lúd adással tartozott ajándék címen. A 10 icce vajat az egész falu kötelessége alatt találjuk. Azok alól a munera tételek alól, amelyeket falutól szolgáltatottak be, így tehát a vágómarha és a méz, vaj „meh adásában penigh senki szabados nem lészen, az kik az helyben laknak.” MNL OL P 108 Rep. 34. Fasc. D. Nro. 121.

¹⁰⁵³ A vaj-méz esetében icce, a komlóéban kassai köből értendő.

¹⁰⁵⁴ Egy ünnepre beszolgáltatót mennyiség, ugyanígy a nyulaké vágóbarom esetében.

¹⁰⁵⁵ A dokumentum nem tartalmazza a jobbágytelek méretét, így a táblázatban csak az egészhelyesek kötelezettségeit tüntettük fel. Rajtuk kívül a féltelkesek 1 tyúkkal, 5 tojással, 1 lúddal, a házas zsellérek 1 tyúkkal, 5 tojással, a házatlanok 6 tojással tartoztak minden sátoros ünnepre, tehát Húsvétra, Pünkösdre és Karácsonyra. Ugyanez a rend Mogyorósán, Fonyban, Vilmányban, Felsőnovajon, Szántón, Marcinfalván, Tállyán, Baskón, Horváti és Komlóskán. Az urbárium végén látható összesítés szerint azon éven 672 tyúk, 3170 tojás és 287 lúd került beszolgáltatásra. MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Regeciensis Domini Anno 1646.

1697	fő	cenzus	vágóbarom	lúd	tyúk	tojás	vaj	tized	méz	óz	nyúl	borjú	bárány	komló	hordó
Regéc	28	–	6 Ft	1	2	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Mogyoróska	31	–	6 Ft	1	2	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Fony	62	5	6 Ft	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–
Felsőnovaj	7	1,50	–	–	–	–	4	van	4	–	–	1	1	–	–
Szántó	93	–	–	–	–	–	–	van	–	–	2	–	–	–	–
Marcinfalva															
Tállya	196	–	125 Ft					van				–	–	–	100
Alsóvadász	27	12	–					van		–		–	–	–	–
Baskó	25	7	6 Ft	1	2	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Horváti	64	–	1	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	40
Komlóska	28	–	6 Ft	1	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–

103. ábra. Ft=Mft

1714 ¹⁰⁵⁶	fő	cenzus	vágóbarom	lúd	tyúk	tojás	vaj	tized	méz	óz	nyúl	borjú	bárány	komló	hordó
Regéc	19	–	–	1	1	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Mogyoróska	19	–	–	1	1	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Fony	45	4	6 Ft	–	2	10	10	van	10	1	2	–	–	–	–
Felsőnovaj	8	–	–	–	–	–	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Szántó	110	–	1	1	2	10	20	van	20	1	2	–	–	–	–
Marcinfalva															
Tállya	254	–	1	1	2	10	20	van	20	1	2	–	–	–	–
Baskó	19	–	–	1	1	10	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Horváti	54	–	–	–	–	–	–	van	–	–	–	–	–	–	–
Komlóska	24	–	–	0,5	1	5	–	van	–	–	–	–	–	–	–

104. ábra. Ft=Mft

¹⁰⁵⁶ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Urbarium Domini Regez de Anni 1714.

A három urbárium alapján elkészített ábrák az uradalom egy pillanatnyi képét rögzítik. Az abban foglalt kötelezettségek vagy mentesítések ideiglenesek is lehetnek. Ezért találkozhatunk időnként más-más adatokkal. De ezek a rögzített képek együtt kiadják a szolgáltatások változásának vonalát is.

A census fokozatos eltörlésének lehetünk szemtanúi, amely bár több uradalmat jellemzett ekkor, az északi területek e téren lemaradásban voltak. Az ecsedi uradalom 34 települése közül is 18 nem fizetett földadót a Rákóczi szabadságharc idején.¹⁰⁵⁷ Ellenben, ha a Wesselényi család elkobzott birtokára, Murányra vetünk egy pillantást, nemhogy a census meglétével, de annak magas mértékével is szembesülünk. A hozzátartozó 21 település közül mindösszesen kettő esetében nem találkozunk ezzel az adónemmel. Még így is évi szinten 1924 Ft folyt be Wesselényi, majd pedig a Szepesi Kamara kasszájába a cenzuszfizetésből. Bár Ulrich ezen összeget alacsonynak ítéli meg – s az adott uradalom lehetőségeit, s jobbágyainak gazdasági erejét figyelembe véve talán így is van –, a regéci birtokokkal összehasonlításban a különbség óriási.¹⁰⁵⁸ 1646-ban is csak 202 Ft származott a cenzusból. Még magasabb összeget találunk a szepesi uradalom 1676-ban történt felmérésekor. Ekkor 21 adózó települése volt Csáky Ferenc birtokának, bár hozzá kell tennünk, további három zálogban volt. Ebből 17 fizetett cenzust, amelynek évi összege 3 028,60 Ft volt. Ezek legnagyobb részét az uradalom mezővárosai fizették, köztük Gölnicbánya, Svedlér és Remete.¹⁰⁵⁹

A munera intézménye megmarad, de mértékét nagyban csökkentik, sőt egyes településeken el is törlik. Bár a regéci uradalom földrajzi fekvéséből adódóan nem állattenyésztő uradalom, az 1646-ban az ecsedi részekhez hasonlóan itt is évi egy vágómarhával tartozott minden település. 1697-re jelentős változás történt, s míg egyes helyeken már nem adtak egyáltalán marhát, máshol pedig az állat helyett egységesen 6 Ft-ot kellett beszolgáltatniuk. A pénzfizetésre való áttérés más téren is megmutatkozik. Hiába találjuk a munera pontos meghatározott mértékét az urbáriumokban, a gyakorlat más eredményt mutat. A lakosok ezt is inkább pénzen váltották meg. A 17. század végén, 18. század elején tehát fizettek a vágóbaromért, a disznó-bárány-kecske-méhraj tizedért, a pálinka árendáért, illetve az ajándékért. Természetben tehát csak a bor és gabonatermények maradtak. Lásunk néhány példát, mennyit is tett ki a fizetett ajándék négy falu esetében.

¹⁰⁵⁷ Ulrich 2007. 394.

¹⁰⁵⁸ Ulrich Attila: A felvidéki uradalmak gazdálkodása és adózási rendszere a birtokelkobzások tükrében (1670–1676). In. *Gazdálkodás az uradalmakban*. Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2019. 58–60. (továbbiakban Ulrich 2019.)

¹⁰⁵⁹ Ulrich 2019. 65–66.

		Vágómarha	Tyúk	Tojás	Lúd	Vaj	Méz	Őz	Nyúl	Váltó összesen
1711	Mogyoróska	1	24	120	12	8	–	–	–	14,4 Ft
	Regéc ¹⁰⁶⁰	1	18	90	9	3	–	–	–	11,13 Ft
	Fony	1	48	240	–	16	–	1	3	18,4 Ft
1712	Baskó	–	23	175	17,5	14	–	3	3	15,72 Ft

105. ábra. Ft=MFt

1714-ben összesen 28 szolgáló jobbágy élt Fonyon. Ebből egy volt egész telkes, 12 féltelkes, 10 negyed, 1 nyolcad telkes, négyen pedig zsellérként éltek, közülük egy volt házatlan. Közösségükhöz 13 taxafizető, vagy exempta telken élő nemes is tartozott. Mivel vaj-méz-vágóbarom-őz-nyúl falutól való megváltása alól ők sem mentesülhettek, azt kapjuk, hogy egy egész telkes jobbágnak 1,70 MFt, a fél-, negyed-, és nyolcad telkesnek 0,96 MFt, a házas zsellérnek 0,72, míg a házatlannak 0,47 MFt jutott osztályrészül az ajándék megváltásában.

A természetbeni befizetés helyett a hangsúly egyértelműen a pénzbeli megváltásra tevődött. Ennek oka két részre is bontható. Egyrészt az úrbéri rendszer a jobbágyság gazdasági erejének, helyzetének tükröződése is. Ennél fogva az, hogy 1714-re nagyban csökkent a jobbágyi szolgálat mértéke, lakosság elszegényedését, állatállományuk megcsappanását sejteti, amely a török ellenes háborúk, a Wesselényi összeesküvés, s a Rákóczi szabadságharc következménye. Másrészt viszont a feudális láncok ilyen mód való változtatása a Rákóczi család politikájával van összhangban. Ugyanez figyelhető meg a tokaji uradalom esetében is, ahol a járadékok terén szintén a pénzbeli megváltás lett a meghatározó.¹⁰⁶¹ Ennek oka mindkét birtok gazdasági profiljában, a szőlőtermelésben keresendő. Ha visszatérünk a 77. ábrára, látjuk, növekszik a szőlőművelési ráfordítás. Ezt pedig fedezni kellett. A pénzszolgálat felé való eltolódás pedig ezt segítette, hiszen, ahogy az a 78. ábrán is látható, a jobbágyi bevételek – kisebb ingadozásokkal – de végig nem elhanyagolhatóan vannak jelen. Tehát azokat a pénzeket, amelyeket a jobbágyok váltságpénzként befizettek, az uradalom a szőlőtermesztésbe fektethette be. A pénzbeli megváltás pedig a jobbágyságnak is teherenyhítést jelentett. Viszont nem szabad elfelejtenünk, hogy a summás-taxás adózáshoz hasonlóan, az ajándékváltás sem a jobbágyság feudális kötelékének lazulását jelzi, annak nem tükröződése.

¹⁰⁶⁰ A méz iccében, a többi tétel darabra értendő. Mogyoróska lásd: MNL OL E 197 Rationes Provisorales 50. cs. Domini Regéc 1711. 59. d. No. 73.; Regéc: Uo. No. 75.; Fony: Uo. No. 74.; Baskó: Uo. No. 71.

¹⁰⁶¹ Ulrich 2000/a. 39.

A JOBBÁGYSÁG INGÓSÁGAI ÉS TELKEI

A jobbágyság gazdasági erejének és életszínvonalának további mutatója még az állatállomány, s annak változása, illetve a teleknagyság kérdése. Mindkettő vizsgálatához az elérhető urbáriumokat használtuk, amelyek adataiból több táblázatot és diagramot állítottunk fel. A részletes elemzés előtt mindenképpen kiegészítő információkkal kell szolgálnunk, amelyek a források tartalmára, s azok hasznosíthatóságára vonatkoznak.

A legnagyobb probléma az Eszterházy Miklós idejében készült urbárium vizsgálatakor merült fel. Ezek közül a legelső annak dátumozatlan volta. Bár sejtjük, hogy az I. Rákóczi György vezette, pont az uradalmat is érintő hadjárat óriási károkat okozott, annak valódi mértékének meghatározását befolyásolja a jelzett forrás készítésének ideje. Annak fokmérője ugyanis az időben minél később készült dokumentum lenne. A második problémakör az adatsor felvételének módját övezi, az ugyanis merőben eltér a később használatos eljárási rendtől, s ez kiterjed mind az állatállomány, mind pedig a teleknagyság kérdésére. Az összeírás csak az ökrök és lovak számára terjedt ki, vagyis az elsődleges cél a jobbágyság igaerejének felmérése volt. Bár erre kimondottan hasznos forrás, s jól rávilágít a Rákóczi család birtoklásával kezdődő töréspontra, az 1646-os adataiból kiindulva biztosan állíthatjuk, hogy korábban sokkal magasabb lehetett a jobbágyi állatállomány száma. Az azonban sajnos nyitott kérdés marad, mennyivel. Hasonló kérdés merült fel egyébként az 1680-ban készült urbárium kapcsán. Látható, hogy csupán 10 sertést jegyeztek fel, méhrajt egyáltalán nem. Ezeket a számokat viszont cáfolja a 9 évvel később készült feljegyzés, ahol már 221 db sertés és 158 méhraj szerepel. A feltűnően különböző számok két eshetőségre utalnak. Vagy az összeíró volt rendkívül hanyag és pontatlan e téren, vagy pedig a jobbágyok tájékoztatták hibásan őt állataikról. Bár előbbire is van esély, hisz a felvétel módjából, abból, hogy a juhokat leszámítva gyakorlatilag csak az ökrök és lovak szerepelnek benne, látszik, hogy az 1646. évihez hasonlóan az igaerő felmérése volt a cél, mégis ennek kisebb, de reális az esélye. A második opció viszont könnyen elképzelhető, s végbe is vihető volt. Ennek hátterére a későbbiekben még kitérünk. Hogyan is volt végbe vihető? Egyrésztől bevett szokás volt, hogy a felmérés idejére a jobbágyok állataikat a közeli erdőbe hajtották, vagy csak letagadták azok valódi számát. A jelek szerint 1680-ban a szolgáló népesség ezt könnyen megtehetette, mivel a lakosok saját magukat is eltitkolták, s ezzel az összeíró maga is tisztában volt. A tállyai székelyek számának feljegyzésekor Bányai István mintegy nota bene odairta, hogy „*többe[n] vadnak, de ne[m]monták be examinakor, azutá[n] sem atták írásba.*” A helyi kerüölökkel ugyanúgy járt: „*Az is töb vagyon, be nem írátták.*”¹⁰⁶²

¹⁰⁶² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

A legnagyobb problémába mégis a teleknagyság vizsgálatokor ütköztünk. Először is a Rákóczi György birtoklásának első évében készült felmérés egyáltalán nem tartalmaz ilyen jellegű adatot. A század eleji és végi teleknagyság összehasonlításának esélyére Eszterházy urbárium nyújtott némi reménysugarat, amely aztán elhalványult a már korábban említett különböző eljárási mód miatt.

Bár a teleknagyság megállapításakor 3 különböző kategóriát – egésztől nagyobb, egyész, fél és zsellértelek – állítottak fel, amely lényegében megegyezik a későbbi korokéval, lényeges adatok hiányoznak. Ábránkon N.A. jelzéssel jelöltünk 166 olyan telket, amelyre az urbárium nem szolgáltat bővebb információkkal. Ezek mind a szabad elemek telkeit jelzik, akik teljes mértékben kimaradtak a feljegyzésből. Így a taxás és szabad nemesek, s a libertinusok, vagyis legnagyobb részt a mesterséggel szolgálók tartoznak ide. Számukon, s adott esetben foglalkozásukon kívül sem az általuk ült telek nagyságát, de még állataik számát sem tudjuk meg. A későbbi urbáriumokba már ezen elemek sessiói is belekerültek, így értelemszerűen összefoglaló ábráinkba is. Az 1630-as évek összeírása tehát csak a szerjárom jobbágyság teleknagyságát tükrözi, ismételtelen aláhúzva azt, hogy az elsődleges cél az ő számuk, iga-, így gazdasági erejük felmérése, számon tartása volt.

Mindezek tekintetében joggal merül fel a kérdés: ennyi probléma után mennyiben használhatóak fel, mennyiben lehet összehasonlítani a forrásokat, s mennyiben lehet azokból következtetéseket levonni? Úgy véljük, hogy az állatállomány vizsgálatának tekintetében a források még úgy is használhatóak, összehasonlíthatóak, ha a század elejiből az aprómarhára vonatkozó számok kimaradtak. Ugyanis ettől függetlenül tudjuk az igaerőt, s annak összevetése már önmagában kifejezi a jobbágyság életszínvonalát.

A teleknagyság vizsgálatokor már valamivel nehezebb dolgunk van. Az ábrákon látható különböző kategóriák – főleg 1714-ben – nyilvánvalóan egyrésztől a telekprózódásnak köszönhetőek, amely a század elején még nem volt jelen. Az összevethetőség kérdése leginkább a 166 ismeretlen telek ügyében vetődik fel. Mennyiben torzíthatja vajon ez az adatokat? Egyáltalán, meghatározó-e? A saját idejében nyilvánvalóan igen. Annak megállapítására, hogy ez az összehasonlításban is igaz-e, tudnunk kell a szerjárom jobbágyság számát a későbbi korokban, s azt kell összevetnünk az 1630-as adatokkal. Így tudjuk csak megállapítani azt, hogy a jobbágyság ezen rétegében milyen szintű változás ment végbe. Ezzel pedig összehasonlíthatóvá váltak forrásaink, ami lehetőséget adott a gyalog és marhával szolgáló lakosság teleknagyság változásának megállapítására.

AZ ÁLLATÁLLOMÁNY

Ami az összesített adatokból (M106–111, illetve 113. ábra) először feltűnik számunkra, az az ökrök és a lovak számának hirtelen és nagyarányú csökkenése, amelyet mi a Rákóczi hadjáratával járó hatásnak tudunk be. Ez olyan töréspontot jelentett a lakosság számára, amelynek hatásai a későbbi időkben is tükröződnek. Ennek mértékének meghatározására a jobbágyi háztartások számát, s azok állatállományának változását vettük alapul. Jól látszik, hogy az igásállatok számának csökkenése egyenes arányban áll a jobbágyháztartások számának csökkenésével.

Év	1630-as évek	1646	1680	1689	1697	1714
Jobbágyháztartások	811	439	435	228	225	207
Egy háztartásra jutó igásállat száma	1,3	1,1	0,44	0,43	0,5	0,26

112. ábra

Ha viszont ilyen mértékű a jobbágyok igaerejének fogyatkozása, felmerül a kérdés, hogyan művelhették saját földjeiket? Mert bár a vidéken nem a szántóművelés töltötte be a vezető szerepet, a gabonatermesztés elengedhetetlen volt a mindennapi élethez. Tállya esetében tudjuk biztosan, hogy a falu „napkeleti nyomásra való” földjeit a lakosság időnként felosztotta egymás között. De nem mindet. 1696-ban az Újfalú elnevezésű föld esetében erre nem került sor. Bár a szántók felosztásánál hivatalos személyeknek kellett jelen lenni, az ügyletet nem érintő területek esetében ezt követően is fenntartották a lehetőséget arra, hogy azok a lakosok, akik szeretnének, de nem kaptak földet, maguk fogjanak fel egy-egy darabot. „A többi [szántó] az Újfaluban osztatlan maradt, akinek kell, fogjon azokból” jegyezték meg 1696-ban rámutatva a bevett gyakorlatra. Ezekről a földfelosztásokról 1643 és 1754 között fennmaradt dokumentumok tanúskodnak.¹⁰⁶³ Ezekben kétfajta „mértékegységet” használtak a felfogott földek nagyságának jelölésére, amelyek alkalmazása területenként változott, vagyis egyes szántórészeket csak kötéllel, másokat öllel mérték.

A Kötél két szántóterület elnevezése volt Tállyán. A város déli részén fekvő, a Szerencs patak által határolt terület első osztályú minőségű volt az 1780-ban készített úrbéri térkép alapján. A Kötelek másik része a katolikus templom alatt helyezkedett el, az itt kialakított szántók már másodosztályú besorolást kaptak.¹⁰⁶⁴ Ezeket a földeket ma is szántóként hasznosítják. A terület elnevezése minden bizonnyal a szántók felosztásának módjából fakad. Itt ugyanis hosszú,

¹⁰⁶³ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 33.

¹⁰⁶⁴ MNL OL S 11 - No. 159:1.

keskeny parcellákat művelhettek a lakosok, amelynek szélessége meghatározott volt – ezt a kötéllel mérték ki –, hosszúságra pedig a Szerencs patakig tartott. A mérési módra vonatkozó közelnevezésből pedig könnyen kiválhatott az adott terület neve. A kötélnagyságának meghatározására pontos adatot a mi forrásaink nem adnak támpontot. Bogdán is próbálkozott összefoglaló művében a meghatározásával, mind a terület-, mind a hosszmértékre vonatkozóan. Előbbi esetben bár több adatot is felvonultat, sem időben, sem térben nem szolgáltat behatárolására megfelelő, erre vonatkozó anyagot. Nehezíti meghatározását, hogy hasonlóan régi mértékegységeinkhez a kötélnak is több mérete, fajtája volt szerte az országban. Makovicán 1648-ban 1,93 köblöt értettek alatta. Ezzel szemben Lasztócon 1738-ban már 0,97 kassai köböllel találkozunk, amely 1045 nöl-nek felelt meg. Sárosban viszont csak 300 nöl.¹⁰⁶⁵ Mivel a számok elég széles skálán mozognak, s azokat természetesen földrajzi tényezők is befolyásolják, a kötéltre, mint területnagyságra a regéci uradalom területén nem tudunk közelebbi adatot mondani. De minden bizonnyal nem is kell, legalábbis nem ilyen értelemben. Mivel a terület hosszúsága adott volt, így a szélességet kellett meghatározni. A dokumentumban álló egy kötélnél, illetve fél kötélnél föld tehát annak szélességét jelöli, amely Bogdán szerint 40 méter volt.¹⁰⁶⁶ Ezzel pedig máris ki tudjuk számolni, mekkora is lehetett egy kötélnél szántóterület. Bár a folyószabályozások a Szerencs patakat is érintették, korabeli térképeket felhasználva jól behatárolható a Köteleknek nevezett szántóterület. Ez az úttól a patak folyásáig olyan 1 km hosszúságú volt. Elvégezve az egyszerű szorzást pedig megkapjuk azt a 4 hektárnyi területnagyságot, amin a tállyai gazdagabb polgárok szántottak-vetettek.

A tállyai szántókat dülők, vagy más tereptárgyak határolták, lásd Szerencs patak, így az adott földterületek hosszúságmérésére tehát nem volt szükség, az köztudott volt. A felosztást épp ezért minden esetben szélesség meghatározása jelentette. Tehát a kötélnél melletti ölt sem négyszögöl formában kell érteni. Egyes esetekben az adott szélességet különbözően írták fel. Vagy hagyományosan megjelölték, hogy hány öl, vagy pedig példának okáért „4 öltre 5 mérés” megfelelőt használták.¹⁰⁶⁷ Ebben az esetben a 4 öl arra utal, hogy ekkora, tehát olyan 6,4–7,2 m hosszúságú láncot, vagy inkább kötelet használhattak a mérés során.

Tóth Kogó Mátyás tállyai gyalogszeres jobbágy volt, s a Rednek utca első házában lakott. Ingóságaként egy tehenet, két sertést, s két, 6 hordó bort hozó szőlőt jegyezte be neve mellé az 1697-es urbáriumban.¹⁰⁶⁸ Egy évvel korábban a Szekér útnál lévő szántóföldből 10 öllel fogott fel, ami 4 ha körüli nagyságú le-

¹⁰⁶⁵ Bogdán 1990. 372–373.

¹⁰⁶⁶ Bogdán 1990. 147.

¹⁰⁶⁷ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 33. fol. 160v.

¹⁰⁶⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

hetett.¹⁰⁶⁹ Nem Kogó volt az egyetlen jobbágyi jogállású, aki ekkora, vagy akár még nagyobb szántót művelt bejegyzett igásállat nélkül. Erdős János, a Rákóczi ház tályjai kulcsára sem rendelkezett ökrökkel. Ellenben a Kötelek szántón volt egy egész kötél földje. Ilyenkor bevett szokás volt vagy cimborában összeállni, vagy pedig olyan lakosoktól ökröket bérelni, akiknek több ökre is volt. Ilyen rendszerrel találkozhatunk a Batthyány család rohonci uradalmában is.¹⁰⁷⁰

Igaz, az ottani jobbágyság igás állatállománya valamivel nagyobb volt. 1648-ban 1,82, 1678-ban 1,80, 1686-ban pedig 1,22 igásállat jutott egy háztartásra. Ezzel szemben, ha megnézzük a regéci adatokat, azok egy igencsak rossz helyzetben lévő jobbágygazdaságot tükröznek.

A 115. ábra ismételten jól kiemeli I. Rákóczi György hadjáratának hatásait, ez elsősorban a felére csökkent jobbágyi háztartáson látszik. Ahogy ez a kifejezője a Thököly felkelés és annak leverésével járó, a térséget érintő csapatátvonulásoknak is. Az utolsó, 1714-es adat pedig egyértelműen a Rákóczi szabadságharcnak tudható be.

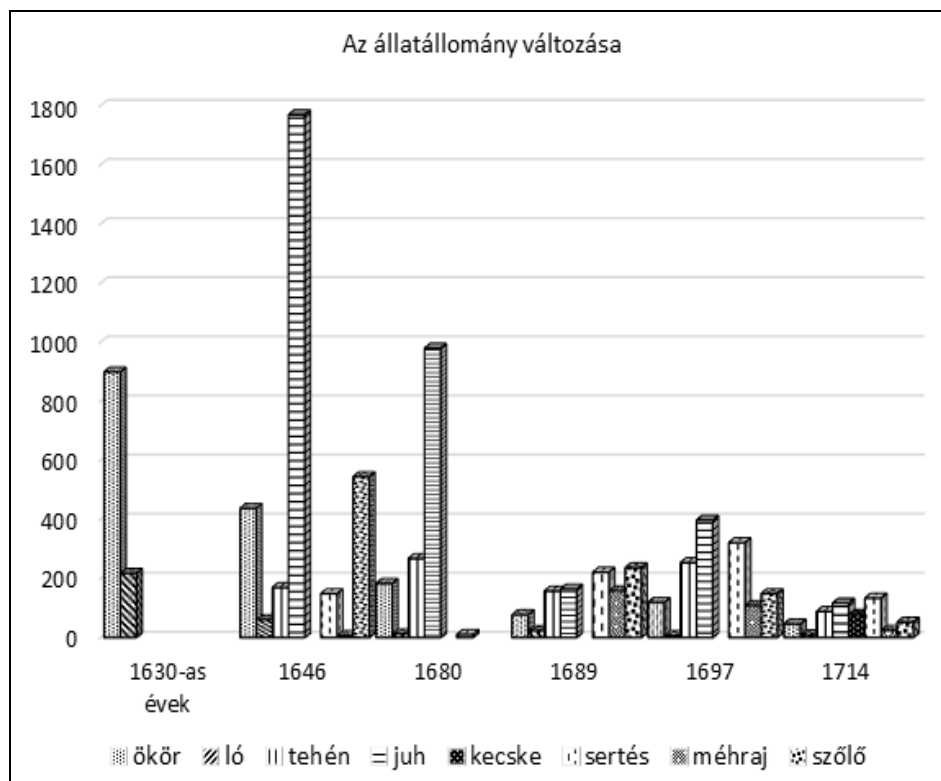
Bár ezen alfejezet alatt az állatállományt taglaljuk, ezen fajta ingóságok közé soroltuk a jobbágyi szőlőállományt is. Bár annak jegyzése két éven kimaradt, ezek nélkül is látszik, hogy a jobbágyok szőlőinek aránya folyamatosan csökkent.

Ugyanez tapasztalható a juhtartás esetében is. Kétségtelen, hogy ez az ágazat töltötte be a vezető szerepet a század elején. Komlóska és Baskó tekinthető a juhtenyésztés központjának. Azonban a mellett, hogy a juhok száma erőteljesen csökkent a területen, kimutatható még egy másik érdekes tendencia is. Igaz, hogy 1646-ban – s valószínűleg előtte is – az említett két hegyvidéki településen tartották a legtöbb juhot, de már az 1680-as felmérés egy átrendeződést tükröz. Bár akkor még meghatározó Komlóska szerepe, Fony, Mogyoróska és Regéc mutat felfutó tendenciát. 1697-re pedig Baskón is Komlósokán is már csak kevés ilyen állatot tartanak. Mondhatjuk, hogy a juhtenyésztés központja a század végére áttevődött az északnyugatabbi részekre, Regéc és Mogyoróska vonalára. Ennek okainak vizsgálatakor nem tudtuk figyelmen kívül hagyni a Thököly névvel fémjelzett korszak utáni számokat. Bár nyilvánvalóan a térséget ért harcok mindere hatással voltak, viszont, ha csak a juhtenyésztést nézzük, láthatjuk, hogy már 1689-re hogy lecsökken a számuk az addigi központban. Ez később

¹⁰⁶⁹ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 33. fol. 156r. Bár hivatalosan a belső telek és a szántóföldek nagysága között kapcsolat nem állt fenn, utóbbiak adás-vétele szabad keretek között történt, a dokumentumok azt mutatják, voltak kivételek. Általában azok első oldalain, a Kötelek felosztásánál olvashatjuk, hogy valaki „háza után” egy kötél földet birtokol. A nevek legnagyobb része nemes személyeket, vagy szabad telkeken ülőket takar. Erre az ellentmondásra, miszerint a telek-szántó elosztása között nem volt ilyen összefüggés, Orosz István is felhívta a figyelmet. Orosz István: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. (továbbiakban Orosz 1995/d.) 151.

¹⁰⁷⁰ Zimányi 1968. 65.

sem változik, bár nyilvánvalóan az 1697-es évben látható javuló adatokat, azok további felfutását derékba törte a Rákóczi szabadságharc.

113. ábra

Összehasonlítva más uradalmakkal hova helyezhető el a regéci uradalom? Azt már láttuk, hogy az egy jobbágyi háztartásra jutó igásállatok száma összehasonlításban Zimányi adataival meghatározó különbségeket mutat. Ez azért fontos számunkra, mert a rohonci térség is szőlőművelő terület volt. Természetes, hogy a hegyvidéki, kevésbé szántóműveléssel foglalkozó vidékeken a jobbágyok igás állatainak száma is alacsonyabb. Hogyan is néznek ki tehát az átlagértékek? Korszakunkban az alföldi területeken 2,3 igásállat jutott egy jobbágycsaládra, míg a magasabban fekvő részeken ez már 1,4–1,6-ra csökkent le.¹⁰⁷¹ Tehát míg az 1646-os adatok voltak a legközelebb az átlaghoz, igaz, már ez is alacsonynak számított, addig a korszak végére a jobbágyság igaerővel való ellátottsága alig mérhető. A valóságban viszont még ennél is rosszabb volt a helyzet. Vegyük eh-

¹⁰⁷¹ Zimányi 1976. 128.

hez példaként az 1680. évi számokat. Az akkor felírt 183 ökör mindössze 50 család kezén oszlott meg. Ez a jobbágháztartások 11,5%-a! Az, hogy az igaerő módosabb jobbágyok kezén koncentrált, nem számított kirívónak, gyakorlatilag a magyar jobbágyi háztartások 40%-a ökör, ló nélkül állt, s ami volt, az a lakosság 20%-a körül oszlott meg.¹⁰⁷² Ez azt jelenti, hogy vidékünkön a jobbágytársadalom sokkal differenciáltabb ebből a szempontból, mint az országos átlag.

Hogy ezt még jobban kifejezzük, az igásállattal rendelkező jobbágyokat különböző kategóriákba soroltuk az alapján, mekkora ekefogat kiállítására képes. Egész fogatra 4 ökröt/lovat számoltunk. Példánkban ezúttal az 1697-es adatok szerepelnek.

1697	Igásállat nélkül	1–2 állat	3–4 állat	5–6 állat	7-nél több állat	Összes
Tállya	22	3				25
Szántó	18	2		3		23
Rátka						
L.bénye						
F.novaj	2					2
Fony	25		1	2	1	29
Regéc	21	2	1			24
Mogyoróska	19	5	2			26
A.vadász	13	5	3	2		23
Marcinfalva						
Baskó	18	3	1	1	1	24
Komlóska	20	5				25
Horváti	21	2	1			24
Összes	179	27	9	8	2	225
%	79,5	12	4	2,5	0,8	100

114. ábra. Az igásállattal rendelkező családok száma településenként

A regéci uradalom jobbágyságának túlnyomó többsége egy ekefogat kiállítására sem volt képes. Ezek az adatok messze elmaradnak az 1630-as években tapasztalhatóaktól, amikor szinte minden jobbágháztartás rendelkezett igásállattal. Megjegyezzük, az akkori regéci uradalom képe hasonló adatokat mutat a sárospatakiival, ahol szintén a 4–5 örök volt általános háztartásonként ugyanarra az időszakra vetítve.¹⁰⁷³

1697-re azonban az igátlan háztartások száma igencsak magassá vált, főleg annak tudatában, hogy a homonnai uradalomban csupán a jobbágyság 14–17%-a

¹⁰⁷² Zimányi 1976. 129.

¹⁰⁷³ Veress Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. = *Történelmi Szemle*, 1958. 3–4. sz. 416.

tartozott ebbe a kategóriába.¹⁰⁷⁴ Viszont ez a kirívó adat nem számított újkeletűnek, erre az 1646-os feljegyzésből következtethetünk. Az általunk vizsgált korszakban ekkor volt a legmagasabb az igásállatok száma. Viszont ekkor is érvényes volt az, hogy ez csupán néhány jobbágycsalád kezén oszlott meg. Vagyis az iga nélküliek százalékos aránya az összes jobbágycsaládhoz viszonyítva 72% volt. Az 1646 és 1697-es adatok közti különbséget nem is ez, hanem a többi kategória adja. Míg a fél fogatot kiállítók aránya alig változott – 13,4% volt 1646-ban –, addig az egy és két ekét kiállítani képes jobbágyoké viszont jelentősen lecsökkent. 11,8-ról 4%-ra, illetve 4,7-ről 2,5%-ra.¹⁰⁷⁵

A Rákóczi család hegyaljai uradalmában élő jobbágyság gazdasági ereje nem csak a dunántúli rohongi uradalométól marad el. A Rákóczi ház ecsedi uradalmában is sokkal magasabb volt ez az adat az 1647-es évre vetítve. Akkor egy háztartásra két igaerő jutott, 3171 állat (ökor és ló) 1563 családfőre. A mutatók nem csak az ökrök számában mutatnak magasabb értéket, hanem a tehének, sertések, de még a bányókéban is, ami pedig Regécen vezető ágazat volt. A különbség érthető. Az ecsedi uradalom síkvidéki, állattenyésztésre, különösen a szarvasmarháéra, megfelelő vidék, s az 1647-es adat ezt jól tükrözi a gazdasági prosperitással együtt. A század végi háborúk azonban ezt a területet sem kímélték. A korábbi virágzásnak szinte nyomai sem látszanak a szabadságharc alatt készült összesítésen. Bár egyes adatok hiányoznak. Így Bujákon a családfők száma, s 5 településen az ökrök felírása, de a pusztítás látványos. Viszont még ez a töredékes adat is valamivel jobb számot az egy főre jutó igaerőre nézve, mint a regéci uradalom esetében. Ecseden ez a szabadságharc alatt 0,8 volt, míg emlékezzünk, 1714-ben Regécen 0,2!¹⁰⁷⁶

További példaként nézzünk meg más hegyvidéki uradalmakat is. A Gömör megyében fekvő murányi uradalom jobbágyságának állatállománya mutatja, hogy a térségben a juhtenyésztése volt a vezető szerep. 1672-ben összesen több

¹⁰⁷⁴ Kirilly Zsigmondné: A homonnai uradalom jobbágyságának gazdálkodása és társadalmi tagozódása a XVII. század első felében. In: *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Szerk. Makkai László, Bp., 1966. 499., 501. (továbbiakban Kirilly 1966.) Kirilly az igaerő számításába bevonta a teheneket is. Indoklása szerint erre azért volt szükség, mert a szegényebb helyzetű jobbágyok a teheneiket is befoghatták ekébe. Ez valószínűleg így volt, mint ahogy még arra a 20. század elején is volt példa Magyarországon egyes helyeken. Viszont Kirilly is hozzáteszi, hogy ennek alkalmazása „időnként és helyenként erősen változó”. Mivel regéci források nem támasztják ezt alá, így 113. ábránk nem tartalmazza a tehéntartók számát. Viszont, ha ezeket is beleszámoljuk, merőben más eredményt kapunk, mint csak ökrökkel és lovakkal számolva. Ebben az esetben az iga nélküliek aránya csupán 30,6%, azoké, akik fél ekefogat kiállítására képesek pedig már 48,8!

¹⁰⁷⁵ Czinger Brigitta: Egy háború sújtotta birtok gazdasági-társadalmi elemzése. A regéci uradalom 1646-ban. In: *Összekötnék az évezredek*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Bp.-Piliscsaba, 2011. 186. Czinger, illetve a mi számolásunk eredménye a jobbágycsaládok számára nézve eltér. Ő 453 háztartást említ. A feltüntetett %-os érték az általunk összeszámolt 439 családra vonatkozik.

¹⁰⁷⁶ Ulrich 2007. 387., 393–394.

mint 10 000 példányt számoltak belőle össze. Ezzel összehasonlításban a lábas jószág száma kevesebb ugyan, de még így is kiemelkedő, főleg, ha azt a regéci adatokhoz hasonlítjuk. Az 1831 tehen mellett 2147 ökröt tartottak, emellett pedig még több, mint 500 ló is volt a jobbágyok kezén. Az egy háztartása jutó igerő kiszámításánál ismételen sokkal jobb adatokat kapunk, mint az általunk vizsgált uradalomban. A murányi jobbágycsaládokra átlag 2 igásállat jutott.¹⁰⁷⁷

A szeptesi uradalommal összevetve sem kapunk jobb képet a családi gazdaságokra vonatkozóan. A Csákyak egykori birtoka bár jóval nagyobb volt, mint a regéci, hisz előbbihez 21 település tartozott a két bányavárost nem számolva, a szőlőtermesztésnek itt is jelentős szerep jutott. Ebben azonban ki is merül a hasonlóság. A szeptesi családok gazdaságai sokkal jobban teljesítettek, állatállományuk messze magasabb. 1676-ban itt is a juhtartás volt a legáltalánosabb, ami északabbi terület lévén nem meglepő. A 2455 bárány mellett 930 sertést, s 1339 tehenet számoltak össze borjaikkal együtt. Igásállataik egy háztartásra vetítve pedig 1,8-at adnak, ami magasabb, mint a Zimányi által meghatározott átlag.

Látjuk, nem is találkozunk olyan adatokkal, amelyek akár csak megközelítik a Regécen tapasztaltakat. Mondhatjuk tehát, hogy az összehasonlított adatoknál sehol sem volt olyan rossz helyzetben a jobbágyság, mint a Rákócziak hegyaljai uradalmában. Mi történt? Minek tudhatóak be ezek a rossz adatok? Ennek feltárásában nem vonatkozathatunk el a népesség telki állományának vizsgálatától.

AZ URADALOM TELKI ÁLLOMÁNYA

A jobbágytelek nagysága a paraszti földbirtoklás alapja. Az, hogy ki mekkora belső telekkel rendelkezett, meghatározta a külső telek nagyságát is. Ebből következne, hogy a jobbágynépesség arra törekedett, hogy egész telket üljön meg. Viszont a telek nem csak a szántók, rétek méretére volt hatással, hanem az adózást is befolyásolta. Korszakunkban általános szokás volt országszerte, hogy az adókat a sessióhoz igazították, s ugyanez volt a helyzet az állami adóval, a dicával is. Vagyis a nagyobb fundus nagyobb terhet is jelentett. Ez pedig hatással volt a telki állomány változására is. Éppen ezért fontos annak külön vizsgálata. Az állatállomány alakulása mellett további adalékol szolgálhat számunkra a jobbágyság gazdasági erejére nézve.

Alfejezetünk elején szó volt róla, milyen nehézségekbe ütköztünk ennek vizsgálatakor. Ezt megismételni nem kívánjuk, viszont a vizsgálati mód érdemel néhány sort. A telkek nagyságának meghatározásában az adott éven használatos feljegyzési módot követtük, így pl. zsellértelkek közé is csak azokat soroltuk, amelyeket az összeírók annak ítélték, s azokat nem, amelyeket korábbi példák alapján mi annak ítéltünk volna. Ez az oka az 1714-es évnél látható többfajta te-

¹⁰⁷⁷ Ulrich 2019. 60–61.

lektípusnak, olyanoknak is, amelyek korábban nem szerepeltek. Ezeket összevetve pedig a következő tendenciák figyelhetőek meg.

Bár ahogy említettük, I. Rákóczi György urbáriuma nem tünteti fel a teleknagyságot, a puszták telkek számát így is nyilvántartották minden település esetében. Ebből látjuk, hogy a lakott telkek száma óriási mértékben csökkent, ez a lakosságszámon is nyilvánvalóan megmutatkozik. Ezzel együtt értelemszerűen a desertaként jegyzett telkek száma nőtt, az 1630-as évekhez viszonyítva megháromszorozódott. Számszerűsítve ez annyit tesz, hogy a 102 puszták után – amely csupán 9% volt – néhány évvel később már 316-ot számláltak. Ez az összes telek 51%-a! Ebből a hatalmas törésből az uradalom később sem tudott kigyógyulni, s bár kis csökkenés látható, a deserta telkek aránya korszakunkban végig magas, 40% fölött maradt. Ez pedig az egész uradalom képét, mind gyakorlati, mind átvitt értelemben meghatározta. De mit is értettek deserta telek alatt?

Egy jobbágytelek egységnyi területét eredetileg az alapján határozták meg, hogy egy jobbágycsalád eltartására képes legyen. Természetesen az egész nagysága területenként, de akár szomszédos településenként is eltérhetett, amelyben társadalmi (lakosságszám), és földrajzi körülmények egyaránt szerepet játszhattak. A lakosok a számukra kimért földterületet művelték, olykor saját maguk tisztítottak meg egy-egy földterületet, általában 3 év adómentességet szerezve rá. Békeidőben a puszták száma is alacsony volt. De mindig voltak. Maksay meghatározása szerint a pusztatelekek „a jobbágy halála vagy elköltözése, elbujdosása miatt lakó nélkül és rendszerint épület nélkül maradt telek a tartozékaival, vagy olyan telek, amelyiken lakott ház volt ugyan, de lakója nem tudta megművelni földjét és így a tartozékok pusztán állottak.”¹⁰⁷⁸ Tehát a puszták fogalma igen tág, s kiterjed a műveletlenül hagyott külső telekre, illetve a lakatlan házra is. Így tehát az lenne az ideális, ha különbséget tennénk puszták és puszták között. Ez viszont szinte lehetetlen. Forrásaink nem adnak semmilyen meghatározást a kettő közötti különbségre, nem tudjuk megállapítani, hogy melyik esettel van dolgunk akkor, amikor azt olvassuk, „puszták, deserta”. Vegyük példának okáért Balasocski Mihályné esetét. Az özvegy regéci lakos volt 1680-ban, eredetileg egy fél telken élt. Innen átköltözött a vele szomszédos házba, amely eredetileg Téglavető Gáspáré volt. Ez viszont már zsellérteleknek számított. Téglavetőt azonban a kurucok még 1680 előtt megölték Hejcsén, de az özvegy ezt követően is az ő házában lakott. Mikor 1680-ban felmérték a települést, értelemszerűen Balasocski házat üresen találták, fel is jegyezték, hogy „puszták, Téglavető házában lakik”. Azonban mikor jelenlegi lakhelye került felírásra, hasonlóan az is puszták megjelölést kapott, hiába volt maga a telek lakott. Tehát a következő eset állt fenn. Az özvegy által lakott telek valószínűleg az ahhoz tartozó, műveletlenül tartozékok miatt kaphatta a puszták megjelölést.¹⁰⁷⁹ A pusztásodás különböző jelenségeire, és

¹⁰⁷⁸ Maksay 1959. 822.

¹⁰⁷⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 041 / b.

irányaira Kirilly Zsigmondné is felhívta a figyelmet. A homonnai uradalom jobbagyságát érintő vizsgálata során a külső és belső pusztásodás jelenségét mutatta ki. Előbbi esetről akkor beszélhetünk, ha a külső és a belső fundus is műveletlenül állt. A belső pusztásodás viszont szigorúan véve nem is számítható pusztásodásnak. Ebben az esetben ugyanis az adott jobbágy továbbra is lakja, műveli földjét, viszont nem az egészet, hanem annak csak egy részét, a felét, vagy negyedét. Mivel az összeírók, akik az adóalap szempontjából készítették feljegyzésüket, ezeket nem tüntetik fel, a jelenséget csak különböző, időben egymás után készült urbáriumok összevetésével lehet nyomon követni, amelynek során pedig lényegében a telekaprózódás figyelhető meg.¹⁰⁸⁰

Mindezek ismeretében hogyan számolhatjuk tehát a regéci deserta telkeket? Mivel ahogy említettük az összeírók nem jegyezték, hogy műveletlen szántót, vagy lakatlan házat értettek-e a pusztaként való jelölést alatt, ezen telektípusok összeszámolásánál is csak az összeírókra támaszkodhatunk.

Ezzel együtt azonban azt is számon kell tartanunk, hogy még ha a telek lakatlan is volt, földjei, kertje műveletlen lett volna. Ugyanis a pusztabérlet a regéci uradalom terültén is dívott. Annak ellenére azonban, hogy az igásállatok száma eleve kevés, s az is csak néhány jobbágy kezében volt, erre a bérletrendszerre nem ritkán találunk példát. Főleg Fony esetében feltűnő ez a jelenség. Ott a puszta telkek nagyrészt a helyi lakosok maguk fogták föl. Van olyan telek, amelynek a helyén a falu közösen létesített kenderföldet. Az általános mégis az volt, mikor személyenként kezdtek művelésbe. Kalusa Mártonné férje fonyi főbíró volt. A házaspár a faluban két telket is bírt, azonban nem sokkal az 1697-es urbárium elkészülte előtt Kalusa Márton meghalt, ami a családi gazdálkodásra is hatással volt.¹⁰⁸¹ Az erdő alatt lévő soron álló telkük így részben kikerült a művelés alól. Csupán a veteményeskertet gondozta tovább az özvegy, szántóföldje pusztán maradt. Rétyét viszont Czirjáci Mihály fogta fel. A pusztabérlet, ahogy a neve is mutatja, nem volt ingyen. Azoknak a lakosoknak, akik puszta földeket műveltek, fizetniük kellett. Ennek mértéke az adott terület nagyságától függött. A deserta részeknek legtöbbször azonban nem a külső telkét használták, vették bérbe, hanem a belső telket. Azokon pedig kertet alakítottak ki. Ez történt Hankó István telkével is, aki nem halt meg, csak más házában élt zsellérségen 1697-ben. „*Földeit, réteit senki nem usuála, a telekit Almási László kertnek váltotta és bekerítette, attul taxál den 50.*”¹⁰⁸² írták ezzel kapcsolatban. Almási László helyi nemes volt, s mint ilyen, állatállományát, igaerejét nem tudjuk megállapítani.

¹⁰⁸⁰ Kirilly 1966. 456.

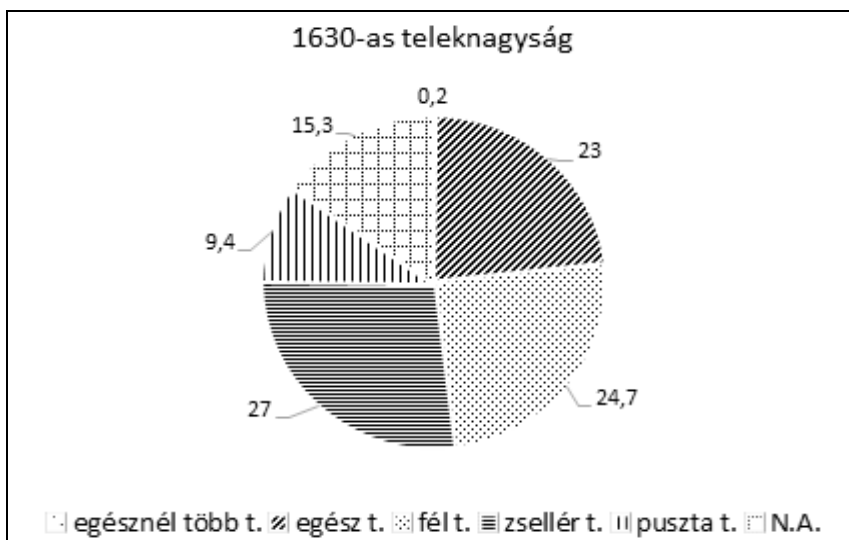
¹⁰⁸¹ Onnan tudjuk, hogy a volt főbíró nem sokkal azelőtt halt meg, hogy nevét 1695-ben még hivatalos dokumentumban említik. MNL OL E 554 I. Szalay gyűjtemény 1702. t. sz. Fony recognitioja, fol. 66r.

¹⁰⁸² MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

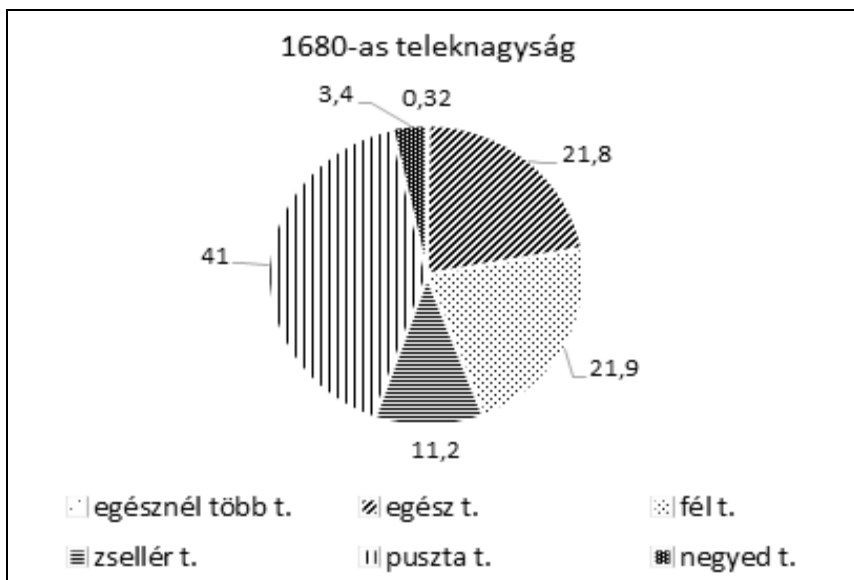
Viszont a jobbágylakosok példája azt mutatja, hogy a fölfogás, kertnek való hasznosítás személyei módosabb jobbágyok, vagy nemesek közül kerültek ki.

A puszta tehát nem minden esetben puszta, ezért kell a népesedés tekintetében a lélekszámot, s nem a puszta telkeket alapul venni. Míg a deserta jellege kérdéses lehet, ilyen nem merül fel a többi telektípus esetében. Ennél fogva biztosan állíthatjuk, hogy az egész telken élők száma egy lassú csökkenést mutat. A féltelkesek arányát gyakorlatilag stagnálónak minősíthetjük egészen az 1630-as évektől fogva. Van viszont két kategória, amely nagy eltérést mutat összehasonlításunkban. Ez a zsellértelek és a negyedtelek.

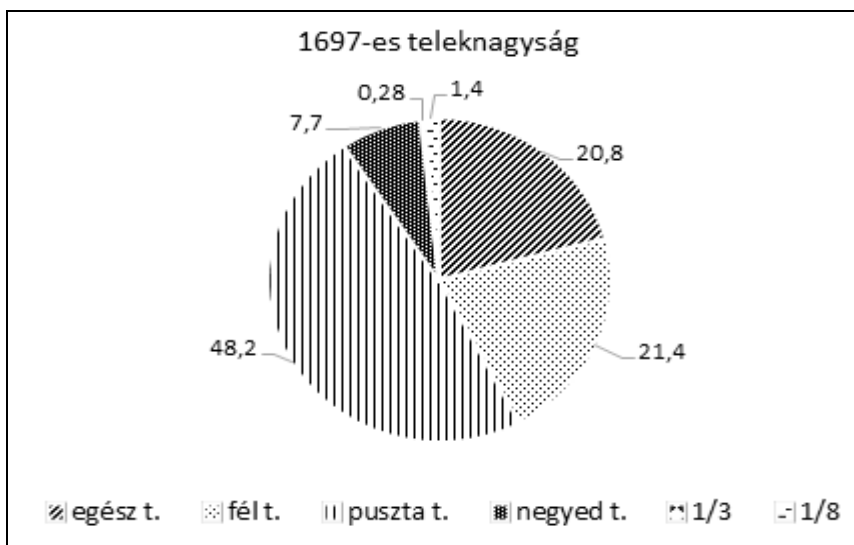
Az ábrán látható, hogy az előbbi csoporttal 1680-ban találkozunk utoljára. Előtte viszont a lakosság nagyobb részét ebbe a kategóriába sorolták. A 27% a házas zselléreket teszik ki, viszont mellettük lakott még 94 házatlan is az egész uradalom területén. Vagyis a nádor birtoklása idején a lakosság mintegy 36,5%-a zsellérnek számított. Nem világos azonban, mi alapján sorolták az embereket a zsellérkategóriába 1646-ban. Akkor mindössze 12 személyt tartottak nyilván, s nem tudjuk azt sem, házas, vagy házatlan zsellérekről van-e szó, a sessiómegjelölés pedig az egész dokumentumból hiányzik. Az 1630-as évekre vonatkozóan sem tudjuk, hogy mekkora is volt az inquilinusok telke, akad azonban egy kivétel. Szántó esetében feljegyezték, hogy a házas zsellérek negyed telket birtokoltak. Mindez pedig elvezet minket a zsellértelek kérdéséhez.

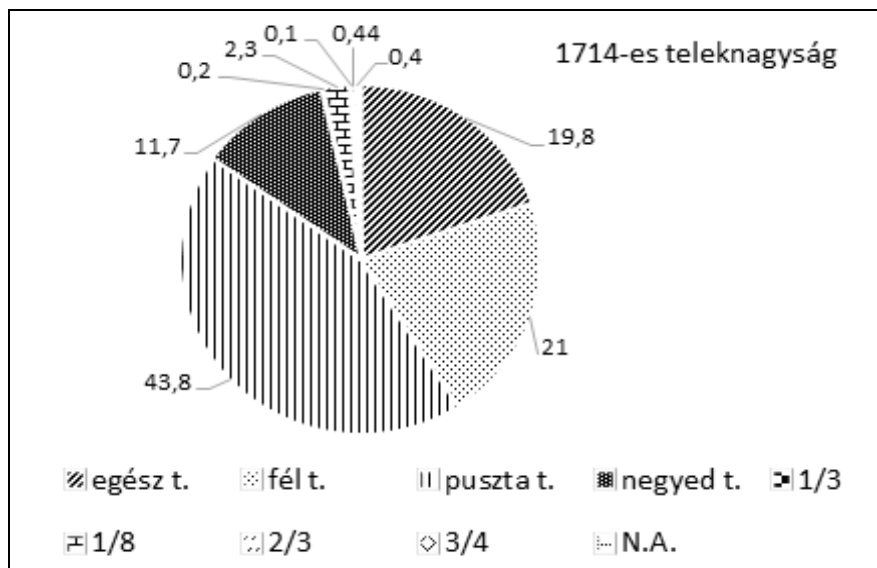
115. ábra

116. ábra

117. ábra

118. ábra

Mint ismeretes, a zsellértelek nagyságát Mária Terézia úrbérrendezése határozta meg. Már a 17. század elejére kialakult a jobbágyság hármastagolódása, vagyis a teljes jobbágy, a házas zsellér, illetve a házatlan zselléré. Viszont jogilag csak Mária Terézia idején ismerték ezt el, amikor szilárd telekrendszert alakítottak ki. Ezt követően a házas zsellérek kategóriájába azok voltak sorolhatóak, akik telke nyolcadot, vagy annál kevesebbet tett ki. A subinquinusok pedig azok voltak, akik sem földdel, sem pedig házzal nem rendelkeztek.¹⁰⁸³ Azt megelőzően viszont az, hogy ki számított inquilinusnak, területenként változott. Meghatározta azt nem csak az adott jobbágy gazdasági ereje, de az is, mekkora volt az adott településen a telki állomány. Erre pedig sok esetben a földrajzi körülmények voltak ráhatással. Így fordulhat elő az, hogy aki zsellérnek számított pl. Regécen, már csak negyedtelkes jobbágy lett volna Szántón.

Úgy véljük, a 17. század elején zsellérnek azt számították, akik negyed telken laktak. Ezt nem csak a Szántón olvasható bejegyzés mondatja velünk. Hanem az is, hogy ezen kívül csupán két kategóriát különítettek el: az egész telket és a féltelket, az összeírásban ezt követően rögtön a zsellérek következnek.

1680-ban a telkek 11%-át sorolták ebbe a kategóriába. Mivel ez az urbárium már teljesnek tekinthető abból a szempontból, hogy a nemesek teleknagyságát is tartalmazza, vagyis az összes jegyzett telket számba tudjuk venni, ebből kiindul-

¹⁰⁸³ Szabó István: Jobbágyság – parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. In. *Jobbágyságok-parasztok. Értékezők a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1976. (továbbiakban Szabó 1976/b.) 33–34.

va pedig megállapíthatjuk, az egyes helyeken kit tekintettek zsellérnek. Baskó, Fony és Regéc azok a települések, ahol ilyen hely volt az, amely csak $\frac{1}{4}$ teleknek számított. Tállyán $\frac{1}{8}$ lehetett ez a határ. Következtetéseink egybevágóak Veress Éva eredményeivel, aki a 16. századra nézve vizsgálta a hegyaljai jobbágyságot. Ő is a negyedtelkesek hiányzó kategóriájából kiindulva ítélte meg azokat a jobbágyokat fertályosoknak, akiket zselléréknek jelöltek.¹⁰⁸⁴ A 116. ábrán látjuk, hogy a negyedtelkek 3,4%-ot tettek ki 1680-ban. Tehát ismét alá kell húznunk, hogy nem minden negyedtelek számított zsellérteleknek! Bár az 1697-es és 1714-es viszonyokat szemléltető ábrákon nem található az inquilinus kategória, mint telektípus, az nem azt jelenti, hogy ne tartották volna őket számon. A zsellér fogalma, mint olyan ekkorra ugyanis átalakult. Ez a telekaprózódásnak volt köszönhető, a jobbágyok egyre kisebb telkekre húzódtak. Ekkor zsellérnek már inkább csak a házatlanokat nevezték, az olyat, aki „másnál lakik zsellérségen”, vagy „más házában lakik”. Az egy kenyéren élő családtagokat viszont nem számították ide.

Az, hogy a házatlan zsellér kategóriája eltűnik, a telekaprózódásnak a jele, annak a jelenségnek az elfogadása, hogy egyre több jobbágy élt töredékteleken. Miért nem hagyták meg őket az összeírók zsellérnek? Miért láthatunk 1714-ben olyan telki besorolásokat – $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ – amelyeket addig nem? A válasz két részből tevődik össze. Az egyik az adóalappal, a szolgáló népesség csökkenésével lehet összefüggésben. Az összeíróknak ugyanis az volt a feladatuk, hogy ezt akkurátusan feljegyezzék, számontartsák, hol, mennyi adózó népesség élt. A zsellértelek szaporodásával viszont a sessiók után kivont adó is csökkent. Ennek úgy próbálták gátat szabni, hogy más kategóriákba sorolták az addig zsellérnek tartott elemeket. Mindehhez viszont az is hozzájárult, hogy már nem tekintették zsellérnek a korábbi zsellért, ami pedig a szőlőműveléssel, annak hatásával van összefüggésben.¹⁰⁸⁵

Az 1714-es összeírásban látható több telekkategória tehát már ennek lecsapódása. A már Trautsohn-i érásban készült összeírás kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy erre az évre két feljegyzés is elérhető. Az egyik a már sokat említett urbárium, a másik egy *conscriptio*.¹⁰⁸⁶ A két dokumentum több hangsúlyos ponton is különbözik egymástól. Az egyik a telekkategória. Míg látjuk, hogy az urbáriumban többfajta aprótelek létezik, amely főleg Tállya esetében érvényes, addig a *conscriptio*ban már csak a „hagyományos” egész-fél-negyed-nyolcad kategóriákat alkalmazták. De nem csak ezen tér el a kettő egymástól. Fontosabb, hogy az abban megjelölt számok nem egyeznek az urbáriumban leírtakkal. Így

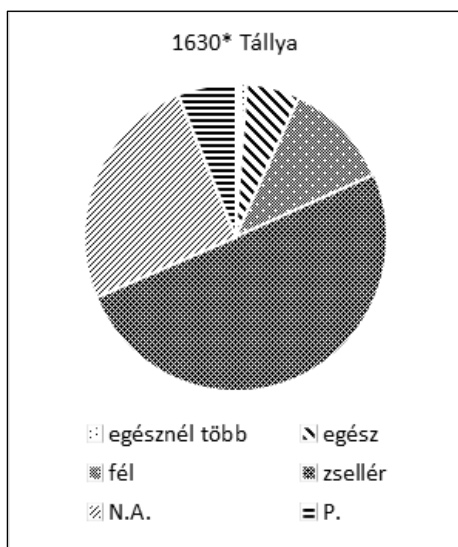
¹⁰⁸⁴ Veress Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In: *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Szerk. Makkai László, Bp., 1966. 342.

¹⁰⁸⁵ Orosz 1960. 35.

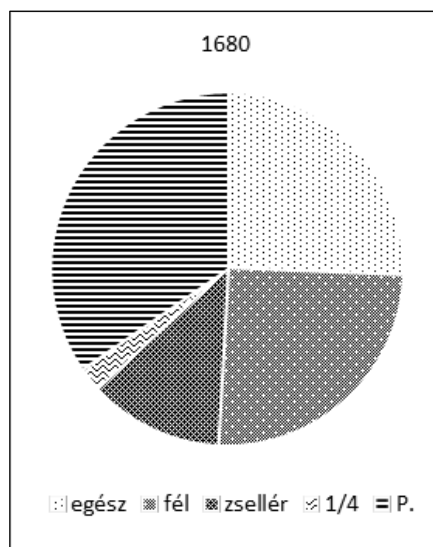
¹⁰⁸⁶ MNL OL E 197 Acta radicalia 5. cs. 9. fasc. Urbáriumok, összeírások 1646–1756. Dominium Regeciensis 1714. fol. 195r–206v.

például Tállyán 111 deserta telket számoltak, míg az urbárium csak 61-et említ. Az egésztelkesek száma sem egyezik, ott 13-mal kevesebbet jegyezték fel. De nem csak a mezőváros mutatható példaként. Regécen féltelkesnek 5 személyt írtak, holott 12 ilyen nevet lehet összeszámolni az urbárium szerint. De Horvátiban is 59 lakott telket számoltak 53 helyett. Ezek kiragadott példák, de a sort lehet még folytatni. Mivel nem ellenőrizhető, hogy a conscriptioban szereplő adatokat mi alapján jegyezték fel, hogyan számoltak, így mi vizsgálatunk során a részletes, visszaellenőrizhető urbáriumot használtuk. Így tettünk már csak abból a megfontolásból is, miszerint abból jobban kivehető a telekaprozódás folyamata.

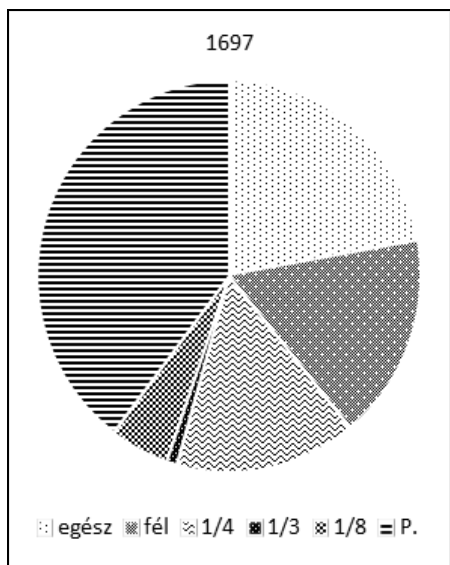
Ennek foka természetesen településenként eltérő, s érdemes e szerint is beszélni róla. Már csak azért is, mert az egész uradalomra vetítve a folyamat alig mutatható ki. Ha megnézzük, a lakosság csaknem negyede ugyanúgy fertályt, vagy attól kisebb telket ült 1680-ban, mint 1714-ben. S nem változott az egész, s féltelkesek aránya sem, ők a lakosság $\frac{3}{4}$ -ét tették ki. Mivel nem tartjuk szükségesnek minden helység részletes elemzését, csak a két mezővárost és két falut emeltünk ki e célból. Viszont az M135–137. ábrákon nyomon követhető a folyamat minden településen.

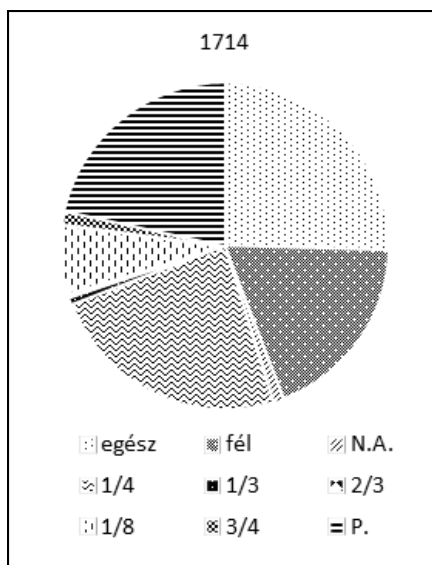
119. ábra

120. ábra

121. ábra

122. ábra

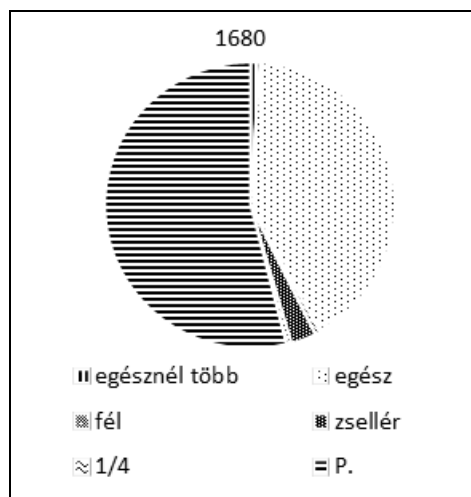
A telekaprózódás folyamata legjobban Tállya mezővárosánál figyelhető meg. Látszik, hogy a vizsgált időszak alatt az egész telkesek aránya minimálisan változott. Ezt azért jelenthetjük ki így, mert az 1630-as évekre jelzett N.A. a szabad, illetve taxás nemeseket takarta, akik nagy valószínűséggel egész telket birtokoltak. Ami változik, az a féltelkesek, s a töredéktelkesek aránya. Előbbi esetben nagyobb változás az 1680. évre történt, ezt követően csak kisebb csökkenés mutatkozik. Ezzel párhuzamosan viszont fokozatosan tért nyertek a településen élő fertályosok, illetve nyolcad telken élők. A telki állomány tekintetében a legváltozatosabb képet az 1714. év adja.

Köthető-e a telekaprózódás a mezőváros lakosságának növekedéséhez? Kézenfekvő lenne az egyre növekvő lakosságszámot, s az azzal járó földhiányt megtenni ennek okozójaként. Azonban, ha megnézzük a mezőváros lakosságszámát az M135–138. ábrán, láthatjuk, hogy az nem tenné indokolttá ezen tendenciát. A választ a település társadalmának összetétele, annak változása adja meg. Tudjuk, hogy a korszakban a hegyaljai mezővárosokban ugrásszerűen megnőtt a nemesség száma. Ezek között vannak szabad nemesek, illetve jobbágytelken ülő taxát fizető armális nemesek. Ahogy számuk nőtt, azzal együtt csökkent az ott élő jobbágyok száma. Tehát a kevesekre nagyobb teher hárult úrbéres szolgáltatások címen. Mivel ennek alapja pedig a telek volt, a megmaradt jobbágyok kisebb telkekre húzódtak, amely egyértelműen az elszegényedés jele. Ez egybecseng az ígásállatok számának óriási mértékű csökkenésével. Az elszegényedő jobbágyok ugyanis igaerő nélkül nem voltak képesek megművelni földjeiket. Két lehetőségük volt. Vagy kisebb telkeket fogtak fel, kisebb szántó-

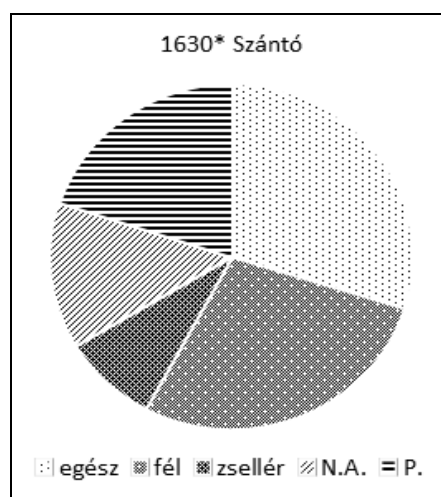
val, s azok műveléséhez ökröket béreltek, amivel egyébként elszegényedett helyzetüket is bebetonozták, vagy földjüket leadva a szőlőművelés felé fordultak.

De nem csak az elszegényedő jobbágyság, hanem a taxás nemesség is gyakran élt negyed, vagy nyolcad telkeken. 1697-ben 35, fertályos taxás nemest szármoltak, mellette pedig 11 nyolcadost. Mivel a taxás nemések jó része a jobbágyság soraiból került ki, egyrészt már eleve adott volt a telek, amin ült. Viszont a kisebb telekre való költözés mögött másmilyen megfontolást is láthatunk. A taxa nem lehetett független magától a telektől, bár annak mértékét az adott személy gazdasági ereje is meghatározta. A kisebb telek kevesebb fizetéssel járhatott tehát. A mezővárosba költözők, nemességet szerzőknek pedig a telek nagyságától fontosabb, kifizetődőbb volt a szőlőbirtoklás. A szőlők pedig egyre inkább a nemések kezén összpontosultak. A jobbágyság így fokozatosan kiszorult a szőlőbirtokosok közül, ami még nagyobb löketet adott elszegényedésükhöz. A folyamat arányait jól mutatja, hogy 1646-ban csak 28% azoknak a tállyai jobbágyoknak az aránya, akik nem birtokoltak szőlőt. 1689-re ugyanez már 52,3%.¹⁰⁸⁷ A Tállyán tapasztalható telekaprózódás tehát a mezővároson belül lejátszódó társadalmi változások tükröződése.

Bár ugyanez a folyamat játszódott le Szántón is, a telki állományt vizsgálva merőben más képet kapunk.

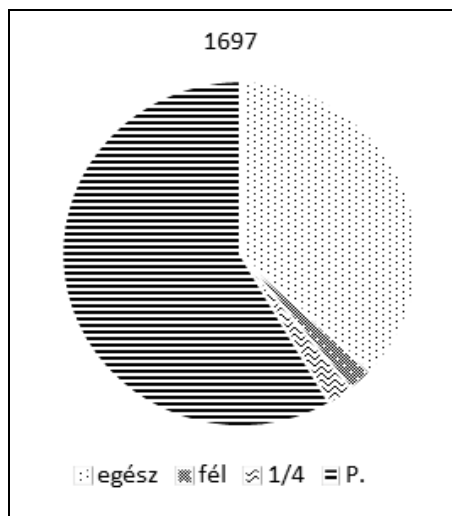

123. ábra

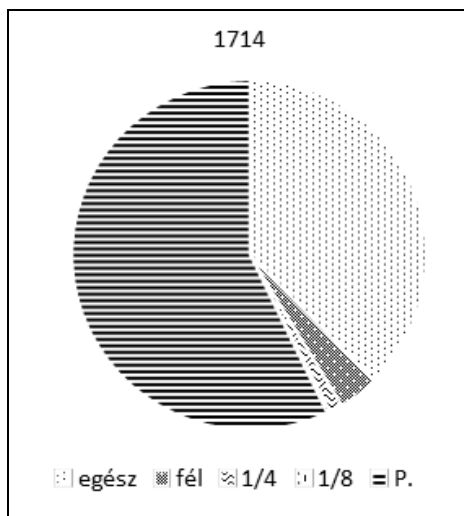

124. ábra

¹⁰⁸⁷ Orosz 1960. 30.

125. ábra

126. ábra

Szántón az egésztelek aránya gyakorlatilag változatlan, s a töredéktelkek esetében sem látunk olyan mértékű változásokat, mint Tállya esetében. Arra utal ez, hogy a szántói jobbágysorban nem szegényedtek el, mint a tállyaiak? Egyáltalán nem. Látjuk ezt a már idézett szántói könyörgő levélből, de kifejezője még az igazállatok csökkenése is. Az „*elviselhetetlen portiózás miatta a szegénység eloszlott, megnyomorodot, megkevesítettet (...)*”¹⁰⁸⁸ olvasható Tállyánál az 1697-es urbáriumban. Ez Szántóra is igaz volt, ahogyan az is, hogy az ott, jobbágysorban élők száma fokozatosan csökkent. 1697-ben számarányuk csak 25% volt, 1714-ben már csak 20%.

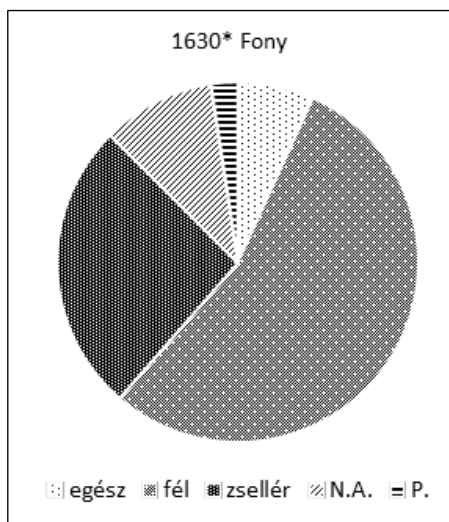
A feltüntetett telekarány azért nem változik, mert a mezővárosban élő nemesek élnek az egészteleken, akik vagyoni helyzetüket, gazdasági erejüket csak növelik az ő kezükön lévő szőlőbirtokok, amelyből csak egyre kevesebb jobbágy részesül. Igásállataik nélkül, megcsappant szőlőterülettel, a rájuk nehezedő robot és adókötelezettségekkel pedig a töredéktelkekre szorultak.

Fony és Horváti esetében két ellentétes példát mutatunk be. Előbbi esetében egy elszegényedő település mintáját láthatjuk. A törés egyértelműen a Thököly felkelés idején történt. Addig egy differenciált, de állatállomány, igaerő tekintetében egy erősebb település képét mutatta a falu, ahol bár az elhagyott telkek aránya 33%-ot tett ki, egész, fél és zsellér (fertály) telek is megtalálható volt. 1697-re Fony képét a pusztásodás határozta meg. A területen végigvonuló csapatok, s az azzal járó nehézségek a negyedtelkeseket kényszerítették lakhelyük elhagyására. Míg 1680-ban 62 családfőt lehet összeszámolni a településen, 1697-ben

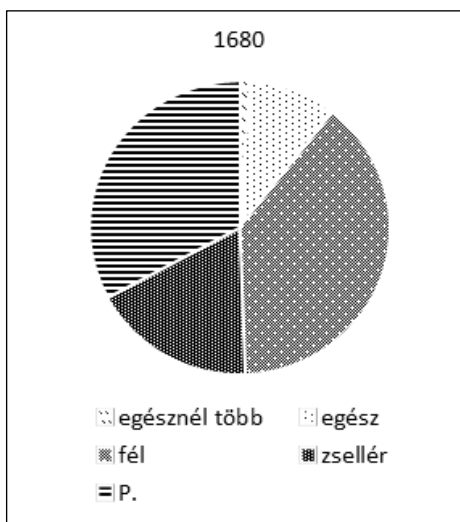
¹⁰⁸⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

már csak 40-et. Ez az oka, hogy ekkor csak két telekkategóriát látunk. A család-fők száma a későbbiekben sem változott számottevően, viszont akik voltak, lejjebb süllyedtek. Ezt a fertályosok és nyolcadtelkesek, a féltelkesek rovására történő megjelenése mutatja, miközben a kevés igásállat is csak négy család kezén oszlott meg.

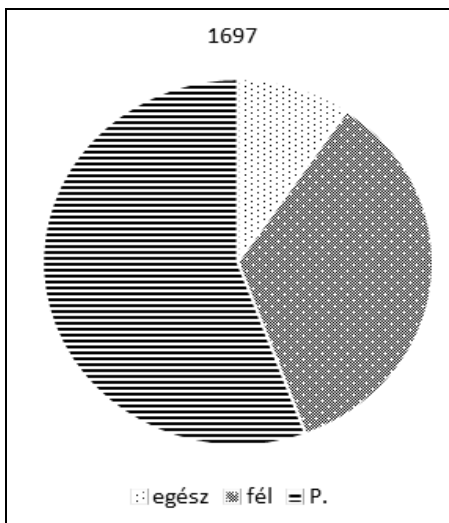
A pusztásodás Horváti települését sem kímélte a század közepén. Csak a telki állomány nézve, azt mondhatnánk, hogy az ott élő jobbágyságot kevésbé jellemezte az elszegényedés. 1680-ban a lakosság 44%-a élt féltelken. Arányuk 1697-re nagymértékben megugrott, sőt zsellérekkel, vagyis nyolcadosokkal már nem is találkozunk. A deserta telkek visszaszorulása a lakosság növekedéséhez köthető. A jövevények féltelket fogtak fel, s az 1697-re kialakult telki állomány még 1714-re, a szabadságharc utánra is javarészt változatlan maradt. Az ábra tehetősebb jobbágyokat feltételezhetne, viszont az állatállomány száma rámutat, hogy ez egyáltalán nincs így. A törés ugyanakkor következett be, mint az előbb bemutatott Fony esetében. 1680-ban a jobbágyok még átlagon felüli igaerővel rendelkeztek, hogy aztán ezt követően minden ingóságuk mutatója nagyot zuhanjon.

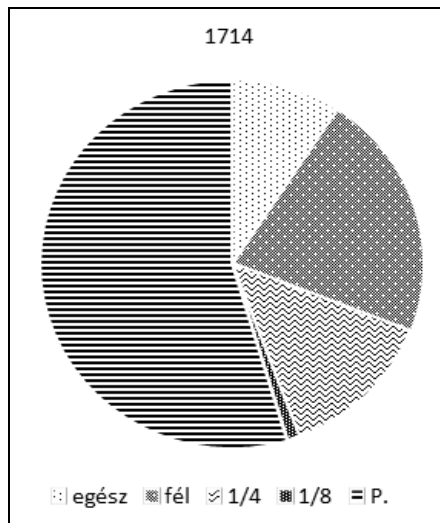
127. ábra

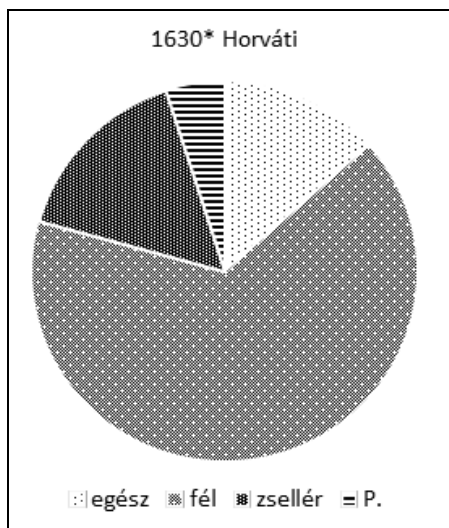
128. ábra

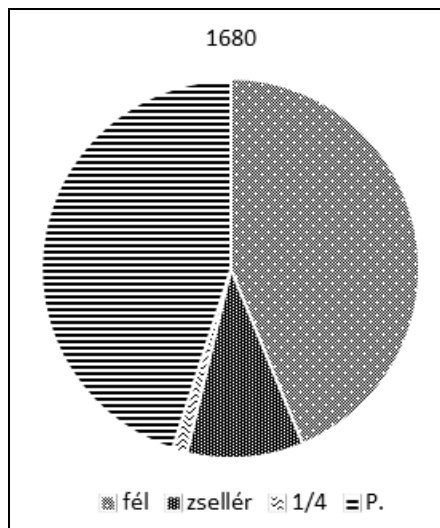
129. ábra

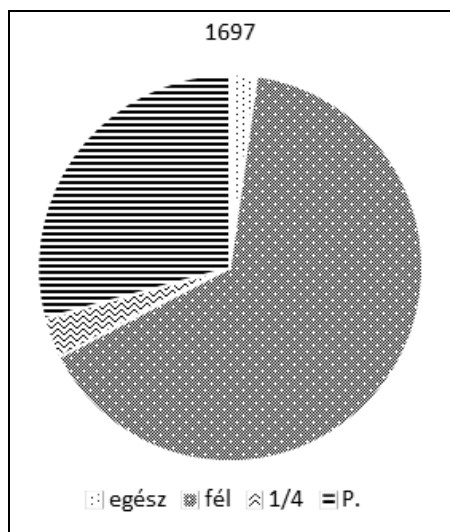
130. ábra

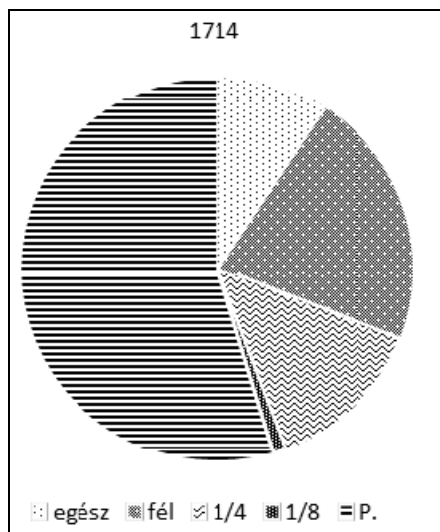
131. ábra

132. ábra

133. ábra

134. ábra

Csakúgy, mint az állatállomány esetében, az eredményeinket érdemes összehasonlítani más uradalmak adataival. Ehhez Ecsed, Szepes, Murány, s Homonna birtokait választottuk ki, két bontásban. Mivel az Eszterházy család tulajdonlása idejéről csak egy dokumentumot ismerünk, s utána következő információk már elég nagy, külön-külön hasonlítanánk össze az 1630-as év telki állománynak adatait, s a későbbi éveket. Így az ecsedi és a homonnai uradalom szolgál a század eleji számok összevetéséül.

A regéci uradalom telki állománya ekkor arányosabban differenciálódott, ábránk szerint a zsellértelek száma volt a legtöbb, de jelentős volt az egész és féltelekesek aránya. Adataink azonban elmaradnak a homonnai uradalomban tapasztaltaktól. 1623-ban Kirilly szerint 472 ½ volt az összes úrbéres telekállomány, ha azonban hozzávesszük a zselléreket is, akiknek háztartása száma 113 volt, 609-cel számolhatunk.¹⁰⁸⁹ Ezzel azt kapjuk, hogy az uradalomban élő, egészteleken élők aránya 54% volt, amely a regéci értéket magasan meghaladja. A féltelekesek száma ugyanakkor területünkön magasabb, ahogyan a zsellérteleken élőké is.

Sokkal hasonlóbb adatok tükröződnek az ecsedi részek 1614-es helyzetével. Bár Tasnád települését akkor nem mérték fel, a hiányos adatokkal azt az eredményt kapjuk, hogy a zsellértelek aránya 37%, az egészteleké 24,5 volt.¹⁰⁹⁰ Ezek nem sokban térnek el a regéci adatoktól. Ha viszont az általunk vizsgált uradalom egésztelekeseihez hozzáadjuk azoknak a számát, akik teleknagyságát nem ismerjük – a nemesi létből feltételezve, hogy egészteleken éltek – akkor már

¹⁰⁸⁹ Kirilly 1966. 461.

¹⁰⁹⁰ Ulrich 2007. 384.

nagyobb különbségek fedezhetőek fel. Nyilvánvalóan az elsődleges, ami fel-tűnő, az egész sessiót ülők számában mutatkozik meg, amely így 38,5%-ra emelkedik. Ha pedig így szemléljük az adatokat, azt látjuk, hogy bár az ecsedi uradalom népessége állatállomány tekintetében sokkal jobb helyzetben volt, a regéci uradalom telki állománya jobb képet mutat. Kevesebb pusztaság és zsellértelekkel, több egész és fél telekkel.

A murányi uradalom 1672. évi telki állományát megnézve nagyfokú telekap-rózódást láthatunk, a lakosság 11%-a élt $\frac{1}{16}$ telken. A töredéktelkesek aránya nagyon magas az uradalomban, a nyolcadtelkesek aránya 28%. Viszont nem ők alkották a legnagyobb réteget, hanem a zsellérek, arányuk 36%.¹⁰⁹¹ Az itt látható telekaprózódás, a töredéktelkesek magas száma az uradalom hegyvidéki jellegé-vel is összefüggésben van. Hisz láttuk, állatállomány tekintetében messze jobb számokkal operálhatunk, mint a regéci uradalomban. Vagyis, nem mondhatjuk, hogy a murányi uradalom jobbágysága rosszabb helyzetben lett volna csak azért, mert magas az aprótelkesek aránya.

Ugyanez mondható el a szepesi uradalommal kapcsolatban is. Bár a telekap-rózódás jelensége ott is előrehaladottabb volt már 1676-ban, s a fertályosok ará-nya is több mint 24%, egy jobb gazdasági helyzetben lévő jobbágysággal állunk szembe.¹⁰⁹² A mutató itt is az igaerő, amely négyszerese a regécinek. Mindez aláhúzza, hogy a telki állomány önmagában nem lehet a lakosság szegénységé-nek fokmérője.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ellenben az állatállomány és a telki állomány együttes változása egyértelműen egy elszegényedő jobbágyság képét tárja elénk. Egy olyan jobbágyságét, amely a környező uradalmakban tapasztaltaknál sokkal rosszabb helyzetben volt.

Ennek okaként nem jelölhető meg egyetlen tényező. Az 1714-re kialakult helyzet a 17. század eseményeivel van összefüggésben, amelyek hatásaiból a jobbágyság nem tudott kigyógyulni. Az első, jól meghatározható ilyen esemény I. Rákóczi György hadjárata volt. Az összeszámolt családfők száma óriásit zu-hant ebben az időszakban. Többen elmenekültek, mások időlegesen ugyan, de elbujdostak, megint mások a hadjáratoknak estek áldozatul. Hogy mekkora pusztítást végzett a fejedelem, illetve a császár hadserege – akik egyébként már az élelemhiány miatt fosztogattak is¹⁰⁹³ – az uradalom lakosságán, a horváti jobbá-gyok könyörgő levele mutatja meg. Fohászukat 1644. december 14-én fogalmaz-ták meg I. Rákóczi György felé. A levél megírásának napja egybeesett Rákóczi

¹⁰⁹¹ Ulrich 2019. 57.

¹⁰⁹² Ulrich 2019. 68.

¹⁰⁹³ Cseh-Szombathy 1956. 69.

csapatai nagy részének hazabocsátásával. A horváti lakosok elmondása szerint 61 embert várnának haza, de nem tudják, hogy az úr táborában vannak-e, vagy esetleg Egerbe hurcolták őket. Ezért kéri a fejedelem közbenjárását, mivel „Na[gysá]godnak vagyon módgy, hogy onat is kiszabadíthattya őket”.¹⁰⁹⁴ Hogy milyen magas a katonáskodóak száma, az abból látszik, hogy az 1630-as években 78 családfőt számoltak össze a településen.

Az 1644-es hadjárat olyan sebet ejtett a lakosságon, amelynek hatásai még az 1680-as urbáriumon is tükröződnek. Aztán Thököly kurucjai, majd a német csapatok sem kímélték az ott élőket, amely után a hegyaljai felkelés miatti megtorlás következett, rá pedig 6 évre a Rákóczi szabadságharc éreztette hatását. Ezeknek az eseményeknek az egymásutánisága vezetett a jobbágyok helyzetének romlásához. Az állatok, főként az igásállatok számának csökkenése, s a mérsékeltebb, de jelenlévő telekaprózódás a jobbágyság „közreműködésével” történt.

A szolgáló népesség megfogyatkozásával a megmaradtakra nagyobb teher hárult. Egy részük önkéntelenül süllyedt lejjebb, másik részük önként járult hozzá a jobbágyság nagyobb differenciálódásához. Ők így próbálták saját terheiken enyhíteni, a földesúri törekvéseknek ellenállni.

Mindezen folyamat gyökere az örökös jobbágyság megszilárdulásáig nyúlik vissza. A 16. századi török dúlás és a 15 éves háború az egész országra kiterjedő, s a 17. században csúcsra érő pusztasodás első löketét adták. A csapatmozgások mentén települések pusztultak el, a lakosok elmenekültek az adott területekről. Jól feltérképezett korszaka ez a magyar történelemnek. Köztudott, hogy a háborúk hatására kialakuló hadikonjunktúra a majorságok növelésére ösztönözte az ország földesurait. Ennek viszont gátat szabott a jobbágyok elmenekülése. Az emberhiány nagyfokú munkaerőkeresletet eredményezett, ami a jobbágy értékét növelte, vagyis lényegében a robot értéke nőtt.¹⁰⁹⁵

Ezt viszont nem lehetett kihasználni hatékonyan, ha a szolgáló népesség egyre fogyott. Ebből erednek azok az intézkedések, amelyek a jobbágyok megtartását, azok szökését igyekeztek meggátolni. Ezek közül a legkézenfekvőbb a betelepítés, jövevények befogadása. Területünkre is van példa ilyenre. Az urbáriumokban nyilvántartották a jövevényeket, akikkel ugyan mindig találkozunk, de számuk, megjelenésük az uradalomban egyáltalán nem volt olyan jelentős, hogy újabb lökést adott volna a regéci uradalom lakosságának növekedésének. Urbáriumokban való nyilvántartásuk melleleg azért volt fontos, mert a jövevényeknek bizonyos időszakra adómentességet adtak, vagy eleve kevesebbet követeltek tőlük, mint az ott lakókon, ezzel az intézkedéssel remélve több betelepülőt. Szintén akad példa területünkön a robotra kényszerítés általános eszközére, az ökrök vásároltatására. Volt már szó róla, hogy a szántói jobbágyokat kényszerítették

¹⁰⁹⁴ MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi 11. d. nr. 3308.

¹⁰⁹⁵ Varga János: A magyarországi jobbágyrendszer alakulása a feudalizmus utolsó századaiban. = *Korunk*, 1972. 9. sz. 1355.

béres ökrök tartására, amelyet ők erőn felül voltak kénytelenek elvégezni.¹⁰⁹⁶ A földesurak úgy is próbáltak munkaerőt „találni”, hogy az addig mesterséggel szolgáló iparosok egy részét is robotra kényszerítették, továbbá zsellérekéket telkesítettek. Ezeknél enyhébb intézkedés volt az ideiglenes teherkönnyítés eszköze, amelyet Regécen szintén alkalmaztak a summára engedés alatt. Láttuk, nem ez volt a legkifizetődőbb az uradalom számára, hisz a befizetett összeg kevesebb volt, mint a munka értéke.¹⁰⁹⁷

A jobbágyság pedig mindezek ellen a maga módján, a maga keretein belül és lehetőségeihez mérten próbált védekezni. Ennek több módja is volt. Ahogy a földesuraknál a betelepítés volt a legegyszerűbb, az alávetett rétegeknél a szökés, amelynek útja kétféle vezetett – a török területekre és a végvárakba. A regéci területen is jelentős probléma volt a jobbágyok szökése. 1689-ben még „csak” 57, 1697-ben már 90 nevet jegyeztek be bujdosóként. Az urbáriumok készítői lehetőségeik szerint igyekeztek azt is megtudni, hová költözhetnek a jobbágyok, akik családjukat is vitték magukkal. Innen tudjuk, hogy gyakran belső migráció zajlott le. Ugyanis a fugitivi coloni címszó alatt azokat is feltüntették, akik az uradalmon belül más településre költöztek. Mi ezeket nem számoltuk össze, így az 57 és 90 csak és kizárólag a regéci uradalomból elszököttek számát tartalmazza. A belső migráció iránya gyakran Szántó, Fony, Regéc és Mogyoróska volt. A külső migráció gyakorlatilag minden irányt érintett. Származtak el jobbágyok Debrecenbe, Erdélybe, Miskolcra, Kassára, Beregszászra, Napkorra, de a közelebbi területek nevei is gyakran elének tűnnek a feljegyzésekben, így Pataké, Korláté, Boldogkőé. A költözés helyének felírása, annak ismerete azért is volt fontos, mert a szökött jobbágyot visszakényszeríthették az uradalom területére. Ez történt Tirpák Jánossal is. „Elsőben eő N[agysá]gok alá atta magát, annak utána praetextus alat Cziriáki ur[am] megh fogatván, a kalodábul addigh ki nem bocsátotta, míg magát eő K[e]g[ye]lme jobbágyának nem kötötte.”¹⁰⁹⁸ Esete az örökös jobbágyságra kényszerítés tipikus példája. Mikor Tirpák kísérletet tett lakhelye elhagyására, a jobbágyszökések, költözés országos méreteket öltött, a folyamat során mind többen kerekedtek fel. Az 1660-as évektől számolhatjuk a tömeges költözés időszakát, amelynek a kuruc ellenes harcok, s a felszabadító háborúk még nagyobb löketet adtak. A költözőköt az új, felszabadult mezőgazdasági területek, s a jobb életminőség lehetősége vonzotta. Hatására a szabadköltözők rétege nagymértékben felduzzadt, s azon belül is különböző rétegek jöttek létre.¹⁰⁹⁹ A 18. század elejére a jobbágyok elszökése olyan méreteket öltött, hogy már nem csak a megyék, de az uralkodó is kénytelen volt rendeleti úton közbelépni. Ilyen volt a Tirpák esetében is látott visszakényszerítés. A fo-

¹⁰⁹⁶ MNL OL E 554. I. Szalay Gyűjtemény 1701. t.sz. Szántói lakosok supplicációja, fol. 93r.

¹⁰⁹⁷ Vö. Varga 1969. 111–113.

¹⁰⁹⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹⁰⁹⁹ Varga 1969. 290.

lyamat azonban nem állt le, s legfőképpen az ország keleti végeiből költöztek a fejlettebb, nyugati területekre. A szökés Szabolcs vármegyét érintette az egyik legsúlyosabban. 1698 és 1718 között 345 jobbágycsalád költözött el a megyéből, amelyekből 9 Abaújban, 267 pedig Zemplénben kezdett új életet.¹¹⁰⁰

Gyakori eset volt még a jobbágyterhek lerázására az egy kenyéren élés. Leggyakrabban családtagok esetében figyelhető meg a jelenség, amikor egy házasuló korba jutó, vagy már nős személy maradt a családi telken, s előfordult, hogy három család is használt egyazon jobbágysessiót. Ezáltal kevesebb adó és robot jutott a családokra, s többet fordíthattak saját gazdaságaikra. A Rási család nagyot profitált is ebből. András, Mihály és István Fony falvában éltek, s bár családi kapcsolatuk (apa, fiú, egytestvér) nem tisztázott, a rokonság kétségtelen. E.K.V. jegyzeték fel nevük mellett 1697-ben, jelezve, hogy egy kenyéren vannak. Példájuk megmutatja, hogy nem feltétlen a szegénysorba kerülés miatt éltek így a jobbágyok. Hiszen a Rási család féltelkesként összesen 11 ökröt, 4 tehenet, 45 juhot, 17 sertést tartott, ezen felül még szőlővel is gazdálkodtak.¹¹⁰¹

Ismerve azt a tendenciát, hogy a jobbágyok igásállataikat is eladták, csak azért, hogy kevesebb robot terhelje őket, feltehetjük a kérdést, hogy az igásállatok számának csökkenése köthető-e ehhez a jelenséghez? A válasz egyértelműen igen. A marhák leadása nem újkeletű jelenség, már Alaghy Menyhért is panaszkodott a jobbágyság ezirányú tevékenységére. „Nagy difficultas az is az szolgálatban ez jószágban, hogy az szolgálattul meg akarván az gazdag dús jobbágyink menekedni, csak az szőlőre igyekeznek, marhát nem tartanak, földet, fűvet, rétet mindazáltal annyit vesznek, az ment azok, kik marhával szolgálnak.” Tisztartójának, Aszalay Istvánnak így meghagyta, hogy azokat, akik így cselekszenek, 100 Ft bírság alá vegye.¹¹⁰² Ezzel párhuzamosan pedig egy másik törekvés is élt a jobbágyok között, amelyet legjobban az 1689. évi urbárium bevezető szövege ír le. „*A szegény jobbágyok kezdetek ily cautiót elő venni, s élni is vele, hogy a maga sessióját (telekét) el hagyván, félre való helyen (gyümölcsös kertben, vagy falu közönséges földén) épít magának házat, és azt nevezi szemeten való háznak. Ez arra való, hogy se cenzust, se munust ne fizessen, ne is szolgáljon úgy, mint a többi, oka: mert ahoz semmi rét, föld ninczen. Azomban elhagyot telekinek minden alkalmatosságát éli.*”¹¹⁰³ Az ez után olvasható rendelkezés szerint ekkortól az ilyen helyre költözött jobbágyoktól is cenzust és munerát követteltek meg, lényegében telkesítették őket. Komlóska esetében ők adták a fertályosokat.

¹¹⁰⁰ Bársony István: Népeességmozgás a Tiszántúlon a török kiűzésének évtizedeiben. In. *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Ráczy István, Debrecen, 1998. 163.

¹¹⁰¹ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

¹¹⁰² Varga 1969. 111.

¹¹⁰³ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

Tehát, amit látunk a kisebb telekre költözés, igásállatok leadása egyrészt valóban az elszegényedésből fakad. Másrészt viszont nem állíthatjuk teljes bizonyossággal – sőt, tévednénk is –, ha azt mondanánk, hogy minden, a zsellérség felé törekvő elemet az elszegényedés hajtott volna. Ezt éppen az Aszalaynak címzett levélből tudjuk meg: „*gazdag dúz jobbágyink menekedni, csak az szőlőre igyekeznek*”. Saját szántógazdálkodásukat feladva fordulnak a több munkával járó, de jövedelmezőbb szőlő felé. A szőlő a térség mentsvára. A szegényeknek azért, mert elszegényedésük gátját jelenthette, a módosabb jobbágyoknak pedig további felemelkedésük biztosítója volt. Ezért is érintette érzékenyen a Hegyalja lakosságát, amikor a szőlőbirtokok egyre jobban kevesek kezén összpontosultak. Ezek a kevesek egy része viszont maga is jobbágy volt egykor, akik nemeslevél szerzésével emelkedtek ki a jobbágyorsból.

A címeradományozás már a középkorban is dívott, köszönhetően annak, hogy a nemesség társadalmi határa nem volt zárt. Sőt, régi, birtokos nemesi családok is kaphattak ilyen levelet, amely tulajdonképpen csak egy megerősítés volt nemesi származásukban. Viszont mivel ezen társadalmi réteg nem volt zárt, meg volt a lehetősége új elemek beolvadásának, amelyre az armális adományozása adott lehetőséget. Ennek hatására a nemesi réteg olyan mértékben felduzzadt, hogy három rétege alakult ki. A kurialista nemesé, a birtokos nemesé és az armális nemesé.¹¹⁰⁴

A nemesek és városi polgárok mellett azonban az armálisok messze túlnyomó többségét az ignobilitas, vagyis a parasztsághoz tartozók kapták. Bár e szó alatt a jobbágyságra asszociálunk, valójában a parasztság rétege ennél jóval színesebb volt.¹¹⁰⁵ Ide tartoztak nem csak a függésben lévők, de a szabadmenetelűek és a mezővárosi parasztok is.

Ennek megvolt a maga, legális útja. Ennek első lépéseként az adott jobbágy földesurának kellett beleegyeznie, ami nem volt egyszerű, hisz számára ez azt jelentette, hogy munkaerőt veszít. Viszont ennek ellenére egyáltalán nem volt ez lehetetlen. Urbáriumainkban gyakran találkozunk az „eximálta”, „inscribálta” kifejezésekkel, amely természetesen közel sem egyenértékű a jobbágynemesítéssel, de annak egyik első lépcsőfoka volt. A két szó tartalmilag nem teljesen azonos. Az inscriptió a jobbágy személyének szólt. Azt jelentette, hogy egy bizonyos összeg fejében a jobbágy szabadon használhatta úrbéres telkét. De csak addig, amíg az összeget a földesúr vissza nem fizette a részére. Az eximálás viszont a teleknek szólt, ismét bizonyos összeg fejében, de a mentesség már több generációt érintett.¹¹⁰⁶ Mivel ezeket a kiváltságokat gyakran nem kevés összeg

¹¹⁰⁴ Szálkai Tamás: *Armálisok és armalísták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján*. Doktori értekezés. Debrecen, 2010. 9.

¹¹⁰⁵ Szabó 1976/b. 37–39.

¹¹⁰⁶ Szabó István: A jobbágy megnesemítése. = *Turul*, 55. 1941. 20.

letételéhez kötötték, evidens, hogy csak a gazdagabb jobbágyrétegnek volt erre lehetősége. Az általunk vizsgált területen pedig a szőlő jelentette a kiutat a jobbágyi iga alól. Egyből értjük, miért igyekeztek a szőlőbe.

A regéci uradalomban is találunk példát mind az exemptióra, mind az inscriptióra. Mindkettőről olvashatunk már az Eszterházy alatt készült urbáriumban. Baskón 9 mentesített személyt írtak össze, akik közül ketten nemesek voltak. A szabadosok száma 41 volt. Az exempta telkek mennyisége pedig már akkor 74-re rúgott. Ha a 17. század a népességfogyás, munkaerőhiány korszaka, milyen megfontolásból adtak manumissiót levelet jobbágyaiknak? Két okból. Az egyik a pénz, amivel a földesúr kölcsönhöz juthatott, a másik pedig a népességnövelés. Ezzel az engedménnyel ugyanis megakadályozhatták, hogy a jobbágy elszökjön. Még szabados, vagy éppen armális nemes formájában is jobb volt megtartani a lakosságot, mint a pusztatelkeket számolni. Azok ugyanis nem fizettek.

A módosabb jobbágyoknak tehát az exemptió, inscriptió után megvolt a lehetőségük jobbágyi jogállásuk elhagyására. Jobban mondva, megvételére. Így tett a tállyai Megyessi Mihály, aki „jobbágy volt, de (...) meg vette magát örökségül”.¹¹⁰⁷ Természetesen ennek is megvolt a maga hivatalos útja, a supplicatio beadásával, taxa kifizetésével stb.¹¹⁰⁸

Sokan voltak azonban, akik az illegális utat választották, s földesuruk beleegyezése nélkül jutottak nemeslevélhez. Az alsóvadászi Kerekes István is ezt az utat választotta. Ő Miskolcra szökött, ahol „ura ellen nobilitáltatta magát, most nemes ember”.¹¹⁰⁹

Mindezek fényében hogyan alakult a regéci uradalom társadalmi tagozódása? Azt látjuk, hogy a 17. század közepére a lakosság száma mintegy felével esett vissza. Az országon végigsöpörő jelenség az állandó háborúskodásnak volt köszönhető. A visszaesés az ország lakosságának számában is kimutatható. A 15. század végén 4 millióra tehető a népesség, s ez a szám a 17. század elejére sem változott. Sőt inkább csökkenésről beszélhetünk. Ezt az 1707-ben és 1715-ben készült dica összeírásokból tudhatjuk. Míg a szabadságharc közepén a felmérés 226 000 családot jegyzett fel, addig 8 évvel később ennek már a felével sem találkozunk. N. Kiss István több problémára is felhívja a figyelmet, amely az 1715-ös összeírást övezi, így annak nagyfokú pontatlanságára, de ő is kiemeli, hogy az 1709-es pestisjárvány mintegy félmillió áldozatot követelhetett Rákóczi államának területén.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁷ MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 054.

¹¹⁰⁸ A címeradományozás folyamatára, s a nemeslevél részeire lásd: Szálkai 2010. 10–27.

¹¹⁰⁹ MNL OL E 156 a. Fasc. 061. No. 012.

¹¹¹⁰ N. Kiss István: Új adatok Magyarország demográfiai fejlődéséhez (XVI–XVII. század). In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér emlékévkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc, Bp., 1984. (továbbiakban N. Kiss 1984/b.) 220–221. A dicalis összeírások problematikájára Bakács István hívta fel a figyelmet. Mint írja, az abban szereplő népesedési adatokat fenntartással kell kezelni, mert nem csak a jobbágyság, de a földesurak is arra törekedtek, hogy kevesebb jobbágyportát írjanak össze a dicátorok. A lakosság indo-

Buza János feltételezi, hogy a demográfiai stagnálás mellett a kontinensen mutatkozó születésszám növekedés nálunk is tapasztalható volt a vizsgált korokban.¹¹¹¹ Ehhez megvizsgáltuk a fiúgyermekesek változó számát.

Év	1646	1680	1689	1697	1714
Jobbágháztartások	439	435	228	228	207
Fiúgyermekesek	248	234	142	278	77

139. ábra

A feltüntetett adatoktól nyilvánvalóan több gyermek élt az uradalomban, hiszen a leánygyermekeseket nem számolták, továbbá, nem tudjuk azt sem, hogy mi volt az a tól-ig kor, amelyben bejegyezték a gyerekeket. Mivel a fiúk feljegyzésének egyik indoka a jobbágyok utánpótlásának felmérése volt, úgy gondoljuk, hogy a gyermekeket 5–6 éves koruktól írhatták be, amikortól szüleiknek tudtak segíteni a gazdaságban, s jegyzésük házasságukig, házasságukig tarthatott.¹¹¹² Viszont az ábra eredménye megmutatja, hogy területünkön a gyermekek számának változása együtt mozog a jobbágycsaládok változásával. A legnagyobb zuhanás viszont az 1714-es összeírás mutatja. Ez szintén többszörös hatás eredménye. A pestisjárvány és a szabadságharc miatt nyilván sok kiskorú nem élte meg a felnőtt kort. Akik igen, azok pedig vagy elbujdostak, vagy katonaszkolásból nem tértek vissza.¹¹¹³

Az eddig bemutatott események, továbbá a tájegység sajátos szülőmonokulturális jellege hatással volt a jobbágyok és a nemesség differenciálódására.

ka érthető, nem szeretett volna túl sok állami adót fizetni. Ezen a ponton elgondolásuk érinti a földesurakéit. Ők azért támogatták jobbágyaikat az összeíróknak mondott adatok meghamisítására, azért segítettek nekik ideiglenesen egyúve költözni, hogy a jobbágyok fizetőképességét saját maguknak tartsák meg. De nem csak ezért kell fenntartással kezelni a dica jegyzékek adatait, hanem azért is, mert maguk az összeírók is nagyon gyakran pontatlanok voltak, s esetleges jelleggel jegyeztek hol nagyobb, hol kisebb telkeket. Vö. Bakács 1957. 51–81. Mindezen megfontolásból döntöttünk úgy, hogy a regéci uradalom esetében a népesedési adatok vizsgálatokhoz az urbáriumok összeírásait használjuk.

¹¹¹¹ Buza János: A török kori Magyarország gazdaságtörténete. In *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Szerk. Honvári János, Bp., 2001. 81.

¹¹¹² A Batthyány uradalmakban kivételes módon mind a fiúkat, mind a lányokat feljegyezték, egészen egyéves kortól húszéves korukig. Zimányi Vera – J. Újváry Zsuzsanna: „Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek?”. Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulságai. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Tóth István György, Bp., 2002. 467.

¹¹¹³ Az 1646-os adatokat összehasonlítva a rohonc-szalónaki uradalom 1648-as adatával megdöbbentő különbséget láthatunk. Utóbbi estében 5 470 fiúgyermeket jegyeztek fel 5 006 családfő mellett. Zimányi Vera – J. Újváry Zsuzsanna: Család- és háztartásvizsgálat egy 17. század közepi „uradalmi népszámlálás” alapján. In *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk. Ötvös István, Piliscsaba, 2004. 54–57. A regéci adatok még a patakítól is messze elmaradtak. Ott 1632-ben 789 fiúgyermeket számláltak. Makkai 1954. 179–235.

Év	1646	1680	1689	1697	1714
Marhával szolgálók	87	33	24	26	22
Gyalogszeresek	264	118	144	108	31
Szabad és mentes nemesek	112	108	82	127	125
taksás nemesek	59	159	130	157	87

140. ábra

Természetesen a nemesi elemek legnagyobb része a mezővárosokban tömörült, azon belül is Tállyán éltek a legtöbben. Egy részük felemelkedett gazdag jobbágy volt, másik részük viszont jómódú paraszti családba beházasodott nemes, amely eredetileg paraszti familia elkezdett nemesi kiváltságok szerint élni.¹¹¹⁴ Nem célunk részletekbe menően vizsgálni a társadalmi folyamatokat, a mezővárosok lakosságát, s az ott élő jobbágyok-nemesek viszonyát, hisz azt már többen is megtették előttünk.¹¹¹⁵ Néhány mondatot mégis szólnunk kell az 1714-es évnél tapasztalható számok körül. Két dolog feltűnő: a gyalogszeres jobbágyok számának több mint 70%-os csökkenése, illetve hasonlóan a taksás, jobbágytelken ülő nemesek csökkenése.

Az eredményeket a Rákóczi szabadságharc számlájára írhatjuk fel. A 207 jobbágycsalád közül sokan vállaltak valamilyen szolgálatot, kerülők, béresek, levélhordók voltak, illetve az eddiginél is több az olyan családfő, akit miserialis-ként jellemeztek. Ők mind a koldusok, nyomorékok csoportját erősítették, akik dolgozni nem tudtak.

A jobbágyi sessiót ülő nemesek a mezővárosokból, különösen Tállyáról tűntek el. 136 taxafizetőt jegyeztek fel a mezővárosban, akik közül ketten voltak vargataxások fejenként 3 pár saruval. A 136-ból mindössze 56-an bírtak címereslevelet, ami a taxafizetők 41%-át teszi. A többiek jobbágyi jogállásúak voltak, akik úrbéres kötelességeik megváltása gyanánt fizettek. A nemesek és jobbágyok által fizetett taxapénz 555,90 MFt-ot tett ki Tállyán. A taksás nemesek száma a későbbiekben sem állt meg a csökkenés útján. 1730-ban csupán 30 ilyen személyt jegyeztek fel, míg az exempta házban élő, illetve szabad nemesek száma 108-an.¹¹¹⁶

¹¹¹⁴ Orosz 1960. 39.

¹¹¹⁵ Orosz 1960. 3–70., Papp Klára: Együtt élő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megye mezővárosaiban. In. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 16.* Szerk. Gazdag István, Debrecen, 1989. 21–32., Bencsik János: Nemesek, polgárok és parasztok együttélése a kora újkori Tokajban. In. *Város és társadalom a XVI–XVIII. században. Studia Miskolcensis I.* Szerk. Bessenyei József – Fazekas Csaba, Miskolc, 1994. 125–141., J. Újváry Zsuzsanna: Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében. = *Történelmi Szemle*, 1979. 3–4. sz. 577–591.

¹¹¹⁶ MNL OL E 197 Acta radicalia 2. cs. 3. fasc. Vegyes vagyoni jogi, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1563–1739. nr. 187.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozatunkban megpróbáltuk feltárni a regéci uradalom 17. századi gazdaságát, kitérve néhány társadalmi adatra is. A lakosság számának vizsgálatából az látható, hogy egyértelmű törés mutatkozik a nagyobb háborúk mentén. I. Rákóczi György hadai, illetve a császári csapatok meghatározó pusztulást hoztak a lakosság körében.

Csökkenő népesség, csökkenő igaerő az, ami az egész 17. századot jellemzi. Akármennyire is igaz, hogy a szőlőbirtokok kiút lehetőségét adták meg a jobbágyoknak, illetve a szabad elemeknek az elszegényedés lejtőjéről, összességében egy erejét elvesztő, egyre lejjebb süllyedő jobbágyi társadalommal állunk szembe. Helyzetüket csak tovább rontották a területet elhagyók, elbujdosók, illetve a mezővárosokba beköltöző nemesek, s taxára engedett jobbágyok. Utóbbi réteg egyre inkább megfigyelhető növekedése két tényezőre is hatással volt. Az egyik éppen az oly sokat emlegetett elszegényedés. Mindamellett, hogy a folyamat kétségtelen, a szolgálok köréből kiesettek (nemesítettek és gazdagodó jobbágyok) miatt a megmaradt jobbágyréteg még szegényebbnek tűnik. Másrészről pedig a szolgálatmentesek növekvő rétege az állatállományi adatokat is befolyásolja, főként Tállyán és Szántón. Azok a szolgálok, akik fizettek úrbéres kötelezettségeik után, nem kerültek teljes felmérésre az urbáriumokban. Csupán az állatuk ült sessió méretét ismerjük, azt nem, hogy hány ígásállatot tartottak. Nem is volt szükség ezen adat feljegyzésére, hisz sem gyalog, sem marhával nem szolgáltak. Ugyanezen okból csökkent a feljegyzett szőlők száma is. Fizetéssel tartozó jobbágyok szőlőit nem mérték fel. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a jobbágyi művelésű szőlők száma ne csökkent volna, hiszen a beköltöző nemesek, illetve a felvidéki városok is mind több szőlőt vásároltak fel, viszont a 113. ábra adatait valamelyest torzítja a taxát fizető jobbágyok fel nem mérése.

A szolgáló népesség, egyáltalán a lakosság összességének helyzete a telki állomány változásán is megmutatkozik. A törpetelkesek megjelenése, a pusztasodás, egykenyéren élés csak aláhúzza az elmondottakat. A jobbágyság elszegényedésének mértékét a más birtokokkal való összehasonlítási adatok mutatják meg számunkra. Különösen figyelemre érdemes az egy háztartásra jutó ígásállatok aránya. Nemcsak messze alulmarad ez az országos átlagszámtól, de ilyen

alacsony számmal összehasonlításainkban sem találkoztunk. Egyedül a rohonczalonaki adatok mutatnak hasonlóságot, de még azok is jobbakká bizonyultak a regéci adatoknál.

A népesség megfogyatkozása új folyamatokat indított be. Ez kihatással volt az uradalom adózási, illetőleg szolgálati rendszerére is. Egy-egy település taxára engedése esetünkben is megjelenik. Lehetne ezt az adott helység megerősödésével összefüggésbe hozni, viszont nem minden esetben szembesülünk ezzel. Bár Alsóvadászban az egy háztartásra jutó igásállatok száma viszonylag magas, a településen nagyfokú pusztasodás figyelhető meg. Mezővárosaink esetében ugyanez a helyzet. Bár kétségtelen, hogy van tőke a településen, a jobbágyok elszegényedtek. Ez az oka annak, hogy később lemondtak az egy összegben fizetett adóról, amely erre a rétegre sokkal nagyobb mértékben nehezedett. Maga Tállya az 1670-es évek közepére oly pénzszűkével küszködött, hogy a város vezetése kénytelen volt többször is nem kevés kölcsönhöz folyamodni. „(...) az elmúlt néhány siralmas, nyomorúságos, s háborúságos esztendőknél sok számtalan szorongató szükséghi és expensái lévén szegény városunknak az sőrő hatalmas szállókra, s gazdálkottásokra, azomban városunk[na]k sehonnán semmi jüvedelme nem lévén, kényszerítettünk egyszeris, másszor is esztendőnkint venni ezer vagy tíz száz magyar forintokat (...).”¹¹¹⁷ Az 1000 forintos összeget a tállyai Konczos Erzsébet folyósította a városvezetés számára, aki akkor már Pataki György felesége volt. A segély természetesen nem járt ingyen. Pataki Györgyné a Nyerges szőlőt kapta érte cserébe, amelynek még a dézsmakötelezettségét is eltörölték. A tállyai vezetés, hogy kifejezze háláját, nem állt meg ennyinél, hanem örökjogon adományozták az értékes szőlőt Konczos Erzsébetnek, s leszármazottjainak.

A népességváltozás, illetőleg egyes települések taxára engedésének hatása a szolgálati rendszerben úgy csapódott le, hogy a megmaradt szolgáló jobbágyságra nagyobb teher hárult. Emiatt, s ez ellen a jobbágyok amint, s ahogy tudtak, szót emeltek. Erre két útjuk volt. Vagy könyörgő levéllel keresték meg urukat, amelyre egyébként nem sok példa maradt fenn területünkön, vagy pedig az összeíróknak panaszkodtak, remélve, közbenjárhatnak ügyükben. Ilyen csak a legkritikább esetben történhetett. Az urbáriumokban a jobbágyok szolgálatainak olvasásakor folyamatosan élénk tűnik ugyanis az a frázis, miszerint valamely település szolgálati megváltása miatt más települések jobbágyait hajtják úrdolgára. Ahogy pedig haladunk időben előre ezen dokumentumok olvasásában, láthatjuk, hogy nem a tisztartók, akiknek korábban panaszkodtak, voltak azok, akik segítettek nekik, hanem a jobbágyok próbáltak kiutat találni terheik alól. Ezt úgy oldották meg, hogy béreseknek fizettek, hogy a nehezebb munkákat helyettük elvégezzék. Még ez is elviselhetőbbnek bizonyult, mint marhával, vagy gyalog robotolni, s így legalább a jobbágyoknak is több ideje volt saját gazdaságával foglalkozni.

¹¹¹⁷ MNL OL E 197 Acta radicalia 1. cs. 1. fasc. Vegyes vagyoni jogi iratok 1323–1770. nr. 46.

A munkaerőhiány az uradalom allodiális gazdálkodásában is változást idézett elő. Ez a bérmunkások, s idénymunkások egyre szélesebb körű alkalmazásában mutatkozik meg. A fizetett szőlőmunkások megjelenése viszont nem csak ennek köszönhető. A nagy jövedelmet biztosító szőlőtermelést nem volt célszerű veszélyeztetni a jobbágyok robotmunkájával. Nem azért ment tönkre, vagy került rossz állapotba egy-egy szőlő, mert a jobbágyság nem tudta szakszerűen művelni – hiszen a jobbágyság nagy részének magának is volt szőlője –, hanem mert nem akarta. A hanyagságuk pedig sok ültetvényben kárt tett. Kifizetődőbb volt inkább a fizetett bérmunkások alkalmazása.

Az uradalom allodiális gazdálkodásának vizsgálatát több részre bontottuk, amelyben a meghatározó elv természetesen a gazdasági ágak és egységek voltak. Ennek megfelelően a szőlő-, szántó-, rét- és erdőgazdálkodás külön került bemutatásra, ahogy az állattartás és az annak otthont adó majorközpontok is.

Hegyaljai uradalom lévén nem meglepő a szőlőterületek fontossága. A fennmaradt források jelentős része ezen mezőgazdasági ágazathoz kapcsolódik. Az uradalom dokumentumainak vizsgálata azt mutatja, hogy ezzel kapcsolatban egy jól, s komplexen működő rendszert hoztak létre, amelynek különböző szintjei voltak, s ezt a rendszert alakították is. Az egyik lényeges változás, ami felfedezhető a század eleji és végi feljegyzések összehasonlításával az az, hogy az allodiális szőlőket igyekeztek egy tagba szelektálni, amely szelekció a rosszul termő, illetve parlag/parlagodó területeket érintette. Ennek is megvoltak azonban a maga előzményei. Az említett termelési racionalizáció mögött az az elképzelés állt, hogy az egymáshoz közel elhelyezkedő szőlők művelése sokkal könnyebb, legyen szó akár az egyes munkák elvégzéséről, akár a munkaerő mozgásáról, illetve a jobb állapotban lévők kevesebb ráfordítással is több termést hozhattak. Még mielőtt azonban ez az elgondolás megszületett volna, a Rákóczi család, illetve a termelést irányító embereik az ellenkező irányvonalat képviselték: minél több szőlőt becsatolni az allodiális termelésbe. Ennek eredményeként 1680-ra már közel dupla akkora volt az allodiális szőlőterület, mint 1646-ban. A 17. század ezen időszaka azonban egybeesett az egész országra jellemző munkaerőhiánnyal, amely a jobbágyok elmenekülésével, a háborúk okozta népességfogyással, s a tömeges nemesítésekkel van összefüggésben. Ennek a folyamatnak a hatásai pedig a megszorított allodiális szőlőbirtokokon is megmutatkoztak. A 45 szőlőből (1680-ban) 7 volt teljesen puszta, további 7 pedig műveletlen, elburjánzott. Minden bizonnyal ez a kép járulhatott hozzá a fentebb említett racionalizációhoz, amelynek első lépése volt a rossz termésű szőlőterületek dézsmára osztása, eladása vagy bérbeadása volt, s amely intézkedésekkel az uradalomnak kettős haszna is származott. Az addig kihasználatlan területek újra bevételt termeltek – amely a rendelkezések, főleg a dézsmára osztás, fő célja volt –, s a jobbágyság is szőlőterületeket nyert, amelyből a városiak és nemesek tömeges megjelenése miatt egyre jobban kiszorultak. Bár ezen intézkedések már az 1660-as évektől, ha csak nagyon ritkán is, de jelen voltak, a legnagyobb változást a regé-

ci szőlőket 1686-tól kezelő kamarai vezetés eszközölte. 1691-ig drasztikusan csökkentették az allodiális kezelésben lévő szőlők számát. Vagyis a már többször említett átalakítás nagyobb léptékű előirányozása inkább köthető a Szepesti Kamarához, mint a Rákóczi családhoz. A Kamara hamarabb felismerte, hogy jövedelmezőbb kiadni bérbe vagy dézsmába az említett területeket. Az ekkor kialakult rendszert vitte tovább II. Rákóczi Ferenc is, aki, miután visszakapta családí birtokait, nem eszközölt további változtatást. Lényegesebb változtatásnak csak a tállyai és szántói szőlők közös kezelésbe vonása tekinthető.

Az intézkedések eredménye a termésmennyiségen lehetne mérhető. A feltételes mód azonban nem véletlen. A mezőgazdasági termelést több tényező is befolyásolta, s ez a 17. század során fokozottan igaz volt. Ezek részletezése előtt ki kell térnünk a korszakon átívelő terméseredményekre. 1650-ig exponenciális nő ez az érték, majd az említett éven megtorpanást, sőt, jelentős visszaesést tapasztalunk. A jelenség nem egyedi, az egész térséget érinti, amely alapján ennek háttérként nagyobb volumenű eseményt kell keresnünk. Általában a régiót érintő háborúkat lehet felelősnek megtenni ilyen esetben, azonban II. Rákóczi György seregei csak 1655-ben indulnak Lengyelország felé, érintve uradalmunkat is. Így csak az időjárást tudjuk megtenni bűnösnek, amelyet a regéci provizor levele is alátámaszt. Nem ez volt az utolsó év, amikor az időjárás közbeszólt. Az 1680-as évek magas terméseredményei után az 1689-től tapasztalható fokozatos csökkenés 1696-ban érte el a mélypontját, amely időszak egybevág a kis jégkorszak periódusával. A 18. század első évtizedei még rosszabb eredményeket mutatnak, amely egyértelműen a szabadságharc velejárója volt. A terméseredményekkel kapcsolatban még egy fontos pontra ki kell térnünk. A források vizsgálata a majorsági borbevételek csökkenése mellett azt is kimutatta, hogy a dézsmaboroknál ugyanez, sőt nagyobb mértékű visszaesés figyelhető meg már 1650-től. Ez összehasonlításban semmiképpen sem azonosítható a majorsági szőlőterületek növekedésével! A jelenség inkább a szőlő-kiváltságolásokkal hozható összefüggésbe.

Összegezve van tehát szándék a Rákóczi család részéről arra nézve, hogy változtasson a szőlőtermelésen, azonban a kevésbé kifizetődő módszert alkalmazták a rossz termésű földek megtartásával. De még így magasabb terméseredményekkel találkozunk korszakunk elején. Miért? Úgy véljük, a fentebb említett tényezők állhatnak a háttérben. A kis jégkorszak, illetve a háborúk, azoknak minden velejárójával.

Hasonló központosítás figyelhető meg a szántóművelés területén. A szőlőterületektől eltérően azonban itt nem húzható éles vonal, amely megadná a változtatás kezdeti időpontját. Amit látunk az az, hogy 1646 és 1712 közötti időszakban folyamatosan nőtt a majorsági szántóként nyilvántartott területek nagysága. A leglényegesebb változtatás azonban mégis az, hogy a növekedés is meghatározott területeken történt, szántóművelési központokat alakítva ki a Szerencs partak folyásának irányában. Ezek a központok Fonyt, Tállya-Rátkát és Szántót jelentették. Viszont az adat csalóka lehet, mivel a tényleges vetésterület csupán

csak a harmada volt a feljegyzetteknek. Miért nem használták ki a rendelkezésre álló szántóterületeket? Az egyik válasz – amellet természetesen, hogy a földrajzi helyzet ezt eleve meghatározza – az uradalom profiljában rejlik. A szolgáló népesség csökkenésével a megmaradt munkaerőt inkább használták a szőlőkben, igaz, ekkor már nagy odafigyelést nem igénylő, ugyanakkor tömeges munkákra. Másrésztől nem is volt szükség arra, hogy maradéktalanul művelés alá vegyék a földterületeket. Nem volt rá szükség, mivel az adatok arra engednek következtetni, hogy az allodiális gazdaságok fenntartásának elsődleges célja nem a kereskedelemben való részvétel, hanem a belső gazdaság fenntartása volt. Ugyanez igaz a szőlőtermesztéssel kapcsolatban. Hiába tudjuk, hogy a 17. század elején élénk borkereskedelmi kapcsolat jellemezte az uradalmat, a későbbi dokumentumokban ennek nyoma sincs, a majorsági és dézsmaborokat a kocsmákon adták el belső fogyasztásra, mellesleg nem kis haszonnal. A szántóföldi növénytermesztés termékeit is belső fogyasztásra szánták – alkalmi munkások, béresek, officíálisok fizetésére, megvendéglésre stb. De ha a földterület kihasználatlan, kevés a munkaerő, miért gyarapodik a földterület? A jelenség éppen, hogy a pusztásodással van összefüggésben. Az elhagyott, korábban jobbágyi művelés alatt álló földeket az allodiumokhoz csatolták. Tehát a szántóföld növekedése leginkább az uradalom lakosságának csökkenésének, illetve annak a mutatója, hogy a jobbágyok egy része nagyobb hasznot látva a szőlőtermesztésben, felhagyott a szántóműveléssel.

Ahogy a szántógazdálkodás, úgy az állattenyésztés is másodlagos szereplő volt az uradalom gazdasági szervezetében. A majorközpontokban kialakított állattartás elsődleges feladata szintén a birtok személyzetének ellátását szolgálta. Jelentősebb hús és tejgazdaságról nem beszélhetünk. A majorokban tartott állatok közül a juhok száma volt számottevőbb, sőt, kijelenthetjük, hogy a juhtartás volt az, amelyre több gondot fordítottak, s ezen ágazaté volt a vezető szerep. Viszont, ha végigtekintjük a vizsgált korszakunk inventáriumait, nem a legidillibb kép rajzolódik ki előttünk a majorközpontokkal kapcsolatban. Romos, dűledezőfélben lévő aklok, pincék, használhatatlan gazdasági épületek, amelyek pusztulásáért több helyen is a német csapatokat tették meg. Bár a helyzet valóban nem a legtökéletesebb, mégsem jelenthetjük ki, hogy a regéci majorgazdálkodás elmaradott lett volna. Megvoltak a maga hibái, kétségtelen, de a rendszer működött, s mindezek ellenére el tudta látni az uradalmat, s a majorság kiterjedt személyzete is egy mutató ugyanerre.

Ipar terén három részt tudunk elkülöníteni. Az üvegművességet, sör- és pálinkafőzést, illetőleg az uradalom területén ipari tevékenységgel foglalkozó lakosságot.

A regéci birtok első hutáját igencsak későn, 1698-ban alapították II. Rákóczi Ferenc kezdeményezésére. Az üvegműhelyekkel csak nyert az uradalom. Egyrésztől az addig nagyrészt kihasználatlan erő és pénzforrást jelentő erdősegeket – amelyek nagy kiterjedésűek voltak Regéc körül – hasznosíthatták. Ebből a

szempontból pedig érthetetlen, miért nem hoztak létre már korábban ilyen hutákat az uradalom területén. Főleg úgy, hogy tudjuk, más Rákóczi birtokokon volt, hogy egyszerre két ilyen létesítmény is működött. Tovább növeli ezt a kérdést az üveghuta alapításának másik haszna, a borosüvegek készítése. Bár az esetek legnagyobb részében a bor tárolására, szállítására hordókat alkalmaztak, a század végétől az úgynevezett sótos üveg is előkerült a bepincézések alkalmával. Az üveghuta Rákóczi-kori fejlesztéséről nem igazán beszélhetünk. Azt befolyásolta annak kései alapítása, majd a szabadságharc, amelynek következtében az üvegműhely is károkat szenvedett. Viszont látjuk jelét a művelés fellendítésének. Ez a Szilvássy István udvarbíró által építtetett kötőrő malomnál mutatkozik meg, amely gyorsabbá tette az üvegekészítés folyamatát. Ezt leszámítva a regéci huta a makovicai, egyben a kor technikai szintjén állt három kemencével, malommal, munkásoknak épített házakkal, istállókkal, kiépített csatornarendszerrel. Az ipari létesítmény felépítése volt az uradalom feladata. Annak működtetésének, s esetleges újítások létrehozásának terhe – pl. táblanyújtó kemence, több munkás tartása – már a bérlő vállalt nyomta. A regéci huta ugyanis követve a kor szokásait, bérlői rendszerben működött. Mivel az üvegművesség nagy szakértelmet kívánt, a mesterek, tehát a bérlők, külföldről érkeztek. A regéci huta első bérlője, Hutnik Tamás is lengyel származású volt, s egészen a Rákóczi család birtoklásának végéig ő üzemeltette az üvegműhelyt, amely 1712-ben földesúri kezelésű lett. Adataink cáfolják Jármay, és Veres László megállapítását, akik szerint évekig bérlő nélkül működött az ipari egység. Valójában ez csak egy évig tartott, s 1713-tól újra lengyel mesterek működtek az uradalom területén. Korszakunkban a nagyobb fejlesztések hiányát a rossz bérlői konstrukció is befolyásolta. Az árendások ugyanis csak hároméves időtartamra kaptak engedélyt, amely után mindig újításért kellett folyamodni. Ez a szűkös időkeret pedig aligha adhatott esélyt elegendő profit szerzésére, amelyből a munkások fizetése mellett a fejlesztéseket is fedezni tudta az adott mester. Ezen rendszer megváltoztatása már nem is a vizsgálatunk alá eső korszakban, hanem jóval később, a 18. század első harmadában történt, amely után a földesúr-üvegesmester között létrejött bérleti szerződések már több évtizedre szóltak. De megérte-e a Rákóczi családnak a bérleti rendszer fenntartása? Az előállított termékek szempontjából egyértelműen igen. A Hutnikkal kötött szerződés értelmében a mester évente meghatározott üvegneműt volt köteles beszolgáltatni az uradalom részére. Tehát különösebb ráfordítás nélkül fedezték az üvegszükségletet. Az pedig egyáltalán nem volt sok. A számadásokból kitűnik, hogy rengeteg üveg porosodott a regéci pincékben. Pénzügyi szempontból ugyancsak megérte a bérleti fenntartás. Az indoklás ugyanaz: kis ráfordítás – nagyobb pénzügyi haszon.

A regéci uradalom sörfőző műhelyével kapcsolatban a vizsgált források egyértelműen cáfolják Jármay azon megállapítását, miszerint a birtokon 1646-ban még nem volt ilyen üzem. A valóságban már Alaghy Menyhért birtoklásának idején (1612–1631) a vár alatt elhelyezkedő palánkban készítették az alkoholos

italt. Mivel régiókban a borivásnak volt hagyománya, a sörkészítés, illetve fogyasztás nem emelkedett meghatározó jelentőségre. Ennek ellenére 1686-ig főztek sört, s tartottak fenn erre szolgáló létesítményt. A vár felrobbantásával azonban a sörfőző is megsemmisült, s a termelést hiába próbálták meg újraindítani az uradalom más részein, az nem járt sikerrel, s 1697-ig annak váráslására kényszerültek. Ekkorra készült el az új mûhely, immár Tállyán, majd néhány évvel később Fony településén is sört főztek. Bár kezdetben a sörnek nem volt akkora keletje a kocsmákon, a 18. század első évtizedének végén ez változott, s ezzel együtt a sörfőzések számát is fellendítették. A számadások vizsgálatából arra lehet következtetni, hogy e mögött a szabadságharc hatásait kell keresnünk. A sör előállítása gyorsabb volt, mint a boré, ráadásul olcsóbb is, s a kocsmákon is ki lehetett árulni, nem beszélve a tábori ellátásról. A 17. század végén épült sörfőző mûhelyek már egy új gazdasági szellem alatt létesültek. Az üveghutához hasonlóan kezelésüket bérlőknek adták ki, s ugyanez volt elmondható a pálinkafőzésről és árulásról is. Utóbbit bár általánosságban a települések vették bérbe, előfordult, hogy egy-egy személy tette meg ugyanezt, szerevezve kizárólagos jogot – így gyarapodást – az adott településen. A bérlői rendszer a Rákóczi-korszakban 1710-ben ért véget, amikor a sörfőzők visszakerültek földesúri kezelésbe. 3 évig a sörfőző mester az uradalom alkalmazottjaként dolgozott, majd ezt követően Moskovitz Fábían vette bérbe a létesítményeket 10 évre, akinek szerződése magába foglalta a sör- és pálinkafőzés kizárólagos jogát. A Rákóczi család birtoklásának idején nem tudtak ekkora bevételt szerezni a sörfőzésből. Bár a bérbeadás új szemlélete dicsérendő, az abban rejlő potenciál kihasználatlan maradt.

Az uradalom iparosainak száma sem volt magas. Bár a lakosságszámhoz viszonyított százalékos értékük növekedést mutat, ez az uradalom elnéptelenedésével van összefüggésben. A kézművesek száma nem változott jelentős mértékben a század elejéhez képest, számuk 20 és 30 között mozgott a vizsgált korszakban. Ismét, ha csak a százalékos értéket vesszük összehasonlításban más uradalmak adataival, akkor azt mondhatjuk, hogy a regéci adatok nem térnek el az országos trendtől. Valójában azonban ez a 20 és 30 közötti szám alacsonynak mondható. A regéci birtokokon tevékenykedő iparosok nagy része vargaként, illetve nem meglepő módon, bodnárként szolgált.

Az ő általuk taxaként beszolgáltatott termékek az uradalom gazdaságának körforgásába kerültek bele, vagyis azokat a fizetett alkalmazott kifizetésre használták fel, nyilvánvalóan a bodnárok által beszolgáltatott hordók nem értendők ide. Nem csak a jobbágyi kézművesek munkái szolgálták a gazdasági önellátást, hanem a számadások alapján az említett ipari üzemeké is. Kereskedelemmel ezek esetében sem találkozhatunk. Pénzügyi szempontból tehát nem hoztak nagy hasznot az uradalom számára, viszont céljuk nem is ez, hanem a belső működtetés, az önellátás volt, amit viszont mind az üveghuta, mind a sörfőző abszolált. Ipari fejlődés tehát már csak az üzemek létrehozásából és az új gazdasági szempontból – bérbeadás – is megmutatkozik.

Az uradalom gazdaságának vizsgálatakor hangsúlyos kérdés, milyen hatékonyággal irányították a tisztek az uradalmat, s milyen gondot fordíthattak a gazdaság fenntartására. Az irányítási rendszer vizsgálatakor három időszakot tudunk elkülöníteni, amelyet a Rákóczi birtoklás változásait követtek. Az első, 1646 és 1686 közé eső szakasz a megelőző időszak birtokigazgatási rendjét vitte tovább. Ez a rend pedig az országos irányvonalától nem tért el, sőt, még az abban bekövetkező változás is ugyanúgy felfedezhető a regéci viszonyok között is. Ez a várkapitány-provizor feladatköreinek változásában mutatkozik meg, amely utóbbi jogköreinek szélesítésében csúcspontot ér. Az igazgatási rendszerben a legjelentősebb átalakulás a kamarai igazgatás időszakában történt (1686–1694). Ekkor nem csak a Rákóczi-ház kinevezett adminisztrátora, Klobusiczky Ferenc felügyelte az összes felső-magyarországi birtok gazdálkodását, hanem a Szepesi Kamara is, amely külön számvevőt nevezett ki azok ellenőrzése céljából. Bár a fejedelem nagykorúsításával, s családi birtokainak átvételével ez a rendszer véget ért, a Gazdasági Tanács felállításával hasonló struktúra lépett életbe. Mind-ezen változtatás ellenére egy azonban látszik: az alsóbb szinteken, jobban mondva az uradalom szintjén nem történt változás – leszámítva persze a várkapitányi tisztség megszűnését, amely a vár felrobbantásával kapcsolatos –, azt továbbra is az udvarbíró irányította, akinek munkáját a települések szintjén ispán, s bírók segítették. A visszaélésekre egyedül az éves számadások kivizsgálásának kései-sége adhatott lehetőséget, mivel arra nem ritkán a benyújtást követően évekkel került sor. Ennek ellenére saját kontóra való csalásokkal azonban nem igazán találkozunk. Igaz, igencsak érdekesek a Jantó János számára ilyen-olyan ürüggyel kifizetett hatalmas összegek. A „felsőbb szintekről” nézve, tehát az udvarbíró és prefektus részéről, az uradalom irányítása megfelelőnek mutatkozik, látjuk, vannak utasítások, amelyek a gazdasági tiszteknek szóltak, s célzatuk annak javítása. De volt-e ennek fogantatója? Az alsóbb, helyi szinteken történő igazgatásról az előbbi rend már nem mondható el. A tisztek nem a legkörültekintőbben ügyeltek oda a gazdasági élet fenntartására. Számos feljegyzés tanúskodik arról, hogy egyes réteket, szántókat vagy akár szőlőt is hagytak az enyészet sorsára jutni azzal, hogy nem műveltették őket, ezzel pedig kárt okoztak az allodiális gazdaságnak. Az udvarbírók tehát nem tudták mindig maradéktalanul érvényesíteni akaratukat, amelyből pedig az következik, hogy a helyi tisztek felügyelete nem kellőképpen zajlott, ami felveti az udvarbírók és számtartók felelősségének kérdését is.

A regéci uradalom értékét a hozzá tartozó hegyaljai szőlőbirtokok, illetve a stratégiai elhelyezkedés adta. I. Rákóczi György is ezek miatt akarta magáénak tudni a birtokot, amellyel felső-magyarországi uradalmainak számát gyarapíthatta. Kétségtelen, hogy nem Regéc hajtotta a legtöbb hasznot a család számára, viszont a század során készített becslések a birtokok magas értékét mutatják, amelyek még a sárospatakiét is meghaladták. Ilyen téren a vezető szerep Tokajt illeti, nem véletlenül. A regéci uradalom elhelyezkedésénél fogva élénk kapcsolatot tartott fenn a sárospataki és a szerencsi birtokrésszel, de még Makovicával is,

amely pedig igencsak nagy távolságra található tőle. Ezen kapcsolat a gazdasági együttműködést jelentette. Mielőtt megalapították volna a regéci hutát, Zboró üvegműhelyéből látták el az uradalom szükségleteit. Makovicáról viszont nem csak üveg, hanem munkások is jöttek, akiket az aratási munka idejére fogadtak fel. Arról nincs adatunk, hogy Regéc is hasonló mód közvetített volna munkarőt, viszont azt pontosan tudjuk, hogy onnan terményeket küldtek, elsősorban Szerencsre. A legnagyobb ehhez kapcsolódó kiadás II. Rákóczi Ferenc megvendégléséhez kapcsolódik, aki, bár Szerencsen szállt meg, rengeteg élelmiszert küldtek a szomszédos birtokra. Olykor még pénzzel is kisegítették az ottani udvarbíró, aki ugyanígy tett, ha a Regécen volt szükség a pénzre. Az uradalom még a szerencsi réteket is használta, ahol az allodiális teheneket legeltette. Viszont a makovicai uradalom meg a regécit használta juhái időszakos tartására. De hasonló árucserékkel, küldeményekkel találkozhatunk Sárospatak felé is. Bor és gabona vezeti az ide illő listát.

Vagyis bármennyire is nem teljesített a legjövödelmezőbben a regéci uradalom, fontos helyet foglalt el a Rákóczi család birtokainak sorában. Egy olyan gazdasági rendszer egy eleme volt, amelynek lényege a szomszédos, vagy egymáshoz közel eső birtokok együttműködésében, gazdasági segítségével fedezhető fel.

Mindezek után feltehetjük a kérdést, beszélhetünk-e gazdasági prosperitásról a Rákóczi birtoklás időszakára nézve? A válasz, nem igazán. Az uradalom forrásainak áttanulmányozása nem tükröz virágzó gazdasági életet. A regéci birtok sokkal jobb mutatókkal rendelkezett az Eszterházy Miklós nevével fémjelzett rövid időben, s ezek az adatok a gazdálkodásra, s a társadalomra egyaránt jellemzőek. Jármay Edit kutatásából pedig arra derül fény, hogy még az osztrák herceg birtoklása idején is, aki Regécet is csak egyszer látogatta meg, messze jobbák voltak a gazdálkodási adatok. Ebből az időszakból már találkozunk bor-eladással, az uradalom ipari létesítményeit fejlesztették, még a sörkimérés is fellendült, ami természetesen nem elválasztható a betelepülő németsegtől. Ez pedig további pont, amiben az uradalom jobb helyzete megmutatkozik. Már az 1714-es urbáriumban is sok jövevényel találkozhatunk, akik neveikből ítélve német származásúak voltak. Német jövevények megjelenése újdonságnak számított a területen. Addig a nevek szlovák, illetve lengyel származású betelepülőkre engedtek következtetni. Az 1714-től tapasztalható német migráció viszont nem spontán jelenség volt. Az osztrák herceg intézkedéseinek egyike volt a lakosságszám növelése, amelynek keretében németeket telepített le az uradalom területén. Ezek a jövevények először a mezővárosokban, s nagyobb falvakban települtek le, s többen közülük valamilyen ipari, vagy kereskedelmi tevékenységet folytattak.

Mindezek tekintetében kijelenthetjük-e, hogy a Rákóczi-kori uradalmi gazdálkodás rossz volt? A válasz egyértelműen nem. Való igaz, hogy nem találkoztunk kereskedelemmel, s egyes mutatók igencsak ingadozó képet mutatnak, de ennek a gazdaságnak nem is ez volt lényege, nem várták el, hogy ilyet teljesítsen. Forrásaink csupán az önellátás célzatát támasztják alá, s ennek érdekében

történt a gazdaság működtetése is. Ebből a szempontból viszont egy megfelelően működő rendszerrel van dolgunk, sőt, még van fejlődés, s arra való törekvés is különböző területeken. Központosítás a majorközpontok, szántóföldi művelés, szőlőbirtokok terén, kiterjedt uradalmi alkalmazottak, fejlődő juhászat csak néhány példa erre. A legpontosabban azonban az ipari létesítmények mutatják ezt a fejlődést.

Még a pénzgazdálkodás tekintetében sem nevezhetjük a regéci gazdálkodást rossznak. Bár az uradalom tartalékjai évről évre minimálisak voltak, ehhez hozzájárult az, hogy a kiadások nagy részét a szőlőművelésre költötték, mintegy befektetésként. A regéci birtokok pénzgazdálkodási rendszere pedig általánosnak számított, amelyben a bevétel legnagyobb részét a borkimérés hozta, a kiadás legnagyobb részét pedig a szőlő vitte.

Sokkal több potenciál rejtett az uradalomban, mint amit a Rákóczi család ki tudott használni. Miért nem történt több? Válaszunk szerint azért, mert az uradalom önellátásra rendezkedett be, a fő cél a gazdaság fenntartása, s nem a nagy profitszerzés volt. De miért rendezkedik be egy olyan uradalom önellátásra, amelynek sokkal nagyobb gazdasági határai vannak? Ezen válasz viszont már külső tényezőket ad meg. Egy gazdaság valódi prosperitásához nyugodt gazdasági (belső illetve külső) körülményekre van szükség, továbbá emberekre, akik a fejlesztéseket végrehajtják (építkezés) és működtetik. A 17. század nem ezekről szólt. Gyakorlatilag végig háborúk dúlnak. I. Rákóczi György, Wesselényi, majd Thököly Imre felkelése, a török kiűzése, a hegyaljai felkelés, majd pedig a szabadságharc. Ez pedig természetesen az emberi erőforrásokat is befolyásolja. A Regécen is tapasztalható pusztasodás nem egyedi, hanem országos jelenség.

Ilyen körülmények között hiába voltak próbálkozások a Rákóczi család részéről a lakosságszám növelésére, vagy éppen megtartására, a gazdaság élénkítésére, mindez nem érthette célját. A munkaerő és békeidő híján pedig a fejlődés eleve lehetetlen. S ezek azok, amelyek valódi gátat szabtak bármiféle magasabb eredményeket mutató gazdálkodási rendszernek, s a berendezkedést az önellátás felé tolták. Az 1646–1711 között tartó időszakot véleményünk szerint mindezek alapján a regéci uradalom történetének egyik legnehezebb korszakaként jellemezhetjük. Olyan korszaknak, amelynek éppen a nehézségen való felülemelkedés, a változtatási és újrakezdési kísérletek adhatják az értékét.

IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai

G 2 – Thököly Imre iratai

4. csomó, II. 4. Thököly pátensei, kiváltságlevelei, útlevelei, utasításai

G 3 – Thököly Szepesi Kamarájának iratai

6. csomó, III. 1. Levelek a Kamarához

12. csomó, III. 6. Utasítások tisztázatai

12. csomó, III. 7. Draheim Vilmoshoz intézett levelek

12. csomó, III. 8. Draheim Vilmos feljegyzései, könyvei, fogalmazványai
1676–1683.

G 29 – Gazdasági iratok (1694–1712)

82. csomó, V.3.C/G Uradalmi összeírások

82. csomó, V.3.C/H Különböző uradalmak és uradalmi leveleskönyvek

Családi levéltárak

P 71 – Csáky család levéltára, Központi levéltár

63. fasciculus Csáky Mihályné Klobusiczky Éva öröksége és az osztzkodás
ürügye

P 72 – Csáky család levéltára, Kassai levéltár

570. fasciculus A Klobusiczky házaspár végrendeletének másolata

P 108 – Esterházy család hercegi ága (1527–1942), Repositórium (1527–1936)

Repositórium34. Regéc, Munkács és Körmend vár birtokára vonatkozó iratok,
fasciculus D. Birtokjogi iratok, urbáriumok, tisztartó részére utasítások

P 1702 – Lossonczy család levéltára Rokoni és idegen családok (1529–1868)

1. csomó, 5. tétel, Draheim család (1676–1742)

Digitális másolatok gyűjteménye

W 2 – Magyar Királyi Helytartótanács – Tabellae urbariales (1724–1848)

W 209 – A Thököly-szabadságharc levéltára, Thököly tisztviselőinek (és a „bujdosó hadak” vezetőinek) iratai, 1677–1685.

1. doboz

W 210 – Thököly szabadságharc levéltára – Gyűjteményes rész – Tanúvallomások, Perek

Diplomatikai Levéltár

- Q 10 – Gyűjtemények, Magyar nemzeti múzeumi törzsanyag
 Q 93 – Családok, Kállay család
 Q 311 – Kincstári levéltár, Mka. Neo-regestrata acta (1188–1526)

Kincstári levéltárak – Magyar Kamara Archivuma

- E 147 – Acta radicalia
 a. – Iratok, 22–23. csomó, fasciculus 57. Sárospataki és regéci uradalom
 E 156 – Urbaria et Conscriptiones
 a. – Registrata, fasciculus

005	025	059	078	099	153
009	028	061	082	105	154
011	035	063	083	111	157
018	039	066	088	116	174
021	041	067	090	120	
022	044	068	093	145	
024	048	070	096	152	

b. – Irregistrata, fasciculus 010 011

- E 185 – Archivum familiae Nádasdy
 b. III. – A gazdasági ügyvitel iratai, 24. tétel Füzér-Regéc-Enyicke (Abauj m.) (1590–1666)
 E 190 – Archivum familiae Rákóczi
 a. Iratok, 1 15 17 19 doboz

E 197 – Archivum Patakiense Rákócziano-Trautsonianum

- csomó Acta radicalia, 1. fasciculus Vegyes vagyoni iratok 1323–1770.
- fasciculus Vegyes vagyoni, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1688–1771.
- csomó Acta radicalia, 3. fasciculus Vegyes vagyoni, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1563–1739.
- fasciculus Vegyes vagyoni, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1617–1653.
- csomó Acta radicalia, 7. fasciculus Vegyes vagyoni, valamint a gazdálkodásra, úrbéri ügyekre vonatkozó iratok 1618–1769.
- csomó Acta radicalia, 9. fasciculus Urbáriumok, összeírások 1646–1756.
- csomó Acta radicalia, 1. fasciculus Vegyes vagyoni iratok. Az uradalmak kincstári összeírását érintő iratok 1603–1719.
- csomó Rationes Provisorales, 59. doboz Dominii Regéc 1710–1711.
- csomó Rationes Provisorales, 60. doboz Dominii Regéc 1712.

- E 204 – Missiles
a. – Iratok, levelek, csomó	10	22	37
	12	23	
	20	34	
- E 210 – Miscellanea
- a. – Dominalia, 107. tétel
- E 211 – Lymbus
- b. – Régi tárgyi csoportok, fasciculus 150. Miscellanea. Rákóczyana
Fasciculus 131–133. Rákóczyana. Cameralia.
Aestimationes, conscriptiones bonorum. Urbarialia. Miscellanea
Fasciculus 140–141. 65. csomó Cameralis. Rákóczyana.
Conscriptiones, urbarialia, dicalia
- c. – Régi tárgyi csoportok, 110. doboz, 13. tétel Összeírások, gazdasági feljegyzések, leltárak
113. doboz, 15. tétel Vegyes gazdasági iratok
- E 554 – Vegyes iratok, ügyviteli segédletek, pecsétnyomók, Városi és kamarai iratok
Szalay gyűjtemény, 1701. t. sz. II. Rákóczi Ferenc birtokaira vonatkozó számadások. (1671–1693)
1702. t. sz. II. Rákóczi Ferenc birtokaira vonatkozó számadások. (1689–1784)
1703. t. sz. II. Rákóczi Ferenc birtokaira vonatkozó számadások. (1694–1708)
1719. t. sz. Regéci vár 1696. évi számadása
Jankovich-gyűjtemény szórvány dokumentumai

Magyar Kancelláriai Levéltár

A 57 – Libri Regii

kötet	2	8	22	24
	7	16	23	33

Másolatok gyűjteménye

X 7435 – Batthyány család levéltára, Missiles
4812. tekercs

Térképtár

S 11 – Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Kamarai térképek
No. 152:a. A regéci kamarai uradalom (Abaúj és Zemplén m.)
No. 153:a Háromhuta (Zemplén m., ma BAZ m.)
No. 157/a:2. Fony (Abaúj-Torna m.) (1785)
No. 158:1. Mogyoróska (Abaúj-Torna m.) (1784)
No. 159:1. Tállya (Zemplén m.)

Tervtár

T 1 – Delineationes aedilium (17. sz.–19. sz.), Kormányhatósági fondokból kiemelt tervek (17. sz.–20. sz.)

No. 612. A regéci uradalom középső üveghutájánál folyó faúsztatásra szánt patak I. szelvény

No. 613. A regéci uradalom régi üveghutájánál folyó és faúsztatásra szánt Zabarla patak II. szelvény

1526 utáni gyűjtemény

R 322 – Vegyes tárgyi alapon létrehozott gyűjtemények, Uradalmakkal kapcsolatos iratok

21. t. Regéci uradalom (Abaúj-Torna m.) rétek felosztása, No. 3.

Archív mesta Kosice (Kassa)

Magistrát mesta Kosice

Collectio Schwartzenbachiana

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štatny archív v Prešove (Eperjes)

Magistrat Sabinov 1446–1922 I–II.97.

Liber Annalum regiae liberrae civitatis Cibiniensis in Hungariae anno 1430.

Österreichisches Staatsarchiv (Bécs)

Finanz- und Hofkammerarchiv

Hofffinanz-Ungarn

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Türkei I.

Karton 19

21

Ungarische Akten Miscellanea

Fasciculus 423. Aus der Hofbibliothek

Slovenský národný archív (Pozsony)

Hodnoverné miesto Konventu premonštrátov v Lelesi

II. Acta Iuridica

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALMÁSI, Gábor: Touring Europe: Comparing East-Central European Academic Peregrination of the Sixteenth and Seventeenth Century. In. *A Divided Hungary in Europe. Vol. 1: Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Ed. by Gábor. Almási, Newcastle, 2014. 17–34.
- BABOS Zoltán – MAYER Laszló: Az ármentesítések, belvízrendszerek és lecsapolások fejlődése Magyarországon. = *Vízügyi Közlemények*, 1939. 1. sz. 32–92.
- BAKÁCS István János: A regéc-sárospataki uradalom levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1935. 1–4. sz. 5–41.
- BAKÁCS Isván: A dicalis összeírások. In. *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovács József, Bp., 1957. 51–81.
- BALASSA Iván: A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján. = *Agrártörténeti Szemle*, 1973. 1–2. sz. 1–12.
- BALASSA Iván: A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. In. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XII*. Szerk. Bodó Sándor – Szabadfalvi József, Miskolc, 1973. 285–320.
- BALASSA Iván: A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. = *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 3–4. sz. 271–305.
- BALASSA Iván: *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj, 1991.
- BÁNKÚTI Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai 1705*. Miskolc, 1990.
- BÁNKÚTI Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, és Zemplén megyékből. 1703–1704*. Miskolc, 2004.
- BÁNKÚTI Imre: *A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, és Zemplén megyékből. 1705–1707*. Miskolc, 2003.
- BÁNKÚTI Imre: A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában, a szabadságharc elején 1703–1704. In. *Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Szerk. Bánkúti Imre, Bp., 1975. 31–66.
- BÁN Péter: A nagybirtok igazgatásának modernizációja Magyarországon a XVII–XVIII. században. In. *Archivum: A Heves megyei Levéltár Közleményei*. Szerk. Bán Péter – Á. Varga László, Eger, 1993. 29–42.
- BÁN Péter: A Nyugat-Dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1977. 1–2. sz. 24–71.
- BÁRSONY István: Népeségmozgás a Tiszántúlon a török kiűzésének évtizedeiben. In. *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rác István, Debrecen, 1998. 158–173.
- BÁRSONY István – PAPP Klára – TAKÁCS Péter: *Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében I–III*. Debrecen, 2001–2004.
- Ifj. BARTA János: „Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...” *Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén*. Debrecen, 2009.
- BARTA M. János: *Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenccel*. Bp., 2017.
- BENCSIK János: Nemesek, polgárok és parasztok együttélése a kora újkori Tokajban. In. *Város és társadalom a XVI–XVIII. században. Studia Miskolcinsensia 1*. Szerk. Besenyey József – Fazekas Csaba, Miskolc, 1994. 125–141.
- BENCSIK János: Városi társadalom 1711–1848 között. In. *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I*. Szerk. Bencsik János – Orosz István, Tokaj, 1995. 159–200.

- BENCZÉDI László: A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái a 17. század végi Habsburg-ellenes küzdelmekben. = *Századok*, 1979. 6. sz. 1038–1051.
- BENCZÉDI László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In. *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László, Bp. 1983. 9–23.
- BENDA Borbála: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. = *Turul*, 2007. 1. sz. 109–125.
- BENDA Borbála: Egy uradalmi központ egy korabeli éttrend tükrében. Csejte, 1623–1625. In. *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 873–204.
- BENDA Borbála – KOLTAI András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. = *Lymbus*, 2008. 429–460.
- BENEDEK Gyula: Békés vármegye főszolgabírójának és esküdtjének a biznyságleve Jantó János Öcsödön és Bábockán végrehajtott hatalmaskodása nyomozásáról. In. *Öcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai 1297–1738*. Közr. Benedek Gyula, Szolnok, 2001. 199–202.
- BODNÁR Zsuzsanna: Stílus, forma, szépség, funkció. (Üvegtárgyak a Sóstói Múzeum időszaki kiállításában). In. *Erősségénél fogva várépitésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert, Nyíregyháza, 2011. 467–481.
- BODOR Imre: Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. = *Numizmatikai közlöny*, 1974. 1. sz. 61–66.
- BOGDÁNDI Zsolt – GÁLFI Emőke: *Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei I.* Kolozsvár, 2006.
- BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 6. Bp., 1990.
- BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 7. Bp., 1991.
- BORBÁS Emese: Urak vagy szolgák? Vártisztviselők a szatmári várban a 17. század első felében. In. *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok*. In *Memoriam Vári András (1953–2011)*. Szerk. Gyulai Éva, ME BTK TTI, Miskolc, 2014. 24–33.
- BORBÉLY Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori értekezés. Eger, 2005. Online: Eszterházy Károly Egyetem Doktori Disszertációk Repozitóriuma, http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF
- BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Bp., 1896. Online: Arcanum <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/abauj-torna-varmegye-es-kassa-2/abauj-torna-varmegye-kozsegei-B91/szeplak-apati-ab-szeplak-BC3/>
- BORSY Judit: Uradalmi tisztek hivatali visszaélései Baranyában 1848 előtt. In. *Egyházi és világi uradalmak. Dominium II*. Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2016. 97–113.
- BREHM Alfréd: *Az állatok világa 13–14*. Bp., 1901–1907. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/03400/03408/html/2477.html>
- BUZA János: A török kori Magyarország gazdaságtörténete. In *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Szerk. Honvári János, Bp., 2001. 79–160.

- BUZA János: Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében. = *Numizmatikai közlöny*, 2001. 1. sz. 147–154.
- BUZA János: Gabonaárak és áruforgalom a török uralom alatt (Nagykőrös, 1626–1682). = *Agrártörténeti Szemle*, 1985. 1–2. sz. 1–57.
- BUZA János: *Magyarországi és erdélyi pénzértékek a 16–17. században. Közép-európai kitekintéssel*. Bp., 2021.
- BUZA János: Még egyszer a poltúrákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. = *Századok*, 2008. 1. sz. 967–998.
- BUZA János: Pénzforgalom és pénzértékek a soproni országgyűlések idején (1622–1625). In. *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Annales Archivi Soproniensis 2*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza, 2020. 425–470.
- BUZA János: Szekerések panasza. Borszállítás 1623-ban, Hidasnémetin át Tokajból Kaszára. In. *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 859–872.
- BUZA János: Tescheni három krajcárosok voltak a „fejes, apró poltúrák.” = *Numizmatikai közlöny*, 2009. 1. sz. 97–100.
- Christian PFISTER – Petr DOBROVOLNÝ – Anders MOBERG – Rudolf BRÁZDIL – Rüdiger GLASER – Rob WILSON – Aryan van ENGELÉN – Danuta LIMANÓWKA – Andrea KISS – Monika HALÍCKOVÁ – Dirk RIEMANN – Jürg LUTERBACHER – Reinhard BÖHM: Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions for Central Europe derived from documentary evidence and instrumental records since AD 1500. = *Climatic Change*, 2010. Vol. 101. 69–107.
- C. TÓTH Norbert – MIKÓ Gábor: *Zsigmondkori oklevéltár XIII. 1426*. Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 55., Bp., 2017.
- CZIGÁNY István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon, 1600–1660. = *Hadtörténeti Közlemények*, 2004. 4. sz. 1212–1233.
- CZINGER Brigitta: Egy háború sújtotta birtok gazdasági-társadalmi elemzése. A regéci uradalom 1646-ban. In. *Összekötnek az évezredek*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Bp.,–Piliscsaba, 2011. 181–196.
- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A Magyar Nyelv Szótára*. Bp., 1862.
- CSATÁRY György: *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711*. Ungvár-Beregszász, 2008. Online Magyar Elektronikus Könyvtár <https://mek.oszk.hu/08100/08142/08142.pdf>
- CSEH-SZOMBATHY László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 1. sz. 43–76.
- CSEH-SZOMBATHY László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1957. 1–2. sz. 179–203.
- CSÉPÁNFALVY Zsolt: A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere. In. Széphalom. *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 25*. Szerk. Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 2015. 387–397.
- CSIFFÁRY Gergely: A XVIII–XIX. századi magyarországi üveghuták szerepe a hazai iparfejlődésben. In. *Archívum – A Heves Megyei Levéltár Közleményei 14*. Szerk. Bán Péter – Csiffary Gergely, Eger, 1996. 115–167.
- CSIFFÁRY Gergely: A régi Magyarország serfőző ipara. = *Új Hevesi Napló*, 1999. 8. sz. 25–35.
- CSIFFÁRY Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig*. Eger, 2006.

- CSISZÁR Árpád: Sertésmakkoltatás az északkeleti erdővidéken. = *Agrártörténeti Szemle*, 1974. 1–2. sz. 234–246.
- CSÍZI István: Egy nagyívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon, Aszalay István naplója (1624–1631). = *Fons*, 2005. 2. sz. 163–255.
- CSÖRE Pál: *A magyar erdőgazdálkodás története*. Bp., 1980.
- DANKÓ Imre: *A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek*. Sátoraljaújhely, 1991.
- DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése. = *Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok*, 2004. 3. sz. 447–501.
- DIENES Dénes: *A Rákóczi - család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében*. Sárospatak, 2003.
- DIENES Dénes: *Mínthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672*. Acta Patakina 4. Sárospatak, 2000.
- DIENES Tamás: Debreczeni Tamás végrendelete. = *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. Online: Miskolci Egyetem, Egyháztörténeti szemle <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/debreczenitamas.htm>
- DÓKA Klára: *Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és a levéltári kezelőtanfolyamok hallgatói részére II*. Bp., 1998.
- DONGÓ Gy. Géza: Adatok a borsii Rákóczi-kastélynak külső történetéhez. = *Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1911. 9. sz. 319–323.
- DONGÓ Gy. Géza: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. = *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1904. 5–6. sz. 173–179.
- DÖRY Ferencz: Utasítás a murányi udvarbíró részére 1662-ből. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1901. 5. sz. 267–280.
- EMBER Győző: *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*. Bp., 1988.
- ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*. Bp., 1996.
- EPERJESI Imre: *Borászati technológia. Mezőgazda*, Bp., 2010. Online: Digitális Tankönyvtár http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Boraszati_technologia/ch02.html#id537578
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Bp., 2002. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/02330/02333/02333.pdf>
- FALLENBÜCHL Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. = *Levéltári Közlemények*, 1967. 2. sz. 193–236.
- FATUSKA János: Elemei csapások és adózás a tatai uradalomban. In. *Annales Tataienses V. Környezetváltozás, termelés, fogyasztás: a történeti ökológia kérdései*. Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüszli László, Tata, 2006. 111–125.
- FELHŐ Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In. *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József, Bp., 1957. 200–223.
- FERENCZI László: Molendium ad Aquas Calidas. A pilisi ciszterciak az állítólagos Fehéregyházán. In. *Studia Comitatus. A Ferenczy Múzeum Évkönyve 2014*. Szerk. Majorossy Judit, Szentendre, 2014. 145–161.
- FERENCZI László: Vízgazdálkodás a középkorban. In. *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp., 2006. 105–152.

- FÜGEDI Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Bp., 1977.
- FÜLÖP Éva Mária: A Tata-Gesztesi Eszterházy uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében. In. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–1983*. Szerk. Für Lajos, Bp., 1983. 309–326.
- GAGYHY Károly: Hegyaljai szőlők rendtartása 1684-ből. = *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1914. 3. sz. 236–237.
- GARAS Klára: A soproni Edlinger ház és Gregorio Guglielmi. In. *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. A Soproni Múzeum kiadványai 2. Szerk. Környei Attila – G. Szende Katalin, Sopron, 1996. 165–186.
- G. GYÖRFFY Katalin: Festők, szobrászok fafaragók, asztalosok, kőművesek és más mesterekből gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. = *Művészettörténeti értesítő*, 2006. 2. sz. 275–305.
- GIBER Mihály: A regéci vár régészeti kutatása 2006–2011 között. = *Várak, kastélyok templomok: történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 2012. 1. sz. 12–15.
- GRYNAEUS András: Középkori településeink kútjai. In. „*Quasi Liber Et Pictura*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Bp., 2004. 187–192.
- GYÖRFFY József: A tállyai református egyház templomfoglalási peréből. = *Protestáns Szemle*, 1893. 1. füzet, 117–128.
- GYULAI Éva: A kassai és Abaúj vármegyei szabócéhek a 16–19. században. In. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 45*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 181–216.
- GYULAI Éva: Birtok-politika: II. Rákóczi Ferenc uradalmi, 1694–1703. = *Szellem és tudomány: a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 2020. Online: MATARKA https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/11_evf_1_klsz_2020/ISSN_2062-204X_11_evf_1_klsz_2020_200-210.pdf
- GYULAI Éva: Gombkötők. In. *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 197–205.
- HECKENAST Gusztáv: A kézművesképzés a középkori Magyarországon. In. *A magyar iskola első évszázadai*. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter, Győr, 1996. 93–96.
- HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban? Életrajzi adattár*. Bp., 2005.
- HECKENAST Gusztáv: Magyarország ipara 1726-ban. = *Történelmi Szemle*, 1971. 3–4. sz. 320–329.
- HEGEDŰS Antal: *Bácskai és bánáti jobbágylevelek*. Újvidék, 1984.
- HEGEDŰS László: Tolna megye nyugati felének települései (1580–1704). In. *Tanulmányok Tolna megye történetéből 9*. Szerk. K. Balog János, Szekszárd, 1979. 5–104.
- HENZSEL Ágota: Debreczeni Tamás, I. Rákóczi György prefektusának szatmári kötődései. In. *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2011. 11–20.
- HENZSEL Ágota: Debreczeni Tamás prefektusságának első éve. In. *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, 2014. 187–194.
- HENZSEL Ágota: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Nyíregyháza, 1996.
- HILLER István: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánása Sopron vármegyében. = *Soproni Szemle*, 2000. 1. sz. 5–19.

- H. NÉMETH István: *Kassa város archontológiája – Bírák, belső és külső tanács 1500–1700*. Fons könyvek 3. Bp., 2006.
- HOLUB József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. In. *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 5. Szerk. K. Balog János, Szekszárd, 1974. 5–124.
- HORN Péter: *Állattenyésztés I. Szarvasmarha, juh, ló*. Bp., 2000. Online: Digitális Tankönyvtár, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Allattenyesztes_1/ch22s02.html
- HORVÁTH József – DOMINKOVITS Péter: *17. századi sopron vármegyei végrendeletek*. Sopron, 2001.
- HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700. = *Numizmatikai közlöny*, 1960. 1. sz. 33–50.
- HORVÁTH Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. = *Numizmatikai közlöny*, 1954. 1. sz. 13–21.
- HORVÁTH Zita: A parasztság helyzete Borsod megyében az úrbérrendezés idején. In. *Birtokok és birtokosok. Discussiones Neogradiens* 12. Szerk. Szirácsik Éva, Salgótarján, 2012. 161–173.
- HORVÁTH Zita: *Paraszti vallomások Zalában I–II*. Zalaegerszeg, 2001–2006.
- HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium Diákjai 1617–1777*. Sárospatak, 1998.
- HUBAY Kálmán: Babotsay Izsák Tarczal város nótáriusának naplója. Harmadik rész. = *Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1902. 4. sz. 253–254.
- HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei, 1527–1657*. Magyar egyetemes éremtár 3. Bp., 1975.
- IHRIG Dénes: *A magyar vízszabályozás története*. Bp., 1973.
- IKVAI Nándor: A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In. *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. A miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványai 10. Szerk. Szabadfalvi József, Miskolc, 1965. 25–41.
- IKVAI Nándor: Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni-hegyvidéken. = *Ethnographia*, 73. 1962. 26–53.
- ILA Bálint: Az írásbeliség szerepe a XVII. századi gazdasági igazgatásban. = *Levéltári Közlemények*, 1946. 1. sz. 27–47. 415–425.
- ILA Bálint: A vízimalmok teljesítőképessége a XVII. század végén. = *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 3–4. sz.
- ILLÉSSY János: A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 7. 1900. 1. sz. 1–18.
- ILLÉSSY János: *A mikófalvi Bekény család leszármazása éstörténete*. Bp., 1902.
- ILLIK Péter: „A jó gazda szeme hizlalja a jószágot.” – Funkcionalitás és textualitás a 17. századi Batthyány-uradalmi instrukciókban. In. *A történelem peremén: Adalékok Magyarország történetéhez*. Szerk. Illik Péter, Bp., 2012. 39–49.
- ILLIK Péter: A kora újkori magyar uradalmi instrukció műfaja és kutatásának története. In. *Régi nagybirtokok, új kutatások. Dominium I*. Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2015. 40–44.
- IVÁNYOSI SZABÓ Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. In. *Bács-Kiskun megye múltjából* 7. *Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások*. Szerk. Iványosi Szabó Tibor, Kecskemét, 1985. 321–387.

- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Adatok a Kecskeméten használatos fertály szó jelentéséhez. = *Agrártörténeti Szemle*, 1985. 1–2. sz. 240–246.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten 1711–1790. = *Levéltári Közlemények*, 1986. 1. sz. 57–86.
- JÁRÁSI Lőrinc: *A regéci vár és környéke*. Miskolc, 1992.
- JÁRMAY Edit: *A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században*. Bp., 1930.
- JENEY-TÓTH Annamária: „Attam Urunk ő nagysága konyhájára” Fejedelmi udvarok asztalai és étkezései Kolozsváron a 17. század első felében a számadáskönyvek tükrében. In: *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf, EME, Kolozsvár, 2003. 223–235.
- JOÓ Tibor: *A regéci vár*. A miskolci Hermann Ottó Múzeum közleményei, 1977.
- JÓSA Miklós – ULRICH Attila: *A németszőgyéni és bánházi Jósa család története*. Régi magyar családok 3. Debrecen, 2005.
- J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében. = *Történelmi Szemle*, 1979. 3–4. sz. 577–591.
- KÁLLAY István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Bp., 1980.
- KAPOSI Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32*. Szerk. Récsei Balázs, Kaposvár, 2001. 95–120.
- KÁRMÁN Gábor: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. = *Századok*, 2018. 4. sz. 717–769.
- KARSA Ferenc: Zrínyi Ilona egy házhelyet adományoz Tállyán. = *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 1898. 9. sz. 291.
- Kazimir, STEFAN: Adalékok a XVI. és XVII. századbéli árak és bérek fejlődéséhez. = *Történelmi Szemle*, 1976. 1–2. sz. 167–210.
- KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok XI*. Bp., 1932.
- KENYERES István: *XVI. századi uradalmi utasítások: Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére*. Bp., 2002.
- KENYERES István: A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. = *Századok*, 2001. 6. sz. 1349–1412.
- KENYERES István: Egy nagybirtok igazgatása és gazdálkodása a 16. században. A trencsényi várbirtok 1543 és 1564 között. = *Levéltári Közlemények*, 1997. 1–2. sz. 99–142.
- KEREKES György: Kassa város levéltárából. = *Magyar Történelmi Tár*, 1907. 2. sz. 265–287.
- KEREKES György: *Polgári társadalmunk a 17. században*. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa, 1940.
- KERN Zoltán: Éghajlati és környezeti változások rekonstrukciója faégyűrűk és barlangi jég vizsgálata alapján. Doktori értekezés, ELTE TTK, FFI; MTA GKKE, 2010. 101. Online: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/kern_z.pdf
- KIRILLY Zsigmondné: A homonnai uradalom jobbágyságának gazdálkodása és társadalmi tagozódása a XVII. század első felében. In: *Jobbágytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Szerk. Makkai László, Bp., 1966. 427–559.
- KISS Gábor: *Várok, várkastélyok, várhelyek Magyarországon*. Bp., 1984.
- KOCSIS Piroska: „Asszonysorsok a Rákóczi-szabadságharcban.” Tudományos konferencia a Magyar Országos Levéltárban 2011. május 6. = *Levéltári Szemle*, 2011. 2. sz. 67–76.
- KOLOSSVÁRY Szabolcsné: A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése. In: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Szerk. Kolossváry Szabolcsné, Bp., 1975. 15–79.

- KOLTAI András: Komédia és diskurzus: Batthyány Ádám följegyzései a császári udvarról, 1635–1641. = *Levéltári Közlemények*, 2001. 1–2. sz. 77–94.
- KOMORÓCZY György: *Borkivitelünk észak felé: fejezet a magyar kereskedelem történetéből*. Kassa, 1944.
- KONCZ József: I. Rákóczy György gazdasági rendeletei. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. 3. sz. 216–218.
- KOPPÁNY Tibor: A gátai számadáskönyvek: adatok egy 17. század eleji dunántúli uradalom építkezéseire. = *Műemlékvédelmi Szemle*, 2000. 1–2. sz. 145–160.
- KOPPÁNY Tibor: Építési gyakorlat a 17. századi Magyarországon a tervezéstől a megvalósításig. = *Építés-építésztudomány*, 1987. 3–4. sz. 449–488.
- KORPONAY János: *Abaujvármegye monographiája II*. Kassa, 1878.
- KÖPECZI Béla – R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 2004.
- KÖSZEGHY Sándor: I. Rákóczy György rendelete juhászata ügyében. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. 1. sz. 60–62.
- KÖSZEGHY Sándor: Régi méhészeti tanácsadó. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1895. 57–60.
- KUBINYI András: Városi vízellátási problémák a középkori Magyarországon. = *Történelmi Szemle*, 1984. 4. sz. 636–644.
- LASZLOVSZKY József: Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon. In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp. 2006. 53–80.
- LÉDERER Emma: Régi magyar űrmértékek. = *Századok*, 1923. 1–6. sz. 305–326.
- LEHOCZKY Tivadar: Adatok az árszabályzatunk történetéhez. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1894. 5–6. sz. 345–356.
- LEHOCZKY Tivadar: Kolonich-Alapítvány a Rákóczyak korából. = *Századok*, 1896. 438–452.
- MAJLÁTH Béla: Levéltári adatok Regécsvára történetéhez a XVII. század második feléből. = *Magyar Történelmi Tár*, 1889. 1. sz. 1–25.
- MAKKAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1954.
- MAKKAI László: Kimutatások a Rákóczi birtokok terméseredményeiről és állatállományáról. = *Agrártörténeti Szemle*, 1958. 3–4. sz. 270–282.
- MAKKAI László Műhely- és huta-leltárak a XVII. századi Rákóczi-uradalmakból. = *Történelmi Szemle*, 1958. 3–4. sz. 448–452.
- MAKKAI László: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században*. Agrártörténeti tanulmányok 2. Bp.-Gödöllő, 1957.
- MAKKAI László: Robot – summa – taxa. Az örökös jobbágyság rendszerének fejlődési tendenciái a XVII. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1964. 2. sz. 330–337.
- MAKKAY János: Decebál kincse. = *Századok*, 1995. 5. sz. 967–1032.
- MAKSAY Ferenc: A Rákóczi szabadságharc levéltára. = *Levéltári Közlemények*, 1954. 1. sz. 94–129.
- MAKSAY Ferenc: *A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai: Repertórium*. = *Levéltári Leltárak*. 1971. 1–38.
- MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Bp., 1990.
- MAKSAY Ferenc: Thököly Szepesi Kamarája. In *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László, Bp., 1983. 23–41.

- MAKSAY Ferenc: Urbáriumok. In. *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József, Bp., 1957. 119–144.
- MAKSAY Ferenc: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7. Bp., 1959.
- MÁRKI Sándor: *II. Rákóczi Ferencz 1676–1735. II. k.* Bp., 1909.
- MELEGH Szabolcs: *A regéci vár*. Bp., 2017.
- MEZEY Barna: Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a Felvidéki Fejedelemség. In. *Thököly Imre gróf és felkelése*. Szerk. Kónya Péter. Eperjes 2009. 49–65.
- MOHOS Mária: Víz a szőlőhegyen. In. *A táj változásai a Kárpát-medencében. X. Tájérténeti Konferencia kiadványa*. Baja, 2014. 141–146.
- NAGY István: *A magyar kamara és a királyi pénzügyigazgatás fejlődése Mohács után 1526–1686*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 11. Bp., 2015.
- NAGY István–F. KISS Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári Szervek*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 9. Bp., 1995.
- NAGY Iván: *Magyarország családai. III. k.* Online: Arcanum <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarország-csaladai-1/harmadik-kotet-1435/csaky-csalad-keres-szeghi-grof-1644/>
- NAGY Iván: *Magyarország családai. VI. k.* Online: Arcanum <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarország-csaladai-1/hatodik-kotet-4391/klobusiczky-csalad-klobusiczi-es-zettenyi-grof-es-nemes-4CEF/>
- NAGY László: *A „bibliás órálló” fejedelem*. Bp., 1984.
- NÉMETH Gábor: Mezővárosi írásbeliség, ingatlanforgalom és szokásjog az abaúji és zempléni mezővárosokban a 16–18. században. In. *Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Szerk. Németh Gábor, Bp., 1993. 47–74.
- NÉMETH Gábor: Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI–XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében: A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggése. = *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 3–4. sz. 306–338.
- N. KISS István: A kézműiparosság helyzete Magyarországon 1707-ben. In. *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1988. november 15–16.* Szerk. Nagybakay Péter – Németh Gábor, Veszprém, 1989. 15–30.
- N. Kiss István: A kuruc hadsereg szociális összetétele 1703–1711. A nemzeti antifeudális jelleg kérdése. = *Hadtörténeti Közlemények*, 1985. 3. sz. 541–577.
- N. KISS István: A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa (1703–1711). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 4. sz. 687–715.
- N. KISS István: A szőlőművelés terméshozamának alakulása a XVII–XIX. században. = *Agrártörténeti Szemle*, 1968. 1–2. sz. 78–90.
- N. KISS István: Paraszti vadászat Magyarországon. = *Agrártörténeti Szemle*, 1974. 1–2. sz. 66–71.
- N. KISS István: Szőlő-monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század: termelés, export, ár, minőség. = *Agrártörténeti Szemle*, 1973. 3–4. sz. 383–390.
- N. KISS István: Új adatok Magyarország demográfiai fejlődéséhez (XVI–XVII. század). In. *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékétkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc, Bp., 1984. 209–224.

- N. KISS István: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1960. 1. sz. 15–30.
- NOVÁK László Ferenc: Pálinka vagy égettbor? = *Forrás*, 2013. 10. sz. 81–101.
- OLÁH József: A robotmunka a sárospataki és a regéci uradalmakban a XIX. sz. első felében. In: *Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Bp., 1960. 271–337.
- OLÁH József: A sárospataki és regéci uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 234–265.
- OLÁH József: A sárospataki és regéci uradalmak ipari üzemei a XIX. század első felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1965. 4. sz. 506–516.
- OLÁH József: Föld- és szőlőművelés Sárospatakon és Regécen a XIX. század 1. felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 1–2. sz. 189–221.
- OLÁH József: Szirmay András, Thököly iskolatársa, titkára, tüzérparancsnoka. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010. 209–217.
- OROSZ István: A földesúri elővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI–XVII. században. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. 16–33.
- OROSZ István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. In: *Agrártörténeti tanulmányok*. Szerk. Szabó István, Bp., 1960. 3–70.
- OROSZ István: A szőlődézsma megszüntetése 1848-ban és 1868-ban. In: *Szabó István emlékkönyv*. Szerk. Rácz István, Debrecen, 1998. 310–326.
- OROSZ István: Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. században. In: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I.* Szerk. Bencsik János – Orosz István, Tokaj, 1995. 87–109.
- OROSZ István: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. 126–147.
- OROSZ István: Sárospatak úrbéri pere a Trautsohnokkal. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter, Bp., 2007. 1003–1020.
- OROSZ István: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. In: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből*. Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa – Barta János, Debrecen, 1995. 148–175.
- ORTUTAY Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Bp., 1977–1981. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-169.html>
- ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történeti bizottságának oklevélmásolatai II. A mohácsi vész utáni korszakból származó, s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Bp., 1894.
- PACH Zsigmond Pál: A vidéki posztóipar az északkeleti országrészen a 15–17. században. = *Századok*, 2001. 4. sz. 793–818.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András: Az ástott kutak szerepe a középkori falu vízellátásában. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. X. Tájéztörténeti Konferencia kiadványa*. Szerk. Füleky György, Gödöllő, 2014. 77–86.

- PAP Ferenc: A posztókereskedelem a kolozsvári vámnaplókban (1599–1637). In. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor, EME, Kolozsvár, 1996. 369–393.
- PAPP Klára: A magánföldesúri hajdúk. In. *A hajdúk nyomában – Régió kutatás és emlékezettörténet*. Szerk. Csizsár Imre – Novák Adám, Debrecen, 2016. 74–83.
- PAPP Klára: Csáky Mihály feleségének, Klobusiczky Évának és gyermekeinek sorsa a török földről való hazatérés után. Kézirat, megjelenés előtt.
- PAPP Klára: Együtt élő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megye mezővárosaiban. In. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 16*. Szerk. Gazdag István, Debrecen, 1989. 21–32.
- PAPP Klára: „Ezse, kardja, s házassága után boldogul az ember”. Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből. Debrecen, 2006.
- PAPP Klára: Görög és zsidó kereskedők a 18. századi Bihar vármegyében a tanúvallomási jegyzőkönyvek tükrében. In. *Kulturális identitás és alteritás az időben. Speculum Historiae Debreceniense 16*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai. Szerk. Pieldner Judit – Pap Levente – Tapodi Zsuzsa – Forisek Péter – Papp Klára, Debrecen, 2013. 11–32.
- PAPP Klára: Hajdúk története – hajdúk emlékezete. In. *Történeti Tanulmányok 21*. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára, Debrecen, 2013. 9–35.
- PAPP Klára: Kapcsolatok fogságában. Csáky Mihályné Klobusiczky Éva birtokai az emigrációból való hazatérés után (1723–17729). In. *Történeti tanulmányok 28*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai. Szerk. Bárány Attila, Debrecen, 2020. 166–185.
- PETERCSÁK Tivadar: Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In. *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. Szerk. Szabadfalvi József, Miskolc, 1981. 43–61.
- PÉTER Katalin: Jobbágyság és iparosodás: Az emberi tőke és a vállalkozó kedv a XVI–XVII. századi Magyarországon. In. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophia 9*. Miskolc, 2004. 1. sz. 59–73.
- PÉTER Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. = *Századok*, 1989. 5–6. sz. 563–605.
- PÉTER Katalin: Romlás a szellemi műveltség állapotaiban a 17. század fordulóján. = *Történelmi Szemle*, 1984. 1–2. sz. 80–102.
- PÉTER Katalin: Szabad és dézsomás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén. = *Agrártörténeti Szemle*, 1964. 1–2. sz. 170–188.
- PÉTER Katalin: Társadalom és gazdálkodás a kora újkori Sárospatakon. A patakiak csendes ellenállása. = *Századok*, 1997. 4. sz. 809–856.
- PETRÓ Csaba: Adalékok a Hegyalja Rákóczi-szabadságharc kori gazdaság- és társadalomtörténetéhez. = *Történelmi Szemle*, 1986. 2. sz. 351–362.
- PONGRÁCZ Pál: *Régi malomépítészet*. Bp., 1967.
- PÓKA Ágnes: A Batthyány-birtokkomplexum igazgatása Batthyány Ádám alatt (1632–1659). In. *Tanulmányok Badacsonyból*. Szerk. Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczki Áron, Bp., 2011. 44–61.
- RÁCZ János: Keserű növények – keserű nevek. = *Magyar Nyelvőr*, 2003. 1. sz. 46–56.

- RÁCZ Lajos: Éghajlatváltozások a Kárpát-medencében. In: *Táj és történelem*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes, Osiris, Bp., 2000. 287–305.
- RADVÁNSZKY Béla: *Régi magyar szakácskönyvek I.* Bp., 1893.
- Raymond S. BRADLEY – Philip D. JONES: *Climate Since A.D. 1500*. Routledge London, 1992.
- Regéczi uradalmi erdőrendtartás 1753. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1898. 8. sz. 462–464.
- RÉMIÁS Tibor: Bodnárók. In: *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2006. 65–72.
- R. VÁRKONYI Ágnes: Az elveszett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata? = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 2. sz. 269–328.
- R. VÁRKONYI Ágnes: Gazdaság és társadalom a XVII. század második felében. = *Történelmi Szemle*, 1979. 1. sz. 109–126.
- SÁPI Vilmos: *A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig*. Bp., 1967.
- SCHNEIDER Miklós: *Nógrádi évszakok. Adatok és források a Nógrád megyei Levéltárból* 6. Salgótarján, 1976.
- SIMON Zoltán: A regéci vár régészeti kutatása. = *Műemlékvédelem*, 2007. 1. sz. 12–15.
- SIMON Zoltán: Elfeledett emlékhelyünk: Regéc vára. = *Várak, kastélyok, templomok: történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 2005. 2. sz. 4–6.
- SINKOVICS István: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1526–1790 II.* Bp., 1968.
- SÓS István: A regéci vár tisztviselői és lakóinak élete a 17. század első felében. In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 42*. Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 2003. 227–262.
- SZABAD György: *A tatai és gesztesi uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdaságra*. Bp., 1957. 54–55.
- SZABÓ András: Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez. = *Magyar Könyvszemle*, 1980. 4. sz. 394–395.
- SZABÓ András: Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácín és a pácini reneszánsz kastély birtokosai (1590–1631). In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 7*. Szerk. Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 1995. 11–16.
- SZABÓ András Péter: Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645). In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 2*. Pannonhalma, 2014. 291–344.
- SZABÓ István: A jobbágy megnevesítése. = *Turul*, 55. 1941. 11–21.
- SZABÓ István: A jobbágynevek kialakulása. In: *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1976. 223–236.
- SZABÓ István: Jobbágyság – parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. In: *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Bp., 1976. 31–49.
- SZABÓ István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Bp. 1948.
- SZABÓ Péter: Erdőgazdálkodás a középkorban. In: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Szerk. Laszlovszky József – Ferenczi László – Szabó Péter, Bp., 2006. 81–103.

- SZABÓ T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VII. k.* Bp., 1995. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_07_05.pdf#page=1
- SZÁLKAI Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajsú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján.* Doktori értekezés. Debrecen, 2010.
- SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 10. 1637–1648.* Bp., 1884.
- SZILÁGYI Sándor: Okiratok I. Rákóczy György uralkodása történetéhez 1632. I. = *Magyar Történelmi Tár*, 1899. 3. sz. 385–432.
- SZILÁGYI Sándor: Okmányok I. Rákóczy György történetéhez 1631-ben. = *Magyar Történelmi Tár*, 1898. 1. sz. 18–76.
- SZALÁRDI János: *Szalárdi János siralmas magyar krónikája.* Bp., 1980.
- SZIRÁCSIK Éva: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687–1787).* Salgótarján, 2005.
- SZIRÁCSIK Éva: A divényi uradalom majorsági gazdálkodása 1660 és 1684 között. In. *Gazdálkodás az uradalmakban.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2019. 76–104.
- SZIRÁCSIK Éva: A földesúri járadékok egyházi ünnepekhez kötött határnapjai. In. *Egyházi és világi uradalmak. Dominium II.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2016. 52–65.
- SZIRÁCSIK Éva: *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718).* Salgótarján, 2007.
- SZIRÁCSIK Éva: Fizetések és fizetettek a Divényi uradalom területén 1687–1743. In. *Történeti Tanulmányok 9.* A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 2001. 145–165.
- SZIRÁCSIK Éva: *Gazdálkodás a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain (1647–1731).* Bp., 2017.
- SZÜCS Jenő: *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813.* Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 7. Bp., 1990.
- SZVIRCSEK Ferenc: A Nógrád megyei huták és gyárak keletkezése, tulajdonosai, bérlői, berendezése és termelése. In. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 8.* Szerk. Szvircsek Ferenc, Salgótarján, 1982. 47–106.
- TAGÁNYI Károly: *Magyar Erdészeti Oklevéltár I–II.* Bp., 1896.
- TAKÁCS Béla: Hamuzsírözés a Zempléni-hegységben. = *Technikatörténeti szemle*, 1964. 1–2. sz. 251–261.
- TAKÁCS Péter: *A Dél-Nyírség és a Hortobágy melléke parasztjainak vallomásai 1772-ből.* Nyíregyháza, 1988.
- TAKÁCS Péter: *Tállya.* Száz magyar falu könyvesháza, Bp., 2001.
- TAKÁCS Péter – UDVARI István: *Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérrendezés korából I–III.* Nyíregyháza, 1995–1998.
- TAKÁTS Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból.* (sajtó alá rendezte Benda Kálmán), 1961. Bp.
- TAMÁS Edit: Adalékok Trautsonfalva/Hercegkút két és fél évszázados történetéhez. In. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve L.* Szerk. Tóth Arnold – Szolyák Péter, Miskolc, 2011. 325–339.
- THALY Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. = *Századok*, 1870. 9. sz. 649–653.
- THALY Kálmán: A gróf Klobusiczkyak zétényi levéltára. = *Magyar Történelmi Tár*, 1895. 3. sz. 1–31.

- THALY Kálmán: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczy Ferenc udvarában, s korában I. = *MagyarTörténelmi Tár*, 1882. 3. sz. 555–576.
- THALY Kálmán: *Archivum Rákóczianum II. kötet*. Bp., 1873.
- THALY Kálmán: *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai*. Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 24. Bp., 1873.
- THALY Kálmán: Koháry István rabsága történetéhez. Újabb Adatok. = *Századok*, 1872. 4. sz. 238–259.
- THALY Kálmán: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701). = *Magyar Történelmi Tár*, 1900. 3. sz. 321–384.
- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára Diáknévsor (1588–1850) online <https://leveltar.drk.hu/online-kutatas/diaknevsor/1?vnev=b%C3%A1nyai&knev=istv%C3%A1n&evtol=&evig=&szhely=>
- Tökölyi Imre szerződése Efraim zsidóval a sör- és pálinkafőzésről 1678. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1898. 4. sz. 216–218.
- TÓTH István György: Írásbeliség a körmendi uradalom falvainak paraszti jogügyleteiben a XVII–XIX. században. = *Levéltári Közlemények*, 1984. 1. sz. 31–50.
- TÓTH Péter: *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai. Gömör vármegye 1771*. Borsodi Levéltári Füzetek 48. Miskolc, 2010.
- TÓTH Péter: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1561-1563*. Borsodi Levéltári Füzetek 40. Miskolc 2001.
- TÓTH Tibor: Az átalakulás folyamata az agrártértségben. = *Valóság*, 1987. 3. sz. 37–48.
- TÓTH Tibor: *Ellentét vagy kölcsönösség?* Bp., 1980.
- TÓTH Tibor: *Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig*. Bp., 1977.
- TÓZSA RIGÓ Attila: A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében. In. „*Vina bibant homines, animantia cetera fontes*”. *Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Szerk. Pószán László – Tózsza-Rigó Attila, Debrecen, 2018. 50–63.
- TÓZSA RIGÓ Attila: A sör és a bor piaci pozíciói városi számadáskönyvek tükrében a 16–17. században. In. „*Iszom a sört, szívem mámorban fürdik*.” *Epizódok a sörgyártás és sörfogyasztás történetéből. A Miskolcon 2009-ben és 2010-ben rendezett konferenciákon elhangzott előadások írott változata*. Szerk. Katona Csaba – Tordai Rita, Miskolc, 2014. 63–69.
- TÓZSA RIGÓ Attila: Egy kocsmái verekedés tanulságai. Társadalom- és mikrotörténeti elemzés egy pozsonyi borkimérésben zajlott 1539-es konfliktusról. = *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012. 1. sz. 125–140.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). In. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Szerk. Dankó Imre, Debrecen, 1978. 57–110.
- TÜSKÉS Anna – MÁRIÁSSY Péter: *A Máriássy család ősgalériája*. Bp., 2019.
- ULF BÜNTGEN – LENA HELLMANN: The Little Ice Age in Scientific Perspective: Cold Spells and Caveats. = *Journal of Interdisciplinary History*, 2014. No. 3. 354–368.
- ULRICH Attila: A felvidéki uradalmak gazdálkodása és adózási rendszere a birtokelkobzások tükrében (1670–1676). In. *Gazdálkodás az uradalmakban*. Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2019. 54–75.
- ULRICH Attila: *A tokaji uradalom gazdálkodása a 17. század második felétől a napóleoni háborúk koráig*. Doktori értekezés, Debrecen, 2000.

- ULRICH Attila: Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. In. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 49.* Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter, Nyíregyháza, 2007. 381–399.
- ULRICH Attila: Gazdasági örökség, spekuláció, kiútkeresés és válság a Rákóczi-szabadságharc alatt. = *Századok*, 2012. 4. sz. 799–813.
- ULRICH Attila: Kamarai szőlőelkobzások, szőlőbirtokok 1670–1701 között, különös tekintettel a Wesselényi összeesküvés utáni okkupációkra. In. *Szőlőtermelés és borkereskedelem. Speculum Historiae Debreceniense 2.* Szerk. Orosz István – Papp Klára, Debrecen, 2009. 109–127.
- ULRICH Attila: Monetáris politika, infláció és spekuláció. In. *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia.* Szerk. Nagy Ádám – Újszászi Róbert, Szeged, 2011. 117–128.
- ULRICH Attila: Okkupált főnemesi uradalmak a Szepesi Kamara keleti peremvidékén (1670–1673). In. *Erősségénél fogva várépítésre való – Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére.* Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 397–412.
- ULRICH Attila: Pénzügyi megosztottság a magyar királyságban a 17. század második felében. In. *Numizmatika és társtudományok IV.* Szerk. Torbágyi Melinda, Bp., 2002. 115–121.
- ULRICH Attila: Szőlőbirtoklás, szőlőbirtokosok és borkereskedelem a tokaji uradalomban a XVII. század második felében. = *Agrártörténeti Szemle*, 2000. 1–2. sz. 149–172.
- ULRICH Attila: Uradalmi termelés, adózás és haszon Felső-Magyarország kamarai uradalmában az 1670-es évek elején. In. *Régi nagybirtokok, új kutatások. Dominium I.* Szerk. Szirácsik Éva, Bp., 2015. 23–31.
- VADAS András: *Körmeny és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban.* ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2013.
- VAJDA Tamás: Földesúri jogok és kötelezettségek a középkori vízimalmok körül. In. *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig.* Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Bp., 2014. 79–110.
- VARGA Endre: *Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek.* Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Bp., 1955.
- VARGA János: *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849.* Bp., 1967.
- VARGA János: A magyarországi jobbágyrendszer alakulása a feudalizmus utolsó századaiban. = *Korunk*, 1972. 9. sz. 1355–1359.
- VARGA János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767.* Bp., 1969.
- VÁRI András: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. = *Történelmi Szemle*, 1990. 1–2. sz. 1–28.
- VERES László: A 17–19. századi magyarországi üveghuták tulajdonosai, bérlői és munkásai. In. *Manufaktúrák Magyarországon 1. Manufaktúratörténeti Konferencia Miskolc, 1989. október 16–17.* Szerk. Németh György – Veres László, Miskolc, 1989. 61–81.
- VERES László: A közhasználati üvegek tipológiája. In. *Történeti Muzeológiai Szemle: A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 3.* Szerk. Pintér János, Bp., 2003. 5–37.
- VERES László: *Magyar népi üvegek.* Miskolc, 1989.
- VERES László: A pincetokba való palack. Egy elfelejtett üveg kultúrtörténete. In. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38.* Szerk. Veres László – Viga Gyula, Miskolc, 1998. 745–761.
- VERES László: *Üvegművességünk a XVI–XIX. században.* Miskolc, 2006.
- VERESS Éva: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. = *Történelmi Szemle*, 1958. 3–4. sz. 379–429.

- VERESS Éva: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. In. *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyosság kialakulásának korszakában*. Szerk. Makkai László, Bp., 1966. 285–426.
- VERES Tünde: Draheim Vilmos és a kincstári szőlőgazdálkodás. = *FONS: Forráskutatás és történeti segédtudományok*, 2020. 1. sz. 97–116.
- VERES Tünde: Egy 17. századi házasságtörés háttere és következményei. = *Új Nézőpont*, 2019. 3. sz. 84–94.
- VERES Tünde: Kérdésfelvetések egy regéci boszorkányperhez. In. *Tavaszi Szél 2017 Konferenciakötet III*. Szerk. Keresztes Gábor, Bp., 2017. 545–555.
- VINKLER Bálint: Krakkói adalékok felső-magyarországi borkivitelünk múltjához (Útvonalak, utak és szállítás a 16–17. század fordulóján.) In. *Történeti tanulmányok*. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetének kiadványa. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára, Debrecen, 2013. 157–185.
- VINKLER Bálint: *Magyarországi borok Krakkóban a 16. század végén (1589–1600)*. Doktori értekezés, Debrecen, 2013.
- WELLMANN Imre: A Rákóczi birtokok sorsa. In. *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*. Szerk. Lukinich Imre, Bp., 1935. 93–122.
- WELLMANN Imre: Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. In. *18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Szerk. Csíki Tamás – Rémiás Tibor, Miskolc, 1999. 134–187.
- ZACHAR József: A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005. 3. sz. 400–411.
- ZAGONI Á. Károly: *A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai 2. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva – Nagy Ferenc, Nyíregyháza, 2005.
- ZIMÁNYI Vera – Harald PICKLER: Konjunktúra és depresszió a XVI–XVII. századi Magyarországon az ártörténet és a harmincadbevételek tanúságai alapján; kitekintés a XVIII. századra. = *Agártörténeti Szemle*, 1974. 1–2. sz. 79–201.
- ZIMÁNYI Vera – J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: Család- és háztartásvizsgálat egy 17. század közepi „uradalmi népszámlálás” alapján. In. *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk. Ötvös István, Piliscsaba, 2004. 43–66.
- ZIMÁNYI Vera – J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: „Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke legyen és azok hány esztendősek”. Egy 17. századi uradalmi „népszámlálás” tanulmány. In. *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Tóth István György, Bp., 2002. 461–549.
- ZIMÁNYI Vera: *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágyossága a XVI–XVII. században*. Bp., 1968.
- ZIMÁNYI Vera: *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650*. Bp., 1976.
- ZIMÁNYI Vera: Majorsági gazdálkodás a rohonc-szalonaki társuradalomban a XVII. század derekán. = *Agártörténeti Szemle*, 1962. 1–2. sz. 25–51.
- ZIMÁNYI Vera: Supplicatio nummerita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. = *Történelmi Szemle*, 1998. 3–4. sz. 299–331.
- ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. Debrecen, 1997.
- Zsuzsa Eszter PETŐ: Unique Haban wares from the Castle of Regéc – Preliminary Report = *Acta ethnographica Hungarica*, 2015. 2. sz. 445–461.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

RÖVIDÍTÉSEK

d.	doboz
cs.	csomó
nöl	négyszögöl
t.	tétel
Ft	magyar forint
MFt	magyar forint
RFt	rajnai forint
den	denarius/dénár
pm	pozsonyi mérő

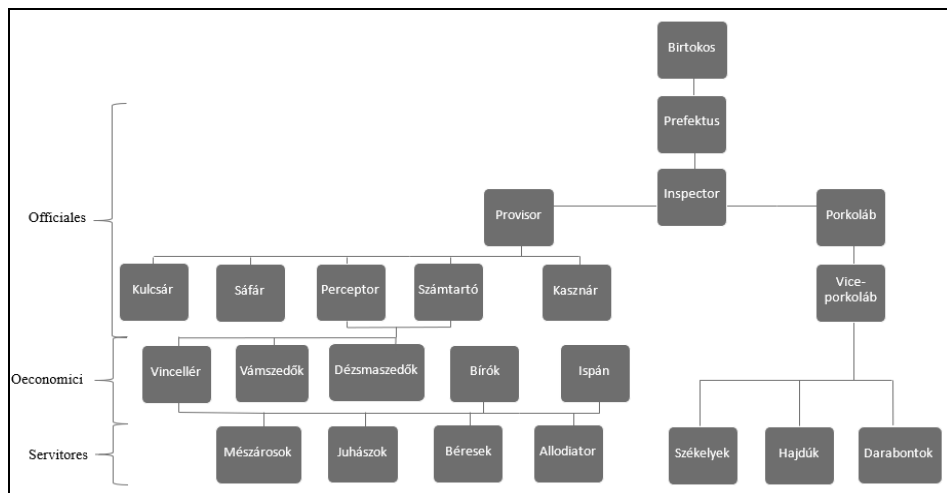
PÉNZEK

magyar forint	100 dénár
rajnai forint	120 dénár
tallér	180 dénár

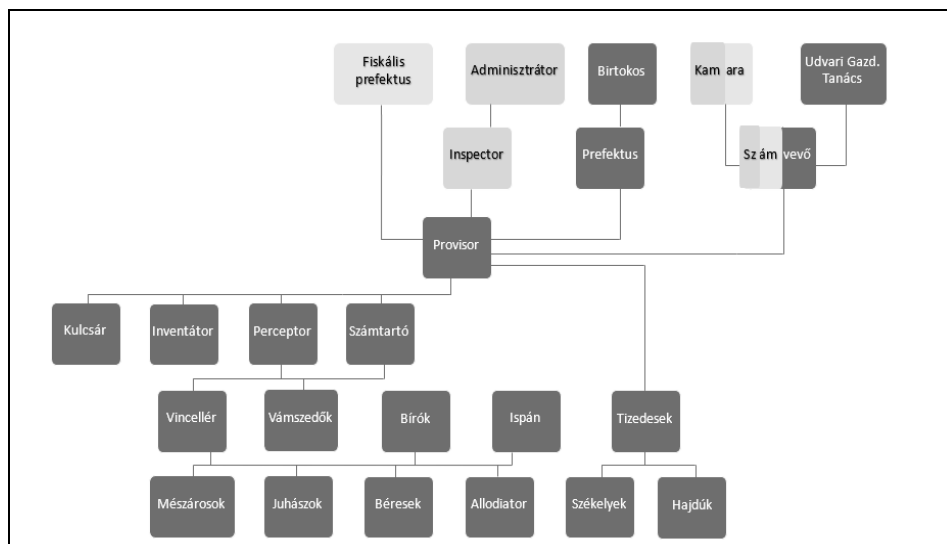
TERÜLET-, SÚLY- ÉS ŪRMÉRTÉKEK

kaszás/kaszáló	0,568 hold = kb. 800 nöl
magyar hold	1200 nöl
boglya (rét)	1,76 kaszás = 1 hold = 1400 nöl
szekér (rét)	1,7 kaszás
szekér (kapacitás)	kb. 168 kg
öl	219,26 kg
kapa	kb. 94 nöl
font (eperjesi)	0,50 kg
font (erdélyi)	0,389 kg
kősó	31,80 kg
kassai kőből	83 l = 64 kg
pozsonyi mérő	65,53 l
kereszt	13–16 kéve
kéve	2–5 marok = 5–17 kg
kita	4 kg
véka	20,75 l
hordó (tokaj-hegyaljai boros)	135–150 l
hordó (gönci – 17. sz.)	201,44 l
hordó (gönci – 18. sz.)	150–151 l = tokaj-hegyaljai
átalag (vasculum)	67–75 l
icce (budai)	0,84 l
icce (magyar)	1,27 l
cseber (tokaji)	41,97 l
rőf (kassai)	60,31 cm
sing	62,20 cm
kötél	40 m
öl	1,6–1,8 m

MELLÉKLET

2. ábra. Eszterházy Miklós birtoklása alatti birtokigazgatási rendszer felépítése

3. ábra. Az 1646-tól 1711-ig fennálló igazgatási rendszer felépítése

Adminisztrátor		Prefektus		Provisor	
1688–1694	Klobusiczky Ferenc *	1642–1644	Szluha Mátvás *	1621–1631	Aszalay Miklós *
		1644–1650	Debreczeni Tamás *	1633	Alattiany Pál
		1650	Klobusiczky András	1634–1639	Miskolczy György *
		1686	Vas Gáspár	1639–1642	Szluha Mátvás *
		1688	Vas Gáspár	1644	Inánczy István
		1693	Jantó János	1648	Inánczy István
		1695	Jantó János	1650	Bendi György
		1698	Szirmay Miklós	1679	Horváth István
		1705	Szentiványi Mihály	1680	Bánya István
		1706	Szentiványi Mihály	1686. jan. 2. – feb. 19.	Szeredszeghi Imre
		1707	Krucsay Márton	1686. feb. 19. – 1688. május 17.	Czirjaky Mihály *
		1710	Krucsay Márton	1688. máj. 17. – 1689	Jantó János *
		1711–1714	Alexander Scherenus	1690–1691	Péderi Lázár *
		1714	Müller József – Roth Mihály	1692–1693	Csizovszky Péter *
		1735–1736	Walter Antal*	1694	Bellussi Ferenc *
				1695	Horváth Gábor
				1696	Horváth Gábor
		1698	Péchy Ferenc		
		1699	Péchy Ferenc		
		1701	Szilvassy István		
		1710. Február	Szilvassy István		
		1710–1718	Pettrahai János*		

Vincellér		Inspector		Perceptor		Kincstárnok		Jelmagyarázat:
1688	Lengyel Jakab (szántói)	1635	Szentiványi Mihály	1635	Lőköss Mihály	1637	Novajkai György	Kamarai irányítás alatt (1688–1694)
1690	Lengyel Jakab	1689	Jantó János	1690	Jantó János			Rákóczi család alatt (1644– 1688)
1689	Nagy Márton (horvát)	1690	Jantó János					II. Rákóczi Ferenc alatt (1694–1711)
1689	Nagykemencezei Bálint (fonyi)							Trautsohn alatt
1689	Bárány Mátyás (tállyai)							Eszterházy Miklós idejében (1635–1644)
1690	Bárány Mátyás							Alaghy Mihály idejében (1612–1635)
1691	Trencsényi Pál (tállyai)							
1694	Lipták Márton (tállya-szántó)							
1700	Turochi Szabó János (tállya- szántó)							
1703	Csetneki György (tállyai)							

4. ábra. A regéci uradalom tisztviselői

1630-as évek	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Tállya	125	2					
Szántó	106	11					
Rátka	30						
L.bénye	6	2					
Vilmány	59	37					
F.novaj	14						
Fony	70	18					
Regéc	42						
Mogyoróska	56						
A.vadász	74	134					
Marcinfalva	38	3					
Baskó	100	8		?			
Komlóska	72	2		6			
1630-as évek	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Horváti	106						
Összes	898	217		6<?			

106. ábra

1646	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Tállya	132	20	34	150			190
Szántó	63	5	5				156
Rátka							
L.bénye							
Vilmány	28	2	17		5		
F.novaj	8		13		5		
Fony	17	4	11	125	3	6	33
Regéc	12		5	66	2		
Mogyoróska	6		12	46	39		
A.vadász	16	29	15				73
Marcinfalva	12						16
Baskó	41		7	420	23		
Komlóska	73		35	654	61		31
Horváti	29		15	308	10		45
Összes	437	60	169	1769	148	6	544

107. ábra

1680	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Tállya				30			
Szántó	2		29				
Rátka							
L.bénye							
Vilmány							
F.novaj	6		3	20			

1680	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Fony	29	2	61	150	1		
Regéc	10		33	70			
Mogyoróska	8	4	14	163	7		
A.vadász	46		28	40	2		
Marcinfalva	1		2				
Baskó	17	5	26	94			
Komlóska	17		29	236			
Horváti	47	1	39	176			
Összes	183	12	267	979	10		

108. ábra

1689	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Tállya		1	12		8		36
Szántó	4	3	16	6	13	18	31
Rátka							
L.bénye							
F.novaj			1	14		2	2
Fony	2	2	18	20	38	10	32
Regéc	9		26	63	29	21	5
Mogyoróska	6	3	32		46	29	
A.vadász	17		2		4	11	31
Marcinfalva							
Baskó	12		7		1	16	13
Komlóska	10	8	29	61	40	29	31
Horváti	17	6	14		42	22	55
Összes	77	23	157	164	221	158	236

109. ábra

1697	ökör	ló	tehén	juh	sertés	méhraj	szőlő
Tállya		4	12		13		22
Szántó	24		18		24	3	21
Rátka							
L.bénye							
F.novaj			2	30	5		
Fony	11		25	99	45	1	16
Regéc	5		35	60	33	21	
Mogyoróska	10		54	123	41	18	
A.vadász	32		27		57	15	40
Marcinfalva							
Baskó	19	2	26	25	43	13	
Komlóska	10		37	42	30	31	22
Horváti	8		17	18	30	6	27
Összes	119	6	253	397	321	108	148

110. ábra

1714	ökör	ló	tehén	juh	kecske	sertés	méhraj	szőlő
Tállya	4	3	1					9
Szántó			8			8		9
Rátka								
L.bénye								
F.novaj		2	3	18		13	3	
Fony	10	1	18			15	19	5
Regéc	5	2	12	28	8	22		
Mogyoróska	4		11	26	26	8		
A.vadász								
Marcinfalva								
Baskó	8		7			11		
Komlóska	13		15	24	30	36	1	13
Horváti	2	1	13	20	14	20	1	16
1714	ökör	ló	tehén	juh	kecske	sertés	méhraj	szőlő
Összes	46	9	88	116	78	133	24	52

111. ábra

1630-as évek	egésznél több	1	½	zsellér	háztalan zsellér	N.A.	puszták	összes telek	lakott telek
Tállya	3	14	28	123	25	62	15	233	218
Szántó		63	59	18	19	29	42	211	169
Rátka		5	18			14	17	54	37
L.bénye						8	12	20	8
Vilmány		20		28	10	17	2	64	62
F.novaj		3		7			6	16	10
Fony		6	48	23	7	9	2	88	84
Regéc		15	12	11	2			38	38
Mogyoróska		7	16	16	10			39	39
A.vadász		30	12	32		15		89	89
Marcinfalva		8	15	2		6		31	31
Baskó		34	6	9		6	3	57	54
Komlóska		34		11	21			45	45
Horváti		11	54	13			4	82	78
Összes	3	216 (250)	268	293	94	166	102	1083	981

135. ábra

1680	egésznél több	1	½	1/4	zsellér	puszták	összes telek	lakott telek
Tállya		71	70	6	34	96	277	181
Szántó	2	73	1	1	5	86	168	82
Rátka						4	4	
L.bénye								
F.novaj		5				13	18	5
Fony	1	8	33		15	28	85	57

1680	egésznél több	1	½	1/4	zsellér	puszták	összes telek	lakott telek
Regéc		10	2		10	14	36	22
Mogyoróska		3	15		8	10	36	26
A.vadász		10	23	6	6	23	68	45
Marcinfalva		18			3	14	35	21
Baskó		1	21		4	28	54	26
Komlóska				18	9	22	49	27
Horváti			35	1	8	36	80	44
Összes	3	199	200	31	102	374	910	536

136. ábra

1697	1	1/2	1/3	1/4	1/8	puszták	összes telek	lakott telek
Tállya	67	51	3	46	15	120	302	182
Szántó	95	6		6		150	257	107
Rátka								
L.bénye						4	4	
F.novaj	4	5				5	14	9
Fony	10	37				59	106	47
Regéc	11	4		10		15	40	25
Mogyoróska	1	25		6		16	48	32
A.vadász	29	2				47	78	31
Marcinfalva								
Baskó		20		2		32	54	22
Komlóska		17		8		32	57	25
Horváti	2	58		3		26	89	63
Összes	219	225	3	81	15	506	1049	543

137. ábra

1714	1	1/2	1/3	2/3	1/4	3/4	1/8	N.A.	puszták	összes telek	lakott telek
Tállya	72	53	2	1	68	4	19	3	61	283	222
Szántó	93	9			3		1		141	247	106
Marcinfalva											
Rátka											
L.bénye											
F.novaj	1	5						1	7	14	7
Fony	9	21			13		1		53	97	44
Regéc		12			6				17	35	18
Mogyoróska	1	11			6				20	38	18
A.vadász											
Baskó		12			1				39	52	13
Komlóska		16			7				28	51	23
Horváti	2	50			1				27	80	53
Összes	178	189	2	1	105	4	21	4	393	897	504

138. ábra

Speculum Historiae Debreceniense

(Sorozatszerkesztő: Papp Klára)

SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTASVISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŰNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISSANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDÉLEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*, Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONSON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.
16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Papp Klára, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.
17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.

18. MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZEREPE Szerk.: *Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint*, Debrecen, 2014.
19. JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TEVÉKENYSÉGE ÉS ÍRÁSAI. A tanulmányokat írta: *Papp Klára*, a forrásszövegeket gondozta: *Papp Klára és Tóth Orsolya*, Jósika Antalnak a katolikusokról szóló, latin nyelvű írását átírta és a szöveget fordította: *Tóth Orsolya*, Debrecen, 2015.
20. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTASVISGÁLJA” II. ADATTÁR ZEMPLÉN MEGYE 18. SZÁZADVÉGI TÖRTÉNETÉHEZ. Debrecen, 2015.
21. *Orosz István*: A FÖNIX ÉS A BÁRÁNY VÁROSA Debrecen, 2015.
22. A „NAGY HÁBORÚ” ÉS EMLÉKEZETE. Szerk. *Püski Levente és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2015.
23. KATOLIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS DEBRECENBEN. Szerk. *Orosz István és Papp Klára*, Debrecen, 2015.
24. *Papp Imre*: AGRÁR- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A 18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGRÓL. Szerk. *Bárány Attila, Györkös Attila és Jakab Melinda*, Debrecen, 2016.
25. MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK. Szerk. *Papp Klára és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2016.
26. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI ÉS SZEREPVÁLLALÁSA SZERK. *Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám*, Debrecen, 2019.
27. FÖLDVÁRY LÁSZLÓ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADINAPLÓJA Szerk. *Barta Róbert, Takács Bálint*, Debrecen, 2020.
28. *Anssi Halmesvirta*: A SZABADSÁG KESKENY ÖSVÉNYE. BIBÓ ISTVÁN KÖZÖSSÉGI MORALIZMUSA Debrecen, 2020.
29. KULTÚRA, MŰVELŐDÉS, AGRÁRIUM. TANULMÁNYOK IFJ. BARTA JÁNOS 80. SZÜLETÉSNAPIJÁRA Szerk. *Papp Klára, Bárány Attila, Kerepeszki Róbert, Pallai László*, Debrecen, 2020.
30. *Orosz István*: TANULMÁNYOK AZ ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGÁRÓL Debrecen, 2020.
31. *Barta Róbert*: A MAGYARSÁG VONZÁSÁBAN. VÁLOGATÁS CARLILYE AYLMEYER MACARTNEY ÍRÁSAIBÓL ÉS BESZÉDEIBŐL Debrecen, 2021.
32. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” III. ADATTÁR ZEMPLÉN VÁRMEGYE 18. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ II. ZEMPLÉN VÁRMEGYE 1800. ÉVI ÖSSZEÍRÁSA Debrecen, 2020.